

Universiteit
Leiden
The Netherlands

Contempt of court: Een meerwaarde voor de goede strafrechtspleging in Nederland?

Lochs, M.

Citation

Lochs, M. (2019, December 18). *Contempt of court: Een meerwaarde voor de goede strafrechtspleging in Nederland?*. Meijers-reeks. Retrieved from <https://hdl.handle.net/1887/82076>

Version: Publisher's Version

License: [Licence agreement concerning inclusion of doctoral thesis in the Institutional Repository of the University of Leiden](#)

Downloaded from: <https://hdl.handle.net/1887/82076>

Note: To cite this publication please use the final published version (if applicable).

Cover Page

Universiteit Leiden

The handle <http://hdl.handle.net/1887/82076> holds various files of this Leiden University dissertation.

Author: Lochs, M.

Title: Contempt of court: Een meerwaarde voor de goede strafrechtspleging in Nederland?

Issue Date: 2019-12-18

Contempt of court

Contempt of court

*Een meerwaarde voor de goede strafrechtspleging
in Nederland?*

PROEFSCHRIFT

ter verkrijging van
de graad van Doctor aan de Universiteit Leiden,
op gezag van Rector Magnificus prof. mr. C.J.J.M. Stolker,
volgens besluit van het College voor Promoties
te verdedigen op woensdag 18 december 2019
klokke 16.15 uur

door

Marianne Lochs

geboren te Best

in 1985

Promotoren: prof. mr. C.P.M. Cleiren
prof. mr. J.H. Crijns

Promotiecommissie: prof. mr. C.H. Brants (Northumbria University,
Newcastle, UK)
mr. G.J.M. Corstens (oud-president Hoge Raad der
Nederlanden)
prof. mr. M.I. Fedorova (Radboud Universiteit,
Nijmegen)
prof. mr. P.M. van Russen Groen

Omslagontwerp: Primo!Studio, Delft
Opmaak binnenwerk: Anne-Marie Krens – Tekstbeeld – Oegstgeest

© 2019 M. Lochs | Boom juridisch

Behoudens de in of krachtens de Auteurswet gestelde uitzonderingen mag niets uit deze uitgave worden verveelvoudigd, opgeslagen in een geautomatiseerd gegevensbestand, of openbaar gemaakt, in enige vorm of op enige wijze, hetzij elektronisch, mechanisch, door fotokopieën, opnamen of enige andere manier, zonder voorafgaande schriftelijke toestemming van de uitgever.

Voor zover het maken van reprografische verveelvoudingen uit deze uitgave is toegestaan op grond van artikel 16h Auteurswet dient men de daarvoor wettelijk verschuldigde vergoedingen te voldoen aan de Stichting Reprorecht (Postbus 3051, 2130 KB Hoofddorp, www.reprorecht.nl). Voor het overnemen van (een) gedeelte(n) uit deze uitgave in bloemlezingen, readers en andere compilatiewerken (art. 16 Auteurswet) kan men zich wenden tot de Stichting PRO (Stichting Publicatie- en Reproductierechten Organisatie, Postbus 3060, 2130 KB Hoofddorp, www.stichting-pro.nl).

No part of this book may be reproduced in any form, by print, photoprint, microfilm or any other means without written permission from the publisher.

ISBN 978-94-6290-714-0
ISBN 978-94-6094-442-0 (e-book)
NUR 820

www.boomjuridisch.nl

Voor Lise

Inhoudsopgave

1	INLEIDING	1
1.1	Aanleiding	1
1.1.1	Onveranderde taak van de rechter	2
1.1.2	Veranderingen in samenleving en rechtspleging	7
1.1.3	Contempt of court	9
1.1.4	Contempt of court als oplossing in Nederland?	12
1.2	Vraagstelling en doel van het onderzoek	15
1.3	Afbakening	15
1.4	Methodische verantwoording	18
1.5	Opbouw van het onderzoek	
2	DE VERANDERDE CONTEXT VAN DE STRAFRECHTSPLEGING	21
2.1	Inleiding	21
2.2	Afnemend vertrouwen in de rechtspraak?	22
2.3	Tegen-rechtspraak en <i>trial by media</i>	25
2.4	Veranderende taakopvattingen	28
2.4.1	Verdediging: van strafmaatverweer naar procesbewaking	29
2.4.2	Openbaar ministerie: magistratelijk of <i>crime-fighter</i> ?	32
2.4.3	Het slachtoffer als procesdeelnemer	34
2.4.4	De rechter: opkomst van het 'piepsysteem'	37
2.5	Bedrijfsmatige organisatie van de rechtspraak	41
2.6	Internationalisering	44
2.6.1	Het EVRM en de rechtspraak van het EHRM	44
2.6.2	De EU	46
2.6.3	Internationale tribunalen	48
2.7	Conclusie	50
3	GOEDE STRAFRECHTSPLEGING	53
3.1	Inleiding	53
3.2	De betekenis van 'goede strafrechtspleging'	53
3.2.1	De doelstellingen van het strafproces	54
3.2.2	Componenten van de goede strafrechtspleging	58
3.2.2.1	Doelen van de strafrechtspleging: rechtsbescherming en waarheidsvinding	58
3.2.2.2	Randvoorwaarden voor de strafrechtspleging: gezag en efficiëntie	59

3.2.3	Tegenkracht: vrijheid van meningsuiting	60
3.3	Waarborgen voor een eerlijk proces	61
3.3.1	De onschuldpresumptie	62
3.3.1.1	De rechter	64
3.3.1.2	Justitiële autoriteiten	66
3.3.1.3	Derden	68
3.3.2	Rechterlijke onafhankelijkheid	70
3.3.2.1	Verskillende aspecten van onafhankelijkheid	71
3.3.2.2	Onafhankelijkheid van de uitvoerende macht	73
3.3.2.3	Kritiek van andere staatsmachten op de rechtspraak	74
3.3.3	Rechterlijke onpartijdigheid	76
3.3.3.1	Opvattingen en uitingsvrijheid van de rechter	78
3.3.3.2	<i>Iudex in causa sua</i>	80
3.3.3.3	Kennisneming van informatie voor de zitting	82
3.3.4	Openbaarheid	85
3.3.4.1	Beperkingen van de openbaarheid	86
3.3.4.2	Openbaarheid en de media	89
3.4	Waarheidsvinding	91
3.4.1	Betekenis en beperkingen van het doel van waarheidsvinding	92
3.4.2	Waarheidsvinding in de inquisitoire procestraditie	93
3.4.3	Waarheidsvinding in de adversaire procestraditie	95
3.4.4	Waarheidsvinding in de rechtspraak van het EHRM	96
3.5	Gezag van de rechtspraak	99
3.5.1	Gezag als legitieme machtsuitoefening	99
3.5.1.1	Normatieve benaderingen van gezag	100
3.5.1.2	Empirische benaderingen van gezag	103
3.5.1.3	Gemengde benaderingen van gezag	104
3.5.1.4	Minder vanzelfsprekende gezagsrelaties	105
3.5.2	Gezag van de rechtspraak	108
3.6	Efficiëntie	112
3.6.1	De betekenis van efficiëntie voor wetgeving, rechterlijke organisatie en rechtspraak	112
3.6.2	Afdoening binnen een redelijke termijn	114
3.7	Vrijheid van meningsuiting	117
3.7.1	Het recht op vrijheid van meningsuiting	118
3.7.2	Beperkingen ter bescherming van de onpartijdigheid en het gezag van de rechtspraak	119
3.7.3	De pers	121
3.7.4	Procesdeelnemers	124
3.7.5	Politici	126
3.8	Conclusie	127
4	CONTEMPT OF COURT OP HOOFDLIJNEN	129
4.1	Inleiding	129
4.2	Geschiedenis en aard van contempt of court	130
4.3	Onderscheid tussen <i>criminal</i> en <i>civil contempt</i>	133
4.4	Verskillende vormen van contempt	135

4.4.1	<i>Contempt in the face of the court</i>	135
4.4.2	<i>Contempt by publication (sub judice contempt)</i>	136
4.4.3	<i>Scandalising the court</i>	138
4.4.4	Andere vormen van contempt	140
4.5	De contempt-procedure	141
4.6	Contempt of court in verschillende rechtsstelsels	142
4.6.1	De Verenigde Staten	143
4.6.2	Internationale tribunalen	145
4.6.2.1	<i>Ad hoc</i> VN-tribunalen	145
4.6.2.2	Internationaal Strafhof	149
4.6.2.3	Specifieke problematiek bij tribunalenrechtspraak	150
4.7	Conclusie	151
5	CONTEMPT OF COURT IN ENGELAND EN WALES	153
5.1	Inleiding	153
5.2	Het straf(proces)recht van Engeland en Wales	153
5.2.1	Strafrecht van Engeland en Wales	153
5.2.2	Hoofdpijnen van het Engelse strafproces	155
5.2.2.1	Adversaire procestraditie en juryrechtspraak	155
5.2.2.2	Bronnen van strafprocesrecht	156
5.2.2.3	Soorten zaken en afdoening	157
5.2.2.4	Rollen van de procesdeelnemers	162
5.3	Vormen van contempt of court	165
5.3.1	<i>Contempt by publication</i>	167
5.3.1.1	Ratio van <i>contempt by publication</i>	167
5.3.1.2	<i>Contempt by publication</i> in de Contempt of Court Act 1981	169
5.3.1.3	<i>Contempt by publication</i> in de <i>common law</i>	175
5.3.1.4	Tussenconclusie	177
5.3.2	<i>Scandalising the court</i>	179
5.3.3	Publicatieverboden of -beperkingen	181
5.3.3.1	Publicatieverbod vooraf (<i>quia timet injunctions</i>)	182
5.3.3.2	<i>Injunctions contra mundum</i>	183
5.3.3.3	Uitstel van publicatie over een proces (artikel 4 lid 2 CCA 1981)	184
5.3.3.4	Artikel 11 CCA 1981	185
5.3.3.5	Overige beperkingen	186
5.3.4	<i>Contempt in the face of the court</i>	188
5.3.4.1	Het verstoren van de zitting	190
5.3.4.2	Ongepast optreden in rechte	192
5.3.4.3	Niet voldoen aan verplichtingen	193
5.3.5	Overige vormen van contempt of court	198
5.3.5.1	Beïnvloeding van getuigen of juryleden	199
5.3.5.2	Beïnvloeding van de rechter	200
5.3.5.3	Jurydelicten	201
5.3.5.4	Niet-naleving van een gerechtelijk bevel (<i>civil contempt</i>)	203
5.3.5.5	Contempt in verschillende wetten	205

5.4	Verwante verschijnselen	206
5.4.1	<i>Perverting the course of justice</i>	206
5.4.2	<i>Perjury</i> (meineed)	208
5.4.3	<i>Defamation</i> (smaad)	209
5.4.4	<i>Abuse of process</i>	211
5.4.5	<i>Wasted costs order</i>	215
5.4.6	De <i>sub judice rule</i> in het parlement	217
5.5	De contempt-procedure	220
5.5.1	Summiere procedure	220
5.5.2	<i>Committal proceedings</i> bij de High Court	225
5.5.3	Straffen	227
5.5.4	Hoger beroep	229
5.6	Conclusie	229
6	WAARBORGING VAN EEN GOEDE RECHTSPLEGING IN HET NEDERLANDSE STRAFPROCES	231
6.1	Inleiding	231
6.2	Handhaving van de orde ter terechtzitting	232
6.2.1	Belediging	232
6.2.2	Ordemaatregelen ter zitting	235
6.2.3	Beperking van het recht het woord te voeren	237
6.2.3.1	De officier van justitie	237
6.2.3.2	De verdediging	238
6.2.4	Tuchtrechtelijke maatregelen	240
6.2.5	Strafbaarstelling van het veroorzaken van opschudding ter terechtzitting	243
6.2.6	Tussenconclusie	243
6.3	Beïnvloeding van de rechter	244
6.3.1	Strafbaarstelling van omkoping	245
6.3.2	Tussenconclusie	248
6.4	Belemmering van de waarheidsvinding	248
6.4.1	Verklaringen van verdachten en getuigen(-deskundigen)	248
6.4.1.1	Verdachte: (verplichte) aanwezigheid ter zitting	249
6.4.1.2	Getuigen/deskundigen: plicht tot verschijnen, gijzeling en meineed	252
6.4.2	Beïnvloeding van de verklaringsvrijheid	265
6.4.3	Tuchtrechtelijke maatregelen	269
6.4.4	Valse informatieverstopping	271
6.4.4.1	Valse aangifte	271
6.4.4.2	Valsheid in geschrift	273
6.4.5	Tussenconclusie	279
6.5	Niet-naleving van rechterlijke uitspraken	280
6.5.1	Uitoefenen van bij rechterlijke uitspraak ontzet recht	281
6.5.2	Handelen in strijd met bijkomende straf of maatregel WED	282
6.5.3	Handelen in strijd met rijontzegging	283
6.5.4	Deelnemen aan door de rechter verboden rechtspersoon	283

6.5.5	Hulp bij bevrijding van iemand die op rechterlijk gezag van zijn vrijheid is beroofd	285
6.5.6	Advocaten en het niet-naleven van rechterlijke uitspraken	287
6.5.7	Het openbaar ministerie en het niet-nakomen van rechterlijke uitspraken	288
6.5.8	Tussenconclusie	294
6.6	Misbruik van (proces)recht	295
6.6.1	Het openbaar ministerie en misbruik van procesrecht	296
6.6.1.1	Misbruik van processuele bevoegdheden	296
6.6.1.2	Lichtvaardige vervolging: 'geen redelijk handelend lid'-criterium	300
6.6.2	Misbruik van procesrecht door de verdediging	303
6.6.2.1	Gevallen van 'misbruik' in de rechtspraak	305
6.6.2.2	Neerleggen van de verdediging	307
6.6.3	Geen rechtens te respecteren belang	310
6.6.4	Misbruik van wraking	313
6.6.5	Tussenconclusie	318
6.7	Publiciteit en openbaarmaking van gegevens	318
6.7.1	Belediging, smaad(schrift) en laster	319
6.7.2	Publiciteit en het openbaar ministerie	321
6.7.2.1	Opsporings- en vervolgingsberichtgeving	322
6.7.2.2	Sanctionering van onzorgvuldige berichtgeving	323
6.7.2.3	Schending ambtsgeheim	326
6.7.3	Advocaten	329
6.7.3.1	Tuchtrechtelijke geheimhoudingsplicht	329
6.7.3.2	Tuchtrechtelijke grenzen aan kritiek	332
6.7.3.3	Beperkingen in het belang van het onderzoek	334
6.7.4	Politici	335
6.7.4.1	Geen <i>sub judice</i> -regel	335
6.7.4.2	Parlementaire immuniteit	337
6.7.4.3	Straf(proces)rechtelijke consequenties ter waarborging van een eerlijk proces	338
6.7.4.4	De (on)mogelijkheid van verweer bij kritiek op de rechtspraak	340
6.7.5	Media en derden	342
6.7.5.1	Journalistieke regulering	342
6.7.5.2	Civielrechtelijke regulering	344
6.7.5.3	Straf(proces)rechtelijke consequenties	345
6.7.6	Tussenconclusie	346
6.8	Evaluatie	347
6.8.1	Identificatie van lacunes	347
6.8.2	Problematisering in het licht van de goede strafrechtspleging	349
7	BETEKENIS VAN CONTEMPT OF COURT VOOR DE NEDERLANDSE STRAFRECHTSPLEGING	353
7.1	Inleiding	353
7.2	Algemene bevindingen	354

7.2.1	Veelvormigheid contempt of court	354
7.2.2	Contempt of court als <i>inherent power</i>	355
7.2.3	Concrete versus algemene bedreigingen van de goede strafrechtspleging	356
7.3	Contempt of court als oplossing voor de lacunes in Nederland?	357
7.3.1	Contempt of court en een zelfstandige punitieve bevoegdheid van de rechter	358
7.3.2	<i>Civil contempt</i> en de sanctionering van niet-naleving van rechterlijke opdrachten	360
7.3.3	<i>Abuse of process</i> en misbruik van procesrecht	363
7.3.3.1	Misbruik van procesrecht door de verdediging	364
7.3.3.2	Misbruik van procesrecht door het openbaar ministerie	366
7.3.3.3	Misbruik van wraking	368
7.3.4	<i>Contempt by publication, sub judice</i> en een media(straf)bepaling	371
7.3.4.1	Regulering van de (media)publiciteit rondom strafzaken	371
7.3.4.2	<i>Sub judice</i> -regel voor politici	376
7.3.5	Contempt of court en het gezag van de rechtspraak	378
7.3.5.1	Aanvullende normering met een <i>scandalising</i> -strafbepaling?	379
7.3.5.2	Betekenis van contempt-achtige instrumenten voor het gezag van de rechtspraak	381
7.4	Conclusie	384
8	CONCLUSIE EN AANBEVELINGEN	387
8.1	Inleiding	387
8.2	Onderzoeksbevindingen	388
8.3	Bevindingen in breder perspectief	391
8.3.1	Herwaardering van de centrale rol van de strafrechter	391
8.3.2	De taakinvulling en het zelfbeeld van de strafrechter	393
8.3.3	Gezamenlijke verantwoordelijkheid van de staatsmachten	396
8.4	Aanbevelingen	399
8.4.1	Wetgever en politiek	400
8.4.2	Rechtspraak	402
8.4.3	Procesdeelnemers	403
8.4.4	Media	405
8.5	Tot besluit	406
	SAMENVATTING	409
	SUMMARY	423
	LITERATUUR	435
	JURISPRUDENTIE	469
	CURRICULUM VITAE	491

1 | Inleiding

Sinds de invoering van het Wetboek van Strafvordering in 1926 is de formele taakstelling van de strafrechter nauwelijks veranderd: hij is verantwoordelijk voor de volledigheid van het onderzoek en de waarheidsvinding en heeft daarbij een actieve rol. De samenleving is in bijna honderd jaar daarentegen wel drastisch veranderd. Door onder meer de grote (media)belangstelling voor strafzaken, toegenomen mondigheid van burgers en meer polarisatie in de rechtszaal, komt de vraag op of de rechter nog wel voldoende is toegerust de hem toebedeelde taak naar behoren te vervullen. Daarbij wordt met enige regelmaat en in uiteenlopende contexten gesuggereerd dat in Nederland behoefte zou bestaan aan het Angelsaksische instrument van contempt of court om de positie van de rechter te verstevigen. In dit onderzoek wordt in kaart gebracht wat contempt of court inhoudt en welke betekenis dit instrument kan hebben voor de Nederlandse strafrechtspleging.

1.1 AANLEIDING

1.1.1 Onveranderde taak van de rechter

Een van de uitgangspunten van het Nederlandse strafrecht is dat de rechter is belast met de waarheidsvinding en een zelfstandige verantwoordelijkheid heeft voor de omvang en volledigheid van het onderzoek. De rechter voert de regie over het verloop van het strafproces en heeft een rechtsbeschermende taak ten opzichte van de verdachte.¹ In de talrijke wetswijzigingen die sinds de invoering van de Wetboeken van Strafrecht en Strafvordering zijn doorgevoerd is in deze taakopvatting van de rechter nauwelijks verandering gekomen. In het project Strafvordering 2001, het aan het begin van deze eeuw uitgevoerde onderzoeksproject dat (gedeeltelijke) herziening van het Wetboek van Strafvordering beoogde, bleef de actieve rol van de rechter een onbetwist uitgangspunt.² Ook in het thans lopende moderniseringstraject van het Wet-

1 Groenhuijsen & Knigge 2001, p. 23 en 37; Cleiren 2011a, p. 107-111.

2 Zie Algemeen kader herziening Wetboek van Strafvordering, *Kamerstukken II* 2003/04, 29271, 1, brief van de minister d.d. 22 oktober 2003. Daaraan doet niet af dat de invulling van die rol kan variëren en de mate van rechterlijke activiteit de laatste jaren in toenemende mate afhankelijk lijkt te worden gesteld van de opstelling van in het bijzonder de verdedi-

boek van Strafvordering behoudt de rechter zijn verantwoordelijkheid voor de omvang en inhoud van het onderzoek ter terechtzitting.³ De strafrechter is dus niet zozeer een scheidsrechter die het conflict beslecht, maar een centrale en bepalende figuur voor zowel het processuele verloop als de materiële uitkomst van het proces. Om deze rechtsbeschermende en regievoerende taak te kunnen vervullen is aan de rechter een breed scala aan bevoegdheden toegekend, uiteenlopend van bepalingen waarmee het ordelijk verloop van de zitting kan worden gewaarborgd, tot instrumenten die de waarheidsvinding dienen of waarmee de naleving van rechterlijke bevelen kan worden afgedwongen. Te denken valt aan de bevoegdheid om ordeverstorende procesdeelnemers of andere aanwezigen te laten verwijderen, de mogelijkheid om onwillige getuigen te laten gijzelen en verschillende strafbepalingen, zoals de strafbaarstelling van (poging tot) omkoping van getuigen en het bevrijden van iemand die op rechterlijk bevel van zijn vrijheid is beroofd. Voor wat betreft deze en veel andere aan de rechter ter beschikking staande bevoegdheden zijn er in de afgelopen eeuw niet veel veranderingen opgetreden, net zomin als dat het geval is voor de rechterlijke taakopvatting.

1.1.2 Veranderingen in samenleving en rechtspleging

De samenleving waarin de rechter moet rechtspreken is daarentegen wel drastisch veranderd. Burgers zijn mondiger geworden en hiërarchische bevels- en gehoorzaamheidsverhoudingen hebben op allerlei terreinen plaatsgemaakt voor democratischer overlegverhoudingen.⁴ In het (straf)recht betekent dat onder meer dat het gezag van de rechter niet langer vanzelfsprekend is en dat rechterlijke uitspraken niet zonder meer worden geaccepteerd.⁵ Gerechtelijke dwalingen en het hardnekkige idee dat rechters te laag straffen zorgen voor wantrouwen en zijn van invloed op de legitimiteit van de rechtspraak.⁶ De strafrechtspleging staat volop in de publieke belangstelling en is al lang niet meer het exclusieve terrein van rechtsgeleerden. Zo maken burgers en in het bijzonder slachtoffers in en buiten de rechtszaal in toenemende mate gebruik van de mogelijkheid om hun mening en wensen kenbaar te maken. Politici laten zich niet alleen in het parlement maar ook in de media uit over spraakmakende zaken en grijpen deze aan voor het doorvoeren van nieuwe wet-

ging, zie o.m. Franken 2012, p. 361-365 en Röttgering 2013, over de rechtsbeschermende rol van de Hoge Raad.

3 Wel wordt beoogd zaken meer dan nu 'panklaar' op zitting te brengen, zodat aanhoudingen voor nader onderzoek zo veel mogelijk worden voorkomen, vgl. brief van de minister van Justitie en Veiligheid, 30 september 2015, *Kamerstukken II* 2015/16, 29279, 278, p. 12-13.

4 Brinkgreve 2014, p. 86; zie in strafrechtelijk verband Cleiren 2010b, p. 6-10.

5 Vgl. Bokhorst & Witteveen 2013, p. 127-129.

6 Vgl. Buruma 2011, p. 1-2.

geving.⁷ Advocaten en vertegenwoordigers van het openbaar ministerie treden steeds vaker en soms al in een vroege fase van het onderzoek naar buiten en laten zich daarbij uit over concrete aspecten van de zaak, zoals het (gebrek aan) bewijs, het te verrichten onderzoek of de mogelijke schuld of onschuld van de verdachte. Cleiren constateert een 'voortdurende maatschappelijke behoefte aan interactie met de justitiële actoren buiten de daarvoor traditioneel gangbare instituties'. Zij signaleert dat in de samenleving enerzijds veel van het strafrecht wordt verwacht terwijl anderzijds sprake is van een wantrouwen richting diezelfde strafrechtspleging en duidt dit aan met de term 'tegenrechtspraak'.⁸

De publieke belangstelling voor strafzaken staat in nauw verband met de opkomst van de (massa)media, die niet alleen veel en uitgebreid verslag doen van strafzaken, maar waar ook volop ruimte wordt geboden aan bij de zaak betrokken actoren en derden om hun opvattingen over concrete zaken en de strafrechtspleging in het algemeen te ventileren. Met de alomtegenwoordigheid van internet en de opkomst van de sociale media is het voor procesdeelnemers en getuigen vrijwel onmogelijk geworden om zich te onttrekken aan de storm van informatie en kritiek die over bepaalde strafzaken wordt uitgestort. De voorbeelden van zaken waarin door allerlei partijen vaak al in een vroeg stadium gedetailleerde informatie wordt vrijgegeven of kritiek wordt geuit, al dan niet gehinderd door enige kennis van zaken in het algemeen of de desbetreffende zaak in het bijzonder, zijn elke week in de media te vinden. Er wordt in zekere zin al veel 'recht' gedaan nog vóór de strafrechter de zaak ter behandeling onder zich krijgt.⁹ Daarnaast kan de overvloedige berichtgeving op de sociale media en internet voor direct betrokkenen langdurige en negatieve gevolgen hebben, bijvoorbeeld doordat privacygevoelige informatie tot in lengte der jaren op internet is terug te vinden. Het fenomeen *trial by media* wordt dan ook veelvuldig geproblematiseerd en bediscussieerd in de wetenschap en praktijk.¹⁰ Het gaat daarbij onder meer om de invloed van dergelijke mediaprocessen op de onafhankelijkheid en onpartijdigheid van de rechter en de vraag of de hem ter beschikking staande mogelijkheden – veelal beperkt tot een reactie achteraf in de vorm van strafvermindering of bewijsuitsluiting – ter waarborging van een eerlijke procesvoering en het gezag van de rechter, wel volstaan.

Niet alleen buiten maar ook in de rechtszaal zijn verschuivingen te constateren, waarbij in de eerste plaats de veranderde taakopvatting van de raadsman in het oog springt. In de eerste decennia na de invoering van het Wetboek

7 Denk aan de commotie na de vrijlating van Saban B. en het naar aanleiding daarvan ingediende wetsvoorstel tot wijziging van de regeling tot schorsing van de voorlopige hechtenis (*Kamerstukken II 2010/11, 32882, 2*).

8 Cleiren 2013, p. 109-110.

9 Cleiren 2013, p. 106.

10 Zo besteedde *Strafblad* er in 2013 aandacht aan in een themanummer over media en strafrecht (jaargang 2013, nummer 5).

van Strafvordering in 1926, waarbij aan de verdediging allerlei rechten werden toegekend, bestond er een groot vertrouwen in de waarborging van een juiste rechtspleging door openbaar ministerie en strafrechter. De raadsman beperkte zich niet zelden tot het voeren van een strafmaatverweer.¹¹ Onder invloed van de individualisering, maatschappijkritische tendensen en de ‘ontdekking’ van het Europees Verdrag voor de Rechten van de Mens in de jaren zestig en zeventig veranderde de visie op de taak en rol van de raadsman in strafzaken.¹² De ‘advocatuurlijke desinteresse’¹³ voor het strafrecht maakte plaats voor een gespecialiseerde strafadvocatuur die haar taak als rechtsbijstandverlener en procesbewaker serieus nam. Deze professionalisering uitte zich onder meer in een veel actievere verdediging die zich nadrukkelijk in het strafproces mengde door het ter discussie stellen van de rechtmatigheid van het opsporingsonderzoek, het verzoeken om onderzoekshandelingen en het anderszins voeren van verweren, al dan niet met een beroep op het EVRM.¹⁴ Mede onder invloed van de bestrijding van de toegenomen georganiseerde criminaliteit, de daarmee gepaard gaande (heimelijke) opsporingsmethoden en de ‘crisis in de opsporing’ die werd onderzocht door de commissie Van Traa, werd het strafproces vanaf de jaren negentig steeds meer een ‘strijdtonel’. Dat ging gepaard met een meer gepolariseerd en op fellere toon gevoerd debat.¹⁵ In een dergelijke atmosfeer is het gezag van de rechter in het algemeen minder vanzelfsprekend te achten, hetgeen zich onder meer uitte in een sterke toename van het aantal (grotendeels ongegrond bevonden) wrakingsverzoeken.¹⁶

Niet alleen de raadsman maar ook het slachtoffer heeft in het strafproces een metamorfose doorgemaakt. Ten gevolge van de toegenomen aandacht voor vergelding en genoegdoening is zijn positie in de afgelopen jaren sterk verbeterd. Slachtoffers hebben een officiële status als ‘procesdeelnemer’ gekregen, hebben recht op informatie, correcte bejegening, inzage in het dossier en in bepaalde gevallen ook spreekrecht. In toenemende mate treden slachtoffers of hun vertegenwoordigers ook met hun verhaal naar buiten en geven hun mening over het feit en de dader of uiten hun wensen voor de afhandeling van het hen toegebrachte leed.¹⁷ De uitbreiding van het spreekrecht heeft ertoe geleid dat strafprocessen soms zelfs door (advocaten van) slachtoffers worden gedomineerd.¹⁸ De strafrechter zal zich dus meer dan vroeger reenschap dienen te geven van de belangen van het slachtoffer. Tegelijkertijd kan

11 Spronken 2001, p. 28-30 en 54-56.

12 Van der Meij 2010, p. 167-171.

13 Spronken 2001, p. 48.

14 Röttgering 2013, p. 187-189.

15 Vgl. Werkgroep Evaluatie Polarisatie 2000, p. 195.

16 Zie onder meer het onderzoek van de Raad voor de Rechtspraak door Van Rossum & Tighelaar 2013 en Giesen e.a. 2013.

17 Cleiren 2013, p. 107.

18 Bijv. in het proces tegen de agenten die verdacht werden van betrokkenheid bij de dood van Mitch Henriquez. Zie daarover ook Groenhuijsen 2018, p. 174-175.

de grotere aandacht voor het slachtoffer ook leiden tot hooggespannen verwachtingen en mogelijk tot fricties, kritiek en onbegrip wanneer het strafrecht er niet in slaagt om de aanspraken van het slachtoffer te realiseren.¹⁹

Daarnaast heeft de internationalisering van de samenleving grote invloed op de Nederlandse strafrechtspleging. In Europees verband is de jurisprudentie van het Europees Hof voor de Rechten van de Mens op veel punten immers richtinggevend voor de ontwikkeling van het nationale straf(proces)recht. Een van de gevolgen hiervan is dat het traditioneel gematigd inquisitoire Nederlandse strafproces steeds meer trekken van de adversaire procesvorm overneemt. Ook de voortschrijdende Europese integratie heeft aanleiding gegeven tot verdergaande afstemming van materieel- en formeelrechtelijke instrumenten, hetgeen onder meer plaatsvindt aan de hand van EU-richtlijnen die het straf(proces)recht in de Europese Unie op allerhande terreinen beogen te harmoniseren. De harmonisatie of vermenging van rechtsculturen wordt verder bevorderd door de oprichting van internationale tribunalen. Deze internationale ontwikkelingen dragen bij aan een zekere vermenging van rechtssystemen, enerzijds door middel van directe instrumenten en bindende verplichtingen, anderzijds meer geleidelijk en indirect door beïnvloeding van zowel concrete strafbaarstellingen als algemene leerstukken en beginselen.²⁰ Daarmee is het karakter van het straf(proces)recht dus ten dele veranderd en is het werkterrein van de rechter internationaler en complexer geworden.²¹

In internationaal verband kan ook nog worden gewezen op de tendens waarin de positie van een onafhankelijke rechtsprekende macht minder vanzelfsprekend lijkt te worden. In landen als Turkije, Polen en Hongarije staat de rechtsstaat onder druk, onder meer door ontslagen van rechters en wetswijzigingen die onafhankelijke rechtspraak bemoeilijken.²² Ook in de Verenigde Staten is sinds het aantreden van Trump door de uitvoerende macht veel kritiek geleverd op de rechtspraak.²³ Dergelijke veelal met het populisme in verband gebrachte ontwikkelingen waren voor de Nederlandse Vereniging voor Rechtspraak (NVvR) aanleiding om in maart 2017 een landelijke werkconferentie te organiseren waarin de positie van de rechtspraak in Nederland centraal stond. Er werd onder meer bepleit dat de andere machten in de trias

19 Cleiren 2011a, p. 114-117.

20 Vgl. De Hullu 2009, p. 39-41; Cleiren 2012b, p. 20-21 en de brief van de minister van Justitie en Veiligheid aan de Eerste Kamer, 'Strafrecht in een veranderende samenleving', 11 juni 2013, *Kamerstukken I* 2012/13, 32590, p. 7-8.

21 Zie daarover ook concept memorie van toelichting Boek 1 (strafvordering in het algemeen) uit het project Modernisering strafvordering, p. 12-13.

22 Zie in dat verband de door de European Network of Councils for the Judiciary uitgebrachte documenten en de beslissing d.d. 8 december 2016 de Turkse Vereniging voor Rechtspraak te schorsen als lid (www.encj.eu).

23 Deze situatie was voor de NVvR aanleiding een petitie te houden ter ondersteuning van hun Amerikaanse collega's: 'Bijna 1100 steunbetuigingen voor Amerikaanse rechters', *NVvR.org*, 1 maart 2017.

veel meer voor de rechterlijke macht zouden moeten opkomen.²⁴ Ook de Consultative Council of European Judges heeft gewezen op de verantwoordelijkheid van andere staatsmachten voor het waarborgen van de legitimiteit van de rechterlijke macht.²⁵ Er kan dus worden geconstateerd dat in nationaal en internationaal verband zorgen bestaan over ontwikkelingen waardoor de onafhankelijkheid en legitimiteit van de rechterlijke macht onder druk komen te staan.

Als laatste belangrijke ontwikkeling in dit verband kan worden gewezen op de toegenomen bedrijfsmatige organisatie van de rechtspraak. De introductie van het marktdenken, met bijbehorende outputfinanciering, standaardisering, bureaucrativering en een verhoogde werkdruk voedt de indruk – zowel binnen de rechterlijke macht als daarbuiten – dat de rechtspraak vooral wordt afgerekend op cijfers en niet op kwaliteit.²⁶ Daarbij is er een tendens de rechtspraak in toenemende mate als een vorm van maatschappelijke dienstverlening te beschouwen, waarbij de burgers als ‘klanten’ worden geduid.²⁷ De afgelopen jaren zijn vanuit de rechtspraak meermaals zorgen en ongenoegen geuit over de wijze waarop de organisatie wordt geleid, niet alleen vanwege de (te) hoge werkdruk maar ook omdat de eigen waarden van de rechtspraak zouden raken ondergesneeuwd.²⁸

Waar de formele taakopvatting van de rechter al decennialang ongewijzigd is gebleven, geldt dat dus niet voor de samenleving in het algemeen en de strafrechtspleging in het bijzonder. De strafrechter heeft daardoor niet meer alleen tot taak om zich in een overzichtelijk, verticaal gestructureerd proces een oordeel te vormen over de hem voorgelegde zaak. Hij ziet zich thans ook geplaatst voor de opgave een proces, dat soms deels buiten zijn rechtszaal wordt gevoerd, waarmee allerlei, buiten de strafrechtelijke rechtsbetrekking staande personen zich bemoeien en waarbij zijn gezag niet altijd vanzelfsprekend is, in goede banen te leiden. Zijn besluitvorming staat niet alleen vanuit de samenleving onder druk, bijvoorbeeld door kritiek en bemoeienis vanuit de politiek en in de media, maar ook van binnenuit, door een resultaatgerichte organisatiestructuur met opgelegde productienormen en een hoge werkdruk. De strafrechtspraktijk is in dat opzicht heel anders dan de wetgever aan het eind van de negentiende respectievelijk het begin van de twintigste eeuw²⁹ voor ogen stond. Nu de centrale rol van de Nederlandse strafrechter en zijn verantwoordelijkheid voor het garanderen van een deugdelijke en eerlijke procesvoering in de kern onveranderd is, kan de vraag opkomen of de aan

24 ‘Succesvolle NVvR-werkconferentie over positie van de rechtspraak’, *NVvR.org*, 9 maart 2017.

25 Consultative Council of European Judges (CCJE) 2015, par. 34-36 en 43-54.

26 Buruma 2011, p. 17-18; Dijkstra 2016, p. 153-159.

27 Vgl. Hol 2011, p. 365; Buruma 2011, p. 4.

28 Zie voor een overzicht Holvast & Doornbos 2015, p. 54-59; Landelijk Tegenlicht 2018.

29 Bij de invoering van het Wetboek van Strafrecht in 1886 en het Wetboek van Strafvordering in 1926.

de rechter toebedeelde bevoegdheden om de controle over en de regie van het procesverloop te bewaken nog wel volstaan en of de autoriteit en het gezag van de rechtspraak in voldoende mate is gewaarborgd.

1.1.3 Contempt of court

De geschetste ontwikkelingen en de vraag of de aan de rechter toebedeelde mogelijkheden nog wel voldoen aan de eisen van de huidige tijd hebben de afgelopen jaren meermaals aanleiding gegeven tot de suggestie dat een vorm van contempt of court naar Angelsaksisch voorbeeld zou moeten worden geïntroduceerd in Nederland. Voordat die 'roep' om contempt hierna verder wordt toegelicht is het voor een goed begrip aangewezen om kort uit te leggen wat dit instrument inhoudt.

Contempt of court is ontstaan in Engeland in de twaalfde eeuw en komt tegenwoordig in alle *common law*-rechtsstelsels op enigerlei wijze voor. Het valt te kenschetsen als een aan de (*common law*-)rechter toekomende bevoegdheid om op te treden tegen een groot scala aan gedragingen dat de rechtspleging kan belemmeren. Het instrument is omschreven als '(...) a means whereby the courts may act to prevent or punish conduct which tends to obstruct, prejudice or abuse the administration of justice either in relation to a particular case or generally'.³⁰ Contempt of court betekent letterlijk 'minachting van het gerecht' maar het te beschermen rechtsgoed is, anders dan de naam wellicht doet vermoeden, niet de waardigheid van de individuele rechter maar de '*due administration of justice*'.³¹ Hoewel met name uit vroeger tijden smeulige voorbeelden bekend zijn van scheldende verdachten die wegens contempt werden veroordeeld, is het beledigen of minachten van de rechter thans slechts een (ondergeschikt) element van contempt.³² Het begrip is van oudsher weinig omljnd maar strekt ertoe een goed, ordelijk en integer procesverloop mogelijk te maken. Het is niet beperkt tot procesdeelnemers: eenieder kan zich schuldig maken aan contempt of court voor zover hij met zijn handelen of nalaten de goede rechtspleging belemmert.

In de eerste plaats behelst contempt of court de mogelijkheid voor de rechter om bestraffend op te treden tegen een groot scala aan gedragingen waarmee een goed verloop van een proces kan worden ondermijnd. Deze vorm van contempt wordt doorgaans *criminal contempt* genoemd en kan zich in alle soorten rechtszaken voordoen, zowel in als buiten de rechtszaal. Wanneer de misdragingen zich in de rechtszaal afspelen wordt gesproken van *contempt*

30 Phillimore Committee 1974, par. 1.

31 Cram 2010, p. 1.

32 Keijzer 2000, p. 6-8, zie voor de historische ontwikkeling onder meer Fox 1972, p. 5-43.

in the face of the court.³³ Onder deze vorm van contempt wordt onder meer begrepen het verstoren van de orde ter zitting en het weigeren als getuige vragen te beantwoorden. Daarnaast kan contempt worden gepleegd buiten de rechtszaal, bijvoorbeeld door het beïnvloeden of bedreigen van getuigen, of wanneer juryleden naar buiten treden over hetgeen in het juryberaad is besproken.³⁴ Een bijzondere vorm van *criminal contempt* is de zogenoemde *contempt by publication*, op grond waarvan het strafbaar is (mondelijke en schriftelijke) uitlatingen te doen die een eerlijk proces in een lopende zaak kunnen schaden.³⁵ Verder kunnen bepaalde uitingen worden aangemerkt als de bijzondere contempt-variant van *scandalising the court*, wanneer daarmee de autoriteit van een individuele rechter of de rechterlijke macht in zijn geheel wordt aangetast.³⁶

In de tweede plaats functioneert contempt of court als middel om de naleving van rechterlijke bevelen en uitspraken af te dwingen. Deze categorie van zogenoemde *civil contempt* heeft niet het karakter van een strafbepaling maar fungeert meer als dwangmiddel. Het is in die gevallen doorgaans de wederpartij die zich vanwege het niet-naleven van een uitspraak tot de rechter wendt, die vervolgens maatregelen kan nemen om de overtreder alsnog tot naleving te bewegen.³⁷ Hoewel deze vorm van contempt zich meestal voordoet in civiele zaken, is het daar niet toe beperkt. Bovendien spelen soms ook in *civil contempt*-zaken punitieve aspecten een rol.³⁸ Net als bij *criminal contempt* kan de overtreder in hechtenis worden genomen, zij het dat die direct zal moeten worden opgeheven zodra de overtreding is beëindigd. Ook kan de verplichting worden opgelegd tot betaling van een geldsom, zowel in de vorm van een boete als een dwangsom.³⁹

Een wezenlijk kenmerk van contempt of court is, tot slot, de afwijkende procedure die op contempt-zaken van toepassing is. Contempt of court wordt gezien als een inherente bevoegdheid van de rechter waarmee hij direct kan optreden wanneer de goede rechtspleging dreigt te worden belemmerd. De *contempt power* houdt in dat de rechter zelf tot vervolging wegens contempt kan overgaan en de overtreder na een korte procedure tot een geldboete of gevangenisstraf kan veroordelen. Deze procedure is in beginsel alleen van toepassing op gedragingen die zich *in the face of the court* voordoen, zij het dat ook op andere vormen van contempt een afwijkende procedure van

33 Miller & Perry 2017, p. 10. In de Verenigde Staten wordt dit *direct contempt* genoemd, in tegenstelling tot *indirect* of *constructive contempt* dat gepleegd wordt buiten de rechtszaal, zie Grote 2011, p. 1248.

34 Miller & Perry 2017, p. 11 en 163-164.

35 Law Commission 2012a, p. 5.

36 Eady & Smith 2011, p. 409-410.

37 Miller & Perry 2017, p. 33-36.

38 Grote 2011, p. 1254-1255; Miller & Perry 2017, p. 39-42.

39 Miller & Perry 2017, p. 41-42.

toepassing is waarbij doorgaans geen recht op juryberechting bestaat.⁴⁰ Contempt of court is dus een ruime bevoegdheid die de rechter in staat stelt om op te treden tegen allerlei uiteenlopende gedragingen die afbreuk kunnen doen aan een ordelijk, eerlijk en adequaat procesverloop.

1.1.4 Contempt of court als oplossing in Nederland?

Een vergelijkbare ruime en grotendeels naar eigen inzicht in te vullen bevoegdheid om het verloop van het proces te bewaken heeft de Nederlandse rechter niet. De hiervoor geschetste ontwikkelingen kunnen echter de vraag oproepen of de rechter nog wel voldoende mogelijkheden heeft een strafproces in goede banen te leiden. Een en ander heeft er dan ook toe geleid dat in de strafrechtspraktijk en de literatuur zo nu en dan stemmen opgaan voor het introduceren van een vorm van contempt of court. Zo werd contempt of court door de voormalig president van de Hoge Raad Corstens genoemd als een van de mogelijkheden om de rechter meer instrumenten te geven om zijn gezag te laten gelden:

‘Het zou nuttig zijn hieraan [contempt of court, ML] de komende jaren aandacht te geven. Daarmee wil ik niet zeggen dat het moet worden ingevoerd. Maar ik wil wel zeggen dat we dit serieus moeten overwegen. Als je gezag wordt onderuit gehaald door commentaren binnen en buiten de rechtszaal en dat dan ook nog voordat je een beslissing hebt genomen, moet je laten zien dat jij als rechter een zelfstandige rol vervult die niet behoort te worden ondermijnd.’⁴¹

Ook Cleiren ziet in de ontwikkeling naar ‘tegen-rechtspraak’ voor de wetgever, in samenspraak met de rechtspraak en wetenschap, aanleiding zich te buigen over de vraag of en in welke modaliteit het *sub judice*-beginsel en contempt of court – afgestemd op onze rechtscultuur – betekenis zouden kunnen krijgen. Weliswaar staat de rechter niet volledig met lege handen in situaties waarin een concrete strafzaak reeds vóór afdoening onderwerp is geweest van gesprek⁴² maar het is volgens Cleiren ‘volstrekt duidelijk dat de middelen die hij (...) kan inzetten niet zijn toegeschreven of toegespitst op de vragen die “tegen-rechtspraak” oproepen.’⁴³ Groenhuijsen heeft de invoering van con-

40 Miller & Perry 2017, p. 54 en 74-82.

41 ‘Vertrouwen in de rechtspraak’, voordracht G.J.M. Corstens, uitgesproken 30 augustus 2011 bij de discussiebijeenkomst ‘Rechtvaardigheid van deze tijd’, georganiseerd door het Montesquieu Instituut (zie rechtspraak.nl).

42 Cleiren noemt als voorbeelden dat de rechter processuele gevolgen kan verbinden aan uitspraken van politici, dat hij is opgeleid om zich niet te laten beïnvloeden door zogenoemde ‘voorkennis’ en dat hij partijen in het kader van het strafproces de gelegenheid kan bieden zich over voorafgaande publiciteit uit te laten.

43 Cleiren 2013, p. 121-124.

tempt of court genoemd als mogelijke oplossing voor het door hem gesignaleerde probleem van misbruik van wraking.⁴⁴ Voormalig Kamerlid en oud-minister De Vries benadrukt hoe belangrijk het is dat de rechter niet bezwijkt onder maatschappelijke en politieke druk en hij betreurt het dat contempt of court in ons land niet meer is ontwikkeld.⁴⁵ En bij de presentatie van het rapport van de Wetenschappelijke Raad voor Regeringsbeleid over transparantere rechtspraak heeft Prins een contempt of court-achtige constructie genoemd als mogelijkheid om ervoor te zorgen 'dat buitenstaanders niet al te makkelijk via het instrument van twijfel een loopje met de rechter nemen.'⁴⁶

Ook naar aanleiding van concrete incidenten of strafzaken is de noodzaak van contempt of court aan de orde geweest. Zo werd invoering ervan bepleit door advocaat Spong nadat enkele strafpleiters zich in de media in zeer felle bewoordingen hadden uitgelaten over een officier van justitie.⁴⁷ Na het tweede Wilders-proces werd van verschillende kanten op contempt of court gewezen.⁴⁸ De Amsterdamse oud-rechter Salomon vond de manier waarop Wilders reageerde op zijn veroordeling 'gevaarlijk', omdat hij daarmee het gezag van de rechtspraak aantast, en stelde dat het misschien tijd wordt voor strafbaarstelling van contempt of court.⁴⁹ Hoogleraar Jansen pleitte naar aanleiding van de reactie van Wilders op zijn veroordeling voor strafbaarstelling van 'rechtspraakschennis, of minachting van de rechtspraak', omdat met dergelijke uitlatingen de democratische rechtsstaat zou worden aangetast.⁵⁰ Ook in de politiek is in uiteenlopende contexten de mogelijkheid van contempt of court aan de orde geweest, onder meer naar aanleiding van 'lekken' uit dossiers naar de media en het niet-naleven van uitspraken van de rechter.⁵¹

Aan de andere kant is er ook op gewezen dat er al allerlei instrumenten bestaan om procesdeelnemers tot de orde te roepen: zo kan de rechter als ordemaatregel een procesdeelnemer het woord ontnemen of uit de zittingszaal laten verwijderen, kan tegen een advocaat een tuchtrechtelijke klacht worden ingediend en kan bij smadelijke, beledigende of lasterlijke uitspraken zelfs

44 Groenhuijsen 2017, p. 73-74.

45 De Vries 2017, p. 448-449.

46 Prins 2013, p. 7.

47 'Pleidooi voor contempt of court-regeling', *Advocatie.nl*, 17 augustus 2009.

48 Zie bijvoorbeeld G. Spong, 'Wilders vergiftigde het volk, goed dat rechter dat inziet', *NRC*, 9 december 2016.

49 'De rechter met de boodschappentas', *NRC*, 23 december 2016.

50 'Minachting van de rechter moet worden bestraft', *Binnenlandsbestuur.nl*, 15 december 2016.

51 Zie het verslag van het overleg van de minister van Justitie met de vaste Kamercommissie van justitie van 5 juli 2001, *Kamerstukken II* 2000/01, 27400 VI, 87; het artikel 'Kamer: persstille bij straf dossiers', *De Volkskrant*, 6 juli 2001 en over een aanscherping van de persgedragsregels, 'Korthals maakt weinig kans met beteugelen van media', *De Volkskrant*, 11 september 2000. Zie in andere context (het niet-naleven van een uitspraak van de rechter): verslag van een algemeen overleg van 29 november 2001 (Uitvoering aanbevelingen enquête-commissie Opsporingsmethoden), *Kamerstukken II* 2001/02, 26269, nr. 41, p. 5, 8 en 9; en in de context van het niet meewerken aan vaststelling van de identiteit het verslag van een wetgevingsoverleg van 8 december 2003, *Kamerstukken II*, 2003/04, 29218, 21, p. 29.

via het strafrecht worden opgetreden. Ook obstructie van de rechtsgang door bijvoorbeeld beïnvloeding van getuigen of het wegmaken van sporen is strafbaar gesteld, terwijl het belang van mediastilte in ons strafstelsel bij het ontbreken van juryrechtspraak kan worden gerespecteerd.⁵² Bovendien zou de rechter heel wel in staat zijn om met kritiek op zijn optreden om te gaan, ook wanneer die kritiek door politici wordt geuit.⁵³ Na het tweede Wilders-proces brak Frits Bakker, de toenmalige voorzitter van de Raad voor de rechtspraak, een lans voor de vrijheid van verdachten om hun mening over het proces te uiten. Dat verdachten of politici zich over de rechtspraak kunnen uitlaten hoort bij ons systeem en hij beschouwt het als weinig problematisch. Aan invoering van contempt of court bestaat bij hem dan ook geen behoefte.⁵⁴

De verschillende argumenten voor en tegen contempt of court zijn ook in de wetenschap aan de orde geweest. Met name is aandacht besteed aan de daarvan deel uitmakende *sub judice*-regel, die inhoudt dat men zich dient te onthouden van commentaar op zaken die onder de rechter zijn. Zo concludeerde Giltay Veth in 1980 dat de *sub judice*-regel in Nederland hoogstens als fatsoensregel geldt.⁵⁵ Gommer komt in zijn dissertatie tot de conclusie dat er in Nederland in de praktijk nooit een *sub judice*-regel heeft bestaan. Een analyse van geruchtmakende rechtszaken brengt hem bovendien tot het oordeel dat kritiek van (met name) politici op lopende zaken geen afbreuk doet aan de onpartijdigheid van de rechter die in de desbetreffende zaak moet optreden.⁵⁶ Voermans stelt dat er uit staatsrechtelijk oogpunt geen bezwaren bestaan tegen parlementariërs die over lopende zaken spreken. Dit hangt samen met het feit dat in Nederland geen sprake is van een strikte machtscheiding en onafhankelijkheid, maar van een systeem van checks and balances waarbij de garanties tegen machtsmisbruik veeleer worden gevonden in een web van afhankelijkheden en onderlinge controle.⁵⁷ Keijzer concludeert in 2000 dat het contempt of court-begrip niet goed in het Nederlandse strafstelsel past, in het bijzonder gelet op de vaagheid ervan. Wel constateert hij dat het Nederlandse net van strafbaarstellingen van belemmering van de goede rechtspleging gaten vertoont. Hij wijst verder op enkele ontwikkelingen die aan een dergelijke procedure in de toekomst behoefte kunnen doen ontstaan, onder meer de toenemende invloed van het Anglo-Amerikaanse gedachtegoed en de omstandigheid dat de rechter in instabieleren tijden meer dan thans bloot zal komen te staan aan oppositie.⁵⁸

52 Vgl. hoogleraar advocatuur Floris Bannier in 'Contempt of court serieus overwogen na openlijk gevloek', *Advocatie.nl*, 19 augustus 2009; Spong 2013, p. 460-462.

53 Hoekstra 2017.

54 'Ons rechtssysteem biedt veel ruimte aan meneer Wilders. Interview Frits Bakker', *De Volkskrant*, 30 december 2016.

55 Giltay Giltay Veth 1980.

56 Gommer 2008, p. 182-183 en 217-218.

57 Voermans 2012, p. 244.

58 Keijzer 2000, p. 17 en 25-29.

Hoewel de afgelopen decennia zo nu en dan is gesteld dat contempt of court een leerstuk is dat niet in de Nederlandse rechtscultuur past, blijft het tegelijkertijd iets wat even vaak wordt genoemd als mogelijke oplossing voor ontwikkelingen waarvoor de rechter zich in toenemende mate gesteld ziet. Zeker de laatste jaren wordt met enige regelmaat en in nogal uiteenlopende contexten gesuggereerd dat invoering van contempt of court zou moeten worden overwogen. Die steeds weer terugkerende 'roep' om contempt of court, tegen de achtergrond van de vraag of de aan de rechter ter beschikking staande middelen om een goede rechtspleging te verzekeren nog wel zijn berekend op de maatschappelijke veranderingen, geven aanleiding om het leerstuk van contempt of court meer diepgaand te bestuderen. Daartoe bestaat ook aanleiding nu er nauwelijks discussie wordt gevoerd over de betekenis en reikwijdte van het begrip⁵⁹ en wat men er nu eigenlijk van kan verwachten,⁶⁰ terwijl het wel voor een scala aan problemen als mogelijke oplossing wordt bestempeld.

1.2 VRAAGSTELLING EN DOEL VAN HET ONDERZOEK

De tegen de achtergrond van de hiervoor beschreven ontwikkelingen meermaals gedane suggestie dat er behoefte bestaat aan een instrument als contempt of court, vormt aanleiding om dit fenomeen meer diepgaand te bestuderen. Daartoe bestaat eens te meer aanleiding nu veel mensen wel een globaal beeld lijken te hebben van wat het inhoudt, maar de precieze inhoud en betekenis van het instrument veel minder bekend zijn. Aangezien wel meermaals is opgeworpen dat zo'n instrument in Nederland nodig zou zijn, is het verder van belang om in kaart te brengen welke enigszins vergelijkbare instrumenten de Nederlandse strafrechter reeds ter beschikking staan. Pas dan is het immers mogelijk om te beoordelen in hoeverre een contempt of court-achtig instrument in Nederlandse context een meerwaarde kan hebben.

Zoals hiervoor al aan de orde kwam is contempt of court een instrument dat ertoe strekt de *due administration of justice* te waarborgen, hetgeen in dit onderzoek wordt vertaald als 'goede (straf)rechtspleging'.⁶¹ Een goede straf-

59 Zoals in het portret van journalist Jacques van Veen, waar hem wordt gevraagd of hij zich ooit heeft schuldig gemaakt aan contempt of court. 'Dat heeft nooit iemand tegen me gezegd, ook rechters niet. Je bent als journalist geen procesdeelnemer. Als journalist had ik functionele kritiek. Nou, misschien is die kritiek wel eens op het randje geweest, maar ik heb dat verwijt nooit gekregen.' Portret Jacques van Veen (1920-2007), www.persprijsvanveen.nl.

60 Een belangrijke aanzet daartoe is wel gegeven door Keijzer, 2000. Zie voor een wat uitgebreidere bespreking ook C.H. Brants & L. van Lent, aant. 6.1 op art. 424 Sv (bijgewerkt tot 1 april 2006), in: Melai/Groenhuijsen e.a.

61 In het onderzoek worden zowel de term 'goede rechtspleging' als 'goede strafrechtspleging' gebruikt. In verband met de beperking van dit onderzoek tot strafzaken wordt steeds bedoeld op de goede rechtspleging in strafzaken.

rechtspleging vereist dat sprake is van een eerlijk proces, dat in overeenstemming met de waarheid recht wordt gedaan en dat het proces ongestoord en efficiënt verloopt. Daarnaast moet de rechtspraak een zeker gezag in de samenleving hebben, zodat rechterlijke uitspraken ook worden aanvaard en nageleefd.⁶² Bij een onderzoek naar contempt of court past vooraf de opmerking dat men zich moet realiseren dat het een erfstuk is uit een tijd waarin het gezag van de rechter, afkomstig van god of de koning, als vanzelfsprekend en hiërarchisch valt te kenschetsen. Contempt of court was het ultieme machtswoord van de rechter om aantasting van zijn gezag te bestraffen. In de hedendaagse geïndividualiseerde, democratische samenleving wordt anders aangekeken tegen de wijze waarop gezag moet worden gewaarborgd. In moderne opvattingen ligt veel meer de nadruk op het uitgangspunt dat gezag moet worden verdiend. Gefundeerde kritiek is daarbij een manier om de kwaliteit van de rechtspleging te verbeteren.⁶³ In de huidige egalitaire samenleving ligt het introduceren van een instrument dat het 'hiërarchische' gezag van de rechter zou moeten versterken dus niet direct voor de hand. Daarbij komt dat het instrument van contempt of court, mede onder invloed van de mensenrechtenverdragen, in een spanningsveld terecht is gekomen, waarin het met name botst met het recht op vrijheid van meningsuiting. Het gebruik van contempt of court is door het EHRM in bepaalde gevallen dan ook in strijd geacht met artikel 10 EVRM.⁶⁴ Dit neemt niet weg dat de aanvaarding van de rechterlijke macht als het forum waar juridische geschillen worden beslecht en waar de schuld of onschuld van een verdachte wordt vastgesteld, ook door het EHRM als fundamenteel uitgangspunt van een rechtstaat wordt beschouwd.⁶⁵ Bovendien zal blijken dat contempt of court ook kan bijdragen aan de waarborging van een eerlijk proces, doordat de rechter de mogelijkheid heeft op te treden tegen bepaalde gedragingen die daar inbreuk op kunnen maken, evenals tegen gedragingen die de rechterlijke waarheidsvinding kunnen belemmeren. Strafrechtelijk optreden kan in dergelijke gevallen toelaatbaar zijn, ook wanneer dat inbreuk maakt op andere rechten van de betrokkene.⁶⁶ De belangen die contempt of court van oudsher beoogt te beschermen zijn dus nog altijd legitiem, maar bevinden zich in een spanningsveld met andere (mensen)rechten, waarbij vooral het recht op vrije meningsuiting een rol speelt.

62 De inhoud en betekenis van het begrip 'goede strafrechtspleging' worden in hoofdstuk 4 verder uitgewerkt.

63 Vgl. Broeders e.a. 2013, p. 45-47.

64 O.a. EHRM 26 april 1979, appl.no. 6538/74 (Sunday Times v. UK).

65 Onder omstandigheden kan dit belang dan ook dienen als beperkingsgrond voor het recht op vrijheid van meningsuiting, vgl. EHRM 29 augustus 1997, appl.no. 22714/93 (Worm v. Austria), par. 50; EHRM 26 februari 2009, appl.no. 29492/05 (Kudeshkina v. Russia), par. 86.

66 Bijv. strafrechtelijk ingrijpen bij belemmeringen van de waarheidsvinding: EHRM 3 april 2012, appl.no. 42857/05 (Van der Heijden v. the Netherlands).

In de Nederlandse context is daarbij van belang dat de rechter verantwoordelijk is voor de juistheid en volledigheid van het onderzoek ter terechtzitting. Anders dan in de adversaire strafstelsels, waar de rechter lijdelijk is en de rechtsstrijd tussen twee gelijke spelers de eerlijkheid van het proces moet waarborgen, vormt in Nederland de actieve rechter een essentiële voorwaarde voor een goede strafrechtspleging.⁶⁷ Waar waarheidsvinding en rechtsbescherming voor een belangrijk deel de verantwoordelijkheid van de rechter is, moet deze ook de ruimte en bevoegdheden hebben om die rol te kunnen vervullen. Juist in een tijd waarin alles en iedereen zich met de rechtspraak lijkt te bemoeien kan daarom wel behoefte bestaan aan een instrument waarmee de rechter zich tegen druk van binnen- en buitenaf kan verweren, zodat hij zijn taken naar behoren kan vervullen. In dit onderzoek staat dan ook de volgende vraag centraal:

Welke betekenis kan contempt of court hebben voor de waarborging van de goede strafrechtspleging in Nederland?

Deze hoofdvraag omvat een viertal aspecten:

1. Wat moet worden verstaan onder de 'goede strafrechtspleging' die met contempt of court wordt gewaarborgd?
2. Wat houdt contempt of court in, hoe functioneert het en wat zijn de beperkingen ervan?
3. Met welke op contempt of court gelijkende instrumenten wordt de goede strafrechtspleging in Nederland gewaarborgd, en welke lacunes kunnen daarin worden gesignaleerd?
4. Kan contempt of court of een daarop gelijkend instrument een bijdrage leveren aan de waarborging van de goede strafrechtspleging in Nederland en zo ja, op welke wijze?

Zoals gezegd is de aanleiding voor het onderzoek niet alléén of in de eerste plaats gelegen in de constatering dat het Nederlandse stelsel wellicht gaten vertoont, maar voor een belangrijk deel in het feit dat met zekere regelmaat het instrument van contempt of court als mogelijke oplossing wordt aangedragen, zonder dat veel aandacht wordt besteed aan wat die oplossing precies om het lijf heeft. Een belangrijke doelstelling van het onderzoek is dan ook om die gesuggereerde oplossing in kaart te brengen en daarmee bij te dragen aan het debat over de al dan niet tekortschietende nationale regeling.

⁶⁷ Vgl. Cleiren 2011a, p. 107-120. Zie voor een pleidooi voor de actieve rechter ook Franken 2012, p. 365-367 en Dubelaar & Ten Voorde 2016.

1.3 AFBAKENING

Uit de vragen en doelstelling van het onderzoek vloeit voort dat het instrument van contempt of court het vertrekpunt vormt bij de keuze van de te betrekken onderwerpen. Dit heeft gevolgen voor hetgeen onder goede strafrechtspleging wordt verstaan en voor de (Nederlandse) instrumenten die worden besproken. Voor wat betreft de invulling van het begrip 'goede strafrechtspleging' betekent dit dat daarbij slechts de aspecten worden betrokken die het meest verband houden met contempt of court. Ten aanzien van de te bespreken instrumenten geldt dat de nadruk ligt op 'negatieve' instrumenten, nu contempt of court in de eerste plaats een instrument is waarmee tégen belemmeringen van de rechtspleging kan worden opgetreden. Andere, meer 'positieve' of indirecte waarborgen voor een goede rechtspleging komen niet of in veel mindere mate aan de orde. Er wordt dus niet beoogd in beeld te brengen hoe een strafproces op alle fronten zo goed mogelijk kan worden gevoerd.

Het onderzoek beperkt zich tot strafzaken nu deze doorgaans meer dan andere zaken in de aandacht staan en daar de problemen van publiciteit en 'tegen-rechtspraak' het meest zichtbaar zijn. Dit betekent enerzijds een belangrijke beperking van het onderzoeksterrein, nu de hiervoor geschetste ontwikkelingen zich in ieder geval ten dele ook in andere rechtsgebieden voordoen. Anderzijds wordt beoogd met deze keuze een grotere focus en diepgang te kunnen bereiken. De keuze voor deze beperking is ook ingegeven door de noodzaak het onderzoek behapbaar te houden. De bevindingen kunnen niettemin ten dele ook van betekenis zijn voor andere rechtsgebieden, bijvoorbeeld wanneer het gaat om de bespreking van de wrakingsregeling en het gezag van de rechtspraak.

1.4 METHODISCHE VERANTWOORDING

Als noodzakelijk gevolg van de keuze van het onderwerp richt het onderzoek zich voor een belangrijk deel op vreemde rechtsstelsels die het instrument van contempt of court kennen. De relevante aspecten worden onderzocht aan de hand van wetgeving, parlementaire stukken, literatuur, jurisprudentie en openbare bronnen. Verder zijn het Europees Verdrag voor de Rechten van de Mens en de rechtspraak van het Europese Hof voor de Rechten van de Mens belangrijke bronnen, vooral waar het gaat om de invulling van de goede strafrechtspleging. Ter verdieping van de kennis en het begrip van het Engelse recht is een deel van het onderzoek in Engeland verricht, waarbij gedurende een verblijf van twee maanden literatuuronderzoek is gedaan, zittingen van verschillende gerechten in en rond Londen zijn bijgewoond, en enkele gesprekken zijn gevoerd met juristen (wetenschappers verbonden aan de Universiteit van Leicester, een oud-rechter en een *barrister*). Verder zijn op verschillende momenten gedurende het onderzoek gesprekken gevoerd met juristen die goed

zijn ingevoerd in de rechtsstelsels van ons omringende landen (België, Duitsland, Frankrijk en Zwitserland) en in het tribunaalrecht. Het onderzoek is afgesloten op 1 april 2019. Ontwikkelingen van na die datum zijn slechts incidenteel verwerkt.

In verband met het onderwerp is de methode van onderzoek in zekere zin rechtsvergelijkend, met name voor zover daarbij de inhoud en betekenis van contempt of court in andere rechtsstelsels wordt uiteengezet. Ook het zoeken naar 'functionele equivalenten' van contempt-instrumenten in de Nederlandse wetgeving is een typisch rechtsvergelijkende onderzoeksmethodiek.⁶⁸ Toch wijkt het onderzoek enigszins af van klassiek rechtsvergelijkend onderzoek. Het vertrekpunt is immers niet de eigen nationale wettelijke regeling, maar het in ons systeem niet bestaande instrument van contempt of court. In feite wordt op zoek gegaan naar functionele equivalenten in het eigen nationale stelsel, in plaats van andersom. Bovendien bepaalt niet het geconstateerde 'probleem' de reikwijdte van het onderzoek, maar ligt de focus op contempt of court als 'oplossing'. Voor deze wat atypische wijze van rechtsvergelijkend onderzoek is gekozen omdat de aanleiding voor het onderzoek, zoals al aan de orde kwam, vooral is gelegen in de meermaals geopperde wenselijkheid of noodzaak van invoering van contempt of court. De gekozen methodiek vloeit ook voort uit de doelstelling van het onderzoek, te weten het in kaart brengen van de mogelijke 'oplossing' om zo een bijdrage te leveren aan de discussie over de toereikendheid van de in de Nederlandse regeling reeds bestaande waarborgen.⁶⁹ Mede vanwege die doelstelling is ervoor gekozen om het onderzoek te beperken tot een studie van literatuur, jurisprudentie en overige, overwegend schriftelijke bronnen en geen zelfstandig empirisch onderzoek te verrichten naar (bijvoorbeeld) de vraag of en in hoeverre het ontbreken van een met contempt of court vergelijkbaar instrument in de praktijk van de strafrechtspleging als een gemis wordt ervaren. Juist omdat is gebleken dat contempt of court regelmatig wordt geopperd zonder dat men goed lijkt te overzien wat het inhoudt én welke mogelijkheden en waarborgen het Nederlandse recht al biedt, zal een groot deel van het onderzoek descriptief van aard zijn. Het onderzoek strekt er dus mede toe het noodzakelijke inzicht te verschaffen om gefundeerde uitspraken te kunnen doen over de situatie in Nederland en de vraag óf op het niveau van de wettelijke regeling en de jurisprudentie kan worden gesproken van een 'probleem' waarvoor contempt of court mogelijk een oplossing kan bieden. Het meer vergelijkende deel van het onderzoek volgt pas nadat een en ander adequaat in kaart is gebracht.

Hoewel het onderzoek dus enigszins afwijkt van traditioneel rechtsvergelijkend onderzoek, kunnen bepaalde complicaties of valkuilen van rechtsvergelij-

68 Nelken 2002, p. 179; zie over de onderzoeksmethode van het zoeken naar functionele equivalenten ook Zweigert & Kötz 1998, p. 36-40.

69 Deze aanpak past bij de door Pintens beschreven 'functionele methode', waarbij wordt vertrokken vanuit een concrete vraagstelling, zie Pintens 1998, p. 85-86.

kend onderzoek zich wel aandienen.⁷⁰ Zo moet er aandacht zijn voor de relatieve (on)vergelijkbaarheid van de te vergelijken aspecten.⁷¹ Ook wanneer bepaalde juridische figuren onderling gelijkenis vertonen is het zaak niet uit het oog te verliezen dat deze mede zijn gevormd door het straf(proces)rechtelijk stelsel waarin zij functioneren. Bovendien moet men zich bewust zijn van de beperkingen van zogenoemde 'legal transplants': het implementeren van praktische oplossingen in de vorm van vreemde rechtsfiguren die elders kennelijk werken.⁷² Omdat het recht niet los kan worden gezien van de bredere maatschappelijke context waarbinnen het functioneert, kan niet worden volstaan met bestudering van een geïsoleerd juridisch verschijnsel zonder daarbij de rechtscultuur te betrekken.⁷³ Om aan deze beperkingen zo veel mogelijk tegemoet te komen zal tot op zekere hoogte ook aandacht worden besteed aan de historische ontwikkeling en grondslagen van de Angelsaksische (straf)rechtstraditie, zoals de adversaire procesvorm, de lijdelijkheid van de rechter en rol van de jury.

Een ander aandachtspunt is het gegeven dat straf- en strafprocesrecht normatieve fenomenen zijn en zij ook een normatieve functie in de samenleving vervullen. Bestudering daarvan is dan ook onvermijdelijk een normatieve bezigheid. Waar dit op zichzelf niet problematisch hoeft te zijn, moet er wel voor worden gewaakt om bij bestudering van vreemde rechtsstelsels te zeer vanuit de eigen normatieve context en op basis van aan het nationale systeem ontleende gezichtspunten te redeneren.⁷⁴ Nu niet het eigen nationale stelsel maar contempt of court in dit onderzoek centraal staat kan dit risico beperkt blijven. Bovendien zal het onderzoek voor een groot deel beschrijvend van aard zijn (wat is het, hoe functioneert het, wat zijn de doelstellingen en beperkingen?) en vindt de beantwoording van de normatieve vraag (wat kan contempt of court betekenen voor Nederland?) primair plaats binnen de nationale context.

Bij rechtsvergelijkend onderzoek verdient het doorgaans de voorkeur de hoeveelheid te vergelijken rechtsstelsels te beperken. Niet alleen omdat het niet eenvoudig is om alle relevante aspecten van een ander rechtsstelsel in kaart te brengen, maar ook omdat de meerwaarde van het onderzoeken van meerdere vergelijkbare stelsels vaak relatief beperkt is.⁷⁵ In dit onderzoek wordt daarom wel een globale blik geworpen op de wijze waarop contempt of court in verschillende Angelsaksische rechtsstelsels heeft vorm gekregen, maar wordt een meer gedetailleerde vergelijking beperkt tot het rechtsstelsel van Engeland en Wales. Die keuze is ingegeven door het feit dat andere

70 Zie over die valkuilen o.a. Brants 2008b.

71 Pintens 1998, p. 49-50.

72 Zie Brants 2008b, p. 222.

73 Pintens 1998, p. 63-64; Nijboer 1994, p. 29-31.

74 Zweigert & Kötz 1998, p. 34-35.

75 Zweigert & Kötz 1998, p. 39.

Angelsaksische stelsels zijn ontsproten aan het Engelse systeem en ook contempt of court in Engeland is ontstaan. Nog altijd zijn grote delen van de Engelse contempt-rechtspraak ook in andere Angelsaksische stelsels gezaghebbend. De meerwaarde van diepgravende bestudering van meerdere stelsels is daarom beperkt. Bovendien zijn de verschillen tussen het Engelse en Nederlandse stelsel, mede gelet op de harmoniserende werking van het EVRM en de EU-wetgeving, kleiner dan de verschillen met de rechtsstelsels van bijvoorbeeld de Verenigde Staten of Australië. Daarbij geldt bovendien dat centrale begrippen als de onschuldpresumptie, onpartijdigheid en vrijheid van meningsuiting in belangrijke mate gedefinieerd worden door de jurisprudentie van het EHRM, zodat het mensenrechtelijk normenkader voor de onderzochte rechtsstelsels gelijk is.

1.5 OPBOUW VAN HET ONDERZOEK

In de inleiding van dit hoofdstuk kwamen enkele ontwikkelingen aan de orde die de vraag kunnen doen rijzen of de Nederlandse strafrechter nog wel voldoende geëquipeerd is voor het bewaken van een goed procesverloop. De grote belangstelling voor strafzaken in het licht van de opkomst van internet en sociale media, de toegenomen mondigheid van de burger, veranderende taakopvattingen van de procesdeelnemers, de internationalisering en de meer bedrijfsmatige organisatie van de rechtspraak bepalen de context waarin de strafrechter zijn taak moet vervullen, en vormen de achtergrond waartegen de mogelijkheid van contempt of court als wenselijke of noodzakelijke aanvulling is aangedragen. Nu deze ontwikkelingen mede de aanleiding vormen voor dit onderzoek worden zij in hoofdstuk 2 verder uitgediept. Daarmee wordt tevens beoogd de lezer de context te schetsen waarin de strafrechter zijn taak moet vervullen.

In hoofdstuk 3 staat de ‘goede strafrechtspleging’ centraal. Contempt of court is immers een instrument dat dient ter waarborging van de *due administration of justice*, hetgeen in dit onderzoek wordt vertaald als goede (straf)rechtspleging. Voordat op de precieze inhoud, betekenis en reikwijdte van contempt of court zal worden ingegaan, wordt in hoofdstuk 3 uiteengezet wat moet worden verstaan onder die goede strafrechtspleging. Zoals in dat hoofdstuk verder wordt toegelicht vallen daaronder in de eerste plaats de eerlijk proces-rechten zoals in het bijzonder in artikel 6 EVRM liggen besloten. Voorts veronderstelt een goede rechtspleging dat een strafproces in overeenstemming met de waarheid plaatsvindt. Een derde aspect is het vereiste dat de gerechten een zeker gezag hebben en in de samenleving worden aanvaard als juridische geschillenbeslechter. Ten vierde moet de rechtspraak tot op zekere hoogte ook efficiënt zijn. Deze vier componenten van een goede strafrechtspleging – eerlijk proces, waarheidsvinding, gezag en efficiëntie – worden in dit hoofdstuk verder uitgewerkt. Tot slot wordt ook stilgestaan bij het recht

op vrije meningsuiting, nu dit recht als een soort ‘tegenkracht’ kan worden geduid die door de strafbaarstelling van contempt of court wordt ingeperkt. Met dit hoofdstuk wordt dan ook beoogd inzichtelijk te maken welke achterliggende belangen contempt of court beoogt te beschermen en hoe deze belangen zich verhouden tot het recht op vrije meningsuiting.

Na deze opmaat is de tijd rijp om het centrale onderwerp van deze studie in kaart te brengen. In de hoofdstukken vier en vijf komt contempt of court aan bod. Hoofdstuk 4 bevat een beschrijving op hoofdlijnen van de ontstaansgeschiedenis en de verschillende aspecten van contempt of court en de wijze waarop het instrument zich in verschillende rechtsstelsels heeft ontwikkeld. Het biedt de lezer op hoofdlijnen inzicht in de inhoud en betekenis van contempt of court. In hoofdstuk 5 wordt vervolgens dieper ingegaan op contempt of court in Engeland en Wales. Voor een goed begrip en om een vergelijking mogelijk te maken worden eerst de belangrijkste karakteristieken van het Engelse strafproces uiteengezet. Vervolgens wordt beschreven op welke wijze contempt of court in Engeland en Wales functioneert. Het onderzoek zal zich richten op contempt of court in straf(proces)rechtelijke context en behandelt daarvan zowel de inhoudelijke als processuele aspecten. Daarnaast komen ook enkele verwante verschijnselen aan de orde, die in de loop der jaren in de plaats van contempt of court zijn gekomen of een aanvullende functie vervullen in de normering van de goede rechtspleging.

Nadat duidelijk is hoe contempt of court voorziet in waarborging van de goede strafrechtspleging, wordt de blik weer verlegd naar de Nederlandse situatie. Hoofdstuk 6 bevat een inventarisatie van de mogelijkheden die in het Nederlandse recht voorhanden zijn om ‘obstructie van de rechtspleging’ tegen te gaan. Het hoofdstuk geeft, met andere woorden, een overzicht van de functionele equivalenten van contempt of court in Nederland. Te denken valt aan de mogelijkheden om op te treden tegen procesdeelnemers die in en buiten de zittingszaal geen blad voor de mond nemen, weigerachtige getuigen, misbruik van (proces)recht, niet-nakoming van rechterlijke beslissingen en uitgebreide media-aandacht. Daarbij zal met name aandacht worden besteed aan de straf(proces)rechtelijke en tuchtrechtelijke instrumenten die de rechter ten dienste staan om een goede rechtspleging te waarborgen. Waar relevant wordt een onderscheid gemaakt tussen de handhavingsmogelijkheden die het optreden van respectievelijk procesdeelnemers, politici, media en derden normeren. Met deze beschrijving wordt beoogd in kaart te brengen door middel van welke handhavingsmodaliteiten de goede strafrechtspleging in Nederland wordt gewaarborgd, welke lacunes daarin kunnen worden gesignaleerd en waar behoefte bestaat aan aanvullende instrumenten om de goede rechtspleging te waarborgen.

In het zevende hoofdstuk zal de balans worden opgemaakt. Beide stelsels zullen als het ware ‘op elkaar’ worden gelegd, waarbij wordt bezien in hoeverre en op welke punten het Engelse contempt of court een oplossing zou kunnen zijn voor de in de Nederlandse strafrechtspleging gesignaleerde lacunes. In

dit hoofdstuk zal ook aandacht worden besteed aan enkele met contempt of court in verband te brengen verschijnselen uit andere rechtsstelsels, voor zover daarin inspiratie kan worden gevonden voor het vormgeven van aanvullende normering van de goede strafrechtspleging in Nederland. In hoofdstuk 8 tot slot worden de belangrijkste conclusies uit dit onderzoek onder elkaar gezet. Daarbij worden de onderzoeksbevindingen tevens in breder perspectief geplaatst en worden enkele aanbevelingen gedaan.

2 | De veranderde context van de strafrechtspleging

2.1 INLEIDING

Hoewel de klassieke uitgangspunten van het strafproces sinds de inwerkingtreding van het Wetboek van Strafvordering in 1926 niet wezenlijk zijn veranderd, is de maatschappelijke werkelijkheid dat eens te meer. De uitdagingen voor de hedendaagse strafrechter zijn van geheel andere orde dan bijna honderd jaar geleden. Om beter zicht te hebben op de context waarin de moderne strafrechter moet opereren en de uitdagingen waarmee hij te maken kan krijgen, worden de meest relevante ontwikkelingen in dit hoofdstuk nader (maar niet uitputtend) uitgewerkt. Deze bespreking is enerzijds van belang voor een goed begrip van de onderzoeksvraag en de aanleiding daarvoor, en anderzijds om de in latere hoofdstukken opgedane inzichten in een breder perspectief te kunnen plaatsen. In paragraaf 2.2 wordt ingegaan op het veelvuldig geïdentificeerde ‘afnemende vertrouwen’ in de rechtspraak. In het verlengde daarvan ligt de grote (media)aandacht voor strafzaken en de bemoeienis van allerlei actoren bij de strafrechtspleging, die er in voorkomende gevallen toe leiden dat strafzaken niet meer exclusief in de zittingszaal door professionele procespartijen worden behandeld. Deze ‘tegen-rechtspraak’ en meer specifiek het verschijnsel van *trial by media* worden in paragraaf 2.3 besproken. Een derde ontwikkeling die invloed uitoefent op het strafrechtelijk speelveld zijn de verschuivende taakopvattingen van de klassieke procespartijen (raadsman, officier van justitie en rechter) en de opkomst van het slachtoffer als procesdeelnemer (paragraaf 2.4). In paragraaf 2.5 wordt verder ingezoomd op het functioneren van de rechter binnen de rechterlijke organisatie. In het bijzonder de toenemend bedrijfsmatige organisatie van de gerechten heeft zijn weerslag op de wijze waarop de strafrechter zijn taak kan uitoefenen. Paragraaf 2.6. besteedt aandacht aan het EVRM en de rechtspraak van het EHRM, de EU en de internationale tribunalen. In een beknopte uiteenzetting worden de belangrijkste daarvan uitgaande invloeden op het Nederlandse strafproces behandeld, waarbij in het bijzonder aandacht wordt besteed aan de verschuivingen die hiermee in de klassieke, gematigd-inquisitoire uitgangspunten van het Nederlandse strafproces worden teweeggebracht.

2.2 AFNEMEND VERTROUWEN IN DE RECHTSPRAAK?

Voor het goed functioneren van de rechtspraak en het adequaat kunnen vervullen van de aan de (straf)rechter toebedeelde taak en verantwoordelijkheid, moet de rechter een zeker gezag genieten in de samenleving. Alleen wanneer burgers vertrouwen hebben in de rechterlijke macht zullen zij ervoor kiezen hun juridische conflicten aan de rechter voor te leggen en – in geval van een strafbaar feit – aangifte doen, in de verwachting dat de dader in een strafproces een rechtvaardige straf zal krijgen. De uitkomst van zo'n proces moet vervolgens ook aanvaard en nagevolgd worden, hetgeen eveneens gezag vereist. Juist dat vertrouwen in en gezag van rechterlijke uitspraken is de laatste jaren minder vanzelfsprekend geworden, een in juridische kringen veel becommentarieerd fenomeen. Op het begrip 'gezag' en de vraag wat daaronder moet worden verstaan wordt in hoofdstuk 3 uitgebreider ingegaan.¹ Hier is van belang dat gezag moet worden opgevat als legitieme machtsuitoefening. Om daarvan te kunnen spreken is vereist dat de machtsuitoefening in overeenstemming is met normatieve uitgangspunten én dat deze in de samenleving als legitiem wordt ervaren. Op deze plaats gaat het in het bijzonder om die empirische kant van gezag, dat wil zeggen: de vraag of de machtsuitoefening door degenen die ermee te maken hebben als legitiem wordt beschouwd. Daarbij moet worden opgemerkt dat over dit onderwerp een grote hoeveelheid onderzoek en literatuur beschikbaar is, waarvan in deze paragraaf maar enkele aspecten aan de orde komen. Hier wordt slechts beoogd in grote lijnen enkele ontwikkelingen op dit gebied aan te duiden.

Onderzoek toont aan dat journalisten, politici en burgers de rechtspraak kritischer zijn gaan volgen en steeds vaker publiekelijk hun twijfels uiten over de rechtvaardigheid, juistheid en onpartijdigheid van het rechterlijk optreden.² Ook in de rechtszaal is het afnemend vertrouwen zichtbaar in toegenomen klachten en wrakingsverzoeken.³ Tegelijkertijd blijkt uit empirisch onderzoek dat met name het optreden van de strafrechter niet altijd aansluit bij de verwachtingen van de burger.⁴ De kloof tussen rechtspraak en publiek doet zich in het bijzonder gevoelen waar het gaat om de hoogte van de straf.⁵ Literatuuronderzoek laat zien dat de opvattingen over het functioneren van het strafrecht en de strafrechter dan ook merendeels negatief zijn.⁶ Daar staat tegenover dat uit langlopend onderzoek blijkt dat het vertrouwen in het functioneren van de rechtspraak in Nederland over het algemeen relatief hoog en stabiel

1 Zie par. 3.5.

2 Van Spanje & De Vreese 2013, p. 439-440.

3 Rossum, Tigchelaar & Ippel 2012, p. 26-30.

4 Elffers & De Keijser 2007, p. 6-7, met verwijzing naar eerder onderzoek.

5 Zie over die kloof De Keijser, Van Koppen & Elffers 2006; genuanceerder is Ruiters e.a. 2011, p. 146-151. Zie ook Van den Brink 2008, p. 13-19.

6 Weyers & Hertogh 2007, p. 105-107.

valt te noemen.⁷ Uit de meest recente cijfers blijkt zelfs dat er de laatste jaren sprake is van een stijging van het vertrouwen in de rechtspraak.⁸ Wel is een duidelijk verschil te zien tussen verschillende bevolkingsgroepen, waar met name de lager opgeleide burgers blijken te geven van minder vertrouwen in de rechtspraak, maar ook in andere instituties en de medemens.⁹

Het is in het licht van deze bevindingen niet verwonderlijk dat de opvattingen over de vraag of gesproken kan worden van daadwerkelijk afnemend vertrouwen of zelfs een legitimiteitscrisis in de rechtspraak, in de literatuur en de praktijk uiteenlopen. In veel artikelen en opiniestukken wordt het probleem gesignaleerd, verklaard, in bredere context geplaatst en worden mogelijke oplossingen aangedragen. Zo brengt Buruma het probleem van het afnemend vertrouwen in verband met de opkomst van het populisme. Onder invloed van een bredere culturele verandering, waarbij onder meer de toegenomen (toegang tot) kennis een rol speelt, is 'de vanzelfsprekendheid dat een juridische elite beslist over juridische problemen [...] aan het verdwijnen.'¹⁰ In een rapport van de Wetenschappelijke Raad voor het Regeringsbeleid wordt de kritiek op het rechtssysteem verklaard uit de wens tot controle en verantwoording en een gesignaleerd gebrek aan transparantie.¹¹ Bauw wijst vanuit staatsrechtelijk oogpunt op het gevaar van de overschrijding van de grenzen tussen de staatsmachten en de daarmee samenhangende ontwikkeling dat de rechtspraak meer en meer wordt beschouwd als geïntegreerd in de uitvoering van het politieke beleid of als een verlengstuk ervan.¹² En ook van binnen de rechterlijke macht wordt in toenemende mate publiekelijk kritiek geuit op aspecten van de organisatie van de rechtspraak.¹³

Door anderen wordt de veronderstelde vertrouwenscrisis gerelativeerd. Zo wijst Corstens erop dat uitspraken over het vertrouwen in de rechtspraak veelal worden gebaseerd op momentopnamen en de waan van de dag.¹⁴ Griffiths stelt dat alle gegevens over het vertrouwen in de rechtspraak nietszeggend zijn vanwege het feit dat het begrip vertrouwen niet gedefinieerd en multi-interpretabel is. Het werkelijke probleem ligt naar zijn mening voornamelijk bij de politiek en de journalistiek, die in een soort 'virtuele maatschappelijke werkelijkheid' het door hen zelf gecreëerde wantrouwen projecteren op de maatschappij.¹⁵

7 SCP 2012, p. 8-9; zie ook Dekker & Van der Meer 2007, p. 20-21, die ook de cijfers uit Europees onderzoek (de Eurobarometer) bij hun onderzoek betrekken.

8 SCP 2018, p. 14-15; CBS 2018, p. 3-6.

9 Schmeets 2017, p. 21-25.

10 Buruma 2011, p. 17-18.

11 Broeders e.a. 2013, p. 34.

12 Bauw 2011, p. 16.

13 Otte 2010, p. 9 e.v.; Bovend'Eert 2012, p. 269-270; Tjeenk Willink 2018. Zie over die kritiek vanuit de rechterlijke organisatie ook par. 2.5.

14 Corstens 2011, p. 365.

15 Griffiths 2011, p. 1028 en 1031.

Hoewel de interpretaties van het al dan niet afnemend vertrouwen dus uiteenlopen, bestaat er wel consensus over het feit dat gezag en legitimiteit niet langer vanzelfsprekend zijn.¹⁶ De rechtspraak ligt onder de loep en wordt kritisch bekeken. Gezag moet 'verdiend' worden door het betrachten van transparantie, het leveren van kwaliteit en het afleggen van verantwoording.¹⁷ In een onderzoek naar de reputatie van de rechtspraak wordt geconcludeerd dat het 'politiek-maatschappelijke krediet' meer dan vroeger afhankelijk is geworden van de publieke beeldvorming over het functioneren van de rechtspraak.¹⁸ Die beeldvorming wordt in belangrijke mate bepaald door media-genieke of omstreden (straf)zaken en affaires waar het rechterlijk optreden zelf onderwerp van kritiek is.¹⁹ Binnen de rechtspraak is er veel aandacht voor de wijze waarop het vertrouwen van de burger kan worden behouden. Onder meer de Raad voor de rechtspraak speelt een actieve rol in de beeldvorming over de rechtspraak.²⁰

Deze ontwikkeling is overigens allerm minst uniek voor de (straf)rechtspleging. Met de democratisering van de samenleving hebben hiërarchische bevelen en gehoorzaamheidsverhoudingen plaatsgemaakt voor meer gelijkwaardige overlegverhoudingen. Burgers zijn in toenemende mate zelfbewust, mondig en kritisch ten opzichte van instituties en gezagsdragers.²¹ Het aanvaarden van (van bovenaf opgelegde) regelgeving of bindende (rechterlijke) beslissingen past niet goed bij de in veel domeinen ontstane (min of meer) egalitaire verhoudingen. Burgers verwachten dat de overheid transparant is en verantwoording aflegt over haar handelen. Er bestaat geen algemene bereidheid om aan bevelen gevolg te geven, wanneer deze bevelen niet uitvoerig door de gezagsdragers worden uitgelegd en verantwoord. Van geval tot geval wordt beoordeeld of het overheidsoptreden gerechtvaardigd wordt bevonden, ook wanneer het gaat om rechterlijke uitspraken.²²

Waar de overheid zich aan de ene kant dus geconfronteerd ziet met een kritische, in beginsel wantrouwende burger, doet deze burger tegelijkertijd een groot beroep op diezelfde overheid om allerhande problemen op te lossen. In de moderne samenleving, waarin burgers zich in hoge mate bewust zijn van potentiële risico's en niet bereid zijn het bestaan daarvan te accepteren, de zogenoemde risicosamenleving,²³ zijn de verwachtingen ten aanzien van

16 Grimmelikhuijsen 2018.

17 Brinkgreve 2014, p. 84; Weyers & Hertogh 2007, p. 106-107; Gommer 2008, p. 89-91.

18 Frissen, 't Hart & Sieckelinck 2012, p. 45.

19 Frissen, 't Hart & Sieckelinck 2012, p. 45.

20 Zie over 'claimmaking' in de beeldvorming over de rechtspraak Dijkstra 2014, p. 239-240.

21 Brinkgreve 2014, p. 86-87. Onderzoeken die het vertrouwen van burgers in instituties systematisch in kaart brengen worden onder meer uitgevoerd door het SCP en de Eurobarometer, vgl. SCP 2012, p. 8-9.

22 Weyers & Hertogh 2007, p. 106; Van den Brink 2002, p. 110.

23 Beck 1992, p. 11-14, zie over de risicosamenleving in de context van criminaliteitsbestrijding Garland 2001, p. 127 e.v. en in Nederlandse context Boutellier 2005, p. 43-55 en de dissertatie van Van der Woude, Van der Woude 2010.

het zorgdragen voor veiligheid door (overheids)instituties immers groot. Een van de gevolgen daarvan is dat er een accentverschuiving optreedt van bescherming tegen naar bescherming door de staat.²⁴ Het strafrecht wordt niet langer gezien als een *ultimum remedium*, een uiterste middel, maar als een instrument om de samenleving te ordenen, bij te sturen en te beschermen tegen risico's.²⁵ De ogenschijnlijke tegenstelling tussen enerzijds wantrouwen en anderzijds hoge verwachtingen van de overheid wordt in de literatuur ook wel de gezagsparadox genoemd.²⁶ Ten aanzien van de strafrechtspraak komt deze paradox als volgt tot uiting. Enerzijds heeft de burger hoge verwachtingen van de strafrechter als essentiële actor in de criminaliteitsbestrijding, anderzijds is de strafrechter gebonden aan de beperkingen van de concrete zaak die hij voor zich heeft, waardoor hij de verwachtingen van de burger nooit zal kunnen waarmaken.²⁷

Wat er ook zij van de cijfers over het vertrouwen in de rechtspraak en de conclusies die daaruit kunnen worden getrokken, duidelijk is dat de rechtspraak kritisch wordt gevolgd. Duidelijk is eveneens dat de media bij die kritische benadering van de rechtspraak in het algemeen en concrete zaken in het bijzonder een belangrijke en niet te onderschatten rol spelen. In de volgende paragraaf zal hierop verder worden ingegaan.

2.3 TEGEN-RECHTSPRAAK EN TRIAL BY MEDIA

Mede dankzij het 'hoog recreatief gehalte'²⁸ van strafzaken staan ze in volop in de publieke belangstelling en zijn ze een dankbaar onderwerp voor traditionele en nieuwe media. De berichtgeving beperkt zich allang niet meer tot verslaglegging van de rechtszitting en de uitspraak, maar bestrijkt alle fasen van het proces. De media bieden een forum aan betrokkenen en derden om hun opvattingen over de zaak kenbaar te maken. Dat geldt in versterkte mate voor de sociale media die via internet voor eenieder toegankelijk zijn. Procespartijen zoals advocaten, maar ook slachtoffers, politici en derden laten zich veelvuldig en soms al in een zeer vroeg stadium over concrete zaken uit. De traditie van afstandelijkheid en terughoudendheid, zeker waar het zaken betreft die 'onder de rechter' zijn, heeft daarbij grotendeels plaatsgemaakt voor emoties en veroordelende retoriek. Er lijkt, in de woorden van Cleiren, een 'voortdurende maatschappelijke behoefte aan interactie met de justitiële actoren buiten de daarvoor traditioneel gangbare instituties' en zij duidt dit aan met

24 WRR 2002, p. 23.

25 Cleiren 2012b, p. 23.

26 Zie daarover onder meer Peeters, Ferket & Docters van Leeuwen 2012, p. 246 e.v. Zie ook Buruma 2011, p. 17.

27 Cleiren 2013, p. 111.

28 Mols 2013, p. 348.

de term ‘tegen-rechtspraak’.²⁹ Andere termen die met het verschijnsel in verband worden gebracht zijn de mediatisering van de strafrechtspleging³⁰ en punitief populisme.³¹

Veel (media)aandacht begint bij de opsporingsberichtgeving door politie en justitie. Publieksvoorlichting heeft in de doelstellingen van het openbaar ministerie een steeds belangrijker plaats gekregen. Er wordt een (pro)actief en alert voorlichtingsbeleid nagestreefd, waarmee het openbaar ministerie als strafrechtelijke handhaver van de rechtsorde ‘zichtbaar, merkbaar en herkenbaar’ is.³² De informatie die naar buiten wordt gebracht dient vaak niet alleen de openbaarheid in een concrete zaak, maar is tevens bedoeld om verantwoording af te leggen aan het publiek en heeft daarmee soms ‘een zweem van propaganda’ over zich.³³ Bovendien worden zowel de massamedia als de sociale media in toenemende mate gebruikt om opsporingsberichten te verspreiden, waarbij de informatie zich niet beperkt tot signalementen van de verdachten, maar ook foto’s en filmpjes worden vrijgegeven, die soms een heel eigen leven gaan leiden.³⁴

Procespartijen zoals advocaten laten zich evenmin onbetuigd. Het komt regelmatig voor dat advocaten reeds in een vroeg stadium van de zaak naar buiten treden met feitelijke details over de toedracht en de rol van hun cliënt. Soms worden zelfs de verdedigingsstrategie of bepaalde onderzoekswensen in eerste instantie via de media bekend gemaakt.³⁵ Publiciteit is een middel dat als onderdeel van die strategie wordt ingezet, bijvoorbeeld in een poging om de beeldvorming in gunstige zin te beïnvloeden.³⁶ Andere betrokkenen, zoals slachtoffers of hun familieleden, zoeken – al dan niet in reactie op de berichtgeving vanuit openbaar ministerie en advocatuur – in toenemende mate eveneens de media op om ‘hun kant’ van het verhaal te doen.³⁷ Ook politici en andere opinieleiders eisen nadrukkelijk een rol op en laten zich met enige regelmaat en soms zeer kritisch uit over de strafrechtspraak in het algemeen of concrete zaken in het bijzonder. Naar aanleiding van bepaalde ‘onwenselijke’ kwesties worden wetswijzigingen aangekondigd, soms zelfs tijdens een lopend

29 Cleiren 2013, p. 110. De behoefte om buiten de gangbare kanalen invloed uit te oefenen is ook zichtbaar in de politiek, zie daarover Van den Brink 2002, p. 49.

30 Terpstra 2013, p. 362. Onder mediatisering verstaat hij de toenemende verwevenheid van moderne media met maatschappelijke instituties waardoor deze in hun functioneren steeds afhankelijker worden van de media.

31 Van Stokkom 2013, p. 372, waarbij een onderscheid wordt gemaakt tussen veroordelende retoriek binnen de mediawereld en punitieve retoriek van politici en opinieleiders.

32 Aanwijzing voorlichting opsporing en vervolging, 10 april 2012, *Stcrt.* 2012, 8161.

33 Stevens 2010, p. 664; Groenhuijsen 1997, p. 419.

34 Zie de Aanwijzing opsporingsberichtgeving, 1 december 2017, *Stcrt.* 2017, 66539, en Schouten 2013, p. 391 e.v. over onder meer de Eindhovense ‘kopschopperszaak’, waarin het vrijgeven van een filmpje over de mishandeling tot een heuse klopjacht op de daders leidde.

35 Cleiren 2013, p. 106-107; Weyers & Hertogh 2007, p. 106.

36 Terpstra 2013, p. 365-366.

37 Cleiren 2013, p. 107.

proces, die ervoor moeten zorgen dat een en ander in de toekomst niet meer kan voorkomen.³⁸ Daarbij wordt gebruik gemaakt van veroordelende retoriek, waarmee wordt ingehaakt op de veronderstelde punitieve gezindheid en de behoefte aan veiligheid van het grote publiek, met de bedoeling daar electoraal gewin uit te slepen.³⁹ Er wordt, met andere woorden, 'al veel "recht" gedaan nog vóór dat de strafrechter de zaak ter behandeling onder zich krijgt'.⁴⁰

In dit proces spelen de media een essentiële rol. Zij zijn allang niet meer het doorgeefluik voor berichtgeving vanuit het openbaar ministerie of de rechtspraak, maar vervullen met actieve nieuwsgaring en kritische verslaglegging de rol van 'public watchdog' die hen door het EHRM wordt toegedicht.⁴¹ Onder invloed van de commercialisering is er een toegenomen aandacht voor het brengen van aansprekend, sensationeel of onthullend nieuws. Aan geruchtmakende zaken wordt vanaf het prille begin uitgebreid aandacht besteed, waarbij de toon soms weinig zakelijk is en niet alleen rechtstreeks met het strafbare feit samenhangende details worden besproken, maar (juist) ook allerlei gegevens die het privéleven van verdachten en slachtoffers raken. Vooral op televisie worden de spectaculaire, dramatische en emotionele aspecten benadrukt. Nieuws is door de alomtegenwoordigheid van internet bovendien snel verouderd, waardoor journalisten steeds vaker actief op zoek gaan naar 'scoops', al dan niet met gebruikmaking van verborgen camera's, (anonime) lekkende bronnen en zogenoemde overvalsjournalistiek. Bij bepaalde 'semipopulistische' media is het doel niet zozeer het brengen van een neutraal verslag, maar het verwoorden van de behoefte aan vergelding.⁴² Met name de nieuwe media kennen daarbij een heel eigen dynamiek, waarin informatie in hoog tempo en op grote schaal wordt gedeeld. De publicatie en verspreiding van foto's, filmpjes, al dan niet voorzien van namen en beschuldigingen, kan daarmee volledig aan de controle van opsporingsinstanties worden onttrokken. Bovendien plaatsen burgers zelf informatie, zoals met de telefoon gemaakte filmpjes, op YouTube of andere fora, waarop in sommige gevallen ook wordt opgeroepen tot het ondernemen van actie.⁴³ In dergelijke gevallen kan daadwerkelijk van *trial by media* worden gesproken en het verbaast dan ook niet dat de grote media-aandacht met grote regelmaat onderwerp is van discussie in de rechtszaal.⁴⁴

De grote belangstelling en toegenomen bemoeienis van allerhande spelers heeft verstrekkende gevolgen voor het functioneren van de strafrechtspleging

38 Denk aan de aanpassingen van de regeling rondom het cameratoezicht tijdens de detentie van Volkert van der G. Zie daarover uitgebreider Van de Pol 2014, p. 191.

39 Van Stokkom 2013, p. 372.

40 Cleiren 2013, p. 107.

41 Brants 2005, p. 52.

42 Brants 2005, p. 53-54; Terpstra 2013, p. 365-366.

43 Bijv. op de website van geenstijl.nl en (de inmiddels stopgezette website) stopkinderseks.com. Zie daarover uitgebreider Terpstra 2013, p. 368-369.

44 Schouten 2013, p. 391.

en de daarbij betrokken actoren. Voor de verdachte en het slachtoffer en andere betrokkenen kan grote publiciteit allereerst een inbreuk maken op de privacy. Een inbreuk die niet alleen ingrijpend kan zijn gelet op de aard van de publiek gemaakte informatie, maar ook in verband met de langdurige toegankelijkheid daarvan op internet.⁴⁵ Verder kunnen vragen rijzen over de rechtmatigheid van 'publieke' opsporingsmethoden of op internet verspreide beelden, in het bijzonder wanneer het gaat om door het openbaar ministerie verstrekte (persoons)informatie zoals naam en foto van de verdachte.⁴⁶ Ook de waarheidsvinding kan door grote (media)aandacht worden beïnvloed, zowel in positieve als in negatieve zin. Positieve effecten kunnen zijn gelegen in het opsporen van getuigen en verdachten waardoor de toedracht kan worden opgehelderd. Bij negatieve gevolgen kan worden gedacht aan het risico dat getuigen, vóór het afleggen van een verklaring, bewust of onbewust beïnvloed raken door delictgerelateerde informatie die in de openbaarheid is gebracht. Uitgebreide en (vaak) negatieve media-aandacht kan voorts invloed hebben op de onbevangenheid van de rechter die over de zaak moet oordelen.⁴⁷ Voor wat betreft de (perceptie van) rechterlijke onafhankelijkheid geldt dat die door bemoeienis van politici met lopende rechtszaken kan worden aangetast.⁴⁸ Kortom, in de 'tegen-rechtspleging' gelden geen waarborgen voor een eerlijk proces, net zomin als voor de daarbij betrokken actoren. Wanneer die 'volksberechting' ook nog eens gepaard gaat met massale media-aandacht is duidelijk dat niet alleen de privacy, maar met name het recht op een eerlijk proces – daaronder begrepen de onpartijdigheid en onafhankelijkheid van de rechter, de onschuldpresumptie en het recht op hoor- en wederhoor – onder druk kan komen te staan.⁴⁹

2.4 VERANDERENDE TAAKOPVATTINGEN

Het Nederlands strafproces is gegrond op het uitgangspunt van een actieve rechter en een onpartijdig openbaar ministerie dat het monopolie heeft op de vervolging. Het is van oudsher sterk gericht op de verdachte, die kan worden bijgestaan door een raadsman die is belast met eenzijdige belangenbehartiging. Hoewel aan dit uitgangspunt de afgelopen decennia weinig is veranderd, is

45 Zie uitgebreider Schouten 2011, p. 131-140.

46 Cleiren 2013, p. 112-113, zie bijvoorbeeld de Amsterdamse zedenzaak waarin de foto van de verdachte zonder balkje voor de ogen werd getoond: rb Amsterdam, 21 mei 2012, ECLI: NL:RBAMS:2012:BW6148. Zowel rechtbank als hof (hof Amsterdam, 26 april 2013, ECLI:NL:GHAMS:2013:BZ8885) hadden te oordelen over het verweer van de verdediging dat dit onrechtmatig was.

47 Stevens 2010, p. 662-663.

48 Kuijer 2004b, p. 89-92.

49 Cleiren 2013, p. 116-117. Op de vereisten van een eerlijk proces wordt in het volgende hoofdstuk nader ingegaan.

de rol opvatting van de verschillende procesdeelnemers wel geëvolueerd. Hierna zal op die ontwikkelingen worden ingegaan, waarbij tevens de opwaardering van het slachtoffer tot (bijna volwaardige) procesdeelnemer wordt besproken.

2.4.1 Verdediging: van strafmaatverweer naar procesbewaking

Met de invoering van het Wetboek van Strafvordering in 1926 werden aan de verdachte meer rechten toegekend, ten gevolge waarvan de rol van de raadsman in strafzaken substantieel aan importantie won. De toekenning van meer verdedigingsbevoegdheden had uiteraard een rechtsbeschermende functie maar er werd tevens, min of meer impliciet, van uitgegaan dat de verdediging hiermee aan de waarheidsvinding zou kunnen bijdragen, althans deze niet zou belemmeren.⁵⁰ In de eerste decennia na de invoering van het wetboek werd van de nieuw verworven mogelijkheden maar mondjesmaat gebruik gemaakt. Er bestond een groot vertrouwen dat het openbaar ministerie en de strafrechter een juiste rechtspleging zouden waarborgen en lange tijd overheerste de opvatting dat de raadsman vooral moest zorgen dat het vertrouwen in de advocatuur niet werd geschaad. Dit bracht ook mee dat hij de waarheidsvinding en het goede beloop van de strafzaak niet zou mogen belemmeren. Er werd hem een relatief magistratelijke rol toebedeeld.⁵¹ Lange tijd liet de advocatuur het strafrecht bovendien betrekkelijk links liggen en niet zelden werd volstaan met het voeren van een strafmaatverweer.⁵²

Onder invloed van de individualisering, maatschappijkritische tendensen en de 'ontdekking' van het Europees Verdrag voor de Rechten van de Mens in de jaren zestig en zeventig veranderde de visie op de taak en rol van de raadsman in strafzaken.⁵³ Er werd sterk de nadruk gelegd op de rechtsbescherming van de verdachte en aan de raadsman werd op dat punt een belangrijke rol toegedicht.⁵⁴ Mede onder invloed van de verschuiving van het zwaartepunt van het proces van het eindonderzoek naar het vooronderzoek, werd bijvoorbeeld jarenlang gediscussieerd over het recht op bijstand voorafgaand en tijdens het politieverhoor.⁵⁵ De gedachte dat de kwaliteit van de strafrechtspleging voor een groot deel afhankelijk is van deskundige rechtsbijstand voor de verdachte leidde tot het uitbrengen van verschillende preadviezen, rapporten en in 1975 tot de instelling van de Stichting Strafrechtpraktijk.⁵⁶ De Stichting beoogde een in het strafrecht gespecialiseerde advocatuur te stimuleren

50 Van der Meij 2008, p. 64-67.

51 Spronken 2001, p. 44-48.

52 Spronken 2001, p. 48-49 en 54-56.

53 Van der Meij 2010, p. 161-171.

54 Zie bijvoorbeeld de oratie van Peters 1972, p. 15 e.v.

55 Zie voor een overzicht Fijnaut 1987; Spronken 2001, p. 108-125.

56 Zie Spronken 2001, p. 56-75, met literatuurverwijzingen.

en subsidieerde onder meer de oprichting van twee in het strafrecht gespecialiseerde advocatenkantoren.⁵⁷ De 'advocatuurlijke desinteresse'⁵⁸ voor het strafrecht maakte plaats voor een gespecialiseerde strafadvocatuur die haar taak als rechtsbijstandverlener en procesbewaker serieus nam. Deze professionalisering uitte zich onder meer in een veel actievere verdediging die zich uitdrukkelijk in het strafproces mengde door het ter discussie stellen van de rechtmatigheid van het opsporingsonderzoek, het verzoeken om onderzoekshandelingen en het anderszins voeren van verweren.⁵⁹ Die tendens kreeg een extra impuls in de loop van de jaren tachtig en negentig. In reactie op de opkomst van de georganiseerde criminaliteit en de toenemende maatschappelijke behoefte aan effectieve criminaliteitsbestrijding werd de strafrechtspraktijk geconfronteerd met talloze nieuwe opsporingsmethoden, waarvan door de verdediging veelal werd betoogd dat die onrechtmatig waren. Er ontstond een sterk gepolariseerd debat in en buiten de rechtszaal.⁶⁰ Daarnaast werd in toenemende mate een beroep gedaan op beginselen van een goede procesorde en de uit het EVRM voortvloeiende rechten, waarmee deze als belangrijke toetssteen voor de rechtmatigheid van het strafprocessuele optreden gingen fungeren. De verdediging eiste op deze manier in het strafproces een grotere rol op, wat soms op weerstand stuitte in die zin dat haar werd verweten te veel te zijn doorgeschooten in haar rechtsbeschermende rol.⁶¹ Die weerstand uitte zich, zeker in het begin van de 21^e eeuw, onder meer in een terughoudende benadering waarbij in de rechtspraak minder bereidheid bestond de (formele) verweren van de verdediging te honoreren, terwijl tegelijkertijd hoge(re) eisen aan het optreden van de verdediging werden gesteld.⁶²

Over de taak van de raadsman in strafzaken bestaat thans relatieve consensus. In het Statuut voor de Verdediging wordt die taak omschreven als het waarborgen van de vrijheid van de verdachte om in het strafproces voor zijn belangen op te komen, door het beïnvloeden van het proces ten gunste van de verdachte en het in sociaal en mentaal opzicht bijstaan van de verdachte. Het gaat daarbij om eenzijdige en partijdige belangenbehartiging.⁶³ De raadsman kan daarvoor gebruik maken van alle wettelijke bevoegdheden die hem ter beschikking staan.⁶⁴ De wijze waarop hij van die bevoegdheden gebruik

57 Het betrof de kantoren Wladimiroff en Spong in Den Haag en Denie en Wijnveldt in Nijmegen, zie Smeets 2013, p. 8.

58 Spronken 2001, p. 48.

59 Röttgering 2013, p. 187-189.

60 Naar aanleiding daarvan werd de Werkgroep Polarisation in de strafzaal opgericht, die onder meer aanbevelingen doet om (te) vergaande polarisation tussen openbaar ministerie en verdediging te voorkomen, zie Werkgroep Evaluatie Polarisation 2000, p. 191 e.v.

61 Van der Meij 2010, p. 449-458.

62 Zie ook par. 2.4.4.

63 Boksem e.a. 2004, p. 21.

64 Daarbij verdient opmerking dat het wetboek de (meeste) verdedigingsrechten primair aan de verdachte toekent, en dat de bevoegdheden van de raadsman als daarvan afgeleid moeten worden beschouwd, zie bijvoorbeeld art. 51 Sv en Spronken 2001, p. 294-295 en 483-485.

maakt is echter minder onomstreden. Hoewel vrij algemeen is aanvaard dat aan de raadsman geen taak in het kader van de materiële waarheidsvinding kan worden toegedicht, is er minder eenduidigheid over de vraag hoever hij mag gaan bij de belangenbehartiging van zijn cliënt. Dat speelt in het bijzonder wanneer de belangen van de verdachte er juist uit bestaan dat de waarheid zo min mogelijk aan het licht komt, zoals zich in het merendeel van de strafzaken zal voordoen. Voor een goede belangenbehartiging komt het er dan immers op aan de waarheidsvinding zo veel mogelijk te bemoeilijken. Aan die bemoeilijking mag de raadsman echter niet bijdragen. In de tuchtspraak is uitgemaakt dat de raadsman zich dient te onthouden van 'alles wat naar redelijkerwijs valt te verwachten aan de rechtmatige opsporing van de feiten door de justitiële autoriteiten nadeel zal berokkenen'.⁶⁵ Daarbij valt te denken aan het beïnvloeden van getuigen, het misbruik maken van het vrije verkeer of het doorbreken van de beperkingen.⁶⁶ Daarnaast zijn echter vele legale middelen denkbaar waarmee het spreekwoordelijke zand in de raderen kan worden gestrooid, zoals vertragingstactieken, het focussen op de vermeende onrechtmatige opsporing en het inzetten op zogenoemde vormfouten met de bedoeling een inhoudelijke behandeling van de zaak te voorkomen. In dat verband kan ook worden gedacht aan het toepassen van bevoegdheden met een ander doel dan waarvoor zij zijn bedoeld, bijvoorbeeld het aanwenden van rechtsmiddelen uitsluitend om inhoudelijke behandeling van de zaak te voorkomen.⁶⁷ Vanwege dit soort verdedigingstactieken, kort samengevat het inzetten van alle middelen met het doel de (schuldige) cliënt de dans te laten ontspringen, ligt de strafadvocatuur nogal eens onder vuur.⁶⁸ Het kan ook bijdragen aan een verharding van de onderlinge verhoudingen tussen de procesdeelnemers. In dat klimaat kan ook het vooral in de jaren 2006 tot 2011 toegenomen aantal wrakingsverzoeken worden geplaatst.⁶⁹

Steeds vaker is ook het betrekken van de media onderdeel van de verdedigingsstrategie. Niet alleen wordt er vanaf het prilste begin van de zaak informatie verstrekt of zo men wil 'gelekt' aan de media, advocaten schuiven ook aan bij televisieprogramma's om de visie van hun cliënt toe te lichten, het optreden van justitie te kritiseren of een charmeoffensief uit te voeren, en verstrekken met dat doel soms stukken of zelfs het hele strafdossier aan de media. Op enkele van deze ethische kwesties, het 'misbruik' van bevoegdheden en de wijze waarop de rechter daarop kan reageren zal later nog worden

65 Zie voor een uitgebreid overzicht Spronken 2001, p. 564 e.v.

66 Spronken 2001, p. 625.

67 Sjöcrona & Van der Spek 1993, p. 632-634; zie over de vraag naar de mogelijkheid van 'misbruik' door de verdachte en de raadsman uitgebreid Cleiren 1990.

68 Spronken 2001, p. 156.

69 Van Rossum, Tigchelaar & Ippel 2012, p. 99; zie voor meer recente cijfers Jaarverslag rechtspraak 2017 (raadpleegbaar op rechtspraak.nl), par. 2.5.7. Overigens worden wrakingsverzoeken ook regelmatig gedaan door verdachten zonder advocaat.

ingegaan.⁷⁰ Feit is dat de strafrechter zich thans regelmatig geconfronteerd ziet met raadslieden die alles uit de kast trekken, al dan niet met het directe doel het (vlotte) procesverloop te belemmeren en die de strijd op verschillende fronten, waaronder in de media, uitvechten.

2.4.2 Openbaar ministerie: magistratelijk of *crime-fighter*?

Niet alleen de advocatuur heeft sinds de invoering van het wetboek een metamorfose ondergaan, ook bij het openbaar ministerie zijn de nodige veranderingen te bespeuren geweest. Net als nu was het uitgangspunt in 1926 dat het opsporingsonderzoek onder leiding stond van het openbaar ministerie, maar omdat deze maar een beperkte bevoegdheid had tot het zelfstandig toepassen van dwangmiddelen was in veel gevallen bemoeienis van de rechter-commissaris nodig. Deze had in het kader van het gerechtelijk vooronderzoek dus een stevige invloed op het verloop van het onderzoek.⁷¹ In de loop der jaren kwam steeds meer nadruk te liggen op het door de politie onder leiding van de officier van justitie uitgevoerde opsporingsonderzoek en veranderde de rol van de rechter-commissaris van het leidinggeven aan het vooronderzoek tot het uitvoeren van (beperkte) toetsing en het afgeven van machtigingen, in de woorden van Van der Meij, het verlenen van 'hand- en spandiensten in het onderzoek van de officier van justitie'.⁷² Die verschuiving van het zwaartepunt van (gerechtelijk) vooronderzoek naar opsporingsonderzoek ging vanaf de jaren tachtig gepaard met een grote roep om een effectievere bestrijding van criminaliteit. De toon daarvoor werd gezet in de nota Samenleving en Criminaliteit uit 1985, waarin in het kader van de intensivering van de criminele politiek een groot aantal maatregelen werd aangekondigd waarmee de handhavingmogelijkheden van politie en openbaar ministerie werden uitgebreid.⁷³ Een belangrijke ontwikkeling was de toegenomen aandacht voor preventie en het opsporen van nog te plegen strafbare feiten, de zogenoemde proactieve opsporing. Dit ging gepaard met de inzet van opsporingsmethoden zoals observatie en infiltratie, die grotendeels in het geheim en vaak zonder wettelijke basis plaatsvonden en ten aanzien waarvan dientengevolge slechts in beperkte mate rechterlijke toetsing mogelijk was. Onder druk van deze '*crime control*'-tendensen werd het voor het openbaar ministerie moeilijker om een kritische en terughoudende opstelling ten aanzien van het opsporingsonderzoek in te nemen, waardoor sommige officieren van justitie zich meer als *crime-*

70 Zie onder meer par. 6.6.2 en 6.7.3.

71 Van der Meij 2010, p. 57-68.

72 Van der Meij 2010, p. 459.

73 Samenleving en Criminaliteit: een beleidsplan voor de komende jaren, *Kamerstukken II* 1984/85, 18995, 2.

fighter dan als magistraat opstelden.⁷⁴ De grote focus op bestrijding van de georganiseerde criminaliteit, in het bijzonder de internationale handel in drugs, bereikte zijn hoogtepunt met de IRT-affaire in 1994. In het onderzoek van de naar aanleiding daarvan ingestelde parlementaire enquêtecommissie Van Traa werd onder meer geconcludeerd dat de controlerende en aansturende rol van het openbaar ministerie ten aanzien van de opsporing ernstig tekortschoot, terwijl de door de politie gebruikte opsporingshandelingen bovendien te weinig kritisch werden beoordeeld.⁷⁵ In de jaren daarna werden op organisatorisch en wetgevend niveau veranderingen doorgevoerd om een betere aansturing door een meer magistratelijk openbaar ministerie te bewerkstelligen, terwijl veel bijzondere opsporingsmethoden eveneens van een wettelijke basis werden voorzien.⁷⁶ Naar aanleiding van de fouten die waren gemaakt in het onderzoek naar de Schiedammer Parkmoord werd in 2005 opnieuw onderzocht hoe de positie van de officier van justitie bij de opsporing en vervolging kon worden versterkt.⁷⁷ Dit resulteerde onder meer in de opstelling van een gedragscode waarin veel nadruk werd gelegd op de vereiste magistratelijke houding van de officier van justitie.⁷⁸

Het vormgeven van die magistratelijke rol blijkt de afgelopen decennia een continue en ingewikkelde zoektocht. Illustratief is de uitlating van Samson-Geerlings, toenmalig lid van het College van procureurs-generaal in 2006:

‘De criminele wereld bedient zich van methoden waarop wij als openbaar ministerie antwoord moeten geven. We moeten ons boekje niet te buiten gaan, maar wel de grenzen zoeken, en niet naïef zijn in de manier waarop wij de opsporing ter hand nemen. Zodra magistratelijk afstandelijk wordt, houdt het op met de aanpak van zware criminaliteit.’⁷⁹

Een voortdurend schipperen tussen magistratelijkheid en effectieve criminaliteitsbestrijding dus. Mede gelet op de andere veranderingen in het strafrechtelijke speelveld, in het bijzonder de opstelling van de raadsman, komt de huidige stand van zaken erop neer dat het openbaar ministerie als leider van de opsporing en vervolging in ieder geval meer dan vroeger als partij in het strafproces fungeert.

Daarbij komt dat het takenpakket van het openbaar ministerie sinds de invoering van de strafbeschikking is uitgebreid met de berechting van een

74 Mols, De Roos & Spronken 1994, p. 802-803.

75 Commissie Van Traa 1996, p. 367 e.v.

76 Zie voor een overzicht Van der Meij 2010, p. 406-423.

77 Het Programma Versterking Opsporing en Vervolging, *Kamerstukken II 2005/06*, 30300 VI, 32.

78 Bijlage bij *Kamerstukken II 2005/06*, 30300 VI, 32.

79 Van der Horst, Van der Leij & Van Woensel 2006, p. 915.

deel van de lichtere strafbare feiten.⁸⁰ Anders dan de al langer bestaande transactie heeft de strafbeschikking het karakter van een bestraffing. De strafbeschikking strekt er niet toe strafvervolging te voorkomen, maar is een vorm van strafvervolging waarmee de schuld van de betrokkene aan een strafbaar feit wordt vastgesteld.⁸¹ Deze buitengerechtelijke afdoeningsmodaliteit heeft zeker met de invoering van de ZSM-werkwijze een hoge vlucht genomen. Uit een in 2014 door de procureur-generaal bij de Hoge Raad verricht onderzoek blijkt dat de regelgeving bij het uitvaardigen van strafbeschikkingen in de praktijk niet steeds wordt nageleefd en ook de grondigheid en zorgvuldigheid waarmee de schuldvaststelling moet plaatsvinden in een niet onaanzienlijk deel van de gevallen tekort schiet. Deze gebreken kunnen mogelijk deels worden verklaard uit een nog onvoldoende besef dat het uitvaardigen van strafbeschikkingen een ander karakter heeft dan het aanbieden van een transactie.⁸² Geconstateerd kan dus worden dat het openbaar ministerie enerzijds meer procespartij is geworden, en anderzijds meer dan voorheen is belast met de buitengerechtelijke afdoening van strafzaken, waarbij het zorgdragen voor de vereiste zorgvuldige, zo men wil magistratelijke beoordeling in de praktijk niet steeds goed te realiseren blijkt.⁸³ De consequenties van deze ontwikkelingen voor de rechter zijn in de eerste plaats gelegen in het feit dat veel zaken tegenwoordig aan zijn zicht worden onttrokken, waardoor zijn centrale rol in de strafrechtelijke afdoening van zaken is teruggedrongen. In de tweede plaats kan een minder magistratelijk en meer op criminaliteitsbestrijding gericht openbaar ministerie eraan bijdragen dat de verhoudingen in de rechtszaal meer op scherp komen te staan.

2.4.3 Het slachtoffer als procesdeelnemer

In de memorie van toelichting bij het Wetboek van Strafvordering van 1926 werd door de wetgever in stellige bewoordingen uiteengezet waarom het recht van vervolging uitsluitend voor het openbaar ministerie gehandhaafd moest blijven: 'De vervolging tot straf is een daad van publiek recht; over het al dan niet vervolgen moet beslist worden naar de eischen van het algemeen belang.'⁸⁴ Plaats voor een vorm van particuliere vervolging, zoals in omringende landen wel bestond, zag de wetgever niet. Belangrijkste reden daarvoor was

80 Wet van 7 juli 2006 tot wijziging van het Wetboek van Strafrecht, het Wetboek van Strafvordering en enige andere wetten in verband met de buitengerechtelijke afdoening van strafbare feiten (Wet OM-afdoening), *Stb.* 2006, 330.

81 Vgl. de memorie van toelichting, *Kamerstukken II* 2004/05, 29849, 3, p. 1-2.

82 Knigge & Kwakman 2001, p. 60-61.

83 Zie over de veranderingen in de taak en positie van het openbaar ministerie in het vooronderzoek en in de organisatie en werkwijze uitgebreider Crijns, Ölçer & Schoep 2013, die pleiten voor een nadere oriëntatie op de taak en positie van de officier van justitie.

84 *Kamerstukken II* 1913/14, 286, 3, p. 55.

het waarborgen van de rationaliteit en daarmee de eerlijkheid van het strafproces, dat door subjectieve invloeden niet in gevaar mocht komen.⁸⁵ Het slachtoffer werd dan ook geen andere positie toegekend dan die van aangever of getuige, hoewel wel werd voorzien in de mogelijkheid om als zich 'beleedigde partij' te voegen met een vordering tot schadevergoeding.⁸⁶

De afgelopen jaren is de positie van het slachtoffer in het strafproces aanmerkelijk veranderd. Hoewel het recht tot vervolging nog altijd uitsluitend aan het openbaar ministerie toekomt, is het slachtoffer inmiddels als procesdeelnemer erkend en zijn de hem toekomende rechten en bevoegdheden in de wet neergelegd. Sinds de inwerkingtreding van de Wet tot versterking van de positie van het slachtoffer in het strafproces op 1 januari 2011 is er een aparte titel aan het slachtoffer gewijd (titel IIIA), waarmee aan hem een zelfstandige positie in het strafproces is toegekend.⁸⁷ Die positie is niet gelijkwaardig aan die van de andere procespartijen, maar is wel aanzienlijk verstevigd.⁸⁸ Zo is voorzien in een meer algemeen recht op het kennismaken van processtukken (artikel 51b lid 1 Sv), en is aan het slachtoffer tevens het recht toegekend om aan de officier van justitie te verzoeken stukken die hij relevant acht voor de beoordeling van de zaak tegen de verdachte of van zijn vordering aan het dossier toe te voegen (artikel 51b lid 2 Sv).⁸⁹ Een belangrijke verandering is voorts de wijziging van artikel 361 lid 3 Sv, waarin de ontvankelijkheid van de vordering benadeelde partij is geregeld. Vroeger was de eenvoudige aard van de vordering bepalend voor de vraag of de vordering in het strafproces kon worden behandeld. Thans geldt het criterium dat de behandeling van de vordering geen onevenredige belasting van het strafgeding oplevert. Die wijziging is ingegeven door het feit dat in de praktijk regelmatig werd aangenomen dat de vordering niet van eenvoudige aard was, en strekt er nadrukkelijk toe ervoor te zorgen dat de rechter 'zoveel als mogelijk inhoudelijk over de vordering van de benadeelde partij beslist'.⁹⁰ Met de invoering van de Wet tot versterking van de positie van het slachtoffer in het strafproces is nog

85 R.S.B. Kool, aant. 2 op art. 51a-51h (bijgewerkt tot 1 november 2009), in: Melai/Groenhuijsen e.a.

86 Art. 325-330 van het Wetboek van Strafvordering uit 1926.

87 Wet van 17 december 2009 tot wijziging van het Wetboek van Strafvordering, het Wetboek van Strafrecht en de Wet schadefonds geweldsmisdrijven ter versterking van de positie van het slachtoffer in het strafproces (*Stb.* 2010, 1). De wet werd mede ingevoerd ter implementatie van het Kaderbesluit van de Raad van de Europese Unie van 15 maart 2001 inzake de status van het slachtoffer in het strafproces (*PbEG* 22 maart 2001, L 82).

88 Zie over de keuze voor het toekennen van een positie als procesdeelnemer in plaats van als procespartij de memorie van toelichting, *Kamerstukken II*, 2004/05, 30 143, 3, p. 7-9.

89 Andere rechten, zoals het recht op correcte bejegening (art. 51a lid 2 Sv) en het recht op informatie (art. 51a lid 3 en 4 Sv) zijn met de invoering van de wet gecodificeerd. Ook het al eerder ingevoerde spreekrecht van slachtoffers is in de nieuwe titel ondergebracht (art. 51e Sv), evenals het recht op bijstand van een raadsman en een tolk (art. 51c Sv).

90 *Kamerstukken II* 2007/08, 30341, 16. Zie voor een evaluatie van het civiele schadeverhaal in het strafproces Kool e.a. 2016.

geen einde gekomen aan de door de wetgever beoogde emancipatie van het slachtoffer. Niet alleen moeten advocaten die slachtoffers bijstaan op basis van gefinancierde rechtsbijstand sinds 2015 een specialisatieopleiding hebben afgerond,⁹¹ in 2017 werd de wettelijke regeling naar aanleiding van EU-regelgeving verder aangepast⁹² en werd het spreekrecht verruimd.⁹³ De laatste ontwikkelingen komen voort uit het project Modernisering Strafvordering. Meest in het oog springend is het voorstel om de benadeelde partij een zelfstandig recht op appel te geven voor wat betreft de beslissingen over zijn vordering en de schadevergoedingsmaatregel. Hoewel de wetgever in de memorie van toelichting zegt vast te willen houden aan het uitgangspunt dat slachtoffers 'slechts' procesdeelnemers zijn,⁹⁴ komt het introduceren van dit appelrecht wel heel dicht in de buurt van een systeem waarin het slachtoffer wel degelijk als procespartij heeft te gelden.⁹⁵

De sterkere rechtspositie van het slachtoffer heeft implicaties voor het strafgeding en brengt mee dat de rechter zich nadrukkelijker van de belangen van het slachtoffer rekenschap moet geven. Het slachtoffer eist een plaats op in het strafproces en het is aan de rechter om, binnen de overwegend verticale en 'eendimensionale' verhoudingen van het strafproces,⁹⁶ aan zijn aanspraken tegemoet te komen. Dit brengt onder meer mee dat de rechter in het kader van zijn regierol actief zal moeten optreden om het slachtoffer voldoende gelegenheid te bieden zijn vordering toe te lichten en gebruik te maken van het spreekrecht. Tegelijkertijd wordt van de rechter verlangd dat hij secundaire victimisatie – bijvoorbeeld doordat hetgeen aan bod komt tijdens het gebruik van het spreekrecht door de verdachte wordt betwist en het slachtoffer alsnog als getuige moet worden beëdigd – zo veel mogelijk voorkomt.⁹⁷ Een andere uitdaging voor de rechter is het omgaan met de spanning tussen verwachtingen die burgers in het algemeen en slachtoffers in het bijzonder van het strafproces hebben, en de mate waarin die verwachtingen in de context van een concrete strafzaak kunnen worden waargemaakt. Daarbij signaleert Cleiren een toegenomen mondigheid en claimbereidheid in het algemeen, die zich ook in het strafproces laat gelden. Ondanks de verbeterde positie van het slachtoffer

91 'Specialiseren in slachtoffers', *Advocatenblad*, 7 mei 2015.

92 Wet inzake implementatie van Richtlijn 2012/29/EU van het Europese Parlement en de Raad van 25 oktober 2012 tot vaststelling van minimumnormen voor de rechten, de ondersteuning en de bescherming van slachtoffers van strafbare feiten (*Kamerstukken II 2014/15*, 34236; Wet van 8 maart 2017, *Stb.* 2017, 90.

93 Wet van 14 april 2016, *Stb.* 2016, 160.

94 Concept memorie van toelichting bij het Voorstel van wet tot vaststelling van Boek 1 van het nieuwe Wetboek van Strafvordering, p. 62-63.

95 Groenhuijsen 2018, p. 172-173.

96 Zie voor die term en een uitgebreidere bespreking Cleiren 2010b, p. 17-31 en 41.

97 Cleiren wijst erop dat slachtoffers mogelijk behoeften hebben waaraan in het strafproces niet kan worden tegemoetgekomen, bijvoorbeeld de wens om een dialoog met de verdachte aan te gaan, zie Cleiren 2010b, p. 21-22. Zie ook Corstens/Borgers & Kooijmans 2018, p. 79-80 en Claasens 2012, p. 252-254.

bestaat er volgens haar een sterke roep om ‘meer en anders’ recht te doen.⁹⁸ Het strafproces is, vanwege zijn publiekrechtelijke en primair op de verdachte gerichte, verticale structuur, echter niet toegerust om het slachtoffer genoegdoening – in de zin van herstel van hetgeen door het delict is aangericht – te schenken.⁹⁹ Zelfs wanneer een verdachte wordt veroordeeld en een schadevergoeding wordt toegekend, dan is daarmee immers de aangerichte schade nog niet (per definitie) hersteld, net zomin als de betrekking tussen dader en slachtoffer. De behoeften van het slachtoffer kunnen in het strafproces dus maar zeer ten dele worden gerealiseerd.¹⁰⁰ Daarbij komt dat het slachtoffer weliswaar veel meer rechten heeft gekregen, maar aan de niet-naleving daarvan nauwelijks consequenties zijn verbonden.¹⁰¹ Duidelijk is in ieder geval dat de strafrechtspleging, in het bijzonder ook het gezag van de rechtspraak, door de discrepantie tussen de grote verwachtingen van vergelding en genoegdoening en de beperkte mogelijkheden hiertoe, onder druk kan komen te staan. Het is in dit spanningsveld met name de rechter op wie de verantwoordelijkheid rust om aan alle, vaak conflicterende belangen voldoende recht te doen. Een goede motivering van uitspraken en uitleg van wat er van het strafrecht (niet) kan worden verwacht is daarbij in ieder geval onontbeerlijk.

2.4.4 De rechter: opkomst van het ‘piepsysteem’

De strafrechter komt een centrale en leidende rol toe in het strafgeding en draagt de verantwoordelijkheid voor de juistheid van het verloop en de uitkomst van de procedure. De wijze waarop die rol wordt ingevuld is de laatste jaren echter aan verandering onderhevig, welke verandering niet los kan worden gezien van de hiervoor beschreven ontwikkelingen in de taakopvattingen van raadsman en officier van justitie. De verschuivingen kunnen worden geplaatst in de ontwikkeling naar een contradictoire gedingstructuur, die een belangrijke impuls heeft gekregen door het onderzoeksproject Strafvordering 2001. Een van de uitgangspunten was dat het strafproces meer kan worden toegesneden op de geschilpunten die de procespartijen verdeeld houden. Binnen deze visie blijft de rechter verantwoordelijk voor een compleet en zorgvuldig onderzoek ter terechtzitting, maar brengt het dialoogkarakter van het geding mee dat de verantwoording van deze onderzoeksplicht afhan-

98 Cleiren 2003b, p. 55. De idee van *restorative justice* en de experimenten met herstelbemiddeling kunnen vanuit die behoefte worden verklaard.

99 Cleiren omschrijft genoegdoening als ‘een handeling die is gericht op het wegnemen van datgene wat aan een goede verhouding (betrekking) in de weg staat en daarmee op herstel van die verhouding.’ Het ziet derhalve op de relatie tussen dader en slachtoffer, zie Cleiren 2003b, p. 42, en over de onmogelijkheid van het strafrecht om daaraan te voldoen p. 72 e.v.

100 Hoving 2018.

101 Leferink 2015, p. 285; Kool 2015, p. 324.

kelijk wordt gemaakt van de processuele opstelling van de partijen.¹⁰² De in het project *Strafvordering 2001* neergelegde uitgangspunten hebben aan de basis gelegen van een groot aantal wetswijzigingen waarmee aan de rechter meer ruimte is gegeven het strafproces te concentreren op de door het openbaar ministerie en de verdediging opgeworpen discussiepunten. Zo betekent de behandeling in appel sinds de Wet stroomlijning hoger beroep niet meer (automatisch) een geheel nieuwe behandeling van de zaak, maar wordt de omvang van het hoger beroep mede afhankelijk gemaakt van de door partijen naar voren gebrachte bezwaren en grieven. Ook de eisen die met de invoering van artikel 359 lid 2 Sv worden gesteld aan de inkleding van verweren brengen mee dat van de verdediging een actieve opstelling wordt gevergd, wil zij de rechter een reactie ontlokken. Die tendens lijkt in het ontwerp van het nieuwe Wetboek van *Strafvordering* te worden voortgezet. Weliswaar wordt sterk de nadruk gelegd op de regierol van de rechter, maar door het zwaartepunt van de waarheidsvinding meer in het vooronderzoek te leggen en te streven naar een afdoeningsgereed strafdossier, wordt de zittingsrechter in feite ontmoedigd om ambtshalve onderzoek te gelasten.¹⁰³

De neiging om de invulling van de rechterlijke onderzoeks- en motiveringsplicht te laten afhangen van de mate waarin door procespartijen en dan met name de verdediging bepaalde punten naar voren worden gebracht, in de literatuur ook wel het 'piepsysteem' genoemd,¹⁰⁴ komt ook tot uitdrukking in de jurisprudentie. Gewezen kan worden op de omstandigheid dat de Hoge Raad nog maar in zeldzame gevallen tot ambtshalve cassatie overgaat, terwijl steeds strengere eisen worden gesteld aan de formulering van verweren en cassatiemiddelen.¹⁰⁵ Met de invoering van de Wet versterking cassatierechtpraak zijn de mogelijkheden om cassatieberoepen vereenvoudigd af te doen nog verder toegenomen. Volgens Mevis ziet de Hoge Raad steeds minder aanleiding:

'(...) om (ambtshalve) aandacht te besteden aan beslissingen en rechtsvragen, als en voor zover (...) daartegen niet door OM of raadsman tijdig, op basis van door deze rechtsgeleerden zelf georganiseerde volledigheid der processtukken, gericht en goed gemotiveerd, stellig, met duidelijke en juridische klachten, schriftelijk en niet voor het eerst in cassatie wordt opgekomen, als het kan met respect voor alle beperkingen van het cassatiesysteem, inclusief (respect voor) "vaste rechtspraak" van de Hoge Raad.'¹⁰⁶

102 Zie Groenhuijsen & Knigge 2004, p. 104.

103 Dubelaar & Ten Voorde 2016, p. 9-10. Dat hangt ook samen met de financiële prikkel om aanhouding te voorkomen, die voortvloeit uit de huidige financieringsregeling van de rechtspraak. Zie daarover ook par. 2.5.

104 Vgl. Franken 2006a, p. 28 e.v.; Mevis 2013, p. 79 e.v.; Van Kampen 2011, p. 30-33.

105 Zie ook HR 24 april 2018, ECLI:NL:HR:2018:507 waarin de Hoge Raad terugkomt op de gewoonteregule dat onbeperkt ingestelde cassatieberoepen ambtshalve worden uitgelegd als alleen te zijn gericht tegen de verdachte belastende beslissingen.

106 Mevis 2013, p. 79.

Met deze gerichtheid op het contradictoire karakter van het proces, die zoals gezegd niet los kan worden gezien van de veranderde taakopvattingen van de overige procesdeelnemers, ontwikkelt het Nederlandse strafproces zich meer in adversaire richting. De rechter neemt een meer lijdelijke houding aan in die zin dat hij de omvang van het onderzoek in toenemende mate laat afhangen van hetgeen door de procesdeelnemers naar voren wordt gebracht. In zoverre schuift de strafrechter in zijn functioneren meer in de richting van zijn *common law*-tegenhanger. Aan deze ontwikkeling lijken twee kanten te zitten. Enerzijds wordt de idee van een contradictoire procedure in verband gebracht met de notie van een eerlijk strafproces met procedurele waarborgen en een verbeterde rechtspositie van verdachte en verdediging.¹⁰⁷ Het recht op verdediging en de daarbij behorende tijd, faciliteiten en bijstand is neergelegd in artikel 6 lid 3 EVRM en wordt beschouwd als een absoluut recht en een minimumvereiste voor het garanderen van een eerlijk proces als bedoeld in artikel 6 lid 1 EVRM. Het Europese Hof benadrukt bij herhaling dat deze bepalingen beogen te garanderen dat de verdachte de mogelijkheid heeft om actief te participeren en daarmee het verloop van de strafvervolgung te beïnvloeden.¹⁰⁸ Het beginsel van *equality of arms* wordt door het Hof als een van de wezenlijke kenmerken van een eerlijk strafproces gezien.¹⁰⁹ Voor de wijze waarop de rechter zou moeten functioneren bevat het EVRM noch de rechtspraak van het EHRM evenwel directe aanwijzingen. Een actieve rechter wordt als zodanig niet vereist.¹¹⁰

Anderzijds wordt in de literatuur gesignaleerd dat de nadruk op het contradictoire karakter en de erkenning van de positie van de verdediging in het Nederlandse strafproces ook een keerzijde kent. Zo beschrijft Spronken in haar dissertatie dat de promotie van de verdachte tot 'volwaardige procespartij' met de daarbij horende actieve proceshouding in feite kan leiden tot een verminderde rechtsbescherming, doordat de gelding van formele rechtswaarborgen afhankelijk wordt gemaakt van de proceshouding van de verdachte.¹¹¹ Ten Voorde spreekt in dit verband van een 'pyrrusoverwinning', waarbij de positie van de verdediging dan wel is versterkt maar er van betere rechtsbescherming geen sprake lijkt, nu de verdachte zich geplaagd ziet tegenover een vrij eenzijdig gericht openbaar ministerie en een rechter die alleen bereid oogt tot nader onderzoek naar het verhaal van de verdachte wanneer de verdediging erin slaagt hem met kwalitatief goede verweren tot activiteit te

107 Vgl. Peters 1972, p. 12 e.v.

108 Zie bijv. EHRM 6 december 1988, appl.no. 10590/83 (Barberà, Messegué and Jabardo v. Spain), par. 78.

109 Van Dijk & Van Hoof 1998, p. 429-430.

110 De Hert & Decaigny 2013, p. 94. Uit de rechtspraak van het EHRM kan wel worden afgeleid dat de rechter een centrale rol vervult bij het vormgeven van de rechtstaat, zie bijv. EHRM 21 februari 1975, appl.no. 4451/70 (Golder v. UK) en EHRM 6 september 1978, appl.no. 5029/71 (Klass e.a. v. Germany).

111 Spronken 2001, p. 146.

bewegen.¹¹² Franken constateert dat de notie van tegenspraak soms primair als een concept wordt beschouwd dat het mogelijk maakt de raadsman en de verdachte te belasten met verantwoordelijkheden en te binden aan regels.¹¹³ Bovendien lijkt de rechter in toenemende mate uit het stilzwijgen van de procespartijen – in het bijzonder de verdediging – af te leiden dat van een bepaald recht afstand is gedaan of aan een bepaalde (onderzoeks)handeling geen belang meer wordt gehecht.¹¹⁴

De nadruk op tegenspraak heeft potentieel vergaande consequenties voor het karakter van het strafproces. Knigge formuleert het als volgt:

‘In dat strafproces neemt de materiële waarheid nog steeds een centrale plaats in, maar het belang dat eraan toekomt, is niet absoluut. De inspanningen die van de justitie wordt gevraagd om te zorgen dat alleen de werkelijk schuldigen worden gestraft, zijn afhankelijk van de ingrijpendheid van de sanctie en van de houding van de verdachte. Wie zijn recht zoekt, dient het te krijgen; wie zich daarover niet druk maakt, heeft niet te klagen als de zaak niet tot op de bodem wordt uitgezocht. Een deel van de verantwoordelijkheid voor de waarheidsvinding wordt zo bij de verdachte gelegd.’¹¹⁵

Mede gelet op die vergaande gevolgen wordt de ‘terugtrek’ van de rechter vaak geproblematiseerd, waarbij in het bijzonder wordt gewezen op scheefgroei in de onderlinge rolverdeling en de beperkte mogelijkheden die de verdediging heeft om de op haar schouders gelegde taak optimaal te kunnen verwezenlijken.¹¹⁶ Vellinga heeft er bovendien op gewezen dat de strafrechter zijn gezag voor een belangrijk deel ontleent aan materiële waarheidsvinding, en dat dit door het streven naar het doelmatig afdoen van zaken niet uit het oog mag worden verloren.¹¹⁷ Ook naar aanleiding van de voorstellen die zijn gedaan in het kader van het project Modernisering Strafvordering, hebben auteurs zich uitgesproken voor een sterkere positionering van de actieve rol van de rechter.¹¹⁸

112 Ten Voorde 2012, p. 445.

113 Franken 2006b, p. 404, zie ook Franken 2007, p. 365-368.

114 Franken 2015, par. 6. Zie bijv. HR 1 juli 2014, ECLI:NL:HR:2014:1496 over getuigenverzoeken (in het bijzonder ro. 2.20, 2.46 en 2.54).

115 Knigge 2006, p. 39. Zie in dezelfde zin Groenhuijsen & Knigge 2001, p. 25-26.

116 Zie naast de hiervoor genoemde auteurs Cleiren 2006, p. 33-34; Brouwer 2005, p. 39 e.v.; Van der Kruijs 2006, p. 525-528; Brants e.a. 2003, p. 6-9.

117 Vellinga 2015, p. 139.

118 Onder meer Dubelaar & Ten Voorde 2016, p. 9-11. Ferdinandusse pleit vooral voor een fundamentele herbezinning door de wetgever, gelet op de door hem gesignaleerde verschillen in de wijze waarop rechters hun (actieve) taak invullen, zie Ferdinandusse 2018.

2.5 BEDRIJFSMATIGE ORGANISATIE VAN DE RECHTSPRAAK

Van een geheel andere orde maar niet minder relevant voor het functioneren van de rechter is de toegenomen bedrijfsmatige organisatie van de rechtspraak.¹¹⁹ Net als andere overheidsinstellingen is ook de rechtspraak niet ontkomen aan wat kan worden geduid als de invloeden van het *new public management*-denken. De *new public management*-benadering is een stroming die vanaf de laatste decennia van de vorige eeuw de organisatie van overheidsinstanties wezenlijk heeft beïnvloed. De centrale gedachte achter de *new public management*-theorieën is dat het functioneren van (semi)overheidsinstellingen kan worden verbeterd door het toepassen van economische principes. Er wordt veel nadruk gelegd op begrippen als efficiëntie, effectiviteit en transparantie, in combinatie met een 'klantgerichte' instelling.¹²⁰ Kwaliteit wordt bepaald aan de hand van factoren als wachttijd, bejegening, toegankelijkheid en responsiviteit, en wordt zodoende vooral bestuurlijk en organisatorisch maar weinig inhoudelijk bekeken en gemeten.¹²¹

Ook in de rechterlijke organisatie hebben deze marktgerichte waarden hun intrede gedaan. De meer economisch gerichte benadering is ingezet met de hervorming van de bestuursstructuur van de gerechten en de instelling van de Raad voor de rechtspraak in 2001.¹²² De minister van Justitie en Veiligheid heeft rechtstreeks dan wel via de Raad voor de rechtspraak invloed op de organisatie en werkwijze van de gerechten.¹²³ Deze hervorming ging gepaard met de introductie van een *output-based* financieringsmodel, waarbij meer de nadruk is komen te liggen op productiviteit en efficiëntie.¹²⁴ Daarnaast is er toegenomen aandacht voor de 'klanten' van de rechtspraak en de maatschappij in het algemeen. In beleidsdocumenten worden doelen als kwaliteit, transparantie en 'maatschappelijke effectiviteit' benadrukt.¹²⁵ Door middel van klantwaarderingsonderzoeken worden de wensen en opvattingen van 'klanten' van de rechtspraak in beeld gebracht. Door op deze manier verantwoording af te leggen aan het publiek en in te spelen op de behoefte van de samenleving, wordt getracht de legitimiteit van de rechtspraak te vergroten.¹²⁶

119 Zie over de 'machtsstrijd' tussen gerechtsbestuur en rechters uitgebreid de dissertatie van Robroek, Robroek 2016.

120 Hood 1991, p. 5 e.v.; Mak 2008, p. 34.

121 Ng 2007, p. 26; De Bock 2015, p. 10-14.

122 Ingevoerd bij Wet Raad voor de rechtspraak (*Stb.* 2001, 583) en Wet organisatie en bestuur gerechten (*Stb.* 2001, 582).

123 Bovend'Eert 2013, p. 241-242.

124 Zie daarover het evaluatieonderzoek van de Commissie evaluatie modernisering rechterlijke organisatie (Commissie Deetman) 2006, raadpleegbaar op www.rechtspraak.nl. Zie ook Holvast 2017, p. 92-93.

125 Raad voor de rechtspraak 2006, Raad voor de rechtspraak 2010 en Raad voor de rechtspraak 2016; zie ook Van Delden, Bauw & Van Dijk 2007, p. 148-150.

126 Ng 2007, p. 31.

Toch hebben deze ontwikkelingen ook een keerzijde. Het ingevoerde financieringssysteem leidde tot een toename in werkbelasting en een toegenomen productiedwang. Hoewel de druk die daarvan uitging op de kwaliteit van de rechtspraak reeds in 2006 werden gesignaleerd,¹²⁷ werd het financieringssysteem in de jaren daarna door de bestuurlijke autoriteiten niet ter discussie gesteld. Wel werden vanuit de rechterlijke macht regelmatig zorgen geuit over de nadelige gevolgen die de wijze van bekostiging had voor de kwaliteit van de rechtspraak.¹²⁸ De onvrede over de ontwikkelingen in de rechterlijke organisatie werd eind 2012 door raadsheren van het hof Leeuwarden naar buiten gebracht in een 'Manifest', dat aanzienlijke steun kreeg van (straf)rechters uit het hele land.¹²⁹ In het Manifest geven de raadsheren aan zich niet vertegenwoordigd te voelen door de Raad voor de rechtspraak, en spreken zij hun zorgen uit over de transformatie van de rechtspraak in een groot bedrijf waarin productiecijfers leidend zijn. De nadruk op kwantiteit heeft ertoe geleid dat de kwaliteit zodanig onder druk is komen te staan dat veel zaken niet de aandacht kunnen krijgen die ze verdienen, en dat onverantwoorde keuzes worden gemaakt om aan de productie-eisen tegemoet te komen, aldus de raadsheren.¹³⁰ De onvrede onder rechters is ook in de jaren daarna regelmatig aan de oppervlakte gekomen. In 2015 was er een demonstratie van rechters en werd een opiniestuk gepubliceerd.¹³¹ In 2018 is een landelijke werkgroep van rechters en raadsheren opgericht, (landelijk) Tegenlicht, die beoogt bij te dragen aan het signaleren en analyseren van de knelpunten waarmee de rechterlijke organisatie wordt geconfronteerd, en die concrete voorstellen voor verbetering doet. Aanleiding was onder meer de wijze waarop de Raad voor de rechtspraak en de minister voor Rechtsbescherming de gevolgen van het mislukte ICT-project KEI wilden oplossen: een sterkere *top down*-benadering en afwenteling van de financiële gevolgen op de gerechten. Andere punten van zorg zijn onder meer het financieringssysteem van de rechtspraak, de structureel te hoge werkdruk en de afstand tussen het bestuur en de rechters op de werkvloer. Alles bijeen komt het er volgens de werkgroep op neer:

'(...) dat de rechterlijke organisatie vanuit genoemde wurggreep op basis van een verkeerd – in wezen kwantitatief – vertrekpunt wordt bestuurd. En dat essentiële informatie over wat nodig is om zaken inhoudelijk goed en snel te kunnen behandelen en wat wel en niet werkt in de dagelijkse uitoefening van de rechterlijke functie,

127 Zie het rapport van de Commissie Deetman en Boone e.a. 2006, p. 166-167.

128 O.a. Van der Wilt 2011, p. 120-126; Van de Water 2011, p. 231.

129 Leeuwarder Manifest 2013, p. 40.

130 Leeuwarder Manifest 2013, p. 40. Zie verder Dijkstra 2016, p. 156-159; Holvast & Doornbos 2015, p. 49-50; Bovend'Eert 2012, p. 269 en 274-275.

131 'En nu zijn de rechters woedend', *NRC*, 7 oktober 2015; Berendsen e.a. 2015, p. 2800-2803. Zie ook de aflevering van Nieuwsuur van 15 november 2018, waar de problemen bij de rechtspraak uitgebreid aan bod kwamen.

onvoldoende wordt betrokken bij de besluitvorming in de hogere bestuurslagen.¹³²

De werkgroep concludeert dan ook dat het bestuur – overigens net als de financiering – van de gerechten meer moet plaatsvinden op basis van de zogenoemde ‘Professionele Standaarden’, waarin de vereisten voor kwalitatief goede rechtspraak zijn neergelegd.¹³³ Ook Tjeenk Willink heeft betoogd dat de rechtspraak veel meer vanuit de inhoud moet worden bestuurd. Door meer aandacht te besteden aan de inhoud van de rechterlijke functie en afstand te nemen van de idee van rechtspraak als ‘publieke dienst’, moet de rechterlijke macht tegenwicht bieden aan de ‘verbestuurlijking’ van de afgelopen jaren.¹³⁴ Dergelijke geluiden worden bovendien ondersteund door het meest recente rapport van de Commissie Visitatie Gerechten, waarin onder meer een heroverweging van de organisatiestructuur van de gerechten wordt aanbevolen.¹³⁵

De organisatorische veranderingen en managementbenadering hebben uiteraard impact op de dagelijkse praktijk en het functioneren van individuele rechters.¹³⁶ Doordat rechters minder invloed hebben op de planning van de zaken voor de zitting, de – mede als gevolg daarvan – toegenomen werkdruk en de kloof die rechters ervaren met hun bestuurders, is de rechter zich volgens Otte meer als een ‘doorsnee werknemer’ gaan gedragen.¹³⁷ De rechter heeft formeel nog dezelfde beslissingsbevoegdheden als voorheen, maar door de bureaucrativering en schaalvergroting heeft hij geen of nauwelijks invloed meer op de organisatorische en faciliterende aspecten van het werk, factoren die niettemin grote invloed hebben op het rechtsprekende werk.¹³⁸ Buruma omschrijft de cultuuromslag in de rechterlijke organisatie in termen van afnemend vertrouwen van rechters in de kwaliteit en kernwaarden van de rechtspraak. Het gegeven dat zij meer dan vroeger functioneren als in een organisatie ingebedde dienstverleners heeft volgens hem tot gevolg dat de rechter meent dat zijn gezag is afgeleid van de instemming van degenen aan wie hij zijn diensten verleent.¹³⁹ De veranderde bedrijfscultuur en de invloed daarvan op het functioneren en het zelfbeeld van rechters vallen niet los te zien van de veranderingen in de samenleving en de afgenomen vanzelfsprekendheid van gezag en gezagsverhoudingen, maar vormen ook op zichzelf een factor die invloed heeft op het rechterlijk functioneren in de eenentwintigste eeuw.

132 Landelijk Tegenlicht 2018, p. 3227.

133 Landelijk Tegenlicht 2018, p. 3225-3226.

134 Tjeenk Willink 2018, p. 1274 e.v.; zie in dezelfde zin Korthals Altes 2018.

135 Rapport visitatie gerechten 2018, *Goede rechtspraak, sterke rechtsstaat*, 22 maart 2019, p. 39-41.

136 Vgl. Ingelse 2010, p. 1964-1967.

137 Otte 2010, p. 37-38.

138 Otte 2010, p. 29-31, zie ook Ingelse 2010, p. 1964-1967; Landelijk Tegenlicht 2018, p. 3225-3226.

139 Buruma 2011, p. 5-7.

2.6 INTERNATIONALISERING

Niet alleen nationale ontwikkelingen hebben consequenties voor de wijze waarop de strafrechter functioneert, ook op internationaal vlak zijn er verschuivingen die de context en inhoud van het werk beïnvloeden. De internationalisering van de samenleving heeft zijn weerslag op de rechtspraak, tamelijk rechtstreeks via de bindende uitspraken van het EHRM en dwingende regelgeving van de EU, maar ook meer indirect via de oprichting van internationale tribunaal. In het navolgende zal op enkele aspecten worden ingegaan.

2.6.1 Het EVRM en de rechtspraak van het EHRM

Hoewel het Europees Verdrag voor de Rechten van de Mens sinds 1950 bestaat, speelt het pas vanaf de jaren zeventig van de vorige eeuw een rol van betekenis in het Nederlandse strafproces, toen de professionalisering van de strafadvocatuur gepaard ging met een frequenter beroep op de eenieder verbindende bepalingen van het EVRM.¹⁴⁰ Gelet op de suprematie van verdrag boven wet en de mogelijkheid van rechterlijke controle daarop,¹⁴¹ is het EVRM thans een belangrijke bron van straf(proces)recht. Verschillende malen zijn aspecten van de Nederlandse regeling door het Europese Hof voor de Rechten van de Mens in strijd met het verdrag geoordeeld. Dit heeft vervolgens geleid tot aanpassing van de wet. Voorbeelden daarvan zijn de wijziging van de klachtregeling in geval van vervolging ter zake van ontucht met minderjarigen,¹⁴² en de regeling met betrekking tot het gebruik van verklaringen van anonieme getuigen.¹⁴³ Maar ook zonder wetswijziging hebben de bepalingen van het EVRM en de jurisprudentie van het EHRM hun werking in de Nederlandse rechtsorde. Een veel aangehaald voorbeeld is het uit artikel 6 EVRM voortvloeiende recht op berechting binnen een redelijke termijn. Aan een overschrijding van die termijn werd door de Hoge Raad vanaf 1980 de consequentie van niet-ontvankelijkverklaring van het openbaar ministerie verbonden,¹⁴⁴ hoewel die sanctie inmiddels helemaal lijkt te zijn uitgesloten en 'slechts' strafvermin-

140 Vgl. Van der Meij 2010, p. 302-309, zie ook par. 2.3.3.1.

141 Zoals neergelegd in art. 93 en 94 van de Grondwet.

142 EHRM 26 maart 1985, appl.no. 8978/80 (*X and Y v. the Netherlands*), *NJ* 1985, 525, m.nt. EAA en de daarop volgende wetswijziging waarbij het klachtvereiste in zedendelicten werd losgelaten, zie *Stb.* 2002, 388, inwerkingtreding 1 oktober 2002, *Stb.* 2002, 470.

143 Bijv. EHRM 20 november 1989, appl.no. 11454/85 (*Kostovski v. the Netherlands*), *NJ* 1990, 245; EHRM 23 april 1997, appl.nos. 21363/93 + 21364/93 + 21427/93 + 22056/93, (*Van Mechelen and others v. the Netherlands*), *NJ* 1997, 635, en de Wet van 11 november 1993 (Wet getuigenbescherming), *Stb.* 1993, 603.

144 HR 18 november 1980, *NJ* 1981, 118 m.nt. GEM.

dering als adequate reactie wordt aanvaard.¹⁴⁵ Van recenter datum is de invloed van de zogenoemde Salduz-rechtspraak, over het recht op bijstand voorafgaand aan het eerste politieverhoor.¹⁴⁶ Uit de uitspraak van het Europese Hof in de zaak Salduz leidde de Hoge Raad af dat iedere verdachte voorafgaand aan zijn verhoor in de gelegenheid moest worden gesteld een advocaat te raadplegen.¹⁴⁷ Deze rechtspraak had, zonder dat daar (in eerste instantie) een wetswijziging aan te pas kwam, belangrijke gevolgen voor de strafrechtspraktijk en leidde tot een ingrijpende wijziging van de piketregeling.

De verstrekkende invloed van het EVRM hangt ook samen met de ruimhartige interpretatie die het Europese Hof zelf aan het verdrag geeft. Het Hof beschouwt het Verdrag als een dynamisch geheel:

'(...) the Convention must be interpreted and applied in a manner which renders its rights practical and effective, not theoretical and illusory. It is a living instrument which must be interpreted in the light of present-day conditions. (...) The provisions of an international treaty such as the Convention must be construed in the light of their object and purpose and also in accordance with the principle of effectiveness.'¹⁴⁸

Daarvan uitgaande legt het Hof bepalingen uit het Verdrag, waaronder artikel 6, in voorkomende gevallen ruim uit. Hoewel de lidstaten een zekere *margin of appreciation* toekomt, toetst het Hof in toenemende mate de *overall fairness* van de procedure en betoont zich kritisch waar het gaat om het minimumniveau van mensenrechtelijke bescherming.¹⁴⁹ Die kritische benadering is ook terug te vinden in de rechtspraak over positieve verplichtingen. Sinds 1979 leidt het EHRM uit de in het Verdrag neergelegde rechten onder omstan-

145 HR 17 juni 2008, *NJ* 2008, 358 m.nt. Mevis. Met de inwerkingtreding van artikel 80a RO lijkt ook het belang van strafvermindering na overschrijding van de redelijke termijn in de cassatiefase afgenomen, vgl. HR 11 september 2012, *NJ* 2013, 241 m.nt. Bleichrodt.

146 EHRM 27 november 2008, appl.no. 36391/02 (*Salduz v. Turkey*), *NJ* 2009, 214 en EHRM 11 december 2008, appl.no. 4268/04 (*Panovits v. Cyprus*), *NJ* 2009, 215.

147 HR 30 juni 2009, *NJ* 2009, 349, 350 en 351 m.nt. T.M. Schalken.

148 EHRM 10 februari 2009, appl.no. 14939/03 (*Zolothukin v. Russia*), *NJ* 2010, 36 m.nt. YB; EHRM 11 juli 2002, appl.no. 28957/95 (*Christine Goodwin v. UK*); EHRM 25 april 1978, appl.no. 5856/72 (*Tyrer v. UK*); EHRM 4 februari 2005, appl.nos. 46827/99 + 46951/99 (*Mamatkulov and Askarov v. Turkey*), *NJ* 2005, 321, m.nt. EEA.

149 Ölçer 2012, p. 37-38. Zie p. 33-35 voor een overzicht van de kritiek op de 'bemoeizucht' van het EHRM en de interpretaties van de mogelijk in reactie daarop gedane uitspraken. Zie voor die kritiek ook Zwart 2011, p. 415.

digheden ook een plicht tot ingrijpen af.¹⁵⁰ In sommige gevallen schrijft die positieve verplichting ook strafrechtelijk ingrijpen voor.¹⁵¹

Het is vooral de jurisprudentie terzake artikel 6 EVRM die een grote invloed uitoefent op het Nederlandse strafproces. Daarbij is van belang dat (de redactie van) deze bepaling en de uitleg daarvan door het Europese Hof duidelijke nadruk legt op een adversaire procesvoering.¹⁵² Zo is het in artikel 6 lid 3 sub d EVRM neergelegde recht op het ondervragen van getuigen *à charge* en *à décharge* een belangrijk uitgangspunt van een adversaire procedure, evenals het meeromvattende uitgangspunt van *equality of arms*. Hoewel het Hof de van oudsher minder adversaire continentale *civil law*-stelsels als zodanig niet in strijd met het *fair trial*-beginsel acht,¹⁵³ kunnen bepaalde elementen uit die rechtsstelsels onverenigbaar zijn met specifieke vereisten van artikel 6 EVRM. Het is in zoverre niet verbazend dat de (uitleg van de) Nederlandse regeling juist op typisch adversaire aspecten als het ondervragingsrecht en de rechtsbijstand voor c.q. tijdens het politieverhoor aanpassing behoefde na uitspraken van het Hof.¹⁵⁴ Ook via deze weg verandert het karakter van het Nederlandse strafproces en evolueert het in de richting van de adversaire processtijl. Daarmee verandert het speelveld waarin de rechter zijn werk moet doen. Dat heeft gevolgen voor de taakinvulling van de rechter, die immers ook verantwoordelijk is voor de naleving van de uit het EVRM voortvloeiende rechten. Tegelijkertijd geven deze adversaire invloeden wellicht extra impuls aan de hiervoor al gesignaleerde minder actieve opstelling van de rechter.

2.6.2 De EU

Verdere harmonisatie tussen de Europese rechtsstelsels vindt plaats binnen de (juridische) kaders van de Europese Unie. Zowel op het gebied van strafprocesrecht als materieel strafrecht zijn Europese invloeden onmiskenbaar. Zo

150 EHRM 13 juni 1979, appl.no. 6833/74 (*Marckx v. Belgium*). Ölçer 2012, p. 40-41 onderscheidt in dit verband procedurele positieve verplichtingen, die inhouden dat de staat na een inbreuk op een recht op een bepaalde wijze dient te reageren, zie bijv. EHRM 20 november 2004, appl.no. 48939/99 (*Öneryıldız v. Turkey*), en substantieve positieve verplichtingen, die de staat verplichten de inbreuk zelf te voorkomen, zie EHRM 31 mei 2007, appl.no. 7510/04 (*Kontrová v. Slovakia*).

151 Zie daarover uitgebreid Van Kempen 2008, p. 25 e.v. en Vellinga-Schootstra & Vellinga 2008, p. 2-50.

152 Zie over die voorkeur van het EHRM voor de adversaire procestraditie Ölçer 2012, p. 37-38 en over de invloed van de rechtspraak van het US Supreme Court op het EHRM Van de Laar & De Graaff 2010, p. 1141 e.v.

153 Vgl. EHRM 27 juni 1968, appl.no. 1936/63 (*Neumeister v. Austria*), par. 21; EHRM 17 januari 1970, appl.no. 2689/65 (*Delcourt v. Belgium*), par. 28.

154 Vgl. voor wat betreft het ondervragingsrecht EHRM 10 juli 2012, appl.no. 29353/06 (*Vidgen v. the Netherlands*), *NJ* 2012, 649 m.nt. Sch, en ten aanzien van de bijstand bij het politieverhoor EHRM 27 november 2008, appl.no. 36391/02 (*Salduz v. Turkey*), *NJ* 2009, 214.

is veel economische strafwetgeving het directe gevolg van EU-verplichtingen en vloeien strafbepalingen op het gebied van terrorismebestrijding en georganiseerde criminaliteit al dan niet rechtstreeks voort uit Kaderbesluiten.¹⁵⁵ Met de inwerkingtreding van het Verdrag van Lissabon zijn de bevoegdheden van de EU op het gebied van de strafrechtspiegeling uitgebreid, doordat de besluitvorming niet langer op basis van unanimiteit maar bij gekwalificeerde meerderheid plaatsvindt, in de vorm van Richtlijnen in plaats van Kaderbesluiten. De EU kan voorschrijven dat normen strafrechtelijk worden gehandhaafd, en kan in bepaalde gevallen harmonisatie van strafvorderlijke en materieelrechtelijke regels bewerkstelligen.¹⁵⁶ Er zijn inmiddels verschillende Richtlijnen aangenomen die ook in Nederland aanleiding hebben gegeven tot wetwijzigingen en wetsvoorstellen. Zo heeft de Richtlijn betreffende het recht op vertolking en vertaling in strafprocedures¹⁵⁷ geleid tot wijziging van de regeling ter zake de inschakeling van tolken en vertalers in het Wetboek van Strafvordering.¹⁵⁸ Ook op het gebied van de rechten en bescherming van slachtoffers zijn Richtlijnen uitgevaardigd,¹⁵⁹ evenals een Richtlijn die voorziet in een recht op bijstand van een raadsman voorafgaand en tijdens het politieverhoor.¹⁶⁰ Met de implementatie van deze Richtlijn in is het bijna vijftig jaar durende debat over de raadsman bij het politieverhoor eindelijk beslecht.¹⁶¹ Het is veelzeggend en illustratief voor de invloed en betekenis van 'Europa' dat deze stap eerst na Straatsburgse jurisprudentie en Brusselse besluitvorming kon worden gezet. Verder wordt de laatste jaren vooral ingezet op intensivering van de samenwerking en de wederzijdse erkenning van beslissingen.¹⁶² Het Europees Arrestatiebevel, het Europees Surveillancebevel en het Europees Bewijsverkrijgingsbevel zijn voorbeelden van instrumenten waarmee strafvorderlijke procedures uit de lidstaten op elkaar worden afgestemd.¹⁶³

Niet alleen via wet- en regelgeving maar ook via de jurisprudentie van het Hof van Justitie wordt harmonisatie nagestreefd. Sinds de inwerkingtreding van het Verdrag van Lissabon is het Hof van Justitie ook bevoegd te oordelen

155 Klip 2012, p. 178-218 voor een overzicht van hetgeen als 'Europees materieel strafrecht' kan worden aangeduid; het Kaderbesluit inzake terrorismebestrijding (*PbEG* 2002, L 164/3) en het Kaderbesluit ter bestrijding van georganiseerde criminaliteit (*PbEU* 2008, L 300/42).

156 Corstens 2010, p. 381-383. Bij zowel strafprocesrecht als (met name) materieel strafrecht gaat het in beginsel om feiten met een grensoverschrijdende dimensie, zie art. 82 lid 2 resp. 83 lid 1 Verdrag betreffende de Werking van de Europese Unie (VWEU).

157 *PbEU* 2010 L 280/1.

158 Wet van 28 februari 2013, *Stb.* 2013, 85 (inwerkingtreding 1 oktober 2013).

159 O.a. de Richtlijn tot vaststelling van minimumnormen voor de rechten en de bescherming van slachtoffers van misdrijven en voor slachtofferhulp, *PbEU* 2012, L 142/1 en *PbEU* 2012, L 315/57.

160 Richtlijn 2014/48/EU betreffende het recht op toegang tot een advocaat in strafprocedures, *PbEU* 2013, L 294.

161 Met ingang van 1 maart 2017, zie *Stb.* 2016, 475 en 476. Zie voor een overzicht van de discussie over de raadsman bij het politieverhoor Spronken 2001, p. 107-119.

162 Vgl. art. 82 lid 1 VWEU.

163 Borgers & Sjöcrona 2008, p. 117-120.

op het terrein van 'vrijheid, veiligheid en recht', de vroegere Derde Pijler.¹⁶⁴ Zo kunnen, bij onduidelijkheid over de verenigbaarheid van nationaal recht met EU-recht of bij vragen over de uitleg van bepalingen, prejudiciële vragen worden gesteld aan het EU-hof. Mede gelet op de inmiddels aanzienlijke hoeveelheid Europeesrechtelijk georiënteerde strafbepalingen, in combinatie met de plicht tot verdragsconforme interpretatie, krijgt de Europese integratie derhalve ook gestalte via de rechtspraak.¹⁶⁵ Daarnaast kan worden gewezen op het Handvest van de grondrechten van de Europese Unie, dat (aanvullende) grondrechtelijke bescherming kan bieden wanneer een nationale regeling binnen het toepassingsbereik van het EU-recht valt.¹⁶⁶ De toepasselijke wet- en regelgeving, en daarmee ook het werkterrein van de (straf)rechter, is hierdoor aanzienlijk complexer geworden.

2.6.3 Internationale tribunalen

Een derde ontwikkeling die bijdraagt aan de totstandkoming van een internationale strafrechtsorde is de oprichting van de internationale tribunalen en het Internationale Strafhof (ICC). De rechtsmacht van deze gerechten is beperkt tot de volkenrechtelijke misdrijven die ook in het internationale gewoonterecht als zodanig worden aanvaard, te weten genocide, misdaden tegen de menselijkheid en oorlogsmisdrijven.¹⁶⁷ Deze 'universele' misdrijven werden voor het eerst in concrete zaken tenlastegelegd ten tijde van de processen voor de Internationale Militaire Tribunalen van Neurenberg en Tokio, bij de berechting van misdrijven begaan tijdens de Tweede Wereldoorlog.¹⁶⁸ Na de gewapende conflicten in voormalig Joegoslavië en Rwanda zijn de eerste *ad hoc* tribunalen opgericht, sindsdien gevolgd door verschillende andere.¹⁶⁹ Met de oprichting van het Internationale Strafhof is sinds 2002 voorzien in een permanent tribunaal.

164 Corstens 2010, p. 386-387, zie voor de grenzen van de bevoegdheid van het Hof op dit terrein art. 276 VWEU.

165 Vgl. HvJ EG 16 juni 2005, C-105/03, NJ 2006, 500 m.nt. Borgers (Pupino).

166 Lensing 2012, p. 29.

167 Zie art. 1-5 Statute of the International Criminal Tribunal for the Former Yugoslavia, adopted 25 May 1993 by UN-resolution 927; art. 1-4 Statute of the International Tribunal for Rwanda, adopted 5 November 1994 by UN-resolution 955; art. 5-8 Statuut van Rome inzake het Internationaal Strafhof, waarin ook het misdrijf 'agressie' wordt vermeld (ook wel omschreven als misdrijven tegen de vrede c.q. schending van het *jus ad bellum*), met dien verstande dat terzake nog geen rechtsmacht bestaat totdat een bepaling is vastgesteld waarin dit misdrijf nader wordt omschreven.

168 Zie Cherif Bassiouni 1997, p. 23-29.

169 Onder meer voor Sierra Leone, Libanon en Cambodja, die overigens een meer gemengd nationaal-internationaal karakter kennen, zie Van Sliedregt & Orië 2008, p. 379-381. Vanaf 2012 worden de zaken van het ICTR en ICTY berecht door het Mechanism for International Criminal Tribunals (MICT).

Waar de veelomvattendheid van de te berechten misdrijven in de Neurenberg processen met name vanuit het oogpunt van legaliteit nog problematisch was, zijn de delicten sindsdien nader omlijnd. De Geneefse Conventies van 12 augustus 1949 bieden hiervoor een belangrijke grondslag.¹⁷⁰ De specificering van de strafbare gedragingen is thans in zijn meest concrete vorm neergelegd in het Statuut voor het Internationale Strafhof en de bijbehorende 'Elements of Crimes', waarin algemene materieelrechtelijke leerstukken als opzet, legaliteit en toerekening, alsook concrete elementen van de verschillende delictomschrijvingen zijn uitgewerkt.¹⁷¹ Deze gedetailleerde uitwerking is het resultaat van een jarenlang proces van rechtsontwikkeling waarin staten stukje bij beetje het belang van effectieve berechting van de meest ernstige misdrijven hebben laten prevaleren boven hun soevereiniteit op strafrechtelijk gebied.¹⁷² Ook op strafprocesrechtelijk vlak is een ontwikkeling zichtbaar waarbij het toepasselijk recht steeds meer is uitgekristalliseerd. Waar de codificatie van het procesrecht bij de eerste tribunalen voor een groot deel aan de rechters werd overgelaten – zo werden de Rules of Procedure and Evidence van het ICTY door de rechters zelf vastgesteld¹⁷³ – kent het ICC thans een gedetailleerd en door de partijstaten vastgesteld procesreglement.¹⁷⁴ Het procesmodel van het Internationaal Strafhof maar ook van de *ad hoc* tribunalen kan worden gekenschetst als een mengvorm van de adversaire en inquisitoire processtijl. Zo vindt de berechting plaats door professionele, niet-lijdelijke rechters, maar ligt er een sterke nadruk op het onderzoek ter terechtzitting, waarbij zowel de aanklager als de verdediging het door hen zelf verzamelde bewijs presenteren. Er is geen mogelijkheid voor berechting bij verstek, wel kan door een *guilty plea* een onderzoek naar de feiten worden voorkomen.¹⁷⁵ Van der Wilt karakteriseert de processtijlen van de internationale tribunalen als hoofdzakelijk adversair binnen een organisatorische context die grotendeels is gebaseerd op de continentale strafrechtstraditie.¹⁷⁶

170 Van Sliedregt & Orie 2008, p. 359-361.

171 De misdrijven uit het ICC-Statuut zijn in Nederland geïmplementeerd met de Wet Internationale Misdrijven (WIM). Op grond van het complementariteitsbeginsel van art. 17 van het ICC-Statuut heeft het Strafhof pas rechtsmacht wanneer de betreffende staat onwillig of niet is staat is om zijn rechtsmacht uit te oefenen. Met de WIM is de mogelijkheid geschapen dergelijke delicten in Nederland te vervolgen.

172 H.G. van der Wilt, aant. I.2.2.3 (bijgewerkt tot 1 september 2013), in: Melai & Klip e.a. Zie over de ontwikkeling van algemene aansprakelijkheidsconcepten en deelnemingsvormen in het internationale strafrecht ook Van Sliedregt & Orie 2008, p. 364-367.

173 Van Sliedregt & Orie 2008, p. 369.

174 De zgn. Rules of Procedure and Evidence van het ICC.

175 Vgl. Van Sliedregt & Orie 2008, p. 370-371 en 375-376; zie over het bewijsrecht ook Orie 2014.

176 Van der Wilt 2007, p. 539-540. In het procesrecht van het ICC zijn wel enkele op *civil law*-leest geschoeide instrumenten geïncorporeerd, met name op het vlak van het bewijsrecht (bijv. art. 54 lid 1 en art. 56 ICC-Statuut).

Zowel de materieelrechtelijke als processuele aspecten van het internationale strafrecht laten hun sporen in de nationale strafrechtstraditie na, zij het minder direct dan het geval is bij het EVRM en de EU-bepalingen. Zo is de Wet internationale misdrijven, op basis waarvan oorlogsmisdadigers in Nederland worden berecht, rechtstreeks gebaseerd op het ICC-Statuut. Ook de strafrechtelijke leerstukken van het ICC, waaronder de zogenoemde *command responsibility* en de strafuitsluitingsgrond van het onbevoegd gegeven ambtelijk bevel, hebben daarmee hun intrede in het Nederlandse strafrecht gedaan.¹⁷⁷ Voor wat betreft de strafvorderlijke aspecten geldt een minder directe doorwerking, maar aangenomen kan worden dat de versmelting van verschillende rechtsstelsels ook via de band van de interpretatie van strafvorderlijke beginselen de nationale rechtsorde zal beïnvloeden.¹⁷⁸ Voor Nederland geldt dat wellicht eens te meer nu belangrijke internationale tribunalen zoals het ICTY en het ICC hier te lande zijn gezeteld.¹⁷⁹ Hoewel die invloed voor de strafrechter in de dagelijkse strafpraktijk beperkt zal zijn, dragen deze ontwikkelingen op meer indirecte wijze bij aan de internationalisering van de rechtsorde, waardoor ook het karakter en van het nationale straf(proces)recht evolueert.

2.7 CONCLUSIE

De maatschappelijke werkelijkheid waarin de strafrechter functioneert is in de afgelopen decennia drastisch veranderd. Het minder vanzelfsprekend worden van hiërarchische gezagsrelaties, de opkomst van de (sociale) media en een meer bedrijfsmatige organisatie van de rechtspraak oefenen invloed uit op het strafproces en het functioneren van de rechter. Veranderende taakopvattingen van de verschillende procesdeelnemers zorgen ervoor dat de context waarin de strafrechter moet rechtspreken kan worden gekarakteriseerd als een juridisch krachtenveld waarbij partijen meer tegenover elkaar zijn komen te staan. De verschuiving naar een meer adversair systeem krijgt verder impuls door de internationale invloeden. Al deze ontwikkelingen dragen eraan bij dat niet langer vanzelfsprekend is dat de (straf)rechtspleging zich (uitsluitend) voltrekt in de relatieve rust en orde van gerechtsgebouwen. De rechtspraak wordt op verschillende fronten uitgedaagd en meer dan vroeger 'ter verantwoording' geroepen. Het is tegen deze achtergrond dat met enige

177 Van der Wilt 2007, p. 550. Overigens kan in dit verband ook worden gewezen op de *crimes by treaty*, de misdrijven die in verdragen als zodanig zijn neergelegd en die de lidstaten veelal verplichten om bestrafing op nationaal niveau te organiseren. Te denken valt aan de VN-verdragen op het gebied van georganiseerde misdaad (*TRb.* 2001, 68), internationale drugshandel (o.m. *TRb.* 1989, 97) en de verdragen van de Raad voor Europa, bijvoorbeeld het Verdrag over de bestrijding van mensenhandel van 16 mei 2005.

178 Orié 2014, p. 2 e.v.; H.G. van der Wilt, aant. I.2.2.3 (bijgewerkt tot 1 september 2013), in: Melai/Klip e.a.

179 Keijzer 2000, p. 28.

regelmaat wordt geconstateerd dat de rechter mogelijk behoefte heeft aan aanvullende instrumenten om zijn rol – die sinds de invoering van het Wetboek van Strafvordering niet wezenlijk is veranderd – te kunnen blijven vervullen. Zoals in de inleiding van dit onderzoek is geschetst wordt daarbij meer dan eens en in uiteenlopende contexten het instrument van contempt of court genoemd. Nu duidelijk is welke juridische en maatschappelijke ontwikkelingen hiertoe aanleiding hebben gegeven, is het tijd om in kaart te brengen waar het bij het instrument van contempt of court om gaat: het waarborgen van een goede rechtspleging. In het volgende hoofdstuk wordt uiteengezet welke rechten en belangen daaronder moeten worden begrepen.

3 | Goede strafrechtspleging

3.1 INLEIDING

Contempt of court is een instrument dat dient ter waarborging van de *due administration of justice*, hetgeen in dit onderzoek wordt vertaald als goede (straf)rechtspleging. Die term is veelomvattend en kan op verschillende manieren worden geïnterpreteerd. Dit hoofdstuk strekt ertoe inzichtelijk te maken hoe de goede strafrechtspleging in dit onderzoek wordt uitgelegd. In paragraaf 3.2 worden verschillende componenten van de goede strafrechtspleging geïntroduceerd. In de paragrafen 3.3 tot en met 3.7 worden die componenten vervolgens uitgebreid uitgewerkt, waarna in 3.8 wordt besloten met een conclusie.

3.2 DE BETEKENIS VAN 'GOEDE STRAFRECHTSPLEGING'

De term goede strafrechtspleging roept de associatie op met de beginselen van een behoorlijke procesorde, die door Cleiren – kort gezegd – zijn omschreven als gedragsnormen voor bevoegdheidsuitoefening door overheidsorganen in het strafproces.¹ Cleiren introduceert de term 'beginselen van een behoorlijke strafrechtspleging',² omdat daarin besloten ligt dat wel de justitiële organen, maar niet de verdachte, diens raadsman of derden aan de betreffende normen zijn gebonden.³ De begrippen goede of behoorlijke rechtspleging en procesorde worden in de literatuur vaak door elkaar gebruikt.⁴ In dit onderzoek wordt met het begrip goede rechtspleging echter niet bedoeld op het totaal van beginselen van een behoorlijke procesorde zoals onder meer door Cleiren gedefinieerd. Wat in dit onderzoek onder de *due administration of justice* of goede strafrechtspleging wordt verstaan wordt in belangrijke mate bepaald door het bereik van contempt of court. Dat brengt allereerst mee dat het begrip zich beperkt tot de gerechtelijke afdoening van strafzaken. Essentieel daarbij

1 Cleiren 1989, p. 263-265.

2 In navolging van De Waard die de term in bestuursrechtelijke context gebruikt, vgl. De Waard 1987, p. 112-122.

3 De term 'rechtspleging' brengt tot uitdrukking dat het gaat om met de procesvoering, en dus voornamelijk met de rechter, samenhangende handelingen, zie Cleiren 1989, p. 270.

4 Zie in civielrechtelijke context Barendrecht e.a. 2011, p. 18; Lindijer 2006, p. 49 en in bestuursrechtelijke context De Waard 2001, p. 149-150 en Wenders 2010, p. 45.

is de betrokkenheid van de rechter. Voor zover bepaalde beginselen van de goede procesorde primair betrekking hebben op andere justitiële organen, zullen deze hier verder buiten beschouwing worden gelaten. Ten tweede wordt voor de inhoudelijke afbakening van het begrip goede strafrechtspleging houvast gezocht bij hetgeen contempt of court beoogt te beschermen. In Engelstalige context wordt daarvoor wel de term *integrity of the proceedings* gebruikt.⁵ Hoewel voor dit begrip geen goede vertaling in het Nederlands voorhanden is,⁶ komt het erop neer dat een gerechtelijke procedure 'gezuiverd blijft van elementen die af kunnen doen aan de integriteit van die procedure, de daaruit voortvloeiende uitspraak en – in het verlengde daarvan – de rechtspraak in algemene zin'.⁷ Dat houdt in ieder geval in dat een strafproces kan worden voltrokken volgens de geldende (procedurele) voorschriften, in overeenstemming met (normatieve) opvattingen over de aan een juiste procesgang te stellen eisen, en dat daadwerkelijk recht wordt gedaan doordat (alleen) schuldigen worden veroordeeld. In feite gaat het er bij de goede strafrechtspleging dus om dat het recht zijn beloop moet hebben en de met een strafproces nagestreefde doelstellingen kunnen worden behaald. Voordat de uitgangspunten van een goede strafrechtspleging nader worden geconcretiseerd wordt daarom eerst een blik geworpen op de aan ons strafproces ten grondslag liggende doelstellingen.

3.2.1 De doelstellingen van het strafproces

In de literatuur worden verschillende doelstellingen van het strafproces onderscheiden. De wetgever van 1926 heeft het als volgt geformuleerd: 'Een goed ingericht strafproces moet zooveel mogelijk bevorderen de toepassing van de strafwet op den werkelijk schuldige en tevens de veroordeling, kan het zijn, de vervolging van den niet-schuldige naar vermogen verhinderen.'⁸ Doel van het strafproces is dus in de eerste plaats het verzekeren van een juiste toepassing van het materiële strafrecht.⁹ Uit deze 'hoofddoelstelling' worden doorgaans twee doelstellingen afgeleid die tezamen de juiste toepassing van het strafrecht moeten verwezenlijken, te weten het streven om in het strafproces

5 Vgl. EHRM 15 december 2011, appl.nos. 26766/05 + 22228/06 (Al-Khawaja & Tahery v. UK), par. 123. Zie ook Grieve 2012; Sluiter 2004, p. 631.

6 Het Nederlandse begrip 'integriteit' wordt doorgaans vooral in verband gebracht met een persoonlijke karaktereigenschap (in de zin van eerlijk of onkreukbaar), of met de (territoriale) onschendbaarheid van staten, zie ook Van Dale. Recentelijk hebben Pitcher en Samadi in relatie tot de sanctionering van vormverzuimen een uitleg van integriteit in lijn met de Angelsaksische interpretatie van dit begrip bepleit, zie Pitcher & Samadi 2018.

7 Pitcher & Samadi 2018, p. 744. Bovendien kan integriteit bijdragen aan de legitimiteit van en het vertrouwen in de rechtspraak, hetgeen volgens Pitcher en Samadi eens te meer een reden is waarom integriteitsbewaking een taak van de rechter is.

8 *Kamerstukken II* 1913/14, 286, 3, p. 55.

9 Groenhuijsen & Knigge 2001, p. 15.

de materiële waarheid te achterhalen, en rechtsbescherming van de (al dan niet verdachte) burger.¹⁰ Bij het lopende moderniseringstraject van het Wetboek van Strafvordering wordt onverminderd aan deze uitgangspunten vastgehouden, zij het dat daarnaast ook andere doelstellingen van het strafproces worden onderkend.¹¹ Een goed functionerend strafvorderlijk stelsel moet volgens de wetgever zowel effectief als behoorlijk zijn, het moet leiden tot adequate rechtshandhaving én daadwerkelijke rechtsbescherming.¹²

De materiële waarheid is niet hetzelfde als de absolute of volledige waarheid. Het gaat erom de voor de juridische beoordeling relevante feiten boven tafel te krijgen, zodat de in het strafproces gevonden waarheid overeenkomt met hetgeen daadwerkelijk is voorgevallen.¹³ De Nederlandse rechter heeft wat dit aangaat een eigen verantwoordelijkheid. Die verantwoordelijkheid komt onder meer tot uiting in de bevoegdheid van de rechter om op eigen initiatief aanvullend onderzoek te gelasten.¹⁴ Ook het voorschrift dat de rechter slechts tot een veroordeling kan komen wanneer hij de overtuiging heeft bekomen dat de verdachte het tenlastegelegde feit heeft begaan, kan worden gezien als een bevestiging van die rechterlijke verantwoordelijkheid, en tevens als waarborg voor de juistheid van het resultaat.¹⁵

In het streven naar een juiste toepassing van de strafwet ligt ook rechtsbescherming besloten, in die zin dat niet alleen de schuldige dient te worden bestraft, maar ook dat de vervolging en veroordeling van onschuldigen zo veel mogelijk wordt voorkomen. Bij het ontwerp van het Wetboek van Strafvordering van 1926 beoogde de wetgever dan ook een compromis te bereiken tussen enerzijds het toekennen van ruime bevoegdheden aan politie en justitie, en anderzijds het waarborgen van de rechten van de verdachte en de verdediging.¹⁶ Op die manier zou toepassing van het strafrecht ten opzichte van onschuldigen zoveel mogelijk worden voorkomen en werden tevens de belangen van al dan niet verdachte burgers die op enigerlei wijze in het strafproces

10 Crijns & Van der Meij 2005, p. 51. Zie ook Groenhuijsen & Knigge 2001, p. 17, die evenwel stellen dat het vinden van de materiële waarheid niet het hoofddoel is van het strafproces, dat is immers de juiste toepassing van het strafrecht, maar dat het strafproces zich wel dient te richten op de materiële waarheid. In de omschrijving van Corstens gaat het erom dat in het strafproces wordt onderzocht of er inderdaad een strafbaar feit heeft plaatsgevonden, en als dat zo is, of dat ook aanleiding geeft tot een reactie, Corstens/Borgers & Kooijmans 2018, p. 8.

11 Zie concept memorie van toelichting Boek 1 (strafvordering in het algemeen), p. 6-8. Met name wordt de waarborging van de belangen van het slachtoffer als doelstelling genoemd.

12 Concept memorie van toelichting Boek 1 (strafvordering in het algemeen), p. 8.

13 Cleiren 2001, p. 12; Crijns 2008, p. 21. Zie uitgebreider par. 3.4.

14 Groenhuijsen & Knigge 2001, p. 23. Zie voor dergelijke ambtshalve bevoegdheden bijvoorbeeld art. 258 lid 5, 263 lid 4, 315-316 en 318 Sv.

15 Art. 338 Sv. Zie ook Groenhuijsen & Knigge 2001, p. 23 en Cleiren 2010a, p. 263.

16 *Kamerstukken II 1913/14*, 286, 3, p. 55: 'M.a.w. men kan beproeven het noodzakelijke compromis op zoodanige wijze te vinden, dat aan de vervolging alle rechten worden gegeven, die zij voor hare taak behoeft, aan de verdachten en aan de verdediging alle bevoegdheden, welke met het doel van het strafproces niet onvoorwaardelijk in strijd komen.'

betrokken raakten, optimaal gewaarborgd. De verbeterde rechtsbescherming had in de visie van de wetgever niet zozeer een instrumentele functie, in die zin dat het zou moeten bijdragen aan de waarheidsvinding, maar werd als een zelfstandig (neven)doel van het strafproces aanvaard.¹⁷ Die rechtsbescherming komt in de eerste plaats tot uitdrukking in de wijze waarop de bevoegdheidstoedeling aan de justitiële actoren is vormgegeven. De toekenning van bevoegdheden is immers steeds aan voorwaarden gebonden, doordat in de wet is bepaald door wie, in welke gevallen, binnen welke termijnen en op welke gronden de bevoegdheden mogen worden angewend.¹⁸ Daarnaast krijgt de rechtsbescherming vorm in de aan de verdachte toegekende verdedigingsrechten, in het bijzonder de bevoegdheid zich te voorzien van rechtsbijstand, het recht op kennisname van processtukken en het recht de verdediging te voeren, waaronder ook het recht om getuigen en deskundigen te (doen) oproepen. Voorts is in een groot aantal gevallen een vorm van rechterlijke toetsing voorgeschreven, al dan niet op verzoek van de verdachte. Die rechterlijke toetsing en meer in het algemeen de actieve rol van de rechter vormen een verwezenlijking van de individuele rechtsbescherming.¹⁹ Daarnaast gaat van de mensenrechtenverdragen, in het bijzonder het EVRM en het daarin vervatte *fair trial*-begrip, waarop door de verdachte rechtstreeks een beroep kan worden gedaan, een rechtsbeschermende werking uit.²⁰

Naast waarheidsvinding en rechtsbescherming, die zoals gezegd veelal als in elkaars verlengde liggende hoofddoelen van het strafproces worden beschouwd, worden in de literatuur nog meer doelen of belangen onderscheiden. Zo wordt onder de 'juiste toepassing van het strafrecht' ook begrepen het voorkomen van willekeur in de vervolging en de straftoemeting.²¹ Bovendien heeft het strafproces een meer zelfstandige functie in die zin dat het de overheidsreactie op een strafbaar feit zichtbaar maakt. Op een openbare terechtzitting wordt de gegrondheid van het strafrechtelijk verwijt besproken en in geval van een veroordeling wordt de publieke reactie op laakbaar gedrag gedemonstreerd. Het strafproces behoort dan ook een bijdrage te leveren aan de maatschappelijke acceptatie van de strafrechtspleging.²² Immers, in de veel geciteerde woorden van Lord Chief Justice Hewart: '(...) justice should

17 Van der Meij 2010, p. 46. Anders Groenhuijsen & Knigge 2001, p. 16, die stellen dat rechtsbescherming geen doel van het straf(proces)recht is, maar inherent aan het rechtskarakter daarvan.

18 Corstens/Borgers & Kooijmans 2018, p. 8-9.

19 Cleiren 2011b, p. 89.

20 Een duidelijk voorbeeld daarvan is de zogenoemde Salduz-jurisprudentie (o.m. EHRM 27 november 2008, NJ 2009, 214), die de basis vormde voor het recht op rechtsbijstand voorafgaande aan het eerste politieverhoor.

21 Groenhuijsen & Knigge 2001, p. 16; zie ook Algemeen kader herziening Wetboek van Strafvordering, Kamerstukken II 2003/04, 29271, nr. 1, p. 9.

22 Algemeen kader herziening Wetboek van Strafvordering, Kamerstukken II 2003/04, 29271, 1, p. 10.

not only be done, but should manifestly and undoubtedly be seen to be done'.²³ Een eerlijk, openbaar en 'in alle opzichten adequaat'²⁴ strafproces is daarvoor essentieel. Meer in het algemeen kunnen ook een efficiënt procesverloop en het belang dat een procedure tot een einde komt als met het strafproces na te streven belangen worden aangemerkt.²⁵ De laatste jaren wordt daarnaast in toenemende mate aangenomen dat het strafproces tot op zekere hoogte ook de belangen van andere deelnemers, zoals slachtoffers en getuigen, moet dienen.²⁶ Zeker de genoegdoening aan het slachtoffer is inmiddels als min of meer zelfstandig doel van het strafproces aanvaard, in die zin dat niet alleen een inhoudelijk juiste reactie dient te volgen op het strafbare feit, maar dat tevens zo veel als mogelijk aan de processuele en civielrechtelijke belangen van het slachtoffer moet worden tegemoet gekomen.²⁷

Deze doelstellingen en belangen zijn niet uniek voor de Nederlandse strafrechtspleging. In feite zijn ze in alle moderne rechtssystemen in meer of mindere mate herkenbaar, waarbij wel relevante verschillen bestaan in de verhouding tussen de verschillende (neven)doelstellingen en in het bijzonder in de wijze waarop die doelstellingen worden nagestreefd.²⁸ Zo ligt aan de adversaire processtijl van de Angelsaksische landen en hun voormalige koloniën, een andere opvatting ten grondslag over de wijze waarop de waarheid het beste kan worden gevonden.²⁹ Bovendien heeft rechtsbescherming in de adversaire procesvorm van oudsher een veel prominenter positie dan in de inquisitoire rechtstraditie waar het Nederlandse stelsel toe behoort. Voor zover van belang voor dit onderzoek komen de verschillen tussen beide rechtssystemen hierna nog uitgebreider aan bod.³⁰

23 R v. Sussex Justices, Ex parte McCarthy ([1924] 1 KB 256, [1923] All ER Rep 233.

24 Groenhuijsen & Knigge 2001, p. 16; zie Algemeen kader herziening Wetboek van Strafvordering, *Kamerstukken II* 2003/04, 29271, 1, p. 8.

25 Crijns 2008, p. 23.

26 Crijns 2008, p. 23. Zie ook memorie van toelichting bij het wetsvoorstel Vaststellingswet Boek 4 van het nieuwe Wetboek van Strafvordering (Berechting), p. 5-6 (te raadplegen op rijksoverheid.nl).

27 Algemeen kader herziening Wetboek van Strafvordering, *Kamerstukken II* 2003/04, 29271, 1, p. 10.

28 Zie in Amerikaanse context LaFare, Israel & King 2004, p. 23-35, die als hoofddoelstellingen *effective enforcement of substantial law* en *fairness* onderscheiden, en vervolgens tien *cornerstone objectives* benoemen, zoals waarheidsvinding, minimaliseren van onterechte veroordelingen en het behartigen van de belangen van slachtoffers.

29 De termen *accusatoir* en *adversair* worden in de literatuur veelal gebruikt om te verwijzen naar hetzelfde processtype. Mede gelet op het feit dat de term *accusatoir* ook andere betekenissen kent wordt hier, in navolging van andere auteurs, uitsluitend de term *adversair* gebruikt (zie Brants 2008b en De Hert & Decaigny 2013).

30 Zie in het bijzonder par. 3.4.2 en 3.4.3 over waarheidsvinding.

3.2.2 Componenten van de goede strafrechtspleging

Tegen de achtergrond van het voorgaande kan de inhoud van het begrip goede strafrechtspleging nader worden geduid. Zoals gezegd is contempt of court een instrument dat er – naast vele andere waarborgen en instrumenten – aan bijdraagt dat voormelde doelstellingen in een strafproces kunnen worden gerealiseerd. Dat brengt mee dat de goede strafrechtspleging in ieder geval de belangen van waarheidsvinding en rechtsbescherming omvat. Andere van de hierboven genoemde (neven)doelstellingen van het strafproces worden hier niet als componenten van de goede strafrechtspleging aangemerkt, nu zij in een ver(der) verwijderd verband staan tot contempt of court.³¹ Daarnaast worden in dit onderzoek, gelet op het typische karakter van contempt, nog twee componenten van de goede strafrechtspleging onderscheiden: het gezag en de efficiëntie van de rechtspraak. Deze componenten zijn, anders dan waarheidsvinding en rechtsbescherming, geen doelen van het strafproces, maar kunnen veeleer worden geduid als randvoorwaarden die voor een goede strafrechtspleging eveneens onontbeerlijk zijn. Tot slot vormt de vrijheid van meningsuiting een voor contempt of court zeer relevante ‘tegenkracht’. Hierna worden deze vier componenten en de tegenkracht geïntroduceerd, waarna ze in het vervolg van het hoofdstuk verder worden uitgewerkt. Die uitwerking zal voor de in het straf(proces)recht ingevoerde lezer niet veel nieuwe informatie bevatten, maar dient ertoe inzichtelijk te maken welke belangen met contempt of court worden gediend en hoe deze zich onderling tot elkaar verhouden. Daarnaast maakt deze bespreking het mogelijk de Nederlandse waarborgen aan de hand van hetzelfde kader te beoordelen.

3.2.2.1 Doelen van de strafrechtspleging: rechtsbescherming en waarheidsvinding

De constatering dat onder de beginselen die onderdeel uitmaken van de goede strafrechtspleging in ieder geval de twee hoofddoelstellingen van het strafproces behoren, ligt voor de hand. Daarbij moet worden opgemerkt dat deze doelen niet noodzakelijkerwijs in elkaars verlengde liggen of elkaar aanvullen. Sterker nog, waar (het gebruik van) de aan de verdachte toegekende rechten ertoe leidt dat de waarheid niet boven tafel komt zijn zij zelfs tegengesteld. Nu in de literatuur vrij breed aanvaard is dat deze doelen naast elkaar bestaan en als belangrijkste doelen kunnen worden aangemerkt, worden zij ook in dit onderzoek als zodanig beschouwd.³²

31 Het instrument van contempt of court strekt er bijvoorbeeld niet toe willekeur in de vervolging en straftoemeting te voorkomen of de belangen van andere procesdeelnemers (in het bijzonder slachtoffers) te dienen, hoewel uiteraard niet is uitgesloten dat de toepassing van contempt daaraan in concrete gevallen wel een positieve bijdrage levert.

32 Vgl. Crijns 2008, p. 23-26; Cleiren 2001, p. 18-19.

Het doel van rechtsbescherming wordt in dit hoofdstuk ingekleurd aan de hand van met name de vereisten van artikel 6 EVRM. Dat artikel bevat het recht van een individuele verdachte op een eerlijk proces, dat is opgebouwd uit verschillende (deel)rechten en beginselen. In het kader van dit onderzoek zijn met name de onschuldpresumptie, het recht op een onafhankelijke en onpartijdige rechter en het recht op een openbare procedure van belang. Het zijn immers deze beginselen die door de in de inleiding genoemde ontwikkelingen onder druk kunnen komen te staan en waarvoor een instrument als contempt of court mogelijk meerwaarde heeft. In paragraaf 3.4 wordt nader ingegaan op het belang van waarheidsvinding als doelstelling van het strafproces. Daarbij wordt onder meer uiteengezet wat onder waarheid in de context van het strafproces kan worden verstaan en hoe waarheidsvinding zijn beslag krijgt in de inquisitoire en adversaire procesvorm.

3.2.2.2 Randvoorwaarden voor de strafrechtspleging: gezag en efficiëntie

Het vereiste dat de gerechten³³ een zeker gezag hebben wordt in dit onderzoek als randvoorwaarde voor de goede strafrechtspleging onderscheiden. Anders dan rechtsbescherming en waarheidsvinding is gezag immers geen doel op zich: het strafproces dient er niet toe de gerechten gezag te verlenen. Het is wel een onontbeerlijk vereiste voor een goede strafrechtspleging dat burgers hun juridische geschillen door de rechtspraak laten beslechten en dat rechterlijke uitspraken worden aanvaard en nageleefd. De bescherming van de autoriteit van de rechtspraak kan dan ook een beperking van de uitingsvrijheid rechtvaardigen, bijvoorbeeld door de toepassing van contempt of court.³⁴ Het gezagsaspect wordt in paragraaf 3.5 uitgewerkt aan de hand van de meest gangbare theorieën over gezag en legitimiteit.

Het belang van efficiëntie in de strafrechtspleging is de tweede randvoorwaarde die voor dit onderzoek van betekenis is. Om de doelstellingen te kunnen waarmaken moet een strafproces immers doelmatig zijn en (binnen een redelijke termijn) tot een einde kunnen worden gebracht. In zoverre is een efficiënte afdoening een vereiste voor zowel het streven naar waarheidsvinding als het garanderen van een eerlijk proces. Bovendien kan efficiëntie ook een positieve bijdrage leveren aan het gezag van de rechtspraak. Tegelijkertijd is het ook een waarde die juist kan botsen met andere belangen. Het uitoefenen van verdedigingsrechten kan er immers toe leiden dat een strafproces in

33 De term 'gerechten' wordt hier gebruikt als verzamelnaam voor de instanties met rechtspraak belast, waarbij het in Nederlandse context met name gaat om (de strafkamers van) de rechtbanken, gerechtshoven en de Hoge Raad.

34 Het was juist met het oog op contempt of court dat deze beperkingsgrond – op initiatief van het Verenigd Koninkrijk – in het Verdrag werd opgenomen, vgl. Joint Dissenting Opinion of Judges Wiarda, Cremona, Thór Vilhjálmsson, Ryssdal, Ganshof Van Der Meersch, Sir Gerald Fitzmaurice, Bindschedler-Robert, Liesch and Matscher bij EHRM 26 april 1979, appl.no. 6538/74 (Sunday Times v. UK), par. 2 en 10.

termen van efficiëntie niet optimaal verloopt, en bij een al te snelle en doelmatige afdoening van zaken kan de waarheidsvinding in het gedrang komen. Hoewel het streven naar efficiëntie in die gevallen wel kan meewegen, zal daaraan doorgaans niet het grootste gewicht worden toegekend. In paragraaf 3.6 wordt het belang van efficiëntie als randvoorwaarde nader uitgewerkt.

3.2.3 Tegenkracht: vrijheid van meningsuiting

Zoals hiervoor al werd aangegeven liggen de doelen en randvoorwaarden van een goede strafrechtspleging niet steeds in elkaars verlengde, maar kunnen zij in concrete gevallen ook tegengesteld zijn. Bovendien zijn er nog andere – soms tegengestelde – belangen die bij de strafrechtspleging een rol spelen, waarbij in het kader van dit onderzoek in het bijzonder aan het recht op vrije meningsuiting kan worden gedacht. Het is immers in veel gevallen de vrije meningsuiting, waaronder de daarvan deel uitmakende persvrijheid, die in een gespannen relatie staat tot de beginselen die aan de goede rechtspleging ten grondslag liggen. Zo kan de onschuldpresumptie worden geschonden door een politicus die zich in al te stellige bewoordingen over een verdachte uitlaat, en kan het gezag van de rechterlijke macht worden aangetast door kritische verslaggeving over de rechtspleging in het algemeen of een specifieke rechtszaak in het bijzonder. Anderzijds kan uitingsvrijheid ook als onderdeel van of voorwaarde voor een goede rechtspleging worden gezien: een eerlijke procesgang veronderstelt dat de procesdeelnemers in beginsel alles naar voren kunnen brengen wat zij van belang achten, dat de rechtspleging openbaar is en dat het publiek zich een mening kan vormen over de procesgang en het functioneren van de gerechten. Zoals hierna zal blijken is contempt of court echter vooral een instrument waarmee de vrije meningsuiting – zowel in de rechtszaal als daarbuiten – kan worden beperkt met het oog op het waarborgen van een goede rechtspleging. De uitingsvrijheid wordt daarom in dit onderzoek als ‘tegenkracht’ aangemerkt. In zijn algemeenheid kan niet worden gezegd welk belang – de goede rechtspleging of de uitingsvrijheid – zwaarder weegt. Wanneer deze rechten botsen komt het aan op een afweging van de onderliggende belangen, waarbij het gewicht dat hieraan wordt toegekend zal afhangen van de omstandigheden van het geval. Uit de rechtspraak van het EHRM kunnen verschillende factoren en criteria worden afgeleid die bij die beoordeling worden betrokken. Een en ander komt bij de bespreking van de verschillende componenten al aan de orde, en zal in paragraaf 3.7 nog verder worden uitgewerkt.

3.3 WAARBORGEN VOOR EEN EERLIJK PROCES

De waarborgen voor een eerlijke procesvoering en de erkenning van de in dat licht relevante mensenrechten zijn op allerlei plekken in het Wetboek van Strafvordering geïncorporeerd.³⁵ Bij de uitwerking van deze waarborgen in de jurisprudentie is gaandeweg sterk de nadruk komen te liggen op de mensenrechtenverdragen, in het bijzonder het Europees Verdrag voor de Rechten van de Mens.³⁶ Vanwege de prominente betekenis die het EVRM en de rechtspraak van het EHRM daarmee heeft verworven, worden de in dit onderzoek meest relevante eerlijk proces-rechten primair vanuit dat perspectief bekeken. Waar van belang wordt tevens aandacht besteed aan de literatuur en de wijze waarop deze beginselen in de Nederlandse context zijn uitgewerkt.

Het begrip 'eerlijk proces' wordt door het EHRM niet als zodanig gedefinieerd, maar kan worden begrepen als een samenstel van verschillende deelrechten en beginselen die deels expliciet in artikel 6 EVRM zijn neergelegd, en deels door het Hof in artikel 6 EVRM worden ingelezen. In de eerste plaats maken hiervan de in artikel 6 lid 1 tot 3 opgesomde rechten deel uit (kort gezegd het recht op een onpartijdige en onafhankelijke rechter, de onschuldpresumptie en de verdedigingsrechten zoals het recht op informatie, tijd en faciliteiten voor de verdediging en het horen van getuigen). Door de jaren heen zijn in de Europese jurisprudentie verschillende eerlijk procesrechten aan de kennelijk niet-limitatieve opsomming van artikel 6 EVRM toegevoegd. Daarbij valt te denken aan het recht om te zwijgen,³⁷ het recht ter zitting aanwezig te zijn,³⁸ het recht op toegang tot een raadsman vanaf de eerste politieverhoor³⁹ en het verbod op bewijsmateriaal dat is verkregen door uitlokking.⁴⁰ In grote lijnen kan worden gesteld dat een strafproces als eerlijk wordt beschouwd wanneer het is gevoerd op een openbare zitting waar het bewijsmateriaal in aanwezigheid van de verdachte (en zijn raadsman) is gepresenteerd, waarbij de verdediging de gelegenheid heeft dit bewijsmateriaal te betwisten en – op gelijke voet met de aanklager – eigen bewijs kan inbrengen, en waarbij

35 Cleiren 1993, p. 79-80.

36 Verder is vooral het Internationaal Verdrag inzake Burgerrechten en Politieke Rechten (IVBPR) nog van belang. Het belang van deze verdragen houdt verband met de mogelijkheid hierop rechtstreeks een beroep te doen, waar die mogelijkheid niet bestaat voor in de Grondwet opgenomen mensenrechten, zie art. 93, 94 en 120 Gw. Op onderdelen is de door het EVRM geboden mensenrechtelijke bescherming ook ruimer dan de Nederlandse uitleg, zoals bij het ondervragingsrecht. Zie daarover ook Cleiren 1993, p. 76-77.

37 Vgl. EHRM 23 juni 1993, appl.no. 12952/87 (Ruiz-Mateos v. Spain), par. 63, waarin het recht op een *adversarial trial* wordt gezien als een van de kenmerken van 'the wider concept of a fair trial'. Zie voor de aanvaarding van het zwijgrecht en het recht om zichzelf niet te hoeven belasten EHRM 25 februari 1993, appl.no. 10828/84 (Funke v. France), par. 44.

38 EHRM 12 februari 1985, appl.no. 9024/80 (Colozza v. Italy), par. 28-33.

39 EHRM 27 november 2008, appl.no. 36391/02 (Salduz v. Turkey), par. 55.

40 EHRM 9 juni 1998, appl.no. 25829/94 (Teixeira de Castro v. Portugal), par. 39.

de verdachte wordt gevrijwaard van druk om bij te dragen aan zijn eigen veroordeling.

Ook op andere wijze is het recht op een eerlijk proces door het Hof extensief uitgelegd. Zo is het toepassingsbereik van artikel 6 EVRM uitgebreid tot buiten de zittingsfase, terwijl het Hof bovendien een gecompliceerde toets heeft ontwikkeld waarbij het nagaat of, ondanks eventuele beperkingen van deelrechten, is voldaan aan het vereiste van *overall fairness*, bijvoorbeeld door de toepassing van compenserende waarborgen.⁴¹ Die wijze van toetsing stelt het Hof ook in staat om rekening te houden met de diversiteit van de rechtstelsels van de 47 lidstaten, hoewel zowel in de redactie als de uitleg van artikel 6 EVRM een duidelijke voorkeur voor de adversaire procesvorm doorklinkt.⁴²

Hierna zullen de in het licht van contempt of court meest relevante aspecten van het eerlijk proces-begrip worden uitgewerkt. Achtereenvolgens komen de onschuldpresumptie (paragraaf 3.3.1), de onafhankelijkheid (paragraaf 3.3.2) en onpartijdigheid van de rechter (paragraaf 3.3.3), en het vereiste van openbaarheid (paragraaf 3.3.4) aan de orde. Daarbij worden steeds de meest wezenlijke kenmerken op hoofdlijnen besproken en wordt daarnaast aandacht besteed aan voor dit onderzoek eventueel specifiek relevante aspecten.

3.3.1 De onschuldpresumptie

Artikel 6 lid 2 EVRM schrijft voor dat eenieder tegen wie een vervolging is ingesteld, voor onschuldig wordt gehouden tot zijn schuld in rechte is komen vast te staan. Hoewel het beginsel niet als zodanig in het Wetboek van Strafvordering is neergelegd, loopt het als een rode draad door het strafvorderlijk stelsel. Het bepaalt de positie en rechten van de verdachte, vormt het vertrekpunt van het wettelijk bewijsstelsel en normeert het optreden van de justitiële autoriteiten.⁴³ Ook voor andere overheidsfunctionarissen, zoals bestuurders en politici, is de onschuldpresumptie van betekenis. Aan de andere kant is het een niet onproblematisch beginsel nu het uitgangspunt bij strafrechtelijke vervolgingen juist is dat de verdachte niet onschuldig is. Het vermoeden van onschuld is dus niet een feitelijk vermoeden, maar een juridisch voorschrift.⁴⁴ Het wordt beschouwd als een fundamenteel beginsel van strafprocesrecht en vormt als zodanig een onmisbaar onderdeel van internationale verdragen en

41 Ölçer 2012, p. 38.

42 Ölçer 2012, p. 37.

43 L. Stevens, aant. 7.1. op art. 271 (bijgewerkt tot 18 juli 2008), in: Melai/Groenhuijsen e.a.

44 Keijzer 1987, p. 243.

documenten.⁴⁵ Het is niettemin ook een abstract uitgangspunt, dat volgens De Jong en Van Lent niet zozeer een concrete handelwijze als wel een bepaalde 'geestesgesteldheid' voorschrijft.⁴⁶

In de literatuur worden diverse betekenissen van het onschuldbeginsel onderscheiden, waarbij verschillende (onder)verdelingen worden gehanteerd.⁴⁷ Keijzer wijst op de verplichting om in geval van redelijke twijfel in het voordeel van de verdachte te beslissen (*in dubio pro reo*). Van Sliedregt plaatst deze regel in het bredere verband van de onschuldpresumptie als bewijs- en beslissingsregel, die voorschrijft dat de aanklager de bewijslast draagt en die het gebruik van bewijsvermoedens beperkt.⁴⁸ Zij onderscheidt verder een behandelings- en bejegeningaspect van de onschuldpresumptie.⁴⁹ Het behandelingsaspect heeft betrekking op de wijze waarop met verdachten wordt omgegaan: zij mogen niet worden behandeld alsof zij al veroordeeld zijn.⁵⁰ Het bejegeningaspect ziet op de wijze waarop publieke autoriteiten zich uitlaten over nog lopende strafzaken. De informatieverstrekking door justitiële organen moet zich beperken tot feiten, en ook andere overheidsfunctionarissen dienen zich discreet en terughoudend uit te laten over de schuldvraag.⁵¹ In dit verband kan ook nog worden genoemd de door Corstens afzonderlijk vermelde betekenis voor de rechterlijke attitude: '(...) de rechter moet ook "uitstralen" dat hij de verdachte niet als reeds veroordeelde beschouwt.'⁵²

Op de meer concrete invulling van de verschillende aspecten en de praktische implicaties daarvan zal in het navolgende verder worden ingegaan. Niet alle facetten van de onschuldpresumptie zijn voor het onderwerp van deze studie van belang. Het karakter van de regel als bewijs- en beslissingsregel houdt bijvoorbeeld geen verband met contempt of court. Aan deze aspecten wordt in het navolgende dan ook geen aandacht meer besteed. In relatie tot het onderwerp van deze studie is vooral het bejegeningaspect van belang, waarmee in het bijzonder wordt gedoeld op de wijze waarop publieke autoriteiten zich over strafzaken uitlaten. In de hiernavolgende bespreking wordt een

45 Van Sliedregt 2009, p. 22-24. In Europees verband is de Richtlijn betreffende de versterking van bepaalde aspecten van het vermoeden van onschuld (Richtlijn (EU) 2016/343) aangenomen, waarin de verschillende deelrechten van het beginsel zijn neergelegd. Zie daarover Nan 2016.

46 De Jong & Van Lent 2013, p. 271.

47 Zie voor een overzicht De Jong & Van Lent 2013, p. 273-275.

48 Van Sliedregt 2009, p. 24-32.

49 Van Sliedregt 2009, p. 41-42.

50 Dit brengt onder meer mee dat geen straf wordt ondergaan vóór veroordeling. In zoverre gaat van het beginsel een beperkende werking uit op de toepassing van voorlopige hechtenis, zie Keijzer 1987, p. 245; Groenhuisen 2000 p. 87 e.v. De praktische betekenis daarvan is echter beperkt, zie Stevens 2009, p. 170-171; Van Kempen & Kristen 2005, p. 318-319.

51 Corstens/Borgers & Kooijmans 2018, p. 51; Keijzer 1987, p. 244-245; De Jong & Van Lent 2013, p. 271.

52 Corstens/Borgers & Kooijmans 2018, p. 50.

onderscheid gemaakt tussen de rechtsprekende macht, (overige) justitiële autoriteiten en derden.

3.3.1.1 De rechter

Het onschuldbeginsel is voor strafrechters van niet te onderschatten betekenis. De wijze waarop een strafzaak wordt behandeld, de verdachte wordt bejegend en beslissingen worden genomen op verzoeken om getuigen en andere onderzoekshandelingen, wordt genormeerd door het uitgangspunt dat de verdachte voor onschuldig moet worden gehouden. Het Europese Hof heeft dit in zijn uitspraak in de zaak Barberá, Messegué en Jabardo tegen Spanje als volgt verwoord:

‘The principle of the presumption of innocence (...) requires, inter alia, that when carrying out their duties, the members of a court should not start with the preconceived idea that the accused has committed the offence charged; the burden of proof is on the prosecution, and any doubt should benefit the accused.’⁵³

Het vermoeden van onschuld kent voor de rechter verschillende aspecten. Het reguleert in de eerste plaats de wijze waarop een strafzaak ter zitting wordt behandeld. Artikel 271 lid 2 Sv luidt: ‘Noch de voorzitter, noch een der rechters geeft op de terechtzitting blijk van enige overtuiging omtrent schuld of onschuld van de verdachte.’ Het EHRM beoordeelt de opstelling en uitlatingen van rechters strenger dan die van andere betrokkenen.⁵⁴ Het hoeft daarbij niet te gaan om formele vaststellingen, ook ‘some reasoning suggesting that the court regards the accused as guilty’ is strijdig met artikel 6 lid 2 EVRM.⁵⁵ Van strijdigheid is in ieder geval sprake wanneer het gaat om premature uitlatingen die ervan blijk geven dat het gerecht de verdachte schuldig acht.⁵⁶ De onschuldpresumptie staat er echter niet aan in de weg dat de verdachte kritisch wordt bevraagd en de rechter veel vrijheid toekomt om het onderzoek ter terechtzitting naar eigen inzicht te leiden.⁵⁷ Ook in de nationale recht-

53 EHRM 6 december 1988, appl.no. 10590/83 (Barberá, Messegué and Jabardo v. Spain), par. 77. Overigens concludeerde het Hof in deze zaak tot een schending van art. 6 lid 1 EVRM wegens een samenloop van factoren, maar werd een schending van art. 6 lid 2 EVRM niet aangenomen.

54 EHRM 21 september 2006, appl.no. 13583/02 (Pandy v. Belgium).

55 EHRM 25 maart 1983, appl.no. 8660/79 (Minelli v. Switzerland), par. 37.

56 EHRM 27 februari 2007, appl.no. 65559/01 (Nestak v. Slovakia), par. 88.

57 Vaak worden klachten hierover in de sleutel van de onpartijdigheid gezet, zie bijv. ECRM 21 maart 1975, appl.no. 5574/72 (X v. the United Kingdom, 5574/72), par. 6, waarin de rechter meermaals had aangedrongen op een ‘guilty plea’, en EHRM 19 december 2001, appl.no. 43373/98 (C.G. v. the United Kingdom), par. 41, waarin de verdachte en een belangrijke getuige à décharge veelvuldig en soms zonder goede reden werden onderbroken.

spraak is aanvaard dat een kritische houding van de rechter mogelijk moet zijn.⁵⁸ Bovendien kan een bekennende verdachte anders worden bejegend dan een ontkennende of zwijgende verdachte. Daarbij blijft evenwel overeind dat de rechter een open en onbevangen houding dient aan te nemen.⁵⁹ Ook andere aspecten van de behandeling ter zitting worden genormeerd door de onschuldpresumptie. Zo moet de rechter erop beducht zijn dat een ondervraging van een getuige niet de schijn van vooringenomenheid wekt. Dit kan zich voordoen wanneer de rechter zelf getuigen ondervraagt, maar ook wanneer hij al dan niet ingrijpt bij de ondervraging door officier van justitie of raadsman. Bij beslissingen op verzoeken, zoals het horen van getuigen of het laten uitvoeren van nader onderzoek, geldt de onschuldpresumptie eveneens.⁶⁰ Het vermoeden van onschuld hangt in voorkomende gevallen dan ook nauw samen met het recht op een onpartijdige rechter. Volgens Corstens is de onschuldpresumptie een onderdeel van de bredere eis van onpartijdigheid.⁶¹ Stevens stelt dat de onschuldpresumptie ziet op de innerlijke overtuiging van de rechter ten aanzien van de schuldvraag, terwijl de onpartijdigheid daarnaast ook het vertrouwen in de rechtspraak in het algemeen beoogt te waarborgen.⁶²

De onschuldpresumptie speelt voor de rechter ook een rol buiten de kaders van de eigenlijke strafzaak. Zo zal grote terughoudendheid moeten worden betracht bij uitlatingen in de media over een concrete zaak, vooral wanneer de zaak nog niet onherroepelijk is afgedaan.⁶³ Het hof Amsterdam heeft in een van de schaarse zaken waarin zulks zich voordeed overwogen dat de rechter zich in beginsel heeft te onthouden van uitlatingen in de media over een zaak die aan zijn oordeel onderworpen is geweest, en zeker zolang daarop nog niet onherroepelijk is beslist. Of dergelijke uitlatingen daadwerkelijk een

58 Rb. Amsterdam 18 januari 1973, *NJ* 1973, 36: '(...) de jegens de verdachte in een strafproces geboden eerlijkheid kan meebrengen dat bepaalde gevoelens hem niet geheel verborgen blijven'. De grens werd wel bereikt toen de voorzitter na de eerste zittingsdag van een omvangrijke vastgoedfraudezaak, de eerste regels van het rijmpje 'Jantje zag eens pruimen hangen' voordroeg, zie Rb Haarlem, 4 april 2011, ECLI:NL:RBHAA:2011:BQ0083.

59 Vgl. Melai 1992, p. 63-66.

60 In een zaak waarin het hof het verzoek om getuigenverhoren afwees met de motivering dat de verdachte in eerste aanleg had bekend en dat 'het hof de verdachte derhalve aan die eerdere verklaringen zal houden', oordeelde de Hoge Raad dat deze afwijzing ontoereikend gemotiveerd was, mede in het licht van de onschuldpresumptie, zie HR 15 oktober 1996, *NJ* 1997, 108.

61 Corstens/Borgers & Kooijmans 2018, p. 134.

62 L. Stevens, aant. 7.3 op art. 271 (bijgewerkt tot 18 juli 2008), in: Melai/Groenhuijsen e.a. Zie over onpartijdigheid par. 3.3.3.

63 Zie voor een voorbeeld EHRM 28 november 2002, appl.no. 58442/00 (*Lavents v. Latvia*), waarin de voorzitter van de rechtbank zich in de media over een lopende zaak had uitgelaten. De klacht was geplaatst in de sleutel van art. 6 lid 1 (onpartijdig gerecht) én lid 2 (onschuldpresumptie) EVRM en werd door het EHRM op beide onderdelen gegrond verklaard.

schending van artikel 6 lid 1 of 2 EVRM opleveren zal echter afhangen van de inhoud en strekking van de uitlatingen en verdere omstandigheden.⁶⁴

3.3.1.2 Justitiële autoriteiten

Niet alleen de rechter, maar ook de officier van justitie, medewerkers van het openbaar ministerie en de politie en overige bij een strafzaak betrokken justitiële actoren dienen de onschuldpresumptie in acht te nemen. Dit speelt met name waar het gaat om informatieverstrekking over strafzaken naar het publiek.⁶⁵ Artikel 6 lid 2 EVRM staat er niet aan in de weg dat de autoriteiten het publiek informeren over justitiële onderzoeken. Dit moet echter gebeuren op een omzichtige en discrete wijze teneinde de onschuldpresumptie te waarborgen.⁶⁶ Artikel 6 lid 2 EVRM strekt er volgens het Hof met name toe de rechten van de verdediging te garanderen, maar draagt tegelijkertijd bij aan het behoud van de eer en goede naam van de verdachte.⁶⁷

Uit de rechtspraak van het EHRM blijkt dat in ieder geval sprake is van strijd met het onschuldbeginsel bij uitlatingen waarin tot uitdrukking wordt gebracht dat de verdachte schuldig is, voordat die schuld in rechte is vastgesteld.⁶⁸ Een formele vaststelling van schuld is niet nodig, voldoende is dat de redenering erop neerkomt dat de schuld wordt aangenomen. De gekozen bewoordingen zijn dan ook van groot belang en het Hof maakt een duidelijk onderscheid tussen verklaringen die erop neerkomen dat iemand verdacht wordt van een strafbaar feit, en een duidelijke stelling dat iemand een strafbaar feit heeft gepleegd.⁶⁹ Daarbij abstraheert het Hof van de letterlijke vorm waarin de uitlatingen worden gedaan: het gaat om de 'real meaning of the remarks'.⁷⁰ Zo achtte het Europese Hof de onschuldpresumptie geschonden door uitlatingen van een hoge politiefunctaris op een persconferentie, waarin deze zich in stellige bewoordingen uitliet over de betrokkenheid van de verdachte (Allenet de Ribemont) bij de moord op een oud-politicus. Het

64 Hof Amsterdam 3 juli 2009, ECLI:NL:GHAMS:2009:BJ1646 (zaak Holleeder).

65 Het onschuldbeginsel heeft ook betekenis voor de wijze waarop het openbaar ministerie en de politie met niet-veroordeelde verdachten dienen om te gaan, bijv. bij de tenuitvoerlegging van dwangmiddelen en het verrichten van onderzoek (ook naar ontlastende omstandigheden), zie L. Stevens, aant. 7.3 op art. 271 (bijgewerkt tot 18 juli 2008), in: Melai/Groenhuijsen e.a. Deze aspecten zullen niet verder worden belicht.

66 EHRM 28 juni 2005, appl.no. 43925/98 (Karakap and Yepilimak v. Turkey), par. 50.

67 EHRM 24 mei 2011, appl.no. 53466/07 (Konstas v. Greece), par. 32. Zie ook Aanbeveling CM/Rec(2003)13 van het Comité van Ministers van de Raad van Europa (10 juli 2003), *On the provision of information through the media in relation to criminal proceedings*.

68 EHRM 24 mei 2011, appl.no. 53466/07 (Konstas v. Greece), par. 34-36. Ook tijdens een beroepsprocedure na een veroordeling in eerste aanleg geldt de onschuldpresumptie onverkort.

69 EHRM 22 april 2010, appl.no. 40984/07 (Fatulayev v. Azarbaijan), par. 160; EHRM 24 april 2008, appl.no. 2947/06 (Ismoilov and others v. Russia), par. 166.

70 EHRM 28 november 2002, appl.no. 58442/00 (Lavents v. Latvia), par. 126.

Hof nam een schending aan nu de uitlatingen waren gedaan ‘without any qualification or reservation’ en mede gelet op de hooggeplaatste positie van de politiefunctionaris.⁷¹ Daarbij woog het Hof mee dat de uitlatingen het publiek zouden aanmoedigen om te geloven dat de betrokkene schuldig was, terwijl hiervan bovendien (nadelige) invloed kon uitgaan op de beoordeling van de zaak door de gerechtelijke autoriteiten.⁷² Die twee criteria lijken leidend voor de beantwoording van de vraag of uitlatingen in strijd zijn met artikel 6 lid 2 EVRM.⁷³ Daarbij behoeft overigens niet te worden vastgesteld dat het publiek of de rechter daadwerkelijk is beïnvloed.⁷⁴

Daarnaast is het forum en de context waarin de uitlatingen zijn gedaan van belang. Zo zullen opmerkingen die in het kader van de strafzaak of een met de strafzaak samenhangende procedure worden gemaakt niet snel een schending van de onschuldpresumptie opleveren, zelfs niet als de door een aanklager gekozen bewoordingen neerkomen op de stelling dat er genoeg bewijs is voor de schuld van de verdachte.⁷⁵ Wanneer dergelijke uitlatingen buiten de onmiddellijke context van de strafzaak worden gedaan is de beantwoording van de vraag of de onschuldpresumptie is gerespecteerd afhankelijk van de concrete omstandigheden van het geval. Het maatschappelijk belang van (tijdige en volledige) informatieverschaffing brengt mee dat optredens in de media op zichzelf toelaatbaar zijn, zeker wanneer het gaat om een delict dat veel maatschappelijke beroering heeft veroorzaakt, of wanneer de verdachte een publiek persoon is.⁷⁶ De betrokkenheid van de verdachte mag echter niet als vaststaand feit worden gepresenteerd.⁷⁷

In de Nederlandse strafrechtspraak wordt zo nu en dan een beroep gedaan op schending van de onschuldpresumptie door uitlatingen van justitiële autoriteiten. Doorgaans worden daaraan geen strafprocessuele consequenties verbonden.⁷⁸ Zo werd in de strafzaak volgend op de Enschedese vuurwerk-ramp door de hoofdofficier van justitie gemeld dat er te veel vuurwerk in de fabriek was opgeslagen. Het hof ging er ‘veronderstellenderwijze’ van uit dat

71 De functie en positie van de woordvoerder is in zoverre een factor van belang, dat uitlatingen gedaan door hooggeplaatste functionarissen het publiek er eerder toe aan zullen zetten in de schuld van de verdachte te geloven, zie ook EHRM 23 oktober 2008, appl.no. 13470/02 (Khuzhin and others v. Russia), par. 96; zie ook EHRM 22 april 2010, appl.no. 40984/07 (Fatulayev v. Azarbaijan), par. 162.

72 EHRM 10 februari 1995, appl.no. 15175/89 (Allenet de Ribemont v. France), par. 41.

73 Zie ook EHRM 26 maart 2002, appl.no. 48297/99 (Butkevičius v. Lithuania), par. 53, waarin het Hof in het geval van uitlatingen van een parlementslid dezelfde criteria aanlegt.

74 EHRM 10 december 2009, appl.no. 20437/05 (Shagin v. Ukraine), par. 82.

75 Vgl. EHRM 10 oktober 2000, appl.no. 42095/98 (Daktaras v. Lithuania), par. 44.

76 EHRM 26 maart 2002, appl.no. 48297/99 (Butkevičius v. Lithuania), par. 52, zie ook EHRM 22 april 2010, appl.no. 40984/07 (Fatulayev v. Azarbaijan), par. 161.

77 EHRM 23 oktober 2008, appl.no. 13470/02 (Khuzhin and others v. Russia), par. 96; zie ook EHRM 28 juni 2005, appl.no. 43925/98 (Karakap and Yepilmak v. Turkey), waarin na een persconferentie van de politie in de media werd gesteld dat de verdachten schuldig waren. Het Hof nam geen schending van art. 6 lid 2 EVRM aan.

78 Bijv. Rb. Amsterdam 3 oktober 2017, ECLI:NL:RBAMS:2017:8844.

de uitlating inderdaad in strijd was met het vermoeden van onschuld, maar verbond hier geen consequenties aan. Daarvoor was onder meer redengevend dat niet aannemelijk was geworden dat de strekking van die mededelingen was, dat daarvan enige invloed op verdachtes berechting zou uitgaan, en evenmin dat een dergelijk effect daarvan was uitgegaan.⁷⁹ In de strafzaak tegen Willem Holleeder terzake de afpersingen van Willem Endstra werd door een politiechef in een interview gezegd dat 'Willem H. tegen de zestien jaar gevangenisstraf aanzit'. Hoewel de rechtbank Haarlem vaststelde dat deze uitlating zich op zichzelf niet verdraagt met de onschuldpresumptie, werd geen schending aangenomen nu de korpsleiding de politiemans tijdelijk uit zijn functie had ontheven en het openbaar ministerie zich onmiddellijk van de uitspraak had gedistantieerd.⁸⁰ Overigens oordeelde de Hoge Raad in een civiele procedure naar aanleiding van de Clickfondszaak dat bepaalde uitlatingen van het openbaar ministerie niet voldeden aan de terughoudendheid en zakelijkheid die in het licht van artikel 6 lid 2 EVRM en de uitwerking daarvan in de OM-richtlijnen, vereist waren. Hoewel steeds werd gesproken van een verdenking werden belastende feiten te zeer gepresenteerd als zouden zij reeds vaststaan. Daarmee was het handelen niet verenigbaar met het vermoeden van onschuld en dus onrechtmatig.⁸¹

3.3.1.3 *Derden*

Artikel 6 lid 2 EVRM is uitsluitend van toepassing op de overheid. Dit betekent dat burgers of journalisten die zich uitlaten over de schuld van een verdachte, zonder dat die schuld in rechte is komen vast te staan, geen inbreuk maken op het onschuldsvermoeden. Dat is anders voor overheidsfunctionarissen, ook wanneer zij geen enkele bemoeienis met de strafrechtelijke procedure hebben. Hoewel uitspraken van bijvoorbeeld ministers en burgemeesters de rechter uiteraard in geen enkel opzicht binden, kan ook van dergelijke uitspraken een prejudiciële werking uitgaan en kunnen zij het publiek aanmoedigen om in de schuld van de verdachte te geloven. In Straatsburg heeft dat dan ook meermaals tot het oordeel geleid dat sprake was van schending van de on-

79 Het hof overwoog: 'De onderhavige persconferentie maakte immers geen deel uit van het voorbereidend onderzoek naar verdachtes schuld of onschuld en niet aannemelijk is geworden dat de strekking van die mededelingen was, dat daarvan enige invloed op verdachtes berechting zou uitgaan, en evenmin dat een dergelijk effect ervan is uitgegaan, zodat er geen sprake is van schending van het recht op een eerlijk proces als bedoeld in artikel 6 EVRM.' Deze beslissing werd door de Hoge Raad geaccordeerd, HR 1 februari 2005, NJ 2006, 421.

80 Rb. Haarlem, 21 december 2007, ECLI:NL:RBHAA:2007:BC0703. Een uitspraak van de voorzitter van het College van Procureurs-Generaal, inhoudende dat de zoektocht naar bewijs goed verloopt en dat hij alle redenen heeft optimistisch te zijn was evenmin in strijd met de onschuldpresumptie. Zie voor een ander voorbeeld Rb. Arnhem, 18 oktober 2004, ECLI:NL:RBARN:2004:AR4029 in de zaak van de van doodslag verdachte militair Eric O.

81 HR 13 juli 2007, NJ 2007, 505, m.nt. EAA.

schuldpresumptie.⁸² De daarbij aan te leggen toets is identiek aan de hiervoor besproken beoordeling van uitspraken van justitiële autoriteiten, te weten of van de uitlatingen een prejudiciërende werking kan uitgaan en of zij het publiek kunnen aanmoedigen in de schuld van de verdachte te geloven. Ook de context waarin de uitlatingen worden gedaan en de (hooggeplaatste) positie van de ambtenaar in kwestie zijn relevante factoren.⁸³ Wel lijkt het Hof bereid om enigszins rekening te houden met de politieke context waarin uitspraken worden gedaan. Wanneer de uitlatingen worden gedaan in een legitiem politiek debat is er reden om enige mate van overdrijving en een vrijer gebruik van waardeoordelen, zeker als het gaat om politieke opposenten, toelaatbaar te achten.⁸⁴

De Nederlandse strafrechter blijkt terughoudend om aan uitspraken van politici en andere overheidsfunctionarissen consequenties te verbinden. Voor zover bekend is nog nooit door de strafrechter aanvaard dat door dergelijke uitlatingen de onschuldpresumptie is geschonden, en al helemaal niet dat daarmee de vereisten van een eerlijk proces zodanig zijn aangetast dat de vervolging niet kan worden voortgezet.⁸⁵ Het hof Amsterdam overwoog in de zaak tegen Volkert van der G. dat getoetst moest worden of de gewraakte uitlatingen het publiek aanmoedigden om de verdachte schuldig te achten, of om de rechter die in deze strafzaak in eerste en tweede aanleg moest oordelen, ten nadele van de verdachte te beïnvloeden bij het vaststellen van de feiten en de geboden straf. Geen van de in die zaak aan de orde zijnde uitlatingen voldeed daar naar het oordeel van het hof aan. Het commentaar van de minister van Binnenlandse Zaken voor zover dit de strekking had dat de door de rechtbank opgelegde straf te laag was en dat die strafoplegging de minister had verbaasd, was wel 'ongepast en riskant, omdat ze de indruk wekte van ministeriële onwetendheid of onverschilligheid aangaande de in het Nederlandse staatsrecht vastgelegde verhouding tussen de rechtspraak en de leden van de regering'. De mededeling van de minister van Vreemdelingenzaken en Integratie dat de naar zijn mening opnieuw in te voeren doodstraf ook op de verdachte van toepassing zou moeten zijn was 'niet verstandig'. Uitlatingen van Kamerleden die de onpartijdigheid van een van de rechters in eerste aanleg in twijfel trokken waren 'ongelukkig', omdat ze het vertrouwen van

82 Vgl. EHRM 26 maart 2002, appl.no. 48297/99 (Butkevičius v. Lithuania); EHRM 18 maart 2010, appl.no. 58939/00 (Kouzmin v. Russia), par. 63.

83 Zo nam het hof een schending van art. 6 lid 2 EVRM aan in het geval van een minister van justitie die tijdens de hoger beroepsprocedure had gezegd dat de rechtbank de verdachten 'dapper en resoluut' had veroordeeld, EHRM 24 mei 2011, appl.no. 53466/07 (Konstas v. Greece), par. 43. Zie EHRM 26 maart 2002, appl.no. 48297/99 (Butkevičius v. Lithuania), par. 53 over de voorzitter van het parlement.

84 EHRM 20 december 2011, appl.no. 20899/03 (G.C.P. v. Romania), par 59. Zie ook EHRM 18 februari 2016, appl.nos. 6091/06 + 4047/07 + 4070/07 (Rywin v. Poland), waarin sprake was geweest van uitgebreide media-aandacht en een parlementaire onderzoekscommissie was ingesteld.

85 Stevens 2010, p. 3.

(een deel van) het publiek in de rechterlijke macht konden aantasten. Van schending van de onschuldpresumptie was naar het oordeel van het hof echter geen sprake, nu (onder meer) de uitlatingen telkens eenmalig waren, en niet afkomstig van personen die betrokken waren bij de afdoening en berechting van de zaak.⁸⁶ Ook in andere zaken, waarin ministers of burgemeesters zich soms in tamelijk stellige bewoordingen over de schuld van verdachten uitlieten, werd geen schending van de onschuldpresumptie aangenomen.⁸⁷ De Nederlandse strafrechter is dus niet erg genegen om bij soms toch vergaande uitlatingen van bewindspersonen een schending van de onschuldpresumptie aan te nemen. Daarbij is een belangrijke overweging dat de rechterlijke macht bestaat uit professionele rechters en zij geacht kunnen worden bestand te zijn tegen dergelijke uitlatingen, waardoor van beïnvloeding van de procedure geen sprake zal zijn.⁸⁸ Het tweede criterium van de door het Europese Hof aangelegde toets, te weten of de uitlatingen het publiek kunnen aanmoedigen om in de schuld van de verdachte te geloven, komt minder aan bod. Bovendien is voor het EHRM niet van belang dat de procedure of de publieke opinie daadwerkelijk is beïnvloed. De Nederlandse rechter lijkt daarmee een tamelijk zuinige uitleg aan artikel 6 lid 2 EVRM te geven.

Zoals opgemerkt komt aan de onschuldpresumptie geen horizontale werking toe en is deze derhalve niet van toepassing op burgers onderling. Dit betekent dat ook journalisten niet aan het vermoeden van onschuld zijn gebonden. Dit neemt niet weg dat ook bij verslaggeving in de media grenzen in acht moeten worden genomen. Deze grenzen worden bepaald door artikel 10 lid 2 EVRM en komen in paragraaf 3.7 nog aan de orde.

3.3.2 Rechterlijke onafhankelijkheid

Een van de kernwaarden van een democratische rechtsstaat is het uitgangspunt van een onafhankelijke en onpartijdige rechterlijke macht. Deze twee aspecten vormen samen hetgeen wordt aangeduid met de neutraliteit van de rechterlijke macht.⁸⁹ Die neutraliteit normeert de onderlinge verhouding tussen de staatsmachten en fungeert als waarborg voor een eerlijk proces. Als zodanig zijn zowel de onafhankelijkheid als de onpartijdigheid van de rechter neergelegd in artikel 6 lid 1 EVRM, waarbij de onafhankelijkheid ziet op de verhouding tussen de rechter en de overige staatsmachten, en de onpartijdigheid vooral

⁸⁶ Hof Amsterdam, 18 juli 2003, ECLI:NL:GHAMS:2003:AI0123.

⁸⁷ Bijv. HR 5 september 2006, ECLI:NL:HR:2006:AV4149 (een terrorismezaak), en hof Amsterdam, 26 april 2013, ECLI:NL:GHAMS:2013:BZ8885 en HR 16 september 2009, ECLI:NL:HR:2014:2668 (de Amsterdamse zedenzaak).

⁸⁸ Zie bijv. hof Amsterdam, 18 juli 2003, ECLI:NL:GHAMS:2003:AI0123.

⁸⁹ Bovend'Eert 2013, p. 17.

betrekking heeft op de verhouding tussen de rechter en de procespartijen.⁹⁰ In deze paragraaf zal op de onafhankelijkheid worden ingegaan, paragraaf 3.3.3 behandelt de rechterlijke onpartijdigheid.

3.3.2.1 *Verschillende aspecten van onafhankelijkheid*

De idee van een onafhankelijke rechter die belast is met geschillenbeslechting en als zodanig een controlerende functie heeft ten opzichte van de uitvoerende macht, is een relatief onomstreden uitgangspunt in moderne westerse staten. De inhoud en betekenis van het vereiste van onafhankelijke rechtspraak is in verschillende internationale documenten neergelegd.⁹¹ Het beginsel is nauw verbonden met constitutionele concepten als de scheiding der machten en de *rule of law*.⁹² Kuijer hanteert een brede definitie van de rechterlijke onafhankelijkheid en omschrijft deze als het vereiste dat de rechter tot zijn beslissing kan komen zonder verantwoording te hoeven afleggen aan enige autoriteit, daaronder begrepen staatsorganen, procespartijen en belangengroepen.⁹³ Het EHRM geeft in zijn rechtspraak geen heldere definitie van het begrip onafhankelijkheid. In plaats daarvan toetst het Hof aan de hand van verschillende factoren of aan het vereiste van artikel 6 lid 1 EVRM is voldaan. Daarbij wordt vaak geen strikt onderscheid gemaakt tussen de voorwaarden voor onafhankelijkheid en onpartijdigheid.⁹⁴ Een steeds terugkerende formulering is de volgende:

‘In determining whether a body can be considered to be “independent” – notably of the executive and of the parties to the case (...) –, the Court has had regard to the manner of appointment of its members and the duration of their term of office

90 Staatsrechtelijke onafhankelijkheid wordt ook wel gezien als een *conditio sine qua non* voor onpartijdige rechtspraak, zie Smits 1996, p. 248-249 en Cleiren 2012a, p. 13 en 17.

91 Van bijzonder belang zijn de United Nations Basic Principles on the Independence of the Judiciary, adopted by the Seventh United Nations Congress on the Prevention of Crime and the Treatment of Offenders, Milan, 26 August to 6 September 1985 and endorsed by General Assembly resolutions 40/32 of 29 November 1985 and 40/146 of 13 December 1985; de Bangalore Principles on Judicial Conduct, de European Charter on the Statute for Judges, adopted by the Judicial Group on Strengthening Judicial Integrity at the Round Table Meeting of Chief Justices, The Hague, 25 to 26 November 2002; de European Charter on the Statute for Judges, adopted on a multilateral meeting in Strasbourg, 8-10 July 1998; en Recommendation CM/Rec(2010)12 on judges: independence, efficiency and responsibilities van de Raad van Europa, adopted by the Committee of Ministers on 17 November 2010.

92 Deze Angelsaksische term wordt vaak vertaald met het Nederlandse begrip rechtsstaat, maar valt daarmee niet geheel samen, zie Brants 2008b, p. 226.

93 Kuijer 2004a, p. 207. Bovend'Eert meent dat de onafhankelijkheid specifiek ziet op de verhouding tussen rechter, bestuur en wetgever, zie Bovend'Eert 2013, p. 17.

94 Zie bijv. EHRM 16 juli 1971, appl.no. 2614/65 (Ringeisen v. Austria), par. 95; EHRM 6 september 2005, appl.no. 65518/01 (Salov v. Ukraine), par. 82.

(...), the existence of guarantees against outside pressures (...) and the question whether the body presents an appearance of independence.⁹⁵

In deze overweging liggen verschillende criteria besloten, die in de literatuur veelal worden geduid als respectievelijk persoonlijke en zakelijke onafhankelijkheid.⁹⁶ Persoonlijke onafhankelijkheid heeft betrekking op de rechtspositionele status van de rechterlijk ambtenaar. Door regelingen rondom aanstelling, termijn, incompatibiliteiten en dergelijke, wordt gewaarborgd dat de rechter onafhankelijk van andere (staats)machten kan opereren.⁹⁷ Zakelijke – ook wel functionele – onafhankelijkheid ziet op de wijze waarop rechters hun functie dienen uit te oefenen, zonder inmenging van of ondergeschiktheid aan andere staatsmachten, alleen gebaseerd op het recht en het eigen geweten, en zonder dat de beslissing door een andere dan een onafhankelijke rechterlijke instantie kan worden gewijzigd.⁹⁸ De zakelijke onafhankelijkheid is in de rechtspraak van het EHRM te herkennen in de categorie ‘guarantees against outside pressures’.⁹⁹

Bij de beoordeling van de onafhankelijkheid kijkt het EHRM ook naar de vraag of het gerecht een *appearance of independence* (schijn van onafhankelijkheid) heeft.¹⁰⁰ Dit aspect staat in nauw verband met de overige beoordelingsfactoren maar wordt door het Hof steeds afzonderlijk genoemd. Het Hof verbindt het belang van *appearances* aan het noodzakelijke vertrouwen dat het publiek en de procespartijen in rechterlijke instanties dienen te hebben.¹⁰¹ Het moet gaan om meer dan een subjectief gevoel, maar niet is vereist dat er daadwerkelijk sprake is van afhankelijkheid.¹⁰² Daarbij is het perspectief van de ‘gewone burger’ uitgangspunt.¹⁰³ Het gaat met andere woorden om legitime twijfel over de onafhankelijkheid.¹⁰⁴

Over het algemeen wordt aangenomen dat de rechterlijke onafhankelijkheid niet zozeer ziet op het functioneren van de individuele rechter, als wel op de

95 EHRM 28 juni 1984, appl.nos. 7819/77,+ 7878/77 (Campbell and Fell v. UK), par. 78.

96 Daarnaast komen ook andere benamingen en onderverdelingen voor, zie daarover Kuijer 2004a, p. 207-210.

97 Kuijer 2004a, p. 209.

98 Kuijer 2004a, p. 207; Van den Eijnden 2011, p. 40.

99 Kuijer 2004a, p. 247. Zie o.a. EHRM 25 februari 1997, appl.no. 22107/93 (Findlay v. UK), par. 77.

100 Zie hierna par. 3.3.3 over de vergelijkbare toets van de objectief gerechtvaardigde schijn van partijdigheid.

101 EHRM 6 mei 2003, appl.no. 39343/98 (Kleyn and others v. the Netherlands), par. 191, waar de toets van *appearances* vooral zag op de onpartijdigheid.

102 EHRM 22 november 1995, appl.no. 19178/91 (Bryan v. UK), par. 38; EHRM 22 oktober 1984, appl.no. 8790/79 (Sramek v. Austria), par. 41-42.

103 EHRM 29 april 1988, appl.no. 10328/83 (Belilos v. Switzerland), par. 67.

104 Zie ook EHRM 6 mei 2003, appl.no. 39343/98 (Kleyn and others v. the Netherlands), par. 194: ‘In deciding whether in a given case there is a legitimate reason to fear that these requirements are not met, the standpoint of a party is important but not decisive. What is decisive is whether this fear can be held to be objectively justified (...)’.

rechterlijke macht in zijn geheel.¹⁰⁵ Dit neemt niet weg dat in de literatuur ook wordt gewezen op interne, organisationele aspecten die invloed kunnen uitoefenen op de onafhankelijkheid van de individuele rechter, de zogenoemde interne onafhankelijkheid.¹⁰⁶ Te denken valt aan een hiërarchische organisatiestructuur, rechterlijke richtlijnen en personele regelingen rondom promotie en overplaatsing. Hoezeer deze aspecten ook losstaan van de staatsrechtelijke onafhankelijkheid van de rechterlijke macht, zij raken wel de vrijheid van de rechter om zonder druk van buitenaf tot zijn beslissing te komen.¹⁰⁷

Omdat in relatie tot contempt of court met name de inmenging van andere staatsmachten (zakelijke onafhankelijkheid) relevant kan zijn, zullen hierna enkele relevante aspecten wat uitgebreider worden besproken.

3.3.2.2 Onafhankelijkheid van de uitvoerende macht

Het Europese Hof heeft in zijn uitspraken veel aandacht voor de vereiste totale onafhankelijkheid van de uitvoerende macht, en benadrukt het toenemende belang dat aan de doctrine van de scheiding der machten wordt toegekend.¹⁰⁸ De benoeming van rechters door de uitvoerende (of wetgevende) macht hoeft volgens het Hof op zichzelf niet problematisch te zijn.¹⁰⁹ Een zekere vorm van afhankelijkheid doordat de bestuurlijke autoriteiten verantwoordelijk zijn voor de organisatie en financiering van gerechtelijke instanties, is evenmin bezwaarlijk. Wel rust op de staat een positieve verplichting om zorg te dragen voor een goed functionerende en naar behoren gefinancierde rechterlijke organisatie.¹¹⁰ Maar de betrokkenheid van deze autoriteiten bij de totstandkoming van een rechterlijke uitspraak is onder alle omstandigheden ontoelaat-

105 Kuijer 2004a, p. 209-210.

106 Ten Berge & Hol 2007, p. 1 e.v., met verwijzingen naar overige bijdragen in dezelfde bundel.

107 Ten Berge & Hol 2007, p. 9; Kuijer 2004a, p. 208-209.

108 EHRM 28 mei 2002, appl.no. 46295/99 (Stafford v. UK), par. 78; EHRM 18 juli 2013, appl.nos. 2312/08 + 34179/08 (Maktouf and Damjanović v. Bosnia and Herzegovina), par. 49.

109 EHRM 3 oktober 2007, appl.no. 31001/03 (Flux v. Moldova no. 2), par. 27. Zie echter ook het recente arrest EHRM 12 maart 2019, appl.no. 26374/18 (Guðmundur Andri Astráðsson v. Iceland), waarin het Hof de inmenging van de bestuurlijke autoriteiten bij de benoeming van rechters in scherpe woorden veroordeelde.

110 Kuijer 2004a, p. 254; EHRM, 9 december 1988, appl.no. 12839/87 (Eccles, McPhillips & McShane v. Ireland) en EHRM 6 september 2005, appl.no. 65518/01 (Salov v. Ukraine), par. 82-86. Zie in dat verband ook Aanbeveling CM/Rec(2010)12 van het Comité van Ministers van de Raad van Europa (17 november 2010), *On judges: independence, efficiency and responsibilities*, hoofdstuk II, par. 12 en HvJEU 27 februari 2018, C-64/16, ECLI:EU:C:2018:117 (Associação Sindical dos Juizes Portugueses/Tribunal de Contas), waarin het Hof benadrukt dat een salaris dat evenredig is aan het belang van de functie van de rechterlijke macht in de samenleving, een essentiële waarborg is voor de onafhankelijkheid van de rechtspraak.

baar.¹¹¹ Dat geldt ook voor de mogelijkheid dat een rechterlijke uitspraak door de uitvoerende macht wordt gewijzigd of genegeerd.¹¹² Bij de beoordeling van dergelijke inmengingen van overheidswege wordt door het Hof geabstraheerd van de vraag of het gerecht daardoor daadwerkelijk is beïnvloed.¹¹³

In Nederland is de zakelijke onafhankelijkheid niet in de Grondwet geregeld. De Wet op de Rechterlijke Organisatie (Wet RO) biedt wel waarborgen, met name wat betreft de relatie met de minister van Justitie en Veiligheid, de Raad voor de rechtspraak en de gerechtsbesturen. Voor deze drie actoren is bepaald dat zij niet treden in de procesrechtelijke behandeling van, de inhoudelijke beoordeling van alsmede de beslissing in een concrete zaak of in categorieën van zaken.¹¹⁴ Men kan zich de vraag stellen of deze verbodsbepalingen de zakelijke onafhankelijkheid voldoende waarborgen. Bovend'Eert wijst erop dat de gerechtsbesturen wel een aanwijzingsbevoegdheid bezitten waarmee zij rechters algemene en bijzondere aanwijzingen kunnen geven, terwijl de Raad voor de rechtspraak op zijn beurt de gerechtsbesturen aanwijzingen kan geven.¹¹⁵ Een en ander kan problematisch zijn nu de Raad voor de rechtspraak rechtstreeks in een gezags- en verantwoordingsrelatie staat tot de minister,¹¹⁶ terwijl een duidelijk onderscheid tussen bedrijfsvoering en (inhoudelijk) beleid niet altijd valt te maken.¹¹⁷

3.3.2.3 *Kritiek van andere staatsmachten op de rechtspraak*

Met het oog op contempt of court is met name relevant hoe de onafhankelijkheid is gewaarborgd in gevallen waarin door de autoriteiten kritiek wordt geleverd op een rechter, een concrete uitspraak of de rechterlijke macht in het algemeen. De Recommendation on Judges van de Raad voor Europa bevat een bepaling die de uitvoerende en wetgevende macht verbiedt om bij het geven van commentaar op rechterlijke beslissingen zodanige kritiek te leveren

111 Vgl. EHRM 12 april 2005, appl.no. 46387/99 (Whitfield and others v. UK), par. 45-46. Overigens valt ook in deze uitspraak de beoordeling van onafhankelijkheid en onpartijdigheid samen.

112 EHRM 19 april 1994, appl.no. 16034/90 (Van de Hurk v. the Netherlands), waar deze wettelijke mogelijkheid niet was gebruikt en ook nooit eerder door de uitvoerende macht was gebruikt, maar waar het Hof niettemin een schending van art. 6 lid 1 EVRM aannam. Zie ook EHRM 28 oktober 1999, appl.no. 28342/95 (Brumarescu v. Romania), par. 61-62.

113 Zie voor een scherpe veroordeling EHRM 25 juli 2002, appl.no. 48553/99 (Sovtransavto Holding v. Ukraine), par. 80.

114 Voor de gerechtsbesturen in art. 23 en 24 Wet RO, voor de Raad voor de rechtspraak in art. 96 Wet RO en voor de minister in art. 109 Wet RO.

115 Art. 24 lid 1 resp. art. 92 lid 1 Wet RO.

116 Vgl. de aanwijzingsbevoegdheid van de minister van art. 93 Wet RO.

117 Bovend'Eert 2013, p. 24-26.

dat de rechterlijke onafhankelijkheid kan worden ondermijnd.¹¹⁸ Het is echter moeilijk te zeggen wanneer van dergelijke ondermijning sprake is. In de jurisprudentie van het Europese Hof zijn niet veel voorbeelden te vinden van zaken waarin wegens dergelijke kritiek een schending van het recht op een onafhankelijk gerecht werd aangenomen. Zeker in de wat oudere rechtspraak legt het Hof een strenge toets aan waarbij veel gewicht wordt toegekend aan de vraag of de rechter door de kritiek daadwerkelijk is beïnvloed.¹¹⁹ In een latere uitspraak lijkt het Hof een meer abstracte toets toe te passen. Het betrof een Tsjechische zaak over schadevergoeding voor onteigening na de Tweede Wereldoorlog, welk onderwerp sterk in de nationale belangstelling stond. De vicevoorzitter van de één na grootste politieke partij had zich in een interview over dit onderwerp afgevraagd wat de wetgever kon doen aan ‘the absolutely insane rulings of judges that suggest that they are independent, but in this instance independent of common sense.’ Ook de minister van Cultuur had in een kranteninterview gezegd dat hij tegen het teruggeven van goederen aan nazi’s of hun kinderen was, daarbij expliciet verwijzend naar de beslissing in de zaak van klager. Hij gaf voorts aan dat als andere rechters vergelijkbaar zouden oordelen, ze de volle verantwoordelijkheid zouden moeten dragen voor het feit dat de staat deze goederen zou moeten afstaan. Het Hof kwam tot een schending van artikel 6 lid 1 EVRM en overwoog daartoe onder meer:

‘The Government stressed that the remarks had no influence on the judges in the proceedings in the present case. The Court, however, sees no reason to speculate on what effect such interventions may have had on the course of the proceedings in issue (...). It nevertheless observes that these statements were made before the first-instance decision in the present case and also that after 2003 none of the applicant’s actions was successful. It considers that in the circumstances of the present case the applicant’s concerns as to the independence and impartiality of the tribunals were not unreasonable.’¹²⁰

118 Aanbeveling CM/Rec(2010)12 van het Comité van Ministers van de Raad van Europa (17 november 2010), *On judges: independence, efficiency and responsibilities*, hoofdstuk II, par. 18. In de toelichting bij de Aanbeveling wordt bovendien vermeld: ‘The recommendation calls for all necessary measures to be taken to protect and promote the independence of judges. These measures could include laws such as the “contempt of court” provisions that already exist in some member states’.

119 EHRM 9 juli 2002, appl.nl. 32943/96 (Falcoianu v. Romania), par. 37. Kuijjer meent dat het Hof een meer abstracte toets zou moeten aanleggen en grotere bescherming zou moeten bieden. Daarbij wijst hij op het feit dat leden van de rechterlijke macht slechts in zeer beperkte mate op dergelijke kritiek kunnen reageren, zie Kuijjer 2004a, p. 252.

120 EHRM 9 februari 2012, appl.no. 42856/06 (Kinski v. Czech Republic), par. 90-94. Daarbij zij opgemerkt dat de klacht in de sleutel van de onpartijdigheid was geplaatsd en het Hof daarom toetst of aan de voorwaarden voor (objectieve en subjectieve) vrees voor onpartijdigheid is voldaan. Niettemin haalt het Hof in zijn overwegingen zowel de onpartijdigheid als de onafhankelijkheid aan.

Deze uitspraak wijst erop dat uitlatingen van politici onder omstandigheden een inbreuk kunnen maken op de onafhankelijkheid en onpartijdigheid van de rechterlijke macht, zelfs als niet is vast te stellen dat van dergelijke uitlatingen enig effect is uitgegaan.

In Nederland zijn politici in het algemeen niet erg genegen om zich ten aanzien van (spraakmakende) rechtszaken terughoudend op te stellen. Gommer analyseerde de toepassing van de *sub judice*-regel in de literatuur en parlementaire praktijk. Hij concludeert dat door politici weliswaar met enige regelmaat wordt gewezen op het feit dat een zaak onder de rechter is, maar dat deze constatering veelal niet in de weg staat aan een inhoudelijke bespreking van de zaak. Zeker onder Kamerleden kan van een ongeschreven (fatsoens)regel dan ook niet worden gesproken.¹²¹ Van sommige uitspraken kan echter wel worden gezegd dat zij ertoe strekken de rechter te beïnvloeden dan wel dat zij het vertrouwen in de onafhankelijkheid van de rechtspraak kunnen ondermijnen. Te denken valt aan de mededeling van het Kamerlid Wilders dat als hij veroordeeld wordt 'miljoenen mensen terecht geen vertrouwen meer hebben in de rechterlijke macht'.¹²² Ook de storm van kritiek en de felle uitspraken van (kandidaat-)Kamerleden naar aanleiding van de vrijspraak van Samir A. en het proces rondom Volkert van der G. zijn hiervan voorbeelden.¹²³ Wanneer de kritiek gepaard gaat met (voorstellen tot) wetswijziging kan de onafhankelijkheid van de rechter nog meer onder druk komen te staan. Daarvan gaat immers een duidelijk signaal uit dat de rechter in voorkomende gevallen anders moet oordelen. Voor toekomstige zaken stuit dat niet op bezwaren, maar dat kan anders zijn wanneer de zaak nog loopt. Weliswaar verbiedt artikel 1 Sr toepassing van de strafwet met terugwerkende kracht, deze bepaling is niet van toepassing op strafvorderlijke voorschriften en regelgeving op andere gebieden, zoals het penitentiair recht.¹²⁴

3.3.3 Rechterlijke onpartijdigheid

De neutraliteit van de rechter bestaat, naast de onafhankelijkheid ten opzichte van andere staatsmachten, ook uit onpartijdigheid. Daarmee wordt bedoeld

121 Gommer 2008, p. 159-183.

122 Uitlating gedaan in Nieuwsuur op 14 oktober 2010. Tijdens de hoger beroepsprocedure tweette hij op 17 mei 2018: 'Wat een schertsvertoning. Pechtold – lid coalitiepartij – wordt door zijn partijgenoten in toga beschermd. Maar leider oppositiepartij moet hangen. En een verzoek om schending gelijkheidsbeginsel te onderzoeken wordt door arrogant Hof afgewezen. Wraken die bende.' Complicerende factor is dat Wilders in deze zaak ook verdachte is, op grond waarvan hij ruime uitingsvrijheid heeft, zie ook paragraaf 3.7.4.

123 Zie ook par. 3.3.1.3 en voor een uitgebreidere bespreking Gommer 2008, p. 211-217.

124 De beklagprocedures die Volkert van der G. voerde in verband met zijn detentiesituatie, waarbij de minister lopende de beklagzaken de regelgeving aanpaste, zijn hiervan een voorbeeld, zie Gommer 2008, p. 213.

dat de rechter geen persoonlijke of zakelijke banden heeft met de partijen en dat hij evenmin direct of indirect een belang heeft bij het onderwerp van de zaak.¹²⁵ Het gaat erom dat hij als 'onpartijdige derde' recht kan spreken.¹²⁶ Volgens het Europese Hof is daarvan sprake bij de afwezigheid van *prejudice or bias*.¹²⁷ De onpartijdigheid kan in het geding komen wanneer de rechter ter zitting blijkt geeft van vooringenomenheid, wanneer hij in een bijzondere relatie staat tot een van de partijen in het geding, hij in een eerder stadium in de zaak een oordeel heeft gegeven, of wanneer hij over een voor de zaak relevant onderwerp (kenbaar) specifieke opvattingen heeft. Bij de beoordeling van de onpartijdigheid maakt het Europese Hof een onderscheid tussen subjectieve en objectieve aspecten.

De subjectieve partijdigheid ziet op aspecten die samenhangen met de persoon van de rechter, zoals de persoonlijke overtuiging van een individuele rechter in een bepaalde zaak. Het gaat daarbij om de vraag of kan worden vastgesteld dat de rechter persoonlijk bevooroordeeld is. Het EHRM gaat ervan uit dat de onpartijdigheid van een rechter moet worden voorondersteld, tot er bewijs is van het tegendeel.¹²⁸ In de praktijk is het bewijs van die vooringenomenheid vaak moeilijk te leveren.¹²⁹ Het kan gaan om gevallen waarin sprake is van relatief hechte (persoonlijke of zakelijke) banden tussen de rechter en een procespartij, of zaken waarin de rechter bepaalde opvattingen heeft over politieke of maatschappelijke kwesties die aan een onpartijdige behandeling van de zaak in de weg zouden kunnen staan.¹³⁰

Bij de door het EHRM ontwikkelde objectieve toets gaat het om feiten en omstandigheden die, los van de innerlijke overtuiging van een rechter in een concrete zaak, aanleiding geven tot twijfel over de onpartijdigheid.¹³¹ Het standpunt van degene die stelt dat het gerecht partijdig is, is daarbij belangrijk maar niet beslissend. Ook *appearances* kunnen van belang zijn.¹³² Doorslaggevend is of de vrees voor vooringenomenheid objectief gerechtvaardigd is.¹³³ Deze beoordeling biedt meer ruimte dan de subjectieve toets, juist omdat het Hof onderkent dat bewijs van subjectieve partijdigheid vaak moeilijk te leveren zal zijn.¹³⁴ Dit ruimere beoordelingskader wordt door het Hof noodzakelijk

125 Veldt 1997, p. 45.

126 Bovend'Eert 2013, p. 33.

127 Zie o.m. EHRM 1 oktober 1982, appl.no. 8692/79 (Piersack v. Belgium), par. 30.

128 Vgl. EHRM 23 juni 1981, appl.nos. 6878/75 + 7238/75 (Le Compte, Van Leuven & De Meyere v. Belgium), par. 58.

129 Vgl. Kuijer 2004a, p. 305.

130 Het enkele bestaan van (persoonlijke en/of zakelijke) banden tussen de rechter en een partij op zichzelf is onvoldoende, zie de voorbeelden genoemd door Kuijer 2004a, p. 309-312.

131 Zie EHRM 24 mei 1989, appl.no. 10486/83 (Hauschildt v. Denmark), par. 48.

132 Vgl. EHRM 28 oktober 1998, appl.no. 28194/95 (Castillo Algar v. Spain), par. 45.

133 Vgl. EHRM 24 mei 1989, appl.no. 10486/83 (Hauschildt v. Denmark), par. 48; EHRM 7 augustus 1996, appl.no. 19874/92 (Ferrantelli and Santangelo v. Italy), par. 58.

134 Vgl. EHRM 15 december 2005, appl.no. 73797/01 (Kyprianou v. Cyprus), par. 119. Zie hierover ook Van Dijk 1997, p. 1215 e.v.

geacht, want: 'what is at stake is the confidence which the courts in a democratic society must inspire in the public and above all in the parties to proceedings.'¹³⁵ Daarmee wordt duidelijk dat onpartijdigheid en het gezag en de legitimiteit van de rechtspraak in de visie van het EHRM nauw verbonden zijn.¹³⁶ Bij de objectieve toets gaat het veelal om meer 'functionele' aspecten, zoals het feit dat een rechter eerder in een andere hoedanigheid over dezelfde zaak heeft geoordeeld, of betrokken is geweest bij de berechting van een medeverdachte.¹³⁷

De Nederlandse beoordeling van klachten over de onpartijdigheid komt in sterke mate overeen met de Straatsburgse toets. Ook de Hoge Raad maakt een onderscheid tussen subjectieve en objectieve aspecten. Bij de aan te leggen toets geldt als uitgangspunt dat een rechter uit hoofde van zijn aanstelling wordt vermoed onpartijdig te zijn, tenzij zich uitzonderlijke omstandigheden voordoen die een zwaarwegende aanwijzing vormen dat een rechter jegens een procespartij vooringenomen is, althans dat de bij die partij bestaande vrees daarvoor objectief gerechtvaardigd is.¹³⁸ Het vermoeden van onpartijdigheid zal doorgaans aan de kaak worden gesteld door een (verzoek tot) verschoning of wraking.¹³⁹

Hierna zal op verschillende onderwerpen nader worden ingegaan. Ook hier behelst de bespreking geen volledig overzicht van alle met het vereiste van onpartijdigheid samenhangende aspecten. Gekozen is voor een bespreking van de aspecten die voor contempt of court het meest van belang zijn.

3.3.3.1 *Opvattingen en uitingenvrijheid van de rechter*

In zijn algemeenheid geldt dat het een rechter vrij staat actief deel te nemen aan het politieke of maatschappelijke leven.¹⁴⁰ Ook heeft hij recht op vrijheid van meningsuiting.¹⁴¹ Daarbij dient hij er wel voor te waken dat zijn uitlatin-

135 Vgl. EHRM 6 mei 2003, appl.nos. 39343/98 + 39651/98, 43147/98 + 46664/99 (Kleyn and others v. the Netherlands), par. 191.

136 Zie over het gezag van de rechtspraak verder par. 3.5.

137 Er bestaat overigens ook overlap tussen subjectieve en objectieve aspecten, vgl. EHRM 15 december 2005, appl.no. 73797/01 (Kyprianou v. Cyprus), par. 121. Er wordt wel gesignaleerd dat het duidelijke onderscheid tussen subjectieve en objectieve onpartijdigheid in meer recente jurisprudentie van het EHRM wordt losgelaten, in die zin dat het criterium 'schijn van partijdigheid' een steeds belangrijker rol vervult, vgl. Cleiren 2012a, p. 61 en de conclusie van AG Wortel voor HR 25 maart 2008, NJ 2008, 211.

138 HR 26 mei 1992, NJ 1992, 676; HR 18 november 1997, NJ 1998, 244.

139 Zie de wrakingsprotocollen, gepubliceerd op rechtspraak.nl, over de wijze van afhandeling van dergelijke verzoeken.

140 Zie bijv. art. 1.6, 2.2 en 2.3 van de Bangalore Draft Code of Judicial Conduct, waarin ook de grenzen van die vrijheid worden gedefinieerd, kort gezegd inhoudend dat de activiteiten geen afbreuk mogen doen aan het vertrouwen van een redelijke en geïnformeerde burger in een onpartijdige rechter.

141 EHRM 28 oktober 1999, appl.no. 28396/95 (Wille v. Liechtenstein), par. 42. Zie ook art. 8 van de UN Basic Principles on the Independence of the Judiciary.

gen geen afbreuk doen aan de waardigheid, onafhankelijkheid en onpartijdigheid van de rechterlijke macht. Enige terughoudendheid bij deelname aan het publieke debat is dus op zijn plaats.¹⁴² De vereiste terughoudendheid gaat niet zo ver dat rechters zich niet kritisch mogen uitlaten over (aspecten van) de rechterlijke organisatie, politieke of juridische ontwikkelingen.¹⁴³

In relatie tot onderhavig onderzoek is in het bijzonder van belang om in te gaan op de vrijheid van rechters om zich uit te laten over specifieke (lopende) strafzaken en zich in voorkomende gevallen publiekelijk te weren tegen kritiek.¹⁴⁴ Uit de rechtspraak van het Europese Hof volgt dat rechters zeer terughoudend moeten zijn met het spreken over lopende zaken. Zo kwam het Hof tot een schending van artikel 6 lid 1 EVRM na uitlatingen van de voorzitter van een Italiaanse rechtbank in de krant. Het Hof stelde:

‘(...) that the judicial authorities are required to exercise maximum discretion with regard to the cases with which they deal in order to preserve their image as impartial judges. That discretion should dissuade them from making use of the press, even when provoked. It is the higher demands of justice and the elevated nature of judicial office which impose that duty.’¹⁴⁵

Wat betreft de uitingsvrijheid van de Nederlandse rechter biedt de Leidraad onpartijdigheid en nevenfuncties aanknopingspunten. Als uitgangspunt is daarin neergelegd dat de rechter net als iedere andere burger recht heeft op de uitoefening van vrijheid van meningsuiting, geloof en vereniging. Wel dient hij ervoor te waken dat de uitoefening van deze grondrechten geen schade toebrengt aan zijn functioneren als rechter of het functioneren van de rechtspraak in het algemeen.¹⁴⁶ Bovendien zal hij terughoudend moeten zijn bij het commentariëren van (lopende) rechtszaken. In het algemeen geldt dat wordt aangenomen dat de rechter door zijn vonnis spreekt en het hem daarom niet vrij staat om zich over (lopende) zaken uit te laten.¹⁴⁷ Een uitzondering

142 Zie daarvoor onder meer art. 8 van de UN Basic Principles on the Independence of the Judiciary en art. 22 van de Syracuse Principles on the Independence of the Judiciary.

143 EHRM 26 februari 2009, appl.no. 29492/05 (Kudeshkina v. Russia); EHRM 23 juni 2016, appl.no. 20261/12 (Baka v. Hungary).

144 Zie over de uitingsvrijheid van de rechter in de Straatsburgse jurisprudentie uitgebreider Dijkstra 2016, p. 66-91 en 99-108.

145 EHRM 16 september 1999, appl.no. 29569/95 (Buscemi v. Italy), par. 67. Zie voor een vergelijkbaar oordeel over de rechters in een disciplinaire zaak, EHRM 5 februari 2009, appl.no. 22330/05 (Olujic v. Croatia), en EHRM 28 november 2002, appl.no. 58442/00 (Lavents v. Latvia), par. 119.

146 Leidraad onpartijdigheid en nevenfuncties, januari 2014, p. 11, te vinden op rechtspraak.nl.

147 Zie daarover ook het themanummer van *Rechtstreeks*, 2017, nr. 1: ‘De pratende, schrijvende en twitterende rechter: terughoudendheid troef’.

daarop is de uitleg die door persrechters wordt gegeven.¹⁴⁸ In de praktijk hebben uitlatingen van rechters zo nu en dan aanleiding gegeven tot discussie over hun onpartijdigheid. In de afpersingszaak tegen Holleeder had de voorzitter van de rechtbank na het wijzen van het vonnis met een journalist over de strafzaak gesproken. De daarop gegronde klacht dat geen sprake was geweest van een onpartijdige behandeling werd door het hof en de Hoge Raad verworpen. Het enkele feit dat de rechter zich in de media over de zaak had uitgelaten was onvoldoende voor het oordeel dat de vrees van de verdachte voor vooringenomenheid objectief gerechtvaardigd was, terwijl ook de inhoud van die uitlatingen niet wees op partijdigheid.¹⁴⁹ In de zaak over de moord op Anne Faber ontstond ophef over de wijze waarop raadsheer Otte in een krantenartikel had geschreven over zijn 'groeierende afkeer van behandelen'. De vader van Anne Faber meende dat het hof onder voorzitterschap van Otte ten onrechte geen tbs had opgelegd, althans die mogelijkheid onvoldoende had onderzocht, waarbij hij verwees naar de opvattingen van Otte over tbs.¹⁵⁰ Men kan zich, aldus Corstens, inderdaad afvragen of dergelijke uitlatingen een rechter passen.¹⁵¹ Zeker is dat dit soort meningsuitingen voeding kunnen geven aan discussies over de rechterlijke onpartijdigheid.

3.3.3.2 *Iudex in causa sua*

Een ander aspect van onpartijdigheid betreft de situatie waarin de berechting (mede) plaatsvindt door een rechter die zelf benadeelde is (*iudex in causa sua*).¹⁵² Dit is voor contempt of court van bijzonder belang nu in veel gevallen

148 Zie HR 6 maart 2013, NJ 2013, 530, m.nt. EAA: het betrof een klachtprocedure op grond van art. 13a Wet RO, over een door het gerechtsbestuur gegeven uitleg naar aanleiding van een door de rechtbank gewezen vonnis. De Hoge Raad acht de gedraging van het gerechtsbestuur onbehoorlijk en overweegt daartoe dat de kenbron van een rechterlijke beslissing het vonnis is, en het niet op de weg van de rechter is zijn eigen beslissing van commentaar te voorzien of te verduidelijken. De HR maakt wel een uitzondering voor persrechters, waarbij als voorwaarde geldt dat zij niet betrokken zijn geweest bij de totstandkoming van de uitspraak en zij moeten voorkomen dat hun uitleg wordt opgevat als een authentieke interpretatie van de beslissing. Verder stelt de HR vast dat het 'hoe dan ook' niet op de weg ligt van het gerechtsbestuur om uitleg te geven aan beslissingen die door rechters uit hun gerecht zijn gegeven.

149 Hof Amsterdam, 3 juli 2009, ECLI:NL:GHAMS:2009:BJ1646 en HR 12 oktober 2010, ECLI:NL:HR:2010:BN0526. Zie hierover ook par. 3.2.2.1. Zie voor een ander voorbeeld in een jihadzaak Rb. Rotterdam 14 januari 2016, ECLI:NL:RBROT:2016:5884.

150 Interview Wim Faber, *de Volkskrant*, 26 mei 2018. Zie ook de reactie van de voorzitter van het hof Arnhem-Leeuwarden van 30 mei 2018, gepubliceerd op rechtspraak.nl.

151 'Ik snap dat de rechter Anne Fabers vader niet wil spreken', *NRC*, 1 juni 2018.

152 Het optreden als rechter in eigen zaak is een belangrijke factor bij de beoordeling van de onpartijdigheid, zoals blijkt uit EHRM 9 juli 2015, appl.no. 38191/12 (A.K. v. Liechtenstein), par. 79-84, waarin het ging om gewraakte rechters die de wrakingsverzoeken van hun collega's in dezelfde zaak beoordeelden, en daarmee in feite het (deels op dezelfde gronden gestoelde) op henzelf betrekking hebbende wrakingsverzoek.

van contempt in de rechtszaal (*in the face of the court*), de verstorende of beledigende gedraging direct met een verkorte procedure (*summary proceedings*) kan worden afgedaan. De benadeelde rechter treedt dan in feite op in zijn eigen zaak. Dat een rechter maatregelen moet kunnen nemen om de orde ter zitting te handhaven wordt door het EHRM aanvaard. In eerdere rechtspraak oordeelde het Hof dat dergelijke maatregelen niet zonder meer een *criminal charge* opleveren.¹⁵³ Wanneer het gaat om een veroordeling wegens contempt of court lijkt dit anders te liggen. In de zaak Kyprianou tegen Cyprus heeft het EHRM zich hierover uitgebreid uitgelaten. Het hof heeft daarbij uitdrukkelijk aangegeven slechts een oordeel te geven over de betreffende zaak, en niet over de toelaatbaarheid van de verkorte procedure in gevallen van contempt of court in het algemeen.¹⁵⁴ Het betrof een zaak waarin een advocaat, die optrad in een strafzaak, tijdens de ondervraging van een getuige door de voorzitter werd onderbroken. De advocaat Kyprianou beschuldigde de rechters ervan tijdens zijn ondervraging met elkaar te praten en 'liefdesbrieven' uit te wisselen. De rechtbank concludeerde dat Kyprianou zich met deze uitlating had schuldig gemaakt aan contempt of court en gaf hem de kans om zijn woorden terug te nemen, dan wel aan te geven waarom aan hem geen straf moest worden opgelegd. Toen Kyprianou aangaf dat hij niet wist welk strafbaar feit hij had gepleegd, veroordeelde de rechtbank hem wegens contempt of court tot een gevangenisstraf van vijf dagen, die direct ten uitvoer werden gelegd. Het Europese Hof stelde vast dat de rechters, die zelf het onderwerp waren van de door Kyprianou geuite kritiek, de beslissing namen om te vervolgen, de zaak inhoudelijk behandelden, de schuld vaststelden en een straf oplegden. De daarmee gepaard gaande vermenging van de rol van benadeelde, getuige, aanklager en rechter was op zichzelf voldoende voor gerechtvaardigde twijfel aan de onpartijdigheid.¹⁵⁵ Daarnaast voldeed de gang van zaken ook niet aan de vereisten van onpartijdigheid onder de subjectieve toets. Daarvoor was in het bijzonder van belang dat de rechters in hun uitspraak uiting gaven aan hun persoonlijke gekwetstheid, dat zij al snel in de procedure aangaven dat zij Kyprianou schuldig achtten, en een aanzienlijke straf oplegden.¹⁵⁶ Uit deze uitspraak volgt dat de summierere contempt-procedure in de ogen van het Hof snel in strijd kan komen met de vereiste onpartijdigheid. Op deze

153 EHRM 23 maart 1994, appl.no. 14220/88 (Ravnsborg v. Sweden), par. 34. Het Hof toetst daarbij aan de gebruikelijke criteria, te weten of de feiten naar nationaal recht zijn geïnclassificeerd als strafbaar feit, de aard van de gedraging en de hoogte en aard van de sanctie. Zie ook EHRM 22 februari 1996, appl.no. 18892/91 (Putz v. Austria), par. 32-37.

154 EHRM 15 december 2005, appl.no. 73797/01 (Kyprianou v. Cyprus), par. 125. Het Hof had zich al eerder gebogen over een zaak waarin leden van het Maltese parlement disciplinaire straffen hadden opgelegd in verband met smadelijke uitlatingen. Ook in die zaak kwam het hof tot een schending van de (objectieve) onpartijdigheid: EHRM 27 augustus 1991, appl.no. 13057/87 (Demicoli v. Malta), par. 41.

155 EHRM 15 december 2005, appl.no. 73797/01 (Kyprianou v. Cyprus), par. 127-128.

156 EHRM 15 december 2005, appl.no. 73797/01 (Kyprianou v. Cyprus), par. 130-131.

procedure zal bij de bespreking van contempt of court (hoofdstuk 4 en verder) nader worden ingegaan.

Ten aanzien van de Nederlandse situatie kan worden geconstateerd dat er voor zover bekend geen (gepubliceerde) zaken zijn waarin dit probleem zich voordeed. Dit zal te maken hebben met het feit dat er in Nederland geen contempt of court-voorziening bestaat, terwijl het evenmin mogelijk is om in verband met ordeverstoringen ter zitting boetes of andere sancties op te leggen.¹⁵⁷ Wel is de kwestie aan de orde geweest in de context van wraking. Om te voorkomen dat een rechter 'in zijn eigen zaak' moet rechtspreken is bij de invoering van het Wetboek van Strafvordering voorzien in een regeling waarbij wrakingsverzoeken van de meervoudige kamer door een aparte wrakingskamer werden beoordeeld.¹⁵⁸ Sinds de herijking van de wrakingsregeling in 1994 geldt dat ook voor wrakingsverzoeken ten aanzien van alleen-sprekende rechters.¹⁵⁹ Deze bepaling strekt ertoe 'dat een beslissing op het wrakingsverzoek wordt verkregen die voor alle betrokkenen uit procedureel oogpunt geen twijfels oproept.'¹⁶⁰ Meer recent heeft de Hoge Raad op dit uitgangspunt een uitzondering toegelaten, namelijk wanneer sprake is van een opeenstapeling van wrakingsverzoeken doordat eerst de zittingsrechter en vervolgens de wrakingskamer wordt gewraakt. Wanneer daarmee evident sprake is van misbruik van de wrakingsregeling kan de wrakingskamer het verzoek tot wraking buiten behandeling kan laten zonder dat de zaak in handen van een andere wrakingskamer wordt gesteld.¹⁶¹

3.3.3.3 Kennisneming van informatie voor de zitting

Een ander aspect dat in het kader van dit onderzoek aandacht verdient is de situatie waarin een rechter reeds vóór de behandeling ter zitting bepaalde informatie heeft over de zaak. In Nederland is dit een veelvoorkomend verschijnsel, nu kennisneming van het dossier door de rechter een belangrijk praktisch uitgangspunt is. In landen met een meer mondelinge procescultuur, waarbij niet één dossier wordt opgemaakt, ligt dat anders. Maar ook dan is kennisneming van bepaalde informatie op zichzelf niet strijdig met het vereiste

157 De rechter kan de ordeverstoorder in het uiterste geval wel in verzekering laten stellen: art. 124 lid 3 Sv. Zie daarover uitgebreider par. 6.2.2.

158 Destijds neergelegd in art. 521 lid 1 Sv, zie ook *Kamerstukken II* 1913/14, 286, 3, p. 166.

159 Zie voor een uitgebreide bespreking van de wetsgeschiedenis de vordering tot cassatie in het belang der wet van AG Aben, 13 maart 2018, ECLI:NL:PHR:2018:512, onder 4.

160 Vgl. (in een civiele zaak) HR 18 december 2015, ECLI:NL:HR:2015:3633, *NJ* 2016, 35, r.o. 3.5.

161 HR 25 september 2018, ECLI:NL:HR:2018:1770, r.o. 4.7. De Hoge Raad acht die uitzondering toelaatbaar in het licht van de rechtspraak van het EHRM dat alleen een wrakingsverzoek dat 'does not immediately appear to be manifestly devoid of merit' in behandeling hoeft te worden genomen, vgl. EHRM 23 april 1996, appl.no. 16839/90, (*Remli v. France*), par. 48.

van onpartijdigheid.¹⁶² In relatie tot contempt of court rijst in het bijzonder de vraag of kennisneming van informatie van buiten het dossier, veelal uit de media, consequenties kan hebben voor het oordeel over de rechterlijke onpartijdigheid. Het Europese Hof onderkent de mogelijkheid dat media-aandacht negatieve gevolgen kan hebben voor de eerlijkheid van een proces:

‘A virulent press campaign can adversely affect the fairness of a trial by influencing public opinion and, consequently, jurors called upon to decide the guilt of an accused (...). In this way it risks having an impact on the impartiality of the court under Article 6 § 1 as well as the presumption of innocence enshrined in Article 6 § 2.’¹⁶³

Het Hof heeft daarbij met name oog voor het risico van beïnvloeding van een jury. Het feit dat professionele rechters over een zaak oordelen vormt een belangrijke waarborg voor de onpartijdigheid. Van professionele rechters mag immers worden verwacht dat zij kunnen omgaan met grootschalige media-aandacht en zich bij hun beoordeling van de zaak laten leiden door de feiten.¹⁶⁴ Het Hof acht het dan ook onwaarschijnlijk dat grote media-aandacht gevolgen zal hebben voor de onpartijdigheid wanneer sprake is van berechting door professionele rechters.¹⁶⁵ Een andere factor die het Hof betreft bij zijn beoordeling is de tijd die is verstreken tussen de publicatie van de artikelen en de behandeling van de strafzaak.¹⁶⁶ Daarnaast is de bron van de informatie van belang. Wanneer de staat (mede)verantwoordelijk is voor de berichtgeving kan het zo zijn dat deze informatie door het publiek meer serieus is genomen doordat zij afkomstig was van de overheid.¹⁶⁷ Tot slot besteedt het Hof aandacht aan de inhoud en aard van de publicaties. Er bestaat een groter risico op beïnvloeding wanneer de media unaniem (negatief) zijn, terwijl nuancerin-

162 Zie bijv. ECRM 8 maart 1973, appl.nl. 12002/86 (Grant v. UK): ‘The Commission however considers that any allegation of bias on the part of a court must be clearly distinguished from the circumstances where a court which sits with notice of the proceedings, and in which the judges have had the opportunity to prepare themselves by reference to the papers, may inevitably form an initial inclination or view in respect of the merits of an appeal, subject to hearing the content of the pleadings themselves.’

163 EHRM 5 december 2002, appl.no. 34896/97 (Craxi v. Italy), par. 98.

164 EHRM 20 december 2011, appl.no. 20899/03 (G.C.P. v. Romania), par 48. Zie ook EHRM 30 juni 2009, appl.nos. 75109/01 + 12639/02 (Viorel Burzo v. Romania), par. 166; EHRM 18 februari 2016, appl.nos. 6091/06 + 4047/07 + 4070/07 (Rywin v. Poland).

165 Zie met zoveel woorden, EHRM 30 juni 2015, appl.no. 30971/12 (Abdulla Ali v. UK), par. 88.

166 EHRM 20 december 2011, appl.no. 20899/03 (G.C.P. v. Romania), par 47. De omstandigheid dat de negatieve media-aandacht plaatsvond op het moment dat de toekomstige juryleden nog niet wisten dat zij bij de rechtszaak betrokken zouden raken, vormt een contra-indicatie voor beïnvloeding van de jury, zie EHRM 16 oktober 2012, appl.no. 15499/10 (Beggs v. UK), par. 126.

167 ECRM 9 oktober 1986, appl.no. 10486/83 (Hauschildt v. Denmark), par. 3b; EHRM 30 juni 2015, appl.no. 30971/12 (Abdulla Ali v. UK), par. 90.

gen of zelfs waarschuwingen voor een te eenzijdig beeld in de media tegenwicht kunnen bieden.¹⁶⁸

Onder omstandigheden mag van de rechter worden verwacht dat hij maatregelen neemt om een onpartijdige beoordeling te waarborgen. In gevallen die in Straatsburg worden aangebracht toetst het Hof of de rechter voldoende inspanningen heeft verricht om eventuele beïnvloeding door de media te neutraliseren. In geval van juryberechting is relevant of de rechter de juryleden adequate instructies (*directions*) heeft gegeven over de wijze waarop zij tot hun oordeel moeten komen.¹⁶⁹ De omstandigheden van het geval kunnen meebrengen dat nader onderzoek nodig is of dat zelfs het vervangen van de jury is vereist, bijvoorbeeld wanneer er concrete aanwijzingen zijn dat juryleden vooringenomen zijn.¹⁷⁰ Bij de beoordeling besteedt het Hof aandacht aan de vraag of de nationale procedure in waarborgen voorziet. In de vooral Engelse zaken bestaat een uitgebreid stelsel van procedurele garanties, waaronder de Contempt of Court Act 1981. Op grond daarvan is het onder omstandigheden eveneens mogelijk om ook aan de pers beperkingen op te leggen bij hun berichtgeving over geruchtmakende zaken. Het spreekt voor zich dat zodanig ingrijpen een inbreuk maakt op het recht op vrijheid van meningsuiting. In de geruchtmakende Sunday Times-zaak werd Engeland voor het eerst in een dergelijk geval door het Europese Hof op de vingers getikt wegens schending van artikel 10 EVRM.¹⁷¹ Al met al wordt uit de Europese rechtspraak duidelijk dat slechts onder bijzondere omstandigheden zal worden aangenomen dat media-aandacht inbreuk maakt op het recht op berechting door een onpartijdige rechter, zeker in zaken die worden berecht door professionele rechters.¹⁷²

Zoals gezegd is het in Nederland een oncontroversieel uitgangspunt dat de rechter voorafgaand aan de zitting kennisneemt van informatie over de

168 ECRM 21 oktober 1993, appl.no. 17265/90 (*Baragiola v. Switzerland*); ECRM 9 maart 1987, appl.no. 11553/85 + 11658/85 (*Hodgson, Woolf Productions Ltd. and National Union of Journalists & Channel Four Television v. UK*). Zie ook Kuijer 2004, p. 100-101.

169 Vgl. EHRM 25 februari 1997, appl.no. 22299/93 (*Gregory v. UK*), par. 47-48; EHRM 16 oktober 2012, appl.no. 15499/10 (*Beggs v. UK*), par. 128. Het zal veelal aan de klager zijn om aannemelijk te maken dat de jury de waarschuwingen en instructies van de rechter in de wind heeft geslagen, vgl. EHRM 21 september 2010, appl.no. 8400/07 (*Szypus v. UK*), par. 84-85.

170 EHRM 16 januari 2007, appl.no. 17070/05 (*Farhi v. France*), par. 27-29; EHRM 23 april 1996, appl.no. 16839/90 (*Remli v. France*), par. 48. Zie ook EHRM 9 mei 2000, appl.no. 34129/96 (*Sander v. UK*), par. 22-35. Relevante factoren zijn de vraag hoe concreet de aanwijzingen zijn dat vooroordelen een rol spelen, de reactie van de rechter en het standpunt van de verdachte, zie Kuijer 2004, p. 371-375. Hoewel de zaken bij het EHRM betrekking hebben op raciale vooroordelen, zal een vergelijkbare toets plaatsvinden in geval van (concrete aanwijzingen voor) vooroordelen door media-aandacht.

171 EHRM 26 april 1979, appl.no. 6538/74 (*Sunday Times v. UK*). Zie daarover ook par. 3.7.3.

172 Zie expliciet EHRM 30 juni 2015, appl.no. 30971/12 (*Abdulla Ali v. UK*), par. 91, waarin het Hof er zelf op wijst dat er in zijn rechtspraak geen voorbeelden zijn waarin media-aandacht tot een schending van art. 6 EVRM heeft geleid.

strafzaak, in ieder geval voor zover dat bestaat uit bestudering van het dossier.¹⁷³ Zaken waarin de grote hoeveelheid media-aandacht aanleiding heeft gegeven tot een (gegrond verklaard) wrakingsverzoek of een beroep op onpartijdigheid van de rechter zijn niet voorhanden. Dit hoeft niet te verbazen, gelet op de Europese jurisprudentie waarin met zoveel woorden wordt aangegeven dat professionele rechters geacht kunnen worden zich daardoor bij de behandeling van een zaak niet te laten beïnvloeden. Aan de andere kant is er in de literatuur op gewezen dat de veronderstelling dat rechters niet beïnvloed zouden kunnen worden door massale media-aandacht, enigszins naïef kan worden genoemd.¹⁷⁴ Zo hebben de strafprocessen tegen Wilders laten zien welke impact grootschalige (media)belangstelling kan hebben.¹⁷⁵ Zoals ook de evaluatiecommissie van het proces Wilders (Commissie Meijerink) concludeerde, zijn rechters nu eenmaal niet ongevoelig voor het mediacircus dat met geruchtmakende (straf)zaken gepaard gaat.¹⁷⁶ In een tijd waarin de openbaarheid van de rechtspraak steeds meer vorm krijgt door middel van het toelaten van camera's in de rechtszaal, zal dit in toenemende mate relevant zijn.¹⁷⁷

3.3.4 Openbaarheid

Het uitgangspunt van openbaarheid van de zitting is neergelegd in artikel 6 lid 1 EVRM en wordt door het Europese Hof beschouwd als een belangrijke waarborg voor de eerlijkheid van de procedure. Doordat het publiek kan kennisnemen van de strafrechtspleging wordt de verdachte beschermd tegen willekeur en onterechte machtsuitoefening van de overheid. Bovendien draagt openbaarheid bij aan de legitimering van de strafrechtspleging.¹⁷⁸ In de rechtspraak van het EHRM wordt dit tweeledig doel vaak als volgt verwoord:

'This public character of proceedings protects litigants against the administration of justice in secret with no public scrutiny; it is also one of the means whereby

173 Het op een andere wijze inwinnen van informatie kan uit oogpunt van onpartijdigheid wel problematisch zijn. Wanneer het gaat om contact tussen de rechter en het openbaar ministerie, buiten de verdediging om, kan de schijn van partijdigheid in voorkomende gevallen voldoende zijn om een wrakingsverzoek gegrond te verklaren, zie Hof Arnhem 4 september 2008, ECLI:NL:GHARN:2008:BF0022; Rb. Rotterdam 3 oktober 2005, ECLI:NL:RBROT:2005:AU4040.

174 Franken 2011, p. 3; Brants & Van Lent 2001.

175 Een ander voorbeeld is de Deurnese juwelierszaak, waarin Cleiren en Kristen waarschuwden dat de onpartijdigheid van de rechtsgang in gevaar zou kunnen komen door de media-optredens van de hoofdofficier van justitie en de advocaten: 'Onpartijdige rechter bijna onmogelijk in zaak doodschietsen overvallers Goldies in Deurne', *Omroep Brabant*, 15 april 2014.

176 Commissie Meijerink, *Evaluatie van de organisatie van de strafzaak Wilders*, december 2010 (gepubliceerd op rechtspraak.nl), p. 5-7.

177 Zie daarover uitgebreider Kor 2011 en Smolders 2017.

178 Van Lent 2008, p. 44-45.

confidence in the courts can be maintained. Administration of justice, including trials, derives legitimacy from being conducted in public. By rendering the administration of justice transparent, publicity contributes to fulfilling the aim of Article 6 § 1, namely a fair trial (...).¹⁷⁹

De openbaarheid kan in de visie van het Hof op twee manieren bijdragen aan de eerlijkheid van het proces. Enerzijds bevordert het dat door de justitiële autoriteiten daadwerkelijk inspanningen worden verricht om de waarheid te achterhalen.¹⁸⁰ Anderzijds wordt hiermee verzekerd dat de verdachte zijn verdedigingsrechten kan uitoefenen.¹⁸¹ Daarnaast dient het, zoals in de hiervoor weergegeven overweging met zoveel woorden wordt aangegeven, ter bevordering van de legitimiteit van de strafrechtspleging. Bij het verwezenlijken van deze doelstellingen kent het Hof een belangrijke rol toe aan de pers, die door middel van verslaglegging van rechtszaken het grote publiek over de rechtspleging kan informeren: 'The press is one of the means whereby politicians and public opinion can verify that judges are discharging their heavy responsibilities in a manner that is in conformity with the aim which is the basis of the task that is entrusted to them.'¹⁸² Duidelijk is echter dat openbaarheid en, in versterkte mate, publiciteit in de media, ook negatieve gevolgen kunnen hebben voor de eerlijkheid van het proces en de legitimiteit van de rechtspraak.¹⁸³ Omdat contempt of court een instrument is waarmee publiciteit rondom een proces kan worden ingeperkt, zal hierna worden uiteengezet onder welke omstandigheden een beperking van openbaarheid toelaatbaar is.

3.3.4.1 Beperkingen van de openbaarheid

Zoals volgt uit de tekst van artikel 6 lid 1 EVRM kan de openbaarheid van de zitting worden beperkt op grond van de eveneens in dat artikel genoemde belangen. Het Hof legt die belangen ruim uit, maar toetst wel streng of beperking van de openbaarheid met het oog op het beschermen van die belangen 'strikt noodzakelijk' is.¹⁸⁴ Daarbij moet specifiek worden aangegeven op grond van welke omstandigheden gesloten behandeling geboden is, terwijl

179 EHRM 4 december 2008, appl.no. 28617/03 (Belashev v. Russia), par. 79. De formulering maar niet de strekking verschilt tegenwoordig enigszins van de oudere uitspraken, zoals EHRM 8 december 1983, appl.no. 7984/77 (Pretto and others v. Italy), par. 21.

180 EHRM 25 juli 2000, appl.nos. 24954/94 + 24971/94 + 24972/94 (Tierce and others v. San Marino), par. 92; EHRM 15 november 2007, appl.no. 26986/03 (Galsyan v. Armenia), par. 80; EHRM 30 mei 2013, appl. no. 36673/04 (Malofeyeva v. Russia), par. 105.

181 EHRM 25 juli 2000, appl.nos. 24954/94 + 24971/94 + 24972/94 (Tierce and others v. San Marino), par. 95, zie ook Van Lent 2008, p. 55.

182 EHRM 26 april 1995, appl.no. 15474/90 (Prager and Oberschlick v. Austria), par. 34. Zie ook EHRM 14 februari 2008, appl.no. 20893/03 (July en Sarl Libération v. France), par. 66.

183 Vgl. Van Lent 2013, p. 350.

184 EHRM 26 september 1995, appl.no. 18160/91, (Diennet v. France), par. 34.

een dergelijke behandeling zo beperkt mogelijk moet blijven.¹⁸⁵ Ook in strafzaken, waar volgens het EHRM sprake is van 'a high expectation of publicity', kan er aanleiding bestaan om het openbare karakter van een zitting te beperken.¹⁸⁶ Bescherming van de belangen van procesdeelnemers zoals getuigen kan reden zijn om (een deel van) de behandeling ter zitting af te schermen van het publiek.¹⁸⁷ Het enkele feit dat het gaat om zeer ernstige feiten is daarvoor echter niet voldoende, er moet concreet blijken waarom gesloten behandeling noodzakelijk is.¹⁸⁸ Wanneer het gaat om bescherming van de privacy van de (voormalige) verdachte zal sluiting van de deuren niet snel gerechtvaardigd zijn, en ook een beroep op de onschuldpresumptie zal normaliter geen gesloten behandeling kunnen rechtvaardigen.¹⁸⁹

De openbaarheid van de zitting is in de Nederlandse context voorgeschreven in artikel 121 van de Grondwet en artikel 269 van het Wetboek van Strafvordering.¹⁹⁰ Op bevel van de rechtbank kan (een gedeelte van) de behandeling achter gesloten deuren plaatsvinden. De gronden daarvoor zijn opgenomen in artikel 269 lid 1 Sv en zijn identiek aan de beperkingsgronden van artikel 6 lid 1 EVRM.¹⁹¹ Een bevel tot sluiting der deuren moet worden onderscheiden van de ordemaatregel tot ontruiming van de publieke tribune.¹⁹² In dat geval is volgens de Hoge Raad geen sprake van gesloten behandeling, onder meer nu vertegenwoordigers van de pers niet van de zitting worden geweerd.¹⁹³ De Nederlandse jurisprudentie laat zien dat de gronden 'bescherming van de persoonlijke levenssfeer' en de waarborging van 'een goede rechtspleging'

185 EHRM 4 december 2008, appl.no. 28617/03 (Belashev v. Russia), par. 83.

186 EHRM 21 september 2006, appl.no. 12643/02 (Moser v. Austria), par. 94, met verwijzing naar o.a. EHRM 24 april 2001, appl.nos. 36337/97 + 35974/97 (B. and P. v. UK), par. 37; EHRM 16 februari 2000, appl.no. 27052/95 (Jasper v. UK), par. 52.

187 EHRM 4 december 2007, appl.no. 64056/00 (Volkov v. Russia), par. 32, waarin het ging om gesloten behandeling op expliciet verzoek van de weduwe van het slachtoffer; EHRM 29 november 1995, appl.no. 25534/94 (Potts v. Germany), waar het betrof het horen van minderjarige getuigen.

188 EHRM 4 december 2008, appl.no. 28617/03 (Belashev v. Russia), par. 85-86.

189 EHRM 24 november 1997, appl.no. 21835/93 (Werner v. Austria), par. 50 en 59. Zie ook EHRM 5 februari 2009, appl.no. 22330/05 (Olujić v. Croatia), par. 74-76 waarin de openbaarheid was beperkt in verband met de 'dignity of the applicant'. Nu de verdachte zelf had verzocht om een openbare behandeling kon dit geen argument zijn. Het Hof laat in het midden of dit onder andere omstandigheden wel het geval kan zijn.

190 Zie over openbaarheid uitgebreid Van de Pol 1986 en Van Lent 2008. Een algemene uitzondering op de openbare behandeling wordt gegeven in art. 495b lid 1 Sv, dat voorschrijft dat strafzaken tegen minderjarigen achter gesloten deuren worden behandeld. Daarvan kan echter worden afgeweken, zie art. 495b lid 2 Sv.

191 Art. 269 lid 2 Sv. Het bevel kan ambtshalve, op vordering resp. verzoek van het openbaar ministerie, de verdachte of andere procesdeelnemers worden gegeven, zie ook Van Lent 2008, p. 68.

192 Een dergelijke maatregel kan worden genomen op grond van art. 124 Sv.

193 HR 9 oktober 2001, NJ 2001, 658. Zie voor een zaak waarin ordeverstoringen op de publieke tribune leidden tot een bevel tot sluiting der deuren HR 30 maart 2010, NJ 2010, 3014, m.nt. Buruma.

in de praktijk het meeste voorkomen.¹⁹⁴ Bij de bescherming van de persoonlijke levenssfeer kan het gaan om de levenssfeer van verdachten zowel als getuigen en andere procesdeelnemers. Sinds de invoering van de Wet getuigenbescherming en de daarmee gecreëerde mogelijkheden voor het horen van bedreigde getuigen is een beperking van de openbaarheid in verband met de veiligheid van getuigen minder vaak aan de orde.¹⁹⁵ Daarnaast kan de persoonlijke of gevoelige aard van de getuigenis, bijvoorbeeld in zedenzaken, een reden zijn voor (gedeeltelijke) gesloten behandeling.¹⁹⁶ Voorbeelden van sluiting van de deuren in het belang van de persoonlijke levenssfeer van de verdachte zijn in de gepubliceerde jurisprudentie niet voorhanden. Wel heeft de Hoge Raad met zoveel woorden onderkend dat beperking van de openbaarheid – in zeer uitzonderlijke omstandigheden – op deze grond mogelijk is.¹⁹⁷ Bij sluiting der deuren in verband met de goede rechtspleging zal het veelal gaan om gevallen waarin de waarheidsvinding door openbare behandeling dreigt te worden belemmerd, zoals in de situatie dat een getuige in het openbaar niet kan of durft te verklaren.¹⁹⁸ Ook kan worden gedacht aan de situatie waarin de verdachte achter gesloten deuren wenst te worden gehoord, omdat hij anders mogelijk gevaar loopt.¹⁹⁹ Het is duidelijk dat het belang van een

194 De overige in art. 269 lid 1 Sv genoemde gronden doen zich niet of nauwelijks (meer) voor: (gedeeltelijke) sluiting met een beroep op de goede zeden kwam vroeger veelvuldig voor, maar tegenwoordig praktisch niet meer. Hetzelfde geldt voor het belang van de openbare orde, zie verder Van Lent 2008, p. 81-83. Bescherming van de staatsveiligheid doet zich vooral voor in (terrorisme)zaken waarin informatie van de geheime diensten een rol speelt, maar is met de regeling van de afgeschermd getuige voor de openbaarheid minder relevant geworden, zie Van Lent 2008, p. 84-85. De bescherming van de belangen van minderjarigen is als algemene beperkingsgrond van weinig betekenis gelet op de specifieke regelingen in art. 269 lid 5 en 495b Sv.

195 Wet van 11 november 1993, *Stb.* 1993, 603. Zie verder Van Lent 2008, p. 89 e.v. Zie voor een voorbeeld van gesloten behandeling op deze grond HR 19 maart 2002, ECLI:NL:HR:2002:AD8700. Overigens bestaat ook de mogelijkheid tot het horen van een getuige buiten aanwezigheid van de verdachte, zoals voorzien in art. 297 lid 3 Sv.

196 HR 4 juni 1991, *NJ* 1991, 790 en HR 9 juli 2002, ECLI:NL:HR:2002:AE1332. Overigens ging het belang van de getuige om niet in het openbaar over het voorgevallene te hoeven spreken in de laatste zaak blijkens de motivering van het hof samen met het belang van waarheidsvinding.

197 HR 23 juni 2015, ECLI:NL:HR:2015:1696. Zie voor een vergelijkbaar oordeel HR 27 januari 2004, ECLI:NL:HR:2004:AN8274. Zie voor een praktische oplossing HR 6 mei 2003, ECLI:NL:HR:2003:AF5408, waarin geen sprake was van sluiting der deuren maar waar bij de bespreking van de persoonlijke situatie van verdachte, de medeverdachten en hun familie werden verzocht de zaal te verlaten.

198 Ook deze categorie van gevallen doet zich met de uitbreiding van de getuigenbeschermingsregelingen minder vaak voor, zie C.H. Brants & L. Van Lent, aant. 7.6 op art. 269 (bijgewerkt tot 1 oktober 2001), in: Melai/Groenhuijsen e.a. en HR 20 april 1999, *NJ* 1999, 677, m.nt. 't Hart.

199 Rb. Amsterdam 23 december 1999, NbSr 2000, 81 (Mink K.).

goede rechtspleging in dit soort gevallen nauw samenhangt met de bescherming van de persoonlijke levenssfeer.²⁰⁰

3.3.4.2 Openbaarheid en de media

Hoewel openbaarheid een belangrijk onderdeel is van het recht op een eerlijk proces en ertoe strekt bij te dragen aan de legitimiteit van het strafproces, heeft een grote mate van openbaarheid in de vorm van mediabelangstelling ook een keerzijde. Zo overwoog het Hof in de zaak Worm, waarin het ging om een veroordeling van een journalist wegens het publiceren van een krantenartikel waarmee de rechtsgang kon worden beïnvloed:

‘(...) it cannot be excluded that the public’s becoming accustomed to the regular spectacle of pseudo-trials in the news media might in the long run have nefarious consequences for the acceptance of the courts as the proper forum for the determination of a person’s guilt or innocence on a criminal charge.’²⁰¹

Het EHRM achtte de strafrechtelijke veroordeling van Worm niet in strijd met artikel 10 EVRM. Hoewel het in deze zaak dus niet ging om een beperking van de openbaarheid in de zin van artikel 6 EVRM, zijn de overwegingen en het toetsingskader van het Hof hiervoor wel van belang, nu het gaat om het beperken van de (van openbaarheid onderdeel uitmakende) publiciteit.²⁰² Een uitzonderlijke situatie deed zich voor in de zaak V. en T. tegen het Verenigd Koninkrijk.²⁰³ Het betrof de strafzaak tegen twee elfjarige jongens die werden verdacht van de moord op een tweejarig kind. Het strafproces vond plaats in een sfeer van grote vijandigheid jegens de verdachten, en hoewel de zittingsrechter verschillende maatregelen had genomen om ervoor te zorgen dat de verdachten het proces goed zouden kunnen volgen, was dit volgens het Europese hof onvoldoende om te kunnen spreken van een eerlijk proces. De enorme en extreem negatieve aandacht van media en publiek was zodanig dat de verdachten niet effectief hadden kunnen deelnemen aan het strafproces. De openbaarheid van de zitting, een belangrijke waarborg voor een eerlijk

200 Zie ook HR 4 maart 2014, ECLI:NL:HR:2014:473, waarin het belang van de minderjarige getuige en het belang van waarheidsvinding samenvielen.

201 EHRM 29 augustus 1997, appl.no. 22714/93 (Worm v. Austria), par. 54. Zie voor dezelfde formulering EHRM 26 april 1976, appl.no. 6538/74 (Sunday Times v. UK), par. 63, maar dan over de acceptatie van rechtbanken als ‘the proper forum for the settlement of legal disputes.’

202 Zie in dezelfde zin ECRM 9 maart 1987, appl.nos. 11553/85 + 11658/85 (Hodgson, Woolf Productions Ltd. and National Union of Journalists & Channel Four Television v. UK), waarin het ging om een tv-programma waarin een lopende rechtszaak door acteurs zou worden nagespeeld.

203 EHRM 16 december 1999, appl.no. 24888/94 (V. v. UK) par. 85-90; EHRM 16 december 1999, appl.no. 24724/94 (T. v. UK), par. 83-89.

proces, tastte hier juist de eerlijkheid aan.²⁰⁴ En, in de woorden van Lord Reed in zijn concurring opinion bij deze uitspraken: 'If the holding of a public trial is incompatible with the holding of a fair trial, it is the latter which must take priority.' In dergelijke situaties kan dus van de overheid worden gevergd dat zij maatregelen neemt, al dan niet bestaand in een beperking van de openbaarheid, om een eerlijk proces te garanderen. Daar staat tegenover dat – zeker in geruchtmakende strafzaken – een openbare behandeling van belang is voor de legitimiteit van en het vertrouwen in de rechtsgang.²⁰⁵

In dit verband is verder van belang dat het vereiste van openbaarheid niet ziet op het vooronderzoek. Het Europese Hof heeft aanvaard dat de belangen van personen om niet reeds in het vooronderzoek publiekelijk als verdachte te worden aangemerkt én de onderzoeksbelangen van justitie, een niet-openbaar vooronderzoek kunnen rechtvaardigen.²⁰⁶ De regeling rondom de externe openbaarheid, inclusief de mogelijke beperkingen daarvan, zijn dan ook niet van toepassing in de voorfase van het strafproces. Veel van de media-aandacht in strafzaken speelt zich echter juist in deze voorfase af. De werkwijze en dynamiek van de hedendaagse media brengen immers mee dat niet zozeer het verslag van de terechtzittingen als wel het zo vroeg mogelijk publiceren van informatie, *scoops*, quotes en meningen, de meeste aandacht opeist.²⁰⁷ Het reguleren of beperken van dergelijke *pre-trial publicity* staat echter niet in de sleutel van een beperking van de openbaarheid, maar in de sleutel van artikel 10 EVRM en de mogelijkheid van beperking van de vrijheid van meningsuiting om het gezag en de onpartijdigheid van de rechterlijke macht te waarborgen.²⁰⁸

De meeste discussies over openbaarheid van rechtszaken in Nederland gaan de laatste jaren over de aanwezigheid en de rol van de pers. De toegenomen belangstelling voor (straf)zaken en de opkomst van de nieuwe media zijn de aanleiding geweest voor de invoering van de nieuwe Persrichtlijn in 2013.²⁰⁹ Met deze richtlijn is gekozen voor grotere transparantie in die zin dat meer ruimte wordt geboden voor het maken van film- en geluidsopnamen van rechtszittingen. In strafzaken is het uitgangspunt dat de gehele zitting mag worden opgenomen, met dien verstande dat van getuigen en slachtoffers geen beeld- of geluidsopnamen mogen worden gemaakt, behalve wanneer

204 Van Lent 2008, p. 60-62.

205 Van Lent 2008, p. 62.

206 Vgl. EHRM 15 juli 2003, appl.no. 33400/96 (Ernst and others v. Belgium), par. 68. Het Hof heeft in andere uitspraken aangenomen dat sommige deelrechten van art. 6 EVRM, zoals de onschuldpresumptie en bepaalde verdedigingsrechten, wel in het vooronderzoek van toepassing zijn, zie daarover uitgebreid Van Kempen 2011. Het recht op een openbare behandeling maakt daar in beginsel geen onderdeel van uit, hoewel dit onder omstandigheden anders kan zijn, vgl. EHRM 15 november 2005, appl.no. 67175/01 (Reinprecht v. Austria), par. 41, over voorlopige hechtenis.

207 Zie daarover ook par. 2.3.

208 Zie daarover de bespreking van art. 10 EVRM in par. 3.7.

209 Zie hierover Verweij 2013, p. 402 e.v.

zij daarin zelf toestemmen. De verdachte mag zonder zijn toestemming evenmin in beeld worden gebracht, maar zijn stem mag wel worden opgenomen, tenzij hij daartegen bezwaar maakt en de rechtbank dit bezwaar toewijst.²¹⁰ De gerechten houden op rechtspraak.nl een overzicht bij van beslissingen waarin het maken van opnamen (gedeeltelijk) is beperkt. In dergelijke zaken wordt veelvuldig verwezen naar het belang de feiten 'in alle rust' te kunnen behandelen. Ook de omstandigheid dat de verdachte in vrijheid en onbelemmerd moet kunnen verklaren, en daarmee het belang van waarheidsvinding, wordt geregeld aan een beslissing tot beperking van opnamen ten grondslag gelegd.²¹¹ Al met al leidt de regeling in voorkomende gevallen tot enige discussie in de rechtszaal, maar is de aanwezigheid van de (audiovisuele) pers bij strafzaken nauwelijks meer controversieel. Meer problematisch is de soms overweldigende publiciteit rondom het vooronderzoek, waarbij al veel informatie over strafzaken wordt gedeeld voordat de zaak überhaupt op een zitting is behandeld. Zoals hiervoor uiteengezet is dit echter niet een kwestie van (beperking van de) openbaarheid, maar een verschijnsel dat verband houdt met de vrijheid van meningsuiting en de daarvan deel uitmakende persvrijheid.

3.4 WAARHEIDSVINDING

Het streven om het strafproces in overeenstemming met de waarheid te laten plaatsvinden en op grond daarvan recht te doen vormt de tweede component van de goede strafrechtspleging. De doelstelling van waarheidsvinding vloeit rechtstreeks voort uit het gegeven dat het strafproces ertoe strekt de toepassing van het materiële strafrecht mogelijk te maken. Doelen van het strafrecht, zoals vergelding, normbevestiging, generale en speciale preventie, kunnen immers pas dan adequaat worden verwezenlijkt wanneer (alleen) de schuldige aan een strafbaar feit wordt bestraft. Waarheidsvinding is, met andere woorden, een noodzakelijke voorwaarde voor een juiste toepassing van het strafrecht.²¹² Voordat op de voor dit onderzoek meest relevante verschillen tussen de inquisitoire en adversaire procestraditie wordt ingegaan (paragraaf 3.4.2 en 3.4.3), zal eerst kort worden stilgestaan bij de kanttekeningen die te maken zijn bij de op zichzelf weinig controversiële vaststelling dat het in het strafproces om 'de waarheid' draait (paragraaf 3.4.1). Afgesloten wordt met een paragraaf over de wijze waarop de waarheidsvinding vorm krijgt in de rechtspraak van het EHRM (paragraaf 3.4.4).²¹³

210 Persrichtlijn 2013, p. 9 (raadpleegbaar op rechtspraak.nl).

211 'Opnamen in de rechtszaal door media' op rechtspraak.nl.

212 Crijns & Van der Meij 2005, p. 46.

213 Hoewel bij waarheidsvinding een EVRM-perspectief minder voor de hand ligt dan bij rechtsbescherming, wordt hieraan toch aandacht besteed omdat dit de in de navolgende hoofdstukken te maken vergelijking tussen het Engelse en het Nederlandse stelsel van waarborgen vergemakkelijkt.

3.4.1 Betekenis en beperkingen van het doel van waarheidsvinding

In het strafproces draait het om wat in de literatuur de ‘materiële’ waarheid wordt genoemd en waarmee wordt bedoeld op hetgeen in werkelijkheid is voorgevallen. Die materiële waarheid wordt vaak gecontrasteerd met het begrip ‘formele’ of ‘relatieve’ waarheid, dat in verband wordt gebracht met het waarheidsbegrip in civiele zaken, waar de rechtsstrijd wordt beperkt tot de feiten zoals die door de partijen zijn gepresenteerd. Ook in de adversaire strafstelsels wordt de waarheidsvinding in overwegende mate aan de procespartijen overgelaten.²¹⁴ In de literatuur wordt het verschil tussen beide waarheidsbegrippen echter gerelativeerd: óók in de civiele procedure wordt ernaar gestreefd recht te doen op basis van de werkelijk aan het geschil ten grondslag liggende feiten,²¹⁵ en óók in de adversaire strafprocedure wordt getracht recht te doen op basis van wat daadwerkelijk is voorgevallen.²¹⁶ Wel bestaat er een wezenlijk verschil in de wijze waarop wordt geprobeerd die werkelijkheid te achterhalen.²¹⁷

Wanneer wordt gesproken over de materiële waarheid dringt zich de vraag op wat daaronder moet worden verstaan. Het is inmiddels tamelijk algemeen aanvaard dat ‘de’ waarheid niet bestaat, in die zin dat de perceptie van de waarheid altijd een element van subjectiviteit in zich draagt.²¹⁸ Daarbij is tevens van belang dat het in de context van een proces altijd gaat om een reconstructie van het gebeurde vanuit een juridisch perspectief. De formeelrechtelijke kaders van het strafproces bepalen de wijze waarop de waarheidsvinding plaatsvindt en het aan de verdachte gemaakte strafrechtelijke verwijt, geconcretiseerd in de tenlastelegging, bepaalt de reikwijdte van het te reconstrueren feitencomplex.²¹⁹ Daarbij moeten strafvorderlijke spelregels in acht worden genomen, op grond waarvan bepaalde methoden van waarheidsvinding als onrechtmatig worden beschouwd en het daarmee verkregen bewijsmateriaal buiten beschouwing moet worden gelaten.²²⁰ Daarmee kán de waarheidsvinding gediend zijn (bijvoorbeeld wanneer het gaat om onder druk afgelegde verklaringen), maar het is ook mogelijk dat de onrechtmatige opsporingsmethoden voor de waarheidsvinding zeer relevante feiten hebben opgeleverd, bijvoorbeeld na een onrechtmatige telefoontap of huiszoeking. Hier tekent zich dus een potentiële spanning af tussen de twee hoofddoelstellingen van

214 Cleiren 2001, p. 12-13; Crijns & Van der Meij 2005, p. 48-49. Zie ook Summers 1999, p. 498-499.

215 Klaassen 2001, p. 47-48;

216 Spencer 2003, p. 29-30.

217 Zie daarover de navolgende paragrafen 3.4.2. en 3.4.3.

218 Vgl. Nijboer 1993, p. 14-17; Crijns 2008, p. 18-19.

219 Zie Cleiren 2001, p. 12.

220 Zie over de grenzen van bewijsvergaring in het licht van de doelstellingen van het strafprocesrecht uitgebreider Hirsch Ballin 2018.

het strafproces, te weten waarheidsvinding en rechtsbescherming.²²¹ Het doel van waarheidsvinding in het strafproces kan dan ook niet worden verabsoluteerd, maar dat neemt niet weg dat de procedure er onverkort op moet zijn gericht de 'echte gebeurtenissen' zo optimaal mogelijk te reconstrueren. Het gaat er, anders gezegd, om de voor de juridische beoordeling relevante feiten binnen de strafvorderlijke kaders boven tafel te krijgen,²²² zodat de in het strafproces gevonden waarheid overeenkomt met hetgeen daadwerkelijk is voorgevallen.²²³ Waar in het vervolg van dit onderzoek wordt gesproken over de materiële waarheid wordt dus niet zozeer gedoeld op een absolute waarheid, voor zover men daarvan überhaupt kan spreken, maar op het streven om recht te doen op basis van hetgeen werkelijk is voorgevallen.

3.4.2 Waarheidsvinding in de inquisitoire processtraditie

Waar het gaat om waarheidsvinding kenmerkt de inquisitoire procesvoering zich door een verticale structuur, waarbij het onderzoek wordt geleid door een overheidsinstantie. De achterliggende idee is dat er één waarheid bestaat, die het beste kan worden achterhaald door een neutrale instantie die niet alleen zoekt naar aanwijzingen voor de schuld van de verdachte, maar ook naar aanwijzingen voor diens onschuld.²²⁴ Er ligt een grote nadruk op het (geheime) vooronderzoek en het in dat kader verzamelde bewijs, dat wordt neergelegd in een schriftelijk dossier dat de basis vormt voor de berechting. De verdachte is daarbij primair object van onderzoek. De onderzoekende overheidsinstantie beschikt over uitgebreide onderzoeksbevoegdheden en een bekentenis, die in vroeger tijden zelfs met behulp van de pijnbank werd afgedwongen, is een belangrijk bewijsmiddel.²²⁵ Na afronding van het vooronderzoek zal de rechter zich ter zitting, aan de hand van het in het vooronderzoek samengestelde strafdossier, een oordeel vormen over de juridisch relevante feiten en de daaruit voortvloeiende schuld of onschuld van de verdachte. Hij verifieert met andere woorden aan de hand van de tenlastelegging de in het vooronderzoek vastgestelde voorlopige versie van de waarheid.²²⁶ Tegenpraak ter zitting, door verdachte en verdediging, is geen essentieel onderdeel

221 Crijns 2008, p. 24-26. Zie over deze verhouding ook Garé 1997, p. 343-344, die betoogt dat de rechtmatigheid van de bewijsvergaring medebepalend is voor de kwaliteit ervan. Vgl. over art. 359a Sv uitgebreider Dubelaar 2009, p. 93 e.v. en in Amerikaanse context Summers 1999, p. 499-500 en 506-508.

222 Daarbij is ook van belang over welke fase van het strafproces men spreekt, zie Crijns 2008, p. 51-53.

223 Van der Meij 2010, p. 44 en Crijns 2008, p. 21. Zie ook Knigge 2006, p. 43: 'De waarheid is wat daarvoor in redelijkheid mag worden gehouden als uitkomst van het tegen de verdachte gevoerde contradictoire strafproces.'

224 De Hert & Decaigny 2013, p. 56-57.

225 Cleiren 2001, p. 17.

226 Cleiren 2001, p. 16.

van de waarheidsvinding, maar vormt daarbij een hulpmiddel. Ook wanneer niet door of namens de verdachte wordt gewezen op onrechtmatigheden of de onvolledigheid van het onderzoek, zal de rechter zich ervan moeten vergewissen dat het proces volgens de regels verloopt en dat hij beschikt over alle benodigde informatie, bij gebreke waarvan hij ambtshalve nader onderzoek zal bevelen.²²⁷ Het achterliggende idee is dat een reconstructie van de ware toedracht in een deugdelijk uitgevoerd strafproces haalbaar is.²²⁸

Deze inquisitoire uitgangspunten zijn duidelijk herkenbaar in de vormgeving van het Nederlandse strafproces, met name waar het gaat om het vooronderzoek, dat doorgaans als gematigd inquisitoir wordt gekenschetst.²²⁹ De vervolging wordt geleid door het openbaar ministerie dat als magistratelijk overheidsorgaan de taak heeft zowel belastend als ontlastend bewijsmateriaal te verzamelen. Het doel is materiële waarheidsvinding, waarbij de verdachte van oudsher primair object van onderzoek is en de rechter een eigen verantwoordelijkheid heeft voor de volledigheid en uitkomst van het proces.²³⁰ Deze inquisitoire uitgangspunten zijn bij de invoering van het Wetboek van Strafvordering in 1926 grotendeels intact gebleven,²³¹ hoewel de positie van de verdediging wel behoorlijk werd verbeterd.²³² Het eindonderzoek kent een meer tegensprekelijk karakter en wordt als gematigd accusatoir/adversair beschouwd.²³³ Het onderzoek ter zitting werd door de wetgever ingericht vanuit de gedachte dat de rechter zo min mogelijk mocht worden gehinderd bij het zoeken naar de materiële waarheid.²³⁴ De strafrechter heeft een actieve rol, die onder meer tot uitdrukking komt in allerlei bepalingen waarmee aan de rechter zelfstandige bevoegdheden zijn toegekend.²³⁵ Het grote belang dat de wetgever hechtte aan het eindonderzoek werd echter al snel gerelati-

227 Brants 2008b, p. 12.

228 Grande 2009, p. 146-147.

229 E. Sikkema, aant. 3.4 op art. 27 (bijgewerkt tot 15 oktober 2008), in: Melai/Groenhuijsen e.a.

230 Cleiren 2011a, p. 107-109.

231 Bij het ontwerp van dat wetboek werd dan ook voortgebouwd op de systematiek van de daaraan voorafgaande, sterk inquisitoire wetboeken (het Wetboek van Strafvordering uit 1838 en de voorgaande Code d'Instruction Criminelle), zie Groenhuijsen & Knigge 2001, p. 7; Van der Meij 2010, p. 33.

232 Zie de memorie van toelichting bij het wetboek van 1926, *Kamerstukken II* 1913/14, 286, 3, p. 55-56 en 68-69; Spronken 2001, p. 28-30.

233 *Kamerstukken II* 1913/14, 286, 3, p. 55; Groenhuijsen & Knigge 2001, p. 8.

234 *Kamerstukken II* 1913/14, 286, 3, p. 116: 'Zooveel mogelijk werd daarbij uitgegaan van het denkbeeld, dat enerzijds alles uit den weg behoort te worden geruimd, wat den rechter zou kunnen hinderen bij zijn zoeken naar de materiele waarheid, terwijl aan den anderen kant aan de rechten der verdediging eene zoo ruime uitbreiding moest worden gegeven als mogelijk is zonder het belang van dat onderzoek te schaden.'

235 Zo kan de rechter ambtshalve getuigen en deskundigen oproepen of ander onderzoek bevelen, zelfs na sluiting van het onderzoek ter terechtzitting, zie onder meer art. 258 lid 5, 263 lid 4, 287, 310 en 315-318 Sv. Zie over (de verschillen tussen rechters in) de praktijk Ferdinandusse 2018.

veerd met het *de auditu*-arrest.²³⁶ In de daaruit voortkomende ‘papieren’ procescultuur, waarin het bewijs grotendeels in het vooronderzoek wordt verzameld en gebundeld in een procesdossier, dat vervolgens de basis vormt voor het onderzoek ter terechtzitting, is het zwaartepunt van de waarheidsvinding in het vooronderzoek komen te liggen.²³⁷ In de thans voorliggende plannen van het moderniseringstraject van het Wetboek van Strafvordering wordt het belang van het vooronderzoek zelfs nog versterkt.²³⁸ Dat doet op zichzelf niet af aan het uitgangspunt dat de rechter eindverantwoordelijk is voor de waarheidsvinding en daarbij een actieve rol heeft, die onder meer tot uitdrukking komt in allerlei bepalingen waarmee aan de rechter zelfstandige bevoegdheden zijn toegekend.²³⁹ Wel is de tendens om de invulling van de rechterlijke onderzoeks- en motiveringsplicht in toenemende mate te laten afhangen van door de verdediging of het openbaar ministerie gevoerde verweren en opgeworpen (discussie)punten, van betekenis voor de mate van activiteit die de rechter zal ontplooiën.²⁴⁰

3.4.3 Waarheidsvinding in de adversaire procestraditie

De adversaire procestraditie kenmerkt zich door een strijd tussen twee gelijkwaardige partijen, een aanklager en een verdediging, die afzonderlijk onderzoek doen en bewijs verzamelen. Er is geen gezamenlijk procesdossier en de nadruk ligt op het onderzoek ter zitting, waar het bewijs wordt gepresenteerd ten overstaan van een (passieve) rechter, die al dan niet in combinatie met een jury uitspraak doet. De rechter heeft geen bemoeienis met de feitenvaststelling maar beoordeelt of de rechtsstrijd volgens de procedurele regels verloopt, en controleert aan de hand van de relatief strenge bewijsregels de toelaatbaarheid en betrouwbaarheid van het bewijs.²⁴¹ Ook hier is het doel het vinden van de waarheid, maar de gedachte is dat de waarheid zich zal openbaren door de confrontatie van de stellingen en bewijzen die door beide partijen worden ingebracht.²⁴² Het daarbij horende waarheidsbegrip wordt vaak als meer relatief aangeduid: omdat een volledig objectieve kijk op de zaak niet mogelijk is wordt de waarheid het dichtst benaderd door ‘het contrast tussen

236 *Kamerstukken II* 1913/14, 286, 3, p. 62 en HR 20 december 1926, NJ 1927, 85.

237 Corstens/Borgers & Kooijmans 2018, p. 826.

238 De gedachte is dat vrijwel al het onderzoek in het vooronderzoek wordt verricht zodat het dossier ‘panklaar’ aan de zittingsrechter kan worden aangeleverd, zie daarover memorie van toelichting bij het wetsvoorstel Vaststellingswet Boek 4 van het nieuwe Wetboek van Strafvordering (Berechting), p. 7-8 (te raadplegen op rijksoverheid.nl). Zie uitgebreid Dubelaar & Ten Voorde 2016, p. 6-9.

239 Zie voor een uitgebreide bespreking Vellinga 2015, onder meer p. 19-25 en 32-43.

240 Vgl. Franken 2006b, p. 403-410; Fokkens 2005, p. 139 e.v.; Ferdinandusse 2018. Zie ook par. 2.4.4.

241 De Hert & Decaigny 2013, p. 56; Damaska 1973, p. 550-552.

242 Brants 2008b, p. 226-228.

twee versies van de gebeurtenissen'.²⁴³ Tegenspraak is geen hulpmiddel maar de essentie van dit type procedure.²⁴⁴ Hoewel het onderliggende doel – recht spreken in overeenstemming met hetgeen daadwerkelijk is gebeurd – niet anders is dan in een inquisitoire procedure, heeft de lijdelijke rechter in een adversair proces de taak noch de bevoegdheden om zelf aan de reconstructie van de waarheid bij te dragen. Hij zal moeten uitgaan van de door partijen gepresenteerde, al dan niet uiteenlopende versies van de waarheid. Wanneer er sprake is van een jury is de beslissing over de feiten vaak zelfs helemaal aan de rechter onttrokken.²⁴⁵ Door die sterke nadruk op partijautonomie is de kwaliteit van de waarheidsvinding in grotere mate afhankelijk van de inspanningen van de procespartijen en de mogelijkheden die zij hebben om feitenonderzoek te (laten) verrichten.²⁴⁶

Bij het voorgaande dient in zoverre een kanttekening te worden gemaakt dat het een zeer beknopte en ideaaltypische omschrijving betreft. In de praktijk bestaan grote onderlinge verschillen binnen de uiteenlopende procedures van beide rechtstradities, terwijl bovendien in de praktijk geen puur inquisitoire of adversaire procesvormen voorkomen.²⁴⁷ Net zoals in de Nederlandse, van oudsher inquisitoire procedure inmiddels veel adversaire elementen zijn geïncorporeerd,²⁴⁸ zijn in veel landen met een adversaire procestraditie juist kenmerken van een inquisitoire stijl te herkennen.²⁴⁹ Waar het hier echter met name om gaat is het geven van een schets van de uiteenlopende wijzen waarop in de verschillende strafprocessuele stelsels in de kern hetzelfde doel wordt nagestreefd.

3.4.4 Waarheidsvinding in de rechtspraak van het EHRM

De in de vorige paragrafen aangestipte verschillen tussen de wijze van waarheidsvinding in de inquisitoire en adversaire rechtstraditie worden ook door het Europese Hof onderkend.²⁵⁰ Concrete criteria waaraan een strafproces

243 Brants 2008b, p. 227; Hodgson 2006, p. 225.

244 Brants 2008b, p. 227.

245 Zie voor een historische achtergrond Grande 2009, p. 6-8.

246 Jörg, Field & Brants 1995, p. 53.

247 Damaska 1973, p. 562-565.

248 Zie ook Brants 2008b, p. 228, die erop wijst dat het EHRM weliswaar de mogelijkheid van tegenspraak vereist, maar dat daarmee niet de adversarialiteit is gegeven nu beide begrippen van elkaar moeten worden onderscheiden.

249 Zowel in de toename van opsporingsbevoegdheden in het vooronderzoek, zie Spencer 2002, p. 5 en 15-16, als in de verplichting voor de aanklager om ook ontlastend materiaal in te brengen: Ringnalda 2013, p. 344-347.

250 Vgl. EHRM 27 juni 1968, appl.no. 1936/63 (Neumeister v. Austria), par. 21: het feit dat de rechter in continentale rechtssystemen verantwoordelijk is voor de waarheidsvinding, brengt bijv. mee dat van hem ook kan worden gevegd dat hij alle noodzakelijke inspanningen verricht om die waarheid te achterhalen.

moet voldoen om wat betreft het vinden van de waarheid door de Straatsburgse beugel te kunnen zijn, gelet op die verschillen, niet te vinden. Wel kan aan de hand van een bestudering van de uitleg van verschillende deelrechten van artikel 6 EVRM en de invulling daarvan in de rechtspraak inzicht worden verkregen in de wijze waarop waarheidsvinding het strafproces normeert.²⁵¹ In het kader van dit onderzoek zal slechts op enkele aspecten hiervan worden ingegaan.

In de rechtspraak over artikel 6 EVRM komt waarheidsvinding meestal zijdelings of impliciet aan de orde. Daarbij kan worden gedacht aan de rechtspraak over de (on)toelaatbaarheid van bewijsmateriaal en motiveringsverplichtingen. Wat betreft die eerste categorie geldt als uitgangspunt dat de toelaatbaarheid en waardering van bewijsmateriaal een nationale kwestie is. Het Hof grijpt slechts in wanneer de bewijsvoering onverenigbaar is met artikel 6 EVRM.²⁵² Dat kan zich voordoen wanneer een belastende getuige niet door de verdediging is ondervraagd.²⁵³ Het grote belang dat het EHRM hecht aan het ondervragingsrecht van de verdediging houdt enerzijds verband met het uitgangspunt van *equality of arms*, anderzijds speelt ook nadrukkelijk de betrouwbaarheid van het bewijs – en daarmee de waarheidsvinding – een rol.²⁵⁴ Ten aanzien van de tweede categorie (motiveringsvereisten) geldt dat het Hof in zijn algemeenheid weinig concrete eisen stelt aan de motivering van rechterlijke uitspraken. De reden daarvoor kan zijn gelegen in het feit dat jury's hun beslissingen doorgaans niet (mogen) toelichten.²⁵⁵ Toch kan uit verschillende uitspraken worden afgeleid dat voor een verdachte voldoende duidelijk moet zijn op welke gronden hij schuldig is verklaard.²⁵⁶ Ook die verplichting draagt – indirect – bij aan de waarheidsvinding in die zin dat in de rechterlijke uitspraak wordt geëxpliciteerd hoe tot de vaststelling van die waarheid is gekomen.

Naast deze en andere kwesties waarin waarheidsvinding in de Europese rechtspraak min of meer impliciet een rol speelt,²⁵⁷ laat het Hof zich soms

251 Zie daarvoor uitgebreider Ölçer 2014, p. 488-498.

252 Vgl. EHRM 26 maart 1996, appl.no. 20524/92, *NJ* 1996, 741 (Doorson v. the Netherlands), par. 67.

253 Zie EHRM 10 juli 2012, appl.no. o. 29353/06 (Vidgen v. the Netherlands), par. 45-47; zie over deze problematiek uitgebreid de dissertatie van De Wilde 2015.

254 Dubelaar 2014, p. 116. In de omgekeerde situatie, waarin de verdediging ontlastend bewijs wil inbrengen, geldt niet als uitgangspunt een onbeperkt recht op het horen van getuigen *à décharge*, zie EHRM 22 april 1992, appl.no. 12351/86 (Vidal v. Belgium); Dubelaar 2014, p. 114.

255 Vgl. EHRM 15 november 2001, appl.no. 54210/00 (Papon v. France), par. 6: het betrof een zaak voor het Assisen-hof, waarbij de juryleden zich weliswaar niet hoefden uit te laten over (de redenen voor) hun overtuiging, maar zij wel 768 vragen van de rechter hadden beantwoord (met 'ja' of 'nee'), waardoor voldoende duidelijkheid was verkregen over de aan het oordeel ten grondslag liggende redenen.

256 EHRM 6 september 2005, appl.no. 65518/01 (Salov v. Ukraine), par. 92; EHRM 8 april 2008, appl.no. 7170/02 (Gradinar v. Moldova), par. 109-115.

257 Zie daarover uitgebreider Ölçer 2012.

ook meer expliciet uit over de inspanningen die van de overheid gevergd kunnen worden om de waarheid aan het licht te brengen. Dit spitst zich vaak, maar niet uitsluitend,²⁵⁸ toe op zaken waarin burgers om het leven zijn gekomen door overheidsgeweld.²⁵⁹ Het Hof vereist in dergelijke gevallen een 'effectief en adequaat' onderzoek, inhoudende dat er op de staat een inspanningsverplichting rust om de toedracht en verantwoordelijken op te sporen en daarbij de voor hand liggende handelingen – zoals het veiligstellen van sporen – te verrichten.²⁶⁰ Dat adequate (opsporings)onderzoek moet tevens worden gevolgd door effectieve vervolging en bestraffing, waarbij zowel processuele aspecten zoals de (juridische en feitelijke) mogelijkheid van vervolging, als materiële aspecten (zoals de uitleg van delictsbestanddelen en de hoogte van de op te leggen straf) een rol spelen.²⁶¹

Het spreekt voor zich dat deze door het EHRM aangenomen inspanningsverplichting meebrengt dat de overheid maatregelen mag, en soms zelfs moet nemen om die waarheidsvinding in het kader van een strafproces mogelijk te maken. Hier ontbreekt de plaats om in te gaan op alle (dwang)middelen die de overheid in dat verband kan inzetten. In relatie tot contempt of court is wel van belang dat het Hof aanvaardt dat het proces van waarheidsvinding (ook) met strafrechtelijke middelen wordt gewaarborgd. Zo is een meeneedprocedure, ook wanneer die gepaard gaat met een onmiddellijke aanhouding waardoor druk op de getuige zal komen te staan, niet in strijd met het Verdrag, nu een dergelijk effect 'must be accepted as an element of the general protection of the criminal procedure as such'.²⁶² Wanneer aannemelijk is dat getuigen zijn beïnvloed of bedreigd is het voor het Hof bovendien evident dat daar in de strafprocedure consequenties aan worden verbonden: 'No court could be expected to allow the integrity of its proceedings to be subverted

258 Vgl. EHRM 28 juli 1998, appl.no. 23818/94 (*Ergi v. Turkey*), par. 82 (over die verplichting in geval van de dood van een burger anders dan door overheidsgeweld); EHRM 4 december 2003, appl.no. 39272/98 (*M.C. v. Bulgaria*), par. 181-184 (over onderzoek in zedenzaken) en EHRM 8 april 2004, appl.no. 26307/95 (*Tahsin Acar v. Turkey*), par. 226 (over de situatie dat een burger wordt vermist).

259 Vgl. EHRM 19 februari 1998, appl.no. 22729/93 (*Kaya v. Turkey*), par. 89; EHRM 15 mei 2007, appl.no. 53291/99 (*Ramsahai and others v. the Netherlands*), par. 329-341; EHRM 20 november 2014, appl.no. 47708/08 (*Jaloud v. the Netherlands*), par. 183-228.

260 EHRM 15 mei 2007, appl.no. 53291/99 (*Ramsahai and others v. the Netherlands*), par. 323-325. Bovendien zal het onderzoek, mede met het oog op het publiek vertrouwen, moeten worden verricht door een onafhankelijke instantie, zie EHRM 8 april 2004, appl.no. 26307/95 (*Tahsin Acar v. Turkey*), par. 222-224.

261 Zie voor een (processueel) voorbeeld EHRM 26 maart 1985, appl.no. 8978/80, *NJ* 1985, 525 (*X. and Y. v. the Netherlands*), en voor een uitgebreide bespreking van deze zogenoemde positieve verplichtingen Vellinga-Schootstra & Vellinga 2008.

262 ECHR 2 maart 1983, appl.no. 8744/79 (*X and Y v. Germany*), p 144.

in this way.²⁶³ Aan de andere kant is duidelijk dat er grenzen zijn aan de wijze waarop en de middelen waarmee waarheidsvinding kan plaatsvinden.²⁶⁴ Bezien vanuit mensenrechtelijk perspectief vindt die waarheidsvinding zijn begrenzing in de aanspraken die voortvloeien uit andere rechten uit het EVRM.²⁶⁵ In het kader van dit onderzoek zullen deze grenzen van waarheidsvinding niet verder in kaart worden gebracht. Eén aspect dat specifiek in verband met contempt of court van belang is, de mogelijke beperking van de waarheidsvinding die voortvloeit uit het recht op bronbescherming door journalisten,²⁶⁶ komt hierna in paragraaf 3.7.3 aan bod.

3.5 GEZAG VAN DE RECHTSPRAAK

Een belangrijk onderdeel van de goede rechtspleging is het uitgangspunt dat rechtspraak geschiedt door daarvoor als zodanig ingestelde gerechten, wier bevoegdheid en gezag in de samenleving algemeen wordt aanvaard. Anders dan het streven een proces eerlijk en in overeenstemming met de waarheid te laten verlopen, vormt het gezag van de rechtspraak geen zelfstandig doel van het strafproces, maar valt het te beschouwen als een randvoorwaarde om de doelen te kunnen realiseren. Het is bovendien een voorwaarde die nauw verband houdt met contempt of court, nu dat instrument er – zoals in de hiernavolgende hoofdstukken uitgebreider zal blijken – van oudsher ook toe strekt het gezag van de rechterlijke macht te waarborgen. In deze paragraaf wordt uiteengezet wat in dit onderzoek onder gezag van de rechtspraak wordt verstaan. Daarbij wordt eerst ingegaan op enkele benaderingen van en theorieën over gezag en legitimiteit (paragraaf 3.5.1). Daarna wordt ingezoomd op het gezag van de rechtspraak (paragraaf 3.5.2).

3.5.1 Gezag als legitieme machtsuitoefening

Gezag of autoriteit – beide termen corresponderen met het Engelse woord *authority* – kan op verschillende manieren worden gedefinieerd. In de letterlijke

263 EHRM 15 december 2011, appl.nos. 26766/05 + 22228/06 (Al-Khawaja & Tahery v. UK), par. 123. In die zaak oordeelde het Hof dat het feit dat de verdediging deze (beslissende) getuige niet kon ondervragen, gelet op die eerdere bedreigingen, niet in strijd was met art. 6 lid 3 EVRM.

264 Zie ook par. 3.4.1.

265 Zie bijv. over bewijsverkrijging door foltering EHRM 20 juni 2006, appl.no. 46213/99 (Örs and others v. Turkey), par. 60 en voor een bijzonder geval EHRM 1 juni 2010, appl. no. 22978/05 (Gäfgen v. Germany), par. 169-188; en in relatie tot het *nemo tenetur*-beginsel EHRM 17 december 1996, appl.no. 19187/91 (Saunders v. UK), par. 68; zie verder Stevens 2007.

266 Zoals in de hoofdstukken vier en vijf zal blijken is de weigering om de bron van bepaalde informatie vrij te geven immers in veel *common law*-stelsels een vorm van contempt of court.

zin van het woord verwijst het naar macht of machtsuitoefening, waarbij dit begrip vaak in relatie tot de overheid wordt gebruikt.²⁶⁷ In het kader van dit onderzoek gaat het om gezag dat door degenen over wie het gezag wordt uitgeoefend, ook als zodanig wordt aanvaard. Dergelijke 'aanvaarde macht'²⁶⁸ schurkt dicht aan tegen het begrip 'legitimiteit'. De begrippen worden ook niet altijd duidelijk onderscheiden. Omdat het in dit onderzoek gaat om de aanvaarding van de machtsuitoefening van de rechter op het gebied dat hem is toevertrouwd – de rechtspraak – worden de verschillende begrippen hier door elkaar heen gebruikt. Centraal staat steeds de gelegitimeerde machtsuitoefening door de rechter.

Dat brengt ons bij de vraag wanneer die machtsuitoefening als legitiem wordt beschouwd. Daarmee betreft men een zeer breed en interdisciplinair onderzoeksterrein met wortels in de vroege politieke filosofie. In studies over legitimiteit worden tegenwoordig doorgaans twee perspectieven onderscheiden. Enerzijds de normatieve benadering, waarin legitimiteit wordt gedefinieerd aan de hand van politieke, rechtstheoretische en -filosofische uitgangspunten waaraan een legitieme machtsuitoefening moet voldoen. Anderzijds is er de empirische benadering, waar legitimiteit vanuit een meer sociaalwetenschappelijk perspectief wordt gezien. In die benadering is pas sprake van legitimiteit als dit door de mensen die ermee te maken hebben als zodanig wordt ervaren.²⁶⁹ In veel van de meer recente opvattingen over legitimiteit liggen zowel normatieve als empirische aspecten besloten.²⁷⁰ Vanwege het belang van het begrip 'gezag van de rechtspraak' voor dit onderzoek zullen hierna de meest belangrijke benaderingen in grote lijnen worden uiteengezet.

3.5.1.1 Normatieve benaderingen van gezag

De normatieve benadering van gezag vindt zijn oorsprong in politiek- en rechtsfilosofische beschouwingen over legitieme machtsuitoefening door de overheid. De theorie van het sociaal contract van Jean-Jacques Rousseau, waarmee hij voortborduurde op andere denkers zoals Thomas van Aquino, Hobbes en Locke, biedt een belangrijke basis voor het denken over gerechtvaardigde macht. Rousseau beredeneerde dat het, voor een samenleving waarin

267 Van Dale definieert gezag als 'macht over anderen'. Het woord 'bevoegd gezag' verwijst volgens Van Dale naar de regering of overheid die officieel het gezag heeft. Uiteraard hebben deze begrippen ook een bredere betekenis, wanneer het gaat om bijvoorbeeld een 'gezaghebbend auteur' of de autoriteit van een deskundige.

268 Zie voor die term ook Faber 1994, p. 19.

269 In Engelstalige literatuur wordt ook wel gesproken over het onderscheid tussen *claim-theories* en *belief-theories*, waar de ene theorie zich richt op het valideren van de machtsclaim en de rechtvaardiging van die claim, concentreert de andere theorie zich op het geloof in de juistheid van die machtsclaim, zie Merquior 1980, p. 6-9; Lembcke 2008, p. 34-35.

270 Zie voor het hier gemaakte onderscheid ook Noyon 2017a, p. 149 e.v. In de theorie komen ook onderverdelingen voor aan de hand van andere, deels overlappende, criteria, zie bijv. Merquior 1980, p. 4-6 en Bokhorst 2014, p. 46-50 en 74.

het leven en de vrijheid van alle leden wordt gewaarborgd, noodzakelijk is dat alle leden een 'maatschappelijk verdrag' sluiten, waarbij het totaal aan individuele inbreng optelt tot de gezamenlijke algemene wil. Die collectieve wil is in de opvatting van Rousseau soeverein en dient als uitgangspunt voor het vaststellen van eenieder verbindende wetten. De in de theorie van Rousseau noodzakelijke uitvoerende macht (de regering of vorst) regeert in overeenstemming met die algemene wil: slechts dan is sprake van legitieme macht.²⁷¹

De leer van het maatschappelijk contract vormt ook het uitgangspunt van de voor het moderne strafrecht zo belangrijke Italiaanse hervormer Cesare Beccaria. In zijn opvatting komt het recht om te straffen voort uit de door alle leden van een samenleving gesloten overeenkomst waarbij ieder een klein deel van zijn individuele vrijheid heeft afgestaan. Het is daarom dat de soeverein slechts algemeen verbindende wetten mag uitvaardigen en dat er een derde nodig is – de rechter – die moet beoordelen of er sprake is van een overtreding van de wet en daar een (vooraf door de wet bepaalde) straf aan mag verbinden.²⁷²

Normatieve opvattingen over de aard van wetten en de wijze waarop de naleving daarvan door de overheid kan worden afgedwongen zijn ook te vinden in de werken van de Amerikaanse rechtsfilosofen Hart, Dworkin en Fuller. In hun veelgelezen boeken en in onderling debat representeren zij belangrijke stromingen in de twintigste-eeuwse rechtsfilosofie, variërend van het rechtspositivisme van Hart, de door Fuller uitgewerkte principes waar wetten en regels aan moeten voldoen om legitiem te zijn, en de nadruk op rechtsbeginselen van Dworkin.²⁷³ Waar deze auteurs theorieën ontwikkelden over de aard en moraliteit van het recht in het algemeen, heeft Joseph Raz, een van de leerlingen van Hart, zich in het bijzonder toegelegd op het gezag van het recht. In zijn boek 'The Authority of Law' zet hij uiteen onder welke voorwaarden gezag legitiem wordt uitgeoefend. Volgens Raz kan pas worden gesproken van legitieme autoriteit wanneer is voldaan aan verschillende voorwaarden. Het uitgangspunt is allereerst dat de machtsuitoefening in de kern ten dienste staat van degene die aan de macht is onderworpen (de zogenoemde *service conception*).²⁷⁴ Uitgevaardigde regels, bevelen of wetten – hierna zal steeds van wet of recht worden gesproken – zijn alleen dan legitiem wanneer zij berusten op een afweging van alle relevante belangen.²⁷⁵ In deze opvatting, die uitgaat van een rationele totstandkoming van wetten, is het logische gevolg van het naleven van de wet dat de burger er beter in slaagt op de juiste wijze te handelen dan wanneer hij zelf een belangenafweging

271 Rousseau 1995, p. 62-75; Merquior 1980, p. 17-24.

272 Beccaria 1971, p. 307-311.

273 Zie Hart 1961; Fuller 1969; Dworkin 1978.

274 Raz 2009; Shapiro 2004, p. 403-404.

275 Raz noemt dit de *dependency thesis*, Raz 1986, p. 42-53.

probeert te maken.²⁷⁶ De consequentie is dat het naleven van de wet de exclusieve reden wordt om op een bepaalde wijze te handelen. Raz noemt dit de *pre-emption thesis*, die – anders gezegd – meebrengt dat in geval van legitieme wetten andere, persoonlijke redenen om op een bepaalde wijze te handelen niet meer relevant zijn.²⁷⁷

De theorie van Raz helpt bij het definiëren van legitieme gezagsuitoefening, maar geeft nog geen aanknopingspunten voor de inhoud van ‘juiste’ wetten en rechterlijke uitspraken. In zijn algemeenheid kan worden gesteld dat de legitimiteit van wetgeving en rechtspraak in een democratische rechtsstaat wordt gedefinieerd doordat is voldaan aan materiële en procedurele voorschriften: wetgeving moet tot stand zijn gebracht in een democratisch proces en mag slechts onder bepaalde voorwaarden inbreuk maken op de rechten en vrijheden van burgers. Rechtspraak is legitiem wanneer is voldaan aan de vereisten van een eerlijke procesvoering waar onder meer onafhankelijkheid en onpartijdigheid als kernwaarden hebben te gelden, en wanneer de wet op de juiste wijze en zonder onderscheid des persoons wordt toegepast.²⁷⁸ Enkele van die voorwaarden zijn in het kader van de bespreking van de eerlijk procesvereisten aan de orde gekomen.²⁷⁹ De invulling van legitieme (straf)rechtspleging vanuit een normatief gezichtspunt loopt dus op veel punten gelijk met de beginselen van een eerlijke procesvoering zoals onder meer genormeerd door artikel 6 EVRM. In zoverre is er een duidelijke overlap tussen deze componenten van de goede rechtspleging.

Een belangrijke beperking van de normatieve benadering van gezag is echter dat geen acht wordt geslagen op de opvattingen die in een samenleving leven. Er wordt met andere woorden geen rekening gehouden met de gevoelens en ervaringen van de mens van vlees en bloed die de strafrechtspleging wellicht als minder legitiem ervaart, ook als is voldaan aan algemeen aanvaarde normatieve beginselen. Die mens vormt daarentegen wel het vertrekpunt in de hierna te bespreken empirische benaderingen van gezag, waarin nadrukkelijk wordt onderkend dat legitimiteit niet uitsluitend vanuit een theoretisch perspectief kan worden benaderd.

276 De zogenoemde *normal justification thesis*, zie Raz 1986, p. 53.

277 Shapiro 2004, p. 404-405. De autoriteiten hebben in deze opvatting ‘(..) the right to replace people’s own judgment on the merits of the case’, zie Raz 1986, p. 59.

278 Over legitimiteit in de verhouding wetgever-rechter is veel literatuur beschikbaar, waarbij het onder meer gaat over het zogenoemde ‘rechterlijke activisme’, kort gezegd de vrijheid die de rechter neemt bij het interpreteren van wettelijke bepalingen. Dit onderdeel van het legitimiteitsdebat wordt hier verder buiten beschouwing gelaten, zie echter Witteveen 1994, p. 89-100.

279 De opvatting dat mensenrechten leidend zouden (moeten) zijn bij de vormgeving en invulling van ‘legitieme strafvordering’ vindt men ook terug in Brants, Mevis & Prakken 2001, p. 1-21.

3.5.1.2 Empirische benaderingen van gezag

Het werk van Max Weber wordt door velen beschouwd als de basis van de sociaalwetenschappelijke benadering van gezagsrelaties. In zijn klassieke werk 'Wirtschaft und Gesellschaft' (vertaald als 'Economy and Society') zet hij uiteen dat gezag (*Herrschaft*) zich onderscheidt van macht door de waarschijnlijkheid dat bevelen worden opgevolgd. Daarvoor is vereist dat het gezag als legitiem wordt ervaren. Weber definieert verschillende bronnen van legitimiteit, gebaseerd op traditie, charisma of rationele normen en regels (bureaucratie). Hij verwachtte dat bureaucratisch gezag in de moderne tijd de belangrijkste bron zou zijn.²⁸⁰ Een cruciaal element in de opvatting van Weber is dus het feit dat degenen die aan gezag zijn onderworpen, moeten geloven in de validiteit en rechtmatigheid van dat gezag.²⁸¹ Dat inzicht heeft met name in sociaalwetenschappelijke kringen veel navolging gekregen. Een in dit verband zeer invloedrijk paradigma is dat van de procedurele rechtvaardigheid (*procedural justice*), zoals in het bijzonder ontwikkeld door Tyler. Uit zijn werk blijkt dat niet zozeer de uitkomst van een procedure, maar de wijze waarop een procedure heeft plaatsgehad bepalend is voor de vraag of deze als legitiem of rechtvaardig wordt ervaren. Positieve ervaringen met een justitiële procedure hebben bovendien invloed op toekomstig gedrag, en wel in die zin dat mensen die zich rechtvaardig behandeld voelen minder geneigd zijn later (opnieuw) de wet te overtreden.²⁸² Toegesпитst op gerechtelijke procedures heeft Tyler vier elementen geïdentificeerd die de perceptie van eerlijkheid bepalen: *voice*, *neutrality*, *respect* en *trust*. Mensen moeten de gelegenheid krijgen hun verhaal te doen (*voice*). De rechtbank moet neutraal zijn, waarbij openheid en inzicht in de wijze waarop een beslissing tot stand komt van belang kan zijn (*neutrality*). Daarnaast is het van belang dat mensen met respect worden behandeld, en wel in die zin dat zij het gevoel krijgen dat hun problemen én hun rechten serieus worden genomen (*respect*), terwijl zij tot slot het vertrouwen moeten hebben dat rechters na afweging van alle relevante omstandigheden en in de belangen van de partijen proberen tot een eerlijke oplossing te komen (*trust*).²⁸³

Hoewel de onderzoeken naar procedurele rechtvaardigheid veel inzicht geven in de wijze waarop legitimiteit wordt ervaren door personen te maken hebben gehad met het justitieel systeem, zijn die bevindingen niet zonder meer toepasbaar op de samenleving in het algemeen.²⁸⁴ Bovendien is een belangrijk punt van kritiek op de puur empirische benadering van legitimiteit dat wordt

280 Weber 1980, p. 122, 328; zie over de andere vormen van gezag (traditioneel en charismatisch) ook p. 335-337.

281 Merquior 1980, p. 97-100.

282 Tyler 2006, p. 62-64.

283 Tyler 2007, p. 30-31.

284 Loader & Sparks 2013, p. 110-111.

miskend dat legitieme machtsuitoefening ook een normatieve kant kent. In een uitsluitend empirische benadering kan immers iedere machtsuitoefening legitiem zijn zolang zij maar als zodanig wordt ervaren. Dat strookt niet met opvattingen over democratie, rechtsstaat en mensenrechten die geacht worden overheidsoptreden te normeren, onafhankelijk van de vraag wat het brede publiek daarvan vindt. In veel van de meer recente opvattingen over gezag wordt dan ook onderkend dat beide aspecten – empirische en normatieve – in legitieme machtsuitoefening worden verenigd.²⁸⁵

3.5.1.3 Gemengde benaderingen van gezag

Een van de auteurs die gezag opvat als een concept met zowel een empirische als een normatieve kant is Beetham. Hij stelt dat iedere vorm van legitieme macht drie elementen in zich bergt, te weten 'rule conformity, normative justifiability, and expressed affirmation or recognition'.²⁸⁶ Er is sprake van legitieme machtsuitoefening wanneer (1) de macht is verkregen en wordt uitgeoefend in overeenstemming met vastgestelde regels (legaliteit), (2) de machtsregulering en – uitoefening in overeenstemming is met algemeen aanvaarde opvattingen over een juiste machtsuitoefening (normatieve rechtvaardiging), en (3) de aanvaarding van het gezag en de gezagsdragers blijkt uit de gedragingen van degenen die aan het gezag zijn onderworpen (legitimititeit).²⁸⁷ Deze opsomming van aspecten biedt een werkbare definitie van legitieme machtsuitoefening waarin de meest relevante aspecten besloten liggen. Waar gezag verder in dit onderzoek aan bod komt zal dan ook van deze definitie worden uitgegaan.

Daarmee is het debat over legitimiteit nog lang niet verstomd. Ook op de opvattingen van Beetham is in de literatuur kritiek geuit.²⁸⁸ Een van de kritiekpunten die in het kader van dit onderzoek interessante gezichtspunten kan opleveren, ziet erop dat Beetham onvoldoende oog zou hebben voor de voortdurende interactie tussen gezagsdragers en ondergeschikten. Zowel in de overwegend normatieve als de meer empirische literatuur valt de laatste jaren een tendens te ontwaren waarin vooral de nadruk wordt gelegd op de wederkerigheid of het 'dialogokarakter' van legitimiteit. Daarbij wordt aandacht besteed aan de relatie tussen de gezagsdragers en de gehele groep van aan het gezag onderworpen subjecten, in plaats van alleen degenen die rechtstreeks met het gezag te maken hebben.²⁸⁹ Zo is legitimiteit door Bottoms en Tankebe omschreven als een voortdurende dialoog tussen gezagsdragers

285 Noyon 2017a, p. 157-158; Bokhorst 2014, p. 20.

286 Beetham 2013, p. 20.

287 Beetham 2013, p. 20.

288 Zie daarover Noyon 2017a, p. 159-160.

289 Zie voor een bespreking van deze ontwikkelingen aan de normatieve zijde De Jong 2012, p. 30-33; aan de empirische kant Bottoms & Tankebe 2013, p. 60-68.

en het publiek.²⁹⁰ Een essentieel onderdeel van die legitimiteitsdialoog is het feit dat gezagsdragers hun eigen autoriteit 'legitimeren': zij moeten met andere woorden ook zelf het vertrouwen hebben dat hun gezag gerechtvaardigd is.²⁹¹ Die 'zelflegitimering' kan plaatsvinden met behulp van symbolen of rituelen, zoals in het geval van rechters de rituelen van de rechtszaal en het dragen van de toga.²⁹² Gezagsdragers worden daarnaast vertrouwd met en zelfverzekerd over hun positie door middel van zelfidentificatie met hun rol en taak als gezagsdrager. Zij moeten, anders gezegd, doordrongen raken van het besef dat het terecht is dat zij deze functie vervullen.²⁹³ Een derde aspect dat essentieel is voor de zelflegitimering van gezagsdragers is meer inhoudelijk en hangt samen met de wijze waarop zij hun taak vervullen. Bottoms en Tankebe noemen dat 'legitimation through performance in office'.²⁹⁴ Wanneer autoriteit effectief en geloofwaardig wordt uitgeoefend kan dat niet alleen bijdragen aan het vertrouwen van degenen die aan het gezag zijn onderworpen, maar ook aan de zelflegitimering van de gezagsdragers.²⁹⁵ Een gevolg van die toegenomen wederkerigheid in gezagsrelaties is dat autoriteit in het algemeen een 'nimmer definitief verworpen, want steeds opnieuw te bevechten goed' is geworden.²⁹⁶ Gezag wordt daarmee ook veel minder dan vroeger als vanzelfsprekend aanvaard. Dit wordt in de volgende paragraaf verder uitgewerkt.

3.5.1.4 Minder vanzelfsprekende gezagsrelaties

Legitimiteit, gezag en autoriteit zijn geen statische begrippen. Opvattingen over legitieme machtsuitoefening veranderen door de eeuwen heen, vaak onder invloed van bredere maatschappelijke ontwikkelingen. De laatste decennia wordt gesignaleerd dat er sprake is van een verandering van gezagsrelaties, waarbij het vroeger min of meer vanzelfsprekende gezag van traditionele gezagsdragers als overheden, geestelijk leiders, rechters, leraren en ouders, steeds vaker ter discussie wordt gesteld. De politiek filosoof Hannah Arendt heeft al in de jaren vijftig van de vorige eeuw gewezen op de geleidelijke afbraak van alle vormen van traditioneel gezag in de twintigste eeuw. Daarbij onderscheidt zij gezag van dwang enerzijds en overreding anderzijds. Anders gezegd: het gebruik van dwang of overreding duidt in de opvatting van Arendt juist op afwezigheid van gezag.²⁹⁷ Waar gezag van ouders over kinderen en overheden over burgers eerder als simpele noodzaak werd aanvaard,

290 Bottoms & Tankebe 2013, p. 65-68.

291 Zie over 'zelflegitimering' van gezagsdragers uitgebreid Barker 2001, p. 30 e.v.

292 Bottoms & Tankebe 2013, p. 69-70.

293 Barker 2001, p. 34-38.

294 Bottoms & Tankebe 2013, p. 70-71.

295 Bottoms & Tankebe 2013, p. 72.

296 De Jong 2012, p. 41.

297 Zie Furedi 2013, p. 9.

signaleert zij dat Westerse samenlevingen op alle niveaus zijn doordrongen van anti-autoritaire tendensen.²⁹⁸

Meer recent heeft de Britse socioloog Furedi uiteengezet dat gezag en autoriteit in de huidige samenleving afhankelijk zijn geworden van de instemming van 'de' publieke opinie. Daarbij constateert hij een inherent moeizame relatie met gezag: 'It appears that we have become far more comfortable with questioning authority than with affirming it.'²⁹⁹ Eén van de symptomen van die ongemakkelijke verhouding is dat gezag niet langer wordt beschouwd vanuit de vooronderstelling van legitimiteit, maar – omgekeerd – iedere vorm van gezagsuitoefening bij wijze van uitgangspunt als illegitiem wordt beoordeeld.³⁰⁰ Deze verschuiving van een positieve bevestiging naar een negatieve opvatting van gezag is volgens Furedi een van de belangrijkste veranderingen van de moderne tijd. Niettemin stelt Furedi, ondanks de door hem beschreven problemen die verband houden met de legitimatie van gezag door middel van de instemming van het publiek (*popular consent*), dat dit in de moderne tijd het enige aanvaardbare model is voor legitieme machtsuitoefening.³⁰¹

Die moeizame relatie is ook, in wat andere context, een belangrijk onderwerp in het werk van de Franse politicoloog Rosanvallon. De focus van zijn observaties is de democratie en de verhouding tussen politiek en samenleving, maar zijn bevindingen zijn ook breder herkenbaar en toepasbaar. Rosanvallon constateert dat periodieke electorale verkiezingen in de huidige tijd niet meer volstaan om de legitimiteit van het systeem te garanderen. Hij wijst daarbij onder meer op het feit dat de samenleving zichzelf steeds minder als een homogene groep burgers, maar als een verzameling minderheden is gaan beschouwen.³⁰² Het tegenwicht tegen de onvolmaaktheden in het democratisch systeem noemt Rosanvallon tegendemocratie, waarmee hij doelt op een samenstel van instituties en indirecte machten, voortkomend uit een permanent wantrouwen tegen de electorale legitimering van wettige democratische instituties.³⁰³ Deze tegendemocratie, die zich bijvoorbeeld uit in instituties die de overheid monitoren, zoals de ombudsman, of door middel van juridisering van maatschappelijke conflicten (denk aan een rechterlijke toets van overheidsoptreden), ondersteunt en versterkt de legitimiteit van het democratisch systeem.³⁰⁴

Legitimiteit is:

298 Arendt 1956, p. 403-404.

299 Furedi 2013, p. 2 en 406.

300 Furedi 2013, p. 404.

301 Furedi 2013, p. 406-407.

302 Rosanvallon 2011, p. 114-116 (dit artikel is een gecomprimeerde versie van het boek P. Rosanvallon, *Democratic Legitimacy: Impartiality, Reflexivity, Proximity*, Princeton: Princeton University Press 2011).

303 Rosanvallon 2008, p. 3-8.

304 Rosanvallon 2008, p. 12-18; zie ook Witteveen 2013, p. 381-384.

'(...) forever precarious, continuously under question, and dependent on social perceptions of the actions and behavior of institutions. This is an essential point for it suggests that these new figures have stepped outside the standard typological frame based on a distinction between legitimacy as a product of social recognition and legitimacy through identification with norms'.³⁰⁵

Hoewel Rosanvallon zich zoals gezegd richt op democratische legitimiteit, is zijn analyse over de uit permanent wantrouwen voortkomende 'tegendemocratische' krachten ook in de context van de legitieme strafrechtspleging interessant. Cleiren heeft, geïnspireerd door observaties van Rosanvallon, de in de inleiding reeds genoemde term 'tegenrechtspraak' geïntroduceerd om twee tendensen te karakteriseren die zich in relatie tot de strafrechtspleging voordoen: enerzijds wordt in de samenleving veel van het strafrecht verwacht, terwijl er anderzijds sprake is van een voortdurend wantrouwen richting diezelfde strafrechtspleging.³⁰⁶

De Nederlandse socioloog Gabriel van den Brink, die de ontwikkelingen in de opvattingen over gezag in Nederland heeft onderzocht, verklaart het toegenomen cynisme en onbehagen in de samenleving en de daarmee samenhangende kritiek op gezagsdragers niet als een afwijzing van het gezag, maar als een uiting van loyaliteit. Hij grijpt daarvoor terug op de theorie van Hirschmann over de wijze waarop mensen kunnen reageren wanneer zij worden geconfronteerd met (gepercipieerde) teruggang in kwaliteit. Hirschmann stelt dat er doorgaans twee opties zijn: *exit* en *voice*, kortgezegd vertrekken of het ongenoegen kenbaar maken in de hoop op die manier een verandering te bewerkstelligen. Voor welke mogelijkheid wordt gekozen hangt af van de aard van de organisatie en de loyaliteit die mensen voelen ten opzichte van de organisatie. Bij een sterke mate van loyaliteit zijn mensen eerder geneigd om *voice* te gebruiken in plaats van zonder meer te vertrekken. Van den Brink constateert dat er sprake is van stijgende verwachtingen over de (semi)publieke dienstverlening, een groeiend aantal *exit*-mogelijkheden en – waar *exit* geen optie is – een sterkere uiting van ongenoegen.³⁰⁷ Er bestaat behoefte aan 'een nieuwe vorm van gezag, waarbij enerzijds de interactie tussen machthebber en onderdaan wordt benadrukt terwijl er anderzijds meer aandacht naar de professionele en persoonlijke kwaliteiten van leidinggevenden gaat'.³⁰⁸

305 Rosanvallon 2011, p. 118.

306 Cleiren 2013, p. 109-110, zie ook par. 2.3.

307 Van den Brink 2012, p. 21-31.

308 Van den Brink 2012, p. 33.

3.5.2 Gezag van de rechtspraak

In het voorgaande is uiteengezet op welke wijzen men kan kijken naar gezag en legitimiteit in het algemeen. Wanneer wordt ingezoomd op het gezag van de rechtspraak dan wordt duidelijk dat ook dat gezag zowel normatieve als empirische aspecten kent. In normatieve zin zijn beginselen verankerd in de mensenrechten en voortkomend uit opvattingen over de rechtstaat met de daarbij behorende verdeling van machten, leidende uitgangspunten. Empirische legitimiteit komt aan bod wanneer het gaat om het vertrouwen in de rechtspraak, waarbij in het bijzonder de zogenoemde procedurele rechtvaardigheid belangrijke inzichten biedt in de factoren die eraan bijdragen dat justitiabelen het gevoel hebben dat er recht is gedaan. De hiervoor besproken tendensen van wederkerigheid, meer aandacht voor (de opvattingen van) degenen die aan de rechtspraak zijn onderworpen en een afname van vanzelfsprekend vertrouwen in gezagsdragers, zijn voor de rechtspraak eveneens herkenbaar. Ook in relatie tot rechtspraak wordt 'het afnemend gezag' immers veelvuldig geïdentificeerd en geanalyseerd. Dat neemt niet weg dat uit sociologisch onderzoek blijkt dat het vertrouwen in de rechtspraak tamelijk stabiel te noemen is. Anders dan ten aanzien van sommige andere publieke sectoren geeft een aanzienlijk deel van de bevolking al jarenlang aan voldoende vertrouwen te hebben in de rechtspraak.³⁰⁹ Er is dus sprake van een ogenschijnlijke paradox tussen het afnemend gezag van en het stabiele vertrouwen in de rechtspraak.

Wanneer het gaat over het gezag van de rechtspraak is van belang dat rechtspraak zich op verschillende punten van andere (overheids)instanties onderscheidt. Een voor de hand liggende maar essentiële eigenschap is de onafhankelijkheid van de rechtspraak ten opzichte van de andere staatsmachten. Onpartijdigheid, integriteit en openbaarheid zijn andere onderscheidende kenmerken. De rechtspraak vervult een onmisbare rol in de rechtsbescherming van de burger ten opzichte van de overheid.³¹⁰ Minder uniek voor de rechtspraak maar evenzeer onontbeerlijk zijn begrippen als professionaliteit, deskundigheid, hoor- en wederhoor.³¹¹ Een typerend kenmerk van de Nederlandse rechtspraak is voorts dat er geen sprake is van directe democratische legitimering. Anders dan veel andere landen kent ons strafproces nauwelijks lekeninbreng, zij het in de vorm van juryrechtspraak, lekenparticipatie of de mogelijkheid als burger een strafprocedure te initiëren.³¹² De legitimiteit van het stelsel moet daarom op andere wijzen worden gewaarborgd. In de moderne,

309 Zie voor het vertrouwen in de rechtspraak, de daarover beschikbare cijfers en hoe deze te interpreteren par. 2.2.

310 Bovend'Eert 2013, p. 2-4.

311 Vgl. Raad voor de rechtspraak 2010.

312 Cleiren & De Roos 2002, p. 183.

meer kritische samenleving zal daarvoor in ieder geval aandacht moeten zijn voor de begrijpelijkheid en toegankelijkheid van de rechtspraak.³¹³

Typerend voor het gezag van de rechtspraak is voorts dat het niet persoonlijk is, in die zin dat het gezag niet wordt ontleend aan (beslissingen van) de individuele rechter, maar aan de institutie.³¹⁴ Wanneer recht wordt gesproken is dat niet simpelweg een beslissing van een (daartoe opgeleide en deskundige) privépersoon, maar een bindend (eind)oordeel van een bevoegde instantie. Het is met andere woorden niet de persoon die recht doet, maar de rechter binnen het institutionele kader van de rechtspraak.³¹⁵ Die 'ontpersoonlijking' is ook terug te zien in de symbolen en rituelen die rechtspraak omgeven, zoals het dragen van de toga, de ruimtelijke indeling van de zittingszaal en de procedurele zittingsvoorschriften.³¹⁶ Die rituelen en symboliek zijn ook wel op te vatten als uitingen dat het recht en de rechtspraak moet worden gezien als iets van een hogere, zo men wil 'sacrale' orde.³¹⁷ In de moderne tijd is dat 'hogere' de democratisch tot stand gekomen wet, die in overeenstemming is met algemeen aanvaarde mensenrechten en rechtsbeginselen en die in concrete gevallen door de neutrale rechter wordt toegepast.³¹⁸ In weberiaanse termen gaat het bij dit aan de institutie ontleende gezag om bureaucratisch gezag, ontleend aan wetten, regels en procedures.³¹⁹

De Nederlandse rechter is van oudsher ook sterk ingebed in de rechterlijke institutie. Rechtspositioneel gezien is de rechter een 'ambtenaar met rechtspraak belast'.³²⁰ In tegenstelling tot bijvoorbeeld *common law*-stelsels staat de persoon van de rechter in Nederland niet centraal. De naam van de behandeld rechter is vaak niet bekend bij de partijen, laat staan bij het brede publiek. Op de bordjes in de zittingszaal staat slechts 'voorzitter' en 'rechter'. Het gezag van uitspraken berust niet op de staat van dienst van de behandelend rechter, maar veeleer op de totstandkoming en de redelijkheid ervan. Er is met andere woorden sprake van een meer 'anoniem' gezag.³²¹ Onder invloed van de hiervoor al geschetste tendensen in de samenleving staat ook de vanzelfsprekendheid van het institutionele, niet-persoonlijke gezag ter discussie. Hol heeft deze ontwikkeling geduid als een verschuiving van heteronomie naar autonomie. Bij de door Hol bedoelde autonomie is de keuze van het individu het uitgangspunt en is rechtspraak slechts één optie naast andere opties.³²² De toegenomen autonomie gaat gepaard met frequenter geuite kritiek op de

313 Zie uitgebreid De Roos 2006, p. 101-103.

314 Verheij 2016, p. 3.

315 Hol 2011, p. 350.

316 Cleiren & Hol 2013, p. 17-22.

317 Cleiren & Hol 2013, p. 17-18.

318 Hol 2011, p. 356.

319 Vgl. Tonkens 2016, p. 35.

320 Art. 14 Wet RO, zie ook Bovend'Eert 2013, p. 166-168.

321 Keijzer 2000, p. 23-24.

322 Hol 2011, p. 354-355.

rechter, waarbij sprake is van meer aandacht voor de individuen in het proces, in het bijzonder het slachtoffer, maar ook de rechter en de eventuele invloed van zijn persoonlijkheid op de uitkomst van de zaak.³²³

De verschuiving van heteronomie naar autonomie past volgens Hol bij de door Rosanvallon geschetste noodzaak op andere wijze legitimiteit te verkrijgen: 'Om te overtuigen, om hun legitimiteit te verzekeren moeten de moderne instituties laten zien dat ze aansluiten bij de individuele wensen en opvattingen van de individuele burger'.³²⁴ Daarbij bestaat ook behoefte aan een andere wijze van communicatie tussen de rechtspraak en het publiek. Wanneer het gezag niet alleen meer op positie of deskundigheid wordt gebaseerd, worden begrippen als empathie, dialoog en communicatie van belang.³²⁵ De laatste decennia is de rechtspraak dan ook een ontwikkeling zichtbaar in de wijze waarop over rechtszaken en uitspraken wordt gecommuniceerd. Dit uit zich bijvoorbeeld in afspraken over betere motivering van uitspraken, zoals de invoering van de PROMIS-methode bij strafzaken. Ook andere initiatieven die gericht zijn op het vergroten van de transparantie passen in het streven om meer tegemoet te komen aan de kritische vraag vanuit het publiek. Te denken valt aan de introductie van persrechters die bepaalde rechterlijke uitspraken nader toelichten, en de experimenten met het toelaten van camera's in de rechtszaal. In 2013 werd een nieuwe Persrichtlijn geïntroduceerd waarmee werd ingespeeld op de behoefte van het kritische publiek en het veranderde medialandschap door ruimere mogelijkheden te bieden voor het maken van opnamen ter zitting en verslaglegging via twitter toe te laten.³²⁶ Ook op meer institutioneel niveau wordt gezocht naar manieren om de rechtspraak transparanter te maken. De Wetenschappelijke Raad voor het Regeringsbeleid publiceerde in 2013 een onderzoeksrapport met de titel 'Speelruimte voor transparantere rechtspraak', waarin vanuit verschillende perspectieven wordt gekeken naar de wijze waarop transparantie in de rechtspraak kan worden verbeterd. Daarbij gaat het volgens de onderzoekers niet alleen om 'doorzichtigheid en begrijpelijkheid', maar ook om 'bekritiseerbaarheid': het 'meer openstellen en publiekelijk bediscussieerbaar maken van bepaalde delen van het denken en handelen van de rechtspraak'.³²⁷ Daarbij is wel van belang te onderkennen dat de bijzondere positie en rol van de rechtspraak meebrengt dat het afleggen van verantwoording en het deelnemen

323 Hol 2011, p. 356-360. Zie ook Heijne 2016, p. 1-2. De toegenomen gevoeligheid voor de persoon van de rechter is bijv. duidelijk te herkennen in de beslissing van de rechtbank Den Haag om de namen van de rechters die het tweede Wildersproces zouden doen, vooraf bekend te maken. Daarbij werd aangegeven dat de rechters geen lid waren van een politieke partij: 'Rechters in zaak-Wilders zijn "apolitiek"', *NOS*, 4 maart 2016. Zie voor kritiek hierop 'De Togacolumn: Natuurlijk mag een rechter lid zijn van een partij', *NRC*, 14 maart 2016.

324 Hol 2011, p. 361.

325 Jansen & Gabrielli 2012, p. 280; zie ook Rosanvallon 2011, p. 120.

326 Persrichtlijn rechtspraak 2013; zie daarover ook Verweij 2013, p. 402-405.

327 Broeders e.a. 2013, p. 17 en 80-83.

aan het publieke debat een ander – beperkter – karakter kent dan in het geval van veel andere gezagsdragers.³²⁸ Binnen de geldende kaders van het recht op een eerlijk proces, meer in het bijzonder de onafhankelijkheid en onpartijdigheid, kan echter wel worden gewerkt aan een zo open en communicatief mogelijke rechtspraak.³²⁹

De toegenomen behoefte aan wat men ‘communicatief gezag’³³⁰ kan noemen, doet zich niet alleen gelden op het niveau van de rechtspraak als instituut, maar ook bij de behandeling van zaken door de individuele rechter. De hiervoor besproken inzichten uit de theorie van de procedurele rechtvaardigheid bewijzen hier goede diensten. De rechter moet niet alleen een goede en bovendien begrijpelijk gemotiveerde uitspraak doen, maar moet ook in de interactie met partijen begrip en empathie tonen, overtuigingskracht en een zeker overwicht hebben.³³¹ In de rechtspraak zien we dit onder meer terug in het streven het achterliggende conflict van partijen op te lossen, of meer algemeen het leveren van zogenoemd ‘maatschappelijk effectieve rechtspraak’.³³² De ‘Nieuwe Zaaksbehandeling’ in het bestuursrecht, waarbij de rechter veel actiever dan vroeger op zoek gaat naar het eigenlijke conflict en de oplossing daarvan, is een duidelijk voorbeeld van de wijze waarop de rechtspraak op de veranderde behoefte in de samenleving inspeelt.³³³

Daarnaast is ook de rechtspraak, net als andere overheidsinstellingen, niet ontkomen aan wat kan worden geduid als de invloeden van het *new public management*-denken, waarbij met een grotere nadruk op efficiëntie, transparantie en klantgerichtheid wordt getracht het functioneren en de legitimiteit van de rechtspraak te verbeteren.³³⁴ In de literatuur is wel gewaarschuwd voor een te grote nadruk op deze *new public management*-beginselen, omdat daarmee de eigen doelen en waarden van de rechtspraak verloren kunnen gaan.³³⁵ De ‘bedrijfsvoeringspraktijk’ miskent volgens Bovend’Eert de bijzondere positie van de rechterlijke macht als onafhankelijke staatsmacht.³³⁶ Tonkens stelt dat burgers zich als (veeleisende) consument gaan gedragen wanneer zij te

328 Broeders e.a. 2013, p. 85-89.

329 Zie voor een bespreking van mogelijkheden in het kader van het strafproces Malsch 2013, p. 286-289.

330 Zie voor die term Tonkens in: Jansen & Gabrielli 2012, p. 295.

331 Tonkens 2016, p. 36-37. Zie ook Jansen, Van den Brink & Kneyber 2012b, p. 312-315. Deze auteurs noemen dit de ‘persoonsgebonden legitimiteit in de interactie’. Deze vorm van legitimiteit bestaat in hun model naast de institutionele legitimiteit op maatschappelijk niveau en de positionele legitimiteit op organisatieniveau.

332 Zie Raad voor de rechtspraak 2010 en Raad voor de rechtspraak 2016.

333 Zie daarover Verburg 2013, p. 19-23.

334 Zie uitgebreider par. 2.5.

335 Hol 2011, p. 365. Zie over de zoektocht naar balans tussen klassieke en ‘economische’ waarden de dissertatie van Elaine Mak, Mak 2008. Zie ook het Rapport visitatie gerechten 2018, *Goede rechtspraak, sterke rechtsstaat*, 22 maart 2019, p. 39-41.

336 Bovend’Eert 2013, p. 259.

zeer als 'klant' worden benaderd.³³⁷ Het woord 'klant' is bovendien in zekere zin misleidend omdat het een keuzevrijheid impliceert die er, zeker in de context van het strafproces, vaak niet is.³³⁸

3.6 EFFICIËNTIE

Een tweede aspect dat in het kader van dit onderzoek als randvoorwaarde voor een goede strafrechtspleging is aangemerkt, is het belang van efficiëntie. Efficiëntie, ook wel doelmatigheid genoemd, houdt in dat met zo min mogelijk inspanning of middelen het gewenste resultaat wordt bereikt.³³⁹ Het behelst dus een economische kosten-batenafweging en kan, toegepast op de strafrecht-spraak, worden omschreven als het streven om recht te doen op een zo snel mogelijke wijze en tegen zo min mogelijk kosten.³⁴⁰ Het streven naar efficiëntie is voor de strafrechtspleging geen zelfstandig doel en weegt in veel gevallen niet op tegen andere belangen, zoals waarheidsvinding en het recht op een eerlijk proces. Niettemin vormt het wel een waarde die het strafproces mede normeert. Met een goede strafrechtspleging verhoudt zich bijvoorbeeld niet dat een proces nodeloos wordt getraineerd, uitgesteld of vertraagd. Tegelijkertijd kan een efficiënte behandeling ook een positieve bijdrage leveren aan andere doelen en belangen van het strafproces. Zo kan een snelle procedure de waarheidsvinding bevorderen en dient het de individuele rechtsbescherming, doordat de verdachte niet lang in onzekerheid hoeft te verkeren.³⁴¹

De hiernavolgende paragraaf bevat een beknopte bespreking van slechts enkele aspecten van efficiëntie als voorwaarde voor een goede strafrechtspleging. Eerst volgen enkele algemene observaties ten aanzien van de betekenis van efficiëntie voor de strafrechtspleging (paragraaf 3.6.1), daarna wordt ingegaan op het belang van afdoening binnen een redelijke termijn (paragraaf 3.6.2).

3.6.1 De betekenis van efficiëntie voor wetgeving, rechterlijke organisatie en rechtspraak

Het belang van efficiëntie speelt in de eerste plaats een rol bij het maken van afwegingen door de wetgever over de meest optimale inrichting van het

337 Jansen & Gabrielli 2012, p. 288.

338 Jansen, Van den Brink & Kneyber 2012a, p. 12.

339 Van Dale definieert efficiënt als: 'zó dat het de minste middelen, inspanning enz. kost'. Het is iets anders dan effectiviteit (of doeltreffendheid), waarbij het gaat om de vraag of de uitkomst van het proces gerealiseerd wordt.

340 Cleiren spreekt in dit verband van 'economische rationaliteiten', zie Cleiren 2003a, p. 66-67. Zie over efficiëntie in de context van de rechterlijke organisatie Mak 2008, p. 39.

341 Zie ook Cleiren 1993, p. 69.

strafproces, gegeven het feit dat de daarvoor beschikbare middelen niet onuitputtelijk zijn.³⁴² Tal van wetswijzigingen zijn mede ingegeven door het streven een efficiëntere afdoening van strafzaken mogelijk te maken. De introductie van de strafbeschikking en de Wet stroomlijning hoger beroep zijn hiervan voorbeelden.³⁴³ Ook bij de verschillende vernieuwingstrajecten van het Wetboek van Strafvordering die de afgelopen decennia hun beslag hebben gekregen, is er steeds nadrukkelijk aandacht geweest voor het belang van efficiëntie.³⁴⁴ Bij het traject Modernisering Strafvordering is dit onder meer te herkennen in het streven om strafzaken zo veel mogelijk 'panklaar' op zitting te brengen, waarbij meer nadruk komt te liggen op het voorbereidend onderzoek.³⁴⁵

Daarnaast speelt efficiëntie een rol bij de vormgeving van de rechterlijke organisatie. Zoals reeds in hoofdstuk twee aan de orde kwam is bij de organisatie van de gerechten in toenemende mate aandacht voor het efficiënt afhandelen van zaken.³⁴⁶ Dat uit zich onder meer in het streven om procedures zonder onnodige aanhoudingen af te doen, iets dat mede wordt gestimuleerd door het outputgerichte financieringssysteem. Door zaken doelmatig af te doen kunnen doorlooptijden worden verkort en kan de toegang van de burger tot het recht worden vergroot. Efficiëntie zorgt er zo voor dat de rechtspraak zijn maatschappelijke functie effectief kan vervullen en draagt bij aan de kwaliteit en legitimiteit ervan.³⁴⁷ Tegelijkertijd heeft het streven naar maximale efficiëntie ook een keerzijde. Zo kan de kwaliteit van de rechtspraak juist onder druk komen te staan (bijvoorbeeld wanneer sprake is van een (te) hoge werk-

342 Crijns 2008, p. 31.

343 Wet van 7 juli 2006 tot wijziging van het Wetboek van Strafrecht, het Wetboek van Strafvordering en enige andere wetten in verband met de buitengerechtelijke afdoening van strafbare feiten (Wet OM-afdoening), *Stb.* 2006, 330; Wet van 5 oktober 2006 tot wijziging van het Wetboek van Strafvordering met betrekking tot het hoger beroep in strafzaken, het aanwenden van gewone rechtsmiddelen en het wijzigen van de telastlegging (stroomlijnen hoger beroep), *Stb.* 2006, 470.

344 Vgl. in het kader van het project Strafvordering 2001 Groenhuijsen & Knigge 2001, p. 20; en in het kader van Modernisering strafvordering de brief van de minister van Justitie en Veiligheid d.d. 30 november 2015 over de Modernisering (*Kamerstukken II 2015/16, 29279, 278*), p. 13-14, 18-19 en 105.

345 Concept memorie van toelichting bij Boek 4 van het nieuwe Wetboek van Strafvordering inhoudende bepalingen over de berechting in verband met de modernisering van het Wetboek van Strafvordering, par. 2.2. en 2.3.

346 Zie par. 2.5. en par. 3.5.2.

347 Raad voor de rechtspraak 2010, p. 29-31. In Europees verband is de Council of Europe European Commission for the efficiency of justice (CEPEJ) opgericht, een organisatie die tot doel heeft de kwaliteit en efficiëntie van de rechtspraak in Europese lidstaten te verbeteren en het vertrouwen in de rechtspraak te versterken.

druk),³⁴⁸ en kunnen klassieke uitgangspunten als onafhankelijkheid en onpartijdigheid enigszins ondergeschikt raken.³⁴⁹

Ten derde zijn efficiëntiebelangen van betekenis binnen het bestek van een concrete strafzaak. Rechters kunnen immers te maken krijgen met situaties waarin zij het belang van een voortvarende afdoening van de zaak moeten afwegen tegen andere belangen. Bijvoorbeeld wanneer wordt verzocht om aanhouding van de behandeling van de zaak omdat de verdachte niet aanwezig kan zijn. Of wanneer een getuige (nog) niet is getraceerd maar er wel mogelijkheden zijn de getuige 'binnen een aanvaardbare termijn' te horen.³⁵⁰ Van geval tot geval zal moeten worden afgewogen of belangen zoals waarheidsvinding of eerlijk proces-beginselen prevaleren boven het belang van een efficiënte afdoening van de zaak. Kostenoverwegingen mogen daarbij in ieder geval niet leidend zijn, maar kunnen wel een rol spelen voor zover daardoor geen van de betrokkenen in hun rechtens te respecteren belangen worden geschaad.³⁵¹

Het is met name het laatste aspect dat vanuit het perspectief van contempt of court relevant is. Contempt is immers, zoals hierna zal blijken, een instrument dat in een concrete procedure kan worden ingezet, mede met het oog op het bewerkstelligen van een voortvarend en ongehinderd procesverloop. Het is niet gericht op het in zijn algemeenheid zo efficiënt mogelijk vormgeven van het (gehele) strafproces en de rechterlijke organisatie. In het kader van dit onderzoek gaat het dus vooral om de wijze waarop het belang van een efficiënte afdoening vorm krijgt in de rechterlijke oordeelsvorming.

3.6.2 Afdoening binnen een redelijke termijn

Een van de meest voor de hand liggende aspecten van efficiëntie in de rechterlijke oordeelsvorming, is het uitgangspunt dat een procedure binnen een redelijke termijn tot een einde moet komen. In dat uitgangspunt liggen in feite twee beginselen besloten: het gegeven dat een procedure op zeker moment tot een einde moet komen, en het feit dat dit binnen een 'redelijke' termijn moet gebeuren. Het eerste beginsel, ook wel aangeduid met de Latijnse term *lites finiri oportet*, dient niet alleen praktische en financiële belangen, maar komt ook ten goede aan de rechtszekerheid en draagt daarmee bij aan de rechtsbescherming van een individuele verdachte.³⁵² Ook bij het beginsel van afdoe-

348 Zoals wel gesignaleerd binnen de rechtspraak, zie bijv. Raad voor de rechtspraak 2016, p. 42-47.

349 Zie daarover uitgebreid de dissertatie van Elaine Mak, Mak 2008.

350 Vgl. art. 288 lid 1 sub a Sv, waarin is bepaald dat de rechtbank van het oproepen van niet verschenen getuigen kan afzien indien zij van oordeel is dat 'het onaannemelijk is dat de getuige binnen een aanvaardbare termijn ter terechtzitting zal verschijnen'.

351 Vgl. Vellinga 2015, p. 82.

352 Crijns 2008, p. 29.

ning binnen een redelijke termijn speelt de rechtsbescherming een belangrijke rol. Het beginsel is neergelegd in artikel 6 lid 1 EVRM en strekt ertoe de verdachte te beschermen tegen al te lange onzekerheid over de afdoening van de zaak.³⁵³ Daarnaast zijn er andere goede redenen om een strafzaak voortvarend te behandelen, zoals de veronderstelling dat snelle strafoplegging meer (speciaal en generaal) preventief effect heeft, de belangen van slachtoffers en het feit dat waarheidsvinding door tijdsverloop doorgaans niet wordt vergemakkelijkt.³⁵⁴ Vanwege al deze belangen zijn in het Wetboek van Strafvordering ook op tal van plaatsen termijnvoorschriften opgenomen.³⁵⁵ Het wetboek is, aldus Cleiren, 'doortrokken van spoed', hoewel de mogelijkheden voor de verdachte om een spoedige afdoening ook af te dwingen beperkt zijn.³⁵⁶ Ook zonder dat een spoedige afdoening rechtens afdwingbaar is, kan niettemin worden gesteld dat een zekere voortvarendheid in de strafrechtspleging wel van de autoriteiten mag worden verwacht.³⁵⁷

Het Europese Hof voor de Rechten van de Mens heeft in zijn rechtspraak criteria geformuleerd waaraan het tijdsverloop moet worden getoetst. Het Hof stelt voorop dat een afweging moet worden gemaakt tussen het vereiste dat een procedure voortvarend (*expeditious*) wordt gevoerd, en het fundamentele uitgangspunt van een *proper administration of justice*.³⁵⁸ Of in een concreet geval sprake is van overschrijding van de redelijke termijn moet worden beoordeeld aan de hand van de complexiteit van de zaak, de opstelling van de verdachte en de wijze waarop de zaak door de autoriteiten is behandeld.³⁵⁹ De Hoge Raad heeft die criteria in de Nederlandse context overgenomen en uitgangspunten geformuleerd voor de wijze waarop op overschrijdingen van de redelijke termijn behoort te worden gereageerd.³⁶⁰ Het is blijkens deze rechtspraak vooral problematisch wanneer het tijdsverloop te wijten is

353 EHRM 27 juni 1968, appl.no. 2122/64 (Wemhoff v. Germany), par. 18.

354 Vgl. Den Hartog 1992, p. 3-13. Door De Bosch Kemper is spoed dan ook aangemerkt als een van de hoofdvereisten van strafvordering, vgl. De Bosch Bosch Kemper 1838, Inleiding, p. VII en VIII: 'Spoed in de regtspleging, zooveel zij met het streven naar waarheid bestaambaar is. (...) Spoed is na waarheid eene hoofdvereischte eener goede strafvordering. Door *kort en goed regt* drukten onze voorouders de beide hoofdvereischten eener goede regtsbedeeling uit (...)'.
355 Te denken valt aan de verjaringsregeling, maar ook aan termijnvoorschriften voor het behandelen van de zaak op de zitting en het instellen van hoger beroep, zie uitgebreider Corstens 1986, p. 438-439.

356 Cleiren 1993, p. 70.

357 Toegespitst op het openbaar ministerie concluderen Cleiren en Crijns dat, hoewel in zijn algemeenheid niet van een 'beginselplicht tot voortvarendheid in de strafrechtelijke rechtshandhaving' kan worden gesproken, van het openbaar ministerie wel een zekere voortvarendheid mag worden verwacht, zie Cleiren & Crijns 2010, p. 34-35.

358 EHRM 12 oktober 1992, appl.no. 12919/87 (Boddaert v. Belgium), par. 39.

359 EHRM 28 juni 1978, appl.no. 6232/73 (König v. Germany), par. 99.

360 HR 17 juni 2008, ECLI:NL:HR:2008:BD2578, NJ 2008, 358 m.nt. Mevis. De Hoge Raad heeft sindsdien (expliciet) aan deze uitgangspunten vastgehouden: HR 19 april 2011, ECLI:NL:HR:2011:BP5361, NJ 2015, 133 m.nt. Mevis en HR 17 april 2018, ECLI:NL:HR:2018:558.

aan inactiviteit van de autoriteiten. Ook overbelasting van het justitiële apparaat, personeelstekorten of andere organisatorische problemen kunnen leiden tot onaanvaardbaar lange doorlooptijden bij de gerechten en daarmee tot een schending van artikel 6 EVRM. Maar het is ook denkbaar dat de vertraging wordt veroorzaakt door de verdachte of door andere betrokkenen bij de procedure. Zeker in strafzaken hebben verdachten er vaak geen al te groot belang bij dat hun zaak spoedig wordt afgerond. Zij kunnen met verzoeken om nader onderzoek, het horen van getuigen, door het opwerpen van strafproceessuele obstakels of verzoeken om aanhouding bewerkstelligen dat een procedure vertraging oploopt. Het EHRM verlangt niet van verdachten dat zij actief meewerken aan het proces, en evenmin kan hen worden tegengeworpen dat zij gebruik maken van alle hen ter beschikking staande wettelijke mogelijkheden,³⁶¹ ook niet wanneer hun optreden gekwalificeerd kan worden als opzettelijke obstructie van de rechtsgang.³⁶² Niettemin is het gedrag van verdachten wel een relevante factor bij het vaststellen van de (on)redelijkheid van het tijdsverloop, waarbij ook de kennelijke intentie om de zaak te vertragen een rol kan spelen.³⁶³ In zo'n geval zal van schending van artikel 6 EVRM niet snel sprake zijn en hoeft de verdachte daarvoor dus ook niet te worden gecompenseerd. Daarmee is een langdurig voortslepende procedure echter niet minder problematisch. Ook met het oog op de belangen van slachtoffers, de geloofwaardigheid van de rechtspraak en de kosten is het immers van belang dat procedures op een snelle en zo efficiënt mogelijke wijze worden afgedaan.

Bij de behandeling van concrete zaken zullen rechters dus – onder meer – moeten afwegen of het belang van een voortvarende behandeling opweegt tegen andere belangen. Dergelijke afwegingen zijn meest duidelijk herkenbaar wanneer wordt verzocht om aanhouding van de zaak, bijvoorbeeld omdat de verdachte niet in de gelegenheid is de zitting bij te wonen. De Hoge Raad heeft de daarbij aan te leggen toets als volgt verwoord:

‘Bij de beslissing op een verzoek tot aanhouding van het onderzoek op de terechtzitting dient de rechter in feitelijke aanleg een afweging te maken tussen alle daarvoor in aanmerking komende belangen, waaronder het aanwezigheidsrecht van de verdachte, het belang dat niet alleen de verdachte maar ook de samenleving heeft bij een spoedige berechting en het belang van een goede organisatie van de rechtspleging.’³⁶⁴

361 EHRM 10 december 1982, appl.no. 8304/78 (Corigliano v. Italy), par. 42; EHRM 22 februari 2007, appl.no. 76835/01 (Kolomiyets v. Russia), par. 25-31.

362 EHRM 15 juli 1982, appl.no. 8130/78 (Eckle v. Germany), par. 82, waarin de verdachten onder meer herhaaldelijk wrakingsverzoeken indienden.

363 EHRM 23 september 1998, appl.no. 28213/95 (I.A. v. France), par. 121.

364 HR 26 januari 1999, ECLI:NL:HR:1999:ZD1314, NJ 1999, 294; herhaald in HR 16 oktober 2018, ECLI:NL:HR:2018:1934, waarin de Hoge Raad spreekt van het belang van de samenleving bij een ‘doeltreffende en spoedige berechting’.

Daarbij weegt in ieder geval het aanwezigheidsrecht van de verdachte dermate zwaar dat de rechter een verdachte die wegens ziekte niet aanwezig kan zijn in beginsel steeds de gelegenheid zal moeten geven op een later moment van dat recht gebruik te maken.³⁶⁵ Ook bij beslissingen over het al dan niet horen van getuigen speelt het belang van een voortvarende afdoening een rol. Hoewel de spoedige voortgang van de zaak geen toereikende reden is om een getuigenverzoek af te wijzen, maakt de wet een afwijzing wel eenvoudiger als het verzoek in een later stadium in de procedure wordt gedaan.³⁶⁶

3.7 VRIJHEID VAN MENINGSUITING

Bij de bespreking van de verschillende componenten van een goede strafrechtspleging is al gebleken dat er vaak een spanning bestaat tussen die beginselen en het recht op vrije meningsuiting. Kritische uitlatingen over lopende rechtszaken, verdachten, de rechtspraak in het algemeen of specifieke rechters in het bijzonder, kunnen immers in strijd komen met de onschuldpresumptie of afbreuk doen aan de rechterlijke onafhankelijkheid en het gezag van de rechtspraak. Met een instrument als contempt of court kunnen, met het oog op het waarborgen van die goede rechtspleging, grenzen worden gesteld aan de vrijheid van meningsuiting. De vrijheid van meningsuiting kan dan ook als 'tegenkracht' van de goede strafrechtspleging worden beschouwd. Daarmee is niet gezegd dat de vrijheid van meningsuiting niet ook een positieve bijdrage aan een goede strafrechtspleging kan leveren, bijvoorbeeld in het kader van de openbaarheid of voor wat betreft de vrijheid van verdediging. Omdat het bij contempt of court echter veelal gaat om het beperken van die uitingsvrijheid vormt het in dit onderzoek vooral een tegengestelde waarde. Om een indruk te krijgen hoe de belangen van een goede strafrechtspleging zich verhouden tot het recht op vrije meningsuiting en in welke mate en onder welke omstandigheden beperkingen op die uitingsvrijheid gerechtvaardigd zijn, wordt hieraan in deze paragraaf aandacht besteed. Daarbij wordt eerst in grote lijnen uiteengezet hoe dat recht in het EVRM is gewaarborgd en welke beperkingsgronden er zijn (paragraaf 3.7.1). In paragraaf 3.7.2 wordt afzonderlijk aandacht besteed aan de voor dit onderzoek meest relevante beperkingsgrond, te weten

365 HR 12 mei 2015, ECLI:NL:HR:2015:1236: in beginsel, want de rechter kan een aanhoudingsverzoek afwijzen indien hij de door de verdachte voor zijn aanwezigheid opgegeven reden niet aannemelijk acht, of wanneer bijzondere omstandigheden meebrengen dat het belang van een behoorlijke strafvordering (waaronder de redelijke termijn) dient te prevaleren.

366 Zo geldt bij verzoeken gedaan ter terechtzitting het strengere noodzaaks criterium van art. 315 Sv. In hoger beroep geldt het noodzaaks criterium daarnaast als de getuigen niet bij appelschriftuur zijn verzocht, zie art. 410 Sv en het overzichtsarrest HR 1 juli 2014, ECLI:NL:HR:2014:1496, NJ 2014, 441 m.nt. Borgers. Zie voor een afwijzing van een in een laat stadium door het openbaar ministerie verzochte getuige met (onder meer) het oog op een voortvarende behandeling hof Arnhem-Leeuwarden, 28 februari 2014, ECLI:NL:GHARL:2014:1512.

de ‘impartiality and authority of the judiciary’. Vervolgens wordt ingegaan op de normering van de uitingsvrijheid van de media (paragraaf 3.7.3), procesdeelnemers (paragraaf 3.7.4) en politici (paragraaf 3.7.5). Er wordt over het algemeen niet afzonderlijk aandacht besteed aan de Nederlandse context. Hoewel het recht op vrije meningsuiting is neergelegd in artikel 7 van de Grondwet, vindt de beoordeling van concrete geschillen gelet op het toetsingsverbod van artikel 120 Grondwet immers plaats aan de hand van artikel 10 EVRM en het door het EHRM ontwikkelde toetsingskader.³⁶⁷ Een nadere uitwerking van enkele concrete bepalingen die de vrijheid van meningsuiting in Nederland begrenzen, vindt plaats in hoofdstuk 6.

3.7.1 Het recht op vrijheid van meningsuiting

Het recht op vrijheid van meningsuiting is neergelegd in artikel 10 EVRM. Het omvat, blijkens lid 1 ‘de vrijheid een mening te koesteren en de vrijheid om inlichtingen of denkbeelden te ontvangen of te verstrekken, zonder inmenging van enig openbaar gezag en ongeacht grenzen.’ Het wordt door het Europese Hof beschouwd als een essentiële voorwaarde voor een democratische samenleving en voor de persoonlijke ontwikkeling van haar burgers.³⁶⁸ Het Hof kent daarbij een belangrijke rol toe aan de pers, die het publiek in staat moet stellen zich een mening te vormen over zaken van algemeen belang en benadrukt daarbij dat de vrijheid van meningsuiting ook het recht op het ontvangen en delen van informatie omvat.³⁶⁹

Dat betekent echter niet dat het recht op vrije meningsuiting absoluut of onbeperkt is. Lid 2 van artikel 10 EVRM maakt het mogelijk om de uitoefening van dit recht te onderwerpen aan beperkingen voor zover die noodzakelijk zijn in het belang van de nationale veiligheid, territoriale integriteit of openbare veiligheid, het voorkomen van wanordelijkheden en strafbare feiten, de bescherming van de gezondheid of de goede zeden, de bescherming van de goede naam of de rechten van anderen, om de verspreiding van vertrouwelijke mededelingen te voorkomen of om het gezag en de onpartijdigheid van de rechterlijke macht te waarborgen. Waar een meningsuiting in het gedrang komt met andere rechten weegt het Europese Hof het relatieve gewicht van de

³⁶⁷ Zie bijv. HR 10 april 2018, ECLI:NL:HR:2018:541.

³⁶⁸ EHRM 7 december 1976, appl.no. 5493/72 (*Handyside v. UK*), par. 49: ‘Freedom of expression constitutes one of the essential foundations of such a society, one of the basic conditions for its progress and for the development of every man. Subject to paragraph 2 of Article 10 (art. 10-2), it is applicable not only to “information” or “ideas” that are favourably received or regarded as inoffensive or as a matter of indifference, but also to those that offend, shock or disturb the State or any sector of the population. Such are the demands of that pluralism, tolerance and broadmindedness without which there is no “democratic society”.’

³⁶⁹ EHRM 8 juli 1986, appl.no. 9815/82 (*Lingens v. Austria*), par. 41-42.

verschillende belangen tegen elkaar af. Daarbij hanteert het Hof verschillende toetsingscriteria. In de eerste plaats is de aard van de uitlatingen van belang. Het Hof maakt daarbij een onderscheid tussen waardeoordelen en uitlatingen die als feiten worden gepresenteerd. Waardeoordelen behoeven – anders dan feitelijke vaststellingen – geen bewijs en mogen aanstootgevend of choquerend zijn.³⁷⁰ Dergelijke waardeoordelen kunnen niettemin in strijd zijn met artikel 10 EVRM wanneer het gaat om ‘excessieve’ uitlatingen wat betreft de ernst, aard of toon ervan.³⁷¹ Een andere relevante factor is het object van kritiek. Bij het bekritisieren van de regering, politici of andere publieke personen is meer geoorloofd dan bij kritiek op gewone burgers.³⁷² Daarnaast is de aard van het ingrijpen van belang. Bij beperkingen die neerkomen op voorafgaande controle of censuur is het Hof beduidend strenger dan wanneer het gaat om (sanctionerende) reacties achteraf.³⁷³ De aard en ernst van de reactie is eveneens een factor die wordt betrokken bij de beoordeling van de proportionaliteit van het ingrijpen.³⁷⁴ Deze proportionaliteitstoets houdt nauw verband met de overige omstandigheden van de zaak: waar in de ene zaak zelfs een disciplinaire waarschuwing als onevenredig werd aangemerkt,³⁷⁵ waren in andere gevallen een (disciplinaire) boete³⁷⁶ en een strafrechtelijke veroordeling³⁷⁷ wel in overeenstemming met artikel 10 EVRM.

3.7.2 Beperkingen ter bescherming van de onpartijdigheid en het gezag van de rechtspraak

In het kader van dit onderzoek is met name de beperkingsgrond van het gezag en de onpartijdigheid van de rechterlijke macht (*the authority and impartiality of the judiciary*) van belang.³⁷⁸ Het Hof heeft in zijn rechtspraak nadere invulling gegeven aan de inhoud en betekenis van deze beperkingsgrond. Het begrip ‘rechtspraak’ wordt door het EHRM ruim opgevat. Het omvat niet alleen de rechterlijke macht als zodanig, ook wel de *machinery of justice* genoemd,

370 Vgl. EHRM 24 februari 1997, appl.no. 19983/92 (De Haes and Gijssels v. Belgium), par. 34; zie ook EHRM 6 mei 2003, appl.no. 48898/99 (Perna v. Italy), par. 47; EHRM 18 september 2012, appl.no. 3084/07 (Falter Zeitschriften GmbH v. Austria, no. 2), par. 44.

371 Vgl. EHRM 26 april 1995, appl.no. 15974/90 (Prager and Oberschlick v. Austria), par. 37.

372 EHRM 23 april 1992, appl.no. 11798/85 (Castells v. Spain), par. 46.

373 Vgl. EHRM 26 november 1991, appl.no. 13585/88 (Observer and Guardian v. UK), par. 60.

374 EHRM 8 juli 1999, appl.no. 24246/94 (Okçuoglu v. Turkey), par. 49; EHRM 12 februari 2019, appl.no. 70465/12 (Pais Pires de Lima v. Portugal).

375 EHRM 28 oktober 2003, appl.no. 39657/98 (Steur v. the Netherlands), par. 44.

376 EHRM 20 mei 1998, appl.no. 25405/94 (Schöpfer v. Switzerland), par. 34.

377 EHRM 26 april 1995, appl.no. 15974/90 (Prager and Oberschlick v. Austria), par. 38.

378 Omdat de onpartijdigheid al uitgebreider is behandeld in par. 3.3.3. komt in deze paragraaf met name het gezag van de rechtspraak als beperkingsgrond aan bod.

maar ook de individuele rechters in hun officiële hoedanigheid.³⁷⁹ Met de term *authority of the judiciary* doelt het Hof op de aanvaarding van de rechterlijke macht als de instantie die exclusief is belast met de afdoening van juridische geschillen. Het Hof formuleert dit als volgt:

‘The phrase “authority of the judiciary” includes, in particular, the notion that the courts are, and are accepted by the public at large as being, the proper forum for the ascertainment of legal rights and obligations and the settlement of disputes relative thereto; further, that the public at large have respect for and confidence in the courts’ capacity to fulfil that function.’³⁸⁰

Uit het recht op meningsuiting vloeit voort dat het burgers, journalisten en politici vrij staat om zich uit te laten over zaken die verband houden met de rechtspleging. Sterker nog, de rechtspleging is een zaak van publiek belang en het is de taak van de pers om daarover te berichten.³⁸¹ Het Hof acht het dan ook ondenkbaar dat er voorafgaand of tijdens rechtszaken geen discussie zou mogen zijn over het onderwerp van die rechtszaken, en maakt daarbij geen onderscheid tussen gespecialiseerde tijdschriften, de gewone pers of het brede publieke debat.³⁸² In zoverre ziet het Hof dus niets in een algemene *sub judice*-regel, op grond waarvan men zich dient te onthouden van het doen van uitlatingen over lopende rechtszaken. Dat neemt niet weg dat belang toekomt aan het recht op een eerlijk proces en het gezag van de rechtspraak en dat bepaalde uitlatingen daarmee zozeer in strijd kunnen zijn dat een beperking gerechtvaardigd is. Het Hof pleegt in dat verband te overwegen:

‘(...) this must be borne in mind by journalists when commenting on pending criminal proceedings since the limits of permissible comment may not extend to statements which are likely to prejudice, whether intentionally or not, the chances of a person receiving a fair trial or to undermine the confidence of the public in the role of the courts in the administration of criminal justice.’³⁸³

Bovendien onderkent het Europese Hof de bijzondere positie van de rechterlijke macht. In de Prager en Oberschlick-uitspraak, waarin het ging om een veroordeling van een journalist in verband met het publiceren van een uiterst kritisch artikel over de Weense rechtbank, verwoordt het Hof dit als volgt:

‘Regard must, however, be had to the special role of the judiciary in society. As the guarantor of justice, a fundamental value in a law-governed State, it must enjoy

379 EHRM 26 april 1979, appl.no. 6538/74 (Sunday Times v. UK), par. 55.

380 EHRM 26 april 1979, appl.no. 6538/74 (Sunday Times v. UK), par. 55.

381 EHRM 7 juni 2007, appl.no. 1914/02 (Dupuis and others v. France), par. 33.

382 EHRM 1 juli 2014, appl.no. 56925/08 (A.B. v. Switzerland), par. 45.

383 EHRM 29 augustus 1997, appl.no. 22714/93 (Worm v. Austria), par. 50; EHRM 24 november 2005, appl.no. 53886/00 (Tourancheau and July v. France), par. 66; EHRM 1 juli 2014, appl.no. 56925/08 (A.B. v. Switzerland), par. 45.

public confidence if it is to be successful in carrying out its duties. It may therefore prove necessary to protect such confidence against destructive attacks that are essentially unfounded, especially in view of the fact that judges who have been criticised are subject to a duty of discretion that precludes them from replying.³⁸⁴

Daarbij maakt het in de beoordeling van de toelaatbaarheid van de uitlatingen een verschil of de kritiek is gericht op een individuele functionaris of op het gerechtelijk systeem als zodanig. Het Hof biedt relatief veel ruimte voor kritiek op het functioneren van het juridisch systeem, zeker wanneer het gaat om het aan de kaak stellen van mogelijk falen in de rechtspleging.³⁸⁵ Wanneer het echter gaat om min of meer persoonlijke aanvallen op gerechtelijke ambtenaren kiest het Hof voor een strengere toets.³⁸⁶ De ratio daarvan is niet alleen dat dit soort kritiek een negatieve invloed kan hebben op de aanvaarding en het gezag van de rechterlijke macht in het algemeen, maar ook dat rechterlijke ambtenaren zich vanwege hun functie niet eenvoudig in het openbaar kunnen verweren.³⁸⁷ Bij de beoordeling van de toelaatbaarheid van uitlatingen maakt het Europese Hof verder een onderscheid al naar gelang de functie of hoedanigheid van degene die de uitlatingen doet en de plaats of de gelegenheid waar de kritiek wordt geuit. In de volgende paragrafen zal achtereenvolgens worden ingegaan op de pers, procesdeelnemers en politici.

3.7.3 De pers

Zoals reeds gezegd kent het EHRM bij de verwezenlijking van de vrijheid van meningsuiting een belangrijke rol toe aan de pers. Berichtgeving over rechtszaken vormt een zwaarwegend publiek belang, ook omdat het bijdraagt aan de openbaarheid zoals wordt voorgeschreven door artikel 6 EVRM.³⁸⁸ Een van de bekendste en voor contempt of court meest relevante zaken op dit gebied is de uitspraak Sunday Times tegen het Verenigd Koninkrijk uit 1979. Het ging in die zaak om een artikel dat de Sunday Times wilde publiceren over de zogenoemde thalodamide-affaire, waarbij veel kinderen misvormd

384 EHRM 26 april 1995, appl.no. 15974/90 (Prager and Oberschlick v. Austria), par. 34.

385 Vgl. EHRM 24 februari 1997, appl.no. 19983/92 (De Haes and Gijsels v. Belgium), par. 34-49, waarin het ging om een serie uiterst kritische artikelen over het optreden van enkele Antwerpse rechters en een officier van justitie in een zaak van een van incest verdachte notaris. Zie ook Kuijer 2004a, p. 108.

386 De Europese rechtspraak beschermt overigens niet alleen rechters maar ook openbaar aanklagers en hogere politiefunctiearissen, die als ambtenaren eveneens dienen bij te dragen aan de *proper administration of justice*, zie EHRM 19 juni 2003, appl.no. 49017/99 (Pedersen and Baadsgaard v. Denmark), par. 66.

387 Zie ook de expliciete overweging in EHRM 26 april 1995, appl.no. 15974/90 (Prager and Oberschlick v. Austria), par. 34.

388 EHRM 29 augustus 1997, appl.no. 22714/93 (Worm v. Austria), par. 50, zie ook Kuijer 2004a, p. 96-98.

ter wereld waren gekomen door een medicijn dat hun moeders tijdens de zwangerschap hadden gebruikt. Er was een rechtszaak aanhangig die de ouders van de kinderen hadden aangespannen tegen de producent van het medicijn. Ten tijde van de voorgenomen publicatie liepen er onderhandelingen tussen de partijen. De Engelse rechter verbood publicatie omdat hiervan druk kon uitgaan op de producent en publicatie zodoende de onderhandelingen zou kunnen beïnvloeden. De Sunday Times legde dit verbod voor aan de hogere nationale rechters, kreeg in eerste instantie gelijk maar ving uiteindelijk alsnog bot. Het Europese Hof stelde de krant echter in het gelijk en oordeelde met een meerderheid van elf tegen negen stemmen dat het publicatieverbod in strijd was met artikel 10 EVRM. Hoewel het belang van bescherming van de *authority of the judiciary* werd onderkend, benadrukte het Hof dat de mogelijke beperkingen van de vrije meningsuiting restrictief moeten worden uitgelegd. Het grote maatschappelijke belang van het onderwerp en het recht van het publiek om hiervan kennis te nemen, woog zwaarder dan de mogelijke invloed die kon uitgaan op de lopende onderhandelingen.³⁸⁹ Een dergelijke benadering werd ook in latere uitspraken toegepast.³⁹⁰

Het openbare karakter van rechtszaken werkt echter niet 'as a carte blanche relieving the media of their duty to show due care in communicating information received in the course of those proceedings.'³⁹¹ In sommige gevallen acht het Hof een inbreuk daarom wel gerechtvaardigd.³⁹² Daarbij spelen verschillende factoren een rol, zoals de aard van de zaak (*high profile* of niet), de aard en inhoud van de uitlatingen (feiten of waardeoordelen) en de mate van waarschijnlijkheid dat een lopend proces daardoor wordt beïnvloed.³⁹³ Het Hof lijkt meer ruimte te zien voor beperking wanneer het recht op een eerlijk proces daardoor in het gedrang komt, dan wanneer 'enkel' het gezag van de rechtspraak wordt aangetast,³⁹⁴ hoewel ook dan sprake kan zijn van al te vergaande kritiek.³⁹⁵

389 EHRM 26 april 1979, appl.no. 6538/74 (*Sunday Times v. UK*), par. 65-68.

390 Vgl. EHRM 3 oktober 2000, appl.no. 34000/96 (*Du Roy et Maulaurie v. France*), par. 35; EHRM 14 februari 2008, nr. 20893/03 (*July en Sarl Libération v. France*), par. 76-77.

391 EHRM 10 februari 2009, appl.no. 3514/02 (*Eerikainen and others v. Finland*), par. 63.

392 Vgl. EHRM 29 augustus 1997, appl.no. 22714/93 (*Worm v. Austria*), par. 52-57; EHRM 18 september 2012, appl.no. 3084/07 (*Falter Zeitschriften GmbH v. Austria*, no. 2), par. 43-47.

393 Vgl. de noot van Dommering onder de zaak *Worm*, EHRM 29 augustus 1997, *NJ* 1999, 710 en *Kuijer* 2004b, p. 86-89.

394 Zie de verschillende uitkomsten in de hiervoor aangehaalde *Sunday Times*-zaak en de *Worm*-zaak; in dezelfde zin *Kuijer* 2004a, p. 99.

395 Vgl. EHRM 26 april 1995, appl.no. 15974/90 (*Prager and Oberschlick v. Austria*), par. 37-38, waarin het ging om beschuldigingen dat enkele Weense rechters de wet overtraden, hun beroep niet naar behoren uitoefenden en een arrogante en pesterige houding aannamen. Het EHRM vond de veroordeling wegens smaad gerechtvaardigd en verwees daarbij met name naar de generaliserende toon van het artikel en de *excessive breadth* van de geuite beschuldigingen.

Het EHRM heeft zich ook meermaals uitgelaten over (strafrechtelijk gesanctioneerde) beperkingen ten aanzien van publiciteit in het vooronderzoek. Zo oordeelde het Hof in de zaak *Tourancheau* over de Franse strafbepaling op grond waarvan het verboden is gerechtelijke beschuldigingen openbaar te maken vóórdat deze op een openbare zitting publiekelijk zijn voorgedragen. Het ging om de publicatie van een artikel over een moordzaak waarin delen uit het strafdossier werden geciteerd. Het Hof verwierp de op artikel 10 EVRM gestoelde klacht die door de journalist en uitgever was ingediend en overwoog daarbij onder meer dat de strafbepaling geen algeheel verbod behelsde op het publiceren over de onderzoeksfase van rechtszaken, maar uitsluitend op het min of meer letterlijk citeren van delen uit het dossier. Daarbij was ook van belang dat het artikel een bepaalde lezing van hetgeen was voorgevallen leek te ondersteunen en een jury uiteindelijk over de feiten zou oordelen.³⁹⁶ Ook in twee Zwitserse zaken accordeerde het Hof de toepassing van een dergelijke strafbepaling. Het ging daarbij om veroordelingen van journalisten ter zake het publiceren van informatie uit dossiers, procedures of officiële onderzoeken van een openbare autoriteit, welke informatie gedurende het vooronderzoek als geheim werd aangemerkt.³⁹⁷ Uit deze rechtspraak kan dus worden afgeleid dat het Hof (strafrechtelijke) beperkingen aan publicaties in het vooronderzoek op zichzelf toelaatbaar acht.

Een tweede aspect van persvrijheid dat aandacht verdient is de journalistieke bronbescherming. Zoals in de volgende hoofdstukken zal blijken kan de weigering om bepaalde informatie te onthullen die tot identificatie van de bron kan leiden – na een rechterlijk bevel daartoe – een vorm van contempt of court opleveren.³⁹⁸ Voor het EHRM vormt de bronbescherming, in lijn met internationale afspraken, een essentieel onderdeel van de vrije pers.³⁹⁹ Beperkingen hierop zijn dan ook slechts gerechtvaardigd in geval van een ‘overriding requirement in the public interest’.⁴⁰⁰ Hoewel het waarborgen van een eerlijk proces op zichzelf een legitiem belang kan zijn, zal het voor een inbreuk op

396 EHRM 24 november 2005, appl.no. 53886/00, (*Tourancheau & July v. France*), par. 71-75. Zie ook EHRM 3 oktober 2000, appl.no. 34000/96 (*Du Roy & Malaurie v. France*) over een enigszins vergelijkbare bepaling in het civiele recht, waarin overigens wel een schending van art. 10 EVRM werd aangenomen.

397 EHRM 29 maart 2016, appl.no. 56925/08 (*Bédât v. Switzerland*) en EHRM 6 juni 2017, appl.no. 22998/13 (*Y. v. Switzerland*). Zie over hetzelfde onderwerp ook EHRM 22 mei 1990, appl.no. 11031/84 (*Weber v. Switzerland*), waarin wel een schending van art. 10 EVRM werd aangenomen omdat de inbreuk niet noodzakelijk en proportioneel was.

398 Met name in de Verenigde Staten komt het met enige regelmaat voor dat op deze grond dwangmaatregelen worden genomen tegen journalisten, zie bijv. ‘Reporter Held in Contempt in Anthrax Case’, *The New York Times*, 20 februari 2008; ‘Journalist Cited for Contempt in Leak Probe. Reporter Refused To Discuss Sources’, *Washington Post*, 8 oktober 2004.

399 O.a. Resolution on the Confidentiality of Journalists’ Sources van het Europese Parlement, 18 January 1994, Official Journal of the European Communities No. C 44/34 en Recommendation No. R(2000) 7 on the right of journalists not to disclose their sources of information, aangenomen door het Comité van Ministers op 8 maart 2000.

400 EHRM 27 maart 1996, appl.no. 17488/90 (*Goodwin v. UK*), par. 45.

de journalistieke bronbescherming niet snel zwaarwegend genoeg zijn.⁴⁰¹ In ieder geval is in de Straatsburgse rechtspraak geen voorbeeld te vinden waarin een plicht tot het onthullen van een journalistieke bron werd aanvaard.⁴⁰² Dat betekent dat sanctionering van een weigering tot het vrijgeven van dergelijke informatie, uit mensenrechtelijk oogpunt slechts in zeer uitzonderlijke gevallen toelaatbaar is.

3.7.4 Procesdeelnemers

Vrijheid van meningsuiting bestaat ook voor deelnemers aan een rechtszaak.⁴⁰³ Aanklagers, verdachten en advocaten moeten bij het naar voren brengen van hun standpunt echter wel bepaalde grenzen in acht nemen. Het hof maakt daarbij een onderscheid tussen kritiek en belediging. Wanneer met een bepaalde uitlating vooral het beledigen van (leden van) de rechtbank is beoogd, is bestraffing daarvan op zichzelf niet in strijd met artikel 10 EVRM.⁴⁰⁴ Ten aanzien van advocaten hanteert het EHRM specifieke maatstaven. Daarbij zoekt het Hof aansluiting bij internationale afspraken van de Raad van Europa en de VN.⁴⁰⁵ Zo volgt uit artikel 20 van de VN Basic Principles on the Role of Lawyers dat advocaten recht hebben op civiel- en strafrechtelijke immuniteit ten aanzien van mondelinge en schriftelijke uitlatingen, gedaan te goeder trouw en in hun professionele hoedanigheid voor een gerechtelijke instantie.⁴⁰⁶ De exclusieve rechten en privileges van advocaten brengen onder meer mee dat zij een zekere speelruimte hebben om hun argumenten in een procedure naar

401 Brants 2008a, p. 332-333.

402 Zie o.a. EHRM 22 november 2007, appl.no. 64752/01 (Voskuil v. the Netherlands), par. 67-73; EHRM 25 februari 2003, appl.no. 51772/99 (Roemen and Schmit v. Luxembourg), par. 47-60; EHRM 15 december 2009, appl.no. 821/03 (Financial Times Ltd and others v. UK), par. 64-73; EHRM 14 september 2010, appl.no. 38224/03 (Sanoma Uitgevers BV v. the Netherlands), par. 88-100.

403 Kuijter 2004b, p. 92-95. Zie over de uitingsvrijheid van rechters par. 3.3.3.1.

404 EHRM 27 mei 2003, appl.no. 43425/98 (Skalka v. Poland), par. 34-43. Het ging om een zaak waarin een verdachte de rechter een 'onverantwoordelijke clown', 'dwaas' en 'uitmuntende idioot' had genoemd. De gevangenisstraf van acht maanden was echter zodanig disproportioneel dat op die grond een schending van art. 10 EVRM werd aangenomen, waarbij van belang was dat de brief niet openbaar was gemaakt en zodoende niet kon worden gesproken van een 'open and overall attack on the authority of the judiciary'. Zie in dezelfde zin EHRM 6 maart 2018, appl.no. 10644/08 (Mikhaylova v. Ukraine), par. 94-96.

405 Recommendation Rec(2000)21 of the Committee of Ministers on the freedom of exercise of the profession of lawyer, adopted on 25 October 2000; UN Basic Principles on the Role of Lawyers, adopted in 1990 by the Eighth United Nations Congress on the Prevention of Crime and the Treatment of Offenders.

406 In zijn latere rechtspraak verwijst het Hof naar de beginselen die zijn opgesteld door de Council of Bars and Law Societies of Europe, de Code of Conduct for European Lawyers, raadpleegbaar op www.ccbe.eu, zie bijv. EHRM 23 april 2015, appl.no. 29369/10 (Morice v. France), par. 134.

voren te brengen.⁴⁰⁷ Kritiek op de rechtspleging is zonder meer toelaatbaar, maar moet binnen bepaalde grenzen blijven en moet worden afgewogen tegen het belang van de ‘proper administration of justice and the dignity of the legal profession’.⁴⁰⁸ Het Hof is echter ook van oordeel dat de positie van advocaat, als intermediair tussen het publiek en de gerechten, een bijzondere verantwoordelijkheid meebrengt voor het in stand houden van het vertrouwen in de rechtspraak.⁴⁰⁹

Een belangrijke factor daarbij is het forum waarin de kritische uitlatingen worden gedaan. Wanneer het gaat om kritiek die wordt geventileerd in de rechtszaal aanvaardt het Hof dat een advocaat de belangen van zijn cliënt zo nodig fel en in scherpe bewoordingen moet kunnen behartigen:

‘It follows that it should be primarily for counsel themselves, subject to supervision by the bench, to assess the relevance and usefulness of a defence argument without being influenced by the potential “chilling effect” of even a relatively light criminal penalty or an obligation to pay compensation for harm suffered or costs incurred.’⁴¹⁰

Daarbij speelt mee dat de wetenschap dat advocaten hun cliënten effectief kunnen vertegenwoordigen, ook bijdraagt aan het noodzakelijk publieke vertrouwen in de rechtspleging.⁴¹¹ In relatie tot voorliggend onderzoek is wel van belang dat het Hof nadrukkelijk meer ruimte laat voor het bekritisieren van de openbaar aanklager of de politie, dan de rechter of de rechtbank in zijn geheel,⁴¹² zeker wanneer de kritiek zich richt op het (professioneel) handelen van deze partijen.⁴¹³ Bij kritiek op rechters komt het er op aan onnodig grievende bewoordingen achterwege te laten en de kritiek te beperken tot zakelijke aspecten, zoals de manier waarop rechters een specifieke zaak behan-

407 EHRM 28 oktober 2003, appl.no. 39657/98 (Steur v. the Netherlands), par. 38; EHRM 30 maart 2006, appl.no. 32458/96 (Saday v. Turkey), par. 34.

408 EHRM 21 maart 2002, appl.no. 31611/96 (Nikula v. Finland), par. 46; EHRM 30 maart 2006, appl.no. 32458/96 (Saday v. Turkey), par. 34.

409 EHRM 20 mei 1998, appl.no. 25405/94 (Schöpfer v. Switzerland), par. 29-30. En in zoverre moeten zij ook worden onderscheiden van journalisten, zie EHRM 23 april 2015, appl.no. 29369/10 (Morice v. France), par. 148.

410 EHRM 21 maart 2002, appl.no. 31611/96 (Nikula v. Finland), par. 54. Zie ook EHRM 15 december 2015, appl.no. 29024/11 (Bono v. France) en EHRM 20 mei 1998, appl.no. 25405/94 (Schöpfer v. Switzerland), par. 31, waarin het Hof de opgelegde sanctie gerechtvaardigd achtte nu de advocaat (onder meer) zijn kritiek eerst in de pers had geventileerd.

411 EHRM 15 december 2005, appl.no. 73797/01 (Kyprianou v. Cyprus), par. 175.

412 EHRM 21 maart 2002, appl.no. 31611/96 (Nikula v. Finland), par. 50; EHRM 28 oktober 2003, appl.no. 39657/98 (Steur v. the Netherlands), par. 39. Zie voor ontoelaatbare kritiek op een rechter ook EHRM 30 juni 2015, appl.no. 39294/09 (Peruzzi v. Italy).

413 Zie EHRM 21 maart 2002, appl.no. 31611/96 (Nikula v. Finland), par. 51. Persoonlijke beledigingen, zoals de uitlating dat de aanklager de dagvaarding had geschreven ‘in a state of complete intoxication’ kunnen niet door de beugel, zie ECRM 14 januari 1998, appl.no. 29045/95 (Mahler v. Germany, ongepubliceerd, het EHRM haalt de uitspraak aan in zijn Nikula-arrest).

delen.⁴¹⁴ In relatie tot optredens buiten de rechtszaal stelt het Hof voorop dat ook advocaten mogen bijdragen aan discussies over zaken van algemeen belang, zoals het functioneren van de rechtspleging. Wel moet worden voorkomen dat de rechterlijke macht het doelwit wordt van:

‘(...) gratuitous and unfounded attacks, which may be driven solely by a wish or strategy to ensure that the judicial debate is pursued in the media or to settle a score with the judges handling the particular case.’⁴¹⁵

Dat neemt niet weg dat een advocaat het publiek mag informeren over tekortkomingen die de juistheid of zorgvuldigheid van het (voor)onderzoek kunnen beïnvloeden.⁴¹⁶ Zeker wanneer de zaak al volop in de publieke belangstelling staat zal een advocaat de ruimte moeten krijgen de kwestie namens zijn cliënt te becommentariëren.⁴¹⁷ Het enkele feit dat uit dit soort kritiek ‘een zeker gebrek aan respect’ voor de rechterlijke macht valt af te leiden is in ieder geval onvoldoende om hierop met (straf- of tuchtrechtelijke) maatregelen te reageren.⁴¹⁸

3.7.5 Politici

Het vrije politieke debat wordt door het Hof gezien als een van de pijlers van een democratische samenleving.⁴¹⁹ Dat aan politici een ruime uitingsvrijheid toekomt is dan ook vanzelfsprekend.⁴²⁰ Bij de beoordeling van beperkingen van die vrijheid past het Hof een strikte toets toe.⁴²¹ Zeker in verkiezingstijd hecht het Hof grote waarde aan ‘the free flow of opinions and information of all kinds’ omdat daarmee het democratisch proces is gediend.⁴²² Politici mogen gebruik maken van een zekere mate van overdrijving of zelfs provocac-

414 EHRM 15 december 2005, appl.no. 73797/01 (Kyprianou v. Cyprus), par. 179. Zie ook EHRM 12 januari 2016, appl.nl. 48074/10 (Rodriguez Ravelo v. Spain), EHRM 31 mei 2011, appl.no. 3699/08 (Zugic v. Croatia) en EHRM 27 januari 2015, appl.no. 66232/10 (Kincses v. Hungary) voor voorbeelden van ‘persoonlijke aanvallen’ door advocaten op rechters. In EHRM 28 juni 2016, appl.no. 51000/11 (Radobuljac v. Croatia), par. 66, bleef de kritiek juist zakelijk van aard.

415 EHRM 23 april 2015, appl.no. 29369/10 (Morice v. France), par. 134.

416 EHRM 15 december 2011, appl.no. 28198/09 (Mor v. France), par. 59.

417 EHRM 15 december 2011, appl.no. 28198/09 (Mor v. France), par. 55-56.

418 EHRM 20 april 2004, appl.no. 60115/00 (Amihalachioaie v. Moldova), par. 36. Daarbij nam het Hof in aanmerking dat het ging om een verhit debat tussen advocaten naar aanleiding van een beslissing van het Constitutionele Hof over het voortbestaan van de nationale Orde van Advocaten.

419 EHRM 8 juli 1986, appl.no. 9815/82 (Lingens v. Austria), par. 42.

420 Vgl. ook EHRM 23 april 1992, appl.no. 11798/85 (Castells v. Spain), par. 43-44; EHRM 9 juni 1998, appl.no. 22678/93 (Incal v. Turkey), par. 46-60.

421 EHRM 7 september 2017, appl.no. no. 41519/12 (Lacroix v. France), par. 40.

422 EHRM 13 juni 2017, appl.no. 44294/06 (Cheltsova v. Russia), par. 96.

tie, mits daarbij geen ongerechtvaardigde inbreuk wordt gemaakt op de belangen van anderen.⁴²³ Ook de 'onpartijdigheid en de autoriteit van de rechtspraak' kunnen reden zijn de uitingsvrijheid te beperken. Deze in artikel 10 lid 2 EVRM neergelegde beperkingsgrond dient ruim te worden uitgelegd. Het Hof zoekt aansluiting bij artikel 6 EVRM en beoordeelt in voorkomende gevallen of de uitlatingen verenigbaar zijn met het recht op een eerlijk proces.⁴²⁴ Wanneer het gaat om beperkingen van de uitingsvrijheid met het oog op de bescherming van de autoriteit van de rechtspraak, is onder meer de aard van de uitlatingen en de context waarin deze zijn gedaan van belang. Zo achtte het Hof een strafrechtelijke veroordeling wegens een in de Franse strafwet opgenomen verbod op minachting van de rechtspraak (*outrage*) toelaatbaar in een zaak waarin een parlementariër een rechter onder meer beschuldigde van het tegenwerken van de politie en 'de wil van het volk', doordat hij overvallers had vrijgelaten en in plaats daarvan meer bezig was met het aanvallen van rechtse politici. Ondanks het feit dat de kritiek was geuit in de context van een verkiezingscampagne kwalificeerde het Hof de uitlatingen als misleidend en een gratuite persoonlijke aanval, die niet bijdroegen aan een breder publiek debat. Daarmee werd niet alleen de onafhankelijkheid van de rechter in twijfel getrokken, maar konden de beschuldigingen ook het vertrouwen in de rechtspraak ondermijnen.⁴²⁵

3.8 CONCLUSIE

Omdat contempt of court een instrument is dat ertoe strekt de goede rechtspleging (*due administration of justice*) te waarborgen, is in dit hoofdstuk uiteengezet welke beginselen en uitgangspunten daaronder kunnen worden begrepen. Daarbij zijn enerzijds, als doelen van het strafproces, waarheidsvinding en het garanderen van een eerlijke procesgang onderscheiden. Voor een adequaat functioneren van de rechtspleging is daarnaast vereist dat de rechtspraak gezag heeft en door het publiek wordt aanvaard als de instantie die beslist over juridische geschillen en schuld en onschuld. Verder is voor een goede taakvervulling vereist dat de rechtspleging op efficiënte wijze plaatsvindt. Deze twee componenten, gezag en efficiëntie, zijn daarom als randvoorwaarden voor een goede strafrechtspleging aangemerkt. Tot slot is de vrijheid van meningsuiting als 'tegenkracht' beschreven, omdat deze op gespannen voet kan staan

423 EHRM 20 april 2010, appl.no. 18788/09 (*Le Pen v. France*); EHRM 16 juli 2009, appl.no. 15615/07 (*Féret v. Belgium*).

424 Zo kunnen van overheidswege gedane mededelingen over specifieke strafzaken in strijd komen met de onschuldpresumptie, bijv. EHRM 26 maart 2002, appl.no. 48297/99 (*Butkevicius v. Lithuania*), zie verder par. 3.3.1.3. Zie ook par. 3.3.2.2.

425 EHRM 9 januari 2018, appl.no. 50538/12 (*Meslot v. France*), par. 47.

met de verschillende aspecten van een goede strafrechtspleging, in het bijzonder het eerlijk proces- en het gezagsaspect.

In dit hoofdstuk is duidelijk geworden dat de verschillende belangen en beginselen die kunnen worden geschaard onder het begrip goede (straf)rechtspleging geen absolute waarden zijn en onderling of tegen andere belangen moeten worden afgewogen. Tegelijkertijd is helder dat aan deze beginselen een dermate gewicht toekomt dat zij een inbreuk op andere rechten kunnen rechtvaardigen. Strafbepalingen of andersoortige maatregelen om de goede rechtspleging te kunnen waarborgen zijn dan ook – onder bepaalde voorwaarden – toelaatbaar en soms zelfs noodzakelijk. In de volgende hoofdstukken zal worden ingegaan op de wijze waarop contempt of court voorziet in waarborgen voor die goede strafrechtspleging.

4 | Contempt of court op hoofdlijnen*

4.1 INLEIDING

Contempt of court is een veelomvattend begrip. Het is in de eerste plaats een strafbepaling waarmee kan worden opgetreden tegen allerlei gedragingen waarmee de goede rechtspleging kan worden verstoord, belemmerd of bemoeilijkt. Hoewel de letterlijke vertaling ‘minachting van het gerecht’ is, ziet het delict dus niet alleen op belediging van de rechter. Het te beschermen rechtsgoed is dan ook niet zozeer de waardigheid van de individuele rechter, maar een ongestoorde en integere procesgang, oftewel een *due administration of justice*. Dat begrip, in dit onderzoek vertaald als goede rechtspleging, heeft betrekking op de afdoening van juridische geschillen door de gerechten. Vanwege de eeuwenlange ontwikkeling van het instrument en de weinig precieze afbakening ervan, zijn er zeer veel varianten te onderscheiden. Bovendien heeft het instrument zich in de te onderscheiden Angelsaksische rechtssystemen op bepaalde onderdelen verschillend ontwikkeld. In dit hoofdstuk zullen het ontstaan van contempt of court en de belangrijkste karakteristieken worden besproken. Het hoofdstuk geeft een overzicht van de meest algemene uitgangspunten van het contempt-recht, die in de landen waar het instrument voorkomt op hoofdlijnen overeenkomen. Omdat contempt of court is ontstaan in Engeland en de uitwerking daarvan in andere landen uiteindelijk daarop terug te voeren is, vormt het Engelse recht hierbij vaak het uitgangspunt.¹ Voor zover van belang worden relevante verschillen tussen het contempt-recht in verschillende landen hier en daar aangestipt.² Aan de Verenigde Staten wordt afzonderlijk

* Voor de leesbaarheid zal in dit hoofdstuk en het hoofdstuk hierna zoveel mogelijk de Nederlandse vertaling worden gebruikt, maar wanneer het gaat om termen waarvoor geen goede vertaling voorhanden is worden de Engelse begrippen gehanteerd. Dat geldt in ieder geval voor (alle varianten van) contempt of court en enkele daar specifiek mee verband houdende aspecten.

1 Het contempt-recht van Engeland en Wales wordt in het volgende hoofdstuk in meer detail uitgewerkt.

2 Daarbij gaat het met name om aspecten uit het contempt-recht van Australië, Canada, Nieuw-Zeeland en de Verenigde Staten. Omdat het contempt-recht van Ierland en Schotland nauwelijks afwijkt van het recht van Engeland en Wales (in ieder geval voor zover het gaat om de in dit hoofdstuk besproken belangrijkste uitgangspunten), wordt hier maar een enkele keer afzonderlijk aandacht aan besteed. Meer ‘exotische’ rechtssystemen waarin contempt of court eveneens een plaats heeft, zoals India en Zuid-Afrika, zijn niet bij het onderzoek betrokken. Zie hierna ook par. 4.6.

aandacht besteed, omdat het contempt-recht daar op onderdelen sterk afwijkt. Ook wordt ingegaan op het leerstuk van contempt of court bij de internationale tribunalen, dat weer een heel eigen ontstaansgeschiedenis kent.

Na een korte beschrijving van de geschiedenis en aard van contempt (paragraaf 4.2) en het onderscheid tussen civiele en strafrechtelijke contempt (paragraaf 4.3), worden achtereenvolgens de meest voorkomende vormen van contempt behandeld (paragraaf 4.4). In paragraaf 4.5 wordt ingegaan op de bij contempt of court te volgen procedure, die op veel punten afwijkt van de gebruikelijke procedure in strafzaken. In paragraaf 4.6 wordt afzonderlijk aandacht besteed aan het contempt-recht in de Verenigde Staten en bij de internationale tribunalen.

4.2 GESCHIEDENIS EN AARD VAN CONTEMPT OF COURT

Aangenomen wordt dat contempt of court is ontstaan in Engeland in de twaalfde eeuw, als instrument om op te treden tegen obstructie van de rechtspleging, die plaatshad namens de Koning. Uit die tijd is overgeleverd de uitspraak van een rechtsgeleerd schrijver die noteerde: 'There is no greater crime than Contempt and Disobedience, for all persons within the Realm ought to be obedient to the King and within his Peace.'³ Vanaf 1250 zijn verschillende uitspraken bekend waarin verdachten wegens contempt of court werden veroordeeld. Vaak ging het daarbij om handelingen die de procesgang hinderden of beledigend waren voor gerechtsdienaren.⁴ De meeste zaken werden afgedaan via dagvaarding voor een jury, maar de verkorte procedure, waarbij de verdachte direct door de rechter wordt berecht, kwam ook in die tijd al voor.⁵ De civiele variant van contempt of court, waarbij het gaat om het niet-naleven van rechterlijke beslissingen in zaken tussen (civiele) partijen, kwam op in de zeventiende eeuw.⁶

Als basis voor het moderne contempt-recht wordt beschouwd de *Almon's Case* uit 1765. De zaak ging om een verbod op het uitbrengen van een pamflet met beledigende uitlatingen over een hoge rechterlijke ambtenaar. In die uitspraak werd voor het eerst expliciet erkend dat de gerechten de bevoegdheid hadden om op te treden tegen contempt gepleegd buiten de rechtszaal.⁷ In

3 Bracton, aangehaald in: Fox 1972, voorblad; en in: Eady & Smith 2011, p. 1.

4 Zie de Appendix bij Fox 1972, p. 227-242, voor een overzicht van zaken tussen 1253 en 1680.

5 Eady & Smith 2011, p. 9. Het werd pas op grote schaal toegepast vanaf de achttiende eeuw, zie Eady & Smith 2011, p. 13 en 17-19.

6 Eady & Smith 2011, p. 13, hoewel het onderscheid toen minder duidelijk werd gemaakt dan nu.

7 *R v Almon (1765) Wilm. 243, p. 254*, uitgebreid besproken door Fox 1972, p. 5-15. Het vonnis in de *Almon's case* werd uiteindelijk niet gewezen omdat de zaak werd ingetrokken. Nadat

een nog steeds aangehaalde uitspraak uit 1923 wordt het delict contempt of court als volgt omschreven:

‘The offence consists in interfering with the administration of the law; in impeding and perverting the course of justice. It is not the dignity of the Court which is offended (...) it is the fundamental supremacy of the law which is challenged.’⁸

Zonder de mogelijkheid om respect en naleving af te dwingen, is een gerecht niet meer dan een ‘tandeloze tijger’.⁹ De *contempt powers* van de gerechten werden – en worden nog steeds – beschouwd als een inherente bevoegdheid van de gerechten, essentieel voor het waarborgen van een goede rechtspleging. In de *inherent power*-doctrine ligt de opvatting besloten dat gerechten bepaalde bevoegdheden hebben die rechtstreeks en onvermijdelijk voortvloeien uit het feit dat zij gerechten zijn.¹⁰ Dergelijke bevoegdheden liggen, met andere woorden, besloten in hun bestaan als rechtsprekend orgaan.¹¹ Contempt of court is een van de duidelijkste voorbeelden van zo’n inherente bevoegdheid.¹² De noodzaak om maatregelen te kunnen treffen om een eerlijk en ordelijk procesverloop te garanderen, is in de *common law* al eeuwenlang als vanzelfsprekend aanvaard.¹³ Blackstone, auteur van een gezaghebbend commentaar op het Engelse recht omschreef contempt of court als een ‘power that results from the first principles of judicial establishments, and must be an inseparable attendant upon every superior tribunal’.¹⁴ Het is, met andere woorden, iets dat onlosmakelijk is verbonden met de functie van de rechterlijke macht in een rechtsstaat en het is niet mogelijk dat de wetgever aan die be-

het vonnis eerst 37 jaar later werd gepubliceerd werd het alsnog een van de leidende uitspraken over contempt.

- 8 Lord President Clyde in *Johnson v Grant* [1923] SC 789. Een eveneens vaak aangehaalde uitspraak is Lord Denning MR in *Morris v The Crown Office* [1970] 1 All ER 1079: ‘The course of justice must not be deflected or interfered with. Those who strike at it strike at the very foundations of our society.’
- 9 Alsdus voormalig rechter Stephen Sedley in zijn voorwoord bij Cram 2010, p. vii.
- 10 De term ‘gerechten’ is een vertaling van het begrip *courts* zoals dat in Engeland wordt gebruikt als verzamelnaam voor rechtbanken en gerechtshoven (zie ook art. 2 Wet RO waar onder ‘gerechten’ worden verstaan de rechtbanken, gerechtshoven en de Hoge Raad). Met ‘gerechten’ wordt hier bedoeld op het rechtsprekende deel van de rechterlijke organisatie, en (dus) niet op de gerechtsbesturen en ondersteunende of administratieve gerechtelijke diensten.
- 11 Bohlander 2001, p. 96-98, met verwijzing naar *Chambers v. NASCO*, 501 U.S. 32 (1991): ‘Courts of justice are universally acknowledged to be vested, by their very creation, with power to impose silence, respect, and decorum, in their presence, and submission to their lawful mandates. (...) These powers are “governed not by rule or statute but by the control necessarily vested in courts to manage their own affairs so as to achieve the orderly and expeditious disposition of cases.”’
- 12 Maar ook het leerstuk van *abuse of process* wordt gezien als voortkomend uit de inherente bevoegdheid van de gerechten, zie daarover verder par. 5.4.4.
- 13 Jordan 1975, p. 24-25, met verwijzing naar Blackstone 1854, p. 283.
- 14 Blackstone 1854, p. 286.

voegdheid afdoet. In de Verenigde Staten is in het verleden zelfs aanvaard dat de rechterlijke macht het primaat heeft voor het opstellen van regels over de procedure en praktijk in (civiele) rechtszaken.¹⁵ De *inherent power* van contempt is zodanig verweven met en onmisbaar voor de taak en functie van een gerecht, dat het daar naar geldende opvatting buiten het bereik van de wetgever valt.¹⁶ In Engeland en Wales, dat ook qua machtenscheiding veel van de Verenigde Staten verschilt, ligt dat anders en is een groot deel van het contempt-recht inmiddels wel gecodificeerd. Dat neemt echter niet weg dat de (historische) grondslag voor contempt de noodzakelijke en inherente macht is om de goede rechtspleging te kunnen borgen.

Het instrument van contempt of court is in alle Angelsaksische rechtssystemen in bepaalde vorm te vinden. Dat hangt voor een groot deel samen met het feit dat de *contempt power* als vanzelfsprekende inherente bevoegdheid wordt beschouwd en in zoverre een onmisbaar element van het rechtssysteem vormt. Het kwam, met het verspreiden van het *common law*-rechtssysteem door de Britse kolonisten, in verschillende delen van de wereld terecht. Dat betekent dat het te vinden is in veel van de voormalige koloniën, zoals India en Pakistan, Zuid-Afrika, Uganda en Ghana. Ook Canada, Australië en Nieuw-Zeeland en de Verenigde Staten kennen het begrip. In Europa is het, behalve in Engeland en Wales, ook bekend in Schotland, Ierland, en in de meer gemengde rechtssystemen van Malta en Cyprus. Doordat het recht in het *common law*-systeem is gebaseerd op eerdere uitspraken (het zogenoemde *stare decisis*-principe) is ook het moderne recht direct of indirect gebaseerd op oude uitspraken die niet zelden in Engeland zijn gedaan.¹⁷ Dat het contempt-recht in de Angelsaksische rechtssystemen veel overeenkomsten vertoont hangt verder samen met de onderlinge beïnvloeding die plaatsvindt doordat de (hoogste) rechtscolleges van de verschillende landen ook acht slaan op uitspraken die in andere *common law*-landen worden gegeven. Hoewel de rechters in de inmiddels onafhankelijke Commonwealth gebieden niet gebonden zijn aan uitspraken van de Engelse hoogste instantie,¹⁸ hebben beslissingen van de voormalige House of Lords of de huidige UK Supreme Court als gezaghebbende uitspraken wel een zekere gelding. Andersom is er ook in Engeland aandacht voor beslissingen uit andere *common law*-jurisdicties.¹⁹

15 Gertner 1936, p. 57.

16 Benham 2013, p. 76-77.

17 Zie over het principe van *stare decisis* in vergelijking met rechtsvinding in de *civil law*-traditie Emmert 2012.

18 Tot 2009 was dit de House of Lords, daarna de UK Supreme Court. In bepaalde gevallen kan een beroep worden gedaan op de Judicial Committee of the Privy Council, dat fungeert als hoogste rechterlijke instantie voor Englands overzeese gebieden en voor bepaalde onafhankelijke Commonwealth landen.

19 Zie over onderlinge beïnvloeding van rechtscolleges in verschillende jurisdicties uitgebreid Aft 2011.

Inmiddels zijn grote delen van het recht gecodificeerd, met name op het gebied van het straf(proces)recht. Contempt of court is echter tot in de twintigste eeuw uitsluitend ontwikkeld in de *common law*. Pas in de loop van de twintigste eeuw werd het contempt-recht in Engeland gedeeltelijk gecodificeerd en kreeg het een specifiek op de Engelse context toegespitste gelding en toepassingsbereik.²⁰ In sommige landen – met name in de rechtsstelsels die door andere (koloniale of traditionele) invloeden als gemengd gekarakteriseerd kunnen worden – is het contempt-recht inmiddels, al dan niet geheel, gecodificeerd.²¹ In de andere grote *common law*-rechtstradities (met name Australië, Canada en Nieuw-Zeeland) zijn al verschillende initiatieven ontplooid om contempt of court – vaak naar Engels voorbeeld – te codificeren.²² De *common law* is hoe dan ook nog altijd een gezaghebbende bron van (aanvullend) recht.

4.3 ONDERSCHIED TUSSEN *CRIMINAL* EN *CIVIL CONTEMPT*

Contempt of court wordt van oudsher beschouwd als een rechtsfiguur *sui generis*, dat wil zeggen een geheel eigensoortig instrument ('enige in zijn soort') dat noch als een misdrijf noch als een civiele maatregel kan worden geclassificeerd.²³ Niettemin is door de eeuwen heen wel een onderscheid ontstaan tussen *criminal* en *civil contempt of court*. Gedragingen die als strafrechtelijke contempt worden beschouwd vormen een zodanige bedreiging voor de rechtspleging dat een openbare bestraffing noodzakelijk is. Daarbij kan bijvoorbeeld worden gedacht aan het ernstig verstoren van de orde op de zitting, het niet verschijnen als getuige of het beïnvloeden van juryleden. Civiele contempt daarentegen is het niet-naleven van een rechterlijke uitspraak of bevel, waarbij het opleggen van een sanctie (doorgaans een geldboete of hechtenis) vooral

20 In de Contempt of Court Act 1981.

21 Zo is contempt of court in Cyprus geregeld in de Courts of Justice Law 14/60: art. 42 betreft *civil contempt*, art. 44 bevat een strafbepaling voor verschillende gedragingen zoals het verstoren van een zitting, beïnvloeden van getuigen, tonen van disrespect naar de rechter, publiceren van informatie die het proces kan beïnvloeden etc. Naar aanleiding van EHRM 15 december 2005, appl.no. 73797/01 (Kyprianou v. Cyprus), zijn in art. 44 lid 4-9 van de Courts of Justice Law 14/60 waarborgen opgenomen die de eerlijke procesgang in contempt-zaken moeten bevorderen, zoals het voorschrijf dat de zaak onder omstandigheden moet worden verwezen naar een andere rechter, een verplichting tot het afwegen van het gezag van de rechtspraak versus het recht op vrije meningsuiting en het feit dat een advocaat niet voor contempt kan worden veroordeeld als hij optreedt voor een cliënt (disciplinaire bestraffing is wel mogelijk).

22 Zo is in Nieuw-Zeeland een uitgebreid hervormingsplan opgesteld dat inmiddels door het parlement in behandeling is genomen, zie New Zealand Law Commission 2017. In Australië zijn al meermaals hervormingen geadviseerd door de Law Commission, zie Australian Law Reform Commission 1987 en Law Council of Australia 2017.

23 Rychlak 1990, p. 250.

als een dwangmaatregel moet worden beschouwd.²⁴ Het onderscheid tussen beide vormen van contempt loopt niet gelijk met het onderscheid tussen straf- en civiele zaken: er kan sprake zijn van *criminal contempt* in een civiele zaak en andersom, hoewel de problematiek van het niet-naleven van rechterlijke uitspraken zich het meest voordoet in civiele zaken.²⁵ Doorgaans wordt het karakter van *civil contempt* omschreven als reparatoir, terwijl het bij *criminal contempt* om punitief optreden gaat.²⁶ Dat neemt niet weg dat ook een *civil contempt* kan leiden tot langdurige vrijheidsbeneming, zij het dat de overtreder de 'sleutels van zijn cel' zelf bij zich draagt, omdat hij moet worden vrijgelaten zodra de overtreding is beëindigd.²⁷ Het instrument van *civil contempt* vertoont dus enige gelijkenis met de Nederlandse dwangsom en de civiele gijzeling of verzekerde bewaring in het faillissementsrecht.²⁸

In de praktijk is het onderscheid tussen *criminal* en *civil contempt* niet altijd duidelijk te maken. Bij publicatieverboden in strafzaken kunnen bijvoorbeeld zowel elementen van civiele als strafrechtelijke contempt een rol spelen.²⁹ Bovendien kunnen civiele contempt-maatregelen een overwegend punitief karakter hebben.³⁰ Het belang van het onderscheid is tegenwoordig ook beperkt, nu veel procedurele verschillen tussen beide contemptvormen niet meer bestaan.³¹ In Engeland is dan ook al lang geleden gesteld dat het onderscheid moet worden afgeschaft, hoewel daar nog geen gevolg aan is gegeven.³² In Australië is voorgesteld de civiele contempt-regeling te vervangen door wettelijke bepalingen waarmee de nakoming van gerechtelijke bevelen

24 Eady & Smith 2011, p. 148. Zie ook de veel geciteerde overweging van Lord Scarman in *Home Office v Harman* [1983] 1 AC 280 (p. 310): 'The distinction between "civil" and "criminal" contempt is no longer of much importance, but it does draw attention to the differences between on the one hand contempts such as "scandalising the court", physically interfering with the course of justice, or publishing matter likely to prejudice fair trial, and on the other those contempts which arise from non-compliance with an order made, or undertaking required, in legal proceedings. The former are usually the business of the Attorney-General to prosecute by committal proceedings (or otherwise): the latter, constituting as they do an injury to the private rights of a litigant, are usually left to him to bring to the notice of the court. And he may decide not to act: he may waive, or consent to, the non-compliance.'

25 Voor een overzicht zie Miller & Perry 2017, p. 452-465.

26 *Gompers v. Buck's Stove & Range Co.*, 221 U.S. 418 (1911).

27 *Turner v. Rogers*, 564 U.S. 431 (2011); zie ook Grote 2011, p. 1259-1260.

28 Vgl. art. 585-600 Rv en art. 87 Fw.

29 Eady & Smith 2011, p. 178-181; Miller & Perry 2017, p. 50-51.

30 Cram 2010, p. 244-245. Zie voor een voorbeeld *Jennison v. Baker* [1972] 2 Q.B. 52, waarin het ging om een geschil tussen een huiseigenaar en de huurders, die uiteindelijk niet meer in het huis wilden wonen. Hoewel er niets meer viel af te dwingen werd toch een (civiele) contempt-maatregel opgelegd.

31 Eady & Smith 2011, p. 160-162; Miller & Perry 2017, p. 39-50.

32 *Phillimore Committee* 1974, par. 168-176; zie ook Lord Oliver, in *Attorney-General v Times Newspapers Ltd* [1992] 1 AC 191, p. 217-218.

kan worden afgedwongen.³³ Ook in de Verenigde Staten, waar de verschillen tussen *civil* en *criminal contempt* groter zijn (in het bijzonder waar het gaat om de rechtsbescherming, die in geval van *civil contempt* aanzienlijk beperkter is), wordt gepleit voor afschaffing van het onderscheid.³⁴

Tegen die achtergrond en gelet op het onderwerp van dit onderzoek, waarin het gaat om de waarborging van de goede rechtspleging in strafzaken, zal het vorengenoemde onderscheid geen bepalende rol spelen. Doorslaggevend is of bepaalde vormen van contempt kunnen bijdragen aan de *due administration of justice* in strafzaken. Dat kunnen zowel contempt-vormen zijn die duidelijk *criminal* van aard zijn, zoals de gedragingen die *contempt in the face of the court* opleveren, als meer *civil*, zoals het niet-naleven van (in het kader van een strafprocedure gegeven) rechterlijke bevelen, bijvoorbeeld wanneer het gaat om publicatiebeperkingen. Dat betekent dat bij de navolgende bespreking van contempt-vormen geen aandacht zal worden besteed aan de betekenis en rol van contempt of court in civiele procedures.

4.4 VERSCHILLENDE VORMEN VAN CONTEMPT

4.4.1 *Contempt in the face of the court*

Het begrip contempt of court wordt al snel geassocieerd met beledigingen, ordeverstoringen en opstootjes in de rechtszaal. Dergelijke gedragingen maken inderdaad een belangrijk onderdeel uit van het contempt-recht en worden geschaard onder de noemer *contempt in the face of the court*.³⁵ Hoewel het begrip in de *common law* niet duidelijk is gedefinieerd en de rechtspraak zeer casuïstisch van aard is,³⁶ omschreef de Engelse Law Commission het in 2012 als 'some form of misconduct in the course of proceedings, either within the court itself or, at least, directly connected with what is happening in court'.³⁷ Onder die definitie valt een groot aantal uiteenlopende gedragingen te scharen. In de rijkgeschakeerde rechtspraak is dan ook een ruime variatie aan ernstige en minder ernstige misdragingen te vinden, van het gooien van een dode rat naar de griffier, tot het niet dragen van kleding en het weigeren antwoord te geven op vragen.³⁸ Ook valt te denken aan het heimelijk maken van beeld-

33 Law Council of Australia 2017, p. 10-11. Het rapport borduurt voort op eerdere rapporten: Australian Law Reform Commission 1987; New South Wales Law Reform Commission 2003; Law Reform Commission of Western Australia 2003.

34 Grote 2011, p. 1273-1280.

35 Miller & Perry 2017, p. 10. In de Verenigde Staten wordt dit *direct contempt* genoemd, vgl. Grote 2011, p. 1248.

36 Aldus Lord Denning in *Balogh v Crown Court at St. Albans* [1975] QB 73, CA.

37 Law Commission 2012a, p. 97.

38 Vgl. het overzicht in Law Commission 2012a, p. 97-98.

of geluidsopnamen,³⁹ en het niet opvolgen van instructies van de rechter.⁴⁰ *Contempt in the face of the court* kan worden begaan door eenieder. Ook advocaten kunnen wegens contempt worden veroordeeld, hoewel het belang dat aan het onbevreesd en vrijelijk kunnen voeren van de verdediging wordt toegerekend, tegenwoordig veelal aan strafrechtelijk ingrijpen in de weg staat.⁴¹ Wanneer een advocaat echter doelbewust het verloop van het proces probeert te belemmeren kan dit nog steeds tot een veroordeling wegens contempt leiden.⁴²

Contempt in the face of the court is niet strikt beperkt tot de rechtszaal maar kan zich uitstrekken tot gedragingen die bijvoorbeeld vlakbij de rechtszaal plaatsvinden.⁴³ Voor een veroordeling is een zekere vorm van opzet vereist, hoewel in de *common law* geen eenduidige criteria zijn ontwikkeld en de precieze maatstaf in de verschillende jurisdicties kan verschillen.⁴⁴ Kort en goed kan worden gesteld dat met *contempt in the face of the court* bestraffend kan worden opgetreden tegen gedragingen die zich in of vlakbij de rechtszaal afspelen en waarmee het ongestoorde verloop van het proces wordt geschaad of onmogelijk gemaakt. Het is aldus een belangrijk instrument om de orde ter zitting te kunnen handhaven en te waarborgen dat een procedure ongestoord kan verlopen.

4.4.2 *Contempt by publication (sub judice contempt)*

Een belangrijke vorm van contempt is de zogenoemde *contempt by publication*, ook wel *sub judice contempt* genoemd, op grond waarvan het strafbaar is (mondelijke en schriftelijke) uitlatingen te doen die een goed en eerlijk procesverloop kunnen schaden.⁴⁵ In grote lijnen is het op grond van de contemptbepalingen verboden om op een potentieel schadelijke wijze over rechtszaken te berichten gedurende de periode dat een procedure aanhangig is. In strafzaken is dat normaliter vanaf de aanhouding van een verdachte totdat het

39 Miller & Perry 2017, p. 148-153. In Engeland zijn deze gedragingen inmiddels ook neergelegd in de art. 41 Criminal Justice Act 1925 resp. art. 9 lid 1 Contempt of Court Act 1981.

40 Bijv. als jurylid, waarbij moet worden opgemerkt dat jurydelicten in Engeland sinds 2015 ook afzonderlijk strafbaar zijn gesteld in art. 20A-20D Juries Act 1974 (zie hierna par. 5.3.5.3.).

41 Miller & Perry 2017, p. 120.

42 Zo zijn uit Australië en Schotland zaken bekend waarin advocaten werden bestraft voor het (doelbewust) niet komen opdagen of het zich zodanig gedragen dat het proces moest worden beëindigd en een *retrial* noodzakelijk werd, zie Miller & Perry 2017, p. 110 en 119-122.

43 Eady & Smith 2011, p. 789. Zie uitgebreider par. 5.3.4.

44 Daarbij is in het bijzonder onduidelijk of de overtreder zich ook bewust moet zijn dan wel opzet moet hebben op het gevolg van zijn (opzettelijk verrichte) daad, zie Miller & Perry 2017, p. 153-157.

45 Law Commission 2012a, p. 5.

strafproces definitief is afgerond.⁴⁶ *Contempt by publication* strekt er in de eerste plaats toe de onbevangenheid van de jury te waarborgen, maar zorgt er ook voor dat een verdachte uitsluitend wordt berecht op basis van hetgeen door de rechter als toelaatbaar bewijs is aangemerkt. Bovendien draagt contempt eraan bij dat getuigen niet vóór het proces worden beïnvloed door hetgeen zij in de media hebben gelezen.⁴⁷ De bestaansreden van *contempt by publication* is dus nauw verweven met de karakteristieken van het adversaire strafproces, in het bijzonder de juryberechting en de grote betekenis van het onmiddellijkheidsbeginsel.

Het is op grond van *contempt by publication* in ieder geval strafbaar om informatie over eerdere veroordelingen of ander afkeurenswaardig gedrag van de verdachte (zogenoemd *bad character evidence*) bekend te maken.⁴⁸ Ook publicaties waarin wordt gesteld of gesuggereerd dat een verdachte schuldig is, of *hearsay*-verklaringen die niet toelaatbaar zijn als bewijs, kunnen tot een veroordeling wegens contempt leiden.⁴⁹ Andersom kan het onder omstandigheden ook verboden zijn om publiekelijk te beweren dat een verdachte onschuldig is.⁵⁰

Er is alleen sprake van een strafbare contempt wanneer van de publicatie een substantieel risico op beïnvloeding van de procedure uitgaat.⁵¹ Dat er daadwerkelijk enige invloed is geweest hoeft niet te worden vastgesteld, wel moet het te vrezen effect van een publicatie voldoende ernstig zijn, in die zin dat de eerlijkheid van het proces in het geding is.⁵² Bij de beantwoording van de vraag of sprake is van een substantieel risico kan de toonzetting en context van de publicatie van belang zijn (bijvoorbeeld of het gaat om zakelijke of 'sensationele' berichtgeving),⁵³ net als het moment waarop de publicatie is

46 Hoewel in de *common law* op verschillende punten onduidelijkheid bestaat, zie voor een uitgebreide discussie Miller & Perry 2017, p. 207-232.

47 Grieve 2010; Nieuw Zeeland Law Commission, p. 36-37.

48 Miller & Perry 2017, p. 260-264.

49 Miller & Perry 2017, p. 264-266.

50 Vgl. de Australische zaak *Director of Public Prosecutions v Wran* (1986) 7 NSWLR 616 (NSW CA), waarin het ging om de premier van New South Wales die in de media had gezegd dat hij 'a deep conviction' had dat de verdachte onschuldig was.

51 Art. 2 lid 2 van de Engelse Contempt of Court Act 1981 spreekt van 'a substantial risk'; in Australië is het criterium 'a real and definite tendency, as a matter of practical reality', zie *Hinch v Attorney General (Vic)* (1987) 164 CLR 15; in Nieuw-Zeeland wordt gesproken van 'a real risk', zie *Gisborne Herald Co Ltd v Solicitor-General* [1995] 3 NZLR 563 (CA).

52 In Engeland is de eis dat 'the course of justice (...) will be seriously impeded or prejudiced' (art. 2 lid 2 Contempt of Court Act 1981); zie ook Report Law Reform Commission of Ireland 2016, p. 52.

53 Vgl. *Solicitor-General v TV3 Network Services Ltd* (1998) 16 CRNZ 401 (High Court of New Zealand).

verschijnen.⁵⁴ Het feit dat tegenwoordig veel informatie eenvoudig via internet kan worden opgezocht, heeft geleid tot allerlei complicaties en discussies over de effectiviteit van de regeling.⁵⁵ De *contempt by publication*-bepalingen verbieden overigens niet dat op accurate en zakelijke wijze verslag wordt gedaan van een rechtszaak.⁵⁶ In Engeland en veel andere jurisdicties is voor strafbaarheid niet vereist dat er opzet bestaat op het beïnvloeden van de procedure: het is voldoende als kan worden vastgesteld dat er sprake is van het opzettelijk publiceren van informatie waarvan een substantieel risico op een concrete procedure uitgaat.⁵⁷

Naast het feit dat met *contempt by publication* achteraf strafrechtelijk kan worden opgetreden, is het onder omstandigheden ook mogelijk om vooraf een publicatieverbod uit te vaardigen. In die gevallen moet door de rechter worden vastgesteld dat de publicatie van het artikel een strafbare *contempt* zou opleveren, terwijl geen andere, minder ingrijpende maatregelen beschikbaar zijn.⁵⁸

4.4.3 *Scandalising the court*

Scandalising the court is een afzonderlijke vorm van *contempt by publication*, waarbij niet zozeer de rechtsgang in een concrete procedure, maar veeleer de autoriteit van een individuele rechter of de rechterlijke macht in zijn geheel wordt aangetast.⁵⁹ Er hoeft geen sprake te zijn van een schadelijk effect op een lopende procedure.⁶⁰ Wel is vereist dat de kritiek zodanig is dat daarmee ernstig afbreuk wordt gedaan aan het gezag van de rechtspraak.⁶¹ Het achterliggende idee is dat vertrouwen in de rechtspraak van vitaal belang is voor het goede functioneren van de rechtspleging, en dat dit vertrouwen niet

54 Hoe langer geleden, hoe groter de kans dat de (potentiële) juryleden zich de publicatie niet zullen herinneren (de zogenoemde *fade factor*, zie ook par. 5.3.1.2.). In een recente Ierse zaak heeft de Supreme Court het belang van die *fade factor* echter danig gerelativeerd, zie DPP v Independent Newspapers (Irl) Ltd [2008] IESC 8, [2009] 2 ILRM 199.

55 Vgl. Law Commission 2013, p. 65-70; Lenthall & Harman-Wilson 2008, p. 568-570.

56 Het 'fair and accurate reporting'-principe, vgl. New South Wales Law Reform Commission 2003, p. 211-218; zie ook art. 4 lid 1 Contempt of Court Act 1981.

57 In Engeland is dit zogenoemde *strict liability*-principe neergelegd in art. 1 van de Contempt of Court Act 1981, zie daarover verder par. 5.3.1.2. In Australië en Nieuw-Zeeland vloeit het voort uit de *common law*, vgl. New South Wales Law Reform Commission 2003, p. 100-101; New Zealand Law Commission 2017, p. 37-38. In Ierland is voorgesteld om *negligence* (vergelijkbaar met het nalatigheid) als maatstaf voor verwijtbaarheid te introduceren, zie Law Reform Commission of Ireland 2016, p. 61-62.

58 Attorney General v Random House Group Ltd [2009] EWHC 1727 (QB), [2010] EMLR 9; Miller & Perry 2017, p. 381-382.

59 R v Gray [1900] 2 QB 36, 40: '(...) any act done or writing published calculated to bring a Court or a judge of the Court into contempt, or to lower his authority.'

60 Law Commission 2012b, onder 8-9.

61 McLeod v St Aubyn [1899] AC 549.

behoort te worden ondermijnd door ongefundeerde kritiek.⁶² Strafrechtelijk optreden tegen dergelijke uitingen is slechts gerechtvaardigd wanneer daarbij bepaalde grenzen worden overschreden. In een veel geciteerde uitspraak is de daarbij te maken afweging als volgt verwoord:

'The path of criticism is a public way; the wrong headed are permitted to err therein; provided that members of the public abstain from imputing improper motives to those taking part in the administration of justice, and are genuinely exercising a right of criticism and not acting in malice or attempting to impair the administration of justice, they are immune. Justice is not a cloistered virtue; she must be allowed to suffer the scrutiny and respectful, even though outspoken, comments of ordinary men.'⁶³

Het toenemende belang van vrijheid van meningsuiting heeft eraan bijgedragen dat de strafbaarstelling in veel landen min of meer in onbruik is geraakt of ter discussie is komen te staan. In Engeland is het delict in 2013 officieel afgeschaft.⁶⁴ In Australië en Nieuw-Zeeland bestaat *scandalising* nog wel en wordt het ook toegepast, zij het minder streng en frequent dan vroeger.⁶⁵ In beide landen is bovendien (al meermaals) voorgesteld het delict neer te leggen in een 'gewone' strafbepaling.⁶⁶ In sommige vroegere koloniën komen wel nog met enige regelmaat veroordelingen wegens *scandalising* voor. Het gaat dan meestal om uitlatingen waarmee de onafhankelijkheid en onpartijdigheid van de gerechten in twijfel wordt getrokken, bijvoorbeeld door beschuldigingen van omkoping of partijdigheid.⁶⁷ Ook als de uitlatingen worden gedaan door een invloedrijke persoon kan de noodzaak worden gezien op te treden.⁶⁸ Hoewel de exacte grenzen van het toelaatbare door de tijd en in verschillende landen variëren,⁶⁹ heeft het delict *scandalising* door het toegenomen belang van vrije meningsuiting in het algemeen aan betekenis ingeboet. Hoewel in veel landen nog wel een noodzaak wordt gezien om op te kunnen treden tegen de meest vergaande vormen van kritiek, bestaat er veel discussie over de vraag op welke wijze dat moet gebeuren.⁷⁰

62 Eady & Smith 2011, p. 409.

63 Lord Atkin in *Ambard v Attorney General for Trinidad and Tobago* [1938] AC 322.

64 Art. 33 Crime and Courts Act 2013.

65 Bijv. *Nationwide News Pty Ltd v Wills* (1992) 177 CLR 1; vgl. ook Allen 2002, p. 27.

66 Law Reform Commission of Western Australia 2003, p. 116-117; New Zealand Law Commission 2017, p. 116-127.

67 Bijv. de Maleisische uitspraak van *Hiebert v. Chandra Sri Ram* [1999] 4 MLJ 321, CA. Zie voor een bespreking van andere uitspraken Allen 2002, p. 6-9.

68 Zie bijv. de Canadese uitspraak *Ouellet (Nos 1 and 2) v. The Queen* (1977) 72 DLR (3d) 95.

69 Allen geeft daarvan een mooi overzicht, Allen 2002, p. 6-9.

70 Zie naast de hiervoor al genoemde rapporten ook Australian Law Reform Commission 1987, p. 262-267; Law Reform Commission of Ireland 2016, p. 40-50. In Canada is in de jaren tachtig voorgesteld het hele contempt-recht te codificeren, waarbij vier nieuwe delicten zouden moeten worden opgenomen in de Criminal Code: *disruption of judicial proceedings*,

4.4.4 Andere vormen van contempt

Naast de hiervoor besproken varianten van contempt of court, kunnen nog allerlei andere gedragingen worden geïdentificeerd die als een contempt worden beschouwd maar die tegenwoordig vaak ook in een 'gewone' strafbepaling zijn vervat. Te denken valt aan het beïnvloeden of omkopen van getuigen of juryleden⁷¹ en het niet voldoen aan de wettelijke verplichting als getuige of jurylid te verschijnen.⁷² Een aparte categorie is de zogenoemde *juror contempt*, waaronder allerlei ongeoorloofde gedragingen van juryleden kunnen worden geschaard, zoals het negeren van instructies van de rechter, het opzoeken van informatie over de zaak op internet en het schenden van het geheim van de raadkamer.⁷³

De contempt-varianten die als *civil* worden aangemerkt en in de kern neerkomen op het negeren of niet-uitvoeren van bevelen of uitspraken van de rechter, spelen in strafzaken maar een bescheiden rol.⁷⁴ Een vorm van *civil contempt* die relevant kan zijn in relatie tot strafzaken is de contempt die verband houdt met journalisten en hun recht op bronbescherming. Dat recht is in de *common law* niet vanzelfsprekend en er zijn dan ook veel voorbeelden van zaken waarin journalisten wegens contempt werden veroordeeld omdat zij, ondanks een rechterlijk bevel, weigerden hun bron te onthullen.⁷⁵ Na veroordelingen door het Europese Hof voor de Rechten van de Mens⁷⁶ is in Engeland en Wales inmiddels voorzien in een wettelijke verankering van het recht op bronbescherming.⁷⁷ In andere landen is de positie van journalisten op dit punt nog altijd kwetsbaar.⁷⁸ Met name in de Verenigde Staten zijn zaken bekend waarin journalisten om deze reden voor lange tijd werden vastgezet.⁷⁹

defiance of judicial authority, affront to judicial authority en interference with judicial proceedings, zie Law Reform Commission of Canada 1982, p. 21-31.

71 Miller p. 253 en 267-273.

72 Deze gedragingen kunnen ook als *contempt in the face of the court* worden aangemerkt, vgl. Miller p. 122-125.

73 New Zealand Law Commission 2017, p. 71-74; Law Commission 2013, p. 62-68 en 88-90.

74 Zie voor een overzicht van voorbeelden Miller p. 452-465. Voor zover partijen in strafzaken bepaalde opdrachten niet uitvoeren (bijv. in het kader van het aanleveren van bewijsmateriaal) wordt dat niet met contempt bedreigd. Zie ook par. 5.3.5.4.

75 Vgl. Miller p. 131-133.

76 Onder meer EHRM 27 maart 1996, appl.no. 17488/90 (Goodwin v. UK).

77 Art. 10 Contempt of Court Act 1981.

78 In Ierland, Australië en Nieuw-Zeeland wordt inmiddels wel een recht op bronbescherming erkend, hoewel dat (net als in Engeland) niet absoluut is. Zie voor een overzicht Law Reform Commission of Ireland 2016, p. 37-38.

79 Bijvoorbeeld de journaliste Judith Miller in een in de Verenigde Staten geruchtmakende affaire, zie 'Reporter Jailed After Refusing to Name Source', *The New York Times*, 7 juli 2005.

4.5 DE CONTEMPT-PROCEDURE

Contempt of court onderscheidt zich van oudsher van andere delicten door de wijze van procederen. In de klassieke contempt-procedure is er geen dagvaarding, geen aanklager en geen jury. De rechter die een contempt constateert functioneert in feite zelf als aanklager, getuige en rechter tegelijk, doordat hij de overtreder direct na het feit kan bestraffen.⁸⁰ De rechter handelt dan *ex mero motu*, ofwel op eigen initiatief.⁸¹ Er is geen recht op een jury en de verdachte kan ter plekke tot een boete of een gevangenisstraf worden veroordeeld, die direct kan worden uitgevoerd en die in de *common law* niet is gemaximeerd.⁸² Deze wijze van procederen wordt *summary proceedings* genoemd. In het vervolg zal deze procesgang de *summiere procedure* worden genoemd.

De met weinig rechtswaarborgen omgeven *summiere procedure* werd van oudsher gerechtvaardigd geacht omdat bij obstructie van de goede rechtspleging direct moet kunnen worden opgetreden, terwijl het horen van getuigen en het betwisten van bewijs niet noodzakelijk is omdat de feiten ten overstaan van de rechter zijn begaan.⁸³ Gelet op de voorwaarden voor een eerlijk proces is de toepassing van de *summiere procedure* thans echter meer problematisch. In de meeste jurisdicties wordt in situaties waarin direct ingrijpen niet noodzakelijk is een min of meer afgescheiden en met bepaalde waarborgen omgeven *procedure* toegepast. Zo wordt de *summiere procedure* in Engeland gereserveerd voor gevallen van contempt die in de rechtszaal zijn begaan (*contempt in the face of the court*) en waarbij direct optreden geboden is.⁸⁴ In gevallen van *contempt by publication* en andere vormen van contempt wordt doorgaans de zogenoemde *committal-procedure* gevolgd, die eveneens afwijkt van de gewone strafrechtelijke procedure en waarbij de zaak wordt verwezen naar een hogere rechterlijke instantie.⁸⁵ In Australië wordt de contempt-procedure behandeld na de afronding van de strafzaak als er geen noodzaak is de overtreder direct te bestraffen, bijvoorbeeld in gevallen van *contempt by publication*.⁸⁶ Maar ook wanneer onmiddellijk optreden wel noodzakelijk is zijn er waarborgen

80 Chesterman 1997a, p. 524-525.

81 Miller & Perry 2017, p. 102.

82 Cram 2010, p. p. 530; Miller & Perry 2017, p. 40-42. In gevallen van *civil contempt* komt het ook voor dat hechtenis voor een onbepaalde periode wordt toegepast, hoewel dit tegenwoordig in Engeland niet meer is toegestaan, zie Miller & Perry 2017, p. 40-41.

83 Rychlak 1990, p. 250-252.

84 Er moet in ieder geval sprake zijn van een 'real need' om direct te kunnen handelen, vgl. *Wilkinson v Lord Chancellor's Department* [2003] EWCA Civ 95, [2003] 1 WLR 1254. Eerder werd nog gesproken van het strengere 'urgent and imperative', zie *DPP v Channel Four Television Co Ltd* [1993] 2 ALL ER 517. Zie uitgebreider Miller & Perry 2017, p. 102-104.

85 Miller & Perry 2017, p. 74-78. Zie uitgebreider par. 5.5.2. In sommige jurisdicties, zoals Zuid-Afrika, wordt voor 'niet-spoedeisende' zaken de gewone dagvaardingsprocedure toegepast, vgl. Allen 2002, p. 12-13.

86 New South Wales Law Reform Commission 2003, p. 297-302; Law Council of Law Council of Australia 2017, p. 12-13.

getroffen om de verdachte zo veel mogelijk in staat te stellen zijn verdedigingsrechten te kunnen uitoefenen. Zo heeft de verdachte veelal recht op rechtsbijstand en moet hij de gelegenheid krijgen zijn verdediging voor te bereiden.⁸⁷ Om de onpartijdigheid van de berechting te garanderen verdient het vaak de voorkeur de zaak door een andere rechter te laten behandelen.⁸⁸ Bovendien is in veel jurisdicties inmiddels voorzien in een mogelijkheid van hoger beroep,⁸⁹ en is soms in de wet een maximumstraf opgenomen.⁹⁰ Het belang om snel en effectief te kunnen optreden in een summiere procedure is dus nog altijd algemeen aanvaard, maar de daarmee samenhangende beperkingen voor een eerlijk proces worden tegenwoordig met verschillende waarborgen zo veel mogelijk ondervangen.

4.6 CONTEMPT OF COURT IN VERSCHILLENDE RECHTSSTELSLS

Zoals hiervoor al werd aangegeven vertoont het contempt-recht in de verschillende landen veel overeenkomsten en zijn de meeste van de hiervoor besproken contempt-varianten in enigerlei vorm te vinden. Toch zijn er ook wezenlijke verschillen ontstaan, mede bepaald door de culturele en politieke context. Die verschillen manifesteren zich met name bij de contempt-varianten die de vrijheid van meningsuiting, in het bijzonder de persvrijheid, beperken. Aan de ene kant van het spectrum staat het Verenigd Koninkrijk met de uitgebreide regelgeving rondom *contempt by publication*, waarbij het waarborgen van een eerlijk proces vaak prevaleert boven de uitingsvrijheid. Aan de andere kant staan de Verenigde Staten, waar veel meer gewicht wordt toegekend aan de vrijheid van meningsuiting en publicaties praktisch nooit worden verboden. Andere landen nemen meer een middenpositie in. Zo vertoont de Australische benadering veel overeenkomsten met het Engelse recht, terwijl Canada elementen van de Engelse en Amerikaanse aanpak verenigt.⁹¹ Ook ten aanzien van de toepasselijke procedure zijn er verschillen, in het bijzonder bij de vraag of, onder welke omstandigheden en in welke gevallen de summiere procedure aanvaardbaar is.⁹²

87 Zie in de Engelse context art. 48 Criminal Procedure Rules. Zie over het recht op rechtsbijstand in Canada *B.K. v. The Queen* (1996) 129 D.L.R. (4th) 500.

88 *R v Schot and Barclay* [1997] 2 Cr.App.R 383. In Australië is recentelijk voorgesteld dat behandeling door dezelfde rechter alleen plaats mag vinden wanneer de verdachte daarmee instemt, zie Law Council of Law Council of Australia 2017, p. 9.

89 Bijv. art. 10 van de Canadese Criminal Code (R.S.C., 1985, c. C-46); art. 101 sub 5 Supreme Court Act 1970 van New South Wales (Australië); art. 13 Administration of Justice Act 1960 in Engeland en Wales.

90 Bijv. art. 14 lid 1 Contempt of Court Act 1981 in Engeland en Wales.

91 Zie voor uitgebreidere vergelijkingen Walker 1991; Chesterman 1997b; Radke 1991; Miller & Perry 2017, p. 247-252 en 290-295.

92 Zie voor een overzicht Maripe 2010, p. 293-312.

Zoals eerder aangegeven vormt het Engelse contempt-recht het uitgangspunt van dit onderzoek. Enkele relevante verschillen met andere rechtsstelsels zijn hiervoor al kort benoemd. Omdat het contempt-recht in de Verenigde Staten op enkele onderdelen wezenlijk afwijkt wordt hierna kort ingegaan op de meest afwijkende elementen van het Amerikaanse contempt-recht (paragraaf 4.6.1). Deze bespreking in vogelvlucht dient er vooral toe de lezer een wat bredere blik te geven op het functioneren van het instrument. Het laat bovendien zien hoe de maatschappelijke context en cultuur medebepalend zijn voor de invulling ervan. Daarnaast wordt in paragraaf 4.6.2 aandacht besteed aan de ontwikkeling van contempt of court bij de internationale tribunalen. De reden daarvoor is gelegen in het feit dat het interessant is om te zien hoe het instrument van contempt of court buiten de traditionele kaders van de *common law* vorm heeft gekregen. Wel moet daarbij alvast worden opgemerkt dat de bevindingen niet eenvoudig toepasbaar zijn in de nationale context, vanwege de specifieke kenmerken van de tribunalenrechtspraak.

4.6.1 De Verenigde Staten

Het contempt-recht in de Verenigde Staten is nog veel complexer dan in het Verenigd Koninkrijk, nu de invulling en vormgeving daarvan per staat verschilt. Op federaal niveau is de bevoegdheid op te treden tegen contempt neergelegd in artikel 18 U.S. Code § 401.⁹³ In sommige staten is het contempt-recht deels gecodificeerd, maar het wordt overwegend als een instrument gezien dat exclusief binnen de jurisdictie van de gerechten valt. Het is dan ook al voorgekomen dat codificatie van contempt-bepalingen door de rechtspraak als een ongeoorloofde inbreuk op hun *contempt power* werd aangemerkt.⁹⁴ Hier wordt volstaan met een korte bespreking van enkele onderdelen waarop het contempt-recht zich in de Verenigde Staten wezenlijk anders heeft ontwikkeld dan in Engeland.

Contempt in the face of the court wordt in de Verenigde Staten *direct contempt* genoemd, in tegenstelling tot andere vormen van contempt die worden aangeduid met de term *indirect* of *constructive contempt*. Wanneer het gaat om direct contempt is niet zozeer sprake van duidelijke inhoudelijke verschillen. Ook in de Verenigde Staten moet het gaan om daadwerkelijke obstructie van de goede rechtspleging, en is brutaal of respectloos gedrag op zichzelf niet vol-

93 A court of the United States shall have power to punish by fine or imprisonment, or both, at its discretion, such contempt of its authority, and none other, as –

(1) Misbehavior of any person in its presence or so near thereto as to obstruct the administration of justice;

(2) Misbehavior of any of its officers in their official transactions;

(3) Disobedience or resistance to its lawful writ, process, order, rule, decree, or command.

94 Bijv. *State v. Heltzel* (1988), Ind.App., 526 N.E.2d 1229; zie ook *Raveson* 1990, p. 487-489.

doende.⁹⁵ Wel zijn er relevante verschillen ten aanzien van de procedure. Hoewel de summiere procedure kan worden toegepast bij vormen van directe contempt, is dat beperkt tot de minder ernstige gevallen. In de Verenigde Staten bestaat ook in contempt-zaken recht op een jury als de rechter een gevangenisstraf van zes maanden of meer wil opleggen.⁹⁶

Inhoudelijk manifesteren de meest relevante verschillen zich bij de contempt-varianten die de vrijheid van meningsuiting, in het bijzonder de persvrijheid, beperken. Door de grote betekenis die in de Verenigde Staten toekomt aan het recht op vrije meningsuiting, neergelegd in het First Amendment, zijn er nauwelijks mogelijkheden om publicaties over rechtszaken te beperken. Dat geldt zowel voor publicatieverboden vooraf, als voor strafvervolgning wegens *contempt by publication* achteraf.⁹⁷ In de jurisprudentie is bepaald dat alleen sprake kan zijn van indirecte contempt als de publicatie of uitlating een 'clear and present danger' oplevert voor de goede rechtspleging.⁹⁸ Daarbij zal bovendien eerst moeten worden nagegaan of er andere methoden zijn om de mogelijke schade te beperken.⁹⁹ In *Sheppard v Maxwell* heeft de Supreme Court aangegeven welke maatregelen door een rechtbank kunnen worden getroffen om een eerlijk proces te waarborgen in gevallen van overweldigende media-aandacht.¹⁰⁰ Zo bestaan in de Verenigde Staten voor de verdediging en de aanklager ruime mogelijkheden om de selectie van de jury te beïnvloeden. Waar de juryselectie in Engeland een veelal gestandaardiseerd proces is waar betrekkelijk zelden bezwaren worden gemaakt tegen juryleden,¹⁰¹ is de samenstelling van de jury in Amerikaanse rechtszaken een vaak tijdrovend en belangrijk traject (de zogenoemde *voir dire*-procedure).¹⁰² Ook wordt soms gebruik gemaakt van de maatregel van afzondering van juryleden (*sequestration*), die in Engeland als een te ingrijpende inbreuk op het privéleven van juryleden wordt gezien en praktisch nooit (meer) wordt toegepast.¹⁰³ Andere maatregelen zijn het uitstellen van het proces en het verplaatsen van de rechtszitting naar een andere staat.¹⁰⁴ Amerikaanse rechters zijn dan ook zeer terughoudend bij het beperken van de persvrijheid, zodat de regel van *contempt by publication* in de praktijk feitelijk niet bestaat.¹⁰⁵ Wel kunnen er

95 Re McConnell, 370 U.S. 230 (1962); Rychlak 1990, p. 274-276.

96 Bloom v. Illinois, 391 US 194 (1968); over de waarborgen in *civil contempt*-zaken gaat United Mine Workers v. Bagwell, 512 US 821 (1994); zie ook Grote 2011, p. 1265-1266.

97 Zie voor een vergelijking tussen de VS en het VK Ward 1982; en voor een vergelijking tussen de VS en Australië Chesterman 1997b, p. 124-131.

98 Onder meer in Landmark Communications, Inc. v. Virginia, 435 US 829 (1978).

99 Chesterman 1997b, p. 126-127; Nebraska Press Association v. Stuart, 427 US 539 (1976).

100 Sheppard v. Maxwell, 384 US 333 (1966). Zie ook Nebraska Press Association v. Stuart, 427 US 539 (1976).

101 Miller & Perry 2017, p. 235.

102 LaFave, Israel & King 2004, p. 1050-1053.

103 Vgl. R v Mackle and others [2007] NICA 37, par. 33.

104 Chesterman 1997b, p. 130-131; Stephen 1992, p. 1083-1091.

105 Chesterman 1997b, p. 128.

beperkingen worden gesteld aan wat de procespartijen naar buiten mogen brengen, die doorgaans disciplinair worden gehandhaafd.¹⁰⁶

4.6.2 Internationale tribunalen

Bij de internationale tribunalen heeft contempt of court naar Angelsaksisch voorbeeld op geheel eigen wijze vorm gekregen. Bij de in de jaren negentig opgerichte *ad hoc* VN-tribunalen voor Joegoslavië (ICTY) en Rwanda (ICTR) was in de Statuten niet voorzien in instrumenten om op te treden tegen gedragingen waarmee de rechtsgang werd gehinderd.¹⁰⁷ De toepassing van contempt of court is door de rechters ontwikkeld in de rechtspraak en in de procedurevoorschriften, de zogeheten Rules of Procedure and Evidence.¹⁰⁸ Deze benadering heeft bij veel andere tribunalen navolging gekregen. Bij het permanente Internationaal Strafhof is gekozen voor strafbaarstelling in een aparte bepaling in het Statuut. Een en ander wordt hierna verder uitgewerkt.¹⁰⁹

4.6.2.1 *Ad hoc* VN-tribunalen

Bij het Joegoslavië-tribunaal is de contempt-bevoegdheid neergelegd in Rule 77 van de ICTY Rules of Procedure and Evidence, waarin is bepaald dat het tribunaal bestraffend kan optreden tegen 'those who knowingly and wilfully interfere with its administration of justice'. In de bepaling, die meermaals werd aangepast,¹¹⁰ zijn verschillende contempt-varianten geëxpliciteerd. Zo is het strafbaar om als getuige te weigeren antwoord te geven op vragen, om in strijd met een bevel van het tribunaal informatie over een procedure te verspreiden en om niet te voldoen aan een bevel te verschijnen of informatie te verstrekken. Onder contempt valt ook het bedreigen, intimideren of omkopen van (potentiële) getuigen en van anderen, met als doel ervoor te zorgen dat de betrokkene

106 LaFave, Israel & King 2004, p. 1070-1081; Disciplinary Rule 7-107 of the American Bar Association's Model Code of Professional Responsibility.

107 Het ICTY Statuut werd aangenomen met Resolutie 827 van de Veiligheidsraad van de Verenigde Naties (25 mei 1993), *UN Doc S/RES/827*, het ICTR Statuut met Resolutie 955 van de Veiligheidsraad van de Verenigde Naties (8 november 1994), *UN Doc S/RES/955*.

108 In art. 15 ICTY Statuut is de rechters de bevoegdheid toegekend deze regels op te stellen. Art. 14 ICTR Statuut verklaart de Rules of Procedure and Evidence van het ICTY toepasselijk en kent de rechters de bevoegdheid toe deze waar nodig aan te passen.

109 Omdat dit de enige plek in het boek is waar wordt stilgestaan bij de tribunalenrechtspraak zal deze paragraaf wat gedetailleerder zijn dan de voorgaande bespreking van contempt of court op hoofdlijnen. Dat neemt niet weg dat het nog altijd een zeer beknopte weergave is van de uitgebreide rechtspraak op dit punt, waarbij ook niet alle internationale tribunalen worden besproken.

110 Zie voor een overzicht ICTY, Judgment on Allegations of Contempt against Prior Counsel, Milan Vujan, Prosecutor v. Tadić, Case No. IT-94-1-AR77, A. Ch., 31 January 2000, Klip/Shuiter ALC-IV-145, par. 19-23.

zijn verplichting naar het tribunaal niet kan naleven (Rule 77A). De opsomming van Rule 77 is niet limitatief.¹¹¹ In de rechtspraak is verder uitgemaakt dat een veroordeling voor contempt kan volgen wegens het niet-naleven van een door het tribunaal gegeven bevel (in feite een vorm van *civil contempt*).¹¹² In grote lijnen moet voor een strafbare contempt worden vastgesteld dat er sprake is van een handeling (de *actus reus*) die de goede rechtspleging kan belemmeren ('interfere with the administration of justice'), hoewel niet hoeft te worden vastgesteld dat de handeling ook daadwerkelijk effect heeft gehad.¹¹³ Voor wat betreft de *mens rea*, oftewel de *mental element* moet sprake zijn van opzet ('knowingly and wilfully'), waarbij die eis zo wordt uitgelegd dat ook een vorm van voorwaardelijk opzet kan volstaan.¹¹⁴

Er kan maximaal zeven jaar gevangenisstraf en/of 100.000 euro boete worden opgelegd (Rule 77G),¹¹⁵ en wanneer de contempt is gepleegd door een advocaat kan deze van verdere werkzaamheden worden uitgesloten (Rule 77I). Rule 77 voorziet ook in procedurele voorschriften. Wanneer de betreffende kamer van het tribunaal reden heeft te vermoeden dat er sprake is van contempt, kan zij de kwestie laten onderzoeken door de aanklager, door een zogeheten *amicus curiae* aanklager (in geval van een belangenconflict), of zij kan zelf onderzoek doen (Rule 77C). Bestaat er naar het oordeel van de kamer voldoende grond voor een vervolging dan kan dat eveneens aan de aanklager of een *amicus curiae* worden opgedragen. De kamer kan ook zelf tot vervolging overgaan (Rule 77D). Er is verder voorzien in een recht op rechtsbijstand (Rule 77F) en een mogelijkheid van hoger beroep (Rule 77J).

In een van de eerste contempt-zaken voor het tribunaal, waarin de advocaat van Tadić werd beschuldigd van het beïnvloeden van getuigen, werd door de verdediging aangevoerd dat de contempt-bepaling een door het tribunaal geïntroduceerde strafbepaling behelsde waarvoor zij op grond van het Statuut geen jurisdictie had. De Appeals Chamber van het ICTY oordeelde echter dat de mogelijkheid op te treden tegen contempt of court een inherente bevoegdheid is van het tribunaal:

111 ICTY, Judgement on Allegations of Contempt, Prosecutor v. Margetić, Case No. IT-95-14-R77.6, T. Ch. I, 7 February 2007.

112 Vgl. ICTY, Appeals Judgement, Prosecutor v. Marijačić & Rebić, Case No. IT-95-14-R77.2-A, A.Ch., 27 September 2006, par. 44; Renzikowski 2009, p. 577-578.

113 ICTY, Judgement on Contempt Allegations, Prosecutor v. Beqa Beqaj, Case No. IT-03-66-T-R77, T. Ch., 25 May 2005, par. 21.

114 ICTY, Judgement on allegations of contempt, Prosecutor v. Margetić, Case No. IT-95-14-R77.6, T. Ch. I, 7 February 2007. Volgens annotator Jacobs komt de uitleg van het ICTY erop neer op een vorm van nalatigheid (*negligence*) volstaat, zie Jacobs 2007, p. 310. Zie echter ICTY, Decision on Motion for Acquittal Pursuant to Rule 98bis, Prosecutor v. Brđanin, Case No. IT-99-36-R77, T. Ch. II, 19 March 2004, par. 16, waar *negligence* niet, maar *wilfull blindness* wel voldoende werd geacht, zie daarover Boas 2005, p. 678.

115 In de eerste versie van Rule 77, die alleen nog betrekking had op het weigeren als getuige te antwoorden op vragen, gold een maximumstraf van zes maanden. Zie uitgebreider D'Ascoli 2007, p. 739-743.

'There is no mention in the Tribunal's Statute of its power to deal with contempt. The Tribunal does, however, possess an inherent jurisdiction, deriving from its judicial function, to ensure that its exercise of the jurisdiction which is expressly given to it by that Statute is not frustrated and that its basic judicial functions are safeguarded.'¹¹⁶

Op die beslissing kwam veel kritiek. Het ICTY zou de *inherent power*-doctrine op een dubieuze en onjuiste manier hebben toegepast en haar bevoegdheid om procedureregels op te stellen ten onrechte hebben aangewend voor het creëren van strafrechtelijke aansprakelijkheid.¹¹⁷ Bovendien zou een veroordeling voor contempt in strijd zijn met het *nulla poena sine lege*-beginsel, op grond waarvan niemand kan worden veroordeeld zonder voorafgaande wettelijke strafbepaling.¹¹⁸

Niettemin heeft het ICTY haar contempt-bevoegdheid sindsdien herhaaldelijk toegepast.¹¹⁹ Het betrof onder meer gevallen van weigerachtige getuigen,¹²⁰ van beïnvloeding of bedreiging van getuigen,¹²¹ en het bekendmaken van de identiteit van beschermde getuigen of het anderszins publiceren van vertrouwelijke informatie.¹²² De veroordeelden zijn personen die door het ICTY werden berecht, hun advocaten, getuigen en journalisten.¹²³ Er zijn zaken waarin de contempt-procedure door de aanklager werd geïnitieerd,¹²⁴ maar ook gevallen waarin het tribunaal op eigen initiatief een contempt-procedure startte.¹²⁵ De zaak kan voor de berechting van de vermeende contempt worden verwezen naar een andere kamer, maar dat is geen verplichting. Het ICTY heeft meermaals uitgemaakt dat in die gevallen een vrees voor partijdigheid

116 ICTY, Judgment on Allegations of Contempt against Prior Counsel, Milan Vujin, Prosecutor v. Tadić, Case No. IT-94-1-AR77, A. Ch., 31 January 2000, Klip/ Sluiter ALC-IV-145. Het ICTY verwees daarbij naar een uitspraak van het ICJ, Nuclear Tests Case, Australia v. France, Judgment of 20 December 1974, ICJ Reports 1974, p. 259.

117 Zie onder meer Klip 1996, p. 276-277; Bohlander 2001, p. 92 e.v.; Gane 2001, p. 236-238; Stamper 2011, p. 1554 e.v.

118 Sluiter 2004, p. 634-635.

119 Op de website van het ICTY zijn 24 contempt-zaken gepubliceerd.

120 Bijv. ICTY, Contempt proceedings against Kosta Bulatovic, Prosecutor v. Slobodan Milosevic, Case No. IT-02-54-R77.4, T. Ch., 13 May 2005.

121 Bijv. ICTY, Judgement on Contempt Allegations, Prosecutor v. Beqa Beqaj, Case No. IT-03-66-T-R77, T. Ch., 25 May 2005.

122 Onder meer de geruchtmakende zaak tegen Florence Hartmann, een voormalig medewerkster van de aanklager, die een boek had gepubliceerd met daarin door het ICTY als vertrouwelijk aangemerkte informatie: ICTY, Judgement on Contempt Allegations, Prosecutor v. Florence Hartmann, Case No. IT-02-54-R77.5, T. Ch., 14 September 2009.

123 Bijv. ICTY, Judgement, Prosecutor v. Josip Jović, Case Nos. IT-95-14 & IT-95-14/2-R77, T.Ch., 30 August 2006.

124 Bijv. ICTY, Judgement on Allegations of Contempt, Prosecutor v. Baton Haxhiu, Case No. IT-04-84-R77.5, T.Ch., 24 July 2005.

125 Bijv. ICTY, Order in Lieu of Indictment on Contempt Concerning Shefqet Kabashi, in the Contempt Case Of Shefqet Kabashi, Case No. IT-04-84-R77.1, T.Ch., 5 June 2007.

aannemelijk moet worden gemaakt.¹²⁶ Anders dan in de *common law*-landen is niet voorzien in een afwijkende, summiere procedure. Een beschuldiging van contempt wordt vervolgd middels dagvaarding (*indictment*), er bestaat recht op toevoeging van een raadsman en in de afzonderlijke contempt-procedure heeft de verdachte ruime mogelijkheden zich te verweren, onder meer door het horen van getuigen.¹²⁷

Bij de andere VN-tribunalen is contempt of court op vergelijkbare wijze toegepast.¹²⁸ Het Rwanda-tribunaal, de Special Court for Sierra Leone (SCSL) en Special Tribunal for Lebanon (STL) kennen een op veel punten gelijklopende contempt-bepaling in hun Rules of Procedure and Evidence.¹²⁹ Ook bij deze tribunalen is in de rechtspraak veel aandacht geweest voor de legaliteit van de contempt-bepalingen en de bevoegdheid van de tribunalen.¹³⁰ Vaak wordt aansluiting gezocht bij de rechtspraak van het ICTY.¹³¹ In zaken voor het ICTR en het SCSL is ook meermaals verzocht om contempt-procedures tegen (medewerkers van) de aanklager, veelal vanwege beweerdelijke omkoping of intimidatie van getuigen.¹³² Hoewel zowel inhoudelijk als procedureel verschillen bestaan in de berechting van contempt of court bij de verschillende *ad hoc* tribunalen, is de uitleg en toepassing van contempt of court op hoofdlijnen zeer vergelijkbaar.¹³³

126 ICTY, Decision on Interlocutory Appeal on Kosta Bulatović Contempt Proceedings, Prosecutor v. Milošević, Case No. IT02-54-A-R77.4, T. Ch., 29 August 2005. Zie daarover ook Kaoutzanis 2005, p. 267-268.

127 Kaoutzanis 2005, p. 269. Zie voor een voorbeeld ICTY, Judgement on Contempt Allegations, Prosecutor v. Florence Hartmann, Case No. IT-02-54-R77.5, T. Ch., 14 September 2009 (in ICTR-context ICTR, The Prosecutor v. Leonidas Nshogoza, Case No. ICTR-07-91-T, T.Ch., 7 July 2009).

128 Zie voor een overzicht van hoeveelheid en soort contempt-zaken Orlovsky & Roche-Maire 2017, p. 15-16.

129 Bij het ICTR en SCSL eveneens neergelegd in Rule 77; bij het STL in Rule 60bis, waarbij ook een vorm van scandalizing is opgenomen in Rule 60bis (A vii), waarbij het gaat om 'serious public defamation' van een rechter of andere functionaris van het tribunaal. Bovendien is Rule 60bis (C) afwijkend voor zover het voorschrijft dat steeds een aparte 'Contempt Judge' wordt aangesteld.

130 Bijv. SCSL, Judgment in Contempt Proceedings, Independent Counsel v. Samura, Case No. SCSL-2005-01, T. Ch. I, 26 October 2005, zie daarover Boas 2005, p. 676-679.

131 Vgl. Boas 2005, p. 676-677. Het ICTR heeft een enigszins afwijkende invalshoek gekozen door contempt niet als inherente maar als 'statutory' bevoegdheid aan te merken, ondanks het feit dat het ook bij het ICTR alleen in de Rules of Procedure and Evidence is neergelegd, zie ICTR, Prosecutor v Pauline Nyiramasuhuko et al, Decision on the Prosecutor's Further Allegations of Contempt, Case No. ICTR-98-42, 30 November 2001, par. 7.

132 Bijv. SCSL, Decision on Public with Confidential Annexes A to J & Public Annexes K-O Defence Motion requesting an Investigation into Contempt by the Office of the Prosecutor and its Investigators, Prosecutor v. Taylor, Case No. SCSL-03-01-T, T. Ch. II, 11 November 2010; zie daarover ook Keijzer 2011, p. 335-336;

133 Zo zijn er verschillen in de opsomming van contempt-gedragingen in de respectievelijke Rules of Procedure and Evidence, in de hoogte van de straffen en in de wijze waarop de berechting plaatsvindt, zie daarover voetnoot 130; Orlovsky & Roche-Maire 2017, p. 13-14.

Niet alleen de rechtsmacht ter zake van contempt of court, maar ook de wijze waarop de contempt-bevoegdheid door de tribunalen in concrete zaken is toegepast, is veelvuldig bekritiseerd. Zo is het ruime bereik van de contempt-bepalingen geproblematiseerd, zowel wat betreft de aard van de gedraging als het vereiste van opzet.¹³⁴ Ook het gebrek aan waarborgen dat de contempt-beschuldigingen door een andere kamer worden berecht, heeft kritiek gekregen,¹³⁵ net als het ontbreken van consistentie in de opgelegde straffen.¹³⁶ Niettemin is contempt of court door de jaren heen een belangrijk instrument gebleven om te kunnen optreden tegen allerlei handelingen waarmee een proces kan worden vertraagd of gesaboteerd. Overigens is het daarvoor niet het enige middel. De Rules of Procedure and Evidence bevatten bepalingen op grond waarvan sancties kunnen worden opgelegd in geval van misdragingen van (medewerkers van) de aanklager en de verdediging.¹³⁷ Zo kan worden besloten geen vergoeding uit te keren voor werkzaamheden die naar het oordeel van het tribunaal alleen bedoeld zijn om zand in de raderen te strooien.¹³⁸ Ook kan een vervolging in uitzonderlijke gevallen worden gestaakt wanneer het voortzetten van de vervolging in strijd zou zijn met de vereisten van een eerlijk proces.¹³⁹

4.6.2.2 Internationaal Strafhof

Bij de oprichting van het Internationaal Strafhof (ICC) is de waarborging van de goede rechtspleging meer op continentale leest geschied.¹⁴⁰ Anders dan bij de *ad hoc* tribunalen wordt niet gesproken van contempt of court en *inherent power*,¹⁴¹ maar zijn in het Statuut expliciete bepalingen opgenomen op grond

134 Zo is niet vereist dat er enig effect is uitgegaan van de contempt-handelingen, strekt Rule 77 zich ook uit tot potentiële getuigen, en hoeft opzet op het beïnvloeden van de procesgang niet te worden vastgesteld. Zie Jacobs 2007, p. 309-310; Renzikowski 2009, p. 579; Kaoutzani 2005, p. 267.

135 Dat speelt met name bij het ICTY, zie Gane 2001, p. 241.

136 Kaoutzani 2005, p. 268; Renzikowski 2009, p. 580-581.

137 Zie in het bijzonder Rule 46 van de Rules of Procedure and Evidence van zowel het ICTY als het ICTR.

138 De zogenoemde *frivolous motions*, vgl. Rule 73 (D) van de Rules of Procedure and Evidence van het ICTY. Zie ook ICTR, Decision on the Defence Motion for the Interpretation of Rules 89(A), (B), (C), (D), and 90(F) and (G) of the Rules of Procedure and Evidence and for the Recall of a Witness, Prosecutor v. Semanza, ICTR-97-20-I, T. Ch. III, 1 December 2000, zie daarover uitgebreider Brants 2001, p. 462-467.

139 Op grond van *abuse of process*, vgl. ICTR, Decision, Prosecutor v. Barayagwiza, Case No. ICTR-97-19-AR72, A.Ch., 3 November 1999. Zie uitgebreider Sliedregt 2004, p. 129-130. Zie over *abuse of process* verder par. 5.4.4.

140 Vgl. Bohlander 2001, p. 109-111, met verwijzingen naar de totstandkoming van het Statuut van Rome zoals opgenomen in Cherif Bassiouni 1997.

141 De *inherent power*-doctrine werd overigens door het ICC, net als door de *ad hoc*-tribunalen, wel gebruikt bij de toepassing van het leerstuk van *abuse of process*, dat wordt gezien als ultiem middel om een proces te beëindigen. In de praktijk slaagt een beroep hierop echter

waarvan kan worden opgetreden tegen *offences against the administration of justice*.¹⁴² In artikel 70 van het Rome Statuut is bepaald dat een maximumstraf van vijf jaar gevangenisstraf en/of een geldboete kan worden opgelegd voor de in dat artikel genoemde gedragingen, waaronder meened, het presenteren van vals of vervalst bewijs, en het beïnvloeden, bedreigen of omkopen van getuigen of ambtenaren van het Strafhof. Artikel 71 maakt het mogelijk op te treden tegen *misconduct*, waaronder het verstoren van de procesgang en het niet opvolgen van bevelen van het Strafhof, bijvoorbeeld door de betrokkene te laten verwijderen of te beboeten. De verdere uitwerking van die bevoegdheid is te vinden in de procesregels, die bij de oprichting van het Strafhof zijn neergelegd in de Rules of Procedure and Evidence.¹⁴³ Alleen de aanklager heeft de bevoegdheid om onderzoek te doen naar mogelijke overtredingen van artikel 70 en daarvoor een vervolging in te stellen.¹⁴⁴ Hoewel het Strafhof wel zelfstandige bevoegdheden heeft wanneer het gaat om misdrijven in de rechtszaal, komen die niet in de buurt van de ruime contempt-bevoegdheden van de *ad hoc* tribunalen.¹⁴⁵

4.6.2.3 Specifieke problematiek bij tribunalenrechtspraak

Het instrument van contempt of court heeft bij de internationale tribunalen een geheel eigen invulling gekregen, die op onderdelen niet onproblematisch is gebleken. De meeste varianten van contempt die hiervoor de revue passeer-

zelden. Mede gelet op de ernst van de misdrijven is aangenomen dat een *stay of proceedings* alleen aan de orde kan zijn wanneer sprake is van ernstige mensenrechtenschendingen, Zie ICTY Appeal Chamber, 5 juni 2003, Decision on Interlocutory Appeal Concerning Legality of Arrest, Dragan Nikolić (IT-94-2-AR73); ICTY Appeal Chamber, 8 november 2001, Decision on Preliminary Motions, Milošević (IT-02-54-PT), par. 48; ICTR, 31 maart 2000, Decision, Barayagwiza (ICTR-97-19-AR72). Zie verder Cassese & Akande & Acquaviva 2009, p. 226-227. Bij het ICC is wel meermaals een tijdelijke *stay of proceedings* bevolen in verband met het feit dat de aanklager niet voldeed aan verplichtingen tot het verstrekken van bewijsmateriaal, zie ICC, 13 juni 2008, Prosecutor v Thomas Lubanga Dyilo, ICC-01/04-01/06-1401, Decision on the Consequences of Non-Disclosure of Exculpatory Materials Covered by Article 54(3)(e). Agreements and the Application to Stay the Prosecution of the Accused, Together with Certain Other Issues; zie verder Orlovsky & Roche-Maire 2017, p. 38 en 41.

142 Overigens is ook bij de oprichting van het International Residual Mechanism for Criminal Trials, het tribunaal dat de nog lopende zaken van de inmiddels beëindigde *ad hoc*-tribunalen voor Rwanda en Joegoslavië behandelt, in het Statuut voorzien in een expliciete contempt-bepaling op grond waarvan het tribunaal kan optreden tegen 'any person who knowingly and wilfully interferes or has interfered with the administration of justice'. Zie art. 1, par. 4, Statute of the International Residual Mechanism for Criminal Trials (Resolutie 1966 van de Veiligheidsraad van de Verenigde Naties (2010), *UN Doc S/RES/1966*, Annex I).

143 Rule 162-169; zie ook Orlovsky & Roche-Maire 2017, p. 8 e.v.

144 Op grond van Rule 165 van de Rules of Procedure and Evidence, zie ook de mondelinge beslissing van het ICC in Prosecutor v Thomas Lubanga Dyilo, ICC-01/04-01/06-T-350-Red-ENG, Transcript, 14 April 2011, p. 16-17.

145 Vgl. Rule 170-171.

den zijn ook bij de tribunalen herkenbaar, zij het dat de nadruk ligt op het voorkomen van ongeoorloofde beïnvloeding van (al dan niet beschermde) getuigen.¹⁴⁶ Dat juist dat onderdeel van het contempt-recht zo belangrijk is hangt samen met de specifieke omstandigheden waaronder de tribunalen opereren: het relatieve gebrek aan eigen bevoegdheden voor het oproepen en laten meebrengen van getuigen, en de daarmee samenhangende afhankelijkheid van de medewerking van de staten, de invloed die verdachten vaak hebben in hun thuisland en de terughoudendheid van potentiële getuigen.¹⁴⁷ Waar het gebrek aan effectieve handhavingsmechanismen door de eerste tribunalen is 'opgelost' met toepassing van het *common law*-concept van contempt of court, is bij het ICC meer aansluiting gezocht bij de *civil law*-benadering van de waarborging van een goede rechtspleging.¹⁴⁸

Wanneer in latere hoofdstukken gaat worden gekeken naar de betekenis van contempt of court voor de Nederlandse strafrechtspleging, zal de contempt van de internationale tribunalen maar een zeer bescheiden rol spelen. Hoewel inspiratie kan worden geput uit de wijze waarop het instrument buiten de traditionele *common law*-context invulling heeft gekregen, biedt het vanwege de bezwaren die tegen de (wijze van) toepassing van de contempt-bevoegdheid zijn ingebracht én de moeilijk te vergelijken context van de tribunalenrecht-spraak geen eenvoudig toepasbaar voorbeeld voor de Nederlandse situatie.

4.7 CONCLUSIE

In dit hoofdstuk zijn de belangrijkste karakteristieken van contempt of court uiteengezet. Het is een leerstuk dat zich in de *common law*-landen door de eeuwen heen heeft ontwikkeld als een belangrijke waarborg tegen een groot scala aan gedragingen waarmee de goede rechtspleging kan worden verstoord of belemmerd. Doorgaans wordt een onderscheid gemaakt tussen *civil* en *criminal contempt*, waarbij de eerste variant kort gezegd neerkomt op het niet-naleven van rechterlijke bevelen, terwijl onder het tweede type een grote variëteit aan gedragingen schuilgaat die kunnen worden opgevat als obstructie van de rechtsgang. Die obstructie kan zich voordoen ten overstaan van een rechter (de zogenoemde *contempt in the face of the court*), maar ook buiten de

146 Er ligt minder nadruk op *contempt in the face of the court* en *contempt by publication* in de klassieke zin komt niet voor, hetgeen uiteraard samenhangt met het ontbreken van juryrecht-spraak.

147 Zie daarover onder meer Sluiter 2009; Keijzer 2011, p. 331;

148 Bij de oprichting van het International Residual Mechanism for Criminal Trials, het tribunaal dat de nog lopende zaken van de inmiddels beëindigde *ad hoc* tribunalen voor Rwanda en Joegoslavië behandelt, is een middenweg gekozen: contempt of court is wel gehandhaafd maar deze bevoegdheid is wel in het Statuut opgenomen. Zie art. 1, par. 4, Statuut van het International Residual Mechanism for Criminal Trials (Resolutie 1966 van de Veiligheidsraad van de Verenigde Naties (2010), *UN Doc S/RES/1966*, Annex I).

rechtszaal. Daarbij valt te denken aan het beïnvloeden van getuigen, het publiceren van informatie waardoor de rechtsgang kan worden geschaad (*contempt by publication*) en het leveren van ondermijnende kritiek op de rechtspraak (*scandalising*). Contempt of court wordt in beginsel met een afwijkende procedure afgedaan, die de rechter zelf kan initiëren.

Het instrument van contempt of court speelt nog altijd een wezenlijke rol in de landen met een *common law*-rechtsstelsel, zij het dat de precieze invulling en de toepasselijke procedure van land tot land kan verschillen. De internationale tribunalen hebben het leerstuk van contempt of court geïmplementeerd als instrument om op te kunnen treden tegen onder meer beïnvloeding van getuigen en tegen de bekendmaking van vertrouwelijke informatie. Dit hoofdstuk heeft zich beperkt tot een beschrijving op hoofdlijnen van het veelomvattende begrip contempt of court en het geven van een indruk hoe dit instrument in verschillende rechtsstelsels functioneert. In het volgende hoofdstuk zal meer in detail worden ingegaan op de invulling van contempt of court in Engeland en Wales.

5 Contempt of court in Engeland en Wales

5.1 INLEIDING

Binnen het Verenigd Koninkrijk bestaan verschillende jurisdicties. Engeland en Wales kennen hetzelfde rechtstelsel, Schotland en Noord-Ierland hebben ieder een ander rechtstelsel met een eigen rechterlijke organisatie. Sinds 2009 is er één Supreme Court voor het Verenigd Koninkrijk.¹ Dit hoofdstuk beschrijft contempt of court in het rechtssysteem van Engeland en Wales.² Voor een goed begrip van het leerstuk zal eerst worden ingegaan op enkele karakteristieken van het Engelse materiële en formele strafrecht (paragraaf 5.2). Om uitspraken te kunnen doen over de betekenis van contempt voor het Nederlandse stelsel, is immers van belang te begrijpen wat de juridische context is waarin het instrument in Engeland en Wales functioneert. In paragraaf 5.3 worden vervolgens de verschillende aspecten van contempt of court besproken. Paragraaf 5.4 behandelt enkele enigszins aan contempt of court verwante verschijnselen, die eveneens de waarborging van de goede rechtspleging tot doel hebben. Paragraaf 5.5 bevat een bespreking van de contempt-procedure, gevolgd door een korte conclusie (paragraaf 5.6).³

5.2 HET STRAF(PROCES)RECHT VAN ENGELAND EN WALES

5.2.1 Strafrecht van Engeland en Wales

Het Engelse strafrecht is van oudsher gebaseerd op *common law*. Het heeft zich vanaf de Middeleeuwen ontwikkeld aan de hand van rechterlijke uitspraken

1 Opggericht bij de Constitutional Reform Act 2005. Het Supreme Court is de hoogste instantie voor strafzaken uit Engeland, Wales en Noord-Ierland, maar niet voor strafzaken uit Schotland, zie ook www.supremecourt.uk.

2 Voor de leesbaarheid wordt in het vervolg veelal gesproken over het Engelse recht. Als in dit hoofdstuk wordt gesproken over Engeland waar daarmee eveneens het grondgebied van Wales bedoeld.

3 Naar jurisprudentie wordt verwezen op dezelfde wijze als wordt gedaan in de Engelse handboeken en databases. Voor uitleg over de manier van verwijzen zie 'Understanding UK case law', raadpleegbaar op <http://www.soas.ac.uk/library/subjects/law/research/file70250.pdf>. De aangehaalde rechtspraak is vrijwel allemaal te vinden op Westlaw UK, wetten zijn te vinden op www.legislation.gov.uk, informatie over de rechtspleging op www.judiciary.gov.uk.

en het werk van gezaghebbende schrijvers.⁴ Sinds de negentiende eeuw is het strafrecht echter steeds meer gecodificeerd. Er bestaan thans meer dan 10.000 strafbare feiten die zijn neergelegd in tal van verschillende wetten (*statutory law*).⁵ Veel belangrijke delicten, zoals moord, doodslag en mishandeling, zijn niettemin nog altijd voor het grootste deel door *common law* gereguleerd. Ook algemene leerstukken over strafrechtelijke aansprakelijkheid, zoals causaliteit, medeplegen en opzet, bestaan geheel of grotendeels in de *common law*-doctrine. Hetzelfde geldt voor de meeste strafuitsluitingsgronden.⁶ Nieuwe wettelijke strafbepalingen moeten tegen die achtergrond worden geïmplementeerd en geïnterpreteerd.⁷

De combinatie van *common law* en de grote hoeveelheid verschillende wetten (*acts*), die niet zelden later ook weer worden geamendeerd zonder dat die wijziging in de oorspronkelijke wet wordt geïncorporeerd, heeft geleid tot een tamelijk ondoorzichtig en weinig inzichtelijk geheel.⁸ Er gaan dan ook regelmatig stemmen op om het strafrecht te codificeren. In 1989 is een Draft Criminal Code opgesteld, die echter nooit wetgeving is geworden, en de meest recente aanzet tot codificatie door de Law Reform Commission is in 2008 voortijdig beëindigd.⁹ Hoewel de huidige situatie uit oogpunt van legaliteit en voorzienbaarheid te wensen overlaat, is in de rechtspraak wel uitgemaakt dat rechters geen nieuwe strafbepalingen of strafbaarheid kunnen creëren. In een uitspraak uit 2006 heeft de House of Lords¹⁰ daarover overwogen:

'(...) there now exists no power in the courts to create new criminal offences (...). While old common law offences survive until abolished or superseded by statute, new ones are not created. Statute is now the sole source of new criminal offences.'¹¹

Wat betreft de inhoud vertoont het Engelse strafrecht op veel punten overeenkomsten met het Nederlandse strafrecht. In de Engelse doctrine worden de

4 Ashworth & Horder 2013, p. 7-8.

5 Simester e.a. 2013, p. 44.

6 Zoals *insanity, duress of self-defence*: strafuitsluitingsgronden die enigszins vergelijkbaar zijn met ontoerekeningsvatbaarheid, (psychische) overmacht en noodweer.

7 Ormerod & Laird 2015, p. 18; Simester e.a. 2013, p. 44.

8 Ormerod & Laird 2015, p. 19.

9 Ashworth & Horder 2013, p. 8-9 en 45-46; Law Commission 2008, p. 9, zie ook www.law.com.gov.uk.

10 De House of Lords was de hoogste appelrechter in Engeland en Wales tot 30 juli 2009, waarna het werd vervangen door de UK Supreme Court.

11 Jones et al [2006] UKHL 16, onder 28, waarin wordt verwezen naar Knüller (Publishing, Printing and Promotions) Ltd v Director of Public Prosecutions [1973] AC 435. Zie ook Ormerod & Laird 2015, p. 17. Andersom geldt dat de rechters ook niet de bevoegdheid hebben om oude *common law*-delicten af te schaffen, zie Goldstein and Rimmington [2005] UKHL 63 en [2006] 1 AC 459. Aan de afschaffing daarvan bestaat wel behoefte, aldus McBain 2009, p. 89 e.v.

elementen van een strafbaar feit geduid als *actus reus* (het strafbare gedrag), *mens rea* (de strafbare intentie) en causaliteit.¹² Wat betreft *mens rea* onderscheidt het Engelse recht verschillende vormen, variërend van *intent* (opzet) tot *negligence*, dat het beste kan worden vergeleken met de Nederlandse culpa.¹³ Als uitzondering op het vereiste van verwijtbaarheid gelden de zogenoemde *strict liability*-delicten, waarvoor de voltooiing van de *actus reus* voldoende is voor strafbaarheid. Deze categorie delicten creëert in feite een soort risicoaansprakelijkheid.¹⁴ Ook de Contempt of Court Act 1981 kent een *strict liability*-bepaling, namelijk waar het gaat om publicaties over strafzaken.¹⁵

5.2.2 Hoofdpijnen van het Engelse strafproces

5.2.2.1 *Adversaire procestraditie en juryrechtspraak*

Engeland en Wales kennen van oudsher een adversaire procestraditie, waarbij uitgangspunt is dat de rechtsstrijd door twee gelijke partijen wordt gevoerd en al het bewijs ter zitting wordt gepresenteerd.¹⁶ Vanuit een zekere achterdocht tegen de staat en haar machtsuitoefening, wordt groot belang gehecht aan openbaarheid van strafprocessen als middel om publieke controle mogelijk te maken en een eerlijk proces te garanderen. Dezelfde achterdocht verklaart de importantie van juryrechtspraak, als vorm van berechting door gelijken in plaats van door vanwege de staat benoemde functionarissen. Het jurysysteem wordt dan ook beschouwd als een essentieel vereiste voor een eerlijk proces, als een van de 'hoekstenen van onze samenleving' en is zelfs omschreven als 'the lamp that shows that freedom lives'.¹⁷ Wel is duidelijk dat het symbolische belang het praktische belang overtreft in die zin dat de overgrote meerderheid van zaken niet door een jury wordt afgedaan.¹⁸ Dat neemt niet weg dat er een diepgeworteld vertrouwen is in het jurysysteem. In het algemeen is de perceptie dat juryprocessen eerlijker zijn dan processen zonder jury en het recht op een jury wordt dan ook nog altijd als zeer belangrijk

12 Ashworth & Horder 2013, p. 83 en 168 e.v.

13 Hogan & Smith omschrijven het als 'conducts that falls below the standard to be expected of a reasonable person in those circumstances', zie Ormerod & Laird 2015, p. 161.

14 Het gaat vrijwel uitsluitend om in wettelijke strafbepalingen opgenomen delicten, met twee uitzonderingen: het *common law*-delict van *public nuisance* (publieke overlast), dat in veel opzichten een bijzonder delict is, en de inmiddels afgeschafte *criminal libel* (laster), die echter in zekere zin is geïncorporeerd in de Contempt of Court Act 1981, zie Ormerod & Laird 2015, p. 175.

15 Hierover meer in par. 5.3.1.2.

16 Zie over waarheidsvinding in een adversaire procedure par. 3.4.3.

17 R v Schot and Barclay [1997] 2 Cr.App.R. 383, (1997) 161 J.P. 473, met een verwijzing naar Devlin 1956. Zie ook Doran 2002, p. 398.

18 Darbyshire 2002, p. 286.

beschouwd, niet alleen door het publiek,¹⁹ maar ook door de rechterlijke macht zelf.²⁰ Voorstellen om het recht op een jury te beperken stuiten dan ook stevast op veel weerstand.²¹ Historisch gezien is ook een belangrijke rol weggelegd voor een andere vorm van lekenrechtspraak, te weten de rechtspraak door zogenoemde *magistrates* of *judges of the peace*. Professionele rechters die zelf rechtspreken kwamen pas op in de achttiende eeuw.²² Het belang dat in het jurysysteem en de inbreng van leken in het strafproces wordt gesteld hangt samen met de grote nadruk op openbaarheid en het kunnen controleren van de staat. Het primaat van het volk komt wellicht het meest duidelijk tot uitdrukking in de mogelijkheid van de jury om een verdachte vrij te spreken, ook als daar juridisch gezien geen gronden voor zijn.²³ Voorbeelden van deze *jury equity* of *jury nullification* zijn overigens zeer zeldzaam.²⁴

Niet alleen kan het praktische belang van juryrechtspraak enigszins worden gerelativeerd, ook wordt wel gesignaleerd dat het traditioneel adversaire systeem aan verandering onderhevig is en opschuift in de richting van een meer inquisitoir stelsel. Die verschuiving is met name zichtbaar in het vooronderzoek. Onder invloed van de moderne opsporingstechnieken is het uitgangspunt dat de aanklager en verdediging gelijke inbreng hebben in het naar voren brengen van relevante feiten, geleidelijk verlaten. Het strafprocesrecht voorziet in een uitgebreid stelsel van regelgeving waarin partijen meer en meer worden verplicht hun visie op de zaak reeds in het vooronderzoek kenbaar te maken. Het proces ter zitting is daarentegen nog altijd duidelijk traditioneel adversair.²⁵ In de navolgende paragrafen zal in meer detail op het procesrecht, het procesverloop en de rollen van de verschillende procesdeelnemers worden ingegaan.

5.2.2.2 Bronnen van strafprocesrecht

Het Engelse strafprocesrecht heeft zich traditioneel ontwikkeld in de *common law*, maar is tegenwoordig voor het grootste deel gecodificeerd in wettelijke bepalingen. Net als het materiële strafrecht is het lange tijd verspreid geweest

19 Roberts & Hough 2009, p. 12 e.v.

20 Vgl. *R v Schot and Barclay* [1997] 2 Cr.App.R. 383, (1997) 161 J.P. 473, waarin Lord Justice Rose overwoog dat '(...) civilised society, as we know it, would not survive (...)’ zonder jury service. Zie voor een andere uitspraak waarin het belang van juryrechtspraak wordt benadrukt *R v Wang* [2005] UKHL 9, [2005] 1 WLR 661.

21 Ashworth & Redmayne 2010, p. 330.

22 Darbyshire 2002, p. 287.

23 Ashworth & Redmayne 2010, p. 325.

24 Een van de veel genoemde voorbeelden is de zaak van Clive Ponting, een voormalige spion die informatie had gelekt. Hoewel hij juridisch gezien geen verweer had achtte de jury een veroordeling kennelijk zo onrechtvaardig dat zij haar bevoegdheid tot *jury equity* toepaste.

25 Zie over deze ontwikkelingen Hall 2010; Brants & Ringnald 2010/2011, p. 60-87; Garland & McEwan 2012.

in verschillende bepalingen. In 2005 is een groot deel van deze bepalingen geconsolideerd en neergelegd in de Criminal Procedure Rules 2005, thans Criminal Procedure Rules 2015.²⁶ Daarnaast zijn echter ook veel andere wetten van belang, die betrekking hebben op specifieke onderwerpen zoals de voorlopige hechtenis en bestraffing.²⁷ Veelomvattend is ook de Criminal Justice Act 2003, waarin zaken variërend van bewijs tot rechtsmiddelen zijn geregeld, terwijl de Police and Criminal Evidence Act 1984 de gang van zaken rond de opsporing reguleert.²⁸ Daarnaast is uiteraard de *case law* van belang voor nadere uitleg en invulling van (wettelijke) begrippen en bepalingen. Tot slot komt een belangrijke betekenis toe aan de Human Rights Act 1998. Deze wet werd ingevoerd omdat het *common law*-systeem het niet toeliet dat de Engelse gerechten het Europees Verdrag voor de Rechten van de Mens rechtstreeks toepasten.²⁹ Om de naleving van het Verdrag te kunnen garanderen werd in de Human Rights Act onder meer bepaald dat de rechtspraak en het optreden van de overheid in overeenstemming moet zijn met het EVRM.³⁰

5.2.2.3 Soorten zaken en afdoening

De wijze van berechting van strafzaken in Engeland en Wales hangt af van het type delict. Er wordt een onderscheid gemaakt tussen de meest ernstige delicten, die uitsluitend kunnen worden vervolgd op *indictment* (letterlijke vertaling: tenlastelegging) en de minst ernstige delicten die in *summary proceedings* (summiere procedure) worden afgedaan. Deze *summary offences* zijn altijd neergelegd in wettelijke bepalingen. Tot de misdrijven die alleen op *indictment* kunnen worden berecht horen ook de *common law*-misdrijven zoals moord en doodslag. Deze delicten worden behandeld door de Crown Courts, *summary offences* door de magistrates' courts. Een belangrijke derde categorie zaken vormen de zogenoemde *either way offences*, die zowel op *indictment* als via *summary proceedings* kunnen worden berecht.³¹ De *either way offences* zijn de tussencategorie van veelvoorkomende strafzaken zoals diefstal, bedreiging en mishandeling met enig fysiek letsel.³²

Alle strafzaken beginnen bij de magistrates' court, waar – bij een aangehouden verdachte – wordt beslist over de mogelijkheid van voorwaardelijke

26 Deze Criminal Procedure Rules zijn meest recent aangevuld en gewijzigd met The Criminal Procedure (Amendment No. 2) Rules 2018, waarmee wijzigingen in de oorspronkelijke versie zijn geïncorporeerd.

27 Zie de Bail Act 1976, Sentencing, maar bijvoorbeeld ook de Magistrates' Court Act 1980. Zie verder Sprack 2012, p. 13-14.

28 Zie hierover uitgebreider Sprack 2012, p. 12-14 en 22-24.

29 Ashworth & Redmayne 2010, p. 30.

30 Art. 6 Human Rights Act 1998 in onderlinge samenhang met art. 2 en 3 van de Act.

31 Ashworth & Redmayne 2010, p. 325-327; Sprack 2012, p. 122-125.

32 In art. 17 van de Magistrates' Court Act 1980 en het daarvan deel uitmakende Schedule 1 is uiteengezet om welke feiten het gaat. Ook meined is een *either way offence*.

invrijheidstelling (*remand on bail*).³³ De zware zaken worden verwezen naar de Crown Court, en wanneer het gaat om een *either way offence* wordt door de magistrates' court tijdens een *mode of trial hearing* beslist over de afdoeningswijze. De meest belangrijke factor voor die beslissing is de complexiteit van de zaak, maar ook de te verwachten straf en de proceshouding van de verdachte kunnen een rol spelen.³⁴ De verdachte heeft in dergelijke gevallen hoe dan ook recht op behandeling van zijn zaak bij de Crown Court en kan om verwijzing verzoeken.³⁵

Het belangrijkste verschil tussen de magistrates' courts en de Crown Courts is het feit dat alleen bij de laatste berechting door een jury plaatsvindt, samen met een professionele rechter. In de magistrates' courts worden zaken behandeld door één professionele rechter, of door drie (onbetaalde) lekenrechters die worden bijgestaan door een juridisch onderlegde griffier. In de praktijk wordt minimaal 95 procent van de zaken afgedaan door de magistrates' courts.³⁶

Voordat de strafzaak inhoudelijk wordt behandeld, vinden veelal zogenoemde *plea and case management*-zittingen plaats, een soort pro forma-zittingen waarop onder meer de te voeren verdedigingsstrategie kenbaar moet worden gemaakt en eventuele discussies over de toelaatbaarheid van bewijs kunnen worden gevoerd.³⁷ De gang van zaken ter zitting is voor beide fora in grote lijnen gelijk. De bespreking hierna is vooral gericht op de berechting van zaken op *indictment*, waarbij moet worden bedacht dat de procedure bij de magistrates' court veelal iets beknopter is en de beslissing over de feiten bij de rechtbank ligt en niet bij de jury.³⁸ In het geval van bekende verdachten wordt de zaak afgedaan zonder dat er bewijs wordt geproduceerd.³⁹ Wanneer het gaat om een zaak bij de Crown Court wordt dan ook geen jury geformeerd.⁴⁰ De rechter spreekt de bewezenverklaring uit, die gelijk is aan de *guilty*

33 Een vervolging kan op verschillende manieren aanvangen, grofweg te verdelen in zaken waarin de verdachte via een *summons* wordt opgeroepen op een bepaald tijdstip bij de magistrates' court te verschijnen, en zaken waarin de verdachte wordt aangehouden en de zaak bij de magistrates' court aanhangig wordt gemaakt met een *charge*, zie Sprack 2012, p. 25-26. Zie art. 110 Serious Organised Crime and Police Act 2005 voor de mogelijkheden van aanhouding op en buiten heterdaad.

34 Ashworth & Redmayne 2010, p. 326-327. Zie verder art. 18-26 van de Magistrates' Court Act 1980. De magistrates' court kan maximaal zes maanden gevangenisstraf of een geldboete van 5.000 pond voor één delict opleggen, bij meerdere delicten maximaal twaalf maanden.

35 Ashworth & Redmayne 2010, p. 327. Nadat een zaak door de magistrates' court is behandeld en de rechters tot de conclusie komen dat hun bevoegdheden wat betreft strafoplegging te kort schieten, kan de zaak uitsluitend voor de strafoplegging naar de Crown Court worden verwezen.

36 Ashworth & Redmayne 2010, p. 323.

37 Hierover gaat Part 3 Criminal Procedure Rules 2015.

38 Sprack 2012, p. 176.

39 Art. 24.7 resp. 25.4 Criminal Procedure Rules 2015: er kunnen wel getuigen worden opgeroepen in Crown Court-zaken wanneer dat nodig is voor de vaststelling van de straf.

40 Sprack 2012, p. 271.

plea. Bij ontkennende verdachten begint de zitting met de opening van de aanklager, waarin hij uiteenzet wat het bewijs is dat hij in de loop van het proces zal aandragen.⁴¹ Vervolgens worden de getuigen van de aanklager ter zitting gehoord, waarbij de aanklager en de verdediging hun ondervragingsrecht kunnen uitoefenen (*examination* en *cross-examination*).⁴² Hoewel de hoofdregel is dat alle getuigen ter zitting worden gehoord, kan daar in een aantal gevallen van worden afgeweken.⁴³ Nadat het bewijs van de aanklager is gepresenteerd, kan de verdediging aanvoeren dat er sprake is van een *no case to answer*-situatie. Daarvan is sprake wanneer de aanklager er niet in is geslaagd bewijs aan te dragen op grond waarvan een jury, ter zake geïnstrueerd door een rechter, tot een veroordeling kan komen.⁴⁴ In zo'n geval moet de rechter de jury opdragen de verdachte vrij te spreken.⁴⁵

In de normale situatie, wanneer er wel een *case to answer* is, is het vervolgens de beurt aan de verdediging, die eveneens een opening kan houden en getuigen kan oproepen. Een van de getuigen die de verdediging kan oproepen is de verdachte, die tot die tijd nog niet door de jury is gehoord. Net zoals voor de getuigen van de aanklager geldt, kunnen de verdachte en eventuele andere *defence witnesses* worden onderworpen aan *cross-examination*.⁴⁶ Aangezien de verdediging niets hoeft te bewijzen en het bewijs van de aanklager ook kan ondermijnen door *cross-examination* van de getuigen van de aanklager, zijn er doorgaans minder getuigen van de verdediging. Wel worden er geregeld getegdeskundigen opgeroepen door de verdediging.⁴⁷

41 Wanneer de verdediging heeft aangegeven bezwaren te hebben tegen het gebruik van bepaalde bewijsmiddelen, worden deze niet genoemd totdat de rechter (meestal nadat het niet betwiste bewijs is gepresenteerd) over de toelaatbaarheid van het bewijs heeft geoordeeld. Zie over deze *trial within a trial* ofwel *voir dire*-procedure Sprack 2012, p. 326-328.

42 Sprack 2012, p. 322 e.v.

43 Bijvoorbeeld bij minderjarigen die door te getuigen ernstig zouden kunnen worden benadeeld, zie art. 42 Children and Young Persons Act 1933, of wanneer een schriftelijke verklaring wordt ingebracht en de andere partij geen bezwaar maakt tegen het niet horen van de getuige, art. 9 Criminal Justice Act 1967, zie over de te volgen procedure art. 16.4 Criminal Procedure Rules 2015.

44 Galbraith [1981] 1 WLR 1039. Zie meer recent Grant [2008] EWCA Crim 1890. Zie uitgebreider Sprack 2012, p. 330-333 over de nadere invulling van dit begrip.

45 Ashworth & Redmayne 2010, p. 340-342; Sprack 2012, p. 332. Blijkens het Crown Prosecution Service Annual Report and Accounts 2014-15 (raadpleegbaar via www.cps.gov.uk) gebeurde dit in 2016-2017 in 0,7 procent van de Crown Court-zaken en in 0,3 procent van de magistrates' court-zaken. Bij een *no case to answer*-situatie wordt gesproken van een *judge-directed acquittal*. Dit moet worden onderscheiden van een *judge-ordered acquittal*, waartoe de rechter overgaat wanneer de aanklager aangeeft de zaak niet te willen doorzetten (bijvoorbeeld omdat een belangrijke getuige niet is verschenen), zie Ashworth & Redmayne 2010, p. 214.

46 Sprack 2012, p. 333-334: anders dan andere getuigen kan de verdachte echter geen aanspraak maken op een verschoningsrecht, om een effectieve ondervraging door de aanklager niet onmogelijk te maken (art. 1 Criminal Evidence Act 1898).

47 De verdediging moet de rechter en aanklager tijdig een kopie van het deskundigenrapport ter hand stellen en voldoen aan andere procedurele vereisten, zie Part 19 Criminal Procedure Rules 2015.

Nadat alle getuigen zijn gehoord kunnen aanklager en verdediging hun eindpleidooi (*closing speech*) houden, waarin zij betogen op grond waarvan de rechter dan wel de jury tot het oordeel moet komen dat de verdachte schuldig dan wel onschuldig is.⁴⁸ In *summary proceedings* wordt vervolgens door de magistrates' court uitspraak gedaan, in Crown Court-zaken instrueert de rechter de jury (de zogenoemde *summing up*).⁴⁹ Dit is een belangrijk onderdeel van het proces, omdat de juryleden wordt uitgelegd wat hun taak is en op welke wijze zij het bewijs moeten beoordelen. Daarbij wijst de rechter onder meer op het feit dat de bewijslast op de aanklager ligt en de feiten *beyond reasonable doubt* moeten worden bewezen.⁵⁰ Hij geeft uitleg over de tenlastegelegde feiten en het toepasselijke recht, en geeft waar nodig toelichting op (bewijsrechtelijke) elementen van bepaalde verweren.⁵¹ Vervolgens somt hij het bewijs op en geeft daarbij eventuele aanwijzingen, bijvoorbeeld over mogelijk problematisch bewijs of over de mogelijkheid om conclusies te trekken uit bepaalde omstandigheden, zoals het zwijgen van de verdachte.⁵² Hij kan zijn mening over bepaalde verweren of het bewijs naar voren brengen, maar moet de beslissingen over de feiten aan de jury overlaten en mag de jury niet instrueren om te veroordelen.⁵³ Na de *summing up* van de rechter trekt de jury zich terug voor beraad, waarbij zij in afzondering wordt gehouden.⁵⁴ Het naar buiten brengen van hetgeen zich in het juryberaad heeft afgespeeld is een vorm van contempt of court.⁵⁵ De jury beslist unaniem of bij meerderheid.⁵⁶ Wanneer de jury niet tot een oordeel kan komen zal de rechter hen ontslaan en zal een nieuw proces worden gevoerd (*retrial*).⁵⁷

Wordt de verdachte schuldig bevonden aan een of meer van de tenlastegelegde feiten, dan beslist de rechter, doorgaans op een ander moment, over de straf na een zogenoemde *sentencing hearing*. Tijdens deze zitting kan bewijs worden aangedragen over de feiten en over de persoonlijke omstandigheden van de verdachte.⁵⁸ Aangezien de jury uitsluitend beslist over schuld en

48 Sprack 2012, p. 339.

49 Art. 25.14 Criminal Procedure Rules 2015.

50 Archbold & Richardson 2018, Chapter 4, Part XVIII.

51 Sprack 2012, p. 340-341.

52 Ashworth & Redmayne 2010, p. 339.

53 R v Wang [2005] UKHL 9. De reden daarvoor is dat de jury de mogelijkheid heeft van *jury equity* or *nullification*: de mogelijkheid van de jury om tot een vrijspraak te komen in afwijking van de wet. Zie daarover Ashworth & Redmayne 2010, p. 325 en 342. Zie ook Sprack 2012, p. 342.

54 Sprack 2012, p. 349-351.

55 Art. 8 Contempt of Court Act 1981. Zie verder par. 5.3.5.3.

56 Art. 25.14 Criminal Procedure Rules 2015 en art. 17 Juries Act 1974: de mogelijkheid om bij meerderheid te beslissen wordt door de rechter pas geboden nadat de jury minimaal twee uur heeft beraadslaagd zonder tot een unaniem oordeel te komen.

57 Sprack 2012, p. 365.

58 Art. 24.11 Criminal Procedure Rules 2015 voor magistrates' courts, en art. 25.16 Criminal Procedure Rules 2015 voor Crown Courts.

onschuld en daarbij geen feitelijke vaststellingen doet, kan er bij een dergelijke zitting veel voor de verdachte op het spel staan. De rechter moet de verdediging dan ook in de gelegenheid stellen om zich uit te laten over belangrijke aspecten en daarvoor bewijs aan te dragen.⁵⁹

Heeft veroordeling en berechting plaatsgevonden, dan bestaan er verschillende beroepsmogelijkheden. Tegen een beslissing van een magistrates' court inhoudende een veroordeling, dan wel de strafoplegging, is beroep mogelijk bij de Crown Court.⁶⁰ Er vindt dan een nieuwe zitting plaats op dezelfde wijze als de zitting in eerste aanleg.⁶¹ Beroep op juridische gronden tegen de beslissing van de magistrates' court of het daarop in beroep gegeven oordeel van de Crown Court kan worden ingediend bij de High Court (*appeal by way of case stated*).⁶²

De beroepsprocedure na een veroordeling door de Crown Court voert de zaak naar de Criminal Division of the Court of Appeal. Er wordt verlof verleend wanneer de Court of Appeal de veroordeling *unsafe* acht.⁶³ Ook hier is beroep tegen alleen de strafoplegging mogelijk.⁶⁴ Wanneer er verlof wordt verleend wordt de zaak door de Court of Appeal, meestal in een combinatie van drie rechters, beoordeeld. Op de zitting kunnen de standpunten nader worden toegelicht en getuigen worden gehoord, maar het is meer gebruikelijk dat de zaak op de stukken wordt afgedaan.⁶⁵ De Court of Appeal kan het beroep gegrond of ongegrond verklaren. Wordt het beroep gegrond verklaard dan kan de zaak worden teruggewezen voor een *retrial*.⁶⁶ Anders moet de rechter de verdachte alsnog vrijspreken.⁶⁷ Bij een beroep tegen de strafoplegging kan een andere (maar niet hogere) straf worden opgelegd.⁶⁸ In alle soorten zaken is de laatste instantie de Supreme Court, die echter slechts zaken in behandeling neemt waarin verlof wordt verleend omdat het gaat om een 'point of law of general public importance'.⁶⁹

59 Een dergelijke zitting wordt een *Newton hearing* genoemd, naar de zaak waarin dit vereiste als zodanig werd neergelegd: *Newton* (1982) 77 Cr App R 13. Zie verder Ormerod, Murphy & Phillips 2015, p. 1835 e.v.

60 Art. 108-110 Magistrates' Court Act 1980 en art. 34 Criminal Procedure Rules 2016.

61 Sprack 2012, p. 510.

62 Art. 111 Magistrates' Courts Act 1980; Archbold & Richardson 2018, Chapter 7, Part II, Section A. Het beroep wordt behandeld door een Divisional Court van de Queen's Bench Division van de High Court.

63 Art. 2 Criminal Appeal Act 1968. De beroepsmogelijkheden voor de Crown Prosecution Service zijn beperkt, zie daarover uitgebreider Ashworth & Redmayne 2010, p. 393-396.

64 Art. 9-11 Criminal Appeal Act 1968.

65 Sprack 2012, p. 486.

66 Sprack 2012, p. 471 en 479.

67 Archbold & Richardson 2018, Chapter 7, Part IV, Section I.

68 Art. 11 lid 3 Criminal Appeal Act 1968.

69 Art. 1 Administration of Justice Act 1960. Het Supreme Court bestaat pas sinds 2009. Daarvoor was de hoogste rechtsprekende instantie de House of Lords.

5.2.2.4 Rollen van de procesdeelnemers

Net zoals in het Nederlandse strafproces worden de hoofdrollen in het Engelse strafproces vervuld door de rechter, de aanklager en de verdediging, met dien verstande dat daarnaast in de zwaardere zaken de jury een cruciale rol speelt. De invulling van de rollen van deze procesdeelnemers is bovendien op belangrijke aspecten anders. Daarbij springt het meest in het oog dat het proces grotendeels wordt gedomineerd door de partijen, die ieder hun eigen zaak (*case*) presenteren en daarvoor bewijs aandragen, terwijl de rechter een lijdelijke rol heeft. Bovendien spelen ook getuigen ter zitting een veel belangrijker rol, nu in beginsel al het bewijs rechtstreeks op zitting wordt geproduceerd. Hierna zal kort op de rollen van de procesdeelnemers worden ingegaan.

De vervolging is in de meeste gevallen in handen van de Crown Prosecution Service (hierna: CPS).⁷⁰ Anders dan bij het Nederlandse openbaar ministerie is zij echter niet verantwoordelijk voor het opsporingsonderzoek, dat wordt uitgevoerd door de politie. Wel beslist de CPS of door de politie aangeleverde zaken ook daadwerkelijk voor de rechter worden gebracht.⁷¹ Daarbij moet worden getoetst of er een redelijk vooruitzicht is op een veroordeling én of een vervolging in het algemeen belang is.⁷² Meer in het algemeen schrijft de Code for Crown Prosecutors 2018 voor dat aanklagers eerlijk, onafhankelijk en objectief moeten zijn en: 'Prosecutors must always act in the interests of justice and not solely for the purpose of obtaining a conviction.'⁷³ De rol van aanklager wordt dan ook omschreven als die van een *minister of justice*.⁷⁴ Een van de belangrijkste verplichtingen die daaruit voortvloeit is de plicht om aan de verdediging alle informatie te verschaffen die mogelijk van belang kan zijn (*disclosure*).⁷⁵ Daarnaast moet een lijst van ongebruikt bewijsmateriaal worden verschaft, zodat de verdediging weet welk onderzoek is verricht en bepaalde getuigen of stukken alsnog voor het bewijs kan gebruiken.⁷⁶ Hoewel met deze verplichtingen in zekere zin inquisitoire elementen in het strafproces zijn geïntroduceerd, doen zij niet af aan het feit dat de partijen de omvang van

70 In bepaalde zaken is de vervolging in handen van bestuurlijke instanties zoals de Environment Agency. Er is ook een mogelijkheid van private vervolging, via dagvaarding voor de magistrates court, maar die wordt zelden gebruikt. Zie Ormerod, Murphy & Phillips 2015, p. 1314 en 1318.

71 Ashworth & Redmayne 2010, p. 195, zie verder de Prosecution of Offences Act 1985.

72 Par. 4.4 resp. 4.7. Code for Crown Prosecutors 2018.

73 Par. 2.7 Code for Crown Prosecutors 2018.

74 Buxton 2009, p. 427 e.v.

75 Ormerod, Murphy & Phillips 2015, p. 1510, De *disclosure*-bepalingen zijn neergelegd in de Criminal Procedure and Investigations Act 1996, aangevuld door Guidelines van de Attorney General en een Code of Practice. Zie voor een kritisch onderzoek naar de naleving van die verplichting het rapport van de HM Inspectorate of Constabulary and the HM Crown Prosecution Service Inspectorate, 'Making it fair. A joint inspection of the disclosure of unused material in volume Crown Court cases', juli 2017.

76 Ormerod, Murphy & Phillips 2015, p. 1505.

de rechtsstrijd bepalen. De *disclosure*-verplichtingen dienen er in de kern toe de ongelijkwaardige positie van de verdediging te compenseren.⁷⁷ Ter zitting wordt de CPS doorgaans vertegenwoordigd door een *barrister* die een zekere onafhankelijkheid heeft ten opzichte van de CPS en als het erop aankomt ter zitting beslist hoe de vervolging vorm krijgt.⁷⁸ Een opvallend verschil met de Nederlandse officier van justitie is dat de CPS geen standpunt inneemt over de hoogte van de straf.⁷⁹ Hiërarchisch gezien functioneert de CPS onder de Director of Public Prosecutions (DPP), die weer verantwoording schuldigt is aan de Attorney General. De Attorney General is de hoogste juridisch adviseur van de regering en onder meer belast met het toezicht op de CPS.⁸⁰ Daarnaast beslist de Attorney General over het instellen van een vervolging ten aanzien van verschillende vormen van contempt of court.⁸¹

Wat betreft de verdachte geldt dat deze ter zitting slechts een rol vervult wanneer hij daarvoor kiest. Alleen wanneer hij besluit als getuige op te treden worden aan hem vragen gesteld.⁸² Treedt hij niet op als getuige dan bevindt hij zich tijdens de zitting in het verdachtenbankje dat veelal aan de zijkant of achterin de zittingszaal is gepositioneerd. De verdachte heeft het recht zichzelf te verdedigen maar wordt doorgaans bijgestaan door een *solicitor*, en in de grotere zaken ook door een *barrister*. Hoewel het onderscheid begint te vervagen is het prototypisch dat de *solicitor* de contacten met de verdachte onderhoudt, hem bijstaat in de aanloop naar het proces en de verdediging voorbereidt. De *barrister* voert de verdediging ter zitting, daarbij geïnstrueerd door de verdachte en zijn *solicitor*.⁸³ Anders dan de aanklager heeft de verdediging niet de verplichting om zich als een *minister of justice* op te stellen. Een raadsman mag alle middelen gebruiken om de belangen van zijn cliënt te behartigen, maar daarbij heeft hij evenzeer de verplichting om bij te dragen aan een goede rechtsbedeling. Hij mag de rechtbank niet misleiden en heeft in sommige gevallen de verplichting om de rechtbank op bepaalde zaken (zoals onregelmatigheden) te wijzen, ook wanneer dat niet rechtstreeks in het belang is van zijn cliënt.⁸⁴ Wanneer de raadsman weet dat zijn cliënt schuldig is, maar deze een ontkenkende proceshouding kiest, mag hij wel het door de aanklager aangedragen bewijs bekritisieren en proberen te ondermijnen, maar

77 Vgl. Brants & Ringnalda 2011; Jörg, Field & Brants 1995; en specifiek over de rol van het Schotse openbaar ministerie Ringnalda 2013.

78 Sprack 2012, p. 315. Bij magistrates' courts komt het ook voor dat de CPS wordt vertegenwoordigd door eigen *prosecutors* in plaats van ingehuurde *solicitors* of *barristers*, zie Ormerod, Murphy & Phillips 2015, p. 1845.

79 Ormerod, Murphy & Phillips 2015, p. 1833.

80 Ashworth & Redmayne 2010, p. 220; Ormerod, Murphy & Phillips 2015, p. 1319-1320.

81 Zie verder par. 5.5.2.

82 Zie voor de rol van een verdachte in het Engelse strafproces uitgebreid (en kritisch) Duff e.a. 2007, p. 97-102 en 203-213.

83 Ormerod, Murphy & Phillips 2015, p. 1843-1844.

84 Sprack 2012, p. 316; Core Duty 1 van de Code of Conduct for the Bar, gepubliceerd in The Bar's Standard Board 2018, p. 19 e.v.

niet zelf bewijs aandragen dat de onschuld van zijn cliënt zou kunnen aantonen.⁸⁵ Hoewel de verdediging niet verplicht is om voorafgaand aan het proces eventueel door haar verzameld bewijs te verstrekken, moet zij wel de CPS en de rechtbank informeren wat de *case* is van de verdediging, met andere woorden welke verdedigingslijn er gevoerd zal worden.⁸⁶ Die verplichtingen van de verdediging om vooraf duidelijkheid te verschaffen zijn met de invoering van de Criminal Procedure Rules aanzienlijk verzwakt, terwijl aan het niet-naleven daarvan door de rechter ook gevolgen kunnen worden verbonden. Er wordt wel gesignaleerd dat de invoering van dergelijke verplichtingen invloed heeft op en afbreuk doet aan het traditioneel sterk adversaire karakter van het Engelse strafproces.⁸⁷

Een hierbij passende verschuiving is ook zichtbaar in het optreden van de rechter. Zoals reeds gememoreerd heeft de rechter een lijdelijke rol, in die zin dat het aan de partijen is om de relevante feiten en omstandigheden in de zaak naar voren te brengen. Dat betekent niet dat hij slechts een toehoorder is bij het proces. De rechter is verantwoordelijk voor de wijze waarop het proces verloopt en heeft een grote vrijheid om een goede procesgang te bewaken.⁸⁸ Wanneer er een jury is, is het de taak van de rechter om ervoor te zorgen dat de jury – ook op de juridische punten – adequaat is ingelicht en een verantwoorde beslissing kan nemen. De rechter kan met dat doel bijvoorbeeld verduidelijkende vragen stellen aan de getuigen, bepaalde (juridische) aspecten aan de orde stellen en de partijen verzoeken een standpunt in te nemen of nader toe te lichten.⁸⁹ In de rechtspraak is ook erkend dat de rechter de bevoegdheid heeft om zelf getuigen op te roepen, maar van deze bevoegdheid dient hij uiterst spaarzaam gebruik te maken en hij moet ervoor waken niet de rol van de aanklager over te nemen.⁹⁰ In de praktijk komt het niet of nauwelijks voor dat de rechter zelf getuigen oproept. Wel kan hij bij de instructie aan de jury aangeven welk bewijs er voorhanden is, maar ook welk bewijs er in zijn optiek ontbreekt. Ook heeft hij de bevoegdheid om op eigen initiatief aan de jury een beslissing te vragen over een mogelijke *no case to answer*-situatie.⁹¹ Bovendien wordt wel gesignaleerd dat de rechter, onder invloed van de Criminal Procedure Rules, een meer actieve rol inneemt in de fase voorafgaand aan het proces. Tijdens de *pro forma*-zittingen, waarin de standpunten van de partijen en de planning en het verloop van het proces

85 Zie de Conduct Rules (C1) van de Code of Conduct for the Bar; Sprack 2012, p. 316. Zie ook Jahae 2006, p. 379 e.v.

86 Deze *defence disclosure* vindt doorgaans plaats in de vorm van een *defence statement*, zie art. 15.4 Criminal Procedure Rules 2015.

87 Garland & McEwan 2012.

88 Otton 2002, p. 327.

89 Sprack 2012, p. 345.

90 R v Chapman (1838) 8 C.& P. 558, zie voor meer rechtspraak Archbold & Richardson 2018, Chapter 4, Part XV, Section D.

91 Brown [1998] Crim LR 196.

worden behandeld, krijgt de rechter een steeds actievere rol.⁹² De uiteindelijke (feitelijke) beoordeling van het bewijs is echter voorbehouden aan de jury. De rechter beslist wel over alle juridische kwesties die zich voordoen, zoals de beoordeling van geschillen over de toelaatbaarheid van bewijs.⁹³

Een belangrijke rol tot slot is – in de zwaardere zaken – weggelegd voor de jury. De juryleden worden willekeurig geselecteerd en de procespartijen hebben de bevoegdheid om bezwaar te maken tegen de benoeming van bepaalde juryleden.⁹⁴ Een jury bestaat uit ten minste negen, maar doorgaans twaalf leden.⁹⁵ Nadat het bewijs is gepresenteerd, de procespartijen hun standpunten hebben ingenomen en onderbouwd en de rechter de jury heeft geïnstrueerd, trekken de juryleden zich terug voor beraad. Wanneer er nadere vragen opkomen kunnen zij die schriftelijk aan de rechter stellen, die deze vraag in de aanwezigheid van de aanklager en verdediging voorleest en indien nodig hun standpunten vraagt, alvorens hij de jury schriftelijk antwoordt.⁹⁶ De jury beslist unaniem of bij meerderheid, zonder de redenen voor hun beslissing kenbaar te maken.⁹⁷ De specifieke problematiek van jury's in relatie tot contempt of court komt in de hiernavolgende paragrafen nog nader aan de orde.

5.3 VORMEN VAN CONTEMPT OF COURT

Zoals in het vorige hoofdstuk is uiteengezet is contempt of court een instrument waarmee kan worden opgetreden tegen een groot scala aan gedragingen waarmee de goede rechtspleging kan worden belemmerd of bemoeilijkt. Het leerstuk is ontwikkeld in de *common law* en kende tot ver in de twintigste eeuw geen wettelijke grondslag. Het materiële en formele contempt-recht was uitgekristalliseerd in de rechtspraak en beschreven in handboeken.⁹⁸ Ondanks verschillende pogingen duurde het tot 1981 voor de *law of contempt* in Engeland en Wales (deels) werd gecodificeerd.⁹⁹ Een van de belangrijkste redenen voor codificatie was de onzekerheid die aan de (uitleg van) contempt of court kleefde.¹⁰⁰ In 1971 werd een commissie geïnstalleerd die onderzocht of er

92 Zie Denyer 2010, p. 96 e.v.

93 Otton 2002, p. 326.

94 Zie over deze procedure de Juries Act 1974; art. 25.6-25.8 Criminal Procedure Rules 2015 en Ormerod, Murphy & Phillips 2015, p. 1656-1683.

95 Art. 16 Juries Act 1974.

96 Ormerod, Murphy & Phillips 2015, p. 1812-1814.

97 Zie ook par. 5.2.2.1.

98 De meest belangrijke en meestal up-to-date handboeken zijn Eady & Smith 2011, Cram 2010, Miller & Perry 2017, en over de historische ontwikkeling van contempt of court Fox 1972.

99 Eady & Smith 2011, p. 28.

100 Phillimore Committee 1974, par. 5.

veranderingen nodig waren in het contempt-recht. Het Phillimore Committee, genoemd naar zijn voorzitter, kwam in 1974 met een rapport met de nodige aanbevelingen. Er werd expliciet overwogen dat contempt of court nog altijd een noodzakelijke functie vervulde, maar dat het moest worden gereserveerd voor gevallen waarin een vervolging wegens een ander strafbaar feit niet mogelijk was of waarin direct optreden geboden was.¹⁰¹ In de tussentijd speelde in Engeland ook de zaak die uiteindelijk leidde tot de in eerdere hoofdstukken al aangehaalde Sunday Times-uitspraak van het Europese Hof voor de Rechten van de Mens. Het ging in die zaak om een door de Engelse rechters uitgevaardigd verbod op het publiceren van een artikel door de Sunday Times. Het artikel betrof een rechtszaak naar aanleiding van de zogenoemde thalodamide-affaire, waarbij veel kinderen misvormd ter wereld waren gekomen door een medicijn dat hun moeders tijdens de zwangerschap hadden gebruikt. De Engelse House of Lords had geoordeeld dat de publicatie van het artikel de civiele rechtszaak (die zich in de onderhandelingsfase bevond) zou kunnen schaden en daarom een contempt of court opleverde.¹⁰² In zijn uitspraak uit 1979 achtte het EHRM dat oordeel echter in strijd met artikel 10 EVRM.¹⁰³

Naar aanleiding van het Phillimore Report en de uitspraak in de Sunday Times-zaak, kon codificatie niet langer uitblijven. De Contempt of Court Act 1981 had tot doel de aanbevelingen van het Phillimore Committee te implementeren, meer consistentie te brengen in de interpretatie van contempt of court in verschillende delen van het Verenigd Koninkrijk, en het nationale recht in overeenstemming te brengen met de Straatsburgse jurisprudentie.¹⁰⁴ De Contempt of Court Act 1981 is thans – op enkele kleine wijzigingen na – nog steeds van kracht maar ziet slechts op bepaalde onderdelen van contempt, waarvan de meest belangrijke *contempt by publication* is. Grote delen van het contempt-recht zijn nog altijd uitsluitend in de *common law* te vinden. In de periode 2011 tot 2013 is er opnieuw naar contempt gekeken, dit keer door de Law Commission, een commissie die tot doel heeft het recht te monitoren en waar nodig aanbevelingen voor hervorming te doen.¹⁰⁵ De aanbevelingen hebben geleid tot enkele aanpassingen in de wet.¹⁰⁶ In de hiernavolgende paragrafen worden verschillende aspecten van contempt of court en de huidige stand van het recht uitgebreid besproken.

101 Phillimore Committee 1974, par. 2 en 21.

102 Attorney General v Times Newspaper Ltd [1973] AC 273.

103 EHRM 26 april 1979, appl.no. 6538/74 (Sunday Times v. UK).

104 Hansard, HL, 9 December 1980, Vol. 415 p. 660 (parlementaire geschiedenis, raadpleegbaar online via www.hansard.millbanksystems.com).

105 Zie verder www.lawcom.gov.uk.

106 Waarvan de afschaffing van het *common law*-delict van *scandalising the court* de meest belangrijke is, zie art. 33 van de Crime and Courts Act 2013.

5.3.1 *Contempt by publication*

Het uitgangspunt van een openbare rechtspleging brengt met zich mee dat berichtgeving over strafzaken in beginsel toelaatbaar is. Daar staat tegenover dat media-aandacht voor strafzaken een nadelige invloed kan uitoefenen op de eerlijkheid van de procedure, in het bijzonder wanneer de berechting plaatsvindt door een jury. Het is om die reden dat het contempt-recht in Engeland beoogt een evenwicht te realiseren tussen de verschillende betrokken belangen. Die vaak conflicterende belangen vormen een complex speelveld en *contempt by publication*, op grond waarvan publicaties die het eerlijk verloop van een strafzaak negatief kunnen beïnvloeden strafbaar zijn, wordt dan ook gezien als een van de meest gecompliceerde vormen van contempt.¹⁰⁷

5.3.1.1 *Ratio van contempt by publication*

De belangrijkste bestaansreden voor *contempt by publication* is gelegen in het voorkomen van beïnvloeding van de jury. Voormalig Attorney General Grieve omschreef het in een lezing in 2010 als volgt:

‘A defendant must be tried solely on the evidence that is presented in court, nothing else. This is the fundamental reason why the contempt of court jurisdiction exists and why legislation is, in conjunction with other safeguards as relevant today as it always has been.’¹⁰⁸

De contempt-regeling moet ervoor zorgen dat juryleden in de media niet allerlei informatie krijgen voorgeschoteld die niet tijdens het proces ter sprake komt, bijvoorbeeld omdat op een preliminaire zitting is beslist dat die informatie ontoelaatbaar is als bewijs. Ook informatie over eerdere veroordelingen en zogenoemd *bad character*-bewijs (bewijs van eerder wangedrag of een aanleg voor ‘afkeurenswaardig’ gedrag¹⁰⁹) moet in de regel aan de jury worden onthouden.¹¹⁰ Om bevooroordeeling te voorkomen zal de rechter de juryleden ook steeds wijzen op hun verplichting hun oordeel uitsluitend te baseren op het in de rechtszaak gepresenteerde bewijs. Om de naleving daarvan te bevorderen is het ook strafbaar gesteld om als jurylid informatie over de zaak op te zoeken (zie daarover paragraaf 5.3.5.3).¹¹¹

Hoewel de ratio van het bestaan van *contempt by publication* dus in de eerste plaats is gelegen in het waarborgen van eerlijke juryrechtspraak, is het daar niet toe beperkt. Net als in Europese en Nederlandse rechtspraak wordt in

107 Vgl. Miller & Perry 2017, p. 164 en 207.

108 Grieve 2010.

109 Art. 99 en 112 Criminal Justice Act 2003.

110 Zie ook de CPS Guideline ‘Bad Character Evidence’ op www.cps.gov.uk.

111 Daarnaast zijn er uiteraard andere waarborgen voor de samenstelling van een neutrale jury, zie daarvoor de bepalingen uit de Juries Act 1974.

Engeland doorgaans onaannemelijk geacht dat professionele rechters door publiciteit worden beïnvloed.¹¹² Daarbij speelt mee dat rechters in Crown Court-zaken geen oordeel over de schuld of onschuld hoeven te geven. Maar ook bij het bepalen van de strafmaat, waar de publieke opinie tot op zekere hoogte een rol kan spelen, worden rechters geacht in staat te zijn weerstand te bieden aan een maatschappelijk appel voor de hoogst mogelijke straf.¹¹³ Ten aanzien van de (leken)rechters uit de magistrates' courts, die wel over het bewijs beslissen, wordt eveneens aangenomen dat zij in het algemeen moeten worden geacht bestand te zijn tegen publiciteit of andere informatie die niet toelaatbaar is voor het bewijs.¹¹⁴ Het argument dat bepaalde publiciteit de rechters indirect, door beïnvloeding van de publieke opinie, zou kunnen sturen, is in Engelse rechtspraak dan ook slechts een hoogst enkele keer aanvaard als (één van de) redenen om publicatie te verbieden.¹¹⁵ Als waarborg voor de onpartijdigheid van rechters heeft *contempt by publication* dus maar een zeer bescheiden functie.

Dat ligt anders wanneer het gaat om getuigen. Het risico van beïnvloeding is evident in gevallen waarin een dader moet worden geïdentificeerd en getuigen via publicatie van foto's in de media het uiterlijk van de verdachte hebben kunnen waarnemen.¹¹⁶ Een dergelijke situatie deed zich voor in een zaak waarin een groep profvoetballers werd beschuldigd van een groepsverkrachting. De affaire kreeg uitgebreide aandacht in de media en één krant publiceerde ook foto's van twee verdachte voetballers. De krant werd veroordeeld wegens contempt of court, waarbij het hof overwoog dat de publicatie ertoe kon leiden dat de zaak zou worden geseponeerd omdat de getuigenis van de belangrijkste getuige (de aangeefster) kon worden aangetast. Inderdaad bleek niet veel later dat van vervolging werd afgezien vanwege onvoldoende bewijs.¹¹⁷ In de geruchtmakende moordzaak van Joanne Yeates, waarin haar huurbaas ten onrechte als verdachte was aangemerkt en het slachtoffer was geworden van een zeer belastende mediacampagne, volgde eveneens een veroordeling wegens contempt, waarbij werd gewezen op het risico dat getuigen minder geneigd zouden kunnen zijn in het voordeel van de huurbaas te verklaren:

112 Cram 2010, p. 71-73. Zie de oude zaken *R v Davies, ex parte Delbert-Evans* [1945] K.B. 435, [1945] 2 All Er 167 en *R v Duffy, ex parte Nash* [1960] 2 QB 188, [1960] 2 All Er 891.

113 *Miller & Perry* 2017, p. 285-286; *Secretary of State for the Home Department, ex p Venables* [1998] AC 407, 526, [1997] 3 All ER 97, 147.

114 Cram 2010, p. 71. Daarbij speelt mee dat de zaken voor de magistrates' courts doorgaans veel minder media-aandacht krijgen.

115 *Miller & Perry* 2017, p. 284-287.

116 Cram 2010, p. 77.

117 *Att Gen v Express Newspapers* [2004] EWHC 2859 (Admin), [2005] E.M.L.R. 13, zie ook *Eady & Smith* 2011, p. 1466.

'(...) reluctant witnesses would have been even more reluctant to come forward, and witnesses who might have been prepared to come forward may very well have assumed that anything helpful or supportive they might have said about Mr Jefferies could not be right.'¹¹⁸

Contempt by publication is dus primair gericht op waarborging van een onbevooroordeelde jury, maar heeft ook betekenis voor het voorkomen van beïnvloeding van (potentiële) getuigen. Een belangrijk deel van het recht is gecodificeerd en neergelegd in de Contempt of Court Act 1981. Daarnaast geeft ook de *common law* (nadere) invulling aan de aan publiciteit te stellen grenzen. Hierna wordt de wettelijke regeling en de daarin neergelegde vereisten uiteengezet (paragraaf 5.3.1.2). In paragraaf 5.3.1.3 wordt aandacht besteed aan de *common law*, waarna wordt afgesloten met een conclusie.

5.3.1.2 *Contempt by publication in de Contempt of Court Act 1981*

Artikel 2 lid 2 van de Contempt of Court Act 1981 (hierna: CCA 1981) bevat de centrale verbodsbepaling. Volgens die bepaling is er sprake van strafbaarheid in geval van 'a publication which creates a substantial risk that the course of justice in the proceedings in question will be seriously impeded or prejudiced.' De beoordeling van de vraag of sprake is van een zodanige publicatie is sterk afhankelijk van de omstandigheden van het geval. Ook de rechtspraak is vaak casuïstisch van aard.¹¹⁹ Uit het wettelijk kader en de uitwerking daarvan in de rechtspraak kunnen niettemin de volgende algemene uitgangspunten worden gedestilleerd.

Publicatie

Artikel 2 lid 1 CCA 1981 geeft een definitie van publicatie: 'publication includes any speech, writing, programme included in a cable programme service or other communication in whatever form, which is addressed to the public at large or any section of the public.' Die ruime definitie borduurt voort op de *common law*. De formulering is dermate veelomvattend dat in feite iedere uitlating, zowel mondeling als schriftelijk, onder de bepaling kan worden gebracht. Ook publicatie van informatie die al eerder door iemand anders is gepubliceerd, valt binnen het bereik van de bepaling. In zoverre kunnen onder omstandigheden ook webhosts of beheerders van internetfora als verantwoordelijk voor de publicatie worden aangemerkt.¹²⁰

118 Att Gen v MGN Ltd [2011] EWHC 2074 (Admin), [2012] 1 WLR 2408, onder 35.

119 Zie ook Cram 2010, p. 76.

120 Zie over deze problematiek Lenthall & Harman-Wilson 2008, p. 568-570.

Gericht aan het publiek

Het moet gaan om een publicatie die is gericht aan ‘the public at large or any section of the public’ (artikel 2 lid 1 CCA 1981). Blijkens de parlementaire geschiedenis en de rechtspraak is de omvang van het publiek niet doorslaggevend. Het moet wel gaan om meer dan een uitlating in privékring. De beoordeling van de (publieke of private) aard van de gelegenheid waar de uitlating wordt gedaan, zal afhangen van de omstandigheden van het geval.¹²¹

Vereiste van lopende procedure

Vereist is dat er sprake is van een lopende procedure (*active proceedings*, artikel 2 lid 3 CCA 1981). Dat is in grote lijnen het geval wanneer een verdachte is aangehouden of (als er geen aanhouding is verricht) wanneer een dagvaarding is uitgebracht. De procedure komt tot een einde na een vrijspraak of na bepaling van de straf in geval van een schuldigverklaring. Appelprocedures lopen vanaf het moment dat er beroep is ingesteld.¹²²

Met de opkomst van internet is die begrenzing niet altijd toereikend gebleken. Het is immers goed denkbaar dat ook informatie die vóór de aanvang van de procedure is gepubliceerd, tijdens het proces beschikbaar is en derhalve een risico op beïnvloeding van de procedure met zich kan brengen. Om die reden is in de rechtspraak aanvaard dat ook dergelijke publicaties contempt of court kunnen opleveren zodra de procedure daadwerkelijk gaat lopen.¹²³ De Law Commission, die in 2012-2013 onderzoek heeft gedaan naar *contempt by publication*, acht dit problematisch, omdat het meebrengt dat de (online) media continu moeten controleren of er inmiddels een procedure is gaan lopen. Bovendien is deze regulering alleen van toepassing op de nationale media, terwijl de informatie op internationale websites wel toegankelijk blijft.¹²⁴ In haar rapport uit 2013 heeft de Law Commission daarom voorstellen gedaan voor aanpassingen. Deze voorstellen beogen nadere waarborgen te bieden voor de media terwijl tegelijkertijd wordt getracht de jurybesluitvorming te beschermen tegen ongewenste invloeden.¹²⁵ Een van de voorstellen behelst de introductie van een *formal notice*, uit te vaardigen door de Attorney General, met de opdracht aan betrokken media om reeds vóór aanvang van het proces gepubliceerde artikelen waar een prejudiciërende werking van uit kan gaan, tijdelijk te verwijderen.¹²⁶ Wordt hieraan niet voldaan dan kan een

121 Zie voor een overzicht Eady & Smith 2011, p. 244-252.

122 Appel wordt ingesteld met een ‘*application for leave of appeal*’. Zie voor de precieze normering van *active proceedings* Schedule 1 bij de CCA 1981.

123 HM Advocate v Beggs (No 2), 2002 SLT 139 onder 22; Fulford J in Harwood [2012] EW Misc 27 (CC) onder 37.

124 Law Commission 2013, 2.79 en 2.107.

125 Law Commission 2013, 2.130 e.v.

126 Law Commission 2013, 2.162 e.v.

bevel (*injunction*) door de rechtbank worden uitgevaardigd.¹²⁷ Voor zover bekend zijn deze aanbevelingen (nog) niet geïmplementeerd.

Substantieel risico van ernstige belemmering of schade

De kern van de strafbepaling is de negatieve invloed die kan uitgaan op de eerlijkheid van een proces. Dit vereiste is in artikel 2 lid 2 CCA 1981 neergelegd en houdt in dat er sprake moet zijn van een substantieel risico dat de goede rechtspleging in de betreffende procedure ernstig wordt belemmerd of beïnvloed (*seriously impeded or prejudiced*).¹²⁸ Het gaat dus om een dubbele toets. Allereerst moet het risico op beïnvloeding substantieel zijn. In de rechtspraak is uitgemaakt dat dit moet worden geïnterpreteerd als 'niet gering'.¹²⁹ Van dit vereiste gaat dus geen erg beperkende werking uit. Het komt er vooral op neer dat grotendeels theoretische risico's als onvoldoende voor strafbaarheid moeten worden beschouwd.¹³⁰ Het tweede deel van de toets vereist dat het moet gaan om een risico op *ernstige* belemmering of beïnvloeding. De vraag of hiervan sprake is vereist een zeer feitelijke beoordeling, afhankelijk van de ervaring van de rechter, de aard van de publicatie en de bijzonderheden van de zaak.¹³¹ Bij het bekendmaken van eerdere veroordelingen van een verdachte zal al snel van zo'n risico op ernstige belemmering kunnen worden gesproken.¹³² Dat kan ook het geval zijn wanneer een verdachte op andere wijze wordt 'zwartgemaakt', bijvoorbeeld door het publiceren van zeer negatieve karakterschetsen of door de verdachte – al dan niet ten onrechte – in verband te brengen met strafbare feiten of criminele groeperingen, kan een contempt opleveren.¹³³ Een voorbeeld is de al eerder aangehaalde zaak rondom de moord op Joanne Yeates, waarin de verdachte in de media werd neergezet als een voyeur en een excentriekeling, en werd gesuggereerd dat hij banden had met een veroordeelde pedofiel.¹³⁴ Publicaties waarin, voorafgaand aan een rechtszaak, een standpunt wordt ingenomen over de schuld of onschuld van een verdachte, zullen eveneens als een contempt kunnen worden aangemerkt.¹³⁵

127 Law Commission 2013, 2.172-2.189.

128 Zie voor een bespreking van het verschil tussen *impeded* en *prejudiced* Cram & Taylor 2013, p. 472-473.

129 Att Gen v English [1983] AC 116 at 141-142.

130 Zie ook Att Gen v Guardian Newspapers Ltd (No. 3) [1992] 1 WLR 874 onder 881: 'the risk must be a practical and not a theoretical risk'.

131 Aldus Auld L.J. in Att Gen v BBC and Hat Trick Productions Ltd [1997] E.M.L.R. 76 onder 81, zie voor een overzicht van zaken Eady & Smith 2011, p. 255-263.

132 Att Gen v ITV Central Ltd [2008] EWHC 1984 (Admin), [2008] All Er (D) 192.

133 Cram 2010, p. 87.

134 Att Gen v MGN Ltd [2011] EWHC 2074 (Admin), [2012] 1 WLR 2408.

135 Zie Att Gen v News Group Newspapers Ltd [1989] QB 110, [1988] 2 All ER 906, waarin de krant The Sun campagne voerde voor de vervolging van een van verkrachting beschuldigde arts. Zie ook Cram 2010, p. 95-97.

Het risico van beïnvloeding kan ook ontstaan wanneer informatie wordt gepubliceerd die rechtstreeks betrekking heeft op de aanhangige strafzaak. Een zodanig risico zal al snel worden aangenomen wanneer, voorafgaand aan de zitting, wordt bekendgemaakt dat een verdachte zou hebben bekend.¹³⁶ Ook andere informatie, anders dan de niet ter discussie staande feiten, kan in potentie steeds een contempt opleveren. Dat zal eens te meer het geval zijn wanneer in publicaties uitspraken worden gedaan over de betrouwbaarheid van (getuigen)bewijs.¹³⁷ Zelfs bij de verslaglegging van politieonderzoek is voorzichtigheid geboden. Wanneer al te nadrukkelijk de schuld van de verdachten wordt geïmpliceerd kan dat als een mogelijke beïnvloeding worden beschouwd.¹³⁸

Niet hoeft te worden vastgesteld dat er daadwerkelijk enige invloed is geweest op het strafproces. Zo is niet doorslaggevend dat geen van de juryleden de publicatie daadwerkelijk heeft gezien.¹³⁹ In *Att Gen v MGN Ltd* [1997] heeft rechter Schiemann de in de rechtspraak ontwikkelde gezichtspunten samengevat in een tiental criteria.¹⁴⁰ Het gaat erom vast te stellen welke indruk de kennisneming van de publicatie achterlaat bij het fictieve jurylid ten tijde van de strafzaak ('the residual impact of the publication on a notional juror at the time of trial'). Daarbij zal de rechter bovendien acht moeten slaan op het te verwachten effect van de instructies die aan de jury zijn gegeven. In sommige zaken bestaat er aanleiding om de jury extra nadrukkelijk te waarschuwen voor het bestaan van prejudiciële informatie.¹⁴¹ Ook de tijd die is verstreken tussen de publicatie en de (verwachte) zitting is relevant.¹⁴² Dat kan worden verklaard met een fenomeen dat de *fade factor* wordt genoemd. De *fade factor* is de veronderstelling dat hoe langer geleden een publicatie heeft plaatsgevonden, hoe aannemelijker het is dat de publicatie is vervaagd (*faded*) in de herinnering van de juryleden. Er is onderzoek dat erop wijst dat zo'n mechanisme inderdaad bestaat.¹⁴³ Daar staat tegenover dat publicaties tegenwoordig tot in lengte der jaren zijn terug te vinden via internet, zodat het voor een al te nieuwsgierig jurylid geen kunst zal zijn oudere informatie terug te halen. De toegankelijkheid van informatie en de uitdagingen van onder meer de sociale media voor het strafproces, geven in Engeland dan ook regelmatig

136 Cram 2010, p. 90-91; Miller & Perry 2017, p. 264-266; zie ook *AG v Unger* [1998] 1 Cr.App.R. 308, hoewel het in die zaak niet tot een veroordeling wegens contempt leidde.

137 Miller & Perry 2017, p. 254-260.

138 Cram 2010, p. 101-103.

139 *Daily Mirror*, ex parte Smith [1927] KB 845.

140 *Att Gen v MGN Ltd* [1997] 1 All ER 456.

141 Onder 10 van de opsomming van Schiemann. 'Schieman LJ's list of principles' wordt ook aangehaald in *Att Gen v Associated Newspapers Ltd, News Group Newspapers Ltd* [2011] EWHC 418 (Admin), E.M.L.R. 17 onder 22.

142 Cram 2010, p. 87.

143 Thomas 2010, p. 41.

aanleiding tot discussies over de betekenis en invulling van contempt of court.¹⁴⁴ In een gerucht makende strafzaak uit 2016, waarin twee tienermeisjes werden verdacht van de moord op een alleenstaande vrouw, leidde een stortvloed aan commentaar op sociale media ertoe dat de rechter de jury ontsloeg en een nieuw proces beval, omdat hij vreesde dat een eerlijk proces niet meer mogelijk was.¹⁴⁵ De zaak leidde er onder meer toe dat de Attorney General een onderzoek startte naar de impact van sociale media op strafzaken.¹⁴⁶

Strict liability rule

Op de strafbaarstelling van *contempt by publication* is de *strict liability rule* van toepassing. Artikel 1 CCA 1981 bepaalt dat 'conduct may be treated as a contempt of court as tending to interfere with the course of justice in particular legal proceedings regardless of intent to do so.' Enige vorm van opzet op het beïnvloeden van de procedure is dus niet vereist, wat het bereik van de contempt-wetgeving uitermate ruim maakt. Een illustratie hiervan biedt de zaak *Att Gen v Associated Newspapers Ltd, News Group Newspapers Ltd* [2011].¹⁴⁷ Het betrof een internetpublicatie rondom een moordzaak, waarin de verdachte op een (van een social medium afkomstige) foto te zien was met een wapen in zijn hand. Tijdens de rechtszaak bleek dat het niet de bedoeling was om ook het pistool zichtbaar te tonen. De foto had dan ook slechts vijf uur op de websites van de twee kranten gestaan. Niettemin werden beide kranten veroordeeld wegens contempt of court onder de *strict liability rule*, aangezien het risico op beïnvloeding van de jury substantieel werd geacht.¹⁴⁸

Exceptions

De CCA 1981 kent drie bepalingen op grond waarvan publicaties in ieder geval niet als contempt of court kunnen worden aangemerkt. De bepalingen worden meestal aangeduid als *defences*, dat wil zeggen dat deze kunnen worden ingeroepen als verdediging tegen een vervolging wegens contempt. In het vervolg zal hier van excepties worden gesproken. Daarnaast bepaalt artikel 6 sub a CCA 1981 dat excepties die in de *common law* zijn ontwikkeld hun geldigheid behouden, ook waar het gaat om contempt onder de *strict liability*

144 Zie bijv. Grieve 2010; Grieve 2012; Cram & Taylor 2013, p. 479-482.

145 *R v F* [2016] EWCA Crim 12, [2016] Crim.L.R. 775 ; 'Angela Wrightson murder: How the media fought to report the case', *BBC News*, 7 april 2016.

146 Onderzoek naar 'The Impact of Social Media on the Administration of Justice', zie www.gov.uk. De resultaten zijn voor zover bekend nog niet gepubliceerd.

147 *Att Gen v Associated Newspapers Ltd, News Group Newspapers Ltd* [2011] EWHC 418 (Admin), E.M.L.R. 17.

148 Zie over deze zaak ook Eady & Smith 2011, p. 242-243 en 'Warning for bloggers and tweeters as newspapers found guilty of contempt of court', *UK Human Rights Blog*, 3 maart 2011.

rule. Nu deze excepties grotendeels in de wettelijke excepties zijn geïncorporeerd zullen deze hier niet verder worden behandeld.¹⁴⁹

Artikel 3 lid 1 CCA 1981 bepaalt dat een publicatie niet als contempt of court wordt aangemerkt wanneer de ‘uitgever’¹⁵⁰ op het moment van de publicatie, met inachtneming van ‘*all reasonable care*’ niet wist dat er sprake was van een lopende procedure, en hij ook geen reden had dit te vermoeden. Lid 2 bevat een vergelijkbare bepaling voor degene die een publicatie verder verspreidt maar niet weet of hoeft te vermoeden dat de publicatie informatie bevat die een lopende strafprocedure kan schaden. In het algemeen kan worden gezegd dat van een journalist een hoge graad van zorg wordt vereist.¹⁵¹ Ten aanzien van (de redactie van) nieuwsorganisaties als verspreider van publicaties, brengt het vereiste van *all reasonable care* mee dat zij minst genomen een vorm van screening moeten uitvoeren om een succesvol beroep op artikel 3 CCA 1981 te kunnen doen.¹⁵² De bewijslast van de onbekendheid met de lopende procedure ligt bij degene die een beroep doet op deze exceptie (artikel 3 lid 3 CCA 1981).

Evenmin is er sprake van contempt wanneer de publicatie uitsluitend een eerlijke en accurate verslaglegging bevat van een in het openbaar gehouden proces, terwijl de weergave te goeder trouw is en niet lang na het proces verschijnt (artikel 4 CCA 1981).¹⁵³ Het belang van deze bepaling is evident. Zonder deze exceptie zou verslaglegging van rechtszaken een hachelijke zaak worden. Aangezien strafzaken veelal enkele dagen tot weken duren is het niet ongebruikelijk dat gedurende de looptijd van een proces in de dagbladen op regelmatige basis een verslag van de afgelopen zittingsdag is te vinden. Ook het gebruik van twitter door journalisten is sinds enkele jaren in beginsel toegestaan.¹⁵⁴

Tot slot bevat artikel 5 CCA 1981 een exceptie voor het geval de publicatie te goeder trouw is gedaan als onderdeel van een discussie over zaken van

149 Zie voor een bespreking Eady & Smith 2011, p. 338-346. Een interessante, niet in de wet opgenomen exceptie is de mogelijkheid dat de media, na een verbod over een bepaald onderwerp te publiceren, verslag doen van een parlementaire discussie over dat onderwerp. De rechter heeft zich nog niet uitgelaten over de vraag of dit inderdaad een exceptie kan opleveren, zie ook Miller & Perry 2017, p. 302-303.

150 De term ‘uitgever’ wordt hier gebruikt als vertaling voor het wettelijk begrip ‘*publisher*’ voor degene die de ‘publicatie’ in de zin van de CCA 1981 heeft gedaan. Aangezien het bij publicatie om een veelheid aan handelingen gaat moet het woord ‘uitgever’ hier niet worden opgevat in de gebruikelijke, beperkte betekenis. Het verwijst naar degene die de publicatie – in welke vorm dan ook – heeft gedaan.

151 Vgl. *R v Duffy*, February 9, 1996 (Lexis), aangehaald in Eady & Smith 2011, p. 317-318.

152 Eady & Smith 2011, p. 319.

153 Tenzij er sprake is van een gerechtelijk bevel om publicatie voor enige tijd uit te stellen (zie par. 5.3.3.4), zal publicatie in de regel binnen 24 uur of (bij weekbladen) in de eerstvolgende uitgave moeten plaatsvinden, zie Eady & Smith 2011, p. 325-326.

154 Criminal Practice Directions Amendment No 3, 16C, 6 april 2015 (raadpleegbaar op www.judiciary.gov.uk).

algemeen belang, waarbij het risico op belemmering van de rechtspleging hoofdzakelijk zijdelings of als neveneffect optreedt. Deze exceptie wordt doorgaans sneller aangenomen wanneer de discussie al is aangezwengeld vóórdat een concrete rechtszaak is gaan lopen.¹⁵⁵ Voor de beantwoording van de vraag of het risico voor de rechtszaak een neveneffect is of niet, bevat de rechtspraak weinig handvatten. Wel is duidelijk dat daarvoor de context van de discussie, en niet de rechtszaak, doorslaggevend is.¹⁵⁶ In de jurisprudentie is uitgemaakt dat het aan de Attorney General (die een vervolging wegens contempt heeft geïnitieerd) is om aan te tonen dat deze exceptie zich niet voordoet.¹⁵⁷

5.3.1.3 Contempt by publication in de common law

Zoals gezegd heeft het contempt-recht zich tot 1981 grotendeels in de *common law* ontwikkeld. Met de invoering van de Contempt of Court Act 1981 werd een belangrijk deel van het contempt-recht met betrekking tot publicaties gecodificeerd. De codificatie is echter nooit als uitputtende wetgeving bedoeld. Artikel 6 van de CCA 1981 bepaalt met zoveel woorden dat de wettelijke regeling niet beoogt gedragingen strafbaar te stellen die onder *common law* niet strafbaar waren (onder a). Evenmin is bedoeld om excepties af te schaffen die onder *common law* wel mogelijk waren (onder b). Bovendien doet de wet niet af aan de mogelijkheid om iedere opzettelijke belemmering van de rechtspleging als contempt te vervolgen (onder c).

Anders dan in geval van vervolging op grond van de *strict liability* contempt van de Contempt of Court Act 1981, is voor een veroordeling wegens contempt op grond van de *common law* vereist dat er sprake is van opzet. Hoewel in het Engelse strafrecht doorgaans *recklessness* als vorm van opzet volstaat (een vorm van opzet die enigszins vergelijkbaar is met het Nederlandse voorwaardelijk opzet),¹⁵⁸ is aangenomen dat voor contempt *intention*, een

155 Eady & Smith 2011, p. 335.

156 In *Att Gen v English* [1983] 1 A.C. 116, zie ook *ex parte Bread Manufacturers* (1937) SR (NSW) 249.

157 *Att Gen v Random House Group Ltd* [2009] EWHC 1727 (QB) en eerder al *Att Gen v English* [1983] 1 AC 116. Zie ook *Miller & Perry* 2017, p. 295-296.

158 Er kan een onderscheid worden gemaakt tussen *advertent* en *inadvertent recklessness*: de eerste vorm verwijst naar de situatie waarin iemand voorziet dat een risico zich kan realiseren, maar niettemin de gewraakte gedraging verricht. *Inadvertent recklessness* houdt een meer objectieve toets in, waarin de verdachte een feit pleegt dat een serieus risico op bepaalde gevolgen in het leven roept, zonder dat hij zich rekenschap heeft gegeven van dat (voor een normale persoon voorzienbare) risico, zie Eady & Smith 2011, p. 388. *Advertent recklessness* is de klassieke vorm en is neergelegd in *R v Cunningham* [1957] 2 QB 396.

zwaardere vorm van opzet, is vereist.¹⁵⁹ Dit werd na de invoering van de CCA 1981 beslist in de beruchte Spycatcher-zaak, waarin aan Britse media een verbod was opgelegd tot het publiceren van delen uit de memoires van een voormalig spion.¹⁶⁰ In latere rechtspraak is dit vereiste met zoveel woorden herhaald.¹⁶¹

Is voldaan aan het vereiste van opzet, dan kan in zijn algemeenheid worden gezegd dat de *common law* contempt fungeert als vangnet voor gedragingen die niet onder de *strict liability rule* van de CCA 1981 kunnen worden gebracht. Te denken valt aan uitlatingen die niet zijn gericht aan 'the public at large or any section of the public' zoals bedoeld in artikel 2 lid 1 CCA 1981, maar waarvan wel een aanzienlijke schade kan uitgaan. Eady en Smith geven het voorbeeld van iemand die op een bijeenkomst in privékring zegt 'dat iedereen die zal optreden als getuige voor X zal worden geboycot'.¹⁶² Ook uitlatingen die worden gedaan buiten de periode dat kan worden gesproken van een lopende zaak, kunnen een contempt of court onder *common law* opleveren. Hiervan zal met name sprake kunnen zijn in civiele procedures, wanneer duidelijk is dat er een rechtszaak zit aan te komen zonder dat deze formeel is aangevangen.¹⁶³ Maar ook in strafzaken kan het in meer uitzonderlijke gevallen noodzakelijk zijn om terug te grijpen op het *common law*-criterium van *pending or imminent proceedings* (aanhangig of op handen zijnde), in plaats van het striktere criterium van *active proceedings* van artikel 2 lid 3 CCA 1981.¹⁶⁴

Een punt van discussie is de vraag of het wettelijk criterium van een substantieel risico op aanzienlijke belemmering of schade (*a substantial risk*

159 *Intention* omvat zowel doelopzet als het opzettelijk verrichten van een handeling, wetende dat er een zeker risico is dat een ander (niet gewenst) gevolg zich zal realiseren. Deze vorm van opzet wordt *oblique intention* genoemd en vertoont grote gelijkenis met het Nederlandse voorwaardelijk opzet. Zie Eady & Smith 2011, p. 385-386.

160 *Att Gen v Newspaper Publishing Plc* [1988] Ch 333 onder 374-375.

161 In *Att Gen v Newspaper Publishing Plc* [1997] 1 WLR 926 onder 937, overwoog Lord Bingham C.J.: 'To show contempt, the Attorney General must establish, to the criminal standard of proof, that the 'conduct complained of is specifically intended to impede or prejudice the administration of justice. Such an intent need not be expressly avowed or admitted, but can be inferred from all the circumstances, including the foreseeability of the consequences of the conduct. Nor need it be the sole intention of the contemner. An intent is to be distinguished from motive or desire (...).'

162 Eady & Smith 2011, p. 351-352.

163 Eady & Smith 2011, p. 367-368.

164 Vgl. de uitzonderlijke zaak *Att Gen v News Group Newspapers Plc* [1989] QB 110, waarin de CPS had laten weten een vervolging wegens een van een zedendelict verdachte arts niet te zullen voortzetten, maar de krant *The Sun* had aangeboden een private vervolging te zullen bekostigen en vervolgens uiterst belastende artikelen had gepubliceerd. Vaker voorkomend is de situatie waarin nog geen arrestatie is verricht, maar wel bekend is dat de politie op zoek is naar een specifieke verdachte, zie *Att Gen v Sport Newspapers Ltd* [1991] 1 WLR 1194; [1991] 1 All ER 503. Zie ook de kritische beschouwing van Eady & Smith over de vaagheid van de *imminence test*, Eady & Smith 2011, p. 369-377.

of serious prejudice') ook van toepassing is op *common law* contempt. Vóór invoering van de CCA 1981 werd ook een klein risico onder omstandigheden als voldoende gezien om van contempt te kunnen spreken. Na de uitspraak van het EHRM in de Sunday Times zaak, waarin bij een dergelijke redenering een schending van artikel 10 EVRM werd aangenomen, lijkt de rechtspraak op dit punt te zijn aangescherpt.¹⁶⁵ Aangezien beperkingen van de vrijheid van meningsuiting alleen toelaatbaar zijn wanneer dit noodzakelijk is in een democratische samenleving, zullen uitlatingen die slechts een hypothetisch of minimaal risico in het leven roepen tegenwoordig niet snel meer als contempt kunnen worden aangemerkt. Als het echter gaat om opzettelijke inmenging in lopende procedures, dan zal aan het vereiste van een substantieel risico waarschijnlijk minder gewicht worden gehecht.¹⁶⁶

5.3.1.4 Tussenconclusie

De strafbaarstelling van *contempt by publication* vervult in Engeland en Wales nog steeds een belangrijke rol als waarborg voor een eerlijk proces. Het aantal vervolgingen is in absolute zin beperkt, maar niettemin worden met enige regelmaat strafvervolgingen aanhangig gemaakt. De CPS heeft een Legal Guidance on Contempt of Court and Reporting Restrictions¹⁶⁷ en de Attorney General, die doorgaans een strafvervolging wegens *contempt by publication* aanhangig maakt,¹⁶⁸ heeft in een lezing in 2010 met de veelzeggende titel 'Contempt of Court: Why it still matters', uiteengezet wat het belang is van de bepaling met het oog op een goed verloop van de procedure.¹⁶⁹ Dat belang is voor een groot deel gelegen in het waarborgen van een onbevooroordeelde jury. Anders dan bijvoorbeeld soms in de Verenigde Staten gebeurt, worden juryleden tijdens een proces niet van de buitenwereld afgezonderd.¹⁷⁰ Ook het voorkomen van beïnvloeding van getuigen is een belang dat met *contempt by publication* wordt gediend. De grote waarde die in Engeland wordt gehecht aan juryrechtspraak en de noodzaak tot het inbouwen van waarborgen maakt dat aan *contempt by publication*, hoewel het soms onder vuur ligt vanwege de

165 In de rechtspraak tot dan toe werd ook nog ruimte gelaten voor zogenoemde *technical contempt*, waar grotendeels werd geabstraheerd van de vraag of er überhaupt sprake was van een risico op beïnvloeding. Zie *Att Gen v Times Newspapers Ltd* [1974] AC 273; Miller & Perry 2017, p. 183-185 en Eady & Smith 2011, p. 356-362.

166 Eady & Smith 2011, p. 367, met verwijzing naar EHRM 29 augustus 1997, appl.no. 22714/93 (*Worm v. Austria*).

167 Enigszins vergelijkbaar met de Nederlandse OM-richtlijnen, en gepubliceerd op www.cps.gov.uk.

168 Art. 7 CCA 1981. Zie over de procedurele aspecten verder par. 5.5.

169 Grieve 2010.

170 Miller & Perry 2017, p. 237-238.

beperking op de vrijheid van meningsuiting, toch nog altijd veel belang wordt gehecht.¹⁷¹

Dat neemt niet weg dat wel vragen rijzen over de toepassing van contempt, in het bijzonder in verband met de opkomst van internet en nieuwe media. Hoewel de contempt-bepalingen voor iedereen gelden, ook voor bloggers en twitteraars, zal in dergelijke gevallen minder snel worden aangenomen dat van zo'n publicatie een substantieel risico op belemmering van de rechtspleging zal uitgaan.¹⁷² Daarbij is ook van betekenis dat een vijandig (internet)klimaat en een cumulatie van berichtgeving die in zijn geheel als prejudiciërend kan worden gekenschetst, nog niet meebrengt dat ieder afzonderlijk artikel als een contempt of court kan worden aangemerkt.¹⁷³ Bovendien zijn er tal van praktische problemen – onder meer de hoeveelheid en oncontroleerbaarheid van berichten op sociale media – op grond waarvan de contempt-bepalingen in dit verband maar beperkt effect zullen hebben.¹⁷⁴ Vanuit de traditionele media wordt dan ook regelmatig kritiek geuit op (de toepassing van) de contempt-wetgeving en de 'oneerlijke' gevolgen ervan.¹⁷⁵ De soms moeizame verhouding tussen de media en contempt wordt versterkt door de toegenomen internationalisering, waarbij de vreemde situatie kan ontstaan dat zaken die internationaal belangstelling trekken in het buitenland wél zonder beperkingen kunnen worden becommentarieerd, terwijl de Engelse pers aan banden ligt. Het valt te verwachten dat op dit punt ook in de toekomst nog de nodige discussies en mogelijk aanpassingen van de wet zullen volgen.

Hoewel het aantal vervolgingen wegens *contempt by publication* zoals gezegd relatief beperkt is, is aannemelijk dat van de mogelijkheid van vervolging ook een preventieve werking uitgaat.¹⁷⁶ Ondanks het feit dat de Engelse media niet bekend staan om hun omzichtige aanpak – met name de *tabloid media* zijn berucht vanwege hun sensationele manier van verslaggeving¹⁷⁷ – berichten zij over criminaliteit en strafzaken doorgaans 'slechts' op twee momenten: direct na ontdekking van het strafbare feit en bij aanhouding van de verdachte(n), en vervolgens wanneer de strafzaak een aanvang neemt, waarbij de berichtgeving in de regel is beperkt tot een verslag van hetgeen ter zitting is voorgevallen. In de tussenliggende periode verschijnen er, uitzonderlijke

171 Zie ook Grieve 2010.

172 Het gebeurde wél in de zaak R v F [2016] EWCA Crim 12, [2016] Crim.L.R. 775 (de zaak betreffende de van moord verdachte tienermeisjes, zie ook par. 5.3.1.2).

173 Vgl. *Att Gen v MGN Ltd* [1997] 1 All ER 456.

174 Wragg 2017, p. 109.

175 Bijv. 'How stringently should the contempt laws be applied to new media?', *The Guardian*, 11 november 2011; 'Angela Wrightson murder: How the media fought to report the case', *BBC News*, 7 april 2016.

176 Cram & Taylor 2013, p. 471-472.

177 Zie het zogenoemde 'Leveson Report' over de ethiek en cultuur van de Britse pers, naar aanleiding van het telefoontapschandaal rondom the Britse krant *News of the World* (raadpleegbaar op www.gov.uk). Zie voor een uitgebreide studie naar de Engelse *tabloids* Bingham & Conboy 2015.

gevallen daargelaten, in beginsel geen berichten in de media. Die preventieve werking wordt ook geïllustreerd door de rol van de Engelse media in de geruchtmakende strafzaak tegen Amanda Knox, die werd verdacht van de moord op de Engelse studente Meredith Kercher. Omdat de strafzaak zich in Italië afspeelde golden voor de Engelse media geen beperkingen, hetgeen zich vertaalde in een onophoudelijke stroom van soms zeer tendentieuze berichtgeving.¹⁷⁸

5.3.2 *Scandalising the court*

In vroeger tijden werd *scandalising the court* als een afzonderlijke vorm van *contempt by publication* gezien. Het ging daarbij om uitlatingen, zowel mondeling als schriftelijk, die denigrerend waren voor individuele rechters of de rechterlijke macht in zijn geheel.¹⁷⁹ Hoewel het delict in andere landen nog wel bestaat, heeft het toenemende belang van vrijheid van meningsuiting eraan bijgedragen dat de strafbaarstelling in Engeland en Wales in onbruik is geraakt. Uitlatingen die eerder onmiskenbaar als *scandalising* zouden zijn aangemerkt, werden in de negentiende eeuw simpelweg niet meer als strafwaardig beschouwd. Zo leidde de publicatie van een foto van drie rechters uit de Spycatcher-zaak, op zijn kop en met de ondertitel 'YOU FOOLS' (in 1987), niet tot strafvervolging.¹⁸⁰ De laatste succesvolle vervolging wegens *scandalising* vond plaats in 1931.¹⁸¹ In 1974 adviseerde het Phillimore Committee daarom al dat het *common law*-delict van *scandalising* moest worden afgeschaft, zij het dat wel een aparte strafbaarstelling zou moeten worden geïntroduceerd.¹⁸² De wetgever ondernam geen actie, tot in 2012 ook de Law Commission adviseerde de bepaling af te schaffen. *Scandalising* werd gezien als een niet noodzakelijke strafbaarstelling met zeer beperkte symbolische waarde, terwijl van vervolging mogelijk vooral negatieve effecten zouden zijn te verwachten.¹⁸³ Bovendien zouden de meest ernstige vormen van gedrag dat onder *scandalising* zou kunnen worden gebracht, inmiddels ook in andere wettelijke bepalingen zijn neergelegd.¹⁸⁴ Daarnaast zouden civiele smaadprocedures uitkomst kunnen

178 Zie daarover Gies & Bortoluzzi 2016.

179 Zie voor een algemene bespreking par. 4.4.3.

180 Law Commission 2012b, onder 70. Zie voor andere voorbeelden Eady & Smith 2011, p. 418-419.

181 Law Commission 2012b, onder 12. Zie voor een later voorbeeld van een niet-succesvolle vervolging *R v Commissioner of Police of the Metropolis, ex parte Blackburn* (No. 2) [1968] 2 QB 150, onder 154.

182 Phillimore Committee 1974, par. 162-164.

183 Law Commission 2012b, onder 93.

184 Te denken valt aan art. 5 van de Public Order Act 1986, dat kort gezegd strafbaar stelt het gebruik van 'threatening, abusive or insulting words or behaviour, or disorderly behaviour,' waardoor 'harassment, alarm or distress' kan worden veroorzaakt. Of art. 127 lid 1 van de Communications Act 2003, waarin is strafbaar gesteld het digitaal verzenden van een uitlating die is 'grossly offensive or of an indecent, obscene or menacing character'.

bieden in geval van valse beschuldigingen van corruptie of wangedrag.¹⁸⁵ De wetgever heeft dit advies inmiddels gevolgd. Met artikel 33 van de Crime and Courts Act 2013 is het delict afgeschaft.

Dat betekent overigens niet dat rechters geen enkele mogelijkheid hebben om te reageren op beschuldigingen of kritiek op hun functioneren. Zoals gezegd is (het dreigen met) een civiele procedure een mogelijkheid, die in het verleden ook zo nu en dan is beproefd.¹⁸⁶ Bovendien zijn de regels rondom de vrijheid van rechters om zich in het openbaar te uiten in de afgelopen jaren versoepeld. Waar eerst het uitgangspunt was dat rechters in beginsel geen uitlatingen doen in de pers of bij andere openbare gelegenheden, is dat uitgangspunt thans losgelaten.¹⁸⁷ Rechters zijn veel meer dan vroeger bereid en geneigd om deel te nemen aan het maatschappelijk debat.¹⁸⁸ Het op die manier responderen op in de samenleving levende gevoelens past wellicht ook beter bij de moderne samenleving dan het inzetten van een ouderwets machtsmiddel als strafvervolgning wegens *scandalising*.

Dat neemt niet weg dat zich situaties kunnen voordoen waarbij ondermijnende kritiek de rechtspraak in problemen kan brengen. Dat bleek bijvoorbeeld toen de High Court na het Brexit-referendum had geoordeeld dat de Britse regering het uittreidingsproces uit de EU niet kon starten zonder instemming van het parlement. De reacties in sommige Britse media waren uitermate vijandig. De Daily Mail publiceerde op haar voorpagina de foto's van de drie betrokken rechters met daaronder de kop 'Enemies of the people'.¹⁸⁹ De publicatie veroorzaakte veel commotie. Critici stelden dat de Daily Mail hiermee de rechtsstaat ondermijnde.¹⁹⁰ Er volgde ook kritiek op de minister van justitie omdat zij pas na aandringen en op een laat moment met een korte verklaring kwam waarin zij zowel het belang van onafhankelijke rechtspraak als van

185 Law Commission 2012b, onder 93.

186 Eady & Smith 2011, p. 409. Zie bijv. 'Lord Justice Sedley', *The Daily Telegraph*, 9 maart 2011, over een zaak waarin een rechter een schadevergoeding en excuses eiste en kreeg in verband met een artikel waarin werd beweerd dat twee van zijn beslissingen de dood van ouderen hadden bespoedigd.

187 Zie Eady & Smith 2011, p. 410 over de zogenoemde 'Kilmuir Rules'. De versoepeling daarvan is overigens niet tot ieders tevredenheid, zoals blijkt uit de Holdsworth Lecture van Lord Neuberger op 2 maart 2012, te vinden op www.judiciary.gov.uk.

188 Cram 2010, p. 444.

189 'Enemies of the people', *Daily Mail*, 4 november 2016. Zie voor een uitgebreide analyse Breeze 2018. De Daily Telegraph kwam met een vergelijkbare uitgave waarin de drie rechters stonden afgebeeld met daaronde de tekst 'The judges versus the people', zie *The Daily Telegraph*, 4 november 2016. Ook andere kranten kwamen met kritische berichtgeving, zie daarover 'British newspapers react to judges' Brexit ruling: "Enemies of the people"', *The Guardian*, 4 november 2016.

190 Bijv. Barber & King 2016. De mediatoezichthouder IPSO ontving meer dan 1000 klachten, zie 'Daily Mail's "Enemies of the People" front page receives more than 1,000 complaints to IPSO', *The Independent*, 10 november 2016.

persvrijheid onderstreepte.¹⁹¹ Ook rechters verweten de minister dat zij had nagelaten het belang van onafhankelijke rechtspraak te verdedigen. Zo sprak Lord Thomas, een van de bekritiseerde rechters uit de High Court, zich (nadat de zaak onherroepelijk was afgedaan) in ferme bewoordingen uit in een hoorzitting van een parlementaire commissie.¹⁹² In zijn Rechtspraaklezing van 2017 betoogde hij onder meer dat de andere staatsmachten het in dergelijke gevallen veel duidelijker voor de rechtspraak moeten opnemen.¹⁹³ Het incident heeft niet geleid tot een discussie over de herinvoering van de strafbepaling van *scandalising*.¹⁹⁴ Wel is de vraag opgekomen of het afschaffen van de bepaling, zonder na te denken over eventuele alternatieven, wel zo verstandig was.¹⁹⁵ Bovendien heeft de Bar Council, de beroepsorganisatie van *barristers*, een lespakket voor scholen samengesteld dat kan worden gebruikt om leerlingen te informeren over het belang van de rechtspraak.¹⁹⁶ Het incident laat zien dat in Engeland weliswaar geen behoefte meer bestaat aan de strafbaarstelling van *scandalising*, maar dat tegelijkertijd duidelijk noch eenvoudig is hoe met ondermijnende kritiek op de rechtspraak moet worden omgegaan.

5.3.3 Publicatieverboden of -beperkingen

De hierboven besproken *contempt by publication*-bepalingen bieden de mogelijkheid om achteraf op te treden tegen schadelijke publiciteit. Daarnaast kent het Engelse recht ook verschillende mogelijkheden om een *contempt by publication* te voorkomen door het opleggen van beperkingen voorafgaand aan de zitting of anticiperend op een specifieke publicatie. Dergelijke door de rechter op te leggen verboden worden *injunctions* of *gagging orders* genoemd. Er kunnen verschillende mogelijkheden worden onderscheiden die veelal hun oorsprong vinden in de *common law*, maar thans (deels) ook in wettelijke bepalingen zijn gereguleerd.

191 'Brexit: lawyers confront Liz Truss over "dangerous" abuse of judges', *The Guardian*, 5 november 2016.

192 'Lord chief justice attacks Liz Truss for failing to back article 50 judges', *The Guardian*, 22 maart 2017. Mildere kritiek uitte de president van het Supreme Court in een radio-interview in 'The Today Programme' op *BBC Radio* op 16 februari 2017, zie ook 'Attacks on judges undermine law – Supreme Court president', *BBC News*, 16 februari 2017.

193 Lord Thomas of Cwmgiedd 2017, p. 14.

194 Zie daarover ook het essay van Crawford Jamieson, 'Where is the line between legitimate accountability and calling judges "enemies of the people"?' (2017), gepubliceerd op www.commonities.lawsociety.org.uk.

195 Miller & Perry 2017, p. vii.

196 'Barristers launch PR drive in schools to explain why judges are not the "enemies of the people"', *The Daily Telegraph*, 24 januari 2017.

5.3.3.1 Publicatieverbod vooraf (*quia timet injunctions*)

De *common law* noch de rechtspraak bevat een algemene rechterlijke bevoegdheid tot het verbieden van bepaalde publicaties voorafgaand aan het moment van verschijnen, de zogenoemde *quia timet injunctions*.¹⁹⁷ Wel is er een specifieke bevoegdheid voor de hogere gerechten (de Crown Courts, Court of Appeal en de High Court) neergelegd in de Senior Courts Act 1981, op grond waarvan bepaalde publicaties in het kader van een aanhangige rechtszaak kunnen worden verboden.¹⁹⁸ Een verzoek tot het verbieden van een bepaalde publicatie moet worden gedaan door een van de partijen bij de procedure.¹⁹⁹ Aangezien de mogelijkheid om een dergelijk verbod op te leggen in feite neerkomt op een vorm van censuur, moet deze uiterst spaarzaam worden ingezet.²⁰⁰ De maatregel wordt dan ook wel omschreven als 'draconisch' en wordt in het kader van strafprocedures relatief zelden toegepast.²⁰¹ Voor het uitvaardigen van een publicatieverbod met het oog op de bescherming van een eerlijk verloop van een strafproces zal moeten komen vast te staan dat de publicatie een *contempt by publication* (op grond van de CCA 1981 of onder *common law*) oplevert.²⁰²

In het meer recente verleden is een dergelijk verbod toegepast ten aanzien van een boek over terrorismebestrijding, dat zou uitkomen vlak voordat acht terrorismeverdachten zouden worden berecht. De Attorney General verzocht om een publicatieverbod tot na afloop van de strafzaak. De High Court zocht aansluiting bij de toepasselijke criteria voor het vaststellen van een '*substantial risk of prejudice*' als bedoeld in artikel 2 van de CCA 1981, en kwam tot de conclusie dat hiervan sprake was en dat een publicatieverbod een noodzakelijke en proportionele maatregel was.²⁰³ Net als bij de toepassing van *contempt by publication* achteraf, stellen het internet en de sociale media de rechtspraak bij dergelijke voorafgaande publicatieverboden voor de nodige uitdagingen. Zo bleek een dergelijk verbod in een zaak uit 2012, waarin een politieagent

197 *Independent Publishing Co Ltd v Att Gen of Trinidad and Tobago* [2004] UKPC 26, [2005] 1 AC 190 onder 67; *R v Croydon Crown Court ex parte Trinity Mirror Plc* [2008] EWCA Crim 50, [2008] QB 770 onder 30.

198 Art. 37 resp. 45 lid 4 van de Senior Courts Act 1981.

199 Eady & Smith 2011, p. 444-445.

200 Vgl. EHRM 26 november 1991, appl.no. 13166/87 (*Sunday Times v. United Kingdom*).

201 *ex parte HTV Cymru (Wales) Ltd* [2002] E.M.L.R. at 23.

202 *Coe v Central Television Plc* [1994] E.M.L.R. 443 at 441.

203 *Att Gen v Ramdom House Group Ltd* [2009] EWHC 1727 (QB), [2010] E.M.L.R. 9. Het risico bestond er met name uit dat er een grote kans was dat, nadat de strafzaak zou zijn afgedaan, de verdediging van een of meer van de verdachten zou vragen om nader onderzoek naar de mate waarin de juryleden kennis zouden hebben genomen van het boek en daardoor beïnvloed zouden kunnen zijn (de strafzaak was al een *retrial* en had maanden geduurd). De maatregel was proportioneel omdat de schade die zou worden veroorzaakt door vertraging van de publicatie met acht weken, niet opwoog tegen de schade en kosten van een stukgelopen strafproces.

terechtstond op verdenking van doodslag, noodzakelijk vanwege oude informatie op internet. De rechter had zogenoemd *bad character*-bewijs over het verleden van de agent (die al eerder gewelddadig zou zijn geweest) ontoelaatbaar geacht. De Crown Court oordeelde dat van de oude artikelen die hierop betrekking hadden, een belemmerende of prejudiciërende werking op het strafproces kon uitgaan, en gebood de verwijdering ervan.²⁰⁴ Ook in een geruchtmakende strafzaak uit 2016 werd een dergelijk publicatieverbod uitgevaardigd nadat de zaak zeer uitgebreid op de sociale media was becommentarieerd.²⁰⁵ In het door de nieuwsorganisaties aangespannen hoger beroep tegen het publicatieverbod werd bepaald dat de media wel over de zaak mochten berichten, maar onder voorwaarden: zo mocht niets worden geplaatst op de Facebookpagina van de kranten en moest worden uitgesloten dat gebruikers op de berichten op de website zouden kunnen reageren.²⁰⁶

5.3.3.2 *Injunctions contra mundum*

Onder omstandigheden komt aan de gerechten de bevoegdheid toe om een publicatieverbod uit te vaardigen met het oog op de bescherming van de privacy van personen. Anders dan de *quia timet injunctions* hebben dit soort verboden een generale werking en zij worden daarom *contra mundum* (tegen de wereld) *injunctions* genoemd.²⁰⁷ Deze verboden worden doorgaans opgelegd in civiele zaken waarin het gaat om kinderen, kwetsbare personen of gevoelige (medische) informatie en hebben in zoverre relatieve betekenis voor strafzaken en het onderhavige onderzoek. In een enkel geval kan zo'n beperking ook gerechtvaardigd zijn om de identiteit van veroordeelden te beschermen.²⁰⁸ Dat was bijvoorbeeld het geval in de zaak *Venables and Thompson v News Group Newspapers Ltd.*²⁰⁹ Het ging hierbij om een verbod de ware identiteit te publiceren van de twee mannen die op elfjarige leeftijd waren veroordeeld voor de moord op de kleuter James Bulger.²¹⁰ De gebeurtenis had een schok in de samenleving veroorzaakt en het strafproces ging gepaard met enorme en uiterst vijandige publiciteit. Om de veiligheid van de veroordeelden na het uitzitten van de gevangenisstraf te garanderen kregen zij een nieuwe identiteit, met daaraan gekoppeld het verbod om hun ware identiteit bekend te maken. Sinds de inwerkingtreding van deze *injunction* in 2001 zijn al

204 R v Harwood, Southwark Crown Court, 20 juli 2012. Zie ook Miller & Perry 2017, p. 262.

205 R v F [2016] EWCA Crim 12, [2016] Crim.L.R. 775, zie ook par. 5.3.1.2.

206 Miller & Perry 2017, p. 382-383.

207 Eady & Smith 2011, p. 451.

208 Zie voor een bespreking van enkele voorbeelden Miller & Perry 2017, p. 364-366.

209 *Venables and Thompson v News Group Newspapers Ltd* [2001] Fam. 430.

210 Zie hierover ook par. 3.2.4.2 en EHRM 16 december 1999, appl.no. 24888/94 (V. v. UK) en EHRM 16 december 1999, appl.no. 24724/94 (T. v. UK).

verschillende personen veroordeeld wegens contempt of court in verband met het niet-naleven ervan.²¹¹

5.3.3.3 *Uitstel van publicatie over een proces (artikel 4 lid 2 CCA 1981)*

Artikel 4 lid 2 van de CCA 1981 biedt de rechter de mogelijkheid om een publicatie over (een onderdeel van) het proces voor een bepaalde periode te verbieden om het aanzienlijke risico op belemmering van die procedure ('substantial risk of prejudice to the administration of justice in those proceedings') te voorkomen. Het gaat hierbij om een tijdelijk verbod op de verslaglegging van het gehele proces of specifieke onderdelen daarvan, zoals een procedure over de toelaatbaarheid van bewijs.²¹² Anders dan bij de hiervoor besproken bevoegdheden kunnen niet alleen de hogere gerechten maar ook de magistrates' courts een artikel 4 lid 2-bepaling opleggen.²¹³ De bepaling moet het mogelijk maken om onder omstandigheden ook (tijdelijke) beperkingen te verbinden aan de eerlijke en accurate verslaglegging die als hoofdregel steeds toelaatbaar is en als exceptie is opgenomen in artikel 4 lid 1 CCA 1981.²¹⁴ Dergelijke beperkingen zullen over het algemeen slechts gerechtvaardigd zijn als andere, minder ingrijpende beperkingen ontoereikend moeten worden geacht.²¹⁵

Er moet sprake zijn van een lopende procedure, maar de procedure hoeft nog niet *active* te zijn in de zin van artikel 2 lid 3 CCA 1981.²¹⁶ Een aanhangige of op handen zijnde procedure (*pending of imminent*) volstaat in dit verband (artikel 4 lid 2 CCA 1981). De bepaling is beperkt tot de verslaglegging van zittingen. Publicaties die betrekking hebben op andere aspecten van het strafbare feit, de verdachte of de rechtszaak, kunnen slechts met een van de hiervoor besproken *injunctions* worden voorkomen.²¹⁷ Overtreding van een bevel op grond van artikel 4 lid 2 CCA 1981 levert het delict van contempt of court op. Niet noodzakelijk is dat enige invloed op het strafproces heeft plaats-

211 Attorney Generals' office, 30 april 2013, '*Injunction relating to claimed images of Venables and Thompson*'; Attorney Generals' office, 27 november 2013, 'Further Twitter user found to have breached Venables and Thompson *injunction*' (beide persberichten gepubliceerd op www.gov.uk). Op 4 maart 2019 heeft de High Court, na een verzoek van de vader en oom van James Bulger, geoordeeld dat de anonimiteit van Venables niet wordt opgeheven: *Venables and Thompson v Bulger* [2019] EWHC 494.

212 Eady & Smith 2011, p. 574. Publicaties over de verdachte, die los staan van de concrete strafzaak, vallen buiten deze bepaling, zie *Allen v Grimsby Telegraph* [2011] EWHC 406 (QB).

213 Guide on Reporting Restrictions in the Criminal Courts 2016, p. 26.

214 Zie ook par. 5.3.2.1.

215 Miller & Perry 2017, p. 373-374; zie voor een voorbeeld *R v Stephen Yaxley-Lennon (aka Tommy Robinson)* [2018] EWCA Crim 1856.

216 Zie daarover par. 5.3.2.1.

217 Eady & Smith 2011, p. 574.

gehad.²¹⁸ Een bevel tot opschorting van publicatie moet steeds worden gegeven voor een bepaalde periode. Normaal gesproken worden publicaties opgeschort totdat de strafzaak is afgedaan, dat wil zeggen tot de jury zijn oordeel heeft gegeven.²¹⁹ Tegen artikel 4 lid 2 CCA 1981-beslissingen kan beroep worden ingesteld.²²⁰

In 2014 heeft de Law Commission het functioneren van artikel 4 lid 2 CCA 1981 geëvalueerd. Het grootste knelpunt was het feit dat het voor de media vaak niet duidelijk is of in een bepaalde zaak een dergelijke beperking is opgelegd. De praktijk is dat dergelijke bevelen in het betreffende gerechtshof worden opgehangen en worden gepubliceerd op de websites van de verschillende gerechten.²²¹ De Law Commission heeft daarom geadviseerd om één online register van artikel 4 lid 2-orders bij te houden.²²² Deze aanbevelingen zijn (nog) niet geïmplementeerd.²²³

5.3.3.4 Artikel 11 CCA 1981

Artikel 11 van de CCA 1981 bepaalt dat de gerechten bij het toepassen van hun bevoegdheid tot het opleggen van beperkingen, specifieke aanwijzingen of instructies kunnen geven.²²⁴ Artikel 11 CCA 1981 schept zelf geen (nieuwe) bevoegdheid.²²⁵ De Criminal Practice Directions geven nadere invulling van de wijze waarop de gerechten van deze bevoegdheid gebruik moeten maken.²²⁶ Zo zal de rechter die een dergelijke *injunction* wil opleggen, de media in de gelegenheid moeten stellen zich hierover uit te laten.²²⁷ Aangezien het in de praktijk ondoenlijk is om iedereen die mogelijk belang heeft bij het publiceren over de rechtszaak vooraf te horen, is aanvaard dat het voldoende is wanneer de media in de gelegenheid worden gesteld om de rechtmatigheid

218 Law Commission 2014, par. 2.44.

219 R v Times Newspapers Ltd [2007] EWCA Crim 1925, [2008] 1 WLR 234. In het geval van een *retrial* zijn er specifieke voorzieningen beschikbaar, zie art. 82 van de Criminal Justice Act 2003 en de Guide on Reporting Restrictions in the Criminal Courts 2016, p. 29-30.

220 Zie art. 159 van de Criminal Justice Act 1988 wanneer het gaat om *injunctions* van de Crown Courts. Beslissingen van de magistrates' Court kunnen alleen bij gelegenheid van *judicial review* worden aangevochten.

221 Guide on Reporting Restrictions in the Criminal Courts 2016, p. 32.

222 Law Commission 2014, onder 5.

223 Ministry of Justice 2018, p. 19-20.

224 De bepaling luidt als volgt: 'In any case where a court (having power to do so) allows a name or other matter to be withheld from the public in proceedings before the court, the court may give such directions prohibiting the publication of that name or matter in connection with the proceedings as appear to the court to be necessary for the purpose for which it was so withheld.'

225 Eady & Smith 2011, p. 548-549.

226 Criminal Practice Direction 2015, [2015] EWCA Crim 1567, onder 6B.

227 Guide on Reporting Restrictions in the Criminal Courts 2016, p. 26 (via www.judiciary.gov.uk).

van het verbod direct na het uitvaardigen daarvan op een zitting aan de orde te stellen.²²⁸

In de rechtspraak is uitgemaakt dat er geen sprake kan zijn van een *injunction* om de reputatie van een verdachte of de identificatie van zijn gezinsleden te voorkomen.²²⁹ Wel kan een verbod op het bekendmaken van de identiteit van de verdachte worden gegeven wanneer zijn veiligheid in het geding is en het proces daarvan hinder kan ondervinden.²³⁰ Ook kan het gerechtvaardigd zijn een verbod op het bekendmaken van de identiteit van een kwetsbare getuige uit te vaardigen.²³¹ Er is een beroepsmogelijkheid voor degenen die door de *injunction* worden getroffen, meestal de media.²³²

5.3.3.5 Overige beperkingen

Naast de hiervoor besproken mogelijkheden om publicaties over bepaalde onderwerpen c.q. rechtszaken voor bepaalde dan wel onbepaalde tijd te verbieden, bevat het strafprocesrecht van Engeland en Wales nog allerlei andere voorzieningen op grond waarvan publicatie kan worden beperkt. Het voert te ver om hier een volledig overzicht van deze bepalingen te geven.²³³ De meest relevante worden hieronder kort aangehaald.

In een aantal gevallen is publicatie per definitie ontoelaatbaar. Zo hebben slachtoffers van seksuele delicten recht op levenslange anonimiteit.²³⁴ Ook de discussie over anonimiteit van verdachten, in het bijzonder in zedenzaken, laait met enige regelmaat op, maar heeft tot dusver niet tot wetswijzigingen geleid.²³⁵ Het wordt als een belangrijk onderdeel van het openbare strafproces gezien dat voor het publiek duidelijk is om wie het gaat.²³⁶ Verdachten worden in de Engelse media dan ook met (volledige) naam, en vaak ook een foto en woonplaats, genoemd. Wel kunnen de gerechten op grond van *common law* anonimiteit verlenen aan personen die in een juridische procedure betrok-

228 A. v BBC [2014] UKSC 25.

229 Crawford v DPP, The Times, 20 February 2008; R v Marines A, B, C, D & E [2013] EWCA 2637.

230 A. v BBC [2014] UKSC 25.

231 HM Advocate v M [2007] HCJ 2, 2007 SLT 462.

232 Art. 159 van de Criminal Justice Act 1988 wanneer het gaat om *injunctions* van de Crown Courts. Deze bepaling is ingevoerd na ECRM 9 maart 1987, appl.no. 11553/85 (Hodgson, Woolf Productions Ltd. and National Union of Journalists & Channel Four Television v. UK), waarin de Commissie oordeelde dat een beperking op grond van art. 4 lid 2 CCA 1981 op zichzelf toelaatbaar was, maar de onmogelijkheid van beroep hiertegen een schending van art. 13 EVRM zou kunnen opleveren. Zie ook Walker, Cram & Brogarth 1992, p. 653-564.

233 Zie voor een overzicht de Guide on Reporting Restrictions in the Criminal Courts 2016.

234 Art. 1 van de Sexual Offences (Amendment) Act 1992.

235 Eady & Smith 2011, p. 629. Zie voor de parlementaire discussie in 2015 het rapport 'Key issues for the 2015 Parliament', House of Common Library, p. 102-103 (gepubliceerd op www.publications.parliament.uk).

236 Guide on Reporting Restrictions in the Criminal Courts 2016, p. 34.

ken raken, maar deze bevoegdheid wordt in de praktijk niet voor verdachten aangewend.²³⁷ Verder gelden automatische beperkingen op het publiceren van identificerende gegevens van personen die als verdachte, slachtoffer of getuige betrokken zijn in een proces op grond van het jeugdrecht.²³⁸ Voor minderjarigen die een rol spelen in een proces op grond van het meerderjarigen(straf)recht, heeft de rechter een discretionaire bevoegdheid om een publicatieverbod op te leggen voor zover het gaat om gegevens die tot identificatie van de minderjarige kunnen leiden.²³⁹ In de praktijk betekent dit dat de identiteit van de betrokkenen veelal na afdoening van de zaak bekend wordt gemaakt.²⁴⁰ Een automatisch publicatieverbod geldt ook voor beslissingen die op zogenoemde *pre-trial hearings* worden genomen, bijvoorbeeld over de toelaatbaarheid van bewijs.²⁴¹

De publicatieverboden moeten worden onderscheiden van de mogelijkheid tot het sluiten der deuren. Het *open justice principle* is in Engeland en Wales een uitgangspunt waaraan zeer veel gewicht wordt gehecht. Beperkingen zijn alleen mogelijk wanneer een openbare behandeling de rechtspleging zou frustreren of onmogelijk zou maken.²⁴² Verzoeken tot het sluiten van de deuren worden behandeld op een zitting, waarbij ook de media in de gelegenheid worden gesteld een standpunt in te nemen.²⁴³ Omdat, anders dan in Nederland, bij veel besloten zittingen wel pers wordt toegelaten, geldt een publicatieverbod voor al hetgeen ter zitting wordt besproken. Niet-naleving daarvan levert in sommige gevallen een contempt of court op.²⁴⁴ Ook voor de verdachte is het naar buiten brengen van – kort gezegd – informatie die niet op een openbare zitting is behandeld, een strafbare contempt of court.²⁴⁵ In de praktijk komt het zelden voor dat strafzaken met gesloten deuren worden behandeld. Het enige bekende voorbeeld is de zaak rondom de moord op de schrijver Allan Chappelow, waarin de verdediging achter gesloten deuren plaatsvond op gronden van nationale veiligheid (een zogenoemde *'Public*

237 Eady & Smith 2011, p. 481 e.v.

238 Art. 49 van de Children and Young Persons Act 1933. Deze restricties kunnen onder omstandigheden worden opgeheven, zie Reporting Restrictions Guide 2016, p. 15.

239 Art. 39 van de Children and Young Persons Act 1933. Lid 2 voorziet in een strafbaarstelling.

240 De kranten vermelden dan: 'The identity of (naam verdachte) can now be revealed after a jury returned their verdict.' Zie bijv. 'James Fairweather: Yorkshire Ripper-obsessed schoolboy who brutally knifed two strangers to death in Colchester GUILTY of murder', *The Mirror*, 22 april 2016.

241 Art. 41 Criminal Procedure and Investigations Act 1996 (art. 42 voorziet in een strafbaarstelling); en art. 8C Magistrates Court Act 1980, met de strafbaarstelling in lid 5.

242 AG v Levenson Magazine [1979] AC 440; R v Times Newspapers [2007] 1 WLR 1015.

243 Art. 6.6 Criminal Procedure Rules 2015.

244 Art. 12 Administration of Justice Act 1960. Buiten de in dit artikel genoemde gevallen levert publicatie van iets dat op een openbare zitting is voorgevallen slechts contempt op wanneer daardoor een substantiële kans op een ernstige belemmering van de rechtsorde ontstaat, zie Guide on Reporting Restrictions in the Criminal Courts 2016, p. 11.

245 Art. 17 en 18 Criminal Procedure and Investigations Act 1996.

Interest Immunity order’). Hoewel de redenen voor besloten behandeling niet bekend zijn gemaakt, wordt vermoed dat de verdachte een informant was van de nationale veiligheidsdiensten.²⁴⁶

Voor de media gelden tot slot regels voor de toegang tot informatie en de wijze van verslaggeving van zaken. In beginsel geldt dat de media, wanneer het proces een aanvang neemt, toegang krijgen tot alle informatie die deel uitmaakt van het procesdossier van de CPS.²⁴⁷ Verder is de hoofdregel dat de media recht hebben op inzage in alle stukken die aan de rechter zijn voorgelegd en waarnaar in de loop van het proces wordt gerefereerd.²⁴⁸ Het maken van geluidsopnamen in gerechtsgebouwen is verboden en levert op grond van artikel 9 CCA 1981 een contempt of court op. Fotograferen en filmen is eveneens verboden en strafbaar gesteld in artikel 41 van de Criminal Justice Act 1925.²⁴⁹ Een uitzondering zijn de zittingen van de Supreme Court, die steeds worden opgenomen en die zijn terug te kijken op de website.²⁵⁰ In 2016 heeft bovendien een pilot plaatsgevonden waarbij de beslissingen van rechters van de Crown Court met betrekking tot de strafoplegging konden worden gefilmd, maar dit heeft nog niet tot een meer permanente regeling geleid.²⁵¹

5.3.4 *Contempt in the face of the court*

Onder de noemer *contempt in the face of the court* kan een breed scala aan gedragingen worden gebracht. De overeenkomst tussen al deze gedragingen is dat zij zijn begaan in de rechtszaal of dat de gedraging minst genomen in directe relatie staat tot hetgeen in de rechtszaal gebeurt.²⁵² Deze vorm van

246 Zie R (on the application of Yam) v Central Criminal Court [2015] UKSC 76, [2016] AC 771, [2016] 2 WLR 19, zie ook ‘Murder conviction of Chinese MI6 informant referred to appeal court’, *The Guardian*, 28 april 2016,.

247 Zie het protocol ‘Publicity and the Criminal Justice System’ op www.cps.gov.uk/publications.

248 R (Guardian News and Media Ltd) v City of Westminster Magistrates Court [2012] 3 WLR 1343, [2012] EWCA Civ 42. Zie voor de procedure waarin die inzage kan worden geweigerd art. 5.8 van de Criminal Procedure Rules 2015.

249 Zie voor mogelijke uitzonderingen daarop art. 31 en 32 van de Crime and Courts Act 2013.

250 Zie art. 47 Constitutional Reform Act 2005 en www.supremecourt.uk, waar tevens een waarschuwing staat dat gebruik en verspreiding van de beelden contempt of court kan opleveren.

251 Press release, ‘Crown Courts to pilot filming for the first time’, 20 maart 2016 (www.gov.uk). Zie ook het pleidooi van QC Geoffrey Robertson, ‘Put cameras in British courtrooms, and make justice truly transparent’, *The Guardian*, 24 augustus 2018.

252 Eady & Smith 2011, p. 789. Over de vraag wat nog als *in the face* kan worden gezien is uitgebreide rechtspraak. Desalniettemin zijn er geen duidelijke criteria ontwikkeld en lopen de opvattingen uiteen. Het lijkt in ieder geval niet noodzakelijk dat de rechter de gedraging zelf heeft waargenomen, terwijl ook het feit dat iemand juist niet verschijnt ter zitting als *in the face* wordt beschouwd. Zie voor een uitgebreide verhandeling Cram 2010, p. 456-460.

contempt wordt ook wel omschreven als 'conduct that denotes wilful defiance of, or disrespect towards, the court or that wilfully challenges or affronts the authority of the court or the supremacy of the law itself.'²⁵³ De rechter heeft in dergelijke gevallen van verstoring van de rechtsgang ter zitting – nog altijd – de bevoegdheid om direct op te treden.²⁵⁴ De importantie daarvan is door Lord Denning als volgt uiteengezet:

'The course of justice must not be deflected or interfered with. Those who strike at it strike at the very foundations of our society. To maintain law and order, the judges have, and must have, power at once to deal with those who offend against it. It is a great power – a power instantly to imprison a person without trial – but it is a necessary power.'²⁵⁵

Het belang van het onderscheid tussen gedragingen die *in the face of the court* en daarbuiten plaatsvinden, is thans grotendeels verdwenen, maar had historisch gezien te maken met de bevoegdheid om op te treden. Van oudsher was het zo dat de zogenoemde *superior courts* (waaronder de Crown Courts, de High Court, de Court of Appeal en de Supreme Court moeten worden verstaan) de bevoegdheid hadden om op te treden tegen alle gedragingen die interfereerden met het verloop van het proces, terwijl de *inferior courts* (voor strafzaken zijn dit de magistrates' courts) uitsluitend de bevoegdheid hadden om op te treden tegen verstoringen die zich in de rechtszaal voordeden.²⁵⁶

De bevoegdheid van de hogere gerechten om op te treden tegen directe contempt wordt nog altijd grotendeels bepaald door de *common law*. In de CCA 1981 is alleen de strafbaarstelling van het audiovisueel opnemen van zittingen opgenomen (artikel 9 CCA 1981). Deze bepaling kwam reeds aan bod in paragraaf 5.3.3.5 over de verslagleggingsbeperkingen. Daarnaast zijn verschillende varianten van *contempt in the face of the court* inmiddels ook als een apart strafbaar feit in de wet opgenomen. Te denken valt aan het intimideren van getuigen,²⁵⁷ en het niet komen opdagen als opgeroepen getuige.²⁵⁸ Het feit dat het delict ook onder een andere wettelijke strafbepaling valt, doet doorgaans niet af aan de discretionaire bevoegdheid van de rechter om de zaak zelf, als een vorm van contempt of court, af te doen.²⁵⁹ De bevoegdheid van de magistrates' courts om op te treden tegen *contempt in the face of the court*

Hier wordt verder volstaan met een bespreking van de meest voorkomende vormen van gedragingen die doorgaans als *in the face* worden beschouwd.

253 Robertson v HM Advocate [2007] HCJAC, 2007 SLT 1153 onder 29.

254 Cram 2010, p. 451 met verwijzing naar R v Lefroy (1873) L.R. 8 QB 134.

255 Morris v Crown Office [1970] 2 QB 114 onder 122B-C.

256 Cram 2010, p. 452; Eady & Smith 2011, p. 790.

257 Art. 51 Criminal Justice and Public Order Act 1994.

258 Art. 3 van de Criminal Procedure (Attendance of Witnesses) Act 1965.

259 R v S [2008] EWCA Crim 138, [2008] Crim.L.R. 716. Het ging in die zaak om een bedreiging van een getuige, die ook in een aparte procedure ten laste had kunnen worden gelegd als overtreding van art. 51 lid 1 of 2 van de Criminal Justice and Public Order Act 1994.

is thans neergelegd in de CCA 1981.²⁶⁰ In artikel 12 CCA 1981 wordt gesproken over het opzettelijk (*wilfully*) beledigen van de rechter(s), getuigen, gerechtsmedewerkers of advocaten, zowel ter zitting als 'in going or returning from the court'. Lid 2 stelt strafbaar het verstoren van de procesgang of het anderszins vertonen van wangedrag. Aangenomen wordt dat met deze codificatie aansluiting is gezocht bij de reeds in de *common law* ontwikkelde criteria.²⁶¹ Voorts is in de rechtspraak uitgemaakt dat het vereiste van *wilfully* hetzelfde betekent als het in de *common law* ontwikkelde vereiste van *recklessness*, waarmee tot uitdrukking wordt gebracht dat de verdachte in ieder geval wetenschap moet hebben gehad van het risico van verstoring van de zitting, en desalniettemin bewust zijn handelingen heeft voortgezet.²⁶²

Onder invloed van de toegenomen aandacht voor het recht op een eerlijk proces is inmiddels uitgemaakt dat een direct optreden van de rechter in de gegeven omstandigheden noodzakelijk moet zijn.²⁶³ Bovendien is het zaak dat de rechter de nodige waarborgen treft om ervoor te zorgen dat de verdachte zoveel mogelijk in de gelegenheid is een effectieve verdediging te voeren.²⁶⁴ Op de specifieke kenmerken van de procedure wordt in paragraaf 5.5.1 verder ingegaan. In de hiernavolgende paragrafen zullen achtereenvolgens de meest voorkomende vormen van *contempt in the face of the court* worden behandeld.

5.3.4.1 Het verstoren van de zitting

Een van de meest evidente vormen van *contempt in the face of the court* is het verstoren van de zitting. Dat kan op tal van manieren. Er zijn vroege voorbeelden bekend van iemand die zijn zwaard trok in de rechtszaal om de rechter te lijf te gaan, en van iemand die een ei naar de rechter gooide.²⁶⁵ Ook thans zal het mishandelen van een rechter of een andere procesdeelnemer zonder meer als contempt of court kunnen worden aangemerkt.²⁶⁶ Het is echter aanmerkelijk dat de meer ernstige gevallen zullen worden vervolgd op grond van een corresponderende strafbepaling, al was het maar omdat voor contempt of court ten hoogste twee jaren gevangenisstraf kan worden opgelegd.²⁶⁷ Een typisch voorbeeld van een veroordeling wegens deze vorm van contempt

260 Deze bepaling is in de wet opgenomen omdat de magistrates' courts tot die tijd niet de bevoegdheid hadden om de pleger van een dergelijke vorm van contempt in hechtenis te nemen, zie Phillimore Committee 1974, par. 25 en 36.

261 R v Powell (1994) 98 Cr.App.R. 224.

262 Bodden v Metropolitan Police Commissioner [1990] 2 QB 397 onder 405 CA.

263 R v Adefeye [2008] EWCA Crim 1494: er moet sprake zijn van een 'real need'.

264 Eady & Smith 2011, p. 802-819.

265 Eady & Smith 2011, p. 822.

266 Cram 2010, p. 460-462.

267 Art. 14 CCA 1981. Zie hierover par. 5.5.3.

is een geval waarin de verdachte spuugde naar de parketpolitie en een van hen in het gezicht sloeg.²⁶⁸

Ook de uitingsvrijheid van procesdeelnemers wordt door *contempt in the face of the court* begrensd. Daarbij is ook in Engeland aanvaard dat aan procespartijen in beginsel de vrijheid toekomt om hun zaak naar eigen inzicht te presenteren. Zij moeten hun standpunt onbevreesd en in stevige bewoordingen naar voren kunnen brengen. Niet iedere onbeleefdheid levert dan ook een potentiële contempt op.²⁶⁹ Wanneer een verdachte of een advocaat echter irrelevante informatie naar voren brengt of anderszins ongepast gedrag vertoont, kan de rechter ingrijpen. In het algemeen wordt aan verdachten grotere vrijheid toegekend dan aan advocaten, aangezien deze beter moeten kunnen beoordelen wat relevant en gepast is.²⁷⁰ Bovendien is al lang geleden uitgemakt dat het wenselijk is om de betrokkene in dergelijke gevallen eerst te waarschuwen alvorens hem wegens contempt te veroordelen.²⁷¹ Wanneer de uitlatingen neerkomen op het beledigen van de rechter of een van de andere aanwezigen ter zitting, is dat zonder twijfel nog altijd een vorm van contempt.²⁷² De vraag of een uitlating of gedraging als beledigend kan worden beschouwd, moet worden beantwoord aan de hand van de omstandigheden van het geval. Bij sommige uitlatingen, bijvoorbeeld wanneer scheldwoorden worden gebruikt, is dat tamelijk evident. Maar ook het fluiten naar een jurylid, op het moment dat de jury terugkwam om haar oordeel uit te spreken, werd als een vorm van contempt beschouwd.²⁷³ Een ander voorbeeld uit de rijkgeschakeerde rechtspraak is een veroordeling wegens contempt in een zaak waarin een verdachte zijn achterwerk toonde en daarbij aan de rechter vroeg: 'Is this what you want, Wiggy?'²⁷⁴

Ook het op andere wijze verstoren van de zitting kan een contempt opleveren. Zo werd een man die buiten de rechtszaal met een megafoon een menigte toesprak in een protest tegen een rechtszaak, veroordeeld wegens contempt aangezien de rechter door het kabaal een getuige niet meer kon horen.²⁷⁵ In dergelijke gevallen is wel vereist dat er daadwerkelijk sprake is van enige nadelige invloed op de rechtsgang. In een geval waarin iemand een buisje met lachgas op de publieke tribune had verstopt met de bedoeling dat later

268 Phelps [2009] EWCA Crim 2308, [2010] 2 Cr.App.R (S) 1.

269 Zie o.a. Izuora v R. [1953] AC 327, [1953] 1 All ER 827, PC.

270 Eady & Smith 2011, p. 833; Cram 2010, p. 482.

271 R v Davison (1821) 4 B.& Ald. 329, 106 E.R. 958. Zie meer recent R v Aquarius (1974) 59 Cr.App.R. 165.

272 R v Hill [1986] Crim.L.R. 457 CACD: in die zaak werd vanaf de publieke tribune naar de rechter geschreeuwd dat hij bevooroordeeld en een racist was.

273 R v Powell (1994) 98 Cr.App.R. 224.

274 Eady & Smith 2011, p. 825 met verwijzing naar The Times, 16 april 1996. In een Schotse zaak werd contempt of court aangenomen van een verdachte die geheel naakt in de rechtszaal verscheen: Robertson v McFadyen [2007] 2008 J.C. 146, 2007 SLT 1153.

275 Bodden v Metropolitan Police Commissioner [1990] 2 QB 397, [1989] 3 All ER 833 CA.

op de dag tijdens de zitting te openen, maar werd aangehouden voor het zover was, was nog geen sprake van contempt of court.²⁷⁶ Een grensgeval deed zich voor bij een verdachte die weigerde op te staan tijdens het voorlezen van de beschuldiging. Hoewel de betrokkene in die zaak uit 1981 werd veroordeeld wegens contempt, is het twijfelachtig of dat thans nog altijd als een strafbare verstoring van de rechtsgang wordt gezien.²⁷⁷ Wanneer de rechter heeft aangegeven dat hij bepaald gedrag ongepast vindt of iemand opdracht heeft gegeven de zittingszaal te verlaten, is het in ieder geval een contempt of court wanneer het gedrag desalniettemin wordt voortgezet of het bevel niet wordt opgevolgd.²⁷⁸

Met het bestaan van de ruime bevoegdheid om op te treden tegen allerhande verstoringen van de zitting, is nog niets gezegd over de wenselijkheid van het gebruik daarvan. Hoewel de contempt-bevoegdheid van de rechter op dit gebied algemeen als noodzakelijk wordt beschouwd, is in de rechtspraak wel gewezen op het belang van terughoudend gebruik hiervan. Spanningen en emoties kunnen zich immers gemakkelijk voordoen tijdens een zitting en zijn tot op zekere hoogte ook begrijpelijk.²⁷⁹ Om die reden is het soms beter om bepaalde uitlatingen of gedragingen te negeren. In de woorden van Lord Denning: 'Insults are best treated with disdain – save when they are gross and scandalous.'²⁸⁰ Wanneer de gedraging te ernstig is om voorbij te laten gaan, kan ook worden geprobeerd om de betrokkene uitleg te laten geven en excuses te laten aanbieden.²⁸¹

5.3.4.2 Ongepast optreden in rechte

Ook andere gedragingen kunnen als een *contempt in the face of the court* worden aangemerkt. Een duidelijke grens ligt in ieder geval bij het verstrekken van onjuiste of misleidende informatie. Dat is voor geen van de procesdeelnemers toegestaan en kan zonder meer als een contempt worden aangemerkt.²⁸² Worden er onder ede onware verklaringen afgelegd dan ligt een vervolging wegens meened meer voor de hand.²⁸³ Voor advocaten geldt bovendien dat zij ook aanvullende verplichtingen hebben naar de rechtbank. Zo mag een advocaat niet een (juridisch) standpunt innemen zonder te vermelden dat er rechtspraak is die dit standpunt niet steunt.²⁸⁴ Ook mag hij niet stilzitten

276 *Balogh v St Albans Crown Court* [1975] QB 73.

277 *R v Willicombe*, *The Times*, 19 Dec. 1981. Zie hierover *Miller & Perry* 2017, p. 117.

278 *Eady & Smith* 2011, p. 826, zie ook *Atkinson* [2011] EWCA Crim 1766 en *Law Commission* 2012a, p. 98.

279 *R v Logan* [1974] Crim.L.R 609.

280 In *Balogh v St Albans Crown Court* [1975] QB 73 onder 86G.

281 *Eady & Smith* 2011, p. 824. Zie over de te volgen procedure verder par. 5.5.1.

282 *Vernon v. Bosley (No. 2)* [1999] QB 18.

283 *Eady & Smith* 2011, p. 842. Zie over meened verder par. 5.4.2.

284 *Eady & Smith* 2011, p. 841, met verwijzingen naar rechtspraak.

wanneer hij bemerkt dat er procedurele kwesties ontstaan die kunnen leiden tot een vernietiging van de uitspraak in hoger beroep.²⁸⁵ Wel komt de advocaat grote vrijheid toe wanneer het gaat om het kritisch ondervragen van getuigen.²⁸⁶ En wanneer een advocaat hierin toch te ver gaat of zich in ongepaste termen uitlaat over de organisatie c.q. het verloop van de zitting, dan kan een vermaning of klacht bij de beroepsorganisatie uitkomst bieden.²⁸⁷ Een andere mogelijkheid is het uitvaardigen van een zogenoemde *wasted costs order*. Wanneer een procespartij onnodige kosten veroorzaakt door ongepast, onredelijk of nalatig optreden, kan hij worden veroordeeld in de daardoor gemaakte 'onnodige' kosten.²⁸⁸

Hoewel advocaten vroeger met enige regelmaat voor contempt werden veroordeeld, is thans het uitgangspunt dat op ongepast gedrag van advocaten in beginsel op andere wijze dient te worden gereageerd, in het bijzonder door middel van tuchtrechtelijke maatregelen van de beroepsorganisaties.²⁸⁹ Slechts in de meer uitzonderlijke gevallen van wangedrag zal een veroordeling wegens contempt gepast zijn.²⁹⁰ Volgens Eady en Smith zal in die gevallen sprake moeten zijn van een daadwerkelijke aantasting van de goede rechtspleging in een concrete zaak.²⁹¹

5.3.4.3 Niet voldoen aan verplichtingen

Op de procesdeelnemers rusten verplichtingen om een goed procesverloop mogelijk te maken, en het niet voldoen daaraan kan onder omstandigheden contempt of court opleveren.

Getuigen

Op getuigen rust allereerst de verplichting om te verschijnen, nadat zij deugdelijk zijn opgeroepen. Bij ongeoorloofde afwezigheid van een getuige bij de Crown Court bepaalt artikel 3 van de Criminal Procedure (Attendance of Witnesses) Act 1965 dat sprake is van contempt of court, waarvoor maximaal drie maanden gevangenisstraf kan worden opgelegd (lid 2). Artikel 4 geeft de rechter voorts de bevoegdheid om de getuige met een bevel medebrenging te laten ophalen. De magistrates' courts hebben alleen de bevoegdheid een

285 Zie bijv. de guidance bij Rules rC3 tot rC9 van de Code of Conduct of the Bar 2018.

286 Vgl. de Code of Conduct of the Bar 2018, Rule rC7.

287 Butt 1978, p. 470.

288 Zie art. 51 lid 6 en 7 Senior Courts Act 1981 en art. 19A Prosecution of Offences Act 1985. Zie daarover verder par. 5.4.5.

289 De Solicitors Regulation Authority en de Barristers Regulation Authority.

290 Zie bijv. de zaak *In the matter of Ravinder Balli (also known as Ravinder Singh)* [2011] EWHC 1736 (Ch.), 2011 WL 2747914, waarin een *solicitor* als zodanig optrad terwijl hij was geschrapt.

291 Eady & Smith 2011, p. 839, voetnoot 270, en p. 868.

bevel medebrenging uit te vaardigen (artikel 97 lid 3 Magistrates' Court Act 1980).

Eenmaal verschenen dienen getuigen zich te laten beëdigen, antwoord te geven op vragen en eventueel gevraagde documenten te overleggen. Weigert de getuige hieraan mee te werken en kan hij geen beroep doen op een verschoningsrecht,²⁹² dan pleegt hij contempt of court waarop een gevangenisstraf valt te verwachten.²⁹³ Ook het niet beantwoorden van vragen in *cross-examination* is strafbaar.²⁹⁴ Gaat het om het weigeren getuigenis af te leggen in een zaak bij een magistrates' court, dan kan de getuige voor een periode van maximaal een maand in hechtenis worden genomen of kan aan hem een boete worden opgelegd van ten hoogste 2.500 pond (artikel 97 lid 4 Magistrates' Court Act 1980). Opvallend aan deze bepaling is dat de wet de mogelijkheid biedt om de hechtenis eerder te beëindigen wanneer de getuige alsnog aan zijn verplichting voldoet. In zoverre vertoont deze bepaling, anders dan de contempt-bevoegdheid van de Crown Court en hogere rechters, gelijkenis met de gijzelingsbevoegdheid van de Nederlandse rechter.²⁹⁵

Een belangrijke uitzondering op de getuigplicht is opgenomen in de CCA 1981 waar het gaat om de bronbescherming van journalisten. Een recht op bronbescherming werd in de *common law* niet erkend, hoewel er wel een belangenafweging kon worden gemaakt, maar is sinds 1981 vastgelegd in artikel 10 CCA 1981 en luidt als volgt:

'No court may require a person to disclose, nor is any person guilty of contempt of court for refusing to disclose, the source of information contained in a publication for which he is responsible, unless it be established to the satisfaction of the court that disclosure is necessary in the interests of justice or national security or for the prevention of disorder or crime.'

Op grond hiervan moet dus nog steeds een belangenafweging worden gemaakt. De vraag of de informatie 'noodzakelijk' is met het oog op de belangen van de rechtspleging,²⁹⁶ moet worden beantwoord in overeenstemming met artikel 10 EVRM. Er moet aldus sprake zijn van een '*pressing need*' om de bron

292 In het algemeen komt aan getuigen in ieder geval een verschoningsrecht toe ten aanzien van vragen waarmee zij zichzelf kunnen belasten, zie voor overige verschoningsrechten Ormerod, Murphy & Phillips 2015, p. 2426 e.v.

293 R v Montgomery [1995] 2 All ER 28, [1995] 2 Cr.App.R. 23: een gevangenisstraf van twaalf maanden in eerste aanleg werd teruggebracht naar drie maanden in beroep.

294 R v Robinson [2006] 2 Cr.App.R. (S) 587: een gevangenisstraf van vier maanden werd opgelegd.

295 Naast de hier besproken regelgeving zijn er verschillende bepalingen die voorzien in (sanctionering van) de verschijn- en getuigplicht in specifieke gevallen, zoals art. 122 Senior Courts Act.

296 De belangen van nationale veiligheid en de voorkoming van wanorde or criminaliteit worden hier verder buiten beschouwing gelaten.

te achterhalen,²⁹⁷ waarbij de belangen van de rechtspleging kunnen zien op een specifieke voorliggende zaak, maar ook in meer algemene zin kunnen worden beschouwd.²⁹⁸ De toets die wordt aangelegd is in grote mate afhankelijk van de omstandigheden van het geval.²⁹⁹ Wel is duidelijk dat de noodzaak niet te snel kan worden aangenomen, in het bijzonder sinds een veroordeling van het Verenigd Koninkrijk in de zaak Goodwin, waarin het Europese Hof oordeelde dat de journalist Goodwin ten onrechte opdracht had gekregen zijn bron vrij te geven en wegens contempt was veroordeeld.³⁰⁰ In 2010 werd opnieuw een schending aangenomen door het EHRM, waarbij het Hof oordeelde dat het belang van bronbescherming zwaarder moest wegen dan de in het geding zijnde belangen van een civiele partij.³⁰¹ Conflicten over bronbescherming hebben vaak betrekking op het lekken van vertrouwelijke informatie en de (veelal) civiele rechtszaken die daarover worden gevoerd.³⁰² In dat soort gevallen zal de noodzaak tot het vrijgeven van de bron veelal pas kunnen worden aangenomen in tamelijk uitzonderlijke omstandigheden, wanneer aannemelijk is dat dit noodzakelijk is voor het voorkomen van (verder) lekken, terwijl dat belang zeer zwaar weegt en alternatieven niet voorhanden zijn.³⁰³ Maar ook in relatie tot strafzaken kan de kwestie van bronbescherming opspelen, hoewel dergelijke conflicten zich veelal zullen afspelen in procedures die losstaan van de strafzaak.³⁰⁴ Wordt het achterhalen van de bron noodzakelijk geacht, dan zal de rechter de journalist het bevel geven zijn bron te onthullen. Tegen een dergelijke opdracht is geen hoger beroep mogelijk.³⁰⁵ Het niet-naleven van het bevel levert in beginsel een contempt of court op, waartegen op de gebruikelijke wijze hoger beroep kan worden ingesteld.³⁰⁶ In die appelprocedure kan ook het oorspronkelijke bevel worden aangevochten, zodat op die wijze een herbeoordeling van de noodzaak tot het vrijgeven van de bron kan worden verkregen.³⁰⁷

297 Vgl. EHRM 27 maart 1996, appl.no. 17488/90 (Goodwin v. UK).

298 Eady & Smith 2011, p. 749-755.

299 Eady & Smith 2011, p. 787.

300 EHRM 27 maart 1996, appl.no. 17488/90 (Goodwin v. UK).

301 EHRM 15 december 2009, appl.no. 821/03 (Financial Times Ltd v. UK).

302 Vgl. Camelot Group Plc v Centaur Communications Ltd [1999] QB 124.

303 Saunders v Punch Ltd [1998] 1 WLR 986, [1998] 1 All ER 234, zie de nadruk die het EHRM daarop legt in EHRM 15 december 2009, appl.no. 821/03 (Financial Times Ltd v. UK), par. 69.

304 Vgl. Saunders v. Punch Ltd [1998] 1 WLR 986, [1998] 1 All ER 234. Nu de kwestie van bronbescherming grotendeels losstaat van de goede rechtspleging in strafzaken, zal hierop in dit verband niet verder worden ingegaan. Zie voor een uitgebreide bespreking hoofdstuk 9 in Eady & Smith 2011.

305 Eady & Smith 2011, p. 783.

306 Cram 2010, p. 124.

307 Vgl. Mason v Lawton [1991] 2 FLR 50 CA onder 52A en Att Gen v Lundin (1982) 75 Cr.App.R. 90.

Getuigen zijn bovendien verplicht om naar waarheid te verklaren. Het afleggen van onjuiste verklaringen zal in het geval van getuigen vrijwel noodzakelijk eveneens het misdrijf van meened opleveren (artikel 1 Perjury Act 1911). Hoewel het in vroeger jaren veelvuldig voorkwam dat liegende getuigen voor contempt of court werden veroordeeld, zal thans vrijwel steeds worden vervolgd wegens meened.³⁰⁸ Komt het toch zover dat de rechter de aanhouding van een getuige beveelt, dan zal hij dit moeten doen nadat de jury zich heeft teruggetrokken, om beïnvloeding van de jury te voorkomen.³⁰⁹ Meened komt hierna in paragraaf 5.4.2 kort aan bod. In het geval dat valse schriftelijke verklaringen in het proces worden gebracht, kan eveneens worden vervolgd wegens contempt of court.³¹⁰ Gelet op het beperkte belang van schriftelijke verklaringen in het Engelse strafproces is deze voorziening vooral in civiele zaken van belang, waarin het gebruikelijker is om bewijs (ook) via zogenoemde *statements of truth* in te brengen.³¹¹

Juryleden

Voor leden van de jury gelden verschillende verplichtingen die zijn neergelegd in de Juries Act 1974. De meeste hiervan zijn voor het onderhavige onderzoek niet direct relevant. Wel van belang is artikel 20 van de Juries Act 1974, dat de juryleden verplicht gehoor te geven aan de oproep om in de rechtbank te verschijnen. Wanneer een jurylid niet verschijnt of wel verschijnt, maar 'niet beschikbaar is' of onder invloed is van alcohol of drugs, is hij strafbaar wegens *contempt in the face of the court* (artikel 20 Juries Act 1974). Bij een jurylid dat 'niet beschikbaar is' kan worden gedacht aan iemand die weigert zich te laten beëdigden of anderszins niet meewerkt.³¹² Ook de weigering om als jurylid een oordeel te geven kan als contempt worden aangemerkt.³¹³

Bij aanvang van een zitting instrueert de rechter de jury om te beslissen op basis van het bewijs dat ter zitting wordt gepresenteerd. In toenemende mate wijst de rechter de juryleden er ook op dat zij niet op internet mogen zoeken naar informatie. Wanneer een dergelijke instructie van de rechter wordt genegeerd, is er in principe sprake van contempt of court. Zo werd in 2012 een jurylid veroordeeld dat informatie over de zaak had opgezocht en dit had gedeeld met haar medejuryleden.³¹⁴ Een veroordeling volgde ook voor een jurylid dat via internet contact had gezocht met een van de verdachten.³¹⁵ In dit soort gevallen kan er sprake zijn van *contempt in the face of the court*, maar

308 Eady & Smith 2011, p. 843.

309 R v Maguire [1997] 1 Cr.App.R. 61 CACD.

310 Zoals vastgelegd in art. 32.14 Civil Procedure Rules.

311 Zie art. 32 e.v. Civil Procedure Rules en de bijbehorende Practice Direction.

312 Vgl. R v Dodds [2002] EWCA Crim 1328; [2003] 1 Cr.App.R. 3.

313 R v Miller [1977] 2 WLUK 210 par. 477, en R. v Schot and Barclay [1997] 2 Cr.App.R. 383, (1997) 161 J.P. 473.

314 Att Gen v Dallas [2012] 1 WLR 991.

315 Att Gen v Frail [2011] EWCA Crim 82.

het is evengoed denkbaar dat de onregelmatigheid zich pas later voordoet. In die gevallen zal niet de rechter, maar de Attorney General een procedure wegens contempt aanhangig maken. Op jurycontempt, anders dan *in the face of the court*, wordt in paragraaf 5.3.5.3 nog verder ingegaan.

Verdachten

In het Engelse strafproces is het uitgangspunt dat de verdachte ter zitting aanwezig is. Van de verdachte wordt dan ook vereist dat hij ter zitting verschijnt, al was het maar omdat hij moet aangeven of hij schuldig of onschuldig pleit.³¹⁶ Er zijn enkele uitzonderingen mogelijk, onder andere wanneer de verdachte zich heeft misdragen of niet in staat is de zitting bij te wonen wegens ziekte.³¹⁷ De aanwezigheid van de verdachte bij de Crown Court wordt gewaarborgd doordat de verdachte, wanneer zijn zaak door magistrates' court wordt verwezen naar de Crown Court, ofwel in voorlopige hechtenis blijft, ofwel wordt geschorst onder de voorwaarde dat hij ter zitting verschijnt.³¹⁸ Wanneer een geschorste verdachte niet verschijnt, maakt hij zich schuldig aan overtreding van artikel 6 van de Bail Act 1976. Hij kan hiervoor worden vervolgd met een summiere procedure bij de magistrates' court, maar ook 'als ware het een contempt of court' bij de Crown Court.³¹⁹ In dat geval kan een maximale gevangenisstraf van twaalf maanden worden opgelegd (artikel 6 lid 7 Bail Act 1976). In de praktijk wordt deze overtreding als een gewoon strafbaar feit, en niet als een contempt, behandeld.³²⁰ Wanneer de rechter expliciet heeft geoordeeld dat een verdachte bij (een onderdeel van) het proces aanwezig moet zijn, is de verdachte in contempt wanneer hij hieraan geen gevolg geeft.³²¹

Het zal duidelijk zijn dat geen sprake kan zijn van een strafbaar feit wanneer de verdachte weigert om als getuige in zijn eigen zaak op te treden en een verklaring af te leggen. Dit is met zoveel woorden vastgelegd in artikel 35 lid 4 Criminal Justice and Public Order Act 1994, welk artikel betrekking heeft op de consequenties die mogelijk aan het zwijgen van een verdachte kunnen worden verbonden.³²²

Advocaten

Hiervoor bleek al dat advocaten bepaalde verplichtingen hebben naar de rechtbank. Naast het gegeven dat zij de rechtbank niet mogen misleiden, kan

316 Ormerod, Murphy & Phillips 2015, p. 1748.

317 R v Lee Khun [1916] 1 KB 337.

318 Ormerod, Murphy & Phillips 2015, p. 1748.

319 Art. 6 lid 5 Bail Act 1976: '(...) as if it were a criminal contempt of court.'

320 Zie 48.5 lid 1 sub 5 Criminal Procedure Rules 2016.

321 R v Santiago [2005] EWCA Crim 556, [2005] 2 Cr.App.R. 366.

322 Lid 4 luidt: 'This section does not render the accused compellable to give evidence on his own behalf, and he shall accordingly not be guilty of contempt of court by reason of a failure to do so.'

van hen ook worden verwacht dat zij gehoor geven aan opdrachten van de rechter en optreden in overeenstemming met de procedurele voorschriften zoals onder andere neergelegd in de Criminal Procedure Rules. Wanneer de advocaat in gebreke blijft aan bepaalde verplichtingen te voldoen, is dat op zichzelf nog niet voldoende voor de conclusie dat hij een contempt pleegt.³²³ Dat kan anders zijn wanneer de advocaat opzettelijk opdrachten van de rechter negeert of opzettelijk niet verschijnt om de zaak te vertragen.³²⁴ Het zal daarbij om tamelijk uitzonderlijke gevallen gaan. Een dergelijke situatie deed zich voor in de zaak *R. v West*. De *barrister* West had zich, volgens de Court of Appeal, gedragen in strijd met alle betamelijkheidsvoorschriften. Hij had een conflict met de rechter over het feit dat hij het dossier nog niet had gelezen, was vervolgens niet verschenen op de vervolgzitting en had van de rechter excuses geëist omdat deze hem 'impertinent' had genoemd. De rechter veroordeelde hem wegens contempt of court. In het hierop volgende hoger beroep werd zijn houding door de Court of Appeal gekwalificeerd als van een 'ademenemende arrogantie'. Hoewel niet ieder gebrek aan medewerking of weigering een zitting bij te wonen per definitie een contempt oplevert, kon het gedrag van West door zijn 'wilful disregard of the authority of the court' wel degelijk als contempt worden gekwalificeerd.³²⁵

5.3.5 Overige vormen van contempt of court

Er zijn veel vormen van belemmering van de rechtspleging, anders dan de contempt-varianten zoals hiervoor besproken, die in het verleden op grond van contempt of court werden afgedaan, maar die thans veelal zijn vastgelegd in afzonderlijke wettelijke bepalingen. Veel van dergelijke gedragingen vallen ook onder het *common law*-delict van *pervverting the course of justice* (zie daarover hierna paragraaf 5.4.1). Hierna zal worden ingegaan op enkele vormen van contempt die ook thans nog als zodanig worden beschouwd. Daarbij zij in zijn algemeenheid opgemerkt dat voor zo'n veroordeling is vereist dat de gedraging opzettelijk is gedaan, waarbij niet noodzakelijk is dat de betrokkene zich ook bewust rekenschap heeft gegeven van de mogelijke gevolgen voor de rechtspleging.³²⁶

323 *R v Rochford* [2011] 1 WLR 534; zie ook Eady & Smith 2011, p. 1065.

324 Vgl. *Weston v Central Criminal Courts Administrator* [1977] QB 32; Cram 2010, p. 123.

325 *R v West* [2014] EWCA Crim 1480, [2015] 1 WLR 109. De veroordeling wegens contempt werd wel vernietigd, op procedurele gronden.

326 Eady & Smith 2011, p. 876-877.

5.3.5.1 Beïnvloeding van getuigen of juryleden

Het beïnvloeden van getuigen of juryleden is een vorm van contempt of court die inmiddels ook in een wettelijke strafbepaling is neergelegd. Artikel 51 van de Criminal Justice and Public Order Act 1994 stelt strafbaar het intimideren van (potentiële) getuigen of juryleden, met het oog op het beïnvloeden of belemmeren van de rechtsgang (lid 1), alsook het toebrengen van (mentale, fysieke of financiële) schade of het dreigen met zulke schade aan personen die als getuige of jurylid hebben opgetreden (lid 2). Met het tweede lid is vooral beoogd ook het nemen van represailles strafbaar te stellen.³²⁷ De strafbepaling is ruim geformuleerd, waarbij niet van belang is of het slachtoffer daadwerkelijk als getuige of jurylid zal optreden of heeft opgetreden. De overtuiging van de dader dat dit het geval is, is voldoende (lid 7 en 8), waarbij die overtuiging reeds kan worden aangenomen op grond van het feit dat de intimidatie in een bepaalde periode voor of na het proces is gepleegd.³²⁸ Niet vereist is dat het slachtoffer daadwerkelijk wordt afgeschrikt of zich zelfs maar geïntimideerd voelt.³²⁹ Er kan een maximale gevangenisstraf van vijf jaren worden opgelegd.³³⁰

Artikel 51 lid 11 Criminal Justice and Public Order Act 1994 maakt duidelijk dat de wettelijke strafbepaling geldt als een aanvulling op de reeds bestaande *common law*-delicten, waarmee in het bijzonder aan contempt of court of het hierna nog te bespreken delict van *perverting the course of justice* kan worden gedacht. Er zijn situaties denkbaar waarbij contempt of court toegevoegde waarde heeft, met name wanneer de intimidatie plaatsvindt tijdens een lopende rechtszaak en onmiddellijk ingrijpen gewenst is.³³¹ Bovendien kan de *common law* fungeren als vangnet voor situaties die net buiten het bereik van artikel 51 Criminal Justice and Public Order Act 1994 vallen, zoals in geval een getuige of jurylid niet zozeer wordt geïntimideerd als wel wordt overgehaald om op een bepaalde wijze te handelen.³³² Een voorbeeld daarvan is de getuige aan wie een geldbedrag wordt aangeboden.³³³ Ook in een zaak waarin een veroordeelde, na afloop van het proces, aan een jurylid had gevraagd om een brief aan de rechter te schrijven waarin zij moest aangeven dat ze zich had vergist, volgde een veroordeling wegens contempt.³³⁴ In veel andere gevallen

327 Zie uitgebreider Eady & Smith 2011, p. 935 e.v.

328 Zie voor de relevante periode art. 51 lid 9 en 10 Criminal Justice and Public Order Act 1994.

329 R v Patrascu [2004] EWCA Crim 2417, [2004] 4 All ER 1066.

330 Art. 51 lid 6 Criminal Justice and Public Order Act 1994. Een maximale straf van zes maanden geldt wanneer de verdachte wordt vervolgd in een *summary procedure* voor de magistrates' court (sub b).

331 Vgl. de situatie in R v S [2008] EWCA Crim 138, [2008] Crim.L.R. 716.

332 Eady & Smith 2011, p. 939.

333 R v Panayiotou [1973] 1 WLR 1032, [1973] 3 All ER 112. Uitgebreider Eady & Smith 2011, p. 951-956.

334 Att Gen v Judd [1995] C.O.D. 15.

zal vervolging wegens de specifieke strafbepaling de voorkeur verdienen. Allereerst is het strafmaximum van vijf jaar hoger dan de maximale twee jaar die voor contempt kan worden opgelegd,³³⁵ en verder kan bij een vervolging wegens overtreding van artikel 51 Criminal Justice and Public Order Act 1994 gebruik worden gemaakt van bepaalde wettelijke presumpties ten aanzien van het opzet.³³⁶ Overigens is ernstige vrees voor beïnvloeding van de jury (*jury tampering*) ook een van de weinige situaties waarin iemand het recht op een jury kan worden ontzegd.³³⁷

5.3.5.2 *Beïnvloeding van de rechter*

Eady en Smith noemen het op ontoelaatbare wijze beïnvloeden van (de beslissing van) de rechter een klassieke vorm van contempt.³³⁸ Omkoping (*bribery*) is een voor de hand liggende wijze van beïnvloeding, die sinds de invoering van de Bribery Act 2010 ook in een wettelijke strafbepaling is neergelegd.³³⁹ Zowel actieve als passieve omkoping zijn nu voorzien van een wettelijke basis, met bijzondere bepalingen voor het omkoping van personen met een publieke functie.³⁴⁰ Er kan een maximale gevangenisstraf van tien jaar worden opgelegd.³⁴¹ Rechterlijke omkoping, of rechterlijke corruptie in het algemeen, is in het Verenigd Koninkrijk een nauwelijks bekend verschijnsel.³⁴² De voorbeelden die in de handboeken over contempt worden aangehaald dateren dan ook van vorige eeuwen.³⁴³ Mede gelet op de ernst van het delict en de maximumstraf van twee jaar voor contempt,³⁴⁴ is het onwaarschijnlijk dat (pogingen tot) omkoping van de rechter thans nog als een contempt of court zullen worden afgedaan.

Contempt of court zou wel nog een rol kunnen spelen in andere, meer indirecte, gevallen van beïnvloeding van de rechter. Het initiëren van (privé)-contacten met een rechter met het oog op het beïnvloeden van zijn beslissing kan een vorm van contempt zijn.³⁴⁵ Ook het met dat doel publiceren van

335 Zie hierna uitgebreider par. 5.5.3.

336 Art. 51 lid 7 en 8 Criminal Justice and Public Order Act 1994.

337 Vgl. art. 44 e.v. Criminal Justice Act 2003.

338 Eady & Smith 2011, p. 929.

339 Vóór die tijd was omkoping een misdrijf op grond van *common law* en verschillende, deels overlappende wetten. Zie over de inhoud en totstandkoming van deze wet Raphael 2010, p. 10 e.v.

340 Art. 1-3 Bribery Act 2010.

341 Art. 11 Bribery Act 2010.

342 Vgl. Evaluation Report on the United Kingdom, adopted by the Group of States against Corruption (GRECO) at its Sixth Plenary Meeting, Strasbourg, 10-14 September 2001, zoals aangehaald in Transparency International, Global Corruption Report 2007.

343 Eady & Smith 2011, p. 929 (voetnoot 375 en 376). Zie ook enkele voorbeelden in Raphael 2010, p. 11.

344 Zie hierna meer over straffen in par. 5.5.3.

345 Eady & Smith 2011, p. 929.

bepaalde artikelen kan contempt of court opleveren, zij het dat een dergelijk handelen als een vorm van *contempt by publication* zal worden aangemerkt. Hoewel daadwerkelijke beïnvloeding van de rechter op deze wijze zelden zal kunnen worden vastgesteld, kan de intentie van beïnvloeding voldoende zijn voor strafbaarheid op grond van contempt of court.³⁴⁶ Dergelijke situaties zullen zich echter niet vaak voordoen. Het is dan ook aannemelijk dat contempt of court ook voor deze meer indirecte vormen van beïnvloeding maar zeer beperkte praktische betekenis heeft.

5.3.5.3 Jurydelicten

Optreden tegen meer indirecte vormen van beïnvloeding van juryleden is, anders dan bij de rechter, wel van grote praktische betekenis. Het bestaan van *contempt by publication* is voor een groot deel ingegeven door het belang een jury af te schermen van informatie die niet als bewijs in het strafproces wordt geproduceerd. De andere kant van de medaille is dat het juryleden niet is toegestaan om informatie over de zaak te verzamelen, bijvoorbeeld via onderzoek op internet. Nadat zij als jurylid zijn geïnstalleerd mogen zij wel de kranten lezen – om die reden is het ook van belang dat die geen prejudiciële informatie bevatten – maar niet actief op zoek gaan naar meer informatie over de zaak. De rechter zal de juryleden daar doorgaans ook voor waarschuwen.³⁴⁷

Met de opkomst van het internet en de daardoor eenvoudige toegankelijkheid van potentieel belastende informatie, is het risico dat juryleden zich hier niet aan houden aanzienlijk toegenomen. Dit kan voortkomen uit nieuwsgierigheid of onbegrip, maar kan ook plaatsvinden met de beste bedoelingen, om goed geïnformeerd het 'juiste oordeel' te kunnen geven.³⁴⁸ Uit onderzoek blijkt dat dergelijk internetonderzoek inderdaad voorkomt en dat veel juryleden niet precies weten wat nu wel en niet is toegestaan.³⁴⁹ In het recente verleden zijn er dan ook zaken geweest waarin juryleden werden veroordeeld voor contempt of court.³⁵⁰ Een van de eerste was de zaak *Attorney General v Dallas*, waarin een jurylid de instructie van de rechter in de wind sloeg, informatie over de zaak op internet opzocht en dit deelde met haar medejuryleden.³⁵¹ Het ging onder meer om informatie over het justitiële verleden van de verdachte. De High Court oordeelde dat het jurylid wist van de instructie van de

346 Vgl. *Lonrho Plc, Re* [1989] 3 WLR 535, [1990] 2 AC 154.

347 *Miller & Perry* 2017, p. 124.

348 Grey 2011, p. 201; Law Commission 2012a, par. 4.17-4.32.

349 Thomas 2010, p. 40-43 en Thomas 2013, p. 488-490.

350 Ook denkbaar is dat wel een veroordeling wordt vernietigd omdat de jury mogelijk dergelijke informatie heeft gezien, maar het niet tot een contempt procedure komt, zie bijv. *Thakrar* [2008] EWCA Crim 2359, [2009] Crim.L.R. 357 en *R v Karakaya* [2005] EWCA Crim 346, [2005] 2 Cr.App.R. 5, [2005] Crim.L.R. 574.

351 *Att Gen v Dallas* [2012] EWHC 156 (Admin), [2012] 1 WLR 991.

rechter, deze bewust niet opvolgde en daarmee een risico op belemmering of beïnvloeding van de procedure had gecreëerd. In zaken daarna heeft de High Court bepaald dat, om in dergelijke gevallen te kunnen optreden op grond van contempt of court, moet worden vastgesteld dat het jurylid een gedraging heeft verricht waardoor een reëel risico op beïnvloeding van de procedure is ontstaan, en daartoe ook het opzet had.³⁵² Daarvan was in ieder geval sprake in een zaak waarin iemand, als jurylid in een zaak rondom seksueel misbruik, de volgende bericht op zijn Facebookprofiel had geplaatst: 'Wooooo I wasn't expecting to be in a jury deciding a paedophile's fate, I've always wanted to fuck up a paedophile & now I'm within the law!'³⁵³ Ook bij het opzoeken van informatie over de zaak op internet zal dit al snel het geval zijn.

Mede vanwege de gebleken onduidelijkheden adviseerde de Law Commission naar aanleiding van haar onderzoek naar contempt of court om *juror misconduct* als een aparte strafbepaling in de wet op te nemen.³⁵⁴ Inmiddels is een strafbaarstelling van het opzoeken van informatie als zodanig in de wet opgenomen. De artikelen 20A tot 20C van de Juries Act 1974 stellen strafbaar het opzoeken van informatie buiten de rechtszaak om, alsook het delen van dergelijke informatie met medejuryleden.³⁵⁵ Er kan – net als voor contempt – een maximale gevangenisstraf van twee jaar worden opgelegd, maar de gewone procedure van vervolging op *indictment* is van toepassing, inclusief het recht op juryberechting.³⁵⁶

Een andere vorm van jurycontempt is het schenden van het geheim van het juryberaad. Om tot een juiste uitkomst te kunnen komen is het van belang dat juryleden tijdens hun beraadslagingen alles kunnen zeggen, zonder bang te hoeven zijn dat dit naar buiten komt.³⁵⁷ Bovendien speelt mee dat jurybeslissingen onherroepelijk zijn en voorkomen moet worden dat discussies kunnen ontstaan over de beraadslaging en daarmee over de eerlijkheid van het proces. Om die reden zijn dergelijke juryontboezemingen in principe ook niet bruikbaar als bewijs in een eventuele *retrial*.³⁵⁸ Hoewel het beginsel van vertrouwelijkheid al lang als een essentiële waarborg voor een juryproces wordt gezien, was een schending hiervan onder de *common law* geen contempt of court. Belangrijkste reden daarvoor was dat niet gezegd kon worden dat

352 Att Gen v Davey and Att Gen v Beard [2013] EWHC 2317 (Admin), [2013] All ER (D) 391 (Jul). Zie ook Attorney General v Fraill [2011] EWHC 1629 (Admin), [2011] 2 Cr.App.R. 21.

353 Att Gen v Davey and Att Gen v Beard [2013] EWHC 2317 (Admin), [2013] All ER (D) 391 (Jul).

354 Law Commission 2013, par. 2.18-2.20.

355 Ingevoerd bij art. 71 tot 74 van de Criminal Justice and Courts Act 2015.

356 Een en ander zoals werd aanbevolen door de Law Commission. Zie voor uitgebreidere beschouwingen Law Commission 2013, par. 3.78 e.v.

357 Vgl. Att Gen v. Seckerson [2009] EWHC 1023 (Admin), [2009] E.M.L.R. 20, onder 50-52. Zie ook Ferguson 2006, p. 186-187.

358 Law Commission 2012a, par. 3.14 en Eady & Smith 2011, p. 979-987.

zo'n schending – nadat reeds een vonnis was gewezen – een belemmering van de rechtsgang opleverde.³⁵⁹ De wetgever achtte dit onwenselijk en zorgde bij de invoering van de CCA 1981 voor een aparte strafbaarstelling (artikel 8 CCA 1981). Sindsdien zijn verschillende veroordelingen gevolgd.³⁶⁰ Ook derden die vertrouwelijke informatie van een jurylid verspreiden of publiceren zijn strafbaar.³⁶¹

Inmiddels is artikel 8 CCA 1981 vervangen door artikel 20D tot 20G Juries Act 1974.³⁶² De aanleiding was het advies van de Law Commission, die het onder meer nodig achtte om een strafuitsluitingsgrond in te voeren voor het naar buiten brengen van vertrouwelijke informatie met het doel een gerechtelijke dwaling te voorkomen. Bovendien zou een afzonderlijke strafbaarstelling, ter vervanging van de contempt-bepaling van artikel 8 CCA 1981, ervoor zorgen dat de gewone strafvorderlijke procedure van toepassing is.³⁶³ Er was, volgens de Law Commission, geen goede reden om tegen dit soort gedragingen op te treden via de, met minder waarborgen omgeven, contempt-procedure.³⁶⁴ Dat advies is zoals gezegd gevolgd. Er zijn enkele gedetailleerd omschreven excepties ingevoerd, terwijl het strafmaximum gelijk is gebleven (twee jaar gevangenisstraf).³⁶⁵ In de 'Juror Misconduct'-richtlijn van de CPS is neergelegd dat in dergelijke gevallen steeds voor een vervolging op grond van de betreffende artikelen uit de Juries Act 1974 wordt gekozen.³⁶⁶ Wanneer een rechter gedurende het proces signalen krijgt dat er mogelijk sprake is van strafbare gedragingen van juryleden, dan dient hij de Attorney General in te schakelen om de zaak verder te laten onderzoeken. Alleen in gevallen van strafbaar gedrag door juryleden dat niet onder de Juries Act 1974 valt, zoals een *contempt in the face of the court*, kan de rechter nog optreden op grond van zijn contempt-bevoegdheid onder *common law*.³⁶⁷

5.3.5.4 Niet-naleving van een gerechtelijk bevel (*civil contempt*)

Het niet-naleven van een door de rechter gegeven bevel is een typische vorm van de zogenoemde *civil contempt*, waarbij het instrument van contempt veelal meer het karakter van een dwangmaatregel dan van bestraffing kent.³⁶⁸ Deze vorm van contempt doet zich vooral voor in civiele zaken. Te denken valt aan het niet-naleven van omgangsregelingen en het niet-uitvoeren van opdrach-

359 Att Gen v New Statesman and Nation Publishing Co [1981] QB 1.

360 Zie bijv. Att Gen v Pardon [2012] EWHC 3402 (Admin).

361 Att Gen v Associated Newspapers Ltd [1994] 2 AC 238.

362 Ingevoerd bij art. 74 van de Criminal Justice and Courts Act 2015.

363 Law Commission 2013, par. 4.27, 4.49, 4.71 en 4.79.

364 Law Commission 2013, par. 4.62.

365 Art. 20E-20F resp. 20D lid 2 Juries Act 1976.

366 Guideline Juror Misconduct Offences, raadpleegbaar via www.cps.gov.uk.

367 Zie over de volgen stappen Criminal Practice Direction 2015, Part 26 onder M.

368 Zie uitgebreider par. 4.3.

ten tot het verstrekken van bepaalde informatie in faillissementsprocedures.³⁶⁹ In strafzaken heeft *civil contempt* maar een beperkte functie. Er bestaat in ieder geval geen algemene bevelsbevoegdheid van de strafrechter die met *civil contempt* wordt afgedwongen. Dat heeft niet in de laatste plaats te maken met het feit dat niet de rechter maar de partijen in het adversaire strafproces bepalend zijn voor de omvang en invulling van de rechtsstrijd. Wel is in de afgelopen jaren een ontwikkeling gaande waarbij de CPS in meer of mindere mate de (inquisitoire) verplichting krijgt om ook ontlastend bewijs te verzamelen en aan de verdediging ter beschikking te stellen (*disclosure*). Ook de verdediging zal tijdig kenbaar moeten maken welke verdedigingslijn wordt gevoerd en op welke bewijsmiddelen een beroep zal worden gedaan.³⁷⁰ Het is nog geen uitgemaakte zaak op welke wijze de naleving van dergelijke verplichtingen kan worden afgedwongen, of hoe de rechter moet reageren wanneer een procespartij in gebreke blijft.³⁷¹ Het wordt als ongepast gezien wanneer de rechter de contempt-procedure gebruikt of daarmee dreigt, wanneer niet wordt voldaan aan verplichtingen in het kader van de procesvoorbereiding.³⁷² Dat betekent niet dat de rechter geen gevolgen kan verbinden aan een nalatige of lakse proceshouding. De Criminal Procedure Rules bepalen dat de rechter onder meer een zogenoemde *cost order* kan uitvaardigen of een andere sanctie kan toepassen.³⁷³ Zo kan in het nadeel van de verdachte rekening worden gehouden met zijn nalatigheid of die van zijn raadsman.³⁷⁴ In het geval van de aanklager kan in sommige gevallen bewijsmateriaal buiten beschouwing worden gelaten.³⁷⁵ Als sprake is van zeer ernstige verwijtbaarheid kan een zaak worden beëindigd op grond van *abuse of process* (zie daarover uitgebreider paragraaf 5.4.4). Bovendien kan een klacht worden ingediend bij het toepasselijke tuchtorgaan.³⁷⁶

In bepaalde gevallen zal het niet opvolgen van een bevel van de strafrechter wel een (*civil*) contempt of court kunnen opleveren. Hoewel het opleggen van

369 Zie voor een uitgebreide bespreking Miller & Perry 2017, p. 452-517.

370 Zie ook par. 5.2.2.4.

371 Leveson 2015, p. 53-55; Denyer 2008, p. 784-792.

372 R v Rochford [2010] EWCA Crim 1928, [2011] 1 Cr.App.R. 127. Zie ook Garland & McEwan 2012, p. 238-239.

373 Rule 3.5 sub 6 van de Criminal Procedure Rules 2015 geeft de volgende sancties:

- 'If a party fails to comply with a rule or a direction, the court may –
- (a) fix, postpone, bring forward, extend, cancel or adjourn a hearing;
 - (b) exercise its powers to make a costs order; and
 - (c) impose such other sanction as may be appropriate.

Zie over kostenveroordelingen verder par. 5.4.5.

374 Art. 11 Criminal Procedure and Investigations Act 1996. De rechter kan in bepaalde gevallen ook bepaalde consequenties trekken (*draw adverse inferences*) uit de late verstrekking van stukken (zie art. 11 sub 5 en 20 van de Criminal Procedure and Investigations Act 1996).

375 Zie art. 78 van de Police and Criminal Evidence Act 1984. Het toepasselijke criterium is dan dat 'the admission of the evidence would have such an adverse effect on the fairness of the proceedings that the court ought not to admit it'.

376 Zie ook par. 5.3.4.2.

verplichtingen aan de verdachte gelet op het *nemo tenetur*-beginsel problematisch kan zijn, is het zonder meer mogelijk om hem – net als in Nederland – te verplichten zijn zitting bij te wonen. Zoals reeds hiervoor bleek kan, bij niet verschijning na een daartoe strekkend door de rechter gegeven bevel, een veroordeling voor contempt volgen.³⁷⁷ Ook kan de verdachte door de rechter worden bevolen om zich te onthouden van bepaalde gedragingen, zoals het vervreemden van goederen waarop beslag is gelegd.³⁷⁸ Het handelen in strijd met een dergelijke *restraint order* levert contempt of court op.³⁷⁹ Bovendien kan sprake zijn van contempt wanneer iemand niet voldoet aan de verplichting bepaalde informatie te leveren. Het gaat daarbij meestal om derden die in een proces relevant geachte informatie beschikbaar moeten stellen.³⁸⁰ Hoewel ook het als getuige weigeren te antwoorden na een daartoe strekkend bevel van de rechtbank als een vorm van *civil contempt* zou kunnen worden gezien, is thans algemeen aanvaard dat dit een *criminal contempt* oplevert.³⁸¹ Verder is het wel voorgekomen dat met *civil contempt* werd opgetreden in geval van herhaalde overtreding van een strafbepaling, waarbij de op te leggen straffen zo laag waren dat de overtreders daarmee niet tot naleving werden bewogen (veelal in de sfeer van de ordeningswetgeving).³⁸² Tot slot levert ook de niet-naleving van (tijdelijke) publicatieverboden een vorm van *civil contempt* op.³⁸³

5.3.5.5 Contempt in verschillende wetten

Tot slot moet worden vermeld dat in verschillende wetten bepalingen zijn opgenomen waarin allerlei uiteenlopende gedragingen als een vorm van contempt of court wordt aangemerkt, soms naast strafbaarheid uit hoofde van die specifieke wet. Zo is het een contempt om in het kader van een gerechtelijke procedure op te treden, bijvoorbeeld als advocaat, zonder te beschikken over de vereiste bevoegdheid.³⁸⁴ Het belemmeren van onderzoek kan in bepaalde gevallen eveneens als een contempt worden behandeld. Het gaat daarbij vaak om onderzoeken in het kader van (administratief) toezicht.³⁸⁵ Ook het niet-verschaffen van informatie of het niet-verschijnen als getuige in een

377 R v Santiago [2005] EWCA Crim 556, [2005] 2 Cr.App.R. 366.

378 Op grond van de Proceeds of Crime Act 2002.

379 Bijv. R v Baird [2011] EWCA Crim 459, [2011] 2 Cr.App.R. 78.

380 De rechter kan bepaalde bevelen uitvaardigen (o.a. *investigation orders* en *production orders*), veelal aan derden, om informatie of bewijsmateriaal te produceren, vgl. art. 18A Criminal Appeal Act 1995 en Rule 47.58 van de Criminal Procedure Rules 2015.

381 Miller & Perry wijzen er in deze context op dat het onderscheid niet altijd logisch is, Miller & Perry 2017, p. 48-49.

382 Daarbij werd aan de overtreders eerst een *injunction* opgelegd, waarvan de niet-naleving *civil contempt* opleverde, bijv. Att Gen v Chaudry [1971] 3 All ER 938, zie ook Miller & Perry 2017, p. 455-456.

383 Miller & Perry 2017, p. 478-482.

384 Art. 14 Legal Services Act 2007.

385 Zie bijv. art. 18, 221 en 305 Financial Services and Markets Act 2000.

dergelijke procedure wordt soms als een vorm van contempt beschouwd.³⁸⁶ De wettelijke regeling is in die gevallen nodig omdat het niet-voldoen aan opdrachten van zulke instanties niet automatisch contempt of court oplevert. Voor een uitgebreider overzicht van de verschillende wetten wordt verwezen naar het Consultation Paper van de Law Commission.³⁸⁷

5.4 VERWANTE VERSCHIJNSELEN

In het voorgaande kwam naar voren dat contempt of court een veelomvattend instrument is dat nog altijd een belangrijke rol vervult bij het waarborgen van een goede rechtspleging in Engeland en Wales. Toch is het bij lange na niet het enige middel om een juist verloop van een strafproces te garanderen. Het Engelse straf(proces)recht kent allerlei mogelijkheden om tegen verschillende vormen van obstructie op te treden. In Blackstone's Criminal Law, een veel gebruikt standaardwerk over het Engelse straf(proces)recht, worden deze feiten geclassificeerd als *offences against the administration of justice*.³⁸⁸ Deze feiten zijn deels neergelegd in wettelijke bepalingen, maar zijn soms ook (alleen) gebaseerd op *common law*. Ook is er sprake van overlap tussen deze bepalingen en contempt of court.³⁸⁹ Omdat deze instrumenten contempt of court aanvullen en soms (deels) vervangen, worden de meest belangrijke kort uitgewerkt, zodat een volledig beeld ontstaat van het palet aan beschikbare maatregelen (paragraaf 5.5.1 en 5.5.2). Daarnaast komen in deze paragraaf nog enkele andersoortige verschijnselen aan bod, die ieder op hun eigen manier verwant zijn aan contempt of court. Achtereenvolgens komen aan de orde: *defamation* (de civiele variant van belediging of smaad, paragraaf 5.4.3), *abuse of process* (paragraaf 5.4.4), de *wasted cost order* (paragraaf 5.4.5) en de parlementaire *sub judice*-regel (paragraaf 5.4.6).

5.4.1 *Perverting the course of justice*

Het misdrijf van *perverting the course of justice*, te vertalen als belemmering van de rechtsgang, is een *common law*-delict dat voor het eerst als zodanig werd erkend in een uitspraak uit 1891.³⁹⁰ Het is een misdrijf dat alleen op *indictment* kan worden vervolgd en waarvoor een (niet-gemaximeerde) boete of een levenslange gevangenisstraf kan worden opgelegd.³⁹¹ Voor een veroordeling

386 Bijv. Schedule 1, art. 7 van de Transport Act 2000.

387 Law Commission 2012a, appendix F.

388 Ormerod, Murphy & Phillips 2015, onder B14.

389 Ormerod, Murphy & Phillips 2015, p. 835.

390 R v Vreones [1891] 1 QB 360, CCR.

391 Ormerod, Murphy & Phillips 2015, p. 833.

is vereist dat sprake is van een handelen dat erop is gericht de rechtspleging te belemmeren.³⁹² Deze omschrijving omvat een groot aantal gedragingen dat deels ook in aparte wettelijke strafbepalingen is vastgelegd, zoals het verstrekken van valse informatie of het valselijk beschuldigen van anderen,³⁹³ het beïnvloeden van juryleden,³⁹⁴ het verhullen dat een misdrijf is gepleegd,³⁹⁵ of het verbergen van iemand die door justitie wordt gezocht.³⁹⁶ In oude rechtspraak is ook bepaald dat de publicatie van informatie die een eerlijk proces kan belemmeren, als een vorm van *perverting the course of justice* kan worden aangemerkt.³⁹⁷ Met de inwerkingtreding van de Contempt of Court Act 1981 valt thans in dergelijke gevallen eerder een vervolging wegens contempt te verwachten. Ook op andere punten vertonen beide delicten overeenkomsten en overlappen zij deels. Het meest belangrijke verschil is dat contempt of court ziet op een gerechtelijke procedure (*court proceedings*), terwijl het delict van *perverting the course of justice* ruimer is en ook betrekking heeft op de periode voorafgaand (bijvoorbeeld vóór en tijdens het opsporingsonderzoek) en ná gerechtelijke procedures.³⁹⁸

Bij veel van dergelijke gedragingen kan de CPS ook kiezen voor vervolging op grond van een wettelijke strafbepaling. Zo is er een afzonderlijk misdrijf voor het behulpzaam zijn bij het ontlopen van een aanhouding of strafvervolging,³⁹⁹ en weer een andere bepaling voor hulp bij de ontsnapping en het verbergen van een ontsnapte gevangene.⁴⁰⁰ Voor het doen van valse aangifte of het anderszins verstrekken van onjuiste informatie aan de politie kan het delict *wasting police time* worden ingeroepen.⁴⁰¹ Veelal vereist de wettelijke strafbepaling bewijs voor een aantal specifieke bestanddelen, of is slechts toepasselijk in limitatief voorgeschreven gevallen. De algemene bepaling van *perverting the course of justice* kan dan worden gebruikt om eventuele bewijsproblemen te omzeilen.⁴⁰² Bovendien is er geen wettelijk maximum aan de straf die voor *perverting the course of justice* kan worden opgelegd. Er kunnen dan ook behoorlijke straffen worden opgelegd, variërend van enkele maanden tot

392 Archbold & Richardson 2018, Chapter 28, Part I, Section A.

393 R v Rowell [1978] 1 All ER 665.

394 Mickleburgh [1995] 1 Cr.App.R 297.

395 R v Wilde [1960] Crim.L.R. 116.

396 R v Thomas [1979] QB 326.

397 R v Fisher (1811) 2 Camp. 563; R v Tibbits and Windust [1902] 1 K.B. 77.

398 Eady & Smith 2011, p. 897; R v Rafique [1993] QB 843; R v Cotter [2002] EWCA Crim 1033, [2003] QB 951.

399 Art. 4 Criminal Law Act 1967.

400 Art. 39 Prison Act 1952.

401 Art. 5 lid 2 Criminal Law Act 1967. Gelet op de maximumstraf van 6 maanden gevangenisstraf is deze bepaling toegesneden op de minder ernstige gevallen. Zie ook de CPS Guidance for Charging Perverting the Course of Justice and Wasting Police Time in Cases involving Allegedly False Allegations of Rape and/or Domestic Abuse onder 32-33.

402 Ormerod, Murphy & Phillips 2015, p. 835; Archbold & Richardson 2018, Chapter 28, Part I, Section B.

enkele jaren gevangenisstraf, met uitschieters naar tien tot twaalf jaar in gevallen van ernstige bedreiging van getuigen.⁴⁰³ Regels of richtlijnen die voorschrijven wanneer welke strafbepaling is aangewezen als een gedraging onder meerdere strafbepalingen kan worden gebracht, zijn niet voorhanden. Wel zal, met het oog op de voorzienbaarheid, terughoudend moeten worden omgesprongen met het brengen van nieuwe gedragingen onder de paraplu-bepaling van *perverting the course of justice*.⁴⁰⁴ Wanneer bepaalde gedragingen ook contempt of court kunnen opleveren, is het doorgaans aan de rechter om te beslissen of hij deze feiten afhandelt in een contempt-procedure, of dat hij de zaak verwijst naar de CPS voor het initiëren van een vervolging wegens een ander strafbaar feit.⁴⁰⁵

5.4.2 Perjury (meineed)

Het afleggen van een valse verklaring onder ede ter zitting is zonder meer een vorm van contempt of court. Niettemin kent het delict van meineed (*perjury*) sinds jaar en dag een aparte wettelijke strafbepaling. Artikel 1 Perjury Act 1911 stelt strafbaar het als getuige of tolk opzettelijk afleggen van een valse verklaring in een gerechtelijke procedure. Het moet gaan om een verklaring die van belang is in de procedure (*'a statement material in that proceeding'*) en de verdachte moet ofwel weten dat de verklaring vals is, ofwel niet geloven in de waarheidsgetrouwheid ervan. Opvallend genoeg is niet vereist dat komt vast te staan dat de verklaring zelf vals is.⁴⁰⁶

Meineed kan worden gepleegd in rechtszaken maar ook in semi-juridische procedures, zolang als de getuigen onder ede worden gehoord (artikel 1 lid 2 Perjury Act 1911).⁴⁰⁷ In strafzaken worden alle getuigen onder ede gehoord, ook de verdachte wanneer hij ervoor kiest om in zijn zaak als getuige op te treden. Hoewel strikt genomen vrijwel iedere verdachte die een ontkennende verklaring aflegt en vervolgens wordt veroordeeld, voor meineed zou kunnen worden vervolgd, gebeurt dat niet. Andersom kan het in uitzonderlijke omstandigheden wel voorkomen dat een verdachte wordt vrijgesproken, onder meer op basis van zijn eigen verklaring, maar daarna wordt vervolgd wegens meineed omdat op grond van nieuw bewijs is gebleken dat hij niet de waarheid heeft verklaard.⁴⁰⁸ Een veroordeling voor meineed vergt in ieder geval meer dan de verklaring van één getuige (artikel 13 Perjury Act 1911). Het

403 R v Jones [2008] 2 Cr.App.R. (S) 420, zie voor een overzicht Archbold & Richardson 2018, Chapter 28, Part I, Section G.

404 R v Kenny [2013] QB 896.

405 R v S [2008] EWCA Crim 138, [2008] Crim.L.R. 716.

406 Ormerod, Murphy & Phillips 2015, p. 827.

407 Zie ook art. 16 Evidence Act 1851.

408 Vgl. R v Z [2000] AC 483 en Ormerod, Murphy & Phillips, 2015, p. 827.

enkele feit dat een getuige verschillende, onderling tegenstrijdige verklaringen heeft afgelegd is nog niet voldoende voor een veroordeling wegens meened.⁴⁰⁹ Ook het aanzetten tot, uitlokken van of behulpzaam zijn bij het plegen van meened is strafbaar (artikel 7 Perjury Act 1911).

Anders dan in Nederland bestaat er geen speciale procedure om direct in te grijpen wanneer een verdenking van meened rijst tijdens het afleggen van een verklaring.⁴¹⁰ Sterker nog, in de rechtspraak is uitgemaakt dat het juist niet de bedoeling is dat getuigen worden 'bedreigd' met een meenedprocedure zolang de procedure waarin zij getuigen nog loopt.⁴¹¹ Meened is alleen vervolgbaar op *indictment* en er kan een maximale gevangenisstraf van zeven jaar en/of een geldboete worden opgelegd.⁴¹² In de praktijk worden straffen opgelegd variërend van enkele maanden tot vier jaar. Een relevante factor bij de bepaling van de hoogte van de straf is de ernst van de feiten in relatie waarmee de meened wordt gepleegd.⁴¹³

In de artikelen 1A tot en met 6 van de Perjury Act 2011 zijn ook enkele andere vormen van valsheid strafbaar gesteld, zoals het gebruik van valse schriftelijke verklaringen in bepaalde procedures. Op het gebruik van valse schriftelijke verklaringen in strafzaken staat een maximale gevangenisstraf van twee jaar en/of een geldboete.⁴¹⁴

5.4.3 *Defamation* (smaad)

Waar in Nederland de delicten van belediging en smaad een algemene grens vormen voor de toelaatbaarheid van uitlatingen,⁴¹⁵ ligt dat in Engeland en Wales enigszins anders. Hoewel vroeger wel verschillende varianten van strafbare smaad bestonden, zijn die in 2009 afgeschaft.⁴¹⁶ De *criminal libel*-bepalingen waren al lange tijd in onbruik geraakt, omdat strafvervolgning onverenigbaar werd geacht met het recht op vrijheid van meningsuiting.⁴¹⁷ Smaad (*defamation*) is daarom thans alleen nog een onrechtmatige daad waartegen met een civiele procedure kan worden opgekomen en kent twee varianten: *slander*, waarbij het gaat om mondelinge of anderszins tijdelijke uitlatin-

409 Ormerod, Murphy & Phillips 2015, p. 827.

410 Zie over de Nederlandse regeling par. 6.4.1.2.

411 R v Newcastle upon Tyne Magistrates' Court ex parte Still (1997) C.L.Y. 86.

412 Art. 1 lid 1 Perjury Act 1911, zie ook art. 17 jo. Schedule 1, art. 14 Magistrates' Court Act 1980.

413 Vgl. R v Cunningham [2007] 2 Cr.App.R. (S) 446; R v Wittekind [2010] EWCA Crim 646; Ormerod, Murphy & Phillips 2015, p. 825.

414 Art. 89 Criminal Justice Act 1967 en art. 206 Magistrates' Court Act 1980.

415 Zie hierna par. 6.2.1.

416 Afgeschaft met art. 73 Coroners and Justice Act 2009.

417 Zie de wetgeschiedenis leidend tot de afschaffing, HL Deb 18 May 2009 c.1246 (via www.publications.parliament.uk).

gen, en *libel*, waaronder alle schriftelijke en op andere wijze permanente uitlatingen, zoals beeld- of geluidsopnamen, worden geschaard.⁴¹⁸ De Defamation Act 2013 geeft een negatieve definitie van het begrip *defamation*: 'A statement is not defamatory unless its publication has caused or is likely to cause serious harm to the reputation of the claimant' (artikel 1 lid 1 Defamation Act 2013). In de rechtspraak is ook een met laster vergelijkbare variant ontwikkeld, de zogenoemde *malicious falsehood*.⁴¹⁹

Hoewel de wet niet als eis stelt dat het gaat om publiekelijke aantijgingen, zal daarvan al snel sprake moeten zijn om te kunnen spreken van uitlatingen die '*serious harm*' kunnen toebrengen. Er zijn bovendien verschillende verweren mogelijk, zoals een beroep op de juistheid van de beledigende uitlating.⁴²⁰ In relatie tot strafzaken is het op grond daarvan in ieder geval onproblematisch om te rapporteren over een verdenking of een lopend opsporingsonderzoek.⁴²¹ Publicaties over het strafrechtelijk verleden van een persoon kunnen onder omstandigheden wel een onrechtmatige daad opleveren.⁴²²

Met het oog op de bescherming van de persoonlijke levenssfeer kunnen ook zogenoemde *gagging orders* worden uitgevaardigd. Met dit soort orders kan de rechter, op verzoek van een partij, de publicatie van bepaalde informatie verbieden. Het gaat daarbij vaak om privacygevoelige informatie van bekende personen. Veel besproken voorbeelden zijn het verbod op publicatie van de naam van een voormalig Brits voetballer die een buitenechtelijke affaire zou hebben gehad, en de seksuele escapades van de partner van een beroemde zanger.⁴²³ In bepaalde gevallen kan ook om een zogenoemde *super-injunction* worden gevraagd, op grond waarvan het zelfs verboden is te publiceren over het feit dat er een publicatieverbod is uitgevaardigd. *Gagging orders* zijn controversieel, omdat het de Engelse media onder het bereik van de contempt of court law brengt en daarmee blootstelt aan strafvervolging, waar buitenlandse media ongehinderd over de affaires kunnen publiceren.⁴²⁴ In strafzaken kunnen eveneens *gagging orders* worden uitgevaardigd, bijvoorbeeld om de anonimiteit van minderjarige verdachten te waarborgen.⁴²⁵

418 McBride & Bagshaw 2015, p. 562.

419 *Dunlop v Maison Talbot* (1904) 20 T.L.R. 579. Een meer recent voorbeeld is de zaak *Khodaparast v Shad* [2001] 1 WLR 126, waarin het ging om gemanipuleerde pornografische plaatjes met daarin de foto van het slachtoffer gekopieerd.

420 Een *truth*-verweer, zie art. 2 lid 4 Defamation Act 2013.

421 *Lewis v Daily Telegraph Ltd* (1964) AC 234.

422 Vgl. art. 4 lid 1 en 8 Rehabilitation of Offenders Act 1974.

423 Het betrof de buitenechtelijke affaire van Ryan Giggs en de zogenoemde '*threesome affair*' van de echtgenoot van Elton John, zie voor die uitspraak *PJS v News Group Newspapers Ltd* [2016] UKSC 26, [2016] 2 WLR 1253. Zie verder Aliusman 2011, p. 64-66.

424 Vgl. 'Why the English media could go to jail for reporting on the olive oil trysts of Elton John's husband', *National Post*, 11 april 2016.

425 Zie ook par. 5.3.3.5.

Defamation-procedures zijn erg kostbaar, mede in verband met het feit dat de in het ongelijk gestelde partij kan worden veroordeeld in de proceskosten.⁴²⁶ Dat is een van de redenen dat de rol van de *defamation*-regelgeving als (extra) waarborg voor een goede strafrechtspleging zeer beperkt is. Een andere belangrijke reden daarvoor is de ruime bescherming van de regelgeving rondom *contempt by publication*.⁴²⁷ *Defamation* is daarom vooral waardevol als (civielrechtelijk) instrument ter bescherming van de privacy, waarbij met behulp van een *gagging order* een dreigende privacyschending kan worden voorkomen. Ook is het een enkele keer voorgekomen dat een rechter een *defamation*-procedure heeft aangespannen om schadevergoeding te krijgen voor ernstige, onterechte kritiek.⁴²⁸

5.4.4 *Abuse of process*

Een belangrijk onderdeel van het Engelse strafprocesrecht is de mogelijkheid om een vervolging wegens *abuse of process* (misbruik van procesrecht) op te schorten of te beëindigen. Het is in het kader van dit onderzoek een interessant leerstuk dat enige aandacht verdient. In de eerste plaats omdat misbruik van procesrecht een fenomeen is dat net als de typische contempt-delicten wordt gezien als een vorm van obstructie van de rechtsgang. Ten tweede wordt het leerstuk van *abuse of process* in Engeland, net als contempt of court, beschouwd als een inherente bevoegdheid van de gerechten om aanhangige processen te reguleren en om te voorkomen dat de rechtspleging wordt misbruikt. Het dient, met andere woorden, ter waarborging van de '*integrity*' van de rechtsgang.⁴²⁹ *Abuse of process* wordt wel omschreven als het gebruik maken van een procedurele bevoegdheid voor een ander doel dan waarvoor deze is bedoeld.⁴³⁰ In strafrechtelijke context heeft het echter een ruimere betekenis en ziet het voornamelijk op de mogelijkheid een vervolging voortijdig te beëindigen wanneer het om verschillende redenen oneerlijk is om de verdachte te berechten. Het is in de rechtspraak omschreven als 'something so unfair and wrong with the prosecution that the court should not allow a prosecutor to proceed with what is, in all other respects, a perfectly supportable case'.⁴³¹ Omdat het uitgangspunt is dat de vervolgingsbeslissing bij de Crown Prosecution Service ligt, mag de rechter slechts in zeer uitzonderlijke gevallen ingrij-

426 McBride & Bagshaw 2015, p. 543.

427 Zie over die samenhang ook Carey e.a. 2010, p. 31-70.

428 Eady & Smith 2011, p. 409. Zie bijv. 'Lord Justice Sedley', *The Daily Telegraph*, 9 maart 2011.

429 Ashworth & Redmayne 2010, p. 271-272.

430 R v Leeds Crown Court ex parte Wardle, sub 92 en 155.

431 Hui Chi-Ming v R [1992] 1 AC 34, PC.

pen.⁴³² Het is in zoverre een uiterst middel om de integriteit van de rechtsgang te bewaken en heeft in strafzaken dan ook uitsluitend betrekking op de aanklager.⁴³³ Het is dus niet bedoeld als een algemeen instrument om op te kunnen treden wanneer processuele middelen worden aangewend voor een ander doel dan waarvoor deze zijn bedoeld.

Een verzoek om de procedure te beëindigen (*stay of proceedings*) wegens *abuse of process* moet door de verdediging worden gedaan voordat de zitting aanvangt en wordt behandeld op een *pre-trial hearing*, tenzij pas op de zitting duidelijk wordt dat er redenen zijn om dergelijk misbruik aan te nemen.⁴³⁴ In die gevallen kan ook na het presenteren van bewijs nog worden beslist om de procedure op deze grond te beëindigen.⁴³⁵

In grote lijnen kan worden gezegd dat een beëindiging van het proces vanwege misbruik zich kan voordoen in twee situaties: wanneer de verdachte geen eerlijk proces meer kan krijgen, en wanneer het op andere gronden oneerlijk is ten opzichte van de verdachte het proces doorgang te laten vinden en wel in die mate dat het voortzetten van een proces strijdig is met het publieke belang van een integere strafrechtpleging.⁴³⁶ Bij gevallen waarin het recht op een eerlijk proces in het gedrang komt kan worden gedacht aan de situatie waarin onherstelbaar nadeel is ontstaan doordat de politie ten onrechte bewijsmateriaal heeft vernietigd of heeft nagelaten bewijsmateriaal veilig te stellen.⁴³⁷ Ook kan de verdachte door een lang tijdsverloop ernstig in zijn verdediging worden geschaad, bijvoorbeeld in misbruikzaken waarin pas na vele jaren aangifte wordt gedaan en het voor een verdachte niet of nauwelijks meer mogelijk is om tegenbewijs aan te dragen.⁴³⁸ Gevallen van uitlokking bevinden zich op de grenslijn. Bij uitlokking kan het recht op een eerlijk proces worden aangetast, maar er zijn ook meer principiële redenen

432 Choo 2008, p. 9-11 en 18-19. Choo onderscheidt onder meer gevallen van dubbele vervolging, uitlokking, vernietigd/verdwenen bewijsmateriaal, toezeggingen (opgewekt vertrouwen), schendingen van de redelijke termijn en zeer laakbaar gedrag van de opsporingsdiensten.

433 Sprack 2012, p. 318. Het is niettemin ook een begrip dat wordt gebruikt in het civiele recht. Hoewel het niet is gedefinieerd in de Civil Procedure Rules is het in de rechtspraak wel uitgelegd als 'using that process for a purpose or in a way significantly different from its ordinary and proper use' (Att Gen v Barker [2000] 1 FLR 759). Ook in civiele procedures kan een zaak worden beëindigd wanneer sprake is van *abuse of process*. Het gaat in die gevallen om zaken waarin van misbruik kan worden gesproken omdat er bijvoorbeeld valse informatie wordt verschaft, of waarin procedures worden gevoerd die geen redelijk doel dienen. Zie bijv. art. 3.4. van de Civil Procedure Rules, en uitgebreider lecture Reed 26 oktober 2012, p. 1-18.

434 Art. 3.20 Criminal Procedure Rules 2015.

435 Sprack 2012, p. 321.

436 Ashworth & Redmayne 2010, p. 271-272.

437 Ormerod, Murphy & Phillips 2015, p. 1332-1334. Zie voor de toepasselijke criteria Dobson [2001] EWCA Crim 1606, sub 34.

438 Ashworth & Redmayne 2010, p. 276; Ormerod, Murphy & Phillips 2015, p. 1330-1332.

om uitlokking onaanvaardbaar te achten en op die grond *abuse of process* aan te nemen.⁴³⁹

Voor het beëindigen van het proces om andere redenen dan de eerlijkheid kan aanleiding zijn wanneer sprake is van een grote overschrijding van de redelijke termijn, of in gevallen van ernstige onregelmatigheden in het vooronderzoek, die niettemin geen betekenis hebben voor het recht op eerlijk proces.⁴⁴⁰ Ook een vervolging nadat eerder is toegezegd om niet te vervolgen kan onder de laatste categorie worden geschaard.⁴⁴¹ De gedachte is dat rechters ook in dergelijke gevallen de bevoegdheid moeten hebben om de integriteit van de rechtspleging te garanderen door te voorkomen dat een proces doorgang vindt.⁴⁴² Een dergelijke ultieme sanctie zou ook kunnen worden toegepast in gevallen waarin de aanklager bevelen van de rechtbank bewust niet uitvoert of opvolgt, bijvoorbeeld in geval van het niet voldoen aan de *disclosure*-verplichtingen.⁴⁴³ Omdat de wet niet in duidelijke sancties voorziet, worstelen Engelse rechters met de wijze waarop zij moeten omgaan met hun zogenoemde *case management powers* wanneer partijen niet aan hun verplichtingen (zoals het verstrekken van stukken) voldoen.⁴⁴⁴ In een zaak waarin de aanklager ernstig in gebreke bleef bij het (tijdig) verstrekken van stukken die op grond van de *disclosure*-regels hadden moeten worden verstrekt, werd het proces beëindigd in verband met *abuse of process*.⁴⁴⁵ In een andere zaak werd een vergelijkbare beslissing in hoger beroep echter vernietigd. Er was niet gebleken dat het niet-verstrekken van stukken tot gevolg had dat het proces niet meer eerlijk was verlopen. Hoewel dat, zoals hiervoor al bleek, ook niet noodzakelijk is voor *abuse of process*, moet dan wel een belangenafweging worden gemaakt die in dit geval (mede gelet op de ernst van de feiten) tot het oordeel leidde dat geen sprake was van *abuse of process*. De appelrechter riep in zijn uitspraak de Criminal Procedure Rule Committee op:

‘(...) to consider whether any other sanctions can be imposed through new Rules on those charged with the prosecution of a case, and, in the absence of any power

439 R v Looseley [2001] 4 All ER 897.

440 Ashworth & Redmayne 2010, p. 272, beschrijven twee voorbeelden: een zaak waarin een verdachte buiten de uitleveringsprocedure om was aangehouden en overgebracht naar Londen (R v Horseferry Road Magistrates' Court, ex parte Bennett, [1994] 1 AC 42), en een zaak waarin de vertrouwelijke communicatie tussen een verdachte en zijn advocaat was afgeluisterd, overigens zonder dat dit iets relevants had opgeleverd (R v Grant, [2005] EWCA Crim 1089).

441 Sprack 2012, p. 320.

442 Crawley [2014] EWCA Crim 1028.

443 Otton 2002, p. 325.

444 Leveson 2015, p. 53-55. Zie ook par. 5.3.5.4.

445 R v Boardman [2015] 1 Cr.App.R. 33.

to provide for sanctions through new Rules, to set out whether any other steps or sanctions they consider should be taken to secure compliance with the Rules'.⁴⁴⁶

Een in het kader van dit onderzoek interessante kwestie is de mogelijkheid dat een rechter zich genoodzaakt ziet een procedure op grond van *abuse of process* aan te houden of zelfs volledig te beëindigen in verband met overvloedige media-aandacht. Het is de meest vergaande manier om een proces te beschermen tegen de onomkeerbare gevolgen van een *trial by media*. In veel van die gevallen zal die media-aandacht kunnen worden gekwalificeerd als een *contempt by publication*.⁴⁴⁷ Toch is het aan te leggen toetsingskader anders: bij contempt gaat het om de vraag naar het risico van beïnvloeding, terwijl bij *abuse of process* moet worden vastgesteld dat dit risico zich heeft verwezenlijkt en dat er bovendien sprake is van een zodanige beïnvloeding dat een eerlijk proces niet (of tijdelijk niet) meer mogelijk is.⁴⁴⁸ Aan de andere kant betekent een beëindiging van het proces vanwege *abuse of process* niet automatisch dat er ook sprake is van contempt of court. Zo kan het zijn dat de eerlijkheid in het geding is vanwege een vijandig klimaat in de samenleving en de media, en een cumulatief effect van berichtgeving in verschillende media over een langere periode. Een voorbeeld daarvan is de zaak Attorney General v MGN Ltd [1997]. Het ging om een geval van huiselijk geweld tussen een bekende televisieactrice en haar partner. De Crown Court besliste dat een eerlijk proces op grond van de enorme media-aandacht niet meer mogelijk was, maar de daaropvolgende contempt-procedure leidde niet tot een veroordeling omdat niet kon worden gezegd dat ieder afzonderlijk artikel een substantieel risico van beïnvloeding had gecreëerd.⁴⁴⁹

In deze context speelt ook de ernst van de feiten een rol. Wanneer het gaat om zeer ernstige feiten die een schok in de samenleving veroorzaken en die onvermijdelijk veel (media)aandacht trekken, zal een rechtbank minder snel genegen zijn te oordelen dat een eerlijk proces niet meer mogelijk is.⁴⁵⁰ Er zal dan eerder worden gezocht naar alternatieven zoals het uitstellen of verplaatsen van de rechtszaak naar een andere rechtbank, al dan niet in combinatie met het zorgvuldig instrueren van de jury.⁴⁵¹ Maar ook in andere zaken zal slechts tot een permanente beëindiging van de procedure worden over-

446 R v DS and TS [2015] EWCA Crim 662. Ook het optreden van de verdediging is een factor van belang. De verdediging moet zich (tijdig) hebben ingespannen om de stukken te krijgen.

447 Eady & Smith 2011, p. 285-295.

448 Att Gen v Birmingham Post and Mail Ltd [1998] 4 All ER 49, zie ook Att Gen v Guardian Newspapers Ltd [1999] E.M.L.R. 904.

449 Att Gen v MGN Ltd [1997] 1 All ER 456.

450 Vgl. R v West [1996] 2 Cr.App.R. 374, een strafzaak tegen Rosemary West, die werd verdacht van de moord op tien vrouwen.

451 Zoals bijv. in Att Gen v MGB Ltd [2009] EWHC 1645.

gegaan in tamelijk uitzonderlijke gevallen.⁴⁵² Een zodanig geval deed zich voor in een zaak waarin een uitgebreid artikel was gepubliceerd over valsemunterijpraktijken van een tweetal verdachten. Het artikel bevatte zoveel informatie over het onderzoek naar de feiten en het justitiële verleden van de verdachten dat een eerlijk proces, zelfs enkele maanden later, niet meer mogelijk zou zijn. Daarbij speelde ook mee dat de journalist had bijgedragen aan het onderzoek naar de feiten en daarom als getuige ter zitting zou worden gehoord. De kans dat de juryleden zich het artikel daardoor zouden herinneren werd als aanzienlijk ingeschat en de uitgever van de betreffende krant werd veroordeeld wegens contempt of court.⁴⁵³

De bevoegdheid om een proces wegens *abuse of process* te beëindigen kan aldus worden beschouwd als de ultieme mogelijkheid van de gerechten om een vervolging die om verschillende redenen niet meer eerlijk kan verlopen, voortijdig te beëindigen. Het is een ingrijpende bevoegdheid die slechts in uitzonderlijke gevallen zal worden ingezet. Iets vaker komt het voor dat processen tijdelijk worden stilgelegd om de eerlijkheid te garanderen. Ondanks de beperkte toepassing ervan is de mogelijkheid om een *abuse of process* aan te nemen een belangrijk machtsmiddel van de rechter om de integriteit van een strafproces te bewaken.

5.4.5 *Wasted costs order*

Een andere maatregel die het Engelse recht kent en die in verband kan worden gebracht met de waarborging van de goede rechtspleging is de zogenoemde (*wasted*) *costs order*. Die maatregel houdt in dat de rechter een procespartij – zowel de betrokkene als zijn advocaat – kan veroordelen tot betaling van kosten die met (een deel van) het proces zijn gemoeid. Die bevoegdheid is in de rechtspraak ontwikkeld en is in essentie reparatoir van aard. Tegenwoordig is de maatregel gecodificeerd en heeft het ook een deels punitief c.q. disciplinair karakter, in ieder geval waar het gaat om de kostenveroordelingen van advocaten.⁴⁵⁴

452 Zie met zoveel woorden ex parte the Telegraph Plc [1993] 1 WLR 980: 'The court should also bear in mind that the staying power and detail of publicity, even in cases of notoriety, are limited.'

453 Att Gen v Morgan [1998] E.M.L.R. 294. Een ander voorbeeld wordt gegeven door Eady en Smith: de ongepubliceerde zaak Att Gen v Associated Newspapers Ltd, 31 October 1997 (p. 1463). Zie ook Eady & Smith 2011, p. 256.

454 Brants 2001, p. 464, met verwijzing naar R and T Thew Limited v. Reeves (No.2) [1982] 1 QB 1283. Zie ook In re P (A Barrister) [2001] EWCA Crim 1728, [2002] 1 Cr.App.R 207. Van veroordeelden kan ook een deel van de kosten voor de vervolging worden gevorderd, vgl. art. 18 Prosecution of Offences Act 1985 en Schedule 7 en 8 bij de Legal Aid, Sentencing and Punishment of Offenders Act 2012.

Voor strafzaken zijn vooral artikel 19-19B van de Prosecution of Offences Act 1985 van belang.⁴⁵⁵ De te volgen procedure is verder uitgewerkt in de Criminal Procedure Rules.⁴⁵⁶ Het komt erop neer dat de rechter de mogelijkheid heeft om een procespartij te veroordelen in de kosten van de andere partij, voor zover die kosten zijn veroorzaakt door onnodig of ongepast handelen of nalaten (*unnecessary or improper act or omission*) in dat proces (artikel 19 Prosecution of Offences Act 1985). Daarnaast bestaat de mogelijkheid om een *wasted costs order* op te leggen aan een advocaat, dan wel deze zijn van overheidsweg te betalen vergoeding te weigeren (artikel 19A Prosecution of Offences Act 1985). Een dergelijke maatregel kan bijvoorbeeld gerechtvaardigd zijn wanneer de verdediging of de aanklager de jury zodanig op het verkeerde been zet dat een nieuw proces noodzakelijk wordt. Dat was het geval in een zaak waarin de raadsman in het slotpleidooi in strijd met de waarheid aanvoerde dat de verdachte – in tegenstelling tot het vermeende slachtoffer – geen eerdere veroordelingen had.⁴⁵⁷ Een ander voorbeeld is een situatie waarin zonder goede reden getuigen worden opgeroepen die ter zitting niet relevant blijken te zijn.⁴⁵⁸ Ook kan een *wasted costs order* worden uitgevaardigd als de advocaat verwijtbaar niet op de zitting verschijnt.⁴⁵⁹ Het neerleggen van de verdediging, ook als daardoor een proces vertraging oploopt, is in ieder geval niet zonder meer verwijtbaar.⁴⁶⁰ Vanwege het beroepsgeheim kunnen bovendien lastige kwesties ontstaan wanneer het gaat om het beoordelen van de verwijtbaarheid van de advocaat.⁴⁶¹

Bij het uitvaardigen van de ingrijpende maatregel van een *costs order* wordt een summiere procedure gevoerd voor de rechter in wiens zaak het verwijtbare handelen zich voordeed.⁴⁶² Wel dient de rechter de nodige waarborgen in acht te nemen om ervoor te zorgen dat de maatregel op de juiste wijze en niet disproportioneel wordt toegepast. Daarbij dient de betrokkene adequaat te worden geïnformeerd over het precieze verwijt en moet hij in de gelegenheid worden gesteld zijn standpunt naar voren te brengen. De rechter moet beoordelen of sprake is van een *improper, unreasonable or negligent act or omission*, of daardoor kosten zijn gemaakt én of het aangewezen is daarvoor een *costs*

455 Ingevoerd met art. 111 van de Courts and Legal Services Act 1990.

456 In het bijzonder art. 45.8 en 45.9 Criminal Procedure Rules 2015. Zie ook de Practice Direction (Costs in Criminal Proceedings) 2015, Part 4.

457 R v P (Barrister) (Wasted Costs Order), [2001] EWCA Crim 1728, [2001] 7 WLUK 531, [2001] Crim.L.R. 920.

458 Barristers (Wasted Costs Order: Criminal Proceedings) (No.5 of 1997), Re [1999] 7 WLUK 402. Het ging volgens de rechtbank om een *phishing expedition*.

459 Archbold & Richardson 2018, Chapter 6, Part I, Section B, onder 6.47.

460 Re Boodhoo [2007] EWCA Crim 14; [2007] 1 Cr.App.R. 32, CA. In die zaak ging het om een verdachte die niet was verschenen, terwijl de raadsman meende dat een proces buiten zijn aanwezigheid in zijn nadeel zou zijn en hij de verdachte dus niet wilde vertegenwoordigen.

461 Archbold & Richardson 2018, Chapter 6, Part I, Section B, onder 6.46.

462 Art. 4.2.5. Practice Direction (Costs in Criminal Proceedings) 2015.

order op te leggen.⁴⁶³ Het betreft een discretionaire bevoegdheid van de rechter die alleen in duidelijke gevallen van verwijtbaar handelen moet worden toegepast.⁴⁶⁴ De rechter kan een kostenveroordeling zowel op verzoek van een van de partijen als op eigen initiatief uitspreken.⁴⁶⁵ In de Criminal Procedure Rules is voorgeschreven op welke wijze de hoogte van de kosten moet worden bepaald.⁴⁶⁶

5.4.6 De *sub judice* rule in het parlement

Contempt of court strekt zich niet uit tot uitlatingen die worden gedaan in het parlement, dat wil zeggen de House of Commons en de House of Lords. De grondslag hiervoor is artikel 9 van de Bill of Rights, waarin de parlementaire immuniteit (*parliamentary privilege*) is neergelegd: 'That the freedom of speech and debates or proceedings in Parliament ought not to be impeached or questioned in any court or place out of Parliament.' Deze immuniteit heeft een ruim bereik. Het strekt zich uit tot alles wat in het kader van een parlementair debat wordt gezegd – ook door niet-parlementsleden, bijvoorbeeld in het kader van een parlementair onderzoek – en is absoluut.⁴⁶⁷ Het principiële belang van de parlementaire immuniteit kan worden verklaard uit de constitutionele verhoudingen in het Verenigd Koninkrijk. Anders dan in veel continentale stelsels heeft het parlement een vrijwel onbeperkte wetgevende macht. De grote nadruk op de soevereiniteit van het parlement valt historisch gezien te verklaren als een erfenis van de almacht van de Koning, die vanaf de zeventiende eeuw geleidelijk overging naar het parlement. Het parlementaire privilege beschermde het parlement tegen inmenging van de Koning, en later ook van de rechterlijke macht. Engelse rechters hebben traditioneel dan ook geen mogelijkheden om wetten te toetsen aan de grondwet of internationale verdragen. De laatste decennia is daarin langzaam verandering gekomen. Sinds de invoering van de Human Rights Act 1998 kan de rechter oordelen over de verenigbaarheid van wetten met het EVRM. Dit neemt niet weg dat nog altijd groot belang wordt gehecht aan de soevereiniteit van het parlement.⁴⁶⁸ Bij die constitutionele verhoudingen past dat de parlementaire uitingenvrijheid onbeperkt en niet aan rechterlijke toetsing onderhevig is. In de woorden van Lord Denning: 'It is plain that Parliament has the exclusive

463 *Re a Barrister (Wasted Costs Order) (No1 of 1991)* [1993] QB 293 [1992], 3 W.L.R. 662, [1992] 3 All ER 429. Zie ook Practice Direction (Costs in Criminal Proceedings) 2015, Part 4.

464 *Joseph Hill & Co Solicitors, Re* [2013] EWCA Crim 775, [2014] 1 WLR 786, [2013] 5 WLUK 532.

465 Art. 45.8 Criminal Procedure Rules 2015.

466 Art. 45.11-45.13 Criminal Procedure Rules 2015.

467 House of Lords, House of Commons, Parliamentary Privilege, First Report, 30 March 1999, raadpleegbaar via www.publications.parliament.uk.

468 Koopmans 2003, p. 15-20.

right to regulate its own proceedings. What is said or done within the walls of Parliament cannot be inquired into in a court of law.⁴⁶⁹ Omgekeerd waakt het parlement ervoor zich te zeer op het gebied van de rechterlijke macht te begeven. De terughoudend van de staatsmachten zich over elkaars zaken uit te laten valt ook te verklaren uit het feit dat er in de Britse rechtsstaat geen sprake is van een strikte scheiding der machten. Zo maakte het House of Lords tot 2009 niet alleen deel uit van het parlement, maar was het ook het hoogste rechtsprekende orgaan. Ook begeeft de Engelse rechter zich met de *common law*-rechtspraak tot op zekere hoogte op het terrein van de wetgever. Om bij het ontbreken van een duidelijke machtenscheiding het evenwicht tussen de staatsmachten niet te verstoren, kan – meer dan in een stelsel met een strikte machtenscheiding – de neiging bestaan om niet in elkaars domein te treden.⁴⁷⁰

Waar het gaat om parlementsleden vertaalt zich dit in het voorschrift dat parlementariërs zich niet uitlaten over zaken die onder de rechter zijn. Deze zogenoemde *sub judice*-regel is ontstaan aan het eind van de negentiende eeuw en is in 1963 schriftelijk vastgelegd in een parlementaire resolutie. De regel werd enkele malen aangepast en houdt thans in dat de leden van het parlement, zowel het House of Commons als het House of Lords, zich onthouden van het bespreken van zaken die onder de rechter zijn. In strafzaken is daarvan sprake vanaf het moment dat iemand formeel in beschuldiging is gesteld (*charged*), tot aan het moment dat de zaak is geëindigd met een vrijspraak of een strafoplegging. In hoger beroep is sprake van een lopende zaak vanaf het moment dat het hoger beroep is ingesteld.⁴⁷¹ De regel geldt niet onverkort wanneer wetgeving wordt besproken, hoewel dat niet betekent dat onder het mom van een zodanig debat onbelemmerd over lopende rechtszaken kan worden gesproken. Ook dan is terughoudendheid geboden.⁴⁷² Daarnaast kan de Kamervoorzitter (Lord Speaker), al dan niet op verzoek van een parlements lid, een uitzondering op de regel toestaan.⁴⁷³

De afgelopen jaren is het functioneren van de *sub judice*-regel meermaals geëvalueerd. In 1999 en 2013 werd onderzoek gedaan naar het functioneren van de parlementaire immuniteit en de *sub judice*-regel, en ook in de tussenliggende jaren waren er onderzoeken naar met de regel verband houdende

469 *Att Gen v Times Newspapers Ltd*, 1973, QB 710 at 740, 1973, 1, All ER 815 at 823.

470 Gommer 2008, p. 137-138. Zie uitgebreid over de verhouding tussen rechter en parlement Gee e.a. 2015, p. 92 e.v.

471 De *sub judice resolution* werd door de House of Commons aangenomen op 15 november 2001 en is gepubliceerd in Hansard, HC Deb 15 November 2001 vol. 34 cc 1012-21 (raadpleegbaar online). De House of Lords heeft een zelfde resolutie aangenomen op 11 mei 2000 (HL Deb 11 May 2000 vol. 612 cc 1725-34).

472 Miller & Perry 2017, p. 350.

473 Onder meer wanneer het gaat om een ministeriële beslissing of om kwesties van nationaal belang: House of Commons Procedure Committee 2005, p. 39; Notice on The *Sub judice* Rule, SN/PC/1141 (raadpleegbaar via publications.parliament.uk); Lord Lisvane 2016.

kwesties. Aanleiding daarvoor waren onder meer schandalen over frauderende parlementsleden en geruchtmakende *super-injunctions* in civiele zaken.⁴⁷⁴ Zo ontstond er commotie over een rechterlijk verbod om de identiteit te onthullen van een Britse voetballer die verwickeld was in een rechtszaak naar aanleiding van een buitenechtelijke affaire. Omdat het verbod zich beperkte tot de traditionele media in Engeland en Wales kon de identiteit van de betrokken voetballer eenvoudig worden achterhaald via internet. Uit protest tegen deze gevolgen van het rechterlijk verbod, noemde een parlements lid de naam van de voetballer tijdens een parlementair debat. Aangezien het de media in beginsel vrij staat te citeren uit parlementaire stukken, konden zij op deze wijze het rechterlijk bevel omzeilen.⁴⁷⁵ Ondanks de vrij breed gedeelde onvrede over het gebruik van dergelijke *injunctions*, werd het handelen van de betrokken parlementariër door velen afgekeurd.⁴⁷⁶ In een kort daarvoor verricht onderzoek naar *super-injunctions* had de onderzoekscommissie onder meer geadviseerd om zeer terughoudend gebruik te maken van dergelijke verboden. Ook benadrukte zij dat de media een eigen verantwoordelijkheid hebben en publicaties van parlementaire discussies alleen toelaatbaar zijn wanneer die 'te goeder trouw' zijn.⁴⁷⁷

In de onderzoeken naar de *sub judice*-regel werd tot nog toe steeds geconcludeerd tot handhaving van de regel.⁴⁷⁸ Allereerst omdat daarmee inmenging in concrete rechtszaken wordt voorkomen, net zoals dat buiten het parlement gebeurt door de contempt-regels. De *sub judice*-regel vormt daarmee de parlementaire variant van contempt, die – gelet op het parlementaire privilege – alleen door het parlement zelf kan worden gehandhaafd. Daarnaast werd ook gewezen op het constitutionele belang van een onafhankelijke rechterlijke macht. Om het vertrouwen in de rechtspraak te bevorderen moet worden voorkomen dat de indruk kan ontstaan dat de rechter onder politieke druk staat.⁴⁷⁹ In de woorden van Lord Lisvane, jarenlang de Clerk of the House of Commons:⁴⁸⁰ '(...) the sub judice rule is not just – or even – about minimising risks of interference; it is about the House choosing not to interfere at all and preventing any perception that it is interfering.'⁴⁸¹

Met uitzondering van de genoemde controverses is de *sub judice*-regel aan betrekkelijk weinig oppositie onderhevig. Het belang van de regel wordt nog altijd algemeen aanvaard en ook de naleving ervan levert doorgaans weinig

474 HL/HC Joint Committee on Privacy and Injunctions 2012, Chapter 6.

475 Op grond van de Parliamentary Papers Act 1840.

476 'Keeping secrets in the age of tweets', *The Economist*, 26 mei 2011; Grieve 2011.

477 Committee on Super-Injunctions 2011, p. 73-76. Zie ook Miller & Perry 2017, p. 350.

478 Zie meest recent HL/HC Joint Committee on Parliamentary Privilege 2013.

479 HL Paper 43-I & HC 214-I, 1998-99, par. 192; zie ook Gommer 2008, p. 145.

480 The Clerk of the House of Commons is onpartijdig en adviseert de Kamer over constitutionele en procedurele aspecten, waaronder ook de parlementaire immuniteit. Zie www.publications.parliament.uk.

481 Lord Lisvane 2016, p. 275.

problemen op. Het is goed gebruik dat parlementariërs zich onthouden van het becommentariëren van lopende zaken, en dit wordt ook bewaakt door de voorzitter van het parlement.⁴⁸² Wanneer politici zich buiten het parlementaire debat over lopende rechtszaken zouden uitspreken, gelden de gewone contempt-regels. Voor zover valt na te gaan zijn er geen voorbeelden bekend waarin politici op deze grond werden vervolgd. Het lijkt erop dat politici zich – ook buiten de muren van de Houses of Parliament – doorgaans onthouden van commentaar op lopende rechtszaken.

5.5 DE CONTEMPT-PROCEDURE

Contempt of court kent van oudsher een afwijkende procedure, waarbij de rechter die meent dat er sprake is van een contempt, de verdachte daarvan op de hoogte stelt en hem de gelegenheid geeft om aan te voeren waarom er geen sprake is van contempt. Brengt dit geen verandering in het oorspronkelijke oordeel van de rechter, dan veroordeelt hij de verdachte wegens contempt tot een boete of een gevangenisstraf, die direct kan worden uitgevoerd.⁴⁸³ Deze wijze van procederen, die vroeger de standaard afdoening was maar thans nog maar in bepaalde gevallen wordt toegepast, wordt *summary proceedings* genoemd. In het vervolg zal deze procesgang de *summiere procedure* worden genoemd. De *summiere contempt-procedure* moet worden onderscheiden van de *summary proceedings* bij de *magistrates' court*. Behalve de naam hebben beide procedures niets met elkaar gemeen. Tegenwoordig worden de meeste gevallen van contempt vervolgd door middel van een *committal-procedure* bij de High Court, veelal op aanbrengen van de Attorney General.⁴⁸⁴ Hierna zullen beide procesvormen nader worden besproken. Ook zal worden ingegaan op de strafmaat.

5.5.1 Summiere procedure

De kern van de *summiere procedure* is dat de rechter zelf het initiatief neemt voor een vervolging wegens contempt of court. In die gevallen wordt gesproken van handelen '*upon the motion of the court*'. De bevoegdheid om op die manier op te treden wordt wel de inherente jurisdictie genoemd.⁴⁸⁵ In de oude rechtspraak is uitgemaakt dat de lagere gerechten – voor strafzaken zijn

482 Vgl. het verslag van een parlementaire sessie van 17 March 2011, raadpleegbaar via hansard.parliament.uk, 17 March 2011, Volume 525.

483 Cram 2010, p. 530.

484 Zie de CPS Legal Guidance 'Contempt of Court and Reporting Restrictions', gepubliceerd op www.cps.gov.uk.

485 Cram 2010, p. 532, vgl. ook art. 7 CCA 1981.

dat de magistrates' courts – uitsluitend inherente jurisdictie hebben wanneer het gaat om een *contempt in the face of the court*. De hogere gerechten (Crown Court, High Court, Court of Appeal en Supreme Court) hebben die bevoegdheid ook wanneer het gaat om contempt gepleegd buiten de rechtszaal.⁴⁸⁶ Voor zover het gaat om *contempt by publication* komt die inherente jurisdictie van de hogere gerechten ook tot uitdrukking in artikel 7 van de CCA 1981, waarin is bepaald dat een vervolging onder de *strict liability rule* uitsluitend plaatsvindt door of met goedkeuring van de Attorney General, of 'on the motion of a court having jurisdiction to deal with it'. Desalniettemin zou het tegenwoordig kwetsief zijn als de rechter in een zodanig geval zijn inherente bevoegdheid gebruikt, en in de praktijk worden dergelijke procedures dan ook steeds door de Attorney General gevoerd.⁴⁸⁷

De summiere procedure wordt wel nog gebruikt in gevallen van *contempt in the face of the court*, wanneer direct optreden niet kan worden afgewacht. Van belang daarbij is dat het vereiste van 'in the face' niet te strikt moet worden uitgelegd. Wanneer blijkt dat een getuige is bedreigd en dit komt de rechter gedurende een proces ter oren, dan kan hij op basis van zijn inherente jurisdictie optreden, ook al is er strikt genomen geen sprake van *contempt in the face of the court*. Het gaat erom dat de loop van het proces door het gewraakte optreden onmiddellijk kan worden beïnvloed.⁴⁸⁸ De hogere gerechten hebben daarnaast ook inherente jurisdictie wanneer het gaat om het niet-naleven van een door de rechter uitgevaardigd bevel, bijvoorbeeld met betrekking tot publicatie.⁴⁸⁹ In alle gevallen moet er sprake zijn van een dringend belang bij direct optreden. Is daar geen noodzaak toe, dan moet de rechter de kwestie in beginsel aan de Attorney General voorleggen.⁴⁹⁰ Het vereiste van noodzaak is in zoverre relatief, dat de summiere procedure ook gepast kan zijn zonder spoedeisend belang, maar wanneer sprake is van een duidelijke *contempt in the face of the court* waarbij de feiten niet worden betwist. In een zaak waarbij een verdachte op de eerste dag van zijn proces een opstootje had met de parketpolitie en op de tweede dag niet kwam opdagen, in weerwil van het bevel van de rechter, werd – acht dagen nadat zijn strafzaak was afgehandeld –

486 Ex parte Fernandez (1861) 142 E.R. 349; R v Lefroy [1906] 1 KB 32. Voor de Crown Court is dit bovendien vastgelegd in art. 45 lid 4 Senior Courts Act 1981.

487 Cram 2010, p. 532.

488 In de Criminal Procedure Rules 2015 is dit in art. 48.5 lid 1 als volgt geformuleerd:

'This rule applies where the court observes, or someone reports to the court –

(a) in the Court of Appeal or the Crown Court, obstructive, disruptive, insulting or intimidating conduct, in the the Court of Appeal or the Crown Court, obstructive, disruptive, insulting or intimidating conduct, in the courtroom or in its vicinity, or otherwise immediately affecting the proceedings; (...)'

489 DPP v Channel Four Television Co Ltd [1993] 2 All ER 517. Zie over publicatieverboden par. 5.3.3.

490 Balogh v St Albans Crown Court [1975] 1 QB 73. Onder 93 is uiteengezet in wat voor situaties noodzaak kan worden aangenomen. In grote lijnen zijn dit de contempt-varianten besproken in par. 5.3.4.

een summere contempt-procedure gevoerd. Hoewel er strikt genomen geen noodzaak meer was om de summere procedure toe te passen, achtte de Court of Appeal dit niettemin toelaatbaar, mede gelet op de disproportionaliteit van een verwijzing naar de Attorney General om een afzonderlijke procedure te starten.⁴⁹¹ De noodzaak van onmiddellijk optreden bepaalt dan ook niet zozeer de bevoegdheid van het gerecht om op te treden, maar is veeleer een criterium aan de hand waarvan moet worden beoordeeld of het is aangewezen de vermeende contempt zelf te behandelen of dat het beter zou zijn om de zaak te verwijzen.⁴⁹²

De reden dat de summere procedure alleen nog in min of meer spoedeisende gevallen wordt toegepast heeft met name te maken met de beperkte waarborgen die deze procedure biedt. Hoewel tegenwoordig niemand meer direct na constatering van de contempt zal worden berecht, is het een snelle procedure met relatief weinig procedurele waarborgen.⁴⁹³ Zo is er in ieder geval geen recht op een jury. Mede onder invloed van het EVRM zijn ook in de summere procedure thans niettemin de nodige garanties ingebouwd om ervoor te zorgen dat een contempt-verdachte een eerlijk proces krijgt.⁴⁹⁴ Deze zijn grotendeels neergelegd in Part 48 van de Criminal Procedure Rules 2015.⁴⁹⁵ Artikel 48.5 schrijft voor welke werkwijze dient te worden gevolgd. Allereerst moet de rechter de verdachte uitleggen (tenzij zijn gedrag dit onmogelijk maakt) om welk handelen het gaat, dat de rechter een boete of gevangenisstraf kan opleggen en dat hij de onmiddellijke gevangenneming van de verdachte kan bevelen. Hij moet de verdachte informeren dat hij zijn gedrag kan uitleggen, dat hij desgewenst zijn excuses kan aanbieden en dat hij juridisch advies kan inwinnen. Bovendien moet de verdachte een redelijke gelegenheid krijgen om de zaak te overdenken, advies in te winnen, uitleg te geven en desgewenst excuses aan te bieden.⁴⁹⁶ Die tijd moet voldoende ruim zijn. In een zaak uit 2018 waarin een publicatieverbod werd overtreden door het maken en livestreamen van een video over een rechtszaak, werd binnen vijf uur na het begaan van de contempt en na een zitting van vier minuten, een gevangenisstraf van dertien maanden opgelegd. Hoewel de overtreding van het publicatieverbod op zichzelf niet ter discussie stond, kon deze gang van zaken vanwege strijdigheid met het recht op een eerlijk proces,

491 R v Santiago [2005] EWCA Crim 556, [2005] 2 Cr.App.R. 24 CA.

492 Griffin (1989) 88 Cr.App.R. 63 en Eady & Smith 2011, p. 1103.

493 Miller & Perry 2017, p. 54.

494 Miller & Perry 2017, p. 104-108 en voor een kritische beschouwing p. 157-160.

495 Dit deel van de Criminal Procedure Rules 2015 ziet alleen op contempt gepleegd bij de magistrates' courts, de Crown Courts of the Court of Appeal. Aangenomen wordt echter dat in gevallen van contempt bij de High Court of de Supreme Court dezelfde procedure moet worden gevolgd, zie Cram 2010, p. 537.

496 Art. 48.5 lid 2 Criminal Procedure Rules 2015.

in hoger beroep geen standhouden.⁴⁹⁷ Nadat de verdachte voldoende in de gelegenheid is gesteld voor beraad, uitleg of excuses, kan de rechtbank beslissen om geen verder gevolg aan de vermeende contempt te verbinden, hij kan de kwestie ter plekke verder behandelen of de zaak voor nader onderzoek aanhouden.⁴⁹⁸ In het geval van een magistrates' court moet dit onderzoek uiterlijk later dezelfde dag worden hervat. Wanneer het gaat om een procedure bij de Crown Court of de Court of Appeal waarbij de verdachte in verband met de contempt onmiddellijk is aangehouden, moet het onderzoek uiterlijk de eerstvolgende werkdag worden hervat.⁴⁹⁹

Bij de hervatting van de zaak moet de uitleg aan de verdachte worden herhaald en moet hij opnieuw gelegenheid krijgen de kwestie te overdenken, advies in te winnen en uitleg te geven of excuses aan te bieden.⁵⁰⁰ Een magistrates' court moet de zaak hierna afdoen, ofwel door alsnog te beslissen aan het gedrag geen gevolgen te verbinden, of door de zaak op dat moment verder te behandelen.⁵⁰¹ De Crown Court of de Court of Appeal hebben daarnaast ook de mogelijkheid om het onderzoek aan te houden. In de tussentijd kan de invrijheidstelling van de verdachte worden bevolen.⁵⁰² Er moet in ieder geval wel gelegenheid zijn om een verzoek tot schorsing van de gevangenhouding te doen.⁵⁰³ In de rechtspraak is uitgemaakt dat een verdachte niet langer kan worden vastgehouden dan nodig is voor het voorbereiden van een berechting met toepassing van de summiere procedure.⁵⁰⁴

De inhoudelijke behandeling van de vermeende contempt ziet er als volgt uit. Wanneer de zaak niet dezelfde dag wordt behandeld, dient de rechtbank de verdachte te voorzien van een schriftelijke verklaring waarin met voldoende duidelijkheid is aangegeven om welk gedrag het gaat.⁵⁰⁵ Bij aanvang van de berechting moet de verdachte worden uitgelegd wat de procedure inhoudt en moet hem worden gevraagd of hij de verdenking van contempt of court bekent.⁵⁰⁶ Is dat het geval, dan hoeft er geen bewijs te worden voorgedragen.⁵⁰⁷ Zo niet, dan moet het bewijs in de zaak worden behandeld, waaronder in ieder geval het schriftelijk standpunt van de rechtbank en eventueel getuigenbewijs dat al dan niet door de verdachte kan worden ingebracht. Bovendien moet de verdachte de gelegenheid worden geboden zich te laten vertegenwoor-

497 In *Re Stephen Yaxley-Lennon (Aka Tommy Robinson)*, [2018] EWCA Crim 1856. Het betrof de in Engeland geruchtmakende zaak van Tommy Robinson, de oprichter van de rechts-extremistische English Defence League.

498 Art. 48.5 lid 3 Criminal Procedure Rules 2015.

499 Art. 48.6 lid 1 en 2 Criminal Procedure Rules 2015.

500 Art. 48.6 lid 3 Criminal Procedure Rules 2015.

501 Art. 48.6 lid 4 sub b Criminal Procedure Rules 2015.

502 Art. 48.6 lid 4 sub c Criminal Procedure Rules 2015.

503 Cram 2010, p. 522.

504 *Wilkinson v S* [2003] EWCA Civ 95, [2003] 2 All ER 184, [2003] 1 WLR 1254.

505 Art. 48.7 Criminal Procedure Rules 2015.

506 Art. 48.8 lid 1 Criminal Procedure Rules 2015.

507 Art. 48.8 lid 2 Criminal Procedure Rules 2015.

digen en aldus (ook) juridische bezwaren tegen de beschuldiging in te brengen.⁵⁰⁸ Het is geen uitgemaakte zaak welke bewijsregels van toepassing zijn in de summere procedure, maar aangenomen wordt dat de strafprocesrechtelijke regels gelden. Voor een bewezenverklaring is vereist dat de schuld van de verdachte buiten redelijke twijfel kan worden vastgesteld, de gebruikelijke maatstaf in strafzaken in Engeland en Wales.⁵⁰⁹ Heeft de verdachte bekend, of acht de rechter de contempt na de inhoudelijke behandeling bewezen, dan krijgt de verdachte de mogelijkheid om omstandigheden naar voren te (laten) brengen die relevant zijn voor de strafmaat. Eerst daarna kan de rechter een straf bepalen en daarbij uitleggen waarom hij tot een bewezenverklaring en strafoplegging is gekomen.⁵¹⁰

Zoals gezegd hebben de hogere gerechten ook de bevoegdheid om op eigen initiatief op te treden wanneer het gaat om het niet-naleven van een door de rechter gegeven bevel. Een verzoek om op te treden tegen de niet-naleving van een rechterlijk bevel kan ook van een belanghebbende komen.⁵¹¹ De overgrote meerderheid van deze vorm van contempt doet zich voor in civiele zaken, maar het komt ook wel voor in strafzaken.⁵¹² De te volgen procedure is in een dergelijk geval grotendeels gelijk aan die in gevallen van *contempt in the face of the court*, met dien verstande dat de overtreder in alle gevallen een schriftelijk standpunt dient te ontvangen, van de rechtbank of van de belanghebbende die de procedure aanhangig maakt.⁵¹³ De inhoudelijke behandeling van de kwestie verloopt op dezelfde wijze als hiervoor uiteengezet.⁵¹⁴

Een belangrijke kwestie is of de inhoudelijke behandeling kan worden gedaan door dezelfde rechter(s) die de contempt hebben waargenomen. *Contempt in the face of the court* wordt beschouwd als een belemmering van de goede rechtspleging, niet als een persoonlijke aanval op (de integriteit van) de rechter. De gangbare opvatting is dan ook dat het normaliter niet problematisch is wanneer dezelfde rechter de zaak afdoet.⁵¹⁵ Dit kan anders zijn wanneer de contempt bestaat uit beledigende opmerkingen aan de persoon van

508 Art. 48.8 lid 3 Criminal Procedure Rules 2015.

509 Law Commission 2012a, p. 106-108; Miller & Perry 2017, p. 102 en 107.

510 Art. 48.8 lid 3 Criminal Procedure Rules 2015.

511 Art. 48.9 Criminal Procedure Rules 2015.

512 Het gaat daarbij specifiek om zogenoemde *compliance orders* die worden opgelegd in verband met beslag, *restraint orders* die een bepaald verbod inhouden (bijvoorbeeld locatie- of contactverbod) en *ancillary orders* waarmee naleving van een *restraint order* wordt beoogd. Daarnaast zijn er enkele orders in bijzondere wetten en het ongeoorloofd vrijgeven van bewijs van de aanklager, alsook andere gedragingen die als *civil contempt* kunnen worden aangemerkt. Zie art. 48.9 lid 1 Criminal Procedure Rules 2015.

513 Art. 48.9 lid 3 en 4 Criminal Procedure Rules 2015.

514 Het enige verschil is dat in deze procedure, anders dan bij de behandeling van *contempt in the face of the court*, wel schriftelijke getuigenverklaringen zijn toegelaten, zie art. 48.11 e.v. Criminal Procedure Rules 2015.

515 Cram 2010, p. 522.

de rechter, of wanneer de rechter anderszins een persoonlijk belang heeft bij de kwestie. Er kan ook aanleiding zijn de zaak aan een andere rechter voor te leggen wanneer blijkt dat de zittingsrechter aanzienlijke irritatie over het betreffende gedrag heeft tentoongespreid.⁵¹⁶

5.5.2 *Committal proceedings* bij de High Court

In alle andere gevallen van contempt of court wordt de contempt-procedure gevoerd door middel van een *committal*-procedure⁵¹⁷ bij de High Court of the Queen's Bench.⁵¹⁸ Omdat het in contempt-zaken gaat om het waarborgen van de goede rechtspleging en er zodoende een algemeen belang is bij het al dan niet voeren van dergelijke procedures, is het uitgangspunt dat contempt-procedures door (of met toestemming van) de Attorney General worden gevoerd.⁵¹⁹ De rol van de Attorney General is als zodanig ook neergelegd in artikel 7 CCA 1981, voor zover het gaat om gevallen van *contempt by publication* op grond van de *strict liability rule*.⁵²⁰ Dat artikel bepaalt dat dergelijke procedures uitsluitend worden gevoerd door of met toestemming van de Attorney General, of op eigen initiatief van een gerecht. Zoals gezegd is het in dit soort zaken echter ongebruikelijk dat de rechter zelf, in een summiere procedure, tegen de vermeende contempt optreedt. In de praktijk betekent dit dat de Attorney General – veelal nadat hij de vermeende contempt-pleger heeft aangeschreven en hem in de gelegenheid heeft gesteld zijn zienswijze kenbaar te maken⁵²¹ – een *committal*-procedure bij de High Court aanhangig maakt. Dit kan hij op eigen initiatief doen, of naar aanleiding van een schriftelijk verzoek van een belanghebbende. Denkbaar is ook dat een rechter, die vreest dat een bepaalde publicatie een aan hem toevertrouwde rechtszaak zou kunnen schaden, de Attorney General verzoekt om de mogelijkheid van een

516 Dat was het geval in *R v Schot and Barclay* [1997] 2 Cr.App.R. 383, (1997) 161 J.P. 473. Zie in dezelfde zin in Europeesrechtelijk verband EHRM 15 december 2005, appl.no. 73797/01 (*Kyprianou v. Cyprus*).

517 *Committal* is de term die van oudsher werd gebruikt wanneer een procedure werd gevoerd door of in opdracht van de rechter en die thans (onder meer) ziet op contempt-procedures. De meest letterlijke betekenis van een *committal order* is 'een bevel op grond waarvan iemand kan worden gedetineerd' ('commits a party to prison'), zie *Government of Sierra Leone v Davenport* [2002] EWCA Civ 230 onder 8.

518 Zie art. 81.13 van de Civil Procedure Rules. In sommige gevallen is uitsluitend de Divisional Court of the Queen's Bench bevoegd, maar hiermee wordt bedoeld een samenstelling van minimaal twee rechters van de High Court. Het gaat dus niet om een ander gerecht maar ziet op de samenstelling van de behandelende kamer. In het vervolg zal steeds van de High Court worden gesproken.

519 Eady & Smith 2011, p. 137.

520 Zie voor een uitgebreidere bespreking en de nog bestaande onduidelijkheden Cram 2010, p. 538.

521 Eady & Smith 2011, p. 139.

contempt-procedure te bezien. Tegen een weigering van de Attorney General om een contempt-procedure aanhangig te maken, bestaat geen beroepsmogelijkheid.⁵²² In gevallen van *civil contempt* is het doorgaans aan de partijen om een contempt-procedure aanhangig te maken, hoewel ook de rechtbanken die bevoegdheid hebben in het geval dat het proces of de autoriteit van het gerecht in het geding is.⁵²³ Wanneer het gaat om het verkrijgen van een *in-junction*, dan kan het initiatief zowel van de Attorney General als een belanghebbende partij uitgaan.⁵²⁴

Nadere regulering over de te voeren procedure wordt gegeven door Part 81 van de Civil Procedure Rules en de daarbij behorende Practice Direction. In alle gevallen zal eerst toestemming moeten worden gevraagd aan de High Court voor het indienen van een *committal application*.⁵²⁵ Dat verzoek om toestemming moet zijn voorzien van een gedetailleerde uiteenzetting en een *affidavit*, een getekende verklaring waarin de auteur bevestigt dat het document de waarheid bevat. Deze stukken dienen aan de vermeende contempt-pleger in persoon te worden uitgereikt, waarna het verzoek om toestemming normaliter op een zitting wordt behandeld waar ook de beschuldigde in de gelegenheid is zijn standpunt toe te lichten.⁵²⁶ Gaat het om een contempt in verband met het afleggen van een valse verklaring in een gerechtelijke procedure, dan is bovendien toestemming nodig van de rechtbank waar deze procedure aanhangig was, of van de Attorney General.⁵²⁷ Wordt de toestemming gegeven, dan kan de betrokkene een *committal application* indienen, eveneens voorzien van de gronden en schriftelijke bewijsstukken.

Na indiening van de *application* door een belanghebbende of – in verreweg de meeste gevallen van *criminal contempt* – door de Attorney General, wordt de beweerdelijke contempt behandeld op een in beginsel openbare zitting.⁵²⁸ Met het oog op de eerlijkheid van dit proces zijn verschillende waarborgen gecreëerd. Zo heeft de verdachte het recht om te worden gehoord, maar kan hij niet worden verplicht om een verklaring af te leggen. Kiest hij ervoor te getuigen dan kan hij tevens worden onderworpen aan *cross-examination*.⁵²⁹ Ook andere personen kunnen als getuigen worden gehoord, mits de High Court dit nodig acht.⁵³⁰ Er is dus geen sprake van de gebruikelijke autonomie

522 R v Solicitor-General ex parte Taylor [1996] C.O.D. 61 (Lexis); Eady & Smith 2011, p. 141-143.

523 Eady & Smith 2011, p. 200.

524 Peacock v London Weekend Television (1985) 150 J.P. 71, (1985) 150 J.P.N. 47 CA.

525 Art. 81.14 Civil Procedure Rules. Dit geldt ook voor de Attorney General, zie Eady & Smith 2011, p. 289 en Att Gen v MGN Ltd [1997] 1 All ER 456.

526 Art. 81.14 Civil Procedure Rules.

527 Art. 81.18 Civil Procedure Rules.

528 Zie art. 39.2 Civil Procedure Rules en Practice Direction: Committal for Contempt of Court – Open Court, 26 March 2015, via www.judiciary.gov.uk. Uitzonderingen op de openbaarheid zijn nog beperkter dan in gewone zaken en moeten in ieder geval op een openbare zitting voorafgaand aan het besluit tot sluiting der deuren worden behandeld.

529 Art. 81.28 lid 2 Civil Procedure Rules, zie ook Eady & Smith 2011, p. 1219.

530 Art. 81.28 lid 2 sub b en lid 3 en 4 Civil Procedure Rules.

van partijen en de gewone regels over het aanleveren van bewijs zijn niet van toepassing. Wel moet de verdachte de gelegenheid krijgen om het bewijs tegen hem adequaat te toetsen.⁵³¹ Dit geeft hem echter niet het recht om alle getuigen te ondervragen wier schriftelijke verklaring door de Attorney General is ingebracht.⁵³² De verdachte moet voldoende tijd geboden krijgen zijn verdediging voor te bereiden en moet ook worden gewezen op zijn recht op bijstand.⁵³³

De High Court heeft de mogelijkheid om een *application* niet-ontvankelijk te verklaren (*strike out*) wanneer er geen redelijke grond is voor de verdenking van contempt, wanneer deze kan worden aangemerkt als een *abuse of process* of als er niet is voldaan aan procedurele vereisten.⁵³⁴ Is dat niet het geval, dan beoordeelt de High Court of de contempt 'beyond reasonable doubt' is bewezen.⁵³⁵

5.5.3 Straffen

Vóór de invoering van de CCA 1981 gold er geen maximumstraf voor contempt of court. Thans is in artikel 14 lid 1 CCA 1981 vastgelegd dat door de hogere gerechten een maximale gevangenisstraf van twee jaar kan worden opgelegd.⁵³⁶ De lagere gerechten (voor strafzaken gaat het daarbij om de magistrates' courts) kunnen een gevangenisstraf van maximaal één maand opleggen, of een geldboete van 2.500 pond. De hoogte van de boete die door hogere gerechten kan worden opgelegd is niet gemaximeerd.⁵³⁷ Indien in andere wetten specifieke bepalingen over de straf zijn vastgelegd, prevaleren die bepalingen (artikel 14 lid 1 CCA 1981).⁵³⁸ Hoewel het vroeger, zeker in geval van *civil contempt*, gebruikelijk was om een straf van onbepaalde duur op te leggen, bepaalt artikel 14 lid 1 van de CCA 1981 thans dat iedere straf moet worden opgelegd voor een bepaalde tijd. Dit laat onverlet dat de veroordeelde de mogelijkheid heeft om te verzoeken om tussentijdse beëindiging (*dis-*

531 M v P (Contempt of Court: Committal Order), Butler v Butler [1993] Fam. 167.

532 Att Gen v Pelling [2005] EWHC 414.

533 Practice Direction 81, art.15.6.

534 Practice Direction 81, art. 16.1.

535 Practice Direction 81, art. 9.

536 In het geval er consecutieve straffen voor verschillende contempts worden opgelegd, mogen die een totaal van twee jaar niet overstijgen, zie Eady & Smith 2011, p. 1167.

537 De straf van een *community order* (vergelijkbaar met een taakstraf) is niet mogelijk bij contempt, zie R v Palmer [1992] 1 WLR 568, 3 All ER 289.

538 In geval van veroordeling wegens het niet komen opdagen als getuige geldt bijvoorbeeld een maximum van drie maanden gevangenisstraf, zie art. 3 lid 2 Criminal Procedure (Attendance of Witnesses) Act 1965. Specifieke bepalingen zijn er voor verdachten onder de 21 jaar (art. 61 Criminal Justice and Court Services Act 2000) en voor verdachten met psychische problemen (zie art. 14 lid 4 en 4A CCA 1981).

charge).⁵³⁹ Dit zal zich met name voordoen in gevallen van civiele contempt, waarbij de straf primair de functie heeft van dwangmiddel om naleving van een uitspraak af te dwingen.⁵⁴⁰

In *R v Montgomery* zijn enkele richtlijnen neergelegd voor het bepalen van de straf in zaken van *criminal contempt*. Uitgangspunt is dat een onmiddellijke gevangenisstraf gepast is, tenzij er sprake is van exceptionele omstandigheden.⁵⁴¹ In meer recente uitspraken is echter een grotere terughoudendheid te bespeuren en wordt benadrukt dat de beslissing om een gevangenisstraf op te leggen niet lichtvaardig moet worden genomen.⁵⁴² Ook bestaat de mogelijkheid om de straf voorwaardelijk op te leggen.⁵⁴³ Eady en Smith geven een overzicht van straffen die sinds 1981 in contempt-zaken zijn opgelegd.⁵⁴⁴ Wanneer de contempt wordt gepleegd door een natuurlijke persoon is gevangenisstraf de regel, variërend van twee weken tot het maximum van twee jaar. Boetes of voorwaardelijke straffen worden relatief zelden opgelegd. Vooral in gevallen waarin getuigen of juryleden zijn bedreigd zijn forse gevangenisstraffen aan de orde. Straffen voor beledigingen en (kortstondige) verstoringen van de zitting bevinden zich veelal aan de onderkant van het spectrum. De proceshouding en de omstandigheden waaronder het delict is gepleegd (in een impuls of gepland) spelen mee maar zijn niet doorslaggevend. Van groter belang lijkt de mate waarin het proces daadwerkelijk is verstoord. Een belangrijke strafverzwarende factor is de omstandigheid dat er procedurele complicaties optreden, zoals een ontslag van de jury.⁵⁴⁵ Gevangenisstraf wordt zelden opgelegd in zaken van media-contempt, forse boetes daarentegen wel degelijk. Boetes van 5.000 tot 25.000 pond zijn niet ongebruikelijk, maar er zijn ook gevallen bekend van boetes tot 80.000 pond.⁵⁴⁶

Personen die zijn veroordeeld voor contempt of court worden in vrijheid gesteld na het uitzitten van de helft van hun gevangenisstraf.⁵⁴⁷ In detentie worden zij als een afzonderlijke categorie gedetineerden behandeld.⁵⁴⁸ Zij

539 Art. 81.31 Civil Procedure Rules.

540 Eady & Smith 2011, p. 1155. Zie voor richtlijnen voor de beoordeling van verzoeken tot voortijdige beëindiging van de straf *CJ v Flintshire BC* [2010] EWCA Civ 39, [2010] 2 F.L.R. 1224, [2010] 3 F.C.R. 40.

541 *R v Montgomery* [1995] All ER 28.

542 *R v Huggins* [2007] EWCA Crim 732, [2007] 2 Cr.App.Rep. 107, [2007] Crim.L.R. 798.

543 Art. 81.29 Civil Procedure Rules.

544 Eady & Smith 2011, p. 1450-1494.

545 Zie bijv. *Att Gen v Birmingham Post and Mail Ltd* [1998] 4 All ER 49 en *Att Gen v Mirror Group Newspapers Ltd* [2002] EWHC 907, waar het hele proces moest worden overgedaan.

546 Cram 2010, p. 580-581: het laatst bekende geval van gevangenisstraf bij een media-contempt stamt uit 1949. Over boetes: p. 583. De hoogste boete werd opgelegd in een zaak waarin *The Sun* een artikel met foto's van de reeds aangehoude verdachte had gepubliceerd, vlak voordat deze moest deelnemen aan een confrontatie: *Att Gen v News International Plc and McKenzie* 5 July 1994 (Lexis).

547 Art. 258 Criminal Justice Act 2003.

548 Art. 7 lid 3 Prison Rules 1999.

hebben verschillende privileges die ook gelden voor nog niet veroordeelde gedetineerden, zoals het recht om te verblijven op een afdeling zonder veroordeelden, een ruimere bezoekenregeling en het recht om eigen kleding te dragen in plaats van de voorgeschreven gevangenskleding.⁵⁴⁹

5.5.4 Hoger beroep

De mogelijkheid van hoger beroep tegen een veroordeling wegens contempt, die vroeger alleen bestond in zaken van *civil contempt*, is thans geregeld in artikel 13 van de Administration of Justice Act 1960. Anders dan in gewone strafzaken is het vragen van verlof voor hoger beroep niet vereist, in ieder geval niet voor personen die wegens contempt tot een gevangenisstraf zijn veroordeeld.⁵⁵⁰ Ook de belanghebbende die de contempt-procedure heeft geïnitieerd en de Attorney General kunnen in voorkomende gevallen beroep instellen.⁵⁵¹

De Crown Court is bevoegd wanneer het gaat om hoger beroep tegen beslissingen van de magistrates' court.⁵⁵² Tegen veroordelingen door de Crown Court is de Court of Appeal de beroepsinstantie.⁵⁵³ Beslissingen van de Court of Appeal of de High Court kunnen in hoogste instantie aan de Supreme Court worden voorgelegd.⁵⁵⁴ De bevoegdheden van de gerechten die in hoger beroep over de contempt moeten oordelen zijn ruim. De eerdere beslissingen kunnen worden vernietigd of gewijzigd, en er kan ook een geheel nieuwe beslissing worden genomen. De detentie van een verdachte die op grond van de eerdere veroordeling is aangehouden kan worden geschorst.⁵⁵⁵

5.6 CONCLUSIE

In dit hoofdstuk is uiteengezet hoe contempt of court functioneert in het straf(proces)recht van Engeland en Wales. Gebleken is dat contempt of court nog altijd een wezenlijke rol vervult in het Engelse strafproces, enerzijds ter waarborging van een eerlijke (jury)berechting, anderzijds als middel om een strafproces ongestoord te laten verlopen. Hoewel het instrument wordt gezien

549 Art. 7 lid 3 jo. 23 lid 1 en 35 lid 1 Prison Rules 1999.

550 Zie Eady & Smith 2011, p. 1134-1136 over de bestaande onduidelijkheid in andere gevallen van contempt.

551 *Att Gen v Hislop* [1991] QB 514, [1991] 1 All ER 911 en over de onduidelijkheden in dit verband Cram 2010, p. 585-586.

552 Art. 12 lid 5 CCA 1981.

553 Art. 13 lid 2 sub bb Administration of Justice Act 1960.

554 Art. 13 lid 2 sub c Administration of Justice Act 1960. Voor een beroep bij de Supreme Court is wel steeds verlof nodig, zie art. 2 lid 1 Administration of Justice Act 1960.

555 Art. 13 lid 3 Administration of Justice Act 1960.

als een inherente bevoegdheid van de rechter, is het contempt-recht tegenwoordig zowel materieel als formeel in belangrijke mate gecodificeerd. Er zijn grote verschillen tussen de te onderscheiden varianten van contempt, niet alleen inhoudelijk maar ook wat betreft de te volgen procedure. Zo wordt in geval van *contempt in the face of the court*, dat in de eerste plaats van belang is voor het waarborgen van een ongestoord procesverloop, veelal opgetreden met een summiere procedure. De rechter die de contempt heeft geconstateerd oordeelt daarbij meestal ook over de strafbaarheid ervan. *Contempt by publication* daarentegen strekt ertoe een eerlijke juryberechting mogelijk te maken door prejudiciërende berichtgeving rondom een proces (tijdelijk) te verbieden. Deze vorm van contempt wordt doorgaans vervolgd in een aparte procedure op initiatief van de Attorney General.

De noodzaak van een instrument als contempt of court voor de waarborging van de *due administration of justice* wordt nog altijd vrij algemeen aanvaard. Niettemin is er ook kritiek op verschillende onderdelen van de contempt-regeling. Zo kan de summiere procedure op gespannen voet staan met artikel 6 EVRM, hoewel de belangrijkste knelpunten lijken te zijn verholpen door deze procedure slechts in bepaalde gevallen en met de nodige waarborgen toe te passen. *Contempt by publication* maakt een soms vergaande inbreuk op de vrijheid van meningsuiting, in het bijzonder de persvrijheid. Hoewel de vereisten van een eerlijk proces – met name het recht op een onbevooroordeelde jury – dergelijke beperkingen onder omstandigheden kunnen rechtvaardigen, heeft het gebruik van internet en de sociale media geleid tot complicaties en onzekerheden die de effectiviteit van de regeling aanzienlijk kunnen ondergraven en ook in de toekomst nog tot discussies zullen leiden. Gelet op de ingrijpende aard van contempt of court ligt de nadruk bij de toepassing ervan tegenwoordig vooral op de bescherming van een eerlijk en ordelijk procesverloop, en niet in de eerste plaats op het waarborgen van het gezag van de rechtspraak, zoals ook de afschaffing van het delict van *scandalising the court* illustreert. In de rechtspraak is bovendien uitgemaakt dat contempt alleen moet worden toegepast wanneer daadwerkelijk sprake is van een (voldoende ernstige) belemmering van de rechtsgang. Contempt is daarvoor zeker niet het enige middel. In dit hoofdstuk is daarom ook stilgestaan bij andere strafbepalingen en leerstukken waarmee op uiteenlopende wijzen tegen obstructies van de goede rechtspleging kan worden opgetreden. Nu een duidelijk beeld is verkregen van de inhoud en reikwijdte van contempt of court, zal in het volgende hoofdstuk in kaart worden gebracht welke instrumenten in de Nederlandse strafprocessuele context ter waarborging van een goede strafrechtspleging voorhanden zijn.

6 | Waarborging van een goede rechtspleging in het Nederlandse strafproces

6.1 INLEIDING

In het Nederlandse recht is, ondanks het ontbreken van contempt of court, wel degelijk voorzien in bepalingen waarmee belemmering van een goede strafrechtspleging kan worden tegen gegaan. Het gaat daarbij om strafbepalingen, strafprocessuele en tuchtrechtelijke instrumenten en ordemaatregelen, aangevuld of nader ingekleurd in de jurisprudentie. Gelet op het *civil law*-rechtsstelsel van Nederland zijn deze instrumenten over het algemeen in wettelijke bepalingen te vinden en gaat het vaak niet om middelen die de rechter zelf in de context van een concrete strafzaak kan inzetten. In zoverre is het karakter van deze instrumenten dus reeds anders dan contempt of court. Bij het in kaart brengen van de zogenoemde functionele equivalenten van contempt is daarom gezocht naar instrumenten waarmee hetzelfde doel wordt nagestreefd. Gelet op het karakter van contempt of court gaat het daarbij meestal om bepalingen waarmee kan worden opgetreden tegen uiteenlopende vormen van obstructie van de rechtspleging, en minder om bepalingen die meer indirect of op positieve wijze aan de goede rechtspleging bijdragen.¹

Met de in de vorige hoofdstukken uitgewerkte betekenis en hedendaagse invulling van contempt of court als uitgangspunt, wordt in dit hoofdstuk onderzocht welke instrumenten in de Nederlandse strafprocessuele context bestaan om op te treden tegen verstoringen van de orde ter zitting (paragraaf 6.2), ontoelaatbare beïnvloeding van de rechter (paragraaf 6.3), belemmering van de waarheidsvinding (paragraaf 6.4), en op welke wijze kan worden gereageerd op niet-naleving van rechterlijke uitspraken (paragraaf 6.5). Net als in hoofdstuk 5 worden ook hier enkele onderwerpen behandeld die strikt genomen niet (meer) onder het contempt-recht vallen, maar daarmee wel verwantschap vertonen, zoals het misbruik van procesrecht (paragraaf 6.6) en de *sub judice*-regel, die aan bod komt in paragraaf 6.7. In die paragraaf wordt de regelgeving rondom publiciteit en het openbaar maken van proces-

1 Daarbij valt voor het bevorderen van de waarheidsvinding te denken aan de wijze van ondervraging van verdachten en getuigen door de rechter, het ambtshalve oproepen van getuigen of deskundigen of de confrontatie van getuigen als bedoeld in art. 297 lid 1 Sv. Voor het bevorderen van het gezag van de rechter zijn bijvoorbeeld de waarborgen in de opleiding en de benoemingsprocedure van rechters van belang, net als de 'rituelen' waarmee een strafproces is omgeven (toga, opstaan voor de rechter, indeling zittingszaal e.d.).

gerelateerde informatie uiteengezet. In paragraaf 6.8 wordt de balans opgemaakt, waarbij met name wordt ingegaan op de vraag op welke onderdelen de Nederlandse wet- en regelgeving mogelijk tekortschiet.

6.2 HANDHAVING VAN DE ORDE TER TERECHTZITTING

Het begrip contempt of court roept vaak als eerst de associatie op met opstootjes in de rechtszaal en verdachten die daarvoor ter plekke worden veroordeeld. Dergelijke akkefietjes kunnen worden geschaard onder het begrip *contempt in the face of the court*, een verzamelterm voor allerlei verstoringen van het procesverloop ter zitting.² Het ontbreken van contempt of court betekent niet dat er in Nederland geen mogelijkheden zijn om op te treden tegen een persoon die zich in een rechtszaal op een ongepaste wijze gedraagt. Hierna zal worden ingegaan op de verschillende maatregelen die de rechter hiervoor ten dienste staan. Allereerst worden kort de strafrechtelijke grenzen van de uitingsvrijheid uiteengezet, zoals neergelegd in de strafbaarstelling van belediging (paragraaf 6.2.1). Daarna zal worden ingegaan op de mogelijkheden die de zittingsrechter heeft voor het handhaven van de orde (paragraaf 6.2.2). In paragraaf 6.2.3 komt aan bod op welke wijze de procesdeelnemers kunnen worden beperkt in hun uitingsvrijheid ter zitting, waarna achtereenvolgens de tuchtrechtelijke maatregelen (paragraaf 6.2.4) en de strafbaarstelling van het veroorzaken van opschudding ter terechtzitting (paragraaf 6.2.5) worden behandeld.

6.2.1 Belediging

Eenvoudige belediging is strafbaar gesteld in artikel 266 Sr. Het gaat daarbij om elke opzettelijke aantasting van iemands eer of goede naam, hetzij in het openbaar mondeling of bij geschrift of afbeelding, hetzij iemand aangedaan in zijn tegenwoordigheid mondeling of door feitelijkheden, hetzij door een toegezonden of aangeboden geschrift of afbeelding. Er kan een maximale gevangenisstraf van ten hoogste drie maanden of een geldboete van de tweede categorie worden opgelegd.³ Het toetsingskader voor dit delict is in de rechtspraak nader uitgewerkt. De rechter zal moeten onderzoeken of de uitlating de strekking heeft een ander aan te tasten in zijn eer of goede naam. Het gaat

² Zie daarover par. 4.4.1 en par. 5.3.4.

³ Niet alle bijzondere vormen van belediging, zoals de groepsbelediging van art. 137c Sr, worden hier besproken. In par. 4.7.1 zal nader worden ingegaan op de beledigingsdelicten smaad en laster. Deze misdrijven zijn voor het onderzoek ter zitting immers minder van belang, nu bij uitlatingen ter zitting niet snel zal worden aangenomen dat er sprake is van het vereiste 'kennelijke doel van ruchtbaarheid', zie in die zin ook Hof Amsterdam 14 november 2014, ECLI:NL:GHAMS:2014:4725.

er daarbij in de kern om dat het slachtoffer in een ongunstig daglicht wordt geplaatst.⁴ Dat zal het geval zijn wanneer woorden worden gebruikt die op zichzelf beledigend zijn, zoals scheldwoorden.⁵ Ook feitelijkheden kunnen een strafbare belediging opleveren, zoals het naar iemand spugen.⁶ Daarnaast moet de rechter onderzoeken of de context waarin de uiting is gedaan het beledigend karakter van de uiting wegneemt dan wel of die context aan een uiting die op zichzelf niet beledigend is, dat karakter wel verleent.⁷ Dit kan het geval zijn bij het in het openbaar tegen de politie roepen van woorden als 'homo' of 'joden',⁸ maar bijvoorbeeld ook door publiekelijk te stotteren tegen een persoon die zelf stottert.⁹ Ten slotte zal de rechter in voorkomende gevallen moeten beoordelen of een op zichzelf beledigende uitlating toch niet als strafbaar feit kan worden aangemerkt omdat de uitlating wordt beschermd door het recht op vrijheid van meningsuiting. In lid 2 van artikel 266 Sr is daartoe bepaald dat er geen sprake is van strafbare belediging wanneer het gaat om gedragingen die ertoe strekken een oordeel te geven over de behartiging van openbare belangen, en die er niet op zijn gericht ook in ander opzicht of zwaarder te grieven dan uit die strekking voortvloeit. Deze exceptie zal kunnen worden ingeroepen wanneer het gaat om uitingen waarmee een bijdrage aan het maatschappelijk debat wordt geleverd.¹⁰ De wetgever had hierbij in het bijzonder het oog op politieke kritiek,¹¹ maar de strafuitsluitingsgrond beperkt zich hier niet toe. Voor de invulling hiervan is de Europese rechtspraak over de vrijheid van meningsuiting uiteraard van groot belang.¹²

In het kader van contempt of court is de strafbaarstelling van belediging met name toepasselijk in de situatie waarin de verdachte of een andere procesdeelnemer zich ter zitting onwelvoeglijk uitlaat, en wel zo onwelvoeglijk dat van een belediging als hiervoor bedoeld kan worden gesproken. De rechter beschikt over instrumenten om de orde te handhaven en de ordeverstoorder in zo'n geval uit de zittingszaal te verwijderen (zie hierna paragraaf 6.2.2). Maar als de uitlatingen of het gedrag zodanig kwetsend zijn dat de rechter meent dat niet kan worden volstaan met een dergelijke ordemaatregel, kan hij het openbaar ministerie verzoeken om vervolging. Vaak komt dit niet voor. In gevallen waarin men in de rechtszaal over de schreef gaat lijkt de rechter

4 HR 10 november 2015, ECLI:NL:HR:2015:3247.

5 Vgl. HR 22 september 2009, NJ 2009, 466. Zie ook Janssens & Nieuwenhuis 2011, p. 99-104. Zie voor een overzicht de conclusie van AG Jörg voor HR 22 november 2011, NJ 2012, 44, m.nt. Schalken.

6 Zie HR 7 april 2009, NJ 2009, 187. Spugen tegen een raam is overigens niet zonder meer beledigend in de zin van art. 266 Sr: HR 5 november 2013, NJ 2014, 51, m.nt. Keijzer.

7 HR 6 januari 2004, NJ 2004, 201.

8 HR 22 december 2009, NJ 2010, 671; HR 17 december 2013, NJ 2014, 181.

9 HR 11 februari 2014, NJ 2014, 134.

10 Vgl. HR 16 juni 2009, NJ 2009, 379.

11 Memorie van toelichting bij de Wet Nieuwe regelen betreffende strafbare belediging, Kamerstukken II 1970/71, 11249, 3, p. 4.

12 Zie daarover uitgebreider par. 3.3.

meestal te volstaan met het treffen van ordemaatregelen.¹³ Spong haalt in zijn artikel over contempt of court een Amsterdamse zaak aan waarin een Britse verdachte tijdens het voorlezen van het vonnis tegen de rechter zei: 'I want to fuck you', waarop zij volstond met de laconieke reactie: 'Sir, it is hardly the time and the place for that.'¹⁴ In een Zutphense zaak liep het anders af. De twee verdachten hadden de politierechter tijdens de behandeling van hun zaak uitgemaakt voor 'kankerlijer' en 'kankerhoer' en werden voor die belediging door de rechtbank Midden-Nederland veroordeeld tot werkstraffen van 30 en 40 uur.¹⁵ Ook een Groningse zaak leidde tot een veroordeling. Tijdens een uitspraak van de meervoudige strafkamer werd er door toeschouwers 'mongool', 'teringlijer' en 'dit is waardeloze rechtspraak' geroepen. De rechter vroeg de officier van justitie ambtshalve tot vervolging over te gaan. Toen dit niet gebeurde deed hij aangifte bij de hoofdofficier van justitie. Er was binnen de rechtbank wel discussie geweest over nut en noodzaak van de aangifte, maar de rechter meende dat op deze aantasting van het aanzien en het gezag van de rechtspraak een strafrechtelijke reactie gewenst was. Door een politierechter uit een ander arrondissement werd aan twee verdachten een werkstraf van dertig uur opgelegd. De uitlating 'dit is waardeloze rechtspraak' werd overigens niet beledigend geacht.¹⁶ Een laatste voorbeeld is de veroordeling van een verdachte die twee raadsheren van het hof Den Haag had beledigd en de voorzitter had mishandeld. De verdachte was op een zitting van het hof over de tafel gesprongen waarachter de raadsheren plaatshadden, waarbij hij de voorzitter bij de keel greep en beledigingen en verwensingen riep, waaronder: 'Duindam kan de kanker krijgen, de tering, de pleuris, en dat mokkel De Bruijn-Lückers naast hem ook.' De verdachte werd wegens mishandeling en belediging veroordeeld tot een gevangenisstraf van vier maanden. Daarbij nam het hof in strafverzwarende zin mee dat de verdachte door zijn handelen het gezag van het hof en de rechtspraak ernstig had ondermijnd.¹⁷

In dit verband is nog van belang dat eenvoudige belediging normaliter een klachtdelict is, zodat alleen een vervolging kan worden ingesteld wanneer de beledigde daartoe de uitdrukkelijke wens te kennen geeft.¹⁸ Dat is echter anders voor de belediging van een ambtenaar in functie.¹⁹ Ook zonder dat de rechter aangifte of klacht doet kan het openbaar ministerie dus een vervolging instellen. Andersom geldt echter wel dat de beledigde rechter afhankelijk is van de vervolgingsbereidheid van het openbaar ministerie. Tegen een

13 Vgl. HR 2 maart 2010, NJ 2010, 303, m.nt. Buruma, zie over deze uitspraak verder par. 6.2.3.

14 Spong 2013, p. 462.

15 'Werkstraffen voor beledigen politierechter', *De Gelderlander*, 8 mei 2014.

16 'Uitschelden Groningse rechter voor "mongool" leidt tot 30 uur werkstraf', *Blik op Nieuws*, 28 maart 2012. De uitspraak zelf is niet op rechtspraak.nl te vinden.

17 HR 8 maart 2016, ECLI:NL:HR:2016:386.

18 Art. 164 Sv, zie HR 11 januari 1994, NJ 1994, 278, m.nt. ThWvV.

19 Art. 269 jo. 167 aanhef en onder 2 Sr.

weigering te vervolgen kan hij hoogstens met een artikel 12 Sv-procedure opkomen.²⁰ Wordt een vervolging inderdaad ingesteld, dan wordt de zaak bovendien voorgelegd aan een andere rechtbank dan waar de betreffende rechter werkt.²¹

6.2.2 Ordemaatregelen ter zitting

Het onderzoek op de terechtzitting wordt geleid door de voorzitter.²² Op die grond is hij tevens belast met het bewaren van de orde.²³ Aan hem is in artikel 124 lid 2 Sv onder meer de bevoegdheid toegekend om 'de noodige maatregelen' te nemen opdat de ambtsverrichtingen ongestoord kunnen plaatsvinden. Zo staat de rechter de mogelijkheid ten dienste om degene die de orde verstoort, hinderlijk is of opschudding veroorzaakt te bevelen te vertrekken. Die bevoegdheid ziet niet alleen op verdachten, maar op eenieder die hinderlijk ter zitting aanwezig is. Ten aanzien van verdachten geldt wel de aanvullende eis dat deze eerst door de voorzitter moet zijn gewaarshuwd.²⁴ In geval van weigering kan de ordeverstoorder door de parketpolitie worden verwijderd en tot het einde van de zitting in verzekering worden gehouden.²⁵ Het niet-voldoen aan zo'n bevel is bovendien strafbaar gesteld in artikel 185 Sr (zie hierna verder paragraaf 6.2.5). Wanneer sprake is van een (al dan niet vrijwillig) vertrokken verdachte, zal tevens moeten worden nagegaan of de zitting in een dergelijke situatie zonder meer kan worden voortgezet. Wanneer een raadsman aanwezig is zal voortzetting doorgaans niet op problemen stuiten. Dit kan anders zijn wanneer de verdachte zijn eigen verdediging voert. De rechter zal dan moeten onderzoeken of de verdachte binnen de gestelde grenzen zijn verdediging wil en kan voeren.²⁶

In het geval dat de ordeverstoringen niet zozeer door de verdachte maar door andere aanwezigen worden veroorzaakt, kan de rechter bepalen dat (een deel van) de zitting achter gesloten deuren zal plaatsvinden om (verdere)

20 Zie voor een zaak waarin het openbaar ministerie inderdaad tot vervolging overging en een veroordeling volgde wegens bedreiging van een rechter en belediging van een officier van justitie Rb. Roermond 16 juni 2008, ECLI:NL:RBROE:2008:BD397.

21 Een en ander conform de Zaaksverdelingsreglementen van de Rechtspraak, *Stb.* 2013, 565.

22 In dit hoofdstuk zal doorgaans worden gesproken over (de voorzitter van) de rechtbank en de rechters. Tenzij anders aangegeven kan daarvoor eveneens hof en raadsheren worden gelezen: wanneer het gaat om bepalingen over het onderzoek ter terechtzitting zijn deze in art. 415 Sv, op enkele uitzonderingen na, van overeenkomstige toepassing verklaard op het hoger beroep.

23 Art. 272 en 124 lid 1 Sv.

24 Vgl. art. 273 lid 3 Sv ten aanzien van verdachten, en art. 124 Sv ten aanzien van overige aanwezigen.

25 Art. 124 Sv, 27 Rv en 273 lid 3 Sv.

26 HR 9 oktober 2007, *NJ* 2008, 43, m.nt. Mevis.

ordeverstoring te voorkomen.²⁷ Een variant daarop is de ontruiming van de publieke tribune. Het verschil tussen beide modaliteiten is dat in het eerste geval ook de eventueel aanwezige pers de zittingszaal zal moeten verlaten.²⁸ Hoewel het verschil in praktisch opzicht relatief is, heeft een bevel tot sluiting der deuren als beperking van de openbaarheid een meer principiële betekenis. Een dergelijk bevel moet dan ook aan verschillende voorwaarden voldoen en is, in tegenstelling tot de ordemaatregel op grond van artikel 124 Sv, in cassatie toetsbaar.²⁹

Naast het bevel om de zittingszaal te verlaten kan de voorzitter op grond van artikel 124 Sv ook andere ordemaatregelen nemen. De inhoud van die ordemaatregelen is in de wet niet nader omschreven, maar kan door de voorzitter binnen bepaalde grenzen zelf worden ingevuld. Toenmalig advocaat-generaal Jörg spreekt in dit verband van 'een behoorlijke mate van beleidsvrijheid'.³⁰ Een bevel inhoudende dat de verdachte de behandeling van zijn strafzaak geboeid moet bijwonen valt in ieder geval onder die beleidsvrijheid.³¹ Verder kan worden gedacht aan het geven van instructies over de opstelling ter zitting, of het treffen van maatregelen om de verdachte af te schermen van getuigen of de publieke tribune, bijvoorbeeld door het plaatsen van schermen.³² Het laat zich voorts denken dat de bevoegdheid zich onder omstandigheden uitstrekt tot (net) buiten de eigenlijke zittingszaal, bijvoorbeeld wanneer zich ordeverstoringen op de gang voordoen.³³ In de praktijk zal niet tegen iedere ordeverstoring daadwerkelijk worden opgetreden. In de zaak van de voor kindermisbruik veroordeelde Robert M. negeerde de rechter het glaasje water dat door de verdachte bij het voorlezen van het vonnis in zijn richting werd gegooid.³⁴ In andere gevallen zal bijvoorbeeld ook kunnen worden volstaan met het geven van een waarschuwing.

27 Art. 269 Sr, zie bijv. HR 30 maart 2010, NJ 2010, 304, m.nt. Buruma.

28 HR 9 oktober 2001, NJ 2001, 658.

29 Van Lent 2008, p. 70; HR 9 oktober 2001, NJ 2001, 658.

30 Conclusie AG Jörg voor HR 9 oktober 2001, NJ 2001, 658.

31 HR 19 april 2005, NJ 2005, 253.

32 Zie Hof Amsterdam 6 november 2014, ECLI:NL:GHAMS:2014:4608, waarin de voorzitter met toepassing van art. 272 lid 1 Sv besliste dat alle aanwezigen (behalve de AG, de verdachten en hun raadslieden) de zitting vanaf de publieke tribune moesten volgen, om te voorkomen dat zij zicht hadden op de beschermde (kroon)getuige. Zie voor een voorbeeld van de afscherming van de verdachte met schermen om te voorkomen dat hij contact kan maken met de publieke tribune 'OM heeft "genoeg harde bewijzen" voor verlengen hechtenis Holleeder', *NU.nl*, 25 maart 2015.

33 Leendertz 1934, p. 901.

34 'Robert M. gooit water naar rechter', *Algemeen Dagblad*, 21 mei 2012. In een zaak waarin een stoel werd gegooid naar de rechter werd – begrijpelijkerwijs – wel ingegrepen door de parketpolitie: 'Vader doodgereden meisje (2) uit Heesch gooit stoel naar rechter: "Ons leven is kapot"', *Omroep Brabant*, 21 november 2014.

6.2.3 Beperking van het recht het woord te voeren

Een ander type ordemaatregel is de beperking van de spreektijd van procesdeelnemers. Aan de procespartijen komt in beginsel een ruime vrijheid toe ter zitting aan te voeren hetgeen in het belang van de vervolging of verdediging wordt geacht. Dat is in lijn met de vrijheid van meningsuiting zoals reeds aan de orde kwam in paragraaf 3.7. Het volgt bovendien uit het contradictoire karakter van de terechtzitting, waar de verdachte zich moet kunnen verweren tegen de hem gemaakte verwijten. Artikel 311 Sv bepaalt dat, na de ondervraging van de verdachte, de officier van justitie zijn vordering formuleert. De verdachte mag daarop antwoorden, waarna eventueel re- en dupliek plaatsvindt, gevolgd door het laatste woord van de verdachte. Dit uitgangspunt betekent echter niet dat er door de voorzitter geen beperkingen kunnen worden gesteld wanneer hij meent dat de procesdeelnemers de grenzen van hun recht om ter zitting het woord te voeren te buiten gaan. Dat ingrijpen kan gerechtvaardigd zijn in verband met de duur van de spreektijd, maar ook op grond van de inhoud van hetgeen naar voren wordt gebracht.

6.2.3.1 *De officier van justitie*

De vrijheid van de officier van justitie om ter zitting een standpunt in te nemen wordt genormeerd door richtlijnen en door zijn positie binnen het openbaar ministerie, ten gevolge waarvan hij aan hogergeplaatsten en de minister van Justitie en Veiligheid verantwoording moet afleggen. Vanwege het geringe verband met het onderwerp van dit onderzoek zal hierop niet verder worden ingegaan.³⁵ Meer van belang is de vrijheid die die officier van justitie ter zitting toekomt om zijn vordering te onderbouwen en toe te lichten. Het spreekt vanzelf dat hij tot de conclusie mag komen dat de verdachte schuldig is. Hij mag die conclusie ook inkleden met forse stellingnames, zo blijkt uit een uitspraak van de kortgedingrechter naar aanleiding van een klacht van een voormalige moordverdachte. Ter zitting had de officier van justitie onder meer gesproken van een 'regelrechte/pure liquidatie' en een 'executie'. Nadat de rechtbank de verdachte had vrijgesproken spande deze een kort geding aan tegen de officier van justitie. De president van de rechtbank oordeelde dat de officier van justitie zijn opvatting ter zitting in scherpe bewoordingen mag uiten. Hij had zich in casu weliswaar genuanceerder kunnen uitdrukken, maar de uitlatingen waren niet zodanig onzorgvuldig of onnodig grievend te achten dat deze als onrechtmatig moesten worden gekwalificeerd.³⁶ Voorbeelden van zaken waarin de officier van justitie door de rechter ter zitting wordt afgekapt omdat hij de orde verstoort of zich in zijn uitlatingen buiten

35 Zie daarover uitgebreider Corstens & Tak 1982, p. 20-22. Zie ook P.H.P.H.M.C. van Kempen, aant. 4.6. en 4.7. op art. 311 (bijgewerkt tot 1 februari 2004), in: Melai/Groenhuijsen e.a.

36 Rechtbank Den Haag (pres.) 3 oktober 1991, KG 1991, 339.

de grenzen van het betamelijke begeeft, zijn niet voorhanden. Ook aangiften wegens smaad of belediging zullen, gelet op de ruimte die een officier van justitie toekomt bij het formuleren van zijn standpunt ter zitting, niet snel tot een vervolging kunnen leiden.³⁷

6.2.3.2 De verdediging

Over de grenzen van de uitingsvrijheid ter zitting van advocaten en verdachten is (ten opzichte van officieren van justitie) meer rechtspraak voorhanden. Artikel 311 lid 2 Sv bepaalt dat de verdachte kan 'antwoorden' op hetgeen de officier van justitie naar voren heeft gebracht, waarbij 'antwoorden' zo moet worden opgevat dat het hem vrijstaat ook niet door de officier expliciet aan de orde gestelde kwesties aan te snijden.³⁸ Waar de wet spreekt over het recht van de verdachte, komt dit recht op grond van artikel 331 lid 1 Sv eveneens de raadsman toe. In de praktijk is het veelal alleen de raadsman die pleidooi houdt. Volgens de Hoge Raad heeft de raadsman het recht om aan te voeren wat hem in het belang van de verdediging dienstig voorkomt. Dat recht is van zo groot belang dat niet-naleving daarvan nietigheid met zich meebrengt.³⁹ Dit betekent echter niet dat de verdachte of diens raadsman – hierna wordt steeds gesproken van verdediging – ook het recht heeft gedurende onbeperkte tijd het woord ter verdediging te voeren.⁴⁰

In de literatuur wordt veelal aangenomen dat een beperking van de spreek-tijd slechts toelaatbaar is wanneer de verdediging zeer langdradige, volstrekt irrelevante of reeds eerder gevoerde vertogen houdt.⁴¹ Betogen die slechts een herhaling zijn van eerder aangevoerde standpunten, worden in de rechtspraak inderdaad wel eens beperkt. Wel vereist de Hoge Raad dan dat wordt geverifieerd dat het slechts om een 'nodeloze herhaling' gaat, bijvoorbeeld door kennisneming van de pleitnota of het betreffende deel daarvan.⁴² Een andere grond om het pleidooi te beperken is de volstrekt irrelevante of onwettelijke aard van de in dat verband gedane uitlatingen. Ook van die situaties biedt de rechtspraak bloemrijke voorbeelden. Zo mocht de verdachte die steeds

37 Zie Hof Amsterdam 31 maart 1971, *NJ* 1972, 148 (afwijzing klacht ex art. 12 Sv wegens smaad door een officier van justitie ter zitting) en Hof Amsterdam 14 november 2014, ECLI:NL:GHAMS:2014:4725 (afwijzing klacht ex art. 12 Sv wegens smaad door een advocaat-generaal).

38 P.H.P.H.M.C. van Kempen, aant. 5.1. op art. 311 (bijgewerkt tot 1 februari 2004), in: Melai/Groenhuijsen e.a.

39 HR 23 maart 1993, ECLI:NL:HR:1993:ZC9251, *NJ* 1993, 696 en HR 29 september 2009, ECLI:NL:HR:2009:BI4663.

40 HR 26 mei 2015, *NJ* 2015, 299, m.nt. Rozemond.

41 Zie meest uitgesproken Spronken 2001, p. 255; P.H.P.H.M.C. van Kempen, aant. 5.3. op art. 311 (bijgewerkt tot 1 februari 2004), in: Melai/Groenhuijsen e.a., en meer genuanceerd Corstens/Borgers & Kooijmans 2018, p. 748-749. Alleen Kraniotis neemt expliciet stelling vóór toelaatbaarheid van voorafgaande beperking, zie Kraniotis 2013, p. 151.

42 HR 29 september 2009, ECLI:NL:HR:2009:BI4663.

maar weer over zijn 'cortex' begon, worden afgekappt.⁴³ Ook een advocaat die de rechterlijke macht bij herhaling beschuldigde van onder meer manipulatie, morele en juridische corruptie en misdadigheid, kon het woord worden ontnomen.⁴⁴ Tegen advocaten die dergelijke uitlatingen doen kunnen bovendien tuchtmaatregelen worden genomen (zie hierna paragraaf 6.2.4). Daarnaast heeft de Hoge Raad inmiddels ook goedgekeurd dat de raadsman wordt gehouden aan een bepaalde op voorhand vastgestelde spreektijd.⁴⁵ Dat deze spreektijd veelal eenzijdig door het gerecht zal worden vastgesteld is op zichzelf niet van belang.⁴⁶ Het zal wel steeds van de omstandigheden van de zaak en het verloop van de zitting afhangen of de beslissing om de raadsman het woord te ontnemen vanwege de (te) lange duur van zijn pleidooi, aanvaardbaar is.⁴⁷

Daarnaast is in deze context het recht op het laatste woord van belang. Dit recht is neergelegd in artikel 311 lid 4 Sv en houdt in dat de verdachte (of bij diens afwezigheid de raadsman⁴⁸) als laatste de gelegenheid krijgt nog aan te voeren wat dienstig kan zijn voor de beoordeling van de zaak.⁴⁹ In de literatuur is erop gewezen dat het laatste woord niet alleen een verdedigingsfunctie heeft, maar vooral is bedoeld om de verdachte in staat te stellen de rechter nog iets mee te geven voordat hij zich over de zaak gaat beraden. In het laatste woord kan de verdachte niet alleen zaken naar voren brengen die nog onderbelicht zijn gebleven, maar ook het menselijk element in het strafproces laten horen, zoals een spijtbetuiging, een beschuldiging of een uiting van onbegrip of woede.⁵⁰ Aan dit recht wordt zo veel belang gehecht dat het onderzoek ter zitting nietig is wanneer de verdachte hiertoe niet de gelegenheid wordt geboden.⁵¹ Dit betekent echter niet dat het een absoluut recht

43 Zie HR 15 april 2014, ECLI:NL:HR:2014:911.

44 Hof 's-Hertogenbosch 13 november 2007, ECLI:NL:GHSHE:2007:BC0050 en HR 2 maart 2010, NJ 2010, 303, m.nt. Buruma. Zie ook Myjer 2008, p. 342 e.v.

45 HR 26 mei 2015, NJ 2015, 299, m.nt. Rozemond; zie ook HR 23 mei 2008, ECLI:NL:HR:2008:BD2361. Zie voor een vanwege de beperkte spreektijd ingediend (afgewezen) wrakingsverzoek Hof 's-Hertogenbosch 28 oktober 2011, ECLI:NL:GHSHE:2011:BU6079.

46 Zie ook de conclusie van AG Knigge voor HR 26 mei 2015, NJ 2015, 299, m.nt. Rozemond, in het bijzonder punt 4.22.

47 Daarbij kan onder meer relevant zijn of het gaat om een procedure in eerste aanleg of in hoger beroep, het zich al dan niet voordoen van onverwachte omstandigheden ter zitting en de vraag of de raadsman vooraf bezwaar heeft gemaakt tegen de vastgestelde spreektijd.

48 Aan de verdachte moet deze gelegenheid expliciet door de voorzitter worden geboden, aan de raadsman niet, maar het mag hem niet worden geweigerd als hij erom verzoekt, zie HR 14 oktober 1997, NJ 1998, 243.

49 HR 12 mei 2015, NJ 2015, 298, m.nt. Rozemond.

50 Corstens/Borgers & Kooijmans 2018, p. 750; P.H.P.H.M.C. van Kempen, aant. 7.3. op art. 311 (bijgewerkt tot 1 februari 2004), in: Melai/Groenhuijsen e.a.; Rammelink 1983, p. 231.

51 Zie expliciet art. 311 lid 4 Sv en HR 7 april 2015, ECLI:NL:HR:2015:890 en HR 9 oktober 2018, ECLI:NL:HR:2018:1965. Zie echter HR 22 januari 2019, ECLI:HR:2019:79 voor een situatie waarin de verdachte 'geen rechtens te respecteren belang' had bij zijn klacht over het niet-naleven van art. 311 lid 4 Sv.

is. Het laatste woord is in ieder geval niet bedoeld voor ‘zwaatsverhalen, eindeloze herhalingen, irrelevante uitweidingen en recalcitrant of provocerend gedrag’, aldus advocaat-generaal Hofstee.⁵² Toch bestaat er in de literatuur overeenstemming over dat het laatste woord ook in die gevallen niet te snel mag worden beperkt. Wanneer de verdachte naar mening van de voorzitter over de schreef gaat, zou hij in ieder geval eerst moeten worden gewaarschuwd voordat hem het woord wordt ontnomen.⁵³ Uit de rechtspraak blijkt dat er verschillende redenen zijn om het laatste woord te beperken. Zo kon de verdachte het woord worden ontnomen nadat hij een rechter in zijn laatste woord vergeleek met een aap wiens banaan werd afgepakt. Toen hij, na gewaarschuwd te zijn door de voorzitter, vervolgens een spaarvarken tevoorschijn haalde en begon over de hoofdofficier van justitie, werd hij uit de zaal verwijderd. De Hoge Raad zag geen reden om te casseren.⁵⁴ Ook wanneer de verdachte zich niet beledigend uitlaat maar slechts de reeds (door zijn raadsman) naar voren gebrachte standpunten herhaalt of anderszins uitweidt over niet van belang zijnde zaken, mag hij worden afgekap.⁵⁵ Wanneer de verdachte reeds in verband met eerdere ordeverstoringen met toepassing van artikel 272 Sv uit de zittingszaal is verwijderd, kan hij geen aanspraak meer maken op zijn recht om het laatste te spreken.⁵⁶

6.2.4 Tuchtrectelijke maatregelen

Voor advocaten geldt een aanvullende normering in het tuchtrecht. Op hen rust de algemene verplichting om zich te gedragen zoals een behoorlijk advocaat betaamt.⁵⁷ Die verplichting brengt in de eerste plaats mee dat zij, conform de door hen afgelegde eed of belofte, eerbied voor de rechterlijke autoriteiten zullen betrachten.⁵⁸ Daarnaast is in gedragsregel 1 neergelegd dat een advo-

52 Conclusie AG Hofstee 15 september 2015, ECLI:NL:PHR:2015:2243.

53 P.H.P.H.M.C. van Kempen, aant. 7.5. op art. 311 (bijgewerkt tot 1 februari 2004), in: Melai/Groenhuijsen e.a.; Rammelink 1983, p. 220-221; conclusie AG Hofstee 15 september 2015, ECLI:NL:PHR:2015:2243.

54 HR 10 november 2015, ECLI:NL:HR:2015:3266.

55 HR 12 mei 2015, NJ 2015, 298, m.nt. Rozemond resp. HR 15 april 2014, ECLI:NL:HR:2014:911, waarin de verdachte meermaals was gemaand geen betoog te houden over zijn cortex. In die zaak merkte de Hoge Raad de beslissing om de verdachte het woord te ontnemen aan als een ordemaatregel en niet als een beperking van het laatste woord. Zie ook HR 23 maart 1982, NJ 1982, 672, over een verdachte die na dertig minuten laatste woord werd onderbroken.

56 HR 18 mei 1971, DD 71.079.

57 Art. 46 Advocatenwet. De kernwaarden van de advocatuur (onafhankelijkheid, partijdigheid, deskundigheid, integriteit en vertrouwelijkheid) zijn neergelegd in art. 10a Advocatenwet.

58 De letterlijke tekst van de eed of belofte, die is neergelegd in art. 3 lid 2 Advocatenwet, luidt: ‘Ik zweer (beloof) getrouwheid aan de Koning, gehoorzaamheid aan de Grondwet, eerbied voor de rechterlijke autoriteiten, en dat ik geen zaak zal aanraden of verdedigen, die ik in gemoede niet gelove rechtvaardig te zijn.’

caat zich zodanig heeft te gedragen dat het vertrouwen in het beroep van de advocaat of zijn beroepsuitoefening niet wordt geschaad. Gedragsregel 7 bepaalt voorts dat een advocaat zich niet onnodig grievend mag uitlaten. Dit samenstel aan tuchtrechtelijke normen beperkt derhalve de uitingsvrijheid van de advocaat en brengt mee dat zijn uitlatingen als ontoelaatbaar kunnen worden beschouwd, ook wanneer deze niet een strafbare belediging opleveren. In de hierover bij de tuchtrechter aanhangig gemaakte zaken gaat het meestal om gevallen waarin advocaten zich op 'onbehoorlijke' wijze over rechters of de rechterlijke macht hebben uitgelaten. Daarbij neemt de tuchtrechter, naast de genoemde gedragsregels, ook de Straatsburgse jurisprudentie tot uitgangspunt.⁵⁹ Kort gezegd blijkt uit de tuchtrechtspraak dat de advocaat een ruime vrijheid toekomt om het standpunt van zijn cliënt te vertolken en de verdediging daarbij naar eigen inzicht te voeren. Het is niet gewenst dat de advocaat moet vrezen voor tuchtrechtelijke sanctiëring wanneer hij zich in scherpe bewoordingen uitlaat over de justitiële of rechterlijke autoriteiten, zeker niet wanneer hij dat doet in het kader van de verdediging in een concrete zaak.⁶⁰ Dat neemt niet weg dat respectloze of grievende opmerkingen – bijvoorbeeld de stelling dat de zitting een schijnvertoning is of dat de rechter de zaak moet laten behandelen door een rechter die wel op de hoogte is van de wet – tuchtrechtelijk laakbaar kunnen zijn.⁶¹

Ook andersoortige handelingen die de orde ter zitting verstoren kunnen via het tuchtrecht worden gesanctioneerd. Een bijzonder geval deed zich voor in de zaak van een advocaat die op grond van zijn geloofsovertuiging weigerde op te staan voor de rechtbank. De raad van discipline oordeelde dat dit gedrag onbetamelijk was, maar het hof kwam tot een ander oordeel. Het hof overwoog dat met het gebruik om op te staan respect voor de rechterlijke macht als instituut en voor de persoon van de rechter tot uitdrukking kan worden gebracht. Het enkele feit dat een advocaat op grond van zijn oprechte en authentieke geloofsovertuiging weigert op te staan is desalniettemin onvoldoende om onbetamelijkheid als bedoeld in artikel 46 Advocatenwet aan te nemen. Daarvoor zijn bijzondere omstandigheden vereist, 'zoals de intentie om disrespect of minachting te tonen of een handelwijze die een behoorlijke rechtsgang belemmert'.⁶² Laakbaar was wel een advocaat die de huisregels van het gerechtsgebouw had geschonden door (stiekem) geluidsopnamen te maken van een zitting, die hij als toeschouwer bijwoonde. Toen een medewerker van de parketpolitie het vergrijp opmerkte verzocht de rechter de advocaat de

59 Zie bijv. Raad van Discipline Amsterdam 12 december 2012, ECLI:NL:TADRAMS:2012:YA3556, par. 5.1-5.3 en Raad van Discipline Den Haag 6 juni 2011, ECLI:NL:TADRSGR:2011:YA1814, par. 5.1-5.2.

60 Zie bijv. Hof van Discipline, 1 april 2005, nr. 4186, gepubliceerd in *Advocatenblad* 2006, afl. 7. Zie ook Spronken 2001, p. 596-597 en de daar besproken (oudere) jurisprudentie.

61 Voorbeelden ontleend aan Hof van Discipline 16 juni 2000, nr. 0107, gepubliceerd in *Advocatenblad* 6 april 2001, en Raad van Discipline Amsterdam 18 juli 1994, nr. 94/09A.

62 Hof van Discipline 11 december 2009, nr. 5499, gepubliceerd in *Advocatenblad* 2009, afl. 16.

dictafoon af te staan en zich uit de zittingszaal te verwijderen. Er werd aangifte gedaan en een klacht ingediend. De aangifte werd geseponeerd, maar de tuchtklacht werd gegrond verklaard. Het hof oordeelde dat de advocaat had gehandeld op een wijze die een behoorlijk advocaat niet betaamt.⁶³ Datzelfde gold voor een advocaat die een door zijn cliënt heimelijk opgenomen gesprek tussen de rechter en de griffier tijdens een schorsing van de zitting, gebruikte bij het indienen van een klacht tegen de rechter.⁶⁴

Het tuchtrecht biedt aldus aanvullende normering voor het optreden van advocaten ter zitting, zowel waar het gaat om uitlatingen als om andere vormen van optreden waarmee het goede verloop van de zitting wordt verstoord, of waarvan anderszins kan worden gezegd dat het een goed advocaat niet betaamt. Of de rechter tegen dergelijk handelen optreedt door middel van ordemaatregelen, aangifte doet, een tuchtklacht indient of een combinatie hiervan, zal afhangen van de omstandigheden van het geval. Anders dan bij het doen van aangifte is de rechter bij het indienen van een tuchtklacht niet afhankelijk van de vervolgingsbereidheid van een andere instantie. Wel is het zo dat het klachtrecht in beginsel slechts toekomt aan diegene die door het handelen rechtstreeks in zijn eigen belang is getroffen.⁶⁵ Daarnaast bestaat het klachtrecht van de deken, die uit hoofde van zijn functie onder meer is belast met het toezicht op advocaten en zodoende een zelfstandig belang heeft bij de naleving van de betreffende regelgeving.⁶⁶ Wanneer het 'algemeen belang' in het geding is kan dus slechts de deken in een klacht worden ontvangen.⁶⁷ In veel gevallen waarin de advocaat zich ter zitting onbetamelijk heeft gedragen zal niettemin een eigen belang van de rechter kunnen worden aangenomen.⁶⁸ Overigens heeft de rechter ook de mogelijkheid om bepaalde informatie over het optreden van een advocaat aan de deken te melden zonder dat een klacht wordt ingediend. Daarbij mag de rechter ook vertrouwelijke informatie verstrekken, voor zover dat, in het licht van de aard en ernst van de gedragingen van de advocaat waarop de melding betrekking heeft en de aard van de vertrouwelijke gegevens, noodzakelijk kan worden geacht.⁶⁹

63 Hof van Discipline 7 december 2007, gepubliceerd in *Advocatenblad* 2007, afl. 7.

64 Raad van Discipline Leeuwarden, 10 mei 2007, gepubliceerd in *Advocatenblad* 2008, afl. 14.

65 Hof van Discipline 3 mei 1993, gepubliceerd in *Advocatenblad* 28 september 1994, nr. 9418; Hof van Discipline 23 oktober 1994, gepubliceerd in *Advocatenblad* 1995, nr. 9520.

66 Het dekenbezwaar van art. 46f Advocatenwet. Zie ook Hof van Discipline 16 november 1970, *Advocatenblad* 1972, p. 154.

67 Hof van Discipline 15 december 2003, gepubliceerd in *Advocatenblad* 2005, afl. 2.

68 Doorgaans zal die rechter zich dan wel zelf moeten beklagen, omdat een leidinggevende zoals de president van het gerecht geen algemeen klachtrecht toekomt. Zie over een niet-ontvankelijk verklaarde klacht die was ingediend door de hoofdofficier van justitie: Raad van Discipline Arnhem, 8 april 1993, gepubliceerd in *Advocatenblad*, nr. 9408.

69 HR 30 november 2018, ECLI:NL:HR:2018:2197, in een klachtprocedure ex art. 13a RO. Zie hierover ook Van Osch 2018.

6.2.5 Strafbaarstelling van het veroorzaken van opschudding ter terechtzitting

Tot slot kan aan het rijtje van instrumenten om de orde ter zitting te bewaken nog de strafbepaling van artikel 185 Sr worden toegevoegd. Dit artikel is een specialis van het niet-voldoen aan een ambtelijk bevel (artikel 184 Sr), en stelt strafbaar het veroorzaken van opschudding ter terechtzitting of op een andere plaats waar een ambtenaar in het openbaar in de rechtmatige uitoefening van zijn bediening werkzaam is. Strafbaarheid ontstaat pas wanneer men zich, na het veroorzaken van die opschudding, niet verwijderd na een daartoe door of vanwege het bevoegd gezag gegeven bevel. Er kan een maximale gevangenisstraf van twee weken of een geldboete van de tweede categorie worden opgelegd.

In het kader van dit onderzoek is in het bijzonder het veroorzaken van opschudding ter zitting relevant. Het begrip terechtzitting moet ruim worden uitgelegd en zal zich ook uitstrekken tot bijvoorbeeld raadkamerzittingen.⁷⁰ Het zal in dergelijke gevallen de voorzitter van de rechtbank, bij enkelvoudige zaken de politierechter, of de rechter-commissaris zijn die de ordeverstoorder het bevel kan geven om zich te verwijderen.⁷¹ Onder het veroorzaken van opschudding valt in principe alles dat ten gevolge heeft dat de aandacht wordt afgeleid, de stilte wordt verstoord, de gang van zaken wordt gehinderd of wanorde ontstaat.⁷² In de gepubliceerde rechtspraak zijn geen voorbeelden te vinden van vervolgingen wegens het veroorzaken van opschudding op een zitting.⁷³ Daaruit kan worden afgeleid dat de meest voorkomende opstootjes ter zitting worden opgelost door het toepassen van de hiervoor besproken ordemaatregelen. Artikel 185 Sr functioneert zo gezien meer als een vangnetbepaling voor bijzondere gevallen, waarbij gedacht kan worden aan de situatie waarin iemand hardnekkig of op verschillende momenten volhardt in zijn weigering het na de veroorzaakte opschudding gegeven verwijderingsbevel op te volgen.

6.2.6 Tussenconclusie

Ook zonder een contempt of court-bepaling kan de Nederlandse strafrechter optreden tegen ordeversturende procesdeelnemers. Met name de ruime be-

70 A.J. Machielse, aant. 6 op art. 185 (bijgewerkt tot 26 maart 2018), in: Noyon/Langemeijer & Rummelink.

71 A.J. Machielse, aant. 3 op art. 185 (bijgewerkt tot 26 maart 2018), in: Noyon/Langemeijer & Rummelink.

72 K.K. Lindenberg, aant. 10c op art. 185 (bijgewerkt tot 1 juli 2018), in: Tekst & Commentaar Strafrecht.

73 Wel van vervolging wegens het veroorzaken van opschudding op een plaats waar een (politie)ambtenaar werkzaam is, zie Rb. Amsterdam 2 juni 2008, ECLI:NL:RBAMS:2008:BD2981.

voegdheid om ordemaatregelen te treffen vormt een praktisch en tot op zekere hoogte naar eigen inzicht toe te passen middel om in te grijpen bij daadwerkelijke ordeverstoringen ter zitting. Ook de mogelijkheid om het recht het woord te voeren te beperken (op grond van tijdsoverwegingen of vanwege de irrelevante of ongepaste inhoud) heeft een belangrijke praktische betekenis. Voor advocaten biedt daarnaast het tuchtrecht aanvullende normering. De strafbepaling van belediging kan meer als vangnetbepaling worden beschouwd. Dat geldt in nog sterkere mate voor de strafbaarstelling van het veroorzaken van opschudding ter zitting. In voorkomende gevallen kan de officier van justitie (al dan niet ambtshalve) vervolgen. De rechter kan een vervolging, anders dan via een artikel 12 Sv-procedure, echter niet afdwingen. Voor de daadwerkelijke handhaving van de orde ter zitting zijn deze strafbepalingen dan ook van meer ondergeschikte betekenis.

6.3 BEÏNVOEDING VAN DE RECHTER

Een rechtstreekse manier om de loop van een proces te sturen is het beïnvloeden van degene die verantwoordelijk is voor de uitkomst van dat proces. Een van de meest voor de hand liggende manieren daarvoor is het omkopen van de rechter, maar ook andere vormen van – meer indirecte – beïnvloeding zijn denkbaar.⁷⁴ Dergelijke beïnvloeding kan worden geschaard onder de noemer van (ambtelijke) corruptie. In vergelijking met andere landen is corruptie in Nederland een probleem van beperkte omvang. Zeker ten aanzien van de rechterlijke macht wordt algemeen aangenomen dat in ieder geval systematische corruptie niet voorkomt.⁷⁵ De in de Nederlandse strafwet opgenomen strafbepaling van omkoping van de rechter is niettemin een belangrijk voorschrift, waarmee de integriteit van de rechtspraak wordt beschermd. Bij de tamelijk recente verhoging van het strafmaximum van zes naar negen jaar, werd door de minister nog de ‘zeer grote ernst van het misdrijf’ benadrukt.⁷⁶

In het hierna volgende zal op de betreffende strafbepaling worden ingegaan. Gelet op het relatieve verband met contempt of court worden andere, meer indirecte vormen van beïnvloeding niet besproken. Evenmin zal worden

74 Daarbij kan worden gedacht aan het onderhouden van (zakelijke) banden met een rechter, bijvoorbeeld in het kader van rechterlijke nevenfuncties of nascholingen, of het opnemen van contact met de rechter buiten de eigenlijke procedure om.

75 Vgl. Evaluation report Netherlands, adopted by GRECO at its 60th Plenary Meeting, Strasbourg, 17-21 June 2013, p. 7, 32-33; zie ook Second Compliance Report Netherlands, adopted by GRECO at its 79th Plenary Meeting (Strasbourg, 19-23 March 2018), Strasbourg: Council of Europe, 6-7; Huberts & Nelen 2005.

76 Advies Raad van State en nader rapport, *Kamerstukken II* 2012/13, 33685, 4, p. 14. De verhoging van het strafmaximum werd ingevoerd bij Wet van 19 november 2014, *Stb.* 2014, 445 (Wet verruiming mogelijkheden bestrijding financieel-economische criminaliteit).

ingegaan op overige waarborgen ter bescherming van de integriteit van de rechterlijke macht, zoals de voorschriften over nevenfuncties.⁷⁷

6.3.1 Strafbaarstelling van omkoping

Het Wetboek van Strafrecht voorziet in een strafbepaling voor passieve en actieve omkoping. Dat wil zeggen dat zowel degene die een rechter omkoopt of probeert om te kopen (actieve omkoping) als de rechter die zich laat omkopen (passieve omkoping), strafbaar is. Artikel 178 Sr verbiedt het doen van een gift of belofte en het verlenen of aanbieden van een dienst aan een rechter, met het oogmerk invloed uit te oefenen op de beslissing van een aan diens oordeel onderworpen zaak. Sinds de verhoging van de strafmaxima per 1 januari 2015 wordt omkoping bedreigd met een gevangenisstraf van negen jaar of een geldboete van de vijfde categorie.⁷⁸ Een gevangenisstraf van twaalf jaar kan worden opgelegd wanneer de omkoping plaatsvindt met het oogmerk om een veroordeling in een strafzaak te verkrijgen (artikel 178 lid 2 Sr). Daarnaast ligt de opvatting ten grondslag dat het verwerpelijker is om een onrechtvaardige veroordeling uit te lokken dan een andersoortige beslissing, mede nu daarbij iemands vrijheid op het spel kan staan.⁷⁹

Artikel 178 Sr is een gekwalificeerde specialis van artikel 177 Sr, waarin actieve ambtelijke corruptie is strafbaar gesteld.⁸⁰ Wat betreft de inhoud of aard van de gift of belofte geldt alleen dat deze in ieder geval enige waarde moet vertegenwoordigen.⁸¹ De wet stelt geen verdere vereisten aan de wijze waarop de invloed op de beslissing van de rechter wordt verkregen. Wel moet het gaan om beslissingen die aan het oordeel van de rechter zijn onderworpen, hoewel ook mogelijk is dat de gift of belofte betrekking heeft op een zaak die op een nog onzeker moment in de toekomst voor de betreffende rechter wordt gebracht.⁸² Ook het achteraf doen van een gift is strafbaar, zij het dat hiervoor moet worden teruggevallen op de algemene strafbepaling van ambtelijke corruptie.⁸³ Wanneer gedurende een bepaalde periode giften en beloften worden gedaan teneinde een relatie met een (rechterlijk) ambtenaar te doen

77 Zie daarover *Rechtstreeks* 2011, 3, 'Blind vertrouwen: de norm van rechterlijke integriteit' (raadpleegbaar via rechtspraak.nl).

78 Wet van 19 november 2014, *Stb.* 2014, 445 (Wet verruiming mogelijkheden bestrijding financieel-economische criminaliteit).

79 A.J. Machielse, aant. 2 op art. 178 (bijgewerkt tot 26 maart 2018), in: Noyon/Langemeijer & Rammelink.

80 K.K. Lindenberg, aant. 7 op art. 178 (bijgewerkt tot 1 juli 2018), in: *Tekst & Commentaar Strafrecht*. Zie ook Smidt 1881, p. 166-167.

81 HR 31 mei 1994, *NJ* 1994, 67.

82 A.J. Machielse, aant. 3 op art. 178 (bijgewerkt tot 26 maart 2018), in: Noyon/Langemeijer & Rammelink.

83 Art. 177 Sr. Voor de situatie dat giften of beloften worden gedaan nadat de ambtenaar reeds heeft gehandeld of nagelaten is art. 177 lid 1 sub 2 Sr in het leven geroepen.

ontstaan met het doel om een voorkeursbehandeling te krijgen, kan ook zonder dat een concreet verband tussen gift of belofte enerzijds en tegenprestatie anderzijds, sprake zijn van omkoping.⁸⁴

De spiegelbeeldige bepaling is te vinden in artikel 364 Sr, waarin de rechter die zich laat omkopen strafbaar wordt gesteld. Het enkele aannemen of vragen van een gift, belofte of dienst is voldoende, wanneer de rechter weet of redelijkerwijs moet vermoeden dat deze hem wordt gedaan, verleend of aangeboden om invloed uit te oefenen op de beslissing van een aan zijn oordeel onderworpen zaak (artikel 364 lid 1 en 2 Sr). Ook voor de rechter geldt een maximale gevangenisstraf van negen jaar of een geldboete van de vijfde categorie, en wanneer het gaat om het verkrijgen van een veroordeling in een strafzaak (artikel 364 lid 3 Sr) zelfs een maximumstraf van twaalf jaar. Het is voor strafbaarheid niet vereist dat het oordeel van de rechter daadwerkelijk is beïnvloed of dat er een onjuiste beslissing wordt genomen. Voldoende is dat de rechter bij het aanvaarden van de gift of dienst, zich realiseert (of moet realiseren) dat deze gunsten hem worden aangeboden om invloed uit te oefenen op de zaak die aan zijn oordeel onderworpen is.⁸⁵ Het spreekt voor zich dat een rechter die zich hieraan schuldig maakt niet alleen strafrechtelijk kan worden aangepakt (waarbij ook een ontzetting uit het recht om het rechterlijk ambt te bekleden kan worden uitgesproken), maar ook kan worden ontslagen.⁸⁶

Zoals gezegd wordt corruptie bij de rechterlijke macht in Nederland nauwelijks gesignaleerd. Dit verklaart waarom er in de juridische tijdschriften en op rechtspraak.nl geen voorbeelden te vinden zijn van zaken waarin artikel 178 Sr en/of artikel 364 Sr werden toegepast. Uit het feit dat ook gevallen van pogingen tot omkoping niet te vinden zijn, kan worden afgeleid dat het in Nederland kennelijk als niet zinvol wordt beschouwd om een rechter steekpenningen aan te bieden. Het enige voorbeeld waarin (onder meer) rechterlijke omkoping ter discussie stond is de Chipshol-affaire. Het ging daarbij om de berechting van langlopende geschillen waarbij de gebiedsontwikkelaar Chipshol twee rechters beschuldigde van het benadelen van zijn zaak. De affaire had onder meer een vervolging wegens meened en valsheid in geschrift tot gevolg, waarin de rechters werden vrijgesproken.⁸⁷ Ook werd een artikel 12

84 Vgl. HR 20 juni 2006, *NJ* 2006, 380, met dien verstande dat deze uitspraak is toegesneden op art. 177 Sr (oud).

85 T. van Roomen, aant. 1 op art. 364 (bijgewerkt tot 1 juli 2018), in: *Tekst & Commentaar Strafrecht*; Sikkema 2005, p. 383-405.

86 Conform het bepaalde in de Wet rechtspositie rechterlijke ambtenaren. De disciplinaire mogelijkheden zijn met ingang van 1 januari 2019 uitgebreid, zie *Stb.* 2018, 298 (Wet van 27 juni 2018 tot wijziging van de Wet rechtspositie rechterlijke ambtenaren en enige andere wetten in verband met de uitbreiding van de mogelijkheden om ten aanzien van voor het leven benoemde rechterlijke ambtenaren disciplinaire maatregelen op te leggen en tevens andere maatregelen te treffen).

87 Hof Arnhem-Leeuwarden 13 juni 2013, ECLI:NL:GHARL:2013:CA3063 en ECLI:NL:GHARL:2013:CA3061.

Sv-procedure gevoerd in verband met de verdenking dat een van de rechters zich had laten omkopen om ervoor te zorgen dat een welgezinde rechter de gerezen geschillen zou berechten. Deze klacht stuitte onder meer af op het feit dat niet kon worden gesproken van 'een aan zijn oordeel onderworpen zaak.'⁸⁸ Hoewel de affaire veel ruchtbaarheid heeft gekregen en in zekere mate schadelijk zal zijn geweest voor de reputatie van de rechtspraak,⁸⁹ is het de enige omkopingskwesitie die zich in de afgelopen decennia heeft voorgedaan. Bovendien lag het zwaartepunt in die zaak niet eens zozeer op de omkoping, als wel op de andere strafbare dan wel onoirbare gedragingen waarvan de rechters werden beschuldigd. Bij die stand van zaken kan dan ook worden geconcludeerd dat (rechtstreekse) beïnvloeding van rechters in Nederland niet of nauwelijks voorkomt. De toegevoegde waarde van de strafbaarstelling van omkoping is daarom vooral normstellend van aard.

Ondanks het feit dat omkoping vooralsnog een overwegend theoretisch probleem is, heeft de wetgever bij de invoering van de Wet herziening ten nadele een aparte mogelijkheid gecreëerd om een rechterlijke uitspraak te herzien wanneer is komen vast te staan dat de rechter is omgekocht.⁹⁰ Hoewel in de memorie van toelichting wordt aangegeven dat het de wetgever 'hoogst onaannemelijk' voorkomt dat een geval van rechterlijke omkoping zich in de toekomst zal voordoen, wordt de aantasting van het gezag van de rechtspraak zo extreem geacht dat een herziening ten nadele altijd mogelijk dient te zijn, ongeacht de ernst van het feit en de gegeven uitspraak.⁹¹

Een enigszins vaker voorkomend verschijnsel is de omkoping van politieagenten. Dit feit kan worden vervolgd op grond van artikel 177 Sr voor de omkoper, en artikel 362 en 363 Sr voor de omgekochte politieambtenaar. Ook voor dit soort zaken geldt dat het aantal (gepubliceerde) strafzaken beperkt is.⁹² Omkoping van officieren van justitie is strafbaar op grond van dezelfde wettelijke bepalingen ter zake van ambtelijke corruptie.⁹³ Dit lijkt in de praktijk niet voor te komen.⁹⁴ Met de omkoping van politieambtenaren wordt

88 Hof Arnhem-Leeuwarden 24 mei 2013, ECLI:NL:GHARL:2013:CA0945.

89 Zie bijv. H. Kaptein, 'Onraad voor de Rechtspraak', 10 augustus 2015, *mr-online.nl*. Illustratief is ook de veelvuldige kwalificatie op internet als 'de liegende rechters'.

90 Art. 482a lid 2 Sv. Herziening op deze grond is ook mogelijk bij een veroordeling, omdat de rechter kan zijn omgekocht. De andere herzieningsgronden zijn alleen van toepassing bij vrijspraken of ontslagen van rechtsvervolging, zie memorie van toelichting, *Kamerstukken II* 2008/09, 32044, 3, p. 6.

91 Memorie van toelichting, *Kamerstukken II* 2008/09, 32044, 3, p. 15.

92 Rb. Zeeland-West-Brabant 18 december 2013, ECLI:NL:RBZWB:2013:9729; Rb. Midden-Nederland 03 april 2013, ECLI:NL:RBMNE:2013:BZ6994; Rb. Utrecht, 18 september 2009, ECLI:NL:RBUTR:2009:BJ8022; Rb. Den Haag, 12 mei 2004, ECLI:NL:RBSGR:2004:AO9348.

93 Alleen de rechterlijke ambtenaren met rechtspraak belast zijn in strafrechtelijke zin als 'rechters' aan te merken; de leden van het OM vallen er dus buiten zodat alleen de bepalingen over 'gewone' ambtelijke corruptie van toepassing zijn, zie Sikkema 2005, p. 48-50.

94 Zie ook Evaluation report Netherlands, adopted by GRECO at its 60th Plenary Meeting, Strasbourg, 17-21 June 2013, p. 7, 42.

veelal niet zozeer de rechtsgang, als wel de opsporing c.q. waarheidsvinding voorafgaand aan de berechting beïnvloed. Deze strafbepaling vertoont zo gezien enige samenhang met de in artikel 285a Sr strafbaar gestelde beïnvloeding van getuigen, waarop in paragraaf 6.4.2 verder wordt ingegaan.

6.3.2 Tussenconclusie

Omkoping van een rechter vormt een zeer ernstige aantasting van de integriteit en het gezag van de rechtspraak en wordt dan ook bedreigd met hoge gevangenisstraffen. Zowel de omkoper als de omgekochte rechter zijn strafbaar en er geldt een strafverhoging wanneer de omkoping plaatsvindt om een veroordeling in een strafzaak te krijgen. Er zijn geen bekende gevallen van corruptie – in de vorm van (poging tot) omkoping – in de rechterlijke macht in Nederland en de strafbepaling heeft dan ook vooral een belangrijke normstellende werking.

6.4 BELEMMERING VAN DE WAARHEIDSVINDING

In hoofdstuk 3 is uiteengezet dat waarheidsvinding een van de hoofddoelen van het strafproces vormt. Om te kunnen spreken van een goede rechtspleging is het dan ook vanzelfsprekend dat de justitiële overheid maatregelen tot haar beschikking heeft om tegen doelbewuste obstructie van die waarheidsvinding op te treden. In deze paragraaf zal worden ingegaan op verschillende strafrechtelijke en strafvorderlijke instrumenten die kunnen worden ingezet wanneer de waarheidsvinding dreigt te worden belemmerd. Het gaat daarbij slechts om de (aan de rechter ter beschikking staande) middelen om obstructie van de rechtspleging tegen te gaan. Buiten beschouwing blijven de (dwang)middelen die de opsporende en vervolgende instanties ten dienste staan om de waarheid in strafzaken te achterhalen. Achtereenvolgens komen aan de orde de jegens verdachten en getuigen(-deskundigen) te nemen maatregelen (paragraaf 6.4.1), het misdrijf beïnvloeding van de verklaringsvrijheid (paragraaf 6.4.2), tuchtmaatregelen (paragraaf 6.4.3), valse informatieverschaffing, zoals valsheid in geschrift en het doen van een valse aangifte (paragraaf 6.4.4).

6.4.1 Verklaringen van verdachten en getuigen(-deskundigen)

Voor de waarheidsvinding in strafzaken zijn verklaringen van betrokkenen doorgaans van doorslaggevend belang. De opsporing van een strafbaar feit begint vaak met een aangifte van iemand die zegt slachtoffer te zijn geworden of met een melding van een iemand die getuige is geweest. Aan de hand van

verhoren van (oog)getuigen en verdachten wordt getracht de toedracht van het gebeurde te achterhalen.⁹⁵ Ook onderzoek aan sporen, telecommunicatie en in beslag genomen voorwerpen speelt een belangrijke rol bij de reconstructie van het feit. Slechts een klein gedeelte van dit onderzoek vindt plaats ter terechtzitting. Omdat het sinds het *de auditu*-arrest uit 1926⁹⁶ mogelijk is om schriftelijke getuigenverklaringen voor het bewijs te gebruiken, is het eerder uitzondering dan regel dat de bewijslevering in strafzaken plaatsvindt door middel van een verhoor van getuigen en deskundigen ter zitting.⁹⁷ De verdachte(n) en de meeste getuigen worden reeds een of meerdere malen gehoord in het voorbereidend onderzoek. Logischerwijs vindt het technisch, forensisch of gedragsdeskundig onderzoek vrijwel exclusief plaats in het vooronderzoek. De resultaten worden veelal in de vorm van processen-verbaal of rapporten in het dossier gevoegd. Dit alles neemt niet weg dat de terechtzitting voor de waarheidsvinding, en met name voor de waardering van de veelal in het procesdossier neergelegde verklaringen en bevindingen, nog steeds van grote betekenis is. Bij de openbare behandeling wordt de verdachte door de rechter ondervraagd, worden de bevindingen uit het opsporingsonderzoek besproken en eventueel getuigen en deskundigen gehoord. De rechter kan zich op de zitting een indruk vormen van de verdachte en door middel van de eigen waarneming kennis nemen van voor het bewijs relevante zaken.⁹⁸ Om die 'rechterlijke' waarheidsvinding mogelijk te maken bevat het Wetboek van Strafvordering verschillende, hierna te bespreken, bepalingen.

6.4.1.1 Verdachte: (verplichte) aanwezigheid ter zitting

Het strafproces draait om de verdachte en het is vaak voor een goede beoordeling van de zaak van belang dat de rechter de verdachte over wie hij een oordeel moet vellen, zelf kan waarnemen. Het Nederlandse strafproces kent voor de meerderjarige verdachte echter geen aanwezigheidsverplichting.⁹⁹ Wanneer de verdachte niet is verschenen maar de dagvaarding wel op de wettelijk voorgeschreven wijze is uitgereikt, zal de rechter in het merendeel van de gevallen verstek verlenen en de zaak in afwezigheid van de verdachte

95 Zie over het belang van getuigenverklaringen in het strafproces uitgebreid Dubelaar 2014.

96 HR 20 december 1926, *NJ* 1927, 85.

97 Zie hierover uitgebreider Corstens/Borgers & Kooijmans 2018, p. 824 e.v.

98 Vgl. art. 339 lid 1 Sv.

99 Ten aanzien van minderjarigen en jongvolwassenen ligt dit anders. Art. 260 lid 6 Sv verplicht de aanwezigheid van personen ten aanzien van wie de officier van justitie het jeugdstrafrecht zal toepassen. Bij niet-verschijning kan een bevel medebrenging worden gegeven. Zie ook art. 495a Sv en HR 22 april 2014, *NJ* 2015, 74. Zie voor een uitgebreide historische uiteenzetting van de (vroeger wel bestaande) aanwezigheidsplicht Knigge 1992. In 2018 is ook een wetsvoorstel ingediend dat strekt tot invoering van een aanwezigheidsverplichting voor voorlopig gehechte verdachten van ernstige gewelds- en zedendelicten (Wetsvoorstel uitbreiding slachtofferrechten).

afdoen.¹⁰⁰ Artikel 278 lid 1 Sv geeft de rechter echter ook de bevoegdheid om de verdachte te bevelen in persoon te verschijnen. Wanneer de verdachte geen gehoor geeft aan een bevel om in persoon te verschijnen, handelt hij in strijd met het bepaalde in artikel 184 Sr (niet-voldoen aan een ambtelijk bevel). Gevallen waarin het negeren van zo'n opdracht ook daadwerkelijk tot een strafvervolging leidde zijn niet bekend. Daaraan bestaat mogelijk weinig behoefte nu de rechter ook een bevel medebrenging kan geven, op grond waarvan de verdachte door de politie zal worden opgehaald.¹⁰¹ Met die mogelijkheid wordt het doel (een ter terechtzitting aanwezige verdachte) immers een stuk effectiever gediend dan door het instellen van een strafvervolging wegens artikel 184 Sr.

Het is voor het geven van een bevel medebrenging niet nodig dat de verdachte eerst een bevel om te verschijnen heeft genegeerd. Zelfs voor aanvang van de zitting kan de rechter al een bevel medebrenging geven.¹⁰² Hij kan de bereidheid van de verdachte om aanwezig te zijn ook vergroten door in een eerder stadium aan te kondigen dat er niet zal worden gearzeld om de verdachte op te laten halen.¹⁰³ Een verdachte die tijdens de zitting wegloopt kan met een bevel medebrenging bovendien terug naar de zittingszaal worden gebracht.¹⁰⁴ De aanwezigheid van een (gemachtigd) raadsman laat de bevoegdheid van de rechter om de verdachte te verplichten aanwezig te zijn onverlet. Hoewel de zaak in die gevallen niet bij verstek maar op tegenspraak wordt behandeld, kan de rechter aanleiding zien ook dan een bevel medebrenging te geven.¹⁰⁵

Voor een dergelijk bevel is slechts vereist dat de rechter de aanwezigheid van de verdachte 'wenselijk' acht.¹⁰⁶ Uit de wetsgeschiedenis blijkt dat de wetgever die beslissing volledig aan de rechter overlaat. Wanneer de rechter, die zelfstandig verantwoordelijk is voor de volledigheid van het onderzoek ter terechtzitting, meent dat de beslissingen ex artikel 348 en 350 Sv niet kunnen worden genomen zonder dat hij zich een eigen indruk omtrent de persoon van de verdachte heeft kunnen vormen, kan hij zijn verschijning en/of medebrenging gelasten.¹⁰⁷ Hoewel de wetgever er in 1913 van uitging dat

100 Art. 280 lid 1 Sv.

101 Art. 278 lid 1 Sv. De verdachte moet reeds bij dagvaarding van deze mogelijkheid op de hoogte worden gesteld, zie art. 260 lid 4 Sv.

102 Art. 258 lid 2 Sv.

103 Vgl. Rb. Limburg 10 januari 2014, ECLI:NL:RBLIM:2014:137.

104 Vgl. HR 14 januari 1992, NJ 1992, 360, m.nt. ThWvV.

105 Art. 279 lid 1 Sv.

106 Zie art. 278 lid 2 Sv.

107 Memorie van toelichting, *Kamerstukken II* 1995/96, 24692, 3, p. 19. Zie in dezelfde zin de memorie van toelichting bij de invoering van het wetboek, *Kamerstukken II* 1913/14, 286, 3, p. 117-119.

de rechter op ruime schaal van deze mogelijkheid gebruik zou maken,¹⁰⁸ lijkt dit in de huidige praktijk toch niet vaak voor te komen. In de gevallen dat er wel gebruik van wordt gemaakt gaat het meestal om de meer ernstige strafzaken met verdachten die in voorlopige hechtenis zitten.¹⁰⁹ Een reden om een verdachte te doen meebrengen kan zijn gelegen in het feit dat er mogelijk sprake is van psychische problematiek, waarop de rechters zonder aanwezigheid van de verdachte moeilijk zicht kunnen krijgen.¹¹⁰ Ook de belangen van de maatschappij en in het bijzonder het slachtoffer, om kennis te nemen van het afleggen van verantwoordelijkheid van de verdachte in een publieke ruimte, is een belang dat kan worden meegenomen.¹¹¹ Dat belang lijkt bijvoorbeeld in de zaak tegen Mohammed B., de moordenaar van Theo van Gogh, een belangrijke rol te hebben gespeeld bij de beslissing van de rechtbank om hem te verplichten aanwezig te zijn bij de behandeling van de strafzaak.¹¹² Een bevel medebrenging kan ook worden gegeven om meer duidelijkheid te krijgen over de feiten, bijvoorbeeld door middel van een confrontatie. Zo achtte de Hoge Raad toelaatbaar dat een bevel medebrenging werd gegeven met als doel om de verdachte te confronteren met ter zitting als getuigen aanwezige politieagenten.¹¹³ Het betrof in die zaak een verdachte die, op advies van zijn raadsman, de zittingszaal verliet toen duidelijk werd dat het hof de getuigen met (het uiterlijk van) de verdachte wilde confronteren. De verdachte wilde daarmee kennelijk die confrontatie – en daarmee mogelijk de waarheidsvinding in de zaak – frustreren, en het hof wendde zijn bevoegdheid aan om die voor het bewijs mogelijk relevante confrontatie doorgang te laten vinden.

Geconcludeerd kan worden dat een last om te verschijnen, al dan niet vergezeld van een bevel tot medebrenging, door de rechter doorgaans wordt gereserveerd voor de zwaardere strafzaken. Een dergelijk bevel kan dienen om de feiten en gebeurtenissen op te helderen, bijvoorbeeld door een confrontatie ter zitting mogelijk te maken. Daarnaast kan het publiekelijk terechtstaan ook bijdragen aan de waarheidsvinding in ruimere zin, in het bijzonder door-

108 Memorie van toelichting, *Kamerstukken II* 1913/14, 286, p. 118: 'Verwacht mag worden, dat de rechter, op eene contradictoire behandeling prijs stellende, inzonderheid bij meer ernstige delicten eene persoonlijke verschijning van den verdachte zal gelasten.'

109 Rb. Roermond 18 december 2008, ECLI:NL:RBROE:2008:BG7413; Rb. Amsterdam 11 juni 2013, ECLI:NL:RBAMS:2013:CA2722. Zie ook de zitting over de drievoudige moord in Drenthe, 'Admilson R. geboeid voor de rechter na hevig verzet', *RTV Drenthe*, 13 oktober 2015.

110 Rb. Amsterdam 5 juli 2012, ECLI:NL:RBAMS:2012:BX2134. Zie ook Rb. Midden-Nederland 22 mei 2014, ECLI:NL:RBMNE:2014:2267, in een tbs-verlengingszaak.

111 Rb. Amsterdam 5 juli 2012, ECLI:NL:RBAMS:2012:BX2134.

112 Zie daarover Van Hattum & De Jong 2005.

113 HR 14 januari 1992, *NJ* 1992, 360, m.nt. ThWvV. Zie ook Rb. Arnhem 20 januari 2010, ECLI:NL:RBARN:2010:BL0239 (in die zaak werd een geslaagd wrakingsverzoek ingediend, maar dat betrof de besluitvorming voorafgaand aan de zitting waarop de confrontatie zou moeten plaatsvinden).

dat de rechters zich een eigen indruk van de verdachte kunnen vormen. Bovendien kan artikel 278 lid 2 Sv worden gebruikt om de verdachte te dwingen de uitspraak in zijn zaak bij te wonen. Hoewel in de literatuur is gesteld dat dit niet toelaatbaar is omdat de verplichte aanwezigheid van de verdachte moet kunnen bijdragen aan het onderzoek ter terechtzitting,¹¹⁴ heeft de Hoge Raad inmiddels geoordeeld dat de wetssystematiek meebrengt dat een bevel medebrenging ook kan worden gegeven opdat de verdachte aanwezig zal zijn bij de – tot behandeling van de zaak behorende – openbare terechtzitting waarop uitspraak wordt gedaan.¹¹⁵

6.4.1.2 Getuigen/deskundigen: plicht tot verschijnen, gijzeling en meined

Getuigen hebben voor de strafrechter een belangrijke informerende functie. In veel strafzaken spelen getuigenverklaringen een doorslaggevende rol in de opsporing en bij de bewijsvoering. Het zijn immers getuigen die de rechter kunnen informeren over de gebeurtenissen en de (mogelijke) dader. Hoewel tegenwoordig ook technisch of forensisch bewijs vaak een rol speelt, zijn de verhalen van getuigen meestal onontbeerlijk bij de interpretatie van het sporenbewijs.¹¹⁶ De wet definieert de getuigenverklaring als een ‘bij het onderzoek op de terechtzitting gedane mededeeling van feiten of omstandigheden, welke hij zelf waargenomen of ondervonden heeft’ (artikel 342 lid 1 Sv). Als gevolg van de hiervoor al aangehaalde *de auditu*-jurisprudentie worden als getuigenverklaring ook aanvaard de verklaringen die door getuigen ten overstaan van de politie zijn afgelegd. Het grootste deel van de getuigenverklaringen komt dan ook tot de rechter via door de politie opgestelde processen-verbaal.¹¹⁷ Wanneer behoefte bestaat aan het (aanvullend) horen van getuigen, kan dit plaats hebben ter terechtzitting, maar ook bij de rechter- of raadsheer-commissaris. In dat laatste geval moet de zittingsrechter zich baseren op het van het verhoor opgemaakte schriftelijke proces-verbaal.¹¹⁸

Wanneer zich specifieke vragen voordoen over bepaalde sporen, bevindingen of de psychische toestand van de verdachte, kan de rechter bovendien behoefte hebben aan voorlichting door een deskundige. Als deskundigen kunnen worden benoemd personen die over ‘specifieke of bijzondere kennis’

114 Zie naar aanleiding van de zaak Mohammed B. Van Laanen 2005, p. 1461-1462, die concludeert dat voor een dergelijk bevel in deze situatie geen wettelijke grondslag voorhanden is. Zie ook A. Dingemanse, aant. 5 op art. 363 (bijgewerkt tot 1 oktober 2005), in: Melai/Groenhuijsen e.a.

115 HR 20 februari 2018, ECLI:NL:HR:2018:237, r.o. 3.3.

116 De Poot & Van Koppen 2010, p. 191; Dubelaar 2014, p. 65-66.

117 De getuigenverklaring geldt dan als bewijsmiddel ex art. 344 lid 1 sub 2 Sv.

118 Getuigenverhoren bij de R(H)C kunnen zowel vóór de aanvang van het onderzoek ter terechtzitting plaatsvinden (zie art. 182 resp. 411a Sv), als na verwijzing door de zittingsrechter (art. 316 Sv).

beschikken.¹¹⁹ Vaak zullen dat personen zijn die door hun opleiding – bijvoorbeeld tot psycholoog, patholoog of statisticus – waardevolle informatie kunnen verstrekken, maar het is aan de rechter om te beslissen wanneer iemand als deskundige kan worden aangemerkt, en dat kan ook het geval zijn als iemand door ervaring over bepaalde kennis beschikt.¹²⁰ Door de rechter(-commissaris) benoemde deskundigen kunnen schriftelijk rapporteren, waarna dat rapport op grond van artikel 344 lid 1 sub 4 Sv voor het bewijs kan worden gebruikt. Zij kunnen daarnaast ook als getuige-deskundige worden opgeroepen om ter zitting verslag uit te brengen.¹²¹

Gelet op het grote belang van de verklaringen van getuigen en deskundigen voor de waarheidsvinding, zijn in de straf(proces)rechtelijke regelingen verschillende bepalingen opgenomen waarmee de vereiste medewerking kan worden verkregen dan wel afgedwongen. Het gaat daarbij kort gezegd om de verplichting te verschijnen en naar waarheid te verklaren.

Verschijningsplicht

Voor zowel getuigen als deskundigen geldt dat zij een wettelijke plicht hebben om gehoor te geven aan een oproep c.q. benoeming. Dit geldt zowel wanneer zij worden opgeroepen voor respectievelijk benoemd door de rechter-commissaris, als voor een verhoor ter terechtzitting.¹²² Wanneer zij niet verschijnen kunnen zij gewoon opnieuw worden opgeroepen, maar de rechter(-commissaris) kan ook een bevel medebrenging geven.¹²³ In dat geval kan de getuige, wanneer dat in het belang van het onderzoek dringend noodzakelijk is, bovendien gedurende maximaal vierentwintig uur in verzekering worden gehouden.¹²⁴ Ook deskundigen kunnen worden meegebracht, maar dit komt in de praktijk eigenlijk niet voor.

Voor wat betreft het gebruik van het bevel medebrenging voor getuigen komt uit de rechtspraak een gevarieerd beeld naar voren. Zeker ten aanzien van getuigen die tevens aangifte hebben gedaan dan wel anderszins als slachtoffer kunnen worden aangemerkt, zijn rechters veelal terughoudend om de medebrenging te gelasten.¹²⁵ Wanneer getuigen ondanks een bevel medebrenging niet verschijnen, kan dit consequenties hebben voor het gebruik van een eerder afgelegde verklaring. Het komt voor dat grotere behoedzaamheid wordt betracht bij het gebruik ervan, of dat de verklaring helemaal van het bewijs

119 Art. 51i lid 1 Sv.

120 HR 30 juni 2009, NJ 2009, 481, m.nt. Keijzer.

121 Art. 51m Sv.

122 T.a.v. getuigen: art. 213 resp. 287 lid 3 Sv. T.a.v. deskundigen: art. 51m lid 1 jo. 213 Sv.

123 Art. 213 lid 2 Sv bij de RC, art. 287 lid 3 sub 2 Sv ter zitting en art. 51m lid 1 jo. 213 lid 3 Sv voor de deskundige.

124 Art. 214 Sv. Er is geen vergelijkbare bepaling voor de zittingsrechter. Bovendien is deze bepaling in art. 51m Sv niet van overeenkomstige toepassing verklaard voor het verhoor van de deskundige.

125 Zie voor een voorbeeld Hof Amsterdam 4 mei 2005, ECLI:NL:GHAMS:2005:AT5310.

wordt uitgesloten.¹²⁶ Ook kan zich de situatie voordoen dat de onwillige getuige wel wordt aangetroffen en naar de zitting wordt gebracht, maar daar aangeeft dat hij zich van het gebeuren niets meer kan herinneren. Ook wanneer deze verklaring evident ongeloofwaardig is, ontbreekt het de rechter soms aan adequate middelen om te reageren. Een aanhouding wegens meened of een gijzeling omdat de getuige niet wenst te verklaren is niet altijd haalbaar (zie de hiernavolgende paragrafen). Het is mogelijk dat de rechter zich genoodzaakt ziet de eerder door de getuige afgelegde verklaring van het bewijs uit te sluiten.¹²⁷ In een dergelijk geval kan de rechter in feite niet effectief reageren op de door de getuige gepleegde obstructie van de rechtspleging.

De plicht om te verschijnen is eveneens strafrechtelijk gewaarborgd. Artikel 192 Sr stelt strafbaar het als getuige, deskundige of tolk niet voldoen aan de wettelijke verplichting die hij als zodanig heeft. Daaronder moet ook worden verstaan het na een wettelijke oproep niet verschijnen ter zitting of voor de rechter-commissaris.¹²⁸ De wetgever heeft het plichtsverzuim in een strafzaak strafwaardiger geacht dan in een andersoortige zaak, door hierop een maximumstraf van zes maanden te stellen of een geldboete van de derde categorie, ten opzichte van vier maanden of een geldboete van de tweede categorie in civiele en bestuurszaken.¹²⁹ Voor de situatie dat een getuige, deskundige of tolk 'wederrechtelijk wegblijft', is bovendien in artikel 444 Sr een aparte strafbepaling gecreëerd. Op deze overtreding staat een maximumstraf van een geldboete van de eerste categorie. Voor personen die verplicht zijn te verschijnen in jeugdzaken is een aparte voorziening getroffen in artikel 445 Sr. Zowel het generale, opzettelijke misdrijf van artikel 192 Sr, als de onopzettelijke, op het wegblijven toegespitste overtredingen van artikel 444 en 445 Sr, vormen een waarborg voor de (strafrechtelijke) waarheidsvinding. De getuigen en deskundigen die de rechter nodig heeft om een zaak tot klaarheid te brengen, kunnen hiermee immers – buiten de concrete strafzaak waarin zij hun plicht verzaken – strafrechtelijk worden vervolgd. Hoewel aangenomen kan worden dat getuigen met enige regelmaat na een oproeping om te verschijnen ongeoorloofd wegblijven, is strafvervolgning een uitzondering.¹³⁰ Zie voor een voorbeeld een uitspraak van de rechtbank Den Bosch van 17 augustus

126 Zie resp. Hof Amsterdam 4 mei 2011, ECLI:NL:GHAMS:2011:BX5697 en Hof Arnhem-Leeuwarden 12 mei 2011, ECLI:NL:GHARN:2011:BQ4338. Zie meer algemeen over het gebruik van verklaringen van niet-bevraagde getuigen HR 4 juni 2013, ECLI:NL:HR:2013:CA1782 (*post-Vidgen*).

127 In die zin Hof Den Haag 5 september 2011, ECLI:NL:RBSGR:2011:BR6672.

128 A.J. Machielse, aant. 1.5 op art. 192 (bijgewerkt tot 26 maart 2018), in: Noyon/Langemeijer & Rammelink.

129 Zie art. 192 lid 1 sub 1 voor strafzaken, sub 2 voor overige zaken.

130 Van zaken waarin art. 444 Sr werd tenlastegelegd zijn in het geheel geen op rechtspraak.nl gepubliceerde uitspraken voorhanden. Ter zake van overtreding van art. 192 Sr zijn enkele uitspraken te vinden, die echter ook betrekking hebben op de situatie dat de getuige in strijd met zijn wettelijke plicht weigert te verklaren, vgl. HR 11 december 2018, ECLI:NL:HR:2018:2277.

2012, waarin de getuige werd vervolgd wegens meeneed, gepleegd in een verhoor bij de rechter-commissaris, en het geen gehoor geven aan de oproep om vervolgens ter zitting van de meervoudige kamer als getuige te verschijnen.¹³¹ De zeldzaamheid van een vervolging voor deze strafbepaling gaf de verdediging in die zaak overigens aanleiding om een niet-ontvankelijkheidsverweer te voeren, dat door de rechtbank niet verrassend werd verworpen. De gang van zaken doet wel vermoeden dat het openbaar ministerie ambtshalve, en niet bijvoorbeeld na een aangifte van (een van) de rechters, tot vervolging is overgegaan. Het lijkt erop dat de rechter in praktisch opzicht meer heeft aan het uitvaardigen van een bevel tot medebrenging en, als dit vruchteloos blijft, doorgaans geen meer heil ziet in het initiëren van een strafprocedure ter zake van artikel 192 of 444 Sr.¹³²

Verklaringsplicht

Is de getuige of deskundige eenmaal verschenen, dan rust op hem de plicht om de hem gestelde vragen te beantwoorden en zich eventueel onder ede te laten stellen. Weigert een getuige zonder wettige grond¹³³ zich te laten beëdigen of te verklaren, dan beschikt de rechter(-commissaris) over het dwangmiddel van gijzeling. Dit bevel kan op grond van artikel 51m lid 3 Sv niet worden gegeven ten aanzien van deskundigen, en bij getuigen uitsluitend als dit in het belang van het onderzoek dringend noodzakelijk is.¹³⁴ Wanneer op voorhand duidelijk is dat een gijzeling de getuige niet op andere gedachten zal brengen, is geen sprake van die dringende noodzakelijkheid: de gijzeling zal dan immers geen nut hebben.¹³⁵ Het feit dat de getuige gedetineerd zit zal al snel moeten leiden tot het oordeel dat de gijzeling geen effect zal hebben en dus niet dringend noodzakelijk is.¹³⁶ Ook als op een andere manier duidelijkheid kan worden verkregen over hetgeen de getuige zou kunnen verklaren, behoort gijzeling achterwege te blijven.¹³⁷ In de literatuur wordt bovendien aangenomen dat de ernst van het gepleegde feit een rol kan spelen. Een vergaand dwangmiddel als gijzeling zal minder snel in de rede liggen wanneer het 'slechts' gaat om het tot klaarheid brengen van een eenvoudig of licht

131 Rb. 's-Hertogenbosch 17 augustus 2012, ECLI:NL:RBSHE:2012:BX4800.

132 Zie ook conclusie AG Knigge, 4 september 2018, ECLI:NL:PHR:2018:913, onder 6.18, die deze artikelen een 'weinig effectief middel' noemt om een getuige te bewegen aan zijn verplichtingen te voldoen.

133 D.w.z. zonder dat hem een verschoningsrecht toekomt (zie hierna).

134 Vgl. art. 221 Sv voor de RC en art. 294 lid 1 Sv voor de zittingsrechter.

135 Zie bijv. HR 29 november 1981, NJ 1982, 138, m.nt. ThWvV.

136 HR 1 februari 1994, NJ 1994, 427, m.nt. C.; HR 2 februari 2016, ECLI:NL:HR:2016:177.

137 M.I. Veldt, aant. 3.3. op art. 294 (bijgewerkt tot 1 augustus 2003), in: Melai/Groenhuijsen e.a.

vergriep.¹³⁸ Het bevel tot gijzeling is bovendien uitsluitend bedoeld als presiemiddel voor de weigerachtige getuige, en niet voor de getuige die leugenachtig verklaart.¹³⁹ Een grensgeval kan zich voordoen wanneer een getuige volstrekt ongeloofwaardig verklaart dat hij zich niets kan herinneren. In een oud arrest uit 1926 heeft de Hoge Raad geoordeeld dat een getuige die eerst wel vragen beantwoordde, maar op enig moment aangaf geen verdere uitleg meer te kunnen geven (hoewel de rechtbank kon vaststellen dat hij er meer van afwist), weliswaar een onjuiste verklaring aflegde, maar niet als weigerachtig kon worden aangemerkt.¹⁴⁰ In de literatuur is inmiddels de opvatting gehuldigd dat het een getuige daarmee (te) gemakkelijk wordt gemaakt en het belang van waarheidsvinding zou moeten prevaleren, in die zin dat ook in een dergelijke situatie een getuige moet kunnen worden gegijzeld.¹⁴¹ Ook in de rechtspraak wordt de verklaring 'van niets (meer) te weten', onder omstandigheden aangemerkt als een weigering om te getuigen. In die gevallen moet wel met een behoorlijke mate van zekerheid kunnen worden vastgesteld dat de getuige wel degelijk kennis heeft van de feiten.¹⁴²

Het bevel kan worden gegeven door de rechter-commissaris die zich met een weigerachtige getuige geconfronteerd ziet. Nadat hij tot gijzeling heeft besloten moet hij de rechtbank daarvan binnen 24 uur verslag doen, waarna de rechtbank binnen 48 uur moet beslissen over de eventuele verlenging van de gijzeling.¹⁴³ De gijzeling kan door de rechtbank vervolgens steeds met twaalf dagen worden verlengd.¹⁴⁴ De getuige heeft recht op bijstand van een advocaat en heeft de mogelijkheid van beroep en cassatie tegen de afwijzing van een verzoek om ontslag uit de gijzeling.¹⁴⁵ De gijzeling eindigt op grond van artikel 223 Sv in ieder geval wanneer de getuige alsnog zijn plicht om te verklaren nakomt, wanneer zijn getuigenis niet meer nodig is of wanneer het onderzoek van de rechter-commissaris is beëindigd.

Wanneer de rechter ter zitting te maken krijgt met een weigerachtige getuige, geldt dezelfde maatstaf: de gijzeling moet in het belang van het onderzoek dringend noodzakelijk zijn. Artikel 294 lid 2 Sv bepaalt dat het bevel

138 P.P.J. van der Meij, aant. 2 op art. 221 (bijgewerkt tot 1 juli 2018), in: *Tekst & Commentaar Strafvordering*; D.M.H.R. Garé, aant. 3.2 op art. 221 (bijgewerkt tot 1 augustus 2000), in: Melai/Groenhuijsen e.a. Ook in de rechtspraak komt men een dergelijke redenering tegen: Rb. Rotterdam 29 mei 2009, ECLI:NL:RBROT:2009:BI5776; Rb. Oost-Brabant 17 juli 2014, ECLI:NL:RBOBR:2014:4028.

139 Zie in die zin reeds de memorie van toelichting bij de invoering van het wetboek, *Kamerstukken II* 1913/14, 286, 3, p. 109.

140 HR 18 oktober 1926, *NJ* 1926, p. 1204.

141 Corstens/Borgers & Kooijmans 2018, p. 408; D.M.H.R. Garé, aant. 3 op art. 221 (bijgewerkt tot 1 augustus 2000), in: Melai/Groenhuijsen e.a.

142 Rb. Oost-Brabant 17 juli 2014, ECLI:NL:RBOBR:2014:4028: de wetenschap van de getuige kon uit OVC-gesprekken worden afgeleid.

143 Art. 221 Sv.

144 Art. 222 Sv.

145 Art. 225 resp. 223 lid 3 Sv.

een maximale geldigheidsduur van dertig dagen heeft. Bovendien moet de rechter beslissen op welk tijdstip de getuige opnieuw aan hem wordt voorgeleid, zodat kan worden bezien of voortdurende van de gijzeling vanwege de volharding in de weigering nog noodzakelijk is. Het bevel kan niet voortduren wanneer het onderzoek ter terechtzitting is gesloten, aangezien de gijzeling dan niet meer kan bijdragen aan de waarheidsvinding.¹⁴⁶ De mogelijkheden van rechtsbijstand en hoger beroep en cassatie gelden ook bij gijzeling in deze fase van het geding.¹⁴⁷

Een onderzoek in de rechtspraak wijst uit dat van de mogelijkheid tot gijzeling met enige regelmaat gebruik wordt gemaakt. De vraag of de gijzeling tot het beoogde doel leidt, namelijk dat de getuige alsnog gaat verklaren, is minder eenvoudig te beantwoorden. In de rechtspraak is wel een enkel voorbeeld te vinden waarin van gijzeling werd afgezien omdat in redelijkheid niet kon worden verwacht dat de getuige op zijn weigering zou terugkomen. In een enkel geval werd daarbij expliciet overwogen dat de sanctie op weigering – waaronder zowel de gijzeling als een strafvervolgning op grond van artikel 192 Sr moet worden verstaan – onvoldoende kracht zal hebben om de getuige van gedachten te doen veranderen.¹⁴⁸ In de gepubliceerde rechtspraak is niet goed zicht te krijgen op de gevallen waarin een gijzeling wel tot het beoogde doel leidt, al was het maar omdat dergelijke ontwikkelingen ter zitting doorgaans niet in de uitspraak worden vermeld. Ook kan worden aangenomen dat in voorkomende gevallen de dreiging met gijzeling reeds het gewenste resultaat oplevert. Het is al met al redelijk te veronderstellen dat het instrument van gijzeling een bijdrage levert aan de verklaringsbereidheid van getuigen en daarmee aan de waarheidsvinding. Toch rijst ook de vraag of een getuige die onder grote druk wordt bewogen te verklaren, per se waarheidsgetrouwe verklaringen zal afleggen. Met name wanneer door de getuige gevreesd wordt voor represailles van de zijde van de verdachte, is niet ondenkbaar dat de getuige in zijn afgedwongen verklaring de waarheid geweld aandoet. Wanneer hij daarbij evident onjuist verklaart kan een vervolging wegens meened volgen (zie hierna). Maar voor een onwillige getuige die draait, ontwijkende antwoorden geeft of zich veel niet meer zegt te herinneren, schieten de bestaande remedies te kort. Uiteraard is het uiteindelijk aan de rechter om te beoordelen aan welke verklaringen het meeste geloof moet worden gehecht. Wanneer het vermoeden bestaat dat de verdachte de hand heeft in de onwil van de getuige kan daarmee onder omstandigheden ook in voor de verdachte ongunstige

146 Corstens/Borgers & Kooijmans 2018, p. 729-730.

147 Art. 294 lid 2 en 4 jo. 223 lid 3 Sv.

148 HR 24 november 1981, NJ 1982, 138, m.nt. Th.W.v.V.; HR 1 februari 1994, NJ 1994, 427, m.nt. C.

zin rekening worden gehouden.¹⁴⁹ Het gaat dan vaak om getuigen die eerder belastend over de verdachte hebben verklaard. In die gevallen blijkt ook de Nederlandse rechter geneigd om terug te grijpen op die eerdere verklaringen, zodat de latere weigering van de getuige niet tot 'onaanvaardbare ontwrichting van de bewijsvoering' hoeft te leiden.¹⁵⁰

Dit laat uiteraard onverlet dat het voor de waarheidsvinding weinig bevorderlijk is wanneer een getuigenverklaring niet door ondervraging kan worden getoetst. Speciaal voor dergelijke situaties is in het wetboek ook de regeling van de bedreigde getuige opgenomen (artikel 226a-226f Sv). Het gaat dan om de situatie waarin een getuige of een derde zich door het afleggen van een getuigenverklaring 'zodanig bedreigd kan achten dat, naar redelijkerwijze moet worden aangenomen, voor het leven, de gezondheid of de veiligheid dan wel de ontwrichting van het gezinsleven of het sociaal-economisch bestaan van die getuige of die andere persoon moet worden gevreesd' (artikel 226a lid 1 sub a Sv). De getuige kan dan anoniem, al dan niet in aanwezigheid van de raadsman en de officier van justitie, door de rechter-commissaris worden gehoord.¹⁵¹ Deze situatie moet echter worden onderscheiden van de situatie waarin een niet-anonieme getuige weigert een verklaring af te leggen en daarom kan worden gegijzeld.

Uit de hiervoor beschreven regeling blijkt dat de waarheidsvinding zo zwaarwegend wordt geacht dat de individuele vrijheid daaraan ondergeschikt kan worden gemaakt. Toch moet het streven om de waarheid te achterhalen in bepaalde gevallen wijken voor andere maatschappelijke belangen.¹⁵² Voor die gevallen is het verschoningsrecht in het leven geroepen, op grond waarvan bijvoorbeeld verwanten van de verdachte of professionele geheimhouders zoals advocaten en artsen, worden ontslagen van hun plicht tot antwoorden. Ook wanneer iemand zichzelf door het afleggen van een verklaring zal belasten, komt hem een verschoningsrecht toe.¹⁵³ Daarnaast is in de rechtspraak het verschoningsrecht van journalisten erkend, wanneer het gaat om de bescherming van hun bron.¹⁵⁴ In 2018 is een wetsvoorstel aangenomen waarmee

149 Ook het EHRM is van oordeel dat het onaanvaardbaar is dat een verdachte profiteert van de angst die hij bij getuigen heeft ingeboezemd en dat 'no court could be expected to allow the integrity of its proceedings to be subverted in this way', zie EHRM 15 december 2011, appl.nos. 26766/05 + 22228/06 (Al-Khawaja & Tahery v. UK), NJ 2012, 283, m.nt. Schalken en Alkema, par. 123.

150 Zie de overweging van het hof in het arrest dat leidde tot HR 1 februari 1994, NJ 1994, 427, m.nt. C.

151 Zie de regeling in art. 226a tot f Sv, uitgebreid Beijer 1997.

152 Zie daarover uitgebreider Brants & Spronken 2006, p. 1-3.

153 Art. 217-219b Sv.

154 Vgl. (in een civiele zaak) HR 10 mei 1996, NJ 1996, 578, m.nt. E.J. Dommering. Dit arrest werd gewezen naar aanleiding van EHRM 27 maart 1996, NJ 1996, 577 (Goodwin v. UK).

dit verschoningsrecht in de wet is vastgelegd.¹⁵⁵ In datzelfde jaar waren er overigens enkele incidenten waarbij bleek dat het openbaar ministerie journalisten had afgeluisterd. In de commotie die daarop ontstond werd het belang van het journalistieke verschoningsrecht nog eens onderstreept.¹⁵⁶ In zaken waarin door een getuige een beroep op het verschoningsrecht wordt gedaan, wordt dit beroep doorgaans vrij streng getoetst. Zo werd de getuige die was beschoten maar de naam van de schutter niet wilde noemen omdat hij zichzelf daarmee mogelijk indirect zou kunnen belasten – het onderzoek zou nadere informatie over zijn criminele handel en wandel aan het licht kunnen brengen – met goedvinden van de Hoge Raad in gijzeling genomen.¹⁵⁷ Uit die benadering spreekt het belang en de vanzelfsprekendheid van de getuigplicht. Illustratief daarvoor is ook dat de rechter niet verplicht is de getuige te wijzen op een mogelijk verschoningsrecht.¹⁵⁸

De getuige of deskundige die wel verschijnt maar zonder geldige reden weigert te verklaren, kan op grond van artikel 192 Sr worden vervolgd. In de praktijk blijkt vervolging op deze grond net zo zelden voor te komen als een vervolging wegens het ongeoorloofd wegblijven, zoals hiervoor al aan de orde kwam. Een voorbeeld biedt een uitspraak van de rechtbank Noord-Holland in het geval van een getuige die niet wenste te verklaren in het kader van het liquidatieproces Passage.¹⁵⁹ Deze getuige was reeds onherroepelijk veroordeeld voor betrokkenheid bij een van de in het Passage-onderzoek betrokken liquidaties, maar beriep zich desalniettemin op zijn verschoningsrecht. Het hof oordeelde dat de getuige geen verschoningsrecht toekwam en beval de gijzeling van de getuige, die echter in zijn weigering volhardde. Vervolgens werd tegen hem een strafvervolging ingesteld. De rechtbank veroordeelde de weigerachtige getuige, mede omdat hij niet concretiseerde op grond waarvan hij meende een beroep op het verschoningsrecht te kunnen doen. De rechtbank veroordeelde de verdachte tot een gevangenisstraf voor de duur van 101 dagen en overwoog daarbij dat ‘verdachte [...] daarmee de ongestoorde gang van de rechtspleging in een zaak waarin zeer kwalijke feiten aan de orde zijn, ernstig [heeft] belemmerd’.¹⁶⁰

155 Wetsvoorstel tot wijziging van het Wetboek van Strafvordering tot vastlegging van het recht op bronbescherming bij vrije nieuwsgaring (Wet bronbescherming in strafzaken), *Kamerstukken II* 2014/15, 34032, 2.

156 Vgl. ‘Grapperhaus over schenden bronbescherming pers: Ik neem dit hoog op’, *NOS*, 5 juli 2018,

157 HR 30 september 2014, ECLI:NL:HR:2014:2859.

158 HR 30 augustus 2005, *NJ* 2005, 543. Wel is de rechter verplicht om te vragen naar eventuele verwantschap met de verdachte (art. 290 lid 2 Sv), hoewel het achterwege blijven van die vraag niet tot nietigheid leidt, zie HR 2 juni 1936, *NJ* 1936, 992.

159 Rb. Noord-Holland 21 april 2015, ECLI:NL:RBNHO:2015:4476.

160 Het hof veroordeelde de verdachte in hoger beroep tot vijf weken gevangenisstraf en paste ten aanzien van een latere weigering art. 9a Sr toe: Hof Amsterdam 20 maart 2017, ECLI:NL:GHAMS:2017:796 en ECLI:NL:GHAMS:2017:797. De uitspraken zijn in cassatie bevestigd: HR 11 december 2018, ECLI:NL:HR:2018:2277 en ECLI:NL:HR:2018:2278.

Het tweede lid van artikel 192 Sr voorziet in een bijzondere bepaling voor de getuige met wie het openbaar ministerie een overeenkomst is aangegaan, inhoudende dat hij in ruil voor strafvermindering een verklaring zal afleggen tegen een medeverdachte. Wanneer de getuige alsnog weigert een verklaring af te leggen, kan aan hem een maximale gevangenisstraf van een jaar of een geldboete van de vijfde categorie worden opgelegd. De ratio van deze bepaling lijkt echter niet zozeer de waarheidsvinding te zijn, als wel de wens om de getuige, ook als zijn eigen strafzaak inmiddels is afgedaan, aan zijn verplichting tot verklaren te kunnen houden.¹⁶¹ Zoals reeds werd verwacht is het praktisch belang van deze bepaling beperkt, nu voor zover valt na te gaan nog nooit iemand voor deze specifieke vorm van artikel 192 Sr is vervolgd.¹⁶²

Een bijzondere strafuitsluitingsgrond is opgenomen in het derde lid van artikel 193 Sr, voor de partij in een burgerlijke procedure die als getuige weigert op de haar gestelde vragen te antwoorden. Daaraan ligt het uitgangspunt ten grondslag dat niemand mag worden gedwongen tegen zichzelf getuigenis af te leggen.¹⁶³

Naar waarheid verklaren

De getuige die verplicht is om vragen te beantwoorden, is eveneens verplicht om deze vragen naar waarheid te beantwoorden. Voor de deskundige geldt de verplichting om naar waarheid en geweten te verklaren.¹⁶⁴ Die verplichting kan worden onderstreept door de getuige en/of deskundige te beëdiggen. Bij de rechter-commissaris is dat geen vanzelfsprekendheid. De wetgever achtte dit bij de invoering van het wetboek in 1926 niet passen bij het onmiddellijke strafproces dat hem voor ogen stond, omdat dan het verschil tussen het gerechtelijk vooronderzoek en het eindonderzoek te klein zou worden.¹⁶⁵ Desalniettemin kan in bepaalde gevallen wel tot beëdiging worden overgegaan, onder meer wanneer er reden is om aan te nemen dat de getuige of deskundige niet nogmaals ter terechtzitting zal kunnen worden gehoord.¹⁶⁶ Later is daaraan toegevoegd dat voor beëdiging kan worden gekozen wanneer de rechter-commissaris dat in verband met de betrouwbaarheid van de verklaring nood-

161 Memorie van toelichting, *Kamerstukken II* 2001/02, 28017, 3, p. 1-2.

162 Crijns 2010, p. 106-108. Dit kan met name worden verklaard door het feit dat de strafzaak tegen de getuige doorgaans wordt afgedaan na de afwikkeling van de strafzaak waarin de getuige verklaringen moet afleggen, zie ook punt 7.8 van de Aanwijzing toezeggingen aan getuigen in strafzaken van 1 januari 2013, *Stcrt.* 2012, 26860.

163 Bijlage bij de memorie van antwoord, *Kamerstukken II* 1981, 10377, 8, p. 9. Daarbij moet worden bedacht dat de bewijslevering in civiele zaken op meer punten afwijkt dan die in strafzaken, aangezien partijen in een civiele procedure vóór invoering van de hier genoemde wet überhaupt geen getuigenis konden afleggen, juist omdat de betrouwbaarheid van die verklaring onvoldoende zou zijn gewaarborgd.

164 Zie art. 216a Sv bij een verhoor door de RC.

165 Memorie van toelichting, *Kamerstukken II* 1913/14, 286, 3, p. 115.

166 Daarnaast zijn er bepalingen opgenomen voor bedreigde of afgeschermd getuigen, of getuigen aan wie toezeggingen zijn gedaan, zie art. 216 lid 1 Sv.

zakelijk vindt.¹⁶⁷ In de praktijk vindt beëdiging op die grond vaak plaats naar aanleiding van een of meerdere verzoeken daartoe van de raadsman of de officier van justitie. Die verzoeken komen veelal voort uit een moeizaam verloop van het verhoor, waarbij de getuige er nog eens van moet worden doordrongen dat hij de waarheid dient te spreken.¹⁶⁸ Artikel 216 lid 3 Sv schrijft voor dat de rechter-commissaris tot beëdiging van de deskundige kan overgaan wanneer hij dat noodzakelijk acht. Een specifieke reden, zoals twijfel aan de juistheid van zijn bevindingen, wordt door de wet niet gegeven maar kan wel een rol spelen.¹⁶⁹

Wanneer getuigen of deskundigen ter zitting worden gehoord, is beëdiging verplicht.¹⁷⁰ De wetgever heeft het met het oog op de waarheidsvinding van belang geacht om alle getuigen wat dat aangaat hetzelfde te behandelen, waarbij het aan de rechter is om de geloofwaardigheid van de afgelegde verklaringen te wegen.¹⁷¹ Alleen getuigen onder de zestien jaar en personen die vanwege de gebrekkige ontwikkeling of ziekelijke stoornis van de geestvermogens de betekenis van de eed onvoldoende beseffen, worden slechts aangemaand om naar waarheid te verklaren.¹⁷² De wijze van eedaflegging is geregeld in de Eedswet. De getuige kan kiezen voor de eed of de belofte, tenzij zijn godsdienstige gezindheid hem gebiedt de eed op een andere wijze af te leggen.¹⁷³

Het beëdiggen van getuigen vormt een waarborg voor de waarheidsvinding omdat daarmee het afleggen van een onjuiste verklaring strafbaar wordt. Artikel 207 lid 1 Sr stelt een maximale gevangenisstraf van zes jaren of een geldboete van de vierde categorie op het mondeling of schriftelijk, persoonlijk of door een bijzonder daartoe gemachtigde, opzettelijk afleggen van een valse verklaring onder ede in de gevallen waarin een wettelijk voorschrift een verklaring onder ede vordert of daaraan rechtsgevolgen verbindt. Een gevangenisstraf van negen jaren of geldboete van de vijfde categorie kan worden opgelegd wanneer het gaat om een valse verklaring die is afgelegd in een strafzaak ten nadele van de beklaagde of verdachte (artikel 207 lid 2 Sr). Artikel 207a en 207b Sr voorzien in strafbepalingen voor meineed gepleegd ten overstaan van een internationaal gerecht of bij gelegenheid van een videoconferen-

167 Art. 216 lid 2 Sv, ingevoerd in 2000 bij de herziening van het gerechtelijk vooronderzoek, zie *Stb.* 2000, 32.

168 P.P.J. van der Meij, aant. 3 op art. 216 (bijgewerkt tot 1 juli 2018), in: *Tekst & Commentaar Strafvordering*.

169 Nota van wijziging bij Wet deskundige in strafzaken, *Kamerstukken II* 2007/08, 31116, 7, p. 4.

170 Art. 290 lid 4 Sv voor getuigen, waarbij een uitzondering bestaat voor minderjarigen en personen met een gebrekkige ontwikkeling van de geestvermogens, die slechts worden gemaand de waarheid te spreken. De beëdiging van de deskundige is geregeld in art. 51m lid 2 Sv.

171 Memorie van toelichting, *Kamerstukken II* 1913/14, 286, 3, p. 121.

172 Art. 290 lid 4 jo. 216a lid 2 Sv.

173 Art. 1 Eedswet 1911, zie voor de gelijkstelling van de eed en belofte de Eedswet 1971.

tie, wanneer krachtens verdrag een verklaring onder ede wordt gevorderd. De strafbaarstelling van meined is opgenomen in een afzonderlijke titel in het Wetboek van Strafrecht. Daaruit kan worden afgeleid dat de wetgever dit delict niet zozeer als een misdrijf tegen het openbaar gezag beschouwde, maar als een misdrijf met een geheel eigen karakter.¹⁷⁴ Aangenomen wordt dat de strafbaarstelling dient ter bescherming van de openbare trouw, en meer indirect ter bevordering van het gezag van de rechtspleging en een correcte, integere taakuitoefening (wanneer het gaat om de ambts- of beroepseed).¹⁷⁵

Onder een valse verklaring in de zin van artikel 207 Sr is te verstaan een verklaring die voor wat betreft haar inhoud in strijd is met de waarheid.¹⁷⁶ Het weglaten van relevante informatie levert slechts meined op wanneer er een rechtsplicht tot spreken bestaat. Een dergelijke situatie kan zich bijvoorbeeld voordoen bij het op ambtseed opmaken van een proces-verbaal.¹⁷⁷ Een bewijsrechtelijk soms lastig punt is het vereiste van opzet: de getuige moet ten tijde van het afleggen van de verklaring opzet hebben op de valsheid daarvan. Het enkele feit dat zijn verklaring niet overeenstemt met andere getuigenverklaringen is daarvoor doorgaans onvoldoende.¹⁷⁸ Een bewezenverklaring moet achterwege blijven als niet kan worden uitgesloten dat de getuige zich heeft vergist.¹⁷⁹ Bovendien moet het opzet aanwezig zijn op het moment van afleggen van de verklaring, hetgeen met een voldoende mate van zekerheid moet kunnen worden vastgesteld.¹⁸⁰ Uitlokking van of medeplichtigheid aan meined is eveneens mogelijk, bijvoorbeeld wanneer een getuige door een advocaat ter zitting wordt opgeroepen of meegebracht, terwijl deze weet dat de getuige niet naar waarheid zal verklaren.¹⁸¹

Het is niet altijd duidelijk wanneer kan worden gesproken van een voltooide meined. Het verhoor van de getuige zal in ieder geval moeten zijn afgerond. Wanneer de meined zich voordoet ter zitting kan dit eenvoudig worden

174 A.J. Machielse, aant. 1.4. op art. 192 (bijgewerkt tot 26 maart 2018), in: Noyon/Langemeijer & Remmelink.

175 W. Geelhoed, aant. 5 op art. 207 (bijgewerkt tot 1 juli 2018), in: Tekst & Commentaar Strafrecht. Ook het door politiebeambten valselijk en onder ambtseed of -belofte opmaken van een proces-verbaal kan overtreding van art. 207 Sr opleveren, zie bijvoorbeeld Rb. Zutphen 11 december 2007, ECLI:NL:RBZUT:2007:BB9812.

176 Smidt 1881, p. 225.

177 HR 21 januari 2003, NJ 2004, 364 en in vervolg daarop HR 7 februari 2006, NJ 2007, 396, m.nt. De Jong. Dat een veroordeling voor meined in verband met het niet vermelden van informatie bewijsrechtelijk lastig is, blijkt ook uit Hof Den Bosch 9 maart 2010, ECLI:NL:GHSHE:2010:BL8610 in een artikel 12 Sv-procedure.

178 Vgl. HR 2 juni 2015, ECLI:NL:HR:2015:1455.

179 HR 17 november 2009, NJ 2009, 588.

180 Zie HR 30 mei 2006, ECLI:NL:HR:2006:AV2343, waarin niet met zekerheid kon worden vastgesteld dat de getuige op het moment van afleggen van de verklaring reeds op de hoogte was van de onjuistheid ervan, en in dezelfde zin HR 22 mei 2005, ECLI:NL:HR:2012:BU6926.

181 HR 10 maart 1992, NJ 1992, 581; zie voor een voorbeeld waarin uiteindelijk werd vrijgesproken Rb. Rotterdam 29 april 2009, ECLI:NL:RBROT:2009:BI2759.

vastgesteld met toepassing van de procedure die in artikel 295 Sv is voorgeschreven. Blijkens die bepaling kan de rechter nader onderzoek bevelen wanneer de getuige ervan wordt verdacht ter zitting meeneed te hebben gepleegd (artikel 295 lid 1 Sv). De griffier maakt dan het proces-verbaal op met daarin opgenomen de verklaring van de getuige. Nadat het proces-verbaal door de voorzitter, de rechters en de griffier is ondertekend, wordt aan de getuige gevraagd of hij volhardt in zijn verklaring en of hij deze wil ondertekenen (artikel 295 lid 3 Sv). Dit biedt hem de gelegenheid zich nog op zijn verklaring te bezinnen.¹⁸² Wanneer hij op dat moment aangeeft niet in zijn verklaring te volharden, kan van een voltooide meeneed niet worden gesproken.¹⁸³ Blijft de getuige bij zijn verklaring dan kan hij op last van de officier van justitie onmiddellijk worden aangehouden. De rechtbank kan de officier van justitie tevens bevelen om nader onderzoek te vorderen bij de rechter-commissaris (artikel 295 lid 4 Sv). Die bepaling is in zoverre bijzonder, dat daarmee aan de rechtbank de mogelijkheid wordt geboden de officier van justitie te dwingen van zijn vervolgingsrecht gebruik te maken.¹⁸⁴ Op de beslissing van de officier van justitie om de vervolging na het onderzoek van de rechter-commissaris al dan niet voort te zetten kan de rechter geen zelfstandige invloed uitoefenen. Wel staat bij niet-vervolgen de klachtprocedure van artikel 12 Sv open. In een dergelijke situatie oordeelde het hof Den Bosch de klacht gegrond en overwoog:

‘Het hof is daarbij van oordeel dat, anders dan het openbaar ministerie stelt, een meeneed zo deze bewijsbaar is, vervolgd dient te worden. Een meeneed ten overstaan van een rechter ondermijnt de waarheidsvinding in een rechtstaat, hetgeen direct en in ernstige mate het algemeen belang raakt.’¹⁸⁵

Ook in strafmotiveringen van bewezenverklarde gevallen van meeneed wordt vaak gewezen op de nadelige gevolgen voor het functioneren van het gerechtelijk apparaat, het gezag van de rechter en de waarheidsvinding.¹⁸⁶

In het geval dat na onherroepelijk worden van de uitspraak komt vast te staan dat een getuige of deskundige zich aan meeneed heeft schuldig gemaakt, en het ernstige vermoeden bestaat dat de rechter, als hij hiermee bekend was geweest, tot een veroordeling was gekomen, kan een vordering herziening ten nadele worden gedaan. Sinds de inwerkingtreding van de Wet herziening ten nadele in 2013 vormt deze omstandigheid een zelfstandige grond voor een dergelijk herzieningsverzoek, mits zo’n verzoek in het belang is van een

182 Corstens/Borgers & Kooijmans 2018, p. 731.

183 Memorie van toelichting, *Kamerstukken II* 1913/14, 286, 3, p. 124.

184 Blok & Bezier II, p. 61.

185 Hof Den Bosch 22 februari 2000, *NJ* 2000, 322. Uit het gepubliceerde arrest blijkt overigens niet door wie de artikel 12-klacht werd ingediend.

186 Zie bijv. Rb. Den Haag 26 oktober 2010, ECLI:NL:RBSGR:2010:BO1712; Rb. Oost-Brabant 3 september 2013; ECLI:NL:RBOBR:2013:4888.

goede rechtsbedeling (artikel 482a lid 1 aanhef en onder c Sv) en de strafbare feiten nog niet zijn verjaard (artikel 482b lid 3 onder b Sv). Deze herzieningsgrond achtte de wetgever in het bijzonder noodzakelijk gelet op de ondermijning van het gezag van de rechter die het gevolg is van meened.¹⁸⁷

Overige bepalingen

Het Wetboek van Strafvordering biedt de zittingsrechter enkele andere instrumenten om ongewenste beïnvloeding van getuigen te voorkomen. Op grond van artikel 288a Sv is het aan de voorzitter om te bepalen in welke volgorde hij de verschenen getuigen en deskundigen zal horen. De getuigen die nog niet aan de beurt zijn wachten in het voor hen bestemde vertrek (artikel 289 lid 1 Sv), tenzij zij toestemming hebben van de voorzitter om zich tot een bepaald tijdstip te verwijderen (artikel 289 lid 2 Sv). De voorzitter kan tevens besluiten dat de verschillende procesdeelnemers naar afzonderlijke ruimten worden geleid (artikel 288a lid 1 Sv). Artikel 289 Sv biedt de voorzitter verder de bevoegdheid om ook andere maatregelen te nemen om ervoor te zorgen dat de getuigen zich niet met elkaar onderhouden of kennis nemen van de eerder ter terechtzitting afgelegde verklaringen van de verdachte of andere getuigen. Dit kan bijvoorbeeld door de reeds gehoorde getuigen een spreekverbod op te leggen, of door een tijdelijke inname van de mobiele telefoons gedurende de tijd dat de getuigen in afzonderlijke ruimten wachten.¹⁸⁸

In de praktijk is het gebruikelijk dat de ter zitting te horen getuigen op de gang wachten totdat de verdachte een verklaring heeft afgelegd, waarna zij één voor één door de bode worden binnengelaten. Na het afleggen van de verklaring blijven de getuigen in de zittingszaal, tenzij zij van de voorzitter toestemming krijgen te vertrekken.¹⁸⁹ Deze bepaling strekt ertoe dat zowel de rechter als de procespartijen gedurende het gehele onderzoek de gelegenheid hebben om die getuige nadere vragen te stellen of om te bewerkstelligen dat getuigen met elkaars verklaringen worden geconfronteerd, dan wel afzonderlijk of in elkaars bijzijn nogmaals worden gehoord.¹⁹⁰ De mogelijkheid van confrontatie van de getuigen (de wet spreekt van 'tegenover elkaar stellen') is neergelegd in artikel 297 lid 1 Sv. Wanneer de getuige zich mogelijk onvrij voelt om in de aanwezigheid van een andere (reeds gehoorde) getuige of de verdachte te verklaren, kan worden beslist dat deze de zittingszaal tijdelijk moet verlaten (artikel 297 lid 2 en 3 Sv). Het is ongebruikelijk dat de rechter aanvullende maatregelen treft, zoals het hiervoor genoemde spreekverbod.

187 Memorie van toelichting, *Kamerstukken II* 2008/09, 32044, 3, p. 15. Om die reden is herziening op deze grond mogelijk voor alle strafbare feiten, en niet alleen voor de zware delicten waarvoor herziening na een 'novum' mogelijk is.

188 T. Blom, aant. 6 op art. 289 (bijgewerkt tot 1 juni 2003), in: Melai/Groenhuijsen e.a.

189 Art. 296 lid 1 Sv schrijft voor dat de voorzitter de getuige alleen kan laten vertrekken wanneer de officier van justitie en de verdachte daarmee instemmen (afstand doen van de getuige), behalve wanneer het gaat om een beperkt anonieme getuige (art. 296 lid 2 Sv).

190 Vgl. HR 10 juni 2008, *NJ* 2008, 346.

Mogelijk dat de beperkte controleerbaarheid van een dergelijke maatregel daaraan mede debet is.

6.4.2 Beïnvloeding van de verklaringsvrijheid

Voor het beïnvloeden van de verklaringsvrijheid van (potentiële) getuigen heeft de wetgever een aparte strafbepaling gecreëerd. Artikel 285a Sr stelt strafbaar het opzettelijk mondeling, door gebaren, bij geschrift of afbeelding zich uiten jegens een persoon, kennelijk om diens vrijheid om naar waarheid of geweten ten overstaan van een rechter of ambtenaar een verklaring af te leggen te beïnvloeden, terwijl hij weet of ernstige reden heeft te vermoeden dat die verklaring zal worden afgelegd. De maximale straf is vier jaren gevangenisstraf of een geldboete van de vierde categorie. Deze ruime strafbepaling is in 1994 ingevoerd om ook te kunnen optreden in gevallen die (nog) niet als meened kwalificeren.¹⁹¹ Het kan daarbij zowel gaan om het trachten te veranderen van een reeds afgelegde verklaring, als het voorkomen dat überhaupt een verklaring bij de rechter of een (politie)ambtenaar wordt afgelegd.¹⁹² Waar de strafbaarstelling van meened specifiek is gericht op het voorkomen dat getuigen onder ede onwaarheden verklaren, is artikel 285a Sr in de eerste plaats bedoeld om de verklaringsvrijheid te beschermen.¹⁹³ Hoewel het bij deze strafbepaling dus primair draait om de persoonlijke vrijheid van de getuige, zal hiermee doorgaans ook de waarheidsvinding gebaat zijn.

Voor een veroordeling is niet vereist dat vast komt te staan dat er sprake is geweest van daadwerkelijke beïnvloeding.¹⁹⁴ Het is op zichzelf niet strafbaar om iemand te bewegen tot het afleggen van een verklaring, zonder dat invloed wordt uitgeoefend op de inhoud daarvan:

‘Indien deze uiting slechts erop is gericht dat een persoon een verklaring zal afleggen, zonder dat daarbij – met name door bemoeienis met de inhoud van (wezenlijke onderdelen van) die verklaring – de verklaringsvrijheid van die persoon wordt aangetast, is geen sprake van “beïnvloeden”. Dat ligt anders indien de uiting ertoe strekt dat de af te leggen verklaring een bepaalde inhoud zal hebben, bijvoorbeeld doordat een persoon wordt ontmoedigd een belastende verklaring af te leggen of wordt aangemoedigd een ontlastende verklaring af te leggen. Van “beïnvloeden” kan daarbij ook sprake zijn indien de uiting ertoe strekt dat een persoon geen verklaring tegenover een rechter of een ambtenaar zal afleggen.’¹⁹⁵

191 Vgl. memorie van toelichting, *Kamerstukken II*, 1991/92, 22483, 3, p. 39.

192 Zie voor een voorbeeld resp. HR 12 september 2006, *NJ* 2006, 512 en HR 30 augustus 2005, ECLI:NL:HR:2005:AT7093.

193 Aldus expliciet de wetgever in de memorie van toelichting, *Kamerstukken II*, 1991/92, 22483, 3, p. 39.

194 HR 27 mei 2008, *NJ* 2008, 315.

195 HR 27 mei 2008, *NJ* 2008, 315, r.o. 3.5.2.

De wet stelt niet als eis dat iemand wordt bewogen tot het afleggen van een onware verklaring.¹⁹⁶ Het beïnvloeden hoeft ook niet gepaard te gaan met enige vorm van intimidatie.¹⁹⁷ De delictsomschrijving wordt bovendien ruim uitgelegd. De enkele opmerking dat iemand ‘zijn bek moet houden’ kan voor een veroordeling genoeg zijn.¹⁹⁸ Het delict kan ook gepleegd worden door het ter beschikking stellen van de verklaringen van de verdachte aan de aangever.¹⁹⁹ Uit de gepubliceerde uitspraken blijkt dat deze zaken veelal met een werkstraf, al dan niet gecombineerd met een voorwaardelijke gevangenisstraf worden afgedaan, waarbij vaak expliciet aansluiting wordt gezocht bij de afdoening in meeneedzaken.²⁰⁰ Er zijn ook enkele gevallen van advocaten die voor overtreding van dit artikel werden veroordeeld.²⁰¹ Daarbij moet, aldus het hof Amsterdam, wel in ogenschouw worden genomen dat het in het kader van een goede beroepsvervulling niet ongebruikelijk – en soms zelfs aangewezen – is dat advocaten zich laten informeren over hetgeen waarover een getuige zal kunnen verklaren. Iedere vorm van (zaaksgebonden) contact met een getuige brengt echter een zeker risico op beïnvloeding met zich mee. Van een veroordeling kan derhalve pas sprake zijn wanneer kan worden vastgesteld dat er sprake is van een uiting die kennelijk bedoeld is om de verklaringsvrijheid van de getuige te beïnvloeden.²⁰² Bovendien moet worden vastgesteld dat het (voorwaardelijk) opzet van de verdachte mede is gericht op de beïnvloeding.²⁰³

Pogingen om politieagenten of officieren van justitie voor beïnvloeding van de verklaringsvrijheid te laten vervolgen zijn voor zover valt na te gaan steeds gestrand bij het openbaar ministerie of – na een artikel 12 Sv-beklag – bij het gerechtshof.²⁰⁴ Een noemenswaardig voorbeeld in dit verband is een strafzaak waarin enkele politieagenten die door de verdediging als getuigen zouden worden gehoord, voorafgaand aan dat verhoor een getuigentruining hadden gekregen, waarbij ook inhoudelijk over de strafzaak was gesproken. Een en ander had plaatsgevonden op verzoek van de officier van justitie, en

196 HR 13 november 2018, ECLI:NL:HR:2018:2092, r.o. 3.6; AG Knigge stond in zijn daaraan voorafgaande conclusie een meer restrictieve uitleg van art. 285a Sr voor, die door de Hoge Raad echter niet werd gevolgd, CAG 4 september 2018, ECLI:NL:PHR:2018:913.

197 HR 14 september 2010, NJ 2010, 499; HR 20 december 2016, NJ 2018, 34, r.o. 2.4.1.

198 HR 27 mei 2008, NJ 2008, 315.

199 Rb. Almelo 5 juli 2005, ECLI:NL:RBALM:2005:AT8692.

200 Vgl. Hof Den Bosch 24 november 2004, ECLI:NL:GHSHE:2004:AY7986; Rb. Almelo 5 juli 2005, ECLI:NL:RBALM:2005:AT8692; Rb. Amsterdam 1 november 2013, ECLI:NL:RBAMS:2013:7269.

201 Rb. Amsterdam 1 november 2013, ECLI:NL:RBAMS:2013:7269; Hof Den Bosch 24 november 2004, ECLI:NL:GHSHE:2004:AY7986; HR 12 september 2006, NJ 2006, 512.

202 Hof Amsterdam 16 april 2016, ECLI:NL:GHAMS:2016:1270.

203 HR 27 mei 2008, NJ 2008, 315; zie ook CAG Knigge 4 september 2018, ECLI:NL:PHR:2018:913, onder 6.8.

204 Hof Den Bosch 23 september 2008, ECLI:NL:GHSHE:2008:BG2085; en CAG 11 oktober 2005, ECLI:NL:PHR:2005:AU4097, over de na de Schiedammer Parkmoord-zaak ingediende aangifte wegens 285a Sr.

de agenten hadden van de voorbereiding in hun eerste verhoren bij de rechter-commissaris geen melding gemaakt. De verdediging meende dat hier sprake was van beïnvloeding en bewerking van getuigen en verzocht om niet-ontvankelijkverklaring van het openbaar ministerie. Hoewel het hof meende dat de getuigen inderdaad – al dan niet bewust – beïnvloed waren, werd het beroep op niet-ontvankelijkheid verworpen. Het feit dat de getuigentrainster pas naar waarheid ging verklaren nadat de verdediging om een proces-verbaal van meeneed had verzocht, maakte dat niet anders.²⁰⁵ Voor zover bekend is in deze zaak geen aangifte wegens overtreding van artikel 285a Sr gedaan. Gelet op de uitvoerige overwegingen van het hof over het – kort gezegd – ontbreken van kwade bedoelingen is het ook goed mogelijk dat een dergelijke aangifte was stukgelopen op het vereiste dat de beïnvloeding moet zijn gericht op de vrijheid om naar waarheid of geweten te verklaren. Een aangifte wegens beïnvloeding van de verklaringsvrijheid liep ook spaak in een zaak waarin de officier van justitie in de lunchpauze van een verhoor bij de rechter-commissaris met de als getuige gehoorde opsporingsambtenaar een broodje ging eten en bij die gelegenheid het conceptverslag van diens getuigenverklaring met hem doornam. Daarbij had hij de getuige erop gewezen dat de weergave van diens verklaring naar zijn mening in enkele passages niet overeenkwam met zijn afgelegde verklaring en op bepaalde punten onvoldoende duidelijk weergaf wat door de getuige was verklaard. De aangifte werd geseponeerd en de artikel 12-klacht afgewezen, omdat er volgens het hof geen enkel aanknopingspunt bestond voor de verdenking dat de officier van justitie zich aan een strafbaar feit had schuldig gemaakt.²⁰⁶

Het is duidelijk dat de drempel van een strafvervolging in dergelijke gevallen te hoog is, ook als een zekere mate van beïnvloeding van de getuige wel aannemelijk is. De rechter zal in voorkomende gevallen bij de beoordeling van de waarde van de getuigenverklaring rekening moeten houden met die mogelijke beïnvloeding, door de verklaring bijvoorbeeld niet voor het bewijs te gebruiken.²⁰⁷ Ook is disciplinair optreden tegen de betrokkenen mogelijk. Op grond van artikel 34a en 34b Besluit rechtspositie rechtelijke ambtenaren kunnen verschillende disciplinaire maatregelen worden getroffen wanneer sprake is van plichtsverzuim. Daaronder wordt begrepen het overtreden van

205 HR 16 september 2014, ECLI:NL:HR:2014:2671 en het arrest van het Hof Den Haag van 18 juli 2013, ECLI:NL:GHDHA:2013:2670.

206 Hof Den Haag 27 oktober 2015, ECLI:NL:GHDHA:2015:3206. De officier van justitie (die mede naar aanleiding van deze kwestie was ontslagen) diende vervolgens een tuchtklacht in tegen de advocaat die de aangifte namens zijn cliënt had gedaan. De klacht werd ongegrond verklaard (Raad van Discipline Arnhem-Leeuwarden 3 juli 2017, ECLI:NL:TADRARL:2017:117).

207 Zoals ook gebeurde in de zaak van de getuigentraining, zie Hof Den Haag 18 juli 2013, ECLI:NL:GHDHA:2013:2670.

enig voorschrift en het doen of nalaten van datgene wat een goed rechterlijk ambtenaar in gelijke omstandigheden behoort na te laten of te doen.²⁰⁸

Een bijzonder geval deed zich voor in een belastingzaak. De Belastingdienst had naheffingen opgelegd naar aanleiding van de informatie van een anonieme tipgever. In de daarop volgende rechtszaak werd de Belastingdienst door de rechtbank en het hof opgedragen de identiteit van de tipgever bekend te maken. De ter zitting als getuigen opgeroepen FIOD-ambtenaren weigerden die vraag echter te beantwoorden en beriepen zich – naar het oordeel van het hof ten onrechte – op een verschoningsrecht. Uit het verhoor bleek ook dat de ambtenaren door hun werkgever, het ministerie van Financiën, was opgedragen de naam van de tipgever niet prijs te geven. Door de president van het gerechtshof Arnhem-Leeuwarden werd aangifte gedaan van overtreding van artikel 285a Sr door (medewerkers van) het ministerie van Financiën.²⁰⁹ Uit de aangifte spreekt een grote mate van irritatie over de ongewenste en, in de ogen van het hof, zelfs strafbare inmenging van het ministerie met de rechtspleging. De aangifte wordt gemotiveerd met een verwijzing naar artikel 162 Sv, de aangifteverplichting voor overheden. Dat artikel is ingevoerd om de integriteit van de overheid te bewaken en corruptie tegen te gaan. Ook de belangen van waarheidsvinding en een goede rechtsbedeling worden genoemd. De hele gang van zaken wekt de indruk dat het hof hier graag een ‘eigen’ bevoegdheid had gehad om tegen de belemmering van een juiste rechtsgang op te treden. Anders dan in strafzaken had het hof kennelijk geen ambtshalve bevoegdheid de gijzeling van de getuigen te bevelen.²¹⁰ Of het hof anders van die mogelijkheid gebruik had gemaakt is echter niet zeker, omdat de irritatie met name lijkt te zien op de aan de getuigen van hogerhand gegeven instructie. Dat volgt ook uit de beslissing van het hof, waarin de Belastingdienst in het ongelijk werd gesteld. Het hof overwoog daarbij dat de Inspecteur de rechtsorde ernstig had geschonden door onrechtmatig (want in strijd met een onherroepelijke rechterlijke beslissing) te weigeren de identiteit van de tipgever kenbaar te maken.²¹¹ De Hoge Raad heeft de uitspraak van het hof echter vernietigd en daarbij onder meer overwogen dat de FIOD-medewerkers

208 Ten aanzien van politieagenten kan worden opgetreden op basis van art. 76 en 77 Besluit algemene rechtspositie politie. Art. 76 lid 2 bevat een identieke bepaling over plichtsverzuim als art. 34a lid 2 Besluit rechtspositie rechtelijke ambtenaren. Zie over politietucht recht het proefschrift van Van der Steeg 2004. Zie over disciplinair optreden ten aanzien van advocaten par. 6.4.3.

209 ‘Aangifte gerechtshof tegen ministerie van Financiën’, NOS, 28 november 2014.

210 Zie daarover de conclusie van AG IJzerman naar aanleiding van het door de getuigen ingestelde cassatieberoep, 29 april 2014, ECLI:NL:PHR:2015:546, onder 5.29.

211 Hof Arnhem-Leeuwarden 3 februari 2015, ECLI:NL:GHARL:2015:645.

wel een verschoningsrecht hadden.²¹² Naar aanleiding daarvan heeft de president van het hof de aangifte ingetrokken.²¹³

Wanneer een verdachte in een strafzaak onherroepelijk is vrijgesproken of ontslagen van rechtsvervolging, en na het onherroepelijk worden van de uitspraak komt vast te staan dat hij zich in verband met die strafzaak heeft schuldig gemaakt aan het misdrijf van artikel 285a Sr, kan herziening ten nadele worden gevorderd. Daarvoor is wel vereist dat het ernstige vermoeden bestaat dat, zonder die door de verdachte uitgeoefende beïnvloeding, een veroordeling zou zijn gevolgd (artikel 482a lid 1 aanhef en onder d Sv). De belangrijkste reden om deze bepaling in te voeren is dat de wetgever meende dat een verdachte niet zou moeten kunnen profiteren van door hem zelf gepleegde misdrijven. Om die reden werd het ook gerechtvaardigd geacht om, anders dan bij een herziening wegens een 'novum', meermaals herziening mogelijk te maken.²¹⁴ Herziening op deze grond kan ook plaatsvinden wanneer de verdachte zich heeft schuldig gemaakt aan ambtelijke omkoping, dwang en bedreiging.²¹⁵

6.4.3 Tuchtrectelijke maatregelen

Ook advocaten mogen de waarheidsvinding niet belemmeren. In menig geval zal het echter niet in het belang zijn van de cliënt om de waarheid boven tafel te krijgen. De raadsman kan dan, als eenzijdig en partijdig belangenbehartiger, voor lastige dilemma's komen te staan. Het spreekt voor zich dat hij zich niet mag bezondigen aan enig strafbaar feit, zoals het uitlokken van meeneed van door de rechter te horen getuigen.²¹⁶ Voor minder evidente gevallen biedt het tuchtrect soelaas. In de tuchtrectspraak is uitgemaakt dat de advocaat zich moet onthouden van 'al wat naar redelijkerwijs valt te verwachten aan de rechtmatige opsporing van de feiten – in het algemeen: de rechtmatige waarheidsvinding – door de justitiële autoriteiten nadeel zal berokkenen.'²¹⁷ Daaronder valt in ieder geval het doorbreken van de aan zijn cliënt opgelegde beperkingen. Wanneer aan een verdachte op grond van artikel 62 Sv beperkingen in het belang van het onderzoek zijn opgelegd, geldt voor de advocaat

212 HR 18 december 2015, ECLI:NL:HR:2015:3600.

213 'Strafaangifte tegen Financiën ingetrokken', *NRC*, 29 januari 2016. Meer recent heeft zich in de zaak nog een nieuwe verwikkeling voorgedaan, toen naar buiten kwam dat door de Belastingdienst ten onrechte was aangegeven dat met de tipgever geheimhouding was afgesproken: 'Harde kritiek op fiscus in tipgeverszaak zwartsparen', *NRC*, 26 april 2016. Een naar aanleiding van deze informatie ingediend herzieningsverzoek is door de Hoge Raad afgewezen: HR 9 december 2016, ECLI:NL:HR:2016:2785.

214 Zie art. 482b lid 3 sub c Sv en MvT, *Kamerstukken II* 2008/09, 32044, 3, p. 19-20.

215 Zie art. 482a lid 1 sub 4 Sv.

216 Zie voor een voorbeeld van een poging tot uitlokking HR 12 september 2006, *NJ* 2006, 512.

217 Hof van Discipline 18 december 1989, *Advocatenblad* 1990, p. 202. Zie uitgebreider Prakken & Spronken 2009, par. 5.2.3.1.

‘de absolute verplichting [...] om zich te onthouden van iedere gedraging die in strijd is met het doel van de oplegging van de beperkingen, te weten dat geen contact ontstaat tussen de gedetineerde cliënt en de buitenwereld.’²¹⁸ Niet relevant is of het opsporingsonderzoek door het handelen van de advocaat daadwerkelijk is belemmerd.²¹⁹ De achtergrond van die strenge toets is gelegen in het feit dat advocaten bijzondere privileges hebben en het daarom van groot belang is dat zij de daarbij horende verplichtingen strikt naleven.²²⁰

Regelmatig heeft de tuchtrechter zich moeten uitlaten over de vraag in hoeverre het de raadsman vrij staat om zelfstandig onderzoek te doen naar voor de verdediging relevante feiten. In beginsel heeft de advocaat die vrijheid en hij mag in dat kader ook contact opnemen met personen die mogelijk als getuige kunnen worden gehoord. Uiteraard mag hij in dergelijk contact de verklaringsvrijheid van de mogelijke getuigen niet beïnvloeden.²²¹ In de oude gedragsregels werd nog een uitzondering gemaakt voor getuigen die door het openbaar ministerie werden opgeroepen,²²² maar dat verbod is met de invoering van nieuwe gedragsregels in 2018 komen te vervallen. Thans is in gedragsregel 22 een algemeen voorschrift opgenomen dat inhoudt dat de advocaat zich zorgvuldig opstelt in zijn contacten met getuigen en geen handelingen zal verrichten die zouden kunnen leiden tot ongeoorloofde beïnvloeding van getuigen.²²³

Verder mag de advocaat geen feiten aanvoeren waarvan hij weet dat ze niet waar zijn. Enerzijds omdat hij daarbij de belangen van derden ongerechtvaardigd kan schaden, anderzijds omdat ervan uitgegaan moet kunnen worden dat de advocaat geen onwaarheden verspreidt. Misleiding van de rechter kan uiteraard niet door de beugel.²²⁴ Daarbij moet wel een onderscheid worden gemaakt tussen het verwoorden van de zienswijze van de cliënt en het aanvoeren van feiten uit eigen wetenschap. Alleen in het laatste geval geldt voor de advocaat een onderzoeks- en verificatieplicht.²²⁵ Op andere vormen van valse informatieverschaffing wordt in de hiernavolgende paragraaf ingegaan.

218 Hof van Discipline 31 augustus 2009, nr. 5380 en 12 juli 2010, nr. 5662.

219 Raad van Discipline Amsterdam 24 november 2009, ECLI:NL:TADRAMS:2009:YA0179. Zie voor een uitgebreid overzicht Spronken 2001, p. 570-575.

220 Spronken 2001, p. 571 en de daar genoemde tuchtrechtspraak.

221 Raad van Discipline 's-Hertogenbosch 19 juli 2010, ECLI:NL:TADRSHE:2010:YA1040.

222 Regel 16 lid 2 van de Gedragsregels voor advocaten 1992. Dat neemt overigens niet weg dat officieren van justitie en rechters vaak nogal ‘allergisch’ reageren wanneer blijkt dat er – op zichzelf geoorloofd – contact is geweest tussen de advocaat en een getuige. Zie uitgebreider Prakken & Spronken 2009, p. 311-320.

223 Daarvan kan bijvoorbeeld sprake zijn wanneer de advocaat toestaat dat een getuige bij het gesprek met zijn cliënt aanwezig is, Hof van Discipline 31 maart 2000, *Advocatenblad* 2000, p. 971.

224 Prakken & Spronken 2009, par. 10.2.3.5 en de daar genoemde rechtspraak.

225 Spronken 2001, p. 590.

6.4.4 Valse informatieverschaffing

De waarheidsvinding kan niet alleen worden belemmerd door handelingen waarmee de opsporing van strafbare feiten min of meer actief wordt gehinderd, maar ook doordat de bevoegde autoriteiten opzettelijk op het verkeerde been worden gezet. Dit kan zich bijvoorbeeld voordoen wanneer valse informatie wordt verschaft op grond waarvan ten onrechte een opsporingsonderzoek wordt opgestart, of wanneer in enig stadium van het geding valse stukken worden ingebracht.

Tegen het afleggen van valse verklaringen kan, wanneer dat onder ede gebeurt, worden opgetreden met de strafbepaling van meened (zie hiervoor 6.4.1.2). Het afleggen van valse verklaringen ten overstaan van de politie is als zodanig echter niet strafbaar. Dat is alleen anders wanneer daarbij een valse aangifte wordt gedaan (artikel 188 Sr). Wanneer het gaat om het verstrekken van schriftelijke valse informatie, kan worden opgetreden op grond van artikel 225 Sr (valsheid in geschrift).

6.4.4.1 Valse aangifte

Het doen van een valse aangifte is strafbaar gesteld in artikel 188 Sr. Blijkens de wettelijke omschrijving moet het gaan om het doen van een aangifte of klacht van een strafbaar feit, terwijl de aangever weet dat dit feit niet is gepleegd. Er kan een gevangenisstraf van ten hoogste een jaar of geldboete van de derde categorie worden opgelegd. De wetgever beschouwde het doen van een valse aangifte in de eerste plaats als een aantasting van het algemeen belang van een juiste afdoening van strafbare feiten, en categoriseerde het feit dan ook als een misdrijf tegen het openbaar gezag. In zoverre verschilt deze strafbepaling van het misdrijf van artikel 268 Sr, waar het gaat om het doen van een lasterlijke aanklacht en in het bijzonder de persoon die ten onrechte wordt beschuldigd wordt beschermd.²²⁶

Van een aangifte in de zin van artikel 188 van het Wetboek van Strafrecht is sprake indien een mededeling aan de politie is gedaan die de politie in beginsel tot actie zou nopen en die enige concrete informatie bevat, die houvast zou kunnen bieden bij een opsporingsonderzoek.²²⁷ Het is volgens de Hoge Raad voldoende dat in de aangifte opzettelijk in strijd met de waarheid feiten worden meegedeeld in zodanige bewoordingen dat degene aan wie de aangifte wordt gedaan, daaruit moet begrijpen dat op zekere tijd en plaats een bepaald strafbaar feit is gepleegd.²²⁸ Het begrip aangifte wordt derhalve ruim opgevat. Ook een telefonische melding van een strafbaar feit kan onder omstandigheden

226 A.J. Machielse, aant. 1 op art. 188 (bijgewerkt tot 26 maart 2018), in: Noyon/Langemeijer & Remmelink, met verwijzing naar Smidt 1881.

227 HR 13 februari 1990, NJ 1990, 483.

228 HR 13 december 2011, NJ 2012, 10.

als een aangifte worden beschouwd.²²⁹ Er kan ook sprake zijn van het doen van een valse aangifte wanneer niet de aangever, maar een ander bij de politie onjuiste verklaringen komt afleggen die betrekking hebben op de reeds gedane aangifte.²³⁰ Wanneer een gedeeltelijk onjuiste voorstelling van zaken wordt gegeven, betekent dit niet steeds dat van een valse aangifte kan worden gesproken. Als de aangever alleen liegt over zijn eigen aandeel in de feiten, dan hoeft dat nog niet het geval te zijn.²³¹ Dat kan anders zijn wanneer een verkeerde indruk wordt gegeven van het gehele feitencomplex, maar dat onderscheid is niet altijd duidelijk te maken.²³² Als een strafbaar feit wel heeft plaatsgevonden, maar in de aangifte een verkeerde plaats en een andere dader worden genoemd, kan ook van een valse aangifte worden gesproken.²³³ Net als bij meened zal het niet voldoende zijn om vast te stellen dat een volstrekt onjuiste aangifte wordt gedaan. Er zal vastgesteld moeten worden dat de aangever wist dat hetgeen hij de politie wijsmaakte in strijd met de waarheid was. Wanneer er grote twijfels rijzen over een aangifte, maar niet kan worden vastgesteld dat het beweerdelijke feit niet is gepleegd, kan evenmin een veroordeling volgen.²³⁴

Vervolgingen wegens overtreding van artikel 188 Sr komen met enige regelmaat voor. Veelal rijst het vermoeden dat sprake is van een valse aangifte al in de fase van het politieonderzoek. Het is dan dus niet de rechter in een al lopend strafproces die met de valse beschuldiging wordt geconfronteerd en daartegen moet optreden. Voorbeelden van zaken waarin het al tot een (onherroepelijke) berechting van de ten onrechte beschuldigde persoon is gekomen, voordat de valsheid van de aangifte aan het licht kwam, zijn in de gepubliceerde rechtspraak niet te vinden. Dat neemt niet weg dat in veel zaken waarin vrijspraak volgt omdat er sprake is van een onvoldoende betrouwbare aangifte, mogelijk ook sprake is van een valse aangifte zonder dat dit met zoveel woorden wordt vastgesteld, laat staan dat vervolging van de aangever volgt.²³⁵ Het is in zoverre een illusie om te denken dat tegen alle onjuiste

229 HR 13 december 2011, *NJ* 2012, 10. Dat zal echter niet steeds het geval zijn, zie voor een vrijspraak in verband met het feit dat het alleen een melding en niet een aangifte betrof: Rb. Midden-Nederland 25 februari 2016, ECLI:NL:RBMNE:2016:997.

230 Vgl. HR 16 juni 2015, *NJ* 2015, 302, waarin de moeder van verdachte aangifte had gedaan van aanranding van de verdachte. Toen de verdachte het vermoeden kreeg dat de zaak zou worden geseponneerd, heeft zij opzettelijk in strijd met de waarheid bij de politie verklaard dat zij niet alleen was aangerand, maar ook was verkracht.

231 Rb. Arnhem 12 juli 2010, ECLI:NL:RBARN:2010:BN0940.

232 In Rb. Groningen 28 oktober 2011, ECLI:NL:RBGRO:2011:BU3551 werd een valse aangifte wel bewezen (het ging om een kassière die zich had schuldig gemaakt aan verduistering maar had verklaard dat zij was overvallen). In HR 9 december 2014, ECLI:NL:HR:2014:3544 was van een valse aangifte geen sprake, omdat de aangeefster in strijd met de waarheid had verklaard dat zij met haar belager geen relatie had gehad.

233 Hof Amsterdam 16 maart 1979, *NJ* 1979, 476.

234 Rb. Almelo 26 maart 2010, ECLI:NL:RBALM:2010:BL9065.

235 Zie voor een zeer uitgebreid gemotiveerd voorbeeld Rb. Rotterdam 2 juni 2014, ECLI:NL:RBROT:2014:4398.

verklaringen die bij de politie worden afgelegd kan worden opgetreden met artikel 188 Sr, al was het maar omdat deze strafbepaling uitsluitend ziet op aangiften en niet op alle overige verklaringen, bijvoorbeeld verklaringen die als (oog)getuige zijn afgelegd. Dat ontterechte vervolgingen een mogelijk gevolg zijn van het doen van valse aangifte wordt bij een veroordeling voor artikel 188 Sr soms wel in de strafmotivering betrokken.²³⁶ Ook de ondermijning van het gezag en het functioneren van politie en justitie worden daarbij in aanmerking genomen.²³⁷

6.4.4.2 Valsheid in geschrift

Een aparte titel in het Wetboek van Strafrecht is gewijd aan het delict valsheid in geschrift.²³⁸ Artikel 225 Sr is de kernbepaling. Het stelt strafbaar het valselijk opmaken of vervalsen van een geschrift dat bestemd is om tot bewijs van enig feit te dienen met het oogmerk om het als echt en onvervalst te (doen) gebruiken (lid 1), alsook het opzettelijk gebruik maken van een dergelijk geschrift, als ware het echt en onvervalst (lid 2).²³⁹ Op beide varianten staat een maximale gevangenisstraf van zes jaren of een geldboete van de vijfde categorie. Lid 3 verhoogt de maximale straf met een derde wanneer het wordt begaan met het oogmerk om een terroristisch misdrijf voor te bereiden of gemakkelijk te maken. De artikelen 226 tot 235 Sr bevatten strafbaarstellingen van specifieke valsheden en aanvullende bepalingen.²⁴⁰ Ook in bijzondere wetten komen valsheidsdelicten voor.²⁴¹ Hier zal met name worden ingegaan op het in artikel 225 lid 2 Sr strafbaar gestelde gebruik van valse stukken. Het is immers niet zozeer het opmaken als wel het gebruik van dergelijke stukken

236 Zie bijv. Rb. Amsterdam 20 augustus 2012, ECLI:NL:RBAMS:2012:BX5426, waarin het ging om een politieagente die valse aangifte had gedaan.

237 Vgl. Rb. Den Bosch 26 september 2012, ECLI:NL:RBSHE:2012:BX8155. Over de vraag of de kosten die gemoeid zijn met het onnodige politieonderzoek in het kader van een voeging als benadeelde partij op de verdachte kunnen worden verhaald is in de jurisprudentie uiteenlopend beslist. Zie voor toewijzingen van de vordering Hof Amsterdam 24 september 2014, ECLI:NL:GHAMS:2014:2965 en Rb. Amsterdam 8 februari 2012, ECLI:NL:RBAMS:2012:BV6407; en voor afwijzingen Rb. Rotterdam 12 januari 2011, ECLI:NL:RBROT:2011:BP1518 en Rb. Utrecht 26 november 2010, ECLI:NL:RBUTR:2010:BO9535. De schade kan ook civielrechtelijk worden verhaald, aldus Hof Amsterdam 26 juli 2011, ECLI:NL:GHAMS:2011:BR3958.

238 Het betreft Titel XII, sinds de inwerkingtreding van de Wet van 12 maart 2014 in verband met de verbetering van de regeling van de identiteitsvaststelling van verdachten en veroordeelden (*Stb.* 2014, 125) op 1 mei 2014 voluit geheten 'Valsheid met geschriften, gegevens en biometrische kenmerken'.

239 Zie over het vereiste van oogmerk in verhouding tot het opzet van art. 225 lid 1 Sr HR 12 mei 1998, *NJ* 1998, 694.

240 Zoals een bepaling over bijkomende straffen in art. 235 Sr.

241 Zie bijv. art. 68 lid 1 sub a, c, en g AWR. Zie voor de verhouding en eventuele samenloop E.J. Hofstee, aant. 9 op art. 225 (bijgewerkt tot 14 januari 2017), in: Noyon/Langemeijer & Rummelink.

waardoor de waarheidsvinding wordt bemoeilijkt en de rechter kan worden misleid.²⁴²

Een geschrift kan vals zijn doordat wordt voorgewend dat het door een ander is opgemaakt of van een ander afkomstig is. In dat geval wordt wel gesproken van materiële valsheid.²⁴³ Van intellectuele valsheid is sprake wanneer de inhoud van het document niet overeenstemt met de werkelijkheid.²⁴⁴ Dat kan ook het geval zijn wanneer bepaalde essentiële informatie wordt verzwegen.²⁴⁵ Voor strafbaarheid is vereist dat de verdachte het oogmerk had het geschrift als echt en onvervalst te (doen) gebruiken.²⁴⁶ Bovendien moet het gaan om een geschrift dat bestemd is tot bewijs van enig feit te dienen. Daarvan is volgens de Hoge Raad sprake wanneer aan het geschrift in het maatschappelijk verkeer betekenis voor het bewijs van enig feit pleegt te worden toegekend.²⁴⁷ Op de rijkgeschakeerde rechtspraak die over dit bestanddeel beschikbaar is zal verder niet worden ingegaan.²⁴⁸ Hier gaat het in het bijzonder om de mogelijkheid om op te treden tegen valse of vervalste stukken die in een strafprocedure worden gebruikt. Daarbij zal al snel sprake zijn van de vereiste bewijsbestemming, nu dergelijke stukken immers plegen te worden ingebracht om te dienen ter ondersteuning van een in rechte ingenomen standpunt. Een voorbeeld is een zaak waarin de verdachte een schriftelijke getuigenverklaring met daarin enkele onjuistheden had opgesteld, die door de (slecht Nederlands sprekende) getuige had laten tekenen en in het strafproces tegen zijn van mishandeling verdachte ex-partner laten inbrengen. De rechtbank veroordeelde voor valsheid in geschrift en meineed, aangezien de verdachte ter zitting de onjuistheden had herhaald, en overwoog bij de strafoplegging dat dergelijk handelen niet alleen nadelige gevolgen heeft voor het slachtoffer, maar met name voor het gehele gerechtelijke apparaat. De rechtbank tilde zwaar aan de feiten aangezien de rechtspleging hierdoor wordt belemmerd en de waarheidsvinding wordt ondermijnd.²⁴⁹

Voor strafbaarheid zal moeten worden vastgesteld dat de verdachte opzet had op het in geding brengen van valse stukken. Hij zal, met andere woorden, weet moeten hebben van de valsheid ervan, dan wel de valsheid willens en

242 Hoewel zich ook gevallen voordoen waardoor de rechter kan worden misleid door het valselijk opmaken, zoals wanneer een advocaat in een appelakte ten onrechte aangeeft dat hij gemachtigd is, zie HR 26 maart 1996, *NJ* 1991, 612, m.nt. ThWvV.

243 Vgl. HR 14 december 1999, *NJ* 2000, 150 over een waarheidsgetrouw geschrift waar een onjuiste handtekening onder stond, hetgeen valsheid opleverde.

244 Vgl. E.J. Hofstee, aant. 4.3. op art. 225 (bijgewerkt tot 14 januari 2017), in: Noyon/Langemeijer & Rimmelink.

245 HR 16 december 1986, *NJ* 1987, 322 en HR 22 januari 2008, *NJ* 2008, 74.

246 HR 16 september 2008, ECLI:NL:HR:2008:BC7960.

247 HR 20 april 2004, *NJ* 2004, 681, m.nt. Reijntjes.

248 Zie daarover Bakker 1985, p. 53-55 en E.J. Hofstee, aant. 3 op art. 225 (bijgewerkt tot 14 januari 2017), in: Noyon/Langemeijer & Rimmelink.

249 Rb. Utrecht 23 november 2010, ECLI:NL:RBUTR:2010:BO9767.

wetens moeten hebben aanvaard.²⁵⁰ Daarnaast ligt in het bestanddeel ‘gebruiken als echt en onvervalst’ besloten dat de gebruiker het stuk bezigt als middel tot misleiding van personen die geen weet hebben van de valsheid ervan.²⁵¹ Ingewikkelde vragen rondom valsheid en opzet rijzen wanneer de verdachte niet zelf bij het valselijk opmaken betrokken is,²⁵² of wanneer het gaat om het nalaten te vermelden van mogelijk relevante informatie.²⁵³ In het kader van dit onderzoek valt in het bijzonder te denken aan de advocaat, die namens zijn cliënt documenten in het geding brengt. In het tuchtrecht geldt als uitgangspunt dat de advocaat slechts informatie inbrengt indien hij zeker weet dat de informatie juist is. Een dergelijke controle is echter in mindere mate vereist, wanneer de informatie van een cliënt afkomstig is.²⁵⁴ Dit tuchtrechtelijke uitgangspunt is ook van belang voor een eventuele strafrechtelijke vervolging. Slechts wanneer duidelijk is dat de advocaat wist dat de stukken vals waren, of de omstandigheden zodanig waren dat hij zich dit had moeten realiseren, kan van strafbaarheid sprake zijn. Een dergelijke situatie zal zich niet snel voordoen. Zo werd een advocaat vrijgesproken die in een civiele procedure verklaringen had ingebracht van familieleden van zijn cliënt over de toedracht van een verkeersongeval waarbij de cliënt was betrokken. Naar later was komen vast te staan waren dit valselijk opgemaakte verklaringen. Hoewel de advocaat misschien bedenkingen had moeten hebben bij de door zijn cliënt ingebrachte verklaringen, onder meer omdat de ‘getuigen opeens kwamen aanwaaien op het moment dat er een bewijsprobleem optrad’, aldus de officier van justitie, kon de rechtbank geen concrete feiten en omstandigheden vaststellen op grond waarvan hij had moeten vermoeden dat deze verklaringen vals waren. De door de officier van justitie voorgestane onderzoeksplicht naar de juistheid van de verklaringen, werd door de rechtbank in ieder geval niet aangenomen.²⁵⁵ In de zaak tegen een advocaat die werd verdacht van het valselijk opmaken van aktes, was het hof Amsterdam van oordeel dat de ‘niet te verwaarlozen kans’ dat de inhoud van de aktes strijdig was met de waarheid hem tot nader onderzoek had moeten nopen. Hoewel

250 Zie voor een voorbeeld van een vrijspraak van een advocaat in verband met het ontbreken van voorwaardelijk opzet op de valsheid Rb. Rotterdam 11 maart 2010, ECLI:NL:RBROT:2010:BL7221.

251 E.J. Hofstee, aant. 6.1. op art. 225 (bijgewerkt tot 14 januari 2017), in: Noyon/Langemeijer & Rimmelink; zie ook HR 6 juni 2006, ECLI:NL:HR:2006:AW2428.

252 Voor de situatie dat een verdachte zich schuldig maakt aan het valselijk opmaken en het gebruik maken van deze stukken, geldt overigens de bijzondere samenloopbepaling van art. 56 lid 2 Sr.

253 HR 24 september 2002, NJ 2002, 628. Zie ook, in een zaak waarin het door een advocaat opgestelde *legal opinions* betrof, HR 17 februari 2015, ECLI:NL:HR:2015:345.

254 Raad van Discipline Amsterdam 19 juli 2010, ECLI:NL:TADRAMS:2010:YA0871.

255 Rb. Rotterdam 29 april 2009, ECLI:NL:RBROT:2009:BI2759.

het hof dit als onzorgvuldig kwalificeerde, was het onvoldoende om van (voorwaardelijk) opzet te kunnen spreken.²⁵⁶

Ook ten nadele van de verdachte kan gebruik worden gemaakt van valse stukken. Een dergelijke valsheid kan in het kader van de ontvankelijkheid van het openbaar ministerie aan de kaak worden gesteld. Zo voerde de verdediging in de zaak Mink K. aan dat het openbaar ministerie gebruik had gemaakt van door de politie valselijk opgemaakte processen-verbaal. De rechtbank achtte echter niet aannemelijk dat sprake was van valsheid, en voor zover er vraagtekens rezen bij de wijze van verbaliseren was dit naar het oordeel van de rechtbank niet van dien aard dat daaruit kon worden afgeleid dat de verbalisanten de bedoeling hadden om de rechter te misleiden of in enig opzicht te beletten om zijn controlerende taak uit te oefenen.²⁵⁷ Is er wél sprake van valsheid, dan zal het betreffende stuk uiteraard niet voor het bewijs kunnen worden gebruikt en kan de verantwoordelijke politieambtenaar worden vervolgd.²⁵⁸

In uitzonderlijke gevallen zou eveneens de niet-ontvankelijkheid van het openbaar ministerie kunnen worden uitgesproken. Dan moet wel worden vastgesteld dat er door (het opstellen en/of gebruiken van) valse stukken sprake is van een ernstige inbreuk op de beginselen van een behoorlijke procesorde, waardoor doelbewust of met grove veronachtzaming van de belangen van de verdachte tekort is gedaan aan diens recht op een eerlijke behandeling van zijn zaak.²⁵⁹ De omstandigheid dat door verbalisanten opzettelijk onjuist is geverbaliseerd tast de integriteit van de strafrechtspleging aan, in het bijzonder nu de wetgever aan een op ambtseed- of belofte opgemaakt proces-verbaal bijzondere bewijswaarde heeft toegekend.²⁶⁰ Een inbreuk op een eerlijke behandeling van de zaak levert dit echter niet automatisch op. Wanneer de onjuistheid aan het licht komt en door nader onderzoek kan worden rechtgezet, wordt in de rechtspraak veelal overwogen dat het verzuim is hersteld en een eerlijke behandeling heeft kunnen plaatsvinden.²⁶¹ Toch is ook in de rechtspraak een enkel voorbeeld te vinden van een zaak waarin wel de niet-ontvankelijkheid werd uitgesproken. Zo kon die sanctie, met

256 De uitspraak is niet gepubliceerd. Het betreft de zaak tegen Oscar Hammerstein, zie 'Geen schadevergoeding ex art. 89 Sv voor mr. O. Hammerstein wegens "verwijtbare betrokkenheid" bij strafbaar feit', *DD* 1996, p. 274-275.

257 Rb. Rotterdam 20 juli 2007, ECLI:NL:RBROT:2007:BB0065.

258 Zie voor een voorbeeld Hof Den Bosch 6 juni 2014, ECLI:NL:GHSHE:2014:1810, waarin de agent die een proces-verbaal veranderde (overigens zonder daaraan onwaarheden toe te voegen), werd veroordeeld wegens overtreding van art. 225 Sr. Nu processen-verbaal door de politie op ambtseed of ambtsbelofte worden opgemaakt, kan in dergelijke gevallen ook worden vervolgd op grond van art. 207 Sr.

259 Het zogenoemde Zwolsman-criterium, zie HR 19 december 1995, *NJ* 1996, 249, m.nt. Schalken. Zie hierover verder par. 6.5.7.

260 Vgl. art. 344 lid 2 Sv en HR 7 juli 2015, ECLI:NL:HR:2015:1799.

261 Zie bijv. HR 18 maart 2014, *NJ* 2014, 190; HR 29 november 2011, *NJ* 2012, 146, m.nt. Borgers; HR 24 oktober 1995, *NJ* 1996, 484, m.nt. Knigge.

goedvinden van de Hoge Raad, worden toegepast in een zaak waarin verbalisanten (onder meer ter zitting) onjuiste informatie hadden verschaft over een ingezette opsporingsmethode (de zogenoemde Delta-methode). Daarbij lijkt doorslaggevend te zijn geweest dat het openbaar ministerie, dat van de onjuistheid op de hoogte was, ter zitting niet ingreep, maar het hof hierover pas later informeerde.²⁶² Na deze uitspraak, die dateert uit 1997, lijkt niet-ontvankelijkheid als sanctie alleen nog door de rechtbank Noord-Nederland te zijn toegepast. In die zaak over een woningoverval met dodelijke afloop, was door de officier van justitie een proces-verbaal aan het dossier toegevoegd waarin – naar zij wist – feitelijke onjuistheden stonden. De rechtbank benadrukte het grote belang van een ambtsedig proces-verbaal en sprak van ‘misleitend handelen dat de kern van het strafproces raakt’.²⁶³ De tegen de officier van justitie en de verbalisanten gedane aangifte werd geseponneerd omdat het openbaar ministerie een disciplinaire sanctie meer gepast vond.²⁶⁴ De uitspraak van de rechtbank hield in hoger beroep echter geen stand. Hoewel de gang van zaken ‘geen schoonheidsprijs’ verdiende, was naar het oordeel van het hof niet gebleken van misleiding of van pogingen de rechter of andere procesdeelnemers doelbewust op het verkeerde been te zetten.²⁶⁵ Zaken waarin de Hoge Raad een om deze reden uitgesproken niet-ontvankelijkheid accordeerde zijn er de laatste jaren niet meer geweest. Zo liet de Hoge Raad, in een zaak waarin bij de aanhouding disproportioneel geweld was gebruikt én daarover opzettelijk onjuist was geverbaliseerd, de verwerping door het hof van het beroep op niet-ontvankelijkheid van het openbaar ministerie in stand. Het hof had daarbij betekenis toegekend aan het feit dat het verzuim aan het licht was gekomen en de verdachte dus een eerlijk proces had kunnen krijgen. Advocaat-generaal Bleichrodt had geconcludeerd tot vernietiging. Hij stelde, met een beroep op de uitspraak in de zaak over de Delta-methode en de literatuur, dat aan de mogelijkheid van herstel bij dergelijke buitengewoon ernstige vormfouten niet te veel gewicht moet worden toegekend.²⁶⁶ Het afwijkende oordeel van de Hoge Raad kan te maken hebben met het feit dat hij geen rekening hield met de opstelling van het openbaar ministerie (dat zich tot en met het indienen van de appelschriftuur op het standpunt had gesteld dat er geen onrechtmatigheden waren), omdat het hof daarover niets had vastgesteld.²⁶⁷ Uit het voorgaande kan worden afgeleid dat alleen een vals proces-verbaal in de regel niet tot niet-ontvankelijkverklaring zal kunnen leiden, maar dat dit anders kan zijn wanneer het openbaar ministerie daarbij een kwalijke rol heeft gespeeld.

262 HR 4 februari 1997, NJ 1997, 308, m.nt. Schalken.

263 Rb. Noord-Nederland 6 april 2018, ECLI:NL:RBNNE:2018:1261.

264 ‘Officier van justitie niet vervolgd in zaak-Gees’, *RTV Drenthe*, 2 januari 2019.

265 Hof Arnhem-Leeuwarden 25 juli 2019, ECLI:NL:GHARL:2019:6128.

266 Hij verwijst onder meer naar Kuiper 2014, p. 370 en 373-374.

267 HR 5 januari 2016, ECLI:NL:HR:2016:9, NJ 2016, 153, m.nt. Vellinga-Schootstra.

Een bijzondere kwestie deed zich nog voor in een zaak waarin medewerkers van een penitentiaire inrichting een zogenoemde ‘afstandsverklaring’, waarmee gedetineerden schriftelijk afstand kunnen doen van hun recht een zitting bij te wonen, namens de gedetineerde hadden ingevuld. De gedetineerde in kwestie weigerde medewerking maar had te kennen gegeven dat hij wel naar de zitting wilde gaan. Met een dergelijke verklaring werd echter de indruk gewekt dat hij afstand deed van zijn aanwezigheidsrecht, hetgeen slechts door alert optreden van de raadsman werd voorkomen. De vervolgens ingediende aangifte wegens valsheid in geschrift werd geseponeerd en het daaropvolgende beklag ex artikel 12 Sv werd door het hof ongegrond verklaard. De medewerkers hadden in een hectische situatie naar beste weten gehandeld en ondanks de ‘kleine kans op bewezenverklaring’ achtte het hof een vervolging niet opportuun.²⁶⁸ Het is niettemin duidelijk dat de gevolgen voor het verdedigingsrecht en de waarheidsvinding in een zodanig geval groot (kunnen) zijn en er evident misleiding van de rechter plaatsvindt, terwijl er – aldus het hof – aanwijzingen zijn dat een dergelijke handelswijze vaker voorkomt.

Uit de beschikbare jurisprudentie blijkt dat een mogelijke valsheid veelal (ruim) vóór de zaak onder de rechter is wordt opgemerkt. In die gevallen zal de politie, al dan niet ambtshalve, onderzoek verrichten. Toch kan zich ook de situatie voordoen dat de rechter zich geconfronteerd ziet met een niet eerder opgemerkte vermoedelijke valsheid. Het spreekt voor zich dat hij een dergelijk stuk bij twijfel niet aan zijn beslissing ten grondslag zal leggen. Een niet-coöperatieve of misleidende proceshouding kan bovendien bij de strafoplegging worden betrokken,²⁶⁹ met dien verstande dat de onschuldpresumptie eraan in de weg zal staan dat de rechter bij het opleggen van de straf met zoveel woorden rekening houdt met een door hem vermoed maar niet tenlastegelegd strafbaar feit. Wel zal de rechter in voorkomende gevallen aangifte kunnen doen van de vermoedelijke valsheid. Hoewel het de rechter niet (steeds) vrijstaat om aangifte te doen van feiten die hem uit hoofde van zijn functie bekend worden,²⁷⁰ is vrij algemeen aanvaard dat die bevoegdheid in ieder geval wel bestaat wanneer het gaat om strafbare feiten die samenvallen met proceshandelingen en waarmee wordt getracht de rechter zelf te misleiden.²⁷¹ Overigens zullen hierover in de strafpraktijk – anders dan in civiele zaken – niet snel moeilijkheden ontstaan, nu bij iedere strafzaak ook het openbaar ministerie betrokken is en deze dus ook zonder aangifte van de rechter van de vermoedelijk strafbare gedraging op de hoogte zal raken.

268 Hof Amsterdam, 23 juni 2015, ECLI:NL:GHAMS:2015:2754.

269 Vgl. HR 18 december 1984, NJ 1985, 358 over een ‘ontkennende’ proceshouding en de strafoplegging.

270 Zie HR 30 maart 1998, NJ 1998, 554, m.nt. Asser.

271 HR 30 oktober 2001, NJ 2003, 202, m.nt. Asser.

Wanneer eerst na (onherroepelijke) afdoening van de zaak blijkt dat er gebruik is gemaakt van valse stukken, bestaat de mogelijkheid van herziening.²⁷² Artikel 457 lid 1 sub c Sv maakt het mogelijk een veroordeling te herzien:

‘(...) indien er sprake is van een gegeven dat bij het onderzoek op de terechtzitting aan de rechter niet bekend was en dat op zichzelf of in verband met de vroeger geleverde bewijzen met de uitspraak niet bestaanbaar schijnt, zodanig dat het ernstige vermoeden ontstaat dat indien dit gegeven bekend zou zijn geweest, het onderzoek van de zaak zou hebben geleid, hetzij tot een vrijspraak van de gewezen verdachte, hetzij tot een ontslag van alle rechtsvervolging, hetzij tot de niet-ontvankelijkverklaring van het openbaar ministerie, hetzij tot de toepassing van een minder zware strafbepaling.’

De gebleken valsheid van belangrijke belastende stukken kan zodoende tot herziening leiden. Pas met de invoering van de herziening ten nadele in 2013 is het ook mogelijk geworden een uitspraak te herzien wanneer valse stukken ten voordele van de verdachte hebben gestrekt.²⁷³ Artikel 482a lid 1 aanhef en onder b Sv biedt de mogelijkheid tot een herziening van een vrijspraak of ontslag van alle rechtsvervolging, wanneer dit in het belang is van een goede rechtsbedeling en de uitspraak berust op stukken ‘waarvan de valsheid na de uitspraak is vastgesteld en het ernstige vermoeden bestaat dat indien de valsheid aan de rechter bekend zou zijn geweest, de zaak zou zijn geëindigd in een veroordeling van de gewezen verdachte.’²⁷⁴ Voor zover valt na te gaan zijn er sinds de inwerkingtreding van de wet nog geen herzieningsverzoeken geweest op deze grond.

6.4.5 Tussenconclusie

De instrumenten waarmee kan worden opgetreden tegen belemmeringen van de (rechterlijke) waarheidsvinding zijn net zo gevarieerd als de mogelijke belemmeringen zelf. De verplichting van getuigen en deskundigen om te verschijnen, te antwoorden op vragen én daarbij naar waarheid te verklaren is strafrechtelijk gesanctioneerd, terwijl de rechter ook de instrumenten van medebrenging, beëdiging en gijzeling van de getuige ten dienste staan. Ook

272 Het civiele recht biedt daartoe met art. 382 Rv de mogelijkheid op vordering van een partij het vonnis te herroepen. Gronden voor heropening zijn bedrog, het gebruik van valse stukken of het achterhouden van beslissende stukken, zie art. 382 Rv. Zie voor een voorbeeld Rb. Zwolle-Lelystad 8 maart 2006, ECLI:NL:RBZLY:2006:AX6862.

273 Wet herziening ten nadele (*Stb.* 2013, 138), inwerkingtreding 1 oktober 2013.

274 Anders dan bij herziening ten nadele wegens een novum is de herziening na gebleken valsheid mogelijk voor alle soorten delicten, tenzij deze zijn verjaard, zie memorie van toelichting, *Kamerstukken II*, 2008/09, 32044, 3, p. 5-6.

de verdachte kan worden meegebracht naar zitting, maar hij kan uiteraard niet worden gedwongen een verklaring af te leggen. Tegen beïnvloeding van getuigen kan worden opgetreden met de strafbepaling van artikel 285a Sr. Voor advocaten gelden aanvullende tuchtrechtelijke normen. Met de strafbepalingen van valsheid in geschrift en het doen van valse aangifte kan worden opgetreden wanneer de rechter met dergelijke valse informatie dreigt te worden misleid. Daarnaast kan de rechter uiteraard ook in de strafzaak consequenties verbinden aan zodanige misleiding, bijvoorbeeld in de bewijswaardering of – in zeer uitzonderlijke gevallen – bij de ontvankelijkheid van het openbaar ministerie. Hoewel niet voor alle denkbare situaties een adequate ‘oplossing’ voorhanden is, biedt het samenstel van deze instrumenten toch een tamelijk volledig palet aan mogelijkheden om tegen belemmeringen van de waarheidsvinding op te treden.

6.5 NIET-NALEIVING VAN RECHTERLIJKE UITSPRAKEN

Het niet-naleven of negeren van rechterlijke uitspraken valt onder de civiele variant van contempt of court.²⁷⁵ Nu het onderhavige onderzoek zich richt op het functioneren van het leerstuk in strafrechtelijke context, zal hier alleen worden ingegaan op het negeren, belemmeren of niet-uitvoeren van strafrechtelijke uitspraken. De handhavingmogelijkheden ten aanzien van civiele en bestuursrechtelijke uitspraken, zoals een dwangsom(procedure),²⁷⁶ worden verder buiten beschouwing gelaten. Het begrip ‘rechterlijke uitspraak’ wordt hier ruim geïnterpreteerd. Het gaat niet alleen om (al dan niet onherroepelijke) vonnissen of arresten, maar ook om andersoortige beslissingen alsook instructies of opdrachten die in het kader van een strafproces aan de partijen worden gegeven.²⁷⁷

Een algemene bevelsbepaling voor de rechter – zoals in artikel 184 Sr ten aanzien van met toezicht of opsporing belaste ambtenaren is voorzien – bestaat niet. Wel zijn in het Wetboek van Strafrecht uiteenlopende strafbepalingen opgenomen die in de kern neerkomen op een sanctionering van het niet-naleven van rechterlijke uitspraken. Bepalingen zoals (het behulpzaam zijn bij) de bevrijding van iemand die krachtens rechterlijke beslissing van zijn vrijheid is beroofd (artikel 191 Sr) en het rijden ondanks een door de rechter uitgesproken rijontzegging (artikel 9 lid 1 Wegenverkeerswet 1994) zijn daarvan voorbeelden. Dergelijke bepalingen richten zich voornamelijk op de ongehoorzame veroordeelde en de gewone burger die een rechterlijke uitspraak aan

²⁷⁵ Miller & Perry 2017, p. 4.

²⁷⁶ Vgl. art. 611a-611i Rv en 8:55d en 8:72 Awb.

²⁷⁷ Met dien verstande dat het niet-naleven van opdrachten in het kader van een goed procesverloop ter zitting hier niet afzonderlijk wordt behandeld, nu dit reeds in algemene zin in par. 6.2 aan de orde is gekomen.

zijn laars lapt. Advocaten kunnen daarnaast tuchtrechtelijk worden aangesproken. Voor de zeldzame situatie dat (een ambtenaar van) het openbaar ministerie een rechterlijk bevel negeert zijn geen afzonderlijke middelen voorhanden. Dergelijk handelen of nalaten kan in uitzonderlijke gevallen leiden tot een niet-ontvankelijkverklaring van het openbaar ministerie, maar de rechtspraak heeft uitgewezen dat daarvan slechts zeer zelden sprake zal zijn. De verschillende instrumenten zullen hierna verder worden uitgewerkt.²⁷⁸

6.5.1 Uitoefenen van bij rechterlijke uitspraak ontzet recht

Artikel 28 Sr biedt de rechter de mogelijkheid om aan een verdachte de bijkomende straf van ontzetting van bepaalde rechten op te leggen. Het kan gaan om het recht bepaalde ambten te vervullen, het dienen bij de gewapende macht, het actief en passief kiesrecht, het zijn van raadsman of bewindvoerder en het uitoefenen van bepaalde beroepen.²⁷⁹ Een ontzetting kan alleen worden uitgesproken bij bepaalde, in de wet neergelegde delicten.²⁸⁰ De ontzetting van het kiesrecht kan alleen worden uitgesproken wanneer een gevangenisstraf van ten minste een jaar wordt opgelegd (artikel 28 lid 3 Sr). De rechter moet in zijn uitspraak ook bepalen voor welke periode de ontzetting wordt opgelegd (artikel 31 lid 1 Sr). Behalve wanneer een levenslange gevangenisstraf wordt opgelegd, in welk geval ook een ontzetting voor het leven mogelijk is, varieert de ontzetting tussen minimaal twee en maximaal vijf jaar.

Is een ontzetting van bepaalde rechten eenmaal opgelegd bij onherroepelijke rechterlijke uitspraak, dan levert het handelen in strijd daarmee een misdrijf op dat in artikel 195 Sr met een maximale gevangenisstraf van zes maanden of een geldboete van de derde categorie wordt bedreigd. Vastgesteld moet dan worden dat de verdachte weet had van het feit dat hij bij rechterlijke uitspraak van het uitoefenen van het betreffende recht was ontzet, hoewel kan worden aangenomen dat voorwaardelijk opzet in dit verband volstaat.²⁸¹ Hoewel ontzetting van bepaalde rechten met enige regelmaat als bijkomende

278 Art. 358 Sr bevat een tamelijk exotische strafbepaling waarbij het inroepen van de gewapende macht tegen de uitvoering van (onder meer) een rechterlijke uitspraak is strafbaar gesteld. De nadruk ligt in dit artikel op (de strafwaardigheid van) het inroepen van de gewapende macht en niet zozeer op de ondermijning van de rechterlijke uitspraak. Ook omdat niet is gebleken dat ooit voor dit misdrijf is vervolgd, wordt het in dit hoofdstuk verder buiten beschouwing gelaten.

279 Zie voor het onbevoegd uitoefenen van beroepen waartoe de wet een toelating vordert de strafbaarstelling van art. 436 Sr.

280 Zie bijv. art. 176 Sr, waarin de mogelijkheid wordt neergelegd om voor alle misdrijven uit Titel VII (Misdrijven waarmee de algemene veiligheid van personen of goederen wordt in gevaar gebracht) een ontzetting van de uitoefening van het beroep waarin het misdrijf is gepleegd kan worden uitgesproken. De algemene bepaling van art. 29 Sr bepaalt daarnaast dat ontzetting van bepaalde ambten steeds kan in geval van (kort gezegd) een ambtsmisdrijf.

281 Vgl. HR 20 mei 2008, NJ 2008, 318.

straf wordt opgelegd, is in de openbare bronnen geen gepubliceerde uitspraak te vinden waarin sprake was van een veroordeling wegens artikel 195 Sr. Een verklaring daarvoor is mogelijk te vinden in het feit dat specifieke vormen van dit delict in bijzondere wetten zijn opgenomen. Verondersteld kan worden dat de meest voorkomende vormen van het handelen in strijd met een rechterlijk verbod op grond van die bepalingen worden vervolgd.

6.5.2 Handelen in strijd met bijkomende straf of maatregel WED

Hierbij valt in de eerste plaats te denken aan artikel 33 Wet op de Economische Delicten (WED). Op grond van dat artikel is het verboden om opzettelijk te handelen of na te laten in strijd met een door de rechter opgelegde bijkomende straf, maatregel of regeling.²⁸² Er kan een maximale gevangenisstraf van twee jaar of een geldboete van de vierde categorie worden opgelegd (artikel 6 lid 1 sub 2 WED).²⁸³ Artikel 33 WED moet als een gekwalificeerde *lex specialis* worden beschouwd ten opzichte van de algemene bepaling van artikel 195 Sr.²⁸⁴ De strafbedreiging is echter aanzienlijk hoger. De wetgever vond dit nodig om economische delinquenten ervan te doordringen zich aan de opgelegde straffen en maatregelen te conformeren. Door deze strafbepaling in de WED op te nemen, zorgde de wetgever er bewust voor dat de economische strafrechter die de straf had opgelegd, ook zelf over de overtreding van de bijkomende straffen kon oordelen. De wetgever achtte dit aangewezen omdat juist het gezag van de economische strafrechter door dit delict wordt aangetast. Het zou dan ook in de eerste plaats aan deze rechter zijn om over de strafwaardigheid te oordelen en zo nodig ook fors te straffen.²⁸⁵

De gepubliceerde voorbeelden van vervolging wegens overtreding van artikel 33 WED zien vaak op handelen in strijd met een eerder opgelegde stillegging van de onderneming.²⁸⁶ Van belang daarbij is dat uitsluitend degene aan wie een dergelijke stillegging of een andere (voorlopige) maatregel is opgelegd, zich aan overtreding van artikel 33 WED kan schuldig maken.²⁸⁷

282 De strafbepaling ziet ook op (door de officier van justitie) opgelegde voorlopige maatregelen als bedoeld in art. 28 WED: HR 7 december 2004, *NJ* 2008, 299, m.nt. Buruma. In dat geval is geen sprake van een contempt of court-achtige bepaling.

283 Art. 34 WED stelt tevens strafbaar het onttrekken van vermogensbestanddelen aan verhaal of tenuitvoerlegging van een krachtens deze wet opgelegde straf, maatregel of voorlopige maatregel.

284 Hollander 1952, p. 151.

285 Memorie van toelichting, *Kamerstukken II* 1947/48, 603, 3, p. 26.

286 HR 19 november 1991, *NJ* 1992, 250, m.nt. 't Hart; HR 17 oktober 2006, *NJ* 2006, 574.

287 HR 12 november 1968, *NJ* 1969, 104.

6.5.3 Handelen in strijd met rijontzegging

In de Wegenverkeerswet 1994 (wvw 1994) is een specifieke strafbaarstelling te vinden van het uitoefenen van een recht waarvan men door de rechter is ontzet, te weten de bevoegdheid om motorrijtuigen te besturen. Artikel 9 lid 1 wvw 1994 stelt strafbaar het op de weg besturen of doen besturen van een motorrijtuig gedurende de periode waarin aan iemand bij rechterlijke uitspraak of strafbeschikking de bevoegdheid tot het besturen van motorrijtuigen is ontzegd. De maximumstraf is een gevangenisstraf van drie maanden of een geldboete van de derde categorie (artikel 176 lid 3 wvw 1994). Sinds de invoering van de strafbeschikking kan ook het openbaar ministerie een ontzegging van de rijbevoegdheid opleggen.²⁸⁸ Voor een veroordeling moet worden vastgesteld dat er sprake is van een onherroepelijke rechterlijke uitspraak, waarvan de verdachte op de hoogte was of redelijkerwijs op de hoogte had moeten zijn. Vereist is dus dat de verdachte adequaat over de rijontzegging is geïnformeerd.²⁸⁹ Doorgaans zal hieraan zijn voldaan wanneer aan de verdachte een kennisgeving ingang ontzegging rijbevoegdheid is betekend.²⁹⁰

Rijden na een rijontzegging is naar het zich laat aanzien de meest overtreden vorm van het uitoefenen van een recht of bevoegdheid waarvan men door de rechter is ontzet. De LOVS oriëntatiepunten schrijven een onvoorwaardelijke gevangenisstraf voor de duur van twee weken voor. Bij de strafmotivering wordt vaak onderstreept dat rechterlijke uitspraken moeten worden opgevolgd en dat door het negeren van de rijontzegging het gezag van zo'n rechterlijke uitspraak wordt ondermijnd.²⁹¹

6.5.4 Deelnemen aan door de rechter verboden rechtspersoon

Van een wat andere orde is het verbod om deel te nemen aan een door de rechter verboden rechtspersoon, zoals neergelegd in het tweede lid van artikel 140 Sr. Dit artikel stelt strafbaar het deelnemen aan de voortzetting van de werkzaamheden van een organisatie die bij onherroepelijke rechterlijke beslissing verboden is verklaard, van rechtswege is verboden of ten aanzien waarvan een onherroepelijke verklaring als bedoeld in artikel 122, eerste lid, van Boek

288 Vgl. Wet van 7 juli 2006 tot wijziging van het Wetboek van Strafrecht, het Wetboek van Strafvordering en enige andere wetten in verband met de buitengerechtelijke afdoening van strafbare feiten, inwerkingtreding 1 februari 2008 (*Stb.* 2006, 330). Het rijden na een dergelijke strafbeschikking is wel in strijd met het openbaar gezag, maar tast niet het gezag van een rechterlijke uitspraak aan en kan dan ook niet als een soort contempt of court worden aangemerkt.

289 Hof Leeuwarden 9 september 2011, ECLI:NL:GHLEE:2011:BT2899.

290 HR 15 oktober 2013, ECLI:NL:HR:2013:967.

291 Vgl. Hof Arnhem 2 februari 2009, ECLI:NL:GHARN:2009:BH1614; Hof Den Haag 16 december 2010, ECLI:NL:GHSGR:2010:BP0434.

10 Burgerlijk Wetboek is afgegeven. Het gaat daarbij om drie categorieën: Nederlandse rechtspersonen die op grond van artikel 2:20 BW door de rechter verboden zijn verklaard, Nederlandse organisaties die op de terrorismelijst van de Europese Unie staan, en buitenlandse organisaties waarvan de rechter heeft verklaard dat het doel in strijd is met de werkzaamheid van de openbare orde.²⁹² Het wettelijk strafmaximum is een jaar gevangenisstraf of een geldboete van de derde categorie. De verbodsbepaling is in zoverre ruim nu volstaat dat de organisatie verboden is verklaard en niet hoeft te worden bewezen dat het opzet van de deelnemer ook daarop was gericht, hoewel aangenomen kan worden dat tenminste enig inzicht in de werkzaamheden van de organisatie is vereist.²⁹³ Vereist is bovendien dat de verdachte een bijdrage levert aan de werkzaamheden van de verboden organisatie.²⁹⁴ De wet spreekt over de 'voortzetting' van de werkzaamheden. Over hoe dit bestanddeel moet worden geïnterpreteerd is niet veel rechtspraak voorhanden. Vervolging op grond van artikel 140 lid 2 Sr komt maar zelden voor. Daarbij speelt mee dat door het openbaar ministerie gedane vorderingen om rechtspersonen verboden te laten verklaren in het verleden veelal door rechters zijn afgewezen. Het ging daarbij vooral om vorderingen ten aanzien van verschillende 'chapters' van de Hells Angels.²⁹⁵ Nu dergelijke vorderingen de laatste jaren wel af en toe zijn toegewezen,²⁹⁶ is het mogelijk dat in de toekomst vaker strafvervolgingen ter zake artikel 140 lid 2 Sr zullen voorkomen. Bovendien zijn inmiddels twee wetsvoorstellen ingediend die een bestuursrechtelijk verbod van rechtspersonen wier activiteiten in strijd zijn met de openbare orde mogelijk moeten maken.²⁹⁷ Als deze wetsvoorstellen worden aangenomen is ook de overtreding van dit bestuursrechtelijke verbod strafbaar op grond

292 Ook in dit geval gaat het vaak om organisaties die op de terrorismelijst staan, zie voor de huidige lijst PbEU 5 augustus 2017, L 204/97.

293 Vgl. J.W. Fokkens, aant. 3 en 6 op art. 140 (bijgewerkt tot 20 september 2017), in: Noyon/Langemeijer & Rimmelink.

294 Een onderscheid moet worden gemaakt tussen rechtspersonen die op grond van art. 2:20 lid 1 BW zijn verboden omdat de werkzaamheden in strijd zijn met de openbare orde, en rechtspersonen die op grond van art. 2:20 lid 2 BW worden ontbonden omdat het doel in strijd is met de openbare orde. Alleen ten aanzien van de eerste categorie is art. 140 lid 2 Sr van toepassing, zie ook De Vries-Leemans 1995, p. 117 en Kesteloo 2011, p. 87.

295 Zie bijv. Hof Amsterdam 10 april 2008, ECLI:NL:GHAMS:2008:BC9212. Wél is toegewezen de vordering tot verbodenverklaring van de Vereniging Martijn, zie HR 18 april 2014, NJ 2014, 507, m.nt. E.A. Alkema.

296 Vgl. Rb. Den Haag 18 juni 2018, ECLI:NL:RBDHA:2018:7183, t.a.v. motorclub Satudarrah; Hof Arnhem-Leeuwarden 18 december 2018, ECLI:NL:GHARL:2018:10865 t.a.v. motorclub Bandidos; en Rb. Midden-Nederland 17 januari 2018, ECLI:NL:RBMNE:2018:113, t.a.v. de aan motorclubs verwante 'broederschap' Catervarius.

297 Wetsvoorstel bestuurlijk verbod rechtspersonen (in maart 2018 in internetconsultatie gegaan) en Wetsvoorstel bestuurlijk verbod ondermijnende organisaties (*Kamerstukken II* 2018/19, 35079, 2 op 13 november 2018 ingediend bij de Tweede Kamer).

van artikel 140 lid 2 Sr.²⁹⁸ Verder speelt de strafbepaling van artikel 140 lid 2 Sr een rol bij verdenkingen van het leveren van een bijdrage aan de werkzaamheden van terroristische groeperingen, hoewel de gepubliceerde uitspraken ook hier op één hand te tellen zijn.²⁹⁹

Strikt genomen heeft artikel 140 lid 2 Sr alleen een contempt of court-achtige functie voor zover het gaat om het voortzetten van werkzaamheden van een door de rechter verboden organisatie. Bij terroristische groeperingen gaat het doorgaans echter om organisaties die door de (Europese) regering zijn verboden. In dat geval is uiteraard geen sprake van het niet-naleven van een rechterlijke beslissing. In de praktijk heeft artikel 140 lid 2 Sr als contempt of court-bepaling dus een beperkte betekenis.³⁰⁰

6.5.5 Hulp bij bevrijding van iemand die op rechterlijk gezag van zijn vrijheid is beroofd

Het bevrijden of behulpzaam zijn bij de bevrijding van iemand die op grond van een rechterlijke beslissing van zijn vrijheid is beroofd, is een volgende variant van het niet-naleven van een rechterlijk bevel. Een dergelijke handeling is strafbaar op grond van artikel 191 Sr, dat zich ook uitstrekt tot personen die 'op openbaar gezag' van hun vrijheid zijn beroofd. Daarbij valt bijvoorbeeld te denken aan personen die door de politie zijn aangehouden. Aangezien het daarbij niet gaat om het miskennen van een rechterlijke uitspraak, zal deze vorm van bevrijding hier verder niet worden besproken. Onder rechterlijke uitspraak valt in feite iedere, al dan niet onherroepelijke beslissing van een rechter, inclusief bevelen tot voorlopige hechtenis, vreemdelingenbewaring en beslissingen tot gijzeling, opname in een tbs-kliniek of psychiatrisch ziekenhuis.³⁰¹

Hoewel het niet strafbaar is om als gedetineerde zelf te ontsnappen of daartoe pogingen te doen, geldt dat dus niet voor degene die bij de ontsnapping behulpzaam is.³⁰² Aan zo'n behulpzame verdachte kan een maximale gevangenisstraf van vier jaren of een geldboete van de vierde categorie worden opgelegd. De maximumstraf is in 1994 naar aanleiding van enkele ontvluchtin-

298 Art. 9 Wetsvoorstel bestuurlijk verbod rechtspersonen en art. 11 Wetsvoorstel bestuurlijk verbod ondermijnende organisaties. De overtreding van een door de minister opgelegd verbod kent echter niet het karakter van contempt of court.

299 Rb. Den Haag 21 oktober 2011, ECLI:NL:RBSGR:2011:BT8829; Rb. Rotterdam 22 juli 2015, ECLI:NL:RBROT:2015:5254.

300 De delictomschrijving wordt in de literatuur wel met contempt in verband gebracht, zie J.W. Fokkens, aant. 6 op art. 140 (bijgewerkt tot 20 september 2017), in: Noyon/Langemeijer & Rummelink; Keijzer 2000, p. 16.

301 Zie voor een uitgebreider overzicht A.J. Machielse, aant. 5 op art. 191 Sr (bijgewerkt tot 26 maart 2018), in: Noyon/Langemeijer & Rummelink.

302 Wel strafbaar is het als gedetineerde uitlokken van behulpzaamheid bij zelfbevrijding, zie HR 12 mei 2009, NJ 2009, 238.

gen verhoogd. Met de strafverhoging stond de wetgever met name voor ogen adequaat te kunnen optreden tegen georganiseerde en/of gewelddadige ontvluchtingen.³⁰³ Artikel 191 Sr bevat twee varianten: het bevrijden van een gedetineerde en het behulpzaam zijn bij de (zelf)bevrijding van een gedetineerde. Die hulp kan bestaan uit de handelingen die doorgaans met medeplichtigheid in verband worden gebracht en moet op dezelfde manier worden uitgelegd,³⁰⁴ maar beperkt zich daar niet toe: het gaat om alle opzettelijk verleende hulp bij de zelfbevrijding.³⁰⁵ Die hulp wordt in de rechtspraak ruim uitgelegd. De rechtbank Den Haag kwam zelfs tot een bewezenverklaring in het geval van een verdachte die als bezoeker in een penitentiaire inrichting niets had gezegd of gedaan toen de bewaarders per ongeluk een gedetineerde voor bezoeker aanzagen, en hij met hem de penitentiaire inrichting was uitgewandeld.³⁰⁶ Ook het buiten de muren van de inrichting klaar staan met een auto, geld en kleding kan als een (poging tot) strafbare behulpzaamheid worden aangemerkt.³⁰⁷ Niet vereist is dat de zelfbevrijding slaagt. Het gaat erom dat de behulpzaamheid als voltooid kan worden aangemerkt.³⁰⁸

Een bijzondere variant van het behulpzaam zijn bij een ontsnapping is neergelegd in artikel 367 Sr. Dit artikel is toegesneden op de ambtenaar, belast met de bewaking van een persoon die op openbaar gezag of krachtens rechterlijke uitspraak of beschikking van de vrijheid is beroofd, en stelt strafbaar het opzettelijk laten ontsnappen of bevrijden, of bij zijn bevrijding of zelfbevrijding behulpzaam zijn. Er kan een gevangenisstraf van ten hoogste drie jaren of een geldboete van de vierde categorie worden opgelegd. In lid 2 is voorzien in een culpoze bepaling: wanneer de ontsnapping, bevrijding of zelfbevrijding aan de schuld van de ambtenaar is te wijten, wordt hij gestraft met hechtenis van ten hoogste twee maanden of een geldboete van de tweede categorie. Opvallend is dat de opzettelijke variant een lager strafmaximum kent dan zijn tegenhanger in artikel 191 Sr, terwijl ambtsmisdrijven normaliter juist een zwaardere strafbedreiging kennen.³⁰⁹ Vermoedelijk is dit het gevolg van de hiervoor al genoemde verhoging van de maximumstraf van artikel 191 Sr, waarbij het strafmaximum van artikel 367 Sr ongemoeid is gelaten.

303 Vgl. de memorie van toelichting, *Kamerstukken II* 1992/93, 23082, 3, p. 1 (inwerkingtreding 18 februari 1994, *Stb.* 1994, 82).

304 HR 1 november 1915, *W* 9882.

305 HR 11 november 1952, *NJ* 1953, 138.

306 Rb. Den Haag 22 april 2011, ECLI:NL:RBSGR:2011:BQ2511.

307 HR 9 december 1997, *NJ* 1998, 386.

308 HR 12 mei 2009, *NJ* 2009, 238.

309 Sikkema 2005, p. 139-141.

6.5.6 Advocaten en het niet-naleven van rechterlijke uitspraken

Voor het optreden tegen advocaten die in de uitoefening van hun beroep rechterlijke beslissingen, opdrachten of instructies negeren, zal al snel moeten worden uitgeweken naar het tuchtrecht. Een algemene bevoegdheid op grond waarvan de rechter een advocaat kan aanspreken op het niet-naleven van een door hem gegeven opdracht is immers niet voorhanden. Wel kunnen aan het in gebreke blijven aan een rechterlijke opdracht te voldoen consequenties worden verbonden in het kader van de aanhangige procedure. Met name in civiele en bestuurszaken is voorstelbaar dat in geval (de advocaat van) een procespartij ondanks opdracht van de rechter bepaalde informatie niet aanlevert, aan dat uitblijven van informatie (negatieve) gevolgen worden verbonden, bijvoorbeeld dat de partij in het ongelijk wordt gesteld. In strafzaken ligt dat echter minder voor de hand, aangezien het daar gaat om het door het openbaar ministerie verweten handelen van een verdachte en het veelal niet de advocaat is die gehouden is bepaalde informatie in opdracht van de rechter in het geding te brengen. Dit laat uiteraard onverlet dat het niet-aanleveren van (ontlastende) informatie van invloed kan zijn op de uitkomst van de strafzaak. Maar met het niet-nakomen van een rechterlijk bevel heeft dit niet veel te maken.

Een strafadvocaat die een opdracht van de rechter negeert kan mogelijk wel tuchtrechtelijk worden aangesproken. Een dergelijke klacht zal al snel in de sleutel staan van de door advocaten verschuldigde eerbied voor de rechterlijke autoriteiten. Eerder in dit onderzoek is aandacht besteed aan de betekenis van deze eed, in het bijzonder voor de uitingsvrijheid van de advocaat.³¹⁰ Een openlijke weigering om gevolg te geven aan een door de rechter gegeven opdracht zal onder omstandigheden ook als een gebrek aan eerbied kunnen worden opgevat, en daarmee als een handelen dat niet overeenkomstig is hetgeen een behoorlijk advocaat betaamt.³¹¹ In dat verband kan worden gewezen op de zaak van een advocaat die zijn cliënt ter zitting instrueerde niet op de voor hem bestemde stoel plaats te nemen maar in het publiek. Nadat de voorzitter de cliënt op grond van artikel 272 Sv had bevolen op het verdachtenbankje plaats te nemen, zei de advocaat tegen zijn cliënt: 'rustig blijven zitten'. In de tuchtzaak, waarin ook andere gedragingen van de advocaat aan de orde waren, oordeelde het Hof van Discipline dat de instructie van de advocaat aan zijn cliënt om op de publieke tribune te blijven zitten, niet tuchtrechtelijk laakbaar was, nu hij als advocaat was gemachtigd en er dus van een bevel ex artikel 272 Sv strikt genomen geen sprake kon zijn. Het negeren van de opdracht van de voorzitter was kennelijk niet zodanig zwaar-

310 Par. 6.2.4.

311 Zoals vereist door art. 46 Advocatenwet.

wegend dat dit op zichzelf tot gegrondverklaring van de klacht leidde.³¹² Deze zaak lijkt het enige concrete voorbeeld waarin tuchtrechtelijk werd geklaagd over de 'on gehoorzaamheid' van een advocaat. Hoewel kan worden aangenomen dat incidenten rondom het niet of niet geheel opvolgen van rechterlijke instructies vaker voorkomen, blijkt er weinig behoefte te bestaan aan het bewandelen van de tuchtrechtelijke weg, of wordt daarvan te weinig resultaat verwacht. Mogelijk dat dergelijke incidenten ter zitting worden opgelost, al dan niet met behulp van de aan de voorzitter ter dienste staande bevoegdheden om de orde ter zitting te bewaren.³¹³

6.5.7 Het openbaar ministerie en het niet-nakomen van rechterlijke uitspraken

Het openbaar ministerie maakt deel uit van de rechterlijke macht en neemt als zodanig een bijzondere positie in ten opzichte van de rechtsprekende macht. Uit het wettelijk systeem en in het bijzonder artikel 553 Sv, volgt dat het openbaar ministerie gehouden is om rechterlijke beslissingen ten uitvoer te leggen. Artikel 553 Sv schrijft immers voor: 'De tenuitvoerlegging van rechterlijke beslissingen geschiedt door het openbaar ministerie dan wel op voordracht van deze door Onze Minister.' Daarbij komt aan het openbaar ministerie geen beslissingsbevoegdheid of beleidsvrijheid toe.³¹⁴ Die verplichting tot het ten uitvoer leggen van rechterlijke beslissingen ziet in ieder geval op onherroepelijke uitspraken en bevelen tot voorlopige hechtenis,³¹⁵ en is blijkens het Karmman-arrest van zodanig gewicht dat een schending hiervan tot niet-ontvankelijkheid van het openbaar ministerie kan leiden. In die zaak had het openbaar ministerie aan een kroongetuige de toezegging gedaan om een eventueel door de rechter op te leggen straf niet te executeren. Het hof oordeelde deze deal onrechtmatig en verbond hieraan in de strafzaak tegen de kroongetuige de sanctie van niet-ontvankelijkverklaring van het openbaar ministerie. Daarbij overwoog het hof dat deze onrechtmatige toezegging blijk gaf 'van minachting voor de beslissing van de rechter in de onderhavige zaak'. In cassatie werd de niet-ontvankelijkverklaring in stand gelaten vanwege het fundamentele karakter van de onrechtmatige toezegging die 'het wettelijk systeem in de kern raakt'. Het ontbreken van enig nadeel voor de verdachte deed daar niet aan af. Ten aanzien van de geconstateerde minachting stelde de Hoge Raad, naar

312 Voorbeeld ontleend aan Prakken & Spronken 2009, p. 528. Het betreft de (slechts gedeeltelijk op advocatenorde.nl gepubliceerde) uitspraak van het Hof van Discipline van 23 mei 2005, nr. 4232. Overigens werd de advocaat wel op andere gronden veroordeeld.

313 Zie daarover par. 6.2.

314 Daargelaten de mogelijkheden van art. 22f Sr en 561 Sv, alsook organisatorische beslissingen zoals ten aanzien van de aanvang van de tenuitvoerlegging. Zie verder Machielse 1987, p. 157.

315 HR 24 mei 1991, *NJ* 1991, 646; HR 31 oktober 2003, *NJ* 2005, 196, m.nt. EAA; HR 14 oktober 2011, ECLI:NL:HR:2011:BR3058.

aanleiding van het daarover ingediende cassatiemiddel, in een de kool en de geit-sparende overweging dat 's Hofs oordeel zo moet worden verstaan dat het openbaar ministerie:

'(...) zich een bevoegdheid heeft aangemeten die hem niet toekomt en aldus de verhouding tussen het openbaar ministerie en de rechter bij de behandeling van strafzaken heeft miskend, en niet dat zulks is geschied uit geringschatting voor de taak en verantwoordelijkheid van de strafrechter en diens beslissing (...).'³¹⁶

Na deze uitspraak hebben zich geen vergelijkbare situaties meer voorgedaan. Het zogenoemde 'Karman-criterium' is door de Hoge Raad nooit meer herhaald.³¹⁷ Niet-ontvankelijkverklaring van het openbaar ministerie kan uitsluitend aan de orde zijn wanneer sprake is van ernstige inbreuken op de beginselen van een behoorlijke procesorde, waardoor doelbewust of met grove veronachtzaming van de belangen van de verdachte aan diens recht op een eerlijke behandeling van zijn zaak is tekortgedaan (het zogenoemde Zwolsman-criterium).³¹⁸ Mede op grond van de in later jaren ingezette lijn ter zake van vormverzuimen en de daaraan te verbinden consequenties is het dan ook zeer de vraag of de Hoge Raad in 'Karman-zaken' nog ruimte ziet voor niet-ontvankelijkverklaring.³¹⁹ Dit doet op zichzelf niets af aan het uitgangspunt dat het openbaar ministerie verplicht is om rechterlijke beslissingen ten uitvoer te leggen.

Hoewel de nalevingsverplichting helder is, is minder duidelijk hoe de rechter kan reageren wanneer het openbaar ministerie hieraan niet voldoet. Die vraag rijst in het bijzonder wanneer het gaat om andere rechterlijke opdrachten dan (onherroepelijke) uitspraken of bevelen tot voorlopige hechtenis. Te denken valt aan bevelen tot het toevoegen van stukken, het oproepen van getuigen of het verrichten van nader onderzoek. Uitgaand van het rechtsstatelijk stelsel en de rol van de rechter als *dominis litis* ten aanzien van het onderzoek ter terechtzitting, zal het openbaar ministerie ook dergelijke rechterlijke bevelen in beginsel simpelweg hebben uit te voeren.³²⁰ Artikel 553 Sv wordt dan zodanig uitgelegd dat de daarin neergelegde plicht om rechterlijke beslissingen ten uitvoer te leggen, ook ziet op dergelijke opdrachten.³²¹ Er kunnen zich echter situaties voordoen waarin het openbaar ministerie zulke orders niet kan of wil uitvoeren. Daarbij kan worden gedacht aan de situatie dat het openbaar ministerie een getuige heeft toegezegd dat hij slechts anoniem zal

316 HR 1 juni 1999, *NJ* 1999, 567, m.nt. Schalken.

317 Vgl. HR 3 juli 2001, *NJ* 2002, 8, m.nt. Schalken, waarin de HR de kennelijk op het Karman-arrest toegesneden motivering van het hof verwierp.

318 HR 19 december 1995, *NJ* 1996, 249.

319 Vgl. HR 19 februari 2013, *NJ* 2013, 308 m.nt. Keulen; Ter Haar & Meijer 2011.

320 Vgl. memorie van toelichting bij de Wet getuigenbescherming, *Kamerstukken II* 1991/92, 22483, 3, p. 29.

321 Zie HR 25 juni 2002, *NJ* 2002, 518 en de noot onder dit arrest van Schalken.

worden gehoord, of dat er in het kader van een overeenkomst met de getuige is afgesproken dat door hem afgelegde verklaringen slechts zullen worden gebruikt nadat aan een aantal voorwaarden is voldaan. Voor de eerstgenoemde situatie is een wettelijke voorziening gecreëerd: artikel 349 lid 3 Sv schrijft voor dat de niet-ontvankelijkheid van de officier van justitie moet worden uitgesproken wanneer deze weigert een door de rechter gegeven bevel tot dagvaarding of oproeping van een getuige ten uitvoer te leggen, terwijl die getuige ingevolge een onherroepelijke rechterlijke beslissing geen bedreigde getuige of afgeschermd getuige wiens identiteit verborgen wordt gehouden is.³²² Aan deze voorziening ligt een bewuste keuze van de wetgever ten grondslag. Het werd in het belang van de opsporing noodzakelijk geacht dat een officier van justitie een dergelijke toezegging kan doen als hij – naar later blijkt ten onrechte – meent dat een getuige als een bedreigde of afgeschermd getuige kan worden aangemerkt. Daar staat tegenover dat het voortzetten van de vervolging in zo'n situatie onverenigbaar is met artikel 6 EVRM, in het bijzonder het recht om getuigen *à charge* te ondervragen.³²³ Een dergelijke niet-ontvankelijkverklaring staat niet aan een hernieuwde vervolging in de weg, wanneer de getuige bijvoorbeeld alsnog bereid is mee te werken aan een verhoor.³²⁴

In de rechtspraak is tevens de situatie aan de orde geweest waarin het openbaar ministerie aan een getuige had toegezegd dat hij in het geheel niet – ook niet als bedreigde getuige – zou worden gehoord. Het hof had het openbaar ministerie niet-ontvankelijk verklaard onder verwijzing naar het Karman-arrest:

'Het gaat hier om de fundamenteën van het strafprocesrecht en met name om de in de wet voorziene verdeling van de bevoegdheden en verplichtingen tussen het openbaar ministerie en de rechter. Het standpunt van het openbaar ministerie raakt het wettelijk systeem in de kern.'³²⁵

Dit oordeel bleef in cassatie niet in stand. De Hoge Raad stelt voorop dat uit de artikelen 553 en 555 Sv voortvloeit dat het openbaar ministerie verplicht is zijn medewerking te verlenen aan een door de zittingsrechter bevolen dagvaarding of oproeping van een getuige, ook indien het verhoor van die getuige naar het oordeel van de zittingsrechter door de rechter-commissaris

322 De voorwaarden en procedures voor het verkrijgen van de status van bedreigde dan wel afgeschermd getuige zijn neergelegd in art. 226a en 226m Sv. Zie voor oudere rechtspraak over de gevolgen van het niet oproepen van getuigen HR 27 november 1984, *NJ* 1985, 497, m.nt. Mulder en HR 28 april 1992, *NJ* 1992, 611.

323 Memorie van toelichting bij de Wet getuigenbescherming, *Kamerstukken II* 1991/92, 22483, 3, p. 27-30.

324 Memorie van toelichting bij de Wet getuigenbescherming, *Kamerstukken II* 1991/92, 22483, 3, p. 29; HR 25 juni 2002, *NJ* 2002, 518, m.nt. Schalken.

325 Hof Arnhem 10 juli 2000, ECLI:NL:GHARN:2000:AA6440.

dient te geschieden. De wetgever heeft echter een voorziening geschapen voor de situatie waarin een weigering van het openbaar ministerie om te voldoen aan een zodanig bevel niettemin kan worden gerechtvaardigd door een zwaarwegend opsporingsbelang, te weten het belang dat pretense getuigen niet worden afgeschrikt om een verklaring tegenover de politie of de rechter-commissaris af te leggen, omdat hun anonimiteit niet wordt gegarandeerd. De toezegging van het openbaar ministerie om de getuige in het geheel niet op te roepen verschilt volgens de Hoge Raad niet wezenlijk van de toezegging om de getuige slechts anoniem te horen. Een (voortdurende) weigering de getuige op te roepen zou dan wel tot niet-ontvankelijkheid moeten leiden, maar 'slechts' op de voet van het bepaalde in artikel 349 lid 3 Sv.³²⁶

Voor de situatie dat het openbaar ministerie geen gevolg geeft aan een andersluidende opdracht van de rechter, zoals het verstrekken van opheldering of nadere stukken, bevat de wet geen regeling. Het zal afhangen van de ernst van het verzaken of de rechter hieraan gevolgen verbindt en zo ja, welke.³²⁷ Aangezien het niet zal gaan om een vormverzuim in het voorbereidend onderzoek, is artikel 359a Sv niet van toepassing, zodat een duidelijk wettelijk kader ontbreekt.³²⁸ Wanneer het gaat om een bewuste weigering van het openbaar ministerie lijkt de oplossing in de rechtspraak te worden gezocht in een niet-ontvankelijkverklaring. Het gaat daarbij onder meer om zaken waarin het openbaar ministerie weigerde bepaalde stukken aan het dossier toe te voegen, veelal in combinatie met het geven van onvoldoende openheid of zelfs het debiteren van onwaarheden. Zo kwam de rechtbank Limburg tot een niet-ontvankelijkverklaring in een zaak waarin het openbaar ministerie opdrachten van de rechtbank niet had uitgevoerd (in het bijzonder het verstrekken van kluisverklaringen), onjuiste informatie had verschaft en ongeoorloofd contact had gehad met een getuige die door de rechter-commissaris zou worden gehoord. De rechtbank overwoog dat de weigering om uitvoering te geven aan een opdracht van de rechtbank het strafrechtstelsel op een wezenlijk onderdeel aantast. Desalniettemin hoefde de enkele weigering op zichzelf nog niet te leiden tot niet-ontvankelijkverklaring. Gelet op de cumulatie van onrechtmatigheden meende de rechtbank evenwel dat een eerlijk proces niet meer

326 HR 25 juni 2002, *NJ* 2002, 518, zie ook de zeer kritische noot van Schalken die het door de Hoge Raad gemaakte verschil tussen de tenuitvoerlegging van een gevangenisstraf en de tenuitvoerlegging van een opdracht een getuige op te roepen, niet overtuigend acht. Zie voor een beslissing die in dezelfde lijn ligt HR 2 februari 2010, *NJ* 2010, 246, m.nt. Schalken. In HR 10 oktober 2017, ECLI:HR:2017:2582 ging het om een zaak waarin de rechtbank (naar het oordeel van het hof ten onrechte) opdracht had gegeven de officier van justitie als getuige te horen, en daaraan geen gevolg gaf, hetgeen niet tot niet-ontvankelijkheid kon leiden.

327 Vgl. rb. Overijssel 10 juli 2018, ECLI:NL:RBOVE:2018:2355, waarin het verzuim mogelijk ontlastende stukken toe te voegen niet tot niet-ontvankelijkheid leidde, omdat het de eerlijkheid van het strafproces in zijn geheel niet had aangetast.

328 Vgl. Hof Arnhem-Leeuwarden 18 maart 2014, ECLI:NL:GHARL:2014:2223.

mogelijk was.³²⁹ Het hof vernietigde de niet-ontvankelijkverklaring en wees de zaak terug, onder meer omdat de rechtbank naar zijn oordeel ten onrechte het openbaar ministerie de opdracht had gegeven om de kluisverklaringen te verstrekken.³³⁰ In een mensenhandelzaak kwam de rechtbank Alkmaar eveneens tot niet-ontvankelijkverklaring, op de grond dat het openbaar ministerie had geweigerd, in strijd met de opdracht van de rechtbank, stukken te overleggen, de rechtbank zou hebben misleid en zich ook overigens onvoldoende controleerbaar had opgesteld.³³¹ Ook deze beslissing hield in hoger beroep geen stand, vooral vanwege een andere feitelijke waardering door het hof.³³² Niet-ontvankelijkverklaring volgde verder in een zaak waarin de rechtbank de officier van justitie opdracht had gegeven om onderzoeksgegevens te verstrekken die in een 'kluis ten parkette' werden bewaard. Daarnaast was er ongeoorloofd contact geweest met getuigen die door de rechter-commissaris in aanwezigheid van de verdediging zouden worden gehoord.³³³ Dergelijk ongeoorloofd contact speelde ook in een moordzaak, waarin de rechtbank op verzoek van de verdediging opdracht had gegeven een cruciale getuige te horen bij de rechter-commissaris. Vlak voorafgaand aan dat verhoor werd de getuige, zonder dat de rechtbank en de verdediging daarvan in kennis waren gesteld, twee dagen lang door de politie verhoord. Deze operatie, door de officier van justitie 'parallele opsporing' genoemd, maar door de rechtbank als geheime, opzettelijke inmenging gekwalificeerd, leidde tot niet-ontvankelijkverklaring. De rechtbank oordeelde dat de bevoegdheidsverdeling tussen openbaar ministerie en rechter(-commissaris) was geraakt, de zelfstandige en leidende rol van de rechter van het onderzoek ter terechtzitting was gefrustreerd en de waarheidsvinding was bemoeilijkt.³³⁴ Het hof vernietigde deze beslissing. Hoewel de officier van justitie de rechtbank, verdediging en rechter-commissaris onzorgvuldig had geïnformeerd, was van ongeoorloofde inmenging en frustratie van de waarheidsvinding geen sprake.³³⁵ Tot slot kan een zaak worden aangehaald waarin sprake was van het opnemen van geheimhoudersgesprekken en het hof de advocaat-generaal had opgedragen hieromtrent duidelijkheid te verschaffen, aan welke opdracht deze – onder meer in verband met de wijze van opnemen – niet geheel kon voldoen. Het hof verklaarde het openbaar ministerie niet-ontvankelijk nu bewust noodzakelijke informatie was

329 Rb. Limburg 11 oktober 2013, ECLI:NL:RBLIM:2013:7594.

330 Hof Den Bosch 12 november 2015, ECLI:NL:GHSHE:2015:4516.

331 Rb. Alkmaar 16 november 2009, ECLI:NL:RBALK:2009:BK3440, NJ 2010, 277, m.nt. Schalken.

332 Hof Amsterdam 25 oktober 2010, ECLI:NL:GHAMS:2010:BO1660. Na verwijzing stond het niet verstrekken van stukken niet meer ter discussie (bleek een misverstand) en werd met de overige onzorgvuldigheden – in het bijzonder de onvoldoende regievoering door het openbaar ministerie – in de strafmaat rekening gehouden: Rb. Alkmaar 3 februari 2012, ECLI:NL:RBALK:2012:BV2848.

333 Rb. Noord-Nederland 26 november 2013, ECLI:NL:RBNNE:2013:7250 (ook 7261 en 7264). Voor zover valt na te gaan is er geen hoger beroep ingesteld.

334 Rb. Limburg 2 april 2014, ECLI:NL:RBLIM:2014:3022.

335 Hof Den Bosch 26 mei 2015, ECLI:NL:GHSHE:2015:1855.

onthouden aan de verdediging en het hof.³³⁶ De Hoge Raad achtte de overweging van het hof over het bewust onthouden van noodzakelijke informatie echter onbegrijpelijk en vernietigde het arrest.³³⁷

Uit de voorgaande bespreking kan een aantal conclusies worden getrokken. In de eerste plaats blijkt dat de sanctie van niet-ontvankelijkverklaring wordt gereserveerd voor gevallen waarin het openbaar ministerie niet alleen opdrachten van de rechter bewust niet uitvoert, maar waarin meer aan de hand is, variërend van ontoelaatbare contacten met getuigen tot onjuiste informatieverstrekking of zelfs misleiding. Vaak wordt verwezen naar het feit dat het openbaar ministerie blijk geeft van een miskenning van het wettelijk systeem, waarin zij nu eenmaal gehouden is rechterlijke opdrachten uit te voeren. Niet verrassend spreekt uit veel van dergelijke uitspraken ook een onmiskenbare irritatie over het optreden van het openbaar ministerie. Een tweede constatering is dat dergelijke beslissingen in hoger beroep en cassatie vrijwel nooit in stand worden gelaten. De meeste niet-ontvankelijkverklaringen worden reeds door het hof teruggedraaid, vaak omdat door het openbaar ministerie alsnog nadere informatie wordt verstrekt, of omdat het hof het gewraakte optreden anders waardeert. In de hiervoor aangehaalde zaak waarin de Hoge Raad zich over de niet-ontvankelijkverklaring heeft uitgelaten, ging hij niet in op de oproep van AG Vellinga om:

‘(...) met het oog op een heldere afbakening van de verhouding tussen rechter en openbaar ministerie (...) ondubbelzinnig duidelijk [te maken] dat het Openbaar Ministerie op straffe van niet-ontvankelijkheid verplicht is de rechter alle door de rechter noodzakelijk geachte informatie te verschaffen, hetzij rechtstreeks, hetzij door het door de rechter bevolen oproepen of dagvaarden van getuigen of deskundigen, tenzij het Openbaar Ministerie – zulks ter beoordeling van de rechter – in redelijkheid niet aan die opdracht kan voldoen.’³³⁸

De Hoge Raad constateerde slechts dat het oordeel van het hof dat het openbaar ministerie bewust noodzakelijke informatie onthield, onbegrijpelijk moest worden geacht.³³⁹

Daarmee blijft het beoordelingskader voor dergelijke situaties weinig duidelijk. In het bijzonder is de vraag of een bewuste weigering van het openbaar ministerie om een rechterlijke opdracht uit te voeren (anders dan de situatie waarop artikel 349 lid 3 Sv is toegesneden), reeds vanwege die weigering tot niet-ontvankelijkheid kan leiden, of dat dit slechts aan de orde kan komen wanneer daarnaast ook sprake is van een schending van het recht op een eerlijk proces. Met andere woorden: kan de miskenning van het wettelijk systeem in deze situaties, net zoals in het Karman-arrest, tot niet-ontvanke-

336 Hof Amsterdam 31 augustus 2009, ECLI:NL:GHAMS:2009:BJ7026.

337 HR 12 juli 2011, NJ 2011, 381.

338 Conclusie AG Vellinga voor HR 12 juli 2011, NJ 2011, 381.

339 HR 12 juli 2011, NJ 2011, 381.

lijkheid leiden, of komt dit pas aan de orde wanneer is voldaan aan het Zwolsman-criterium. Zou van het laatste moeten worden uitgegaan, dan moet de conclusie zijn dat de rechter maar een zeer beperkt en weinig adequaat instrumentarium heeft om te reageren op een onwillig en 'ongehoorzaam' openbaar ministerie. In veel gevallen zal immers geen sprake zijn van concreet nadeel voor de verdachte, althans een zodanige inbreuk op diens recht op een eerlijk proces dat niet-ontvankelijkheid aan de orde is.³⁴⁰ Andere reacties, zoals bewijsuitsluiting of strafvermindering, liggen minder voor de hand en lijken ook niet erg geschikt als middel om naleving van rechterlijke uitspraken af te dwingen.³⁴¹ In dergelijke gevallen staat de rechter dus feitelijk met lege handen.

6.5.8 Tussenconclusie

Om te kunnen optreden tegen het niet-naleven van rechterlijke beslissingen voorziet het straf(proces)rechtelijk stelsel in verschillende instrumenten. Het materiële strafrecht kent enkele bepalingen waarin het niet-naleven van rechterlijke uitspraken strafbaar is gesteld. De meeste van deze strafbepalingen worden in de praktijk niet vaak toegepast, maar hebben wel een preventieve en normbevestigende betekenis en bevorderen daarmee de naleving van rechterlijke uitspraken. De rechter kan voor uitdagingen komen te staan wanneer hij wordt geconfronteerd met advocaten en leden van het openbaar ministerie die geen gehoor geven aan rechterlijke bevelen. Voor ongehoorzame advocaten kan het tuchtrecht uitkomst bieden, hoewel hiervan in de praktijk nauwelijks gebruik wordt gemaakt. Grotere moeilijkheden ontstaan wanneer het openbaar ministerie de opdrachten van de rechter niet kan of wil uitvoeren, bijvoorbeeld vanwege conflicterende opsporingsbelangen. De wet voorziet slechts zeer beperkt in een mogelijke reactie en uit de rechtspraak blijkt dat niet-ontvankelijkverklaring van het openbaar ministerie in dergelijke gevallen vrijwel steeds een te vergaande sanctie is. Het ontbreekt de rechter soms dus aan instrumenten om te reageren op het niet-uitvoeren van een door hem gegeven opdracht.

340 Zie voor een voorbeeld waarin hiervan wel sprake was HR 8 september 1998, *NJ* 1998, 879, m.nt. Schalken. Het ging in die zaak om een (door de HR in stand gelaten) niet-ontvankelijkverklaring met toepassing van het Zwolsman-criterium, nu de officier van justitie aan verbalisanten had opgedragen bij de rechter-commissaris en ter zitting bepaalde vragen niet te beantwoorden.

341 Op zichzelf zijn bewijsuitsluiting of strafvermindering ook buiten de situatie van art. 359a Sv mogelijk (denk aan de strafvermindering wegens overschrijding van de redelijke termijn, of bewijsuitsluiting in verband met vormverzuimen buiten het voorbereidend onderzoek, zie HR 29 januari 2013, *NJ* 2013, 414, m.nt. Borgers).

6.6 MISBRUIK VAN (PROCES)RECHT

Wanneer processuele bevoegdheden worden gebruikt voor een ander doel dan waarvoor ze zijn bedoeld, bijvoorbeeld om de procedure te vertragen of bemoeilijken, kan dat een goed procesverloop verstoren en daarmee de goede rechtspleging aantasten. Misbruik van procesrecht is dan ook een nauw aan contempit of court gelieerd leerstuk.³⁴² Het Nederlandse strafprocesrecht kent geen bepaling waarmee misbruik van procesrecht kan worden voorkomen. Dit in tegenstelling tot het burgerlijk recht, waarin een dergelijke bepaling wel voorkomt. Artikel 3:13 lid 2 BW definieert misbruik van bevoegdheid. Daarvan kan sprake zijn wanneer een bevoegdheid wordt uitgeoefend:

‘(...) met geen ander doel dan een ander te schaden of met een ander doel dan waarvoor zij is verleend of in geval men, in aanmerking nemende de onevenredigheid tussen het belang bij de uitoefening en het belang dat daardoor wordt geschaad, naar redelijkheid niet tot die uitoefening had kunnen komen’.

Blijkens artikel 3:15 BW vindt deze bepaling ook buiten het vermogensrecht toepassing, voor zover de aard van de rechtsbetrekking zich daartegen niet verzet. In het bestuursrecht is dan ook op deze grond aangenomen dat misbruik kan worden gemaakt van bestuursprocesrechtelijke bevoegdheden.³⁴³ De gevolgen van de vaststelling dat er sprake is van misbruik in het burgerlijk of bestuursrecht, variëren van niet-ontvankelijkheid, veroordeling in de proceskosten tot de vaststelling dat sprake is van een onrechtmatige daad.³⁴⁴ Ook kan een zogenoemde *anti-suit injunction* worden gevorderd, op grond waarvan het een partij verboden wordt verdere procedures over hetzelfde onderwerp te voeren.³⁴⁵ In strafrechtelijke sanctionering is niet voorzien.

In de hierna volgende paragrafen wordt aan de hand van literatuur en rechtspraak geïnventariseerd wanneer van dergelijk misbruik van procesrecht kan worden gesproken en op welke wijze de strafrechter daarmee kan omgaan.

³⁴² Zie daarover uitgebreider par. 5.4.4.

³⁴³ ABRvS 19 november 2014, ECLI:NL:RVS:2014:4129 en ABRvS 27 juli 2016, ECLI:NL:RVS:2016:1840. De Raad van State verwijst daarbij ook naar bepalingen over ‘kennelijk onredelijk gebruik van procesrecht’ in art. 6:15 lid 3 en 8:75 lid 1 Awb.

³⁴⁴ Vgl. voor een civiele zaak HR 24 juni 2016, ECLI:NL:HR:2016:1290, waarin het hof had geoordeeld dat de zaak vanwege misbruik zonder mondelinge behandeling kon worden afgedaan, in een bestuursrechtzaak Hof Den Haag 28 januari 2014, ECLI:NL:GHDHA:2014:75, waarin het hof oordeelde dat dergelijk misbruik, zijnde een onrechtmatige daad, in kort geding kan worden verboden. Zie over misbruik van procesrecht en onrechtmatige daad Hof Arnhem 4 mei 2004, ECLI:NL:GHARN:2004:AQ0930. Zie voor de proceskostenveroordeling in het civiele recht de dissertatie van Sluifter 2011. Zie in bestuursrechtelijke context Hof Leeuwarden 19 november 2003, ECLI:NL:GHLEE:2003:AO1577 waarin met toepassing van art. 13a Wet Administratiefrechtelijke Handhaving Verkeersvoorschriften een proceskostenveroordeling werd uitgesproken op grond van ‘kennelijk onredelijk gebruik van procesrecht’.

³⁴⁵ Vgl. Graaf 2006, p. 41-49.

Daarbij is allereerst van belang dat er geen duidelijke omlijning bestaat van het begrip misbruik van procesrecht.³⁴⁶ Afhankelijk van de context en interpretatie kan het zowel gaan om het gebruik van strafprocessuele bevoegdheden met de (primaire) bedoeling het procesverloop te vertragen of frustreren, als om het voeren van kansloze procedures die het strafrechtelijk systeem onnodig of onevenredig belasten. Bovendien kan een principiële discussie worden gevoerd over de vraag of een verdachte überhaupt misbruik van procesrecht kan maken. In de paragrafen 6.6.1 en 6.6.2 wordt ingegaan op mogelijk misbruik van procesrecht door de procesdeelnemers en de wijze waarop de strafrechter daarmee om kan gaan. Omdat kan worden betoogd dat het buiten behandeling laten van verzoeken vanwege het ontbreken van enig rechtens te respecteren belang, ook een instrument is waarmee misbruik van procesrecht kan worden bestreden, komt dit criterium en de toepassing daarvan in paragraaf 6.6.3 aan de orde. De laatste paragraaf behandelt de wettelijke mogelijkheid om herhaalde wrakingsverzoeken als vorm van misbruik van procesrecht buiten behandeling te laten.

6.6.1 Het openbaar ministerie en misbruik van procesrecht

De vraag of het openbaar ministerie misbruik kan maken van processuele bevoegdheden wordt in de rechtspraak bevestigend beantwoord, zoals hierna zal blijken. Het begrip is echter niet duidelijk gedefinieerd. Hierna zal eerst worden ingegaan op enkele uiteenlopende situaties waarin van mogelijk misbruik kan worden gesproken. Vervolgens wordt ingegaan op de vraag in hoeverre een 'kansloze' of lichtvaardige vervolging als misbruik van procesrecht kan worden aangemerkt.

6.6.1.1 Misbruik van processuele bevoegdheden

In de wet noch de rechtspraak zijn duidelijke criteria uiteengezet wanneer gezegd kan worden dat bepaald optreden van het openbaar ministerie als misbruik van procesrecht moet worden aangemerkt. De situaties waarin een beroep op zodanig misbruik wordt gedaan zijn bovendien zeer uiteenlopend. Zo verzocht de verdediging om niet-ontvankelijkverklaring van het openbaar ministerie in een zaak waarin de officier van justitie een in het buitenland gedetineerde getuige had laten horen als verdachte in plaats van als getuige, om zo – aldus de raadsman – de verdediging buitenspel te zetten en een ondervraging van deze persoon als getuige onmogelijk te maken. Het hof overwoog dat het de officier van justitie vrijstaat een verdachte enkel te verho-

³⁴⁶ Er wordt ook wel gesproken van (kennelijk) onredelijk of oneigenlijk gebruik van procesrecht. Hoewel er wat voor te zeggen valt dat onredelijk gebruik een lichtere variant is, worden de begrippen veelal niet duidelijk onderscheiden.

ren als verdachte in de eigen strafzaak, zonder hem tevens als getuige te (doen) horen in de strafzaken tegen de andere verdachten, maar overwoog voorts:

‘Dit uitgangspunt laat onverlet dat een (doen) verhoren van een verdachte als verdachte in de eigen strafzaak met de enkele bedoeling van deze een verklaring ter voeging als bewijsmateriaal in een strafzaak tegen een andere verdachte te verkrijgen, zulks bijvoorbeeld om daarmee te bewerkstelligen dat het horen van die persoon plaatsheeft buiten aanwezigheid van de raadsman in de strafzaak tegen die andere verdachte om, misbruik van procesrecht is en mitsdien onrechtmatig.’

Dat de officier van justitie zich aan zulk misbruik had schuldig gemaakt, werd door het hof echter niet aannemelijk geacht.³⁴⁷ Om niet-ontvankelijkverklaring van het openbaar ministerie werd ook gevraagd in een zaak waarin de officier van justitie zich zou hebben schuldig gemaakt aan misbruik van procesrecht door een te vroege sluiting van het gerechtelijk vooronderzoek, zonder de verdediging daarvan in kennis te stellen. De Hoge Raad liet in het midden of dit handelen misbruik van procesrecht zou kunnen opleveren, maar oordeelde dat het verzuim hoe dan ook niet van dien aard was dat het tot niet-ontvankelijkverklaring zou moeten leiden.³⁴⁸ Evenmin vond de Hoge Raad de opening van een gerechtelijk vooronderzoek tegen een nog onbekende persoon met het doel de verjaring in een moordzaak te stuiten, een vorm van misbruik van procesrecht. Dit in tegenstelling tot de rechtbank, die het openbaar ministerie op die grond niet-ontvankelijk had verklaard.³⁴⁹

Misbruik van procesrecht werd wel aangenomen in een zaak waarin het openbaar ministerie voor de tweede maal conservatoir beslag had gelegd op een aantal goederen, nadat de rechtbank eerder had geoordeeld dat het beslag disproportioneel was. Door opnieuw beslag te leggen, zonder dat sprake was van nieuwe feiten of omstandigheden, leverde het gebruik van de bevoegdheid om beslag te leggen misbruik van procesrecht op. Het door de klager ingediende bezwaarschrift werd (deels) gegrond verklaard.³⁵⁰ Een wat ouder voorbeeld is de situatie waarin de officier van justitie een zaak aanbracht voor de politierechter, enkel en alleen om daarmee de wettelijke dagvaardingstermijn te omzeilen en te voorkomen dat de voorlopige hechtenis van de verdachte zou worden opgeheven. Het betrof een zaak die evident niet bij de politierechter kon worden aangebracht en waarin uiteindelijk tien jaar gevangenisstraf

347 Hof Amsterdam 9 juni 1994, ECLI:NL:GHAMS:1994:AC0941, NJ 1994, 710.

348 HR 10 november 1998 ECLI:NL:HR:1998:ZD1393, NJ 1999, 138.

349 HR 4 oktober 2005, ECLI:NL:HR:2005:AT2968. Zie voor een ander voorbeeld Hof Amsterdam 23 december 2009, ECLI:NL:GHAMS:2009:BK7623, waarin de verdediging (tevergeefs) aanvoerde dat de officier van justitie misbruik had gemaakt van de bevoegdheid ex art. 50 Sv het vrije verkeer tussen verdachte en raadsman te beperken.

350 Rb. Noord-Holland 17 april 2015, ECLI:NL:RBNHO:2015:3171. Deze beslissing is in cassatie bevestigd, hoewel de Hoge Raad niet is ingegaan op de vraag of het handelen als misbruik kan worden gekwalificeerd: HR 16 mei 2017, ECLI:NL:HR:2017:880, NJ 2017, 220.

werd opgelegd. Hoewel de Hoge Raad niet expliciet over misbruik van procesrecht sprak, oordeelde hij dat de politierechter zich in deze situatie onbevoegd had moeten verklaren.³⁵¹ Een ander geval waarbij van misbruik van procesrecht zou kunnen worden gesproken is het zogenoemde ‘weekendarrangement’ dat tussen 2008 en 2011 in enkele provincies in gebruik was. Het hield in dat verdachten van (uitgaans)geweld in het weekend werden vastgehouden tot maandag, ongeacht de vraag of daar in de concrete zaak een juridische grond voor was.³⁵² Hoewel de lagere rechters deze gang van zaken al meermaals onrechtmatig hadden bevonden, veranderde er niets aan het door politie en openbaar ministerie toegepaste beleid.³⁵³ De voortdurende, met het wettelijk systeem strijdige en door de rechter onrechtmatig geoordeelde inzet van het dwangmiddel van in verzekeringstelling, waaraan pas na een uitspraak van de Hoge Raad een einde kwam,³⁵⁴ kan als een vorm van misbruik van procesrecht worden beschouwd, hoewel het in de rechtspraak niet als zodanig is aangemerkt. Vast staat wel dat het dwangmiddel van in verzekeringstelling werd ingezet met een ander doel dan waarvoor het is bedoeld: niet in het belang van het onderzoek, zoals artikel 57 en 58 Sv voorschrijven, maar om te bewerkstelligen dat het aantal geweldsdelicten in het weekend wordt teruggedrongen. Daarmee schurkt het ‘weekendarrangement’ aan tegen een ander leerstuk, te weten het beginsel van zuiverheid van oogmerk oftewel het verbod op *détournement de pouvoir*. Daarvan is sprake wanneer bevoegdheden door een overheidsinstantie – in de context van het strafrecht de politie en het openbaar ministerie – worden aangewend voor een ander doel dan waarvoor zij zijn bedoeld. Hoewel kan worden beredeneerd dat dergelijk optreden als een vorm van misbruik van (proces)recht heeft te gelden, wordt het doorgaan niet als zodanig aangemerkt.³⁵⁵ Omdat dergelijk optreden ook in verder verwijderd verband staat tot de door de rechter te waarborgen goede strafrechtspleging (het gaat primair om de toetsing van behoorlijk overheids-optreden³⁵⁶) wordt dit leerstuk hier niet verder uitgewerkt.

Denkbaar is ook dat het aanwenden van rechtsmiddelen een vorm van misbruik van procesrecht oplevert. Bij de invoering van het Wetboek van Strafvordering in 1926 werd, ter voorkoming van ‘misbruik van de zijde van het openbaar ministerie bij het gebruik maken van het rechtsmiddel van hoger beroep’, geregeld dat voor de verdachte een langere appeltermijn gold,³⁵⁷

351 HR 1 juli 1982, NJ 1983, 67, m.nt. GEM.

352 Daarover onder meer Kooijmans 2012.

353 Borgers 2012, p. 1-2.

354 HR 13 december 2011, ECLI:NL:HR:2011:BT2173, NJ 2012, 299, m.nt. Reijntjes.

355 Zie bijv. Hof Den Bosch 12 juni 2018, ECLI:NL:GHSHE:2018:2472.

356 Vgl. Corstens/Borgers & Kooijmans 2018, p. 55-67; Cleiren 1989. Dat geldt ook voor andere beginselen van een behoorlijke procesorde, zoals het vertrouwensbeginsel en het gelijkheidsbeginsel. Hierna komt wel het beginsel van een redelijke en billijke belangenafweging in relatie tot de vervolgingsbeslissing aan de orde (par. 6.6.1.2).

357 Memorie van toelichting, *Kamerstukken II* 1913/14, 286, 3, p. 149.

welke bepaling later weer werd afgeschaft.³⁵⁸ Het bedoelde misbruik betrof het 'mee-appelleren' om te voorkomen dat de verdachte er in hoger beroep te gunstig vanaf zou komen.³⁵⁹ Thans zal niet snel gezegd kunnen worden dat het openbaar ministerie misbruik maakt van procesrecht door een rechtsmiddel aan te wenden. AG Knigge stelde, in een conclusie in een zaak waarin misbruik van procesrecht door de Hoge Raad niet werd aangenomen: 'Misbruik van procesrecht bij het instellen van rechtsmiddelen komt mijns inziens pas in beeld als het doel niet is om een andere, beter geachte beslissing te krijgen.'³⁶⁰ Die conclusie is in lijn met het door de Hoge Raad gegeven oordeel in een eerdere zaak, waarin het openbaar ministerie in eerste aanleg vrijspraak had gevorderd, maar daarna in hoger beroep kwam omdat zij meende dat toch een veroordeling had moeten volgen. De Hoge Raad overwoog:

'Onder omstandigheden kan het aanwenden door het openbaar ministerie van het rechtsmiddel van hoger beroep strijd opleveren met beginselen van een goede procesorde. Daarvan kan sprake zijn indien de bevoegdheid tot het instellen van dat rechtsmiddel wordt aangewend voor een ander doel dan waarvoor het is gegeven.'³⁶¹

Slechts wanneer evident is dat het instellen van hoger beroep een ander doel dient dan (het tamelijke veelomvattende doel van) het verkrijgen van een nieuw, beter oordeel, zal van misbruik van procesrecht kunnen worden gesproken. Een dergelijke situatie wordt niet snel aangenomen.³⁶² Daarvan getuigt een uitspraak van het hof Amsterdam in de liquidatiezaak Passage, waarin het hof het beroep op niet-ontvankelijkheid van het openbaar ministerie verwierp met de volgende motivering:

'Uit de enkele omstandigheid dat de rechtbank heeft beslist geheel overeenkomstig de vordering van het openbaar ministerie volgt niet zonder meer dat het openbaar

358 Bezuinigingswet van 29 november 1935, *Stb.* 685.

359 R.C.P. Haentjes, aant. 7 op art. 404 (bijgewerkt tot 1 februari 1999), in: Melai/Groenhuijsen e.a., met verwijzing naar *Kamerstukken II* 1909/10, 296, 3; en de circulaire van minister Modderman ter zake van 24 februari 1883. Daarbij was tevens van belang dat het vroegere art. 424 lid 2 Sv voorschreef dat er bij een verdachte-appel alleen bij eenparigheid van stemmen een hogere straf kon worden opgelegd, vgl. daarover ook S.M. Wurzer-Leenhouts, aant. 23 op art. 557 Sv, (bijgewerkt tot 1 december 2007), in: Melai/Groenhuijsen e.a.

360 Conclusie AG Knigge voor HR 2 december 2008, ECLI:NL:HR:2008:BF5076.

361 HR 1 april 1997, *NJ* 1998, 287.

362 Een voorbeeld biedt hof Leeuwarden 29 april 2010, *NJFS* 2010, 226, hoewel daarin niet van 'misbruik' wordt gesproken. Het ging om een OM-appel tegen een niet-ontvankelijkverklaring wegens overschrijding van de redelijke termijn. Het openbaar ministerie wilde een 'signaal' afgeven dat dit gelet op de HR-jurisprudentie niet meer kon, maar het hof achtte dat belang onvoldoende en verklaarde het openbaar ministerie niet-ontvankelijk in het hoger beroep.

ministerie dat evenbedoelde (rechtens te respecteren, ML) belang niet heeft noch dat daarmee het ingestelde beroep als onbehoorlijk dient te worden beoordeeld.³⁶³

Een relevante bijzonderheid daarbij was dat het ging om het beroep in de zaak van de kroongetuige, waarbij het belang van het openbaar ministerie was gelegen in het gegeven dat het de strafeis in hoger beroep wilde laten afhangen van de vraag in hoeverre de kroongetuige ook in hoger beroep de uit de kroongetuigenregeling voortvloeiende afspraken naleefde. Daaruit volgt dat het hoger beroep niet was ingesteld om een 'beter' oordeel te krijgen, maar om de belangen van het openbaar ministerie met betrekking tot de nakoming van de kroongetuigenregeling te waarborgen. Strikt genomen zou in dit geval dus geoordeeld moeten worden dat het rechtsmiddel is aangewend met een ander doel dan waarvoor het is gegeven. Dat het openbaar ministerie wel een ander, 'rechtens te respecteren' belang had, maakt dat niet anders.

De toets van het 'rechtens te respecteren belang' zien we ook in andere situaties terug bij de beoordeling van de ontvankelijkheid van beroepen. Dit beperkt zich niet tot het gebruik van processuele bevoegdheden door het openbaar ministerie, maar gaat evenzeer op wanneer door de verdediging rechtsmiddelen worden aangewend. Om die reden komt dit 'rechtens te respecteren belang'-criterium in paragraaf 6.6.3 aan de orde.

6.6.1.2 Lichtvaardige vervolging: 'geen redelijk handelend lid'-criterium

Uit de hiervoor besproken definitie van misbruik in het civiele recht bleek dat onder omstandigheden ook van misbruik van procesrecht kan worden gesproken in geval het belang dat is gediend bij de uitoefening van een bevoegdheid niet in verhouding staat tot het belang dat daardoor wordt geschaad. In de context van het strafproces valt dan te denken aan de inzet van dwangmiddelen door het openbaar ministerie in gevallen waarin die inzet onevenredig is aan het belang dat daarmee is gediend. Het beginsel van een redelijke en billijke belangenafweging, ook wel het verbod van willekeur genoemd, brengt tot uitdrukking dat het handelen van politie en justitie is gebonden aan de vereisten van proportionaliteit en subsidiariteit.³⁶⁴

In het kader van dit onderzoek kan in het bijzonder worden gedacht aan het instellen van strafvervolging in gevallen waarin in redelijkheid geen vervolgingsbelang kan worden aangenomen, zoals bij de vervolging van zogenoemde bagatelzaken. Omdat het openbaar ministerie op grond van het opportuniteitsbeginsel van artikel 167 lid 1 Sv zelfstandig beslist of vervolging moet plaatsvinden, kan de vervolgingsbeslissing slechts in zeer beperkte mate door de rechter worden getoetst. Weliswaar mag de rechter ten volle toetsen óf bij de vervolgingsbeslissing de beginselen van een behoorlijke procesorde

363 Hof Amsterdam 27 september 2013, ECLI:NL:GHAMS:2013:3125.

364 Corstens/Borgers & Kooijmans 2018, p. 63-64.

zijn betrokken, ten aanzien van de uitkomst van die door het openbaar ministerie te maken afweging kan hij slechts een marginale toets aanleggen.³⁶⁵ Alleen in uitzonderlijke gevallen zal de rechter tot het oordeel kunnen komen dat het openbaar ministerie niet-ontvankelijk moet worden verklaard omdat het instellen of voortzetten van de vervolging onverenigbaar is met de beginselen van een goede procesorde, te weten het beginsel van een redelijke en billijke belangenafweging.³⁶⁶

Dat de rechter hier slechts een beperkte toetsingsruimte heeft is door de Hoge Raad in verschillende uitspraken duidelijk gemaakt.³⁶⁷ Zo stuitte de vervolging wegens een milieudelict na het verscheuren en op straat gooien van een proces-verbaal niet af op het criterium van een redelijke en billijke belangenafweging.³⁶⁸ In een zaak waarin hondenbezitters het – letterlijk – met elkaar aan de stok hadden gekregen en één van de hondenbezitters (tegen de wens van de aangeefster in) werd vervolgd wegens mishandeling door het gooien van een stok tegen de jas van aangeefster, vernietigde de Hoge Raad de door het hof uitgesproken niet-ontvankelijkheid van het openbaar ministerie. De Raad oordeelde dat in dergelijke gevallen moet worden getoetst aan het criterium ‘dat geen redelijk handelend lid van het openbaar ministerie heeft kunnen oordelen dat met (voortzetting van) de vervolging enig door strafrechtelijke handhaving beschermd belang gediend kan zijn’.³⁶⁹ Daarvan zal niet snel sprake zijn. Aan dat criterium was in ieder geval niet voldaan in de Checkpoint-zaak, waar het ging om vervolging van een jarenlang gedoogde coffeeshop wegens overtreding van de Opiumwet. De Hoge Raad maakte in die zaak – tot twee keer toe – duidelijk dat aan een niet-ontvankelijkverklaring op deze grond strenge motiveringseisen worden gesteld.³⁷⁰ Daarbij speelt ook het standpunt van het openbaar ministerie een belangrijke rol, zoals bleek uit een zaak waarin zich een spiegelbeeldige situatie voordeed. De verdachte, een belastingadviseur, werd verweten dat hij kaphout uit het bos had proberen

365 Corstens/Borgers & Kooijmans 2018, p. 64.

366 HR 6 november 2012, *NJ* 2013, 109, m.nt. Schalken. Zie in wat andere context ook HR 8 maart 2011, ECLI:NL:HR:2011:BO2915, *NJ* 2011, 242. Niet-ontvankelijkheid kan ook aan de orde zijn bij schending van een van de beginselen van een goede procesorde, zoals het vertrouwensbeginsel of het gelijkheidsbeginsel. Dergelijke situaties vallen evenwel minder goed in te passen in de definitie van misbruik van procesrecht, in het bijzonder voor zover het gaat om de onevenredigheid van de toepassing van procesbevoegdheden, en worden om die reden hier verder buiten beschouwing gelaten.

367 Zie bijv. HR 15 oktober 2013, ECLI:NL:HR:2013:947, *NJ* 2014, 145, m.nt. Schalken; HR 31 oktober 2017, ECLI:NL:HR:2017:2795;

368 HR 25 mei 2005, ECLI:NL:HR:2005:AT2974. In die zaak wees de Hoge Raad overigens terug omdat het hof vanwege een onjuiste toepassing van de *lex specialis*-regel tot niet-ontvankelijkverklaring van het openbaar ministerie was gekomen. Zie voor toepassing van art. 9a Sr in een vergelijkbare zaak Hof Amsterdam 12 december 2006, *NBSTRAF* 2007, 21.

369 HR 6 november 2012, ECLI:NL:HR:2012:BX4280, *NJ* 2013, 109, m.nt. Schalken.

370 HR 2 juli 2013, ECLI:NL:HR:2013:7, *NJ* 2013, 563, m.nt. Van Kempen en HR 26 april 2016, ECLI:NL:HR:2016:742. Zie voor een vergelijkbare uitspraak HR 19 januari 2016, ECLI:NL:HR:2016:23, *NJ* 2016, 129, m.nt. Reijntjes.

te stelen. De verdachte, die op heterdaad werd betrapt, had verklaard dat hij dacht dat het afvalhout was en had het hout weer teruggelegd. Na een (niet-voldane) transactie en een voorwaardelijke geldboete bij de politierechter, vorderde het openbaar ministerie haar eigen niet-ontvankelijkheid in hoger beroep, omdat de zaak op een andere wijze had moeten worden afgedaan. Het hof oordeelde echter dat het openbaar ministerie wel ontvankelijk was in de vervolging en legde een voorwaardelijke geldboete op. De Hoge Raad achtte dit oordeel onvoldoende gemotiveerd, waarbij de Raad in het bijzonder wees op het door het openbaar ministerie ingenomen standpunt.³⁷¹

De feitenrechters lijken iets meer genegen om vanwege een onredelijke vervolgingsbeslissing de niet-ontvankelijkheid van het openbaar ministerie uit te spreken.³⁷² Naast de hiervoor besproken gevallen, waarin de Hoge Raad veelal de door de gerechtshoven uitgesproken niet-ontvankelijkverklaringen casseerde, kan hier nog genoemd worden een (niet aan de Hoge Raad voorgelegde) uitspraak van het hof Den Bosch. In die zaak kwam het hof tot een niet-ontvankelijkverklaring van het openbaar ministerie omdat de vervolging van een veertienjarige verdachte wegens het strooien van popcorn op straat niet voldeed aan het vereiste van een redelijke en billijke belangenafweging.³⁷³ Ook ná de introductie van het 'redelijk handelend lid'-criterium is te zien dat feitenrechters de ruimte nemen om in bijzondere zaken de niet-ontvankelijkheid uit te spreken. De hiervoor al genoemde coffeeshopzaken getuigen daarvan.³⁷⁴ Een ander voorbeeld is het oordeel van het hof Leeuwarden dat geen redelijk denkend lid van het openbaar ministerie had kunnen besluiten tot de vervolging van een zestienjarig meisje dat werd vervolgd wegens overtreding van de Spoorwegwet 1875, toen zij met de intentie zelfmoord te plegen langs het spoor liep.³⁷⁵

De beperkte beoordelingsruimte van de rechter lag ten grondslag aan het betoog van Buruma in 2006 dat de rechter de bevoegdheid zou moeten hebben het openbaar ministerie niet-ontvankelijk te verklaren wanneer het om een zogenoemde 'flutzaak' gaat en de officier van justitie geen bevredigende reden voor de vervolging heeft gegeven.³⁷⁶ Duker kwam in 2010 juist tot de conclusie dat die ruimte er voor de zittingsrechter al is.³⁷⁷ De introductie van het

371 HR 7 januari 2014, ECLI:NL:HR:2014:15, *NJ* 2014, 122, m.nt. Reijntjes. Het standpunt van het OM hoeft echter niet doorslaggevend te zijn: HR 21 november 2017, ECLI:NL:HR:2017:2960.

372 Zie voor verwijzingen naar lagere rechtspraak ook Lindeman 2013, p. 290-293.

373 Hof Den Bosch 24 oktober 2011, ECLI:NL:GHSHE:2011:BU7974, *NJFS* 2012, 33.

374 Zie ook Hof Amsterdam 1 juli 2019, ECLI:NL:GHAMS:2019:2500, waarin het hof – met het openbaar ministerie – van oordeel was dat met voortzetting van de vervolging 'geen enkel strafrechtelijk belang' (meer) was gediend, overigens zonder expliciet te toetsen aan het 'redelijk handelend lid'-criterium.

375 Hof Arnhem-Leeuwarden 14 maart 2013, ECLI:NL:GHARL:2013:BZ4908. Zie ook het overzicht van uitspraken in Duker 2010, p. 242.

376 Buruma 2006, p. 364-375.

377 Duker 2010, p. 241-243.

'redelijk handelend lid'-criterium in 2012 heeft het gebruik van die ruimte echter verder beperkt. De vanwege de strenge rechtspraak beperkte toetsingsvrijheid was voor Buruma aanleiding om in 2015 opnieuw te pleiten voor meer rechterlijke vrijheid bij de toetsing van de vervolgingsbeslissing. In het bijzonder de veranderingen in organisatie en werkwijze van het openbaar ministerie, waarbij de vervolgingsbeslissing in veelvoorkomende strafzaken in een min of meer gestandaardiseerd en door richtlijnen beheerst proces wordt genomen, rechtvaardigen volgens Buruma een onderzoek naar de mogelijkheid van een ruimere rechterlijke toetsing.³⁷⁸

Bij de huidige stand van zaken is al met al duidelijk dat de rechter zich ten aanzien van de redelijkheid van de keuze om te vervolgen zeer terughoudend moet opstellen. Een niet-ontvankelijkverklaring kan alleen aan de orde zijn wanneer de besluitvorming door het openbaar ministerie tot een apert onredelijke uitkomst leidt.³⁷⁹ Wordt die strenge toets niet gehaald, dan kan de rechter met een niet in redelijkheid uitblinkende vervolgingsbeslissing uiteraard wel rekening houden bij de keuze voor strafmodaliteit en in de strafmaat.³⁸⁰ De zeer beperkte mogelijkheid om in dergelijke gevallen tot niet-ontvankelijkheid van het openbaar ministerie te besluiten is met name het gevolg van de door de hoogste rechter zelf geformuleerde criteria. Door die strenge rechtspraak heeft de rechter weinig mogelijkheden om de goede rechtspleging te waarborgen voor zover het gaat om het voorkomen van of optreden tegen al te lichtvaardige vervolgingen. De mogelijkheid om in dergelijke gevallen artikel 9a Sr toe te passen kan niet als een effectief middel worden beschouwd, omdat hiermee het gerechtelijk apparaat niet wordt ontlast van de 'onzinnige' vervolging.³⁸¹

6.6.2 Misbruik van procesrecht door de verdediging

Uit het voorgaande bleek dat optreden van het openbaar ministerie onder omstandigheden als misbruik van procesrecht kan worden aangemerkt. De

378 Buruma 2015, p. 4-6 en 8-9. Dat onderzoek zou volgens Buruma in het kader van het moderniseringsproject van het Wetboek van Strafvordering moeten worden verricht. Inmiddels is duidelijk dat een dergelijke uitbreiding van de rechterlijke toetsing geen onderdeel uitmaakt van de hervormingsplannen. Zie in dezelfde zin Lindeman 2013, p. 292-293 en Crijns & Kool 2017, p. 321-323.

379 Corstens/Borgers & Kooijmans 2018, p. 64 met verwijzing naar ook hiervoor aangehaalde rechtspraak.

380 Vgl. Jörg 2013, p. 151-162. Zie voor een tot de verbeelding sprekend voorbeeld HR 2 oktober 2012, ECLI:NL:HR:2012:BX0799, NJ 2013, 29, m.nt. N. Keijzer, waarin een gedetineerde zwerver werd vervolgd wegens grafschennis omdat hij bij de begrafenis van zijn (in een politieel overleden) vriendin in de grafkuil ging, het deksel van de kist opende, het lichaam aanraakte en sprak: 'V...tje, word wakker!'. Het hof paste art. 9a Sr toe.

381 Nog los van de (voor de goede strafrechtspleging minder relevante) nadelige consequenties voor de veroordeelde.

vraag rijst of dat ook geldt voor de verdachte en/of zijn raadsman. In de literatuur is het standpunt ingenomen dat hiervan geen sprake kan zijn, omdat de verdediging geen publieke taak heeft en dus ook niet kan worden gebonden aan beginselen van een behoorlijke procesorde. Melai heeft uiteengezet waarom de proceshouding van de verdachte, gelet op zijn autonome positie in het strafproces, waarbij hij op geen enkele wijze kan worden verplicht bij te dragen aan de strafvervolgning en berechting, 'aan geen andere regels gebonden [is] dan aan die van een zekere orde in verband met de gedingvoering'.³⁸² Daarop voortbordurend heeft Cleiren uiteengezet dat de verdachte vanwege het eenzijdige karakter van het strafrechtsgeding niet op dezelfde voet als het openbaar ministerie als procespartij kan worden beschouwd, hij geen publieke taak heeft en dus ook geen misbruik kan maken van hem toegekende rechten of bevoegdheden.³⁸³ Er zou, aldus Cleiren, hoogstens van oneigenlijk gebruik of misbruik van bevoegdheid kunnen worden gesproken wanneer het optreden van de verdachte 'volstrekt niet meer past of apert in strijd is met de strekking van de bevoegdheid en zijn belang niet meer een rechtens te beschermen belang kan worden genoemd'.³⁸⁴ De Roos heeft zich daarbij aangesloten en met een verwijzing naar de memorie van toelichting bij de invoering van het Wetboek van Strafvordering overwogen dat 'de verdachte in ieder geval het recht [heeft] zijn rechten en bevoegdheden onbelemmerd uit te oefenen voorzover zijn acties "met het doel van het strafproces niet onvoorwaardelijk in strijd komen"'.³⁸⁵ Toegespitst op de positie van de raadsman heeft Spronken gesteld dat de behartiging van het algemeen belang, meer in het bijzonder de ongestoorde voortgang van de berechting, geen taak is van de verdediging. Nu de processuele bevoegdheden van de raadsman slechts afgeleid zijn van die van de verdachte, kan de raadsman hoogstens misbruik van procesrecht worden verweten wanneer hij een hem toegekende bevoegdheid aanwendt in strijd met het belang van zijn cliënt.³⁸⁶ Wanneer het gaat om het aanwenden van rechtsmiddelen met het enkele doel 'zand in de justitiële machine te strooien' meent Corstens dat de rechter in evidente gevallen kan reageren met een niet-ontvankelijkverklaring. Verder dan dat zal de rechter echter niet moeten gaan: het is immers niet aan de rechter om over de zin of onzin van dergelijke processtrategische keuzes van de verdediging te oordelen.³⁸⁷

Verscheidende schrijvers hebben ook andersluidende opvattingen verdedigd. Zo stellen Blom en Hartmann in hun bijdrage aan het onderzoeksproject

382 Melai 1992, p. 78.

383 Cleiren 1990, p. 149-154 en p. 156-158.

384 Cleiren 1990, p. 161.

385 De Roos 1991, p. 31. Zie in dezelfde zin Prakken 2005.

386 Spronken 2001, p. 332-333. Overigens moet dit worden onderscheiden van de mogelijkheid dat de raadsman misbruik maakt van de hem als verdediger toegekende rechten, zoals het recht op vrijheid van verkeer. Zie daarover ook het Statuut voor de Raadsman in Strafzaken van de NVSA, p. 6-7.

387 Corstens/Borgers & Kooijmans 2018, p. 940.

Strafvordering 2001, dat de raadsman zich kan bezondigen aan misbruik van procesrecht, wanneer diens handelen niet meer in overeenstemming is met de strekking van de aangewende bevoegdheden en het doel van het strafproces, te weten de waarheidsvinding.³⁸⁸ Eenzelfde opvatting verdedigen Groenhuijsen en Knigge in het kader van hetzelfde onderzoek. In hun visie zijn de rechten van de verdediging niet identiek aan de belangen van de verdachte en moet de rechter de uitoefening van verdedigingsrechten kunnen toetsen.³⁸⁹ In een in 1999 door rechtspraak, openbaar ministerie en advocatuur gehouden conferentie over polarisatie in de strafzaal, werd misbruik van strafprocesrecht – óók door de verdediging – als mogelijkheid aanvaard. Daarbij werd de volgende definitie gehanteerd:

‘De situatie, waarin een deelnemer aan het strafproces, die daarbinnen ook een kernrol vervult, zonder in strijd te handelen met de wet, weliswaar gebruikmaakt van een hem op grond van die wet toekomende bevoegdheid, doch voor een gans ander doel dan waarvoor die bevoegdheid is gegeven.’³⁹⁰

Er zijn dus verschillende opvattingen denkbaar en hoewel het debat de laatste jaren wat is verstomd, is duidelijk dat een eenduidige opvatting op dit punt in de literatuur niet is te vinden.³⁹¹

6.6.2.1 *Gevallen van ‘misbruik’ in de rechtspraak*

De discussie over de mogelijkheid van misbruik van verdedigingsrechten speelt niet alleen op academisch niveau. Ook in de rechtspraak zijn de uitoefening van verdedigingsbevoegdheden en de eventueel daaraan te verbinden consequenties meermaals onderwerp van debat geweest. In algemene zin heeft de Hoge Raad aanvaard dat een bevoegdheid niet mag worden aangewend voor een ander doel dan waarvoor zij is gegeven. Zo werd naar dit ‘uitgangspunt’ verwezen in een arrest over misbruik van wraking.³⁹² De vraag wanneer gezegd kan worden dat een bevoegdheid voor een ander doel wordt aangewend en welke consequenties daaraan kunnen worden verbonden, is echter nog niet eenvoudig te beantwoorden.

Een voorbeeld van een zaak waarin het hof Amsterdam meende dat de verdediging misbruik van procesrecht maakte, betrof het geval waarin namens de verdachte meermaals het rechtsmiddel van cassatie werd aangewend tegen

388 Blom & Hartmann 2001, p. 218-220. In geval de rechter concludeert dat er sprake is van misbruik kan hij daaraan de gevolgen verbinden die hij binnen de bestaande beslissingsmogelijkheden en de gebruikelijke strafprocessuele dicta het meest geraden acht, zie p. 221.

389 Groenhuijsen & Knigge 2001, p. 24.

390 Werkgroep Evaluatie Polarisatie 2000, p. 187-188.

391 Zie ook E. Prakken, aant. 5 op art. 37 (bijgewerkt tot 1 februari 2006), in: Melai/Groenhuijsen e.a.

392 HR 25 september 2018, ECLI:NL:HR:2018:1770, r.o. 4.5.

formele uitspraken, om te voorkomen dat het hof de strafzaak inhoudelijk kon behandelen. Het hof kwalificeerde dit als misbruik van strafprocesrecht, nu deze handelswijze 'bezwaarlijk anders [kan] worden verstaan dan geen ander doel te dienen dan te trachten te voorkomen dat het hof aan beoordeling van de zaak in hoger beroep toekomt'.³⁹³ De Hoge Raad maakte er in de hiertegen gerichte cassatieprocedure weinig woorden aan vuil en verklaarde de verdachte niet-ontvankelijk in zijn cassatieberoep vanwege het ontbreken van enig rechtens te respecteren belang.³⁹⁴ Een ander voorbeeld van mogelijk misbruik van procesrecht deed zich voor in de strafzaak tegen Bouterse, waarin door zijn raadsman op een zeer laat moment en nogal summier onderbouwd een rechtsmachtgeschil werd opgeworpen. De advocaat-generaal was van oordeel dat dit jurisdictiegeschil uitsluitend kon zijn opgeworpen om de behandeling van de strafzaak door de rechtbank te dwarsbomen, en verzocht het hof hieraan geen schorsende werking toe te kennen nu de verdediging misbruik maakte van procesrecht. Het hof verwierp dit standpunt 'reeds' omdat het niet op de wet was gebaseerd.³⁹⁵ Overigens liet de rechtbank zich weinig aan de schorsende werking van het rechtsmachtgeschil gelegen liggen, door de behandeling van de zaak simpelweg voort te zetten.³⁹⁶

Discussies over misbruik van procesrecht zijn ook ontstaan door het oproepen van getuigen op een moment of een wijze waarop voornamelijk vertraging van het proces lijkt beoogd. Zo wees het hof Den Bosch een erg laat en gebrekkig gedaan verzoek tot het oproepen van getuigen af omdat de verdediging voor de vertraging geen bevredigende verklaring had gegeven, overigens zonder het optreden van de raadsman expliciet als misbruik te betitelen. De Hoge Raad casseerde omdat het hof bij de beoordeling van het verzoek een onjuiste maatstaf had gehanteerd.³⁹⁷ AG Vellinga, die eveneens tot vernietiging concludeerde, overwoog dat het mogelijk anders had gelegen wanneer het hof had vastgesteld dat de handelswijze van de verdediging erop was gericht het strafproces nodeloos te vertragen, omdat dan van misbruik van procesrecht sprake zou zijn geweest. Een dergelijk criterium kan echter niet leidend zijn bij de beoordeling van getuigenverzoeken, zoals de Hoge Raad in 2012 heeft duidelijk gemaakt. In die zaak had het hof een rijkelijk laat getuigenverzoek afgewezen omdat hij meende dat daarmee misbruik werd gemaakt van processuele bevoegdheden en het overigens ook niet noodzakelijk was de getuige te horen. De Hoge Raad casseerde zonder veel omhaal van woorden: het hof had een onjuiste maatstaf aangelegd bij zijn beslissing op

393 Hof Amsterdam 15 april 1993, *NJ* 1993, 478. Zie over dit arrest ook Sjöcrona & Van der Spek 1993, p. 632-634.

394 HR 22 februari 1994, *NJ* 1994, 306, m.nt. Th.W. van Veen. Zie daarover verder par. 6.6.3.

395 Hof Den Haag 19 maart 1999, *NbSr* 1999, 63. In cassatie was dit onderdeel van de beslissing van het hof niet aan de orde, zie HR 27 mei 1999, ECLI:NL:HR:1999:ZD1575, *NJ* 1999, 635, m.nt. J. de Hullu.

396 Spronken 2001, p. 319-320.

397 HR 22 december 2009, ECLI:NL:HR:2009:BJ3295, *NJ* 2010, 192, m.nt. Reijntjes.

het verzoek, terwijl het oordeel over de noodzaak niet zonder meer begrijpelijk was.³⁹⁸ Dat betekent overigens niet dat nalatigheid of laksheid van de verdediging geen enkele rol kan spelen bij de beoordeling van getuigenverzoeken, zolang het verzoek maar langs de lijnen van de wettelijke criteria wordt beoordeeld.³⁹⁹

Vermeend misbruik van procesrecht is ook in de tuchtrechtspraak een enkele keer aan de orde geweest. In een zaak waarin een advocaat onder meer herhaaldelijk aanhoudingsverzoeken had gedaan, oordeelde de Raad van Discipline dat hem hiervan geen tuchtrechtelijk verwijt kon worden gemaakt, aangezien niet was gebleken dat deze verzoeken als oneigenlijk middel waren gebruikt.⁴⁰⁰

Op grond van het voorgaande kan worden geconcludeerd dat misbruik van procesrecht door de verdediging niet als zodanig in de rechtspraak is aanvaard en in ieder geval geen zelfstandige grond kan vormen om verzoeken af te wijzen of anderszins geen gevolgen te verbinden aan een door de verdediging gekozen strategie of ingenomen standpunt. De rechter moet een vertragende of inefficiënte processtrategie tot op zekere hoogte tolereren en desnoods 'knarsetandend' verzoeken toewijzen die al (veel) eerder hadden kunnen worden gedaan.⁴⁰¹ Dat betekent echter niet dat er geen mogelijkheden zijn om zinloze of onredelijke verzoeken af te wijzen, zoals zal blijken uit paragraaf 6.6.3.

6.6.2.2 Neerleggen van de verdediging

Een handelswijze die de laatste tijd met enige regelmaat in verband wordt gebracht met misbruik van procesrecht is het neerleggen van de verdediging, veelal op een zodanig moment dat het proces daarmee (forse) vertraging oploopt. Strikt genomen is het neerleggen van de verdediging geen processuele bevoegdheid die al dan niet voor een ander doel kan worden ingezet. Het is in feite niets meer of minder dan dat de advocaat besluit in de betreffende zaak geen verdere bijstand te verlenen. Daar kunnen allerlei – legitieme – redenen voor zijn, variërend van een vertrouwensbreuk of onoverbrugbaar verschil van inzicht met de cliënt, tot zeer praktische zaken als niet-betaalde

398 HR 3 januari 2012, ECLI:NL:HR:2012:BU2014.

399 Zie in die zin HR 12 januari 1999, ECLI:NL:HR:1999:AC2332, NJ 1999, 450 en de noot van 't Hart onder dat arrest. De mogelijkheid om in een laat/later stadium van het geding gedane getuigenverzoeken eenvoudiger af te wijzen ligt ook besloten in de wettelijke regeling van het verdedigingsbelang- versus noodzaakscriterium, vgl. art. 263, 264 en 288 resp. 315 Sv. Zie over de voorgestane regeling (die niet wezenlijk wordt veranderd) in het gemoderniseerde wetboek de concept memorie van toelichting bij Boek 4 (Berechting), par. 4.

400 Raad van Discipline Leeuwarden 10 mei 2007, gepubliceerd in *Advocatenblad* van 3 oktober 2008.

401 Aldus 't Hart in zijn noot onder HR 12 januari 1999, ECLI:NL:HR:1999:AC2332, NJ 1999, 450.

rekeningen of de onmogelijkheid om met de cliënt in contact te komen.⁴⁰² Waar het hier om gaat is echter de situatie waarin de verdediging wordt neergelegd als middel om een rechtszaak stil te leggen. Prakken en Spronken stellen dat het neerleggen van de verdediging in bepaalde gevallen als uiterste middel een gerechtvaardigd belang kan dienen. De raadsman kan daartoe zijn toevlucht nemen wanneer hij meent dat de eerlijkheid van het proces niet meer gewaarborgd is, bijvoorbeeld doordat een verzoek om aanhouding of een verzoek tot nader onderzoek is afgewezen.⁴⁰³ Ook in de tuchtspraak is uitgemaakt dat het ter zitting neerleggen van de verdediging soms gerechtvaardigd kan zijn. Zo overwoog de Raad van Discipline in Amsterdam over het neerleggen van de verdediging nadat de rechtbank het verzoek om aanhouding vanwege een (ingrijpende) wijziging van de tenlastelegging afwees:

‘Tegenover het respect dat verweerder als advocaat verschuldigd is aan de rechterlijke autoriteiten, staat hier het gerechtvaardigde belang van verweerders cliënt op behoorlijke rechtsbijstand, voortspruitend uit het recht op een *fair trial* en het kan aan verweerder onder deze omstandigheden dus niet worden verweten dat hij aan die gerechtvaardigde belangen van zijn cliënt de voorrang heeft gegeven. De wijze waarop hij dit deed is in de gegeven omstandigheden als uiterste middel ter bescherming van die belangen gerechtvaardigd.’⁴⁰⁴

In zaken waarin de toegevoegd raadsman zich ter zitting wilde onttrekken is het voorgekomen dat hij er door de rechter op werd gewezen dat een onttrekking in strijd zou zijn met artikel 13 lid 5 Advocatenwet. Daarin is bepaald dat de toegevoegde raadsman de bijstand verleent tot het moment dat een andere advocaat zich heeft gesteld. Het ging in deze zaken om gevallen waarin om aanhouding werd verzocht omdat de verdediging onvoldoende was voorbereid op een inhoudelijke behandeling.⁴⁰⁵ Niettegenstaande die verplichting is de vraag naar de tuchtrechtelijke laakbaarheid van het neerleggen van de verdediging gecompliceerd. Ook zal veelal niet eenvoudig kunnen worden gezegd dat dergelijk handelen als misbruik van procesrecht kan

402 Verkerk 2016; zie ook *Aanhangsel Handelingen* 2017/18, 1867 (Antwoord minister Dekker (Rechtsbescherming)). Gedragsregel 14 lid 3 schrijft voor dat de advocaat de bijstand op zorgvuldige wijze moet beëindigen en ervoor moet zorgen dat zijn cliënt daarvan zo min mogelijk nadeel ondervindt.

403 Prakken & Spronken 2009, par. 10.3.2.9.

404 Raad van Discipline Amsterdam 7 februari 1994, nrs. 93/66 A en 93/67 A, niet gepubl., aangehaald in Prakken & Spronken 2009, par. 10.3.2.9.

405 Hof Den Haag 6 juli 2007, ECLI:NL:GHSGR:2007:BA9935. In cassatie kwam art. 13 lid 5 Advocatenwet niet verder aan de orde: HR 31 maart 2009, ECLI:NL:HR:2009:BH1909, *NJ* 2009, 174. Zie ook HR 7 september 2004, ECLI:NL:HR:2004:AP0191, *NJ* 2004, 574, waarin het hof de zaak niet verder wilde aanhouden en de raadvrouw uiteindelijk toch haar pleidooi hield, ook al had zij eerder aangegeven daar niet adequaat op voorbereid te zijn. De HR accordeerde de gang van zaken, '(...) wat er zij van (...) de in het middel aangevallen opmerkingen van het hof over mogelijke tuchtrechtelijke aspecten van het optreden van de raadvrouw (...)’.

worden gekwalificeerd. Dat zou anders kunnen liggen wanneer evident is dat het neerleggen van de verdediging niet voortkomt uit een oprechte overtuiging bij de betrokken raadsman dat het niet verantwoord is de verdediging voort te zetten. Dat zal overigens meestal niet eenvoudig kunnen worden vastgesteld.

Het neerleggen van de verdediging hoeft de rechter overigens niet altijd tot aanhouding van de zaak te dwingen. Als de verdachte niet vasthoudt aan zijn recht op bijstand, kan de behandeling van de zaak in beginsel worden voortgezet.⁴⁰⁶ Wanneer het echter gaat om ernstige feiten waarvoor mogelijk lange straffen kunnen worden opgelegd, rust op de rechter wel de plicht de verdachte te wijzen op het belang van rechtsbijstand en zich ervan te vergewissen dat de verdachte 'ondubbelzinnig, desbewust en vrijwillig' afstand van zijn recht op bijstand heeft gedaan.⁴⁰⁷ Het zijn juist die zwaardere zaken, waarin de rechtbank door het neerleggen van de verdediging werd gedwongen tot aanhouding, waarover de afgelopen jaren enkele malen het nodige te doen is geweest. Zo gebeurde het in de zaak van de zogenoemde 'webcamafperser', waar de raadsman van de rechtbank vier weken de tijd had gekregen de verdediging voor te bereiden. Na het neerleggen van de verdediging ging de rechtbank eerst op zoek naar een advocaat die de verdachte weliswaar niet inhoudelijk zou kunnen bijstaan, maar er wel op zou toezien dat een eerlijk proces was gewaarborgd. Omdat hiertoe niemand bereid bleek, werd de zaak alsnog aangehouden.⁴⁰⁸ Ook in de zaak rondom de moord op Koen Everink en in het proces tegen Klaas Otto werd de verdediging neergelegd. In die laatste zaak gebeurde dat nadat eerst een verzoek om aanhouding en vervolgens een wrakingsverzoek was afgewezen. De officier van justitie beschuldigde de verdediging van 'chicaneus procesgedrag'.⁴⁰⁹ Deze ervaringen hebben er mede toe geleid dat de Raad voor de rechtspraak en het College van procureurs-generaal de minister voor Rechtsbescherming in juli 2018 hebben verzocht te bevorderen dat het neerleggen van de verdediging alleen toelaatbaar is na voorafgaande instemming van de Deken.⁴¹⁰ In een reactie daarop heeft de Orde van Advocaten weersproken dat er sprake zou zijn van massaal misbruik

406 HR 26 mei 1998, NJ 1998, 677. AG Keijzer concludeerde tot vernietiging omdat het hof had moeten onderzoeken of de behandeling kan worden voortgezet zonder strijd met art. 6 EVRM, maar de HR oordeelde anders. Zie ook HR 22 april 2008, ECLI:NL:HR:2008:BC6813; HR 28 februari 2017, ECLI:NL:HR:2017:322 en de voorafgaande conclusie van AG Vegter.

407 HR 20 december 2011, ECLI:NL:HR:2011:BT6406, NJ 2012, 29: de rechter moet bovendien bijzondere aandacht schenken aan de positie van de verdachte en hem voldoende informatie verstrekken voor zijn verdediging. In dezelfde zin HR 17 november 2009, ECLI:NL:HR:2009:BI2315, NJ 2010, 143, m.nt. Schalken; HR 11 september 2018, ECLI:NL:HR:2018:1548, NJ 2018, 425, m.nt. Schalken.

408 'Advocaat krijgt nu toch de tijd voor verdediging Aydin C.', *RTLnieuws*, 2 mei 2016.

409 'Advocaten tenniscoach Mark de J. leggen verdediging neer, zaak ligt voorlopig stil', *De Volkskrant*, 9 mei 2017; 'Advocaten Klaas Otto stoppen ermee', *De Telegraaf*, 13 maart 2018. Zie ook het blog van de betreffende officier: Bos 2018.

410 Brief Raad voor de rechtspraak en College van procureurs-generaal aan minister Dekker van Rechtsbescherming, 11 juli 2018 (gepubliceerd op rechtspraak.nl).

van procesrecht door advocaten. Bovendien wijst de Orde erop dat voorafgaande toestemming voor het neerleggen van de verdediging in strijd is met de kernwaarde van onafhankelijkheid, zoals neergelegd in artikel 10a van de Advocatenwet.⁴¹¹

Op grond van het voorgaande kan worden geconcludeerd dat het neerleggen van de verdediging een legitiem middel kan zijn, ook als dat ertoe strekt de aanhouding van de behandeling ter zitting te bewerkstelligen. Als daarbij echter niet de zorg om de eerlijkheid van het proces maar andere doelen – het traineren of vertragen van de procesgang – de overhand hebben, dan zou dat handelen als een vorm van misbruik kunnen worden beschouwd. Duidelijk is hoe dan ook dat een duidelijke remedie niet voorhanden is.⁴¹²

6.6.3 Geen rechtens te respecteren belang

De wet en de jurisprudentie bieden de mogelijkheid om in bepaalde gevallen een verzoek of ingesteld rechtsmiddel buiten behandeling te laten. Hoewel in die gevallen niet (met zoveel woorden) hoeft te worden vastgesteld dat er sprake is van misbruik van procesrecht, moet wel worden geconstateerd dat de procesdeelnemer geen ‘in rechte te respecteren belang’ heeft bij de behandeling van zijn verzoek of rechtsmiddel.

Een voor de hand liggend wettelijk voorbeeld is artikel 404 lid 5 Sv, waarin is bepaald dat voor de verdachte geen rechtsmiddel openstaat tegen een vrijspraak. In de jurisprudentie is aangenomen dat ook in het geval het openbaar ministerie niet-ontvankelijk is verklaard op gronden die hernieuwde vervolging uitsluiten, doorgaans voor de verdachte geen rechtens te respecteren belang bestaat bij de behandeling van hoger beroep of cassatie.⁴¹³ Dat geldt ook in geval het beroep is gericht tegen een nietigverklaring van de dagvaarding.⁴¹⁴ Door de mogelijkheid te creëren om in dergelijke gevallen af te zien van inhoudelijke behandeling wordt in zekere zin tot uitdrukking gebracht dat sprake is van onredelijk gebruik van procesrecht. Daarvan zal echter pas gesproken kunnen worden wanneer het ontbreken van belang tamelijk evident is. Dat was niet het geval in een zaak waarin het openbaar ministerie had aangegeven bereid te zijn te berusten in de uitspraak van de rechtbank onder voorwaarde dat de verdachte zijn hoger beroep in de samenhangende ont-

411 Brief algemeen deken aan voorzitter Raad voor de rechtspraak en College van procureurs-generaal, 13 juli 2018 (gepubliceerd op advocatenorde.nl).

412 Dat gold overigens ook voor een zaak waarin de advocaat, zonder officieel de verdediging neer te leggen, na afwijzing van zijn verzoeken ‘woedend’ de rechtszaal verliet: ‘Advocaat Hein Dudink verlaat woedend rechtszaal’, *Het Parool*, 5 oktober 2017.

413 HR 18 februari 1997, ECLI:NL:HR:1997:ZD0652, NJ 1997, 411; HR 9 oktober 2010, ECLI:NL:HR:2012:BX5516.

414 HR 2 november 1999, ECLI:NL:HR:1999:AA2917, NJ 2000, 144; HR 13 juni 2006, ECLI:NL:HR:2006:AV6126, NJ 2006, 367.

nemingszaak zou intrekken. Het hof had om die reden geoordeeld dat het openbaar ministerie geen rechtens te respecteren belang had bij de behandeling van het beroep, maar de Hoge Raad was van oordeel dat die enkele omstandigheid niet meebracht dat kon worden aangenomen dat het belang van het openbaar ministerie bij het ingestelde hoger beroep was komen te vervallen.⁴¹⁵

Met de invoering van de Wet stroomlijnen hoger beroep zijn aan de hoger beroepsrechter meer mogelijkheden toegekend om zaken zonder inhoudelijke behandeling af te doen.⁴¹⁶ Artikel 416 lid 2 Sv maakt het mogelijk dat in zaken waarin door of namens de verdachte geen appelschriftuur is ingediend en evenmin mondelinge bezwaren tegen het vonnis zijn aangevoerd, de verdachte in zijn hoger beroep zonder nader onderzoek niet-ontvankelijk wordt verklaard. De enkele wens dat het onherroepelijk worden van het vonnis wordt uitgesteld wordt niet als 'bezwaar' in de zin van artikel 416 lid 2 aangemerkt en hoeft dus niet te leiden tot een nieuwe behandeling in hoger beroep.⁴¹⁷ Lid 3 bevat eenzelfde bevoegdheid ten aanzien van beroepen van het openbaar ministerie.⁴¹⁸ Aan de appelrechter komt een grote vrijheid toe om in een zodanig geval van deze bevoegdheid gebruik te maken, waarbij hij het belang van het appel moet afwegen tegen het belang dat is gemoeid met het verbinden van niet-ontvankelijkheid in het hoger beroep aan het verzuim een appelschriftuur in te dienen en/of mondelinge bezwaren op te geven.⁴¹⁹ De Hoge Raad waakt er wel voor dat deze bevoegdheid niet extensief wordt uitgelegd en niet wordt toegepast in gevallen die daar blijkens de wet niet voor in aanmerking komen.⁴²⁰

Voor de cassatierechter is met de invoering van artikel 80a RO een wettelijke mogelijkheid gecreëerd om het cassatieberoep niet-ontvankelijk te verklaren als de partij die cassatieberoep heeft ingesteld daarbij 'klaarblijkelijk onvoldoende belang' heeft of wanneer de klachten klaarblijkelijk niet tot cassatie kunnen leiden.⁴²¹ Met deze bepaling is een vorm van selectie aan de poort ontstaan die door de Hoge Raad is aangegrepen om een substantiële hoeveelheid cassatieberoepen niet-ontvankelijk te verklaren. Sinds de invoering van de bepaling laten de jaarcijfers van de Hoge Raad een duidelijke toename zien van zaken die met artikel 80a RO worden afgedaan. Vanaf 2014 is het aantal zaken dat met toepassing van artikel 80a RO wordt afgedaan zelfs groter dan

415 HR 2 december 2008, ECLI:NL:HR:2008:BF5076, NJ 2009, 7.

416 Wet van 5 oktober 2006, *Stb.* 2006, 470 (inwerkingtreding 1 maart 2007).

417 HR 19 februari 2019, ECLI:NL:HR:2019:251.

418 Met dien verstande dat het in dat geval uitsluitend gaat om het al dan niet indienen van een appelschriftuur en niet het opgeven van mondelinge bezwaren, terwijl ook het te laat indienen van een appelschriftuur tot niet-ontvankelijkheid kan leiden, HR 7 juli 2009, ECLI:NL:HR:2009:BI4078, NJ 2009, 403.

419 HR 2 februari 2010, ECLI:NL:HR:2010:BK0910.

420 HR 9 juni 2015, ECLI:NL:HR:2015:1495, NJ 2015, 289.

421 Wet versterking cassatierechtspraak, *Stb.* 2012, 116 (inwerkingtreding 1 juli 2012).

de zaken waarin de Raad een inhoudelijk oordeel geeft.⁴²² In een overzichts-arrest uit 2016, voortbordurend op eerdere (overzichts)arresten,⁴²³ heeft de Hoge Raad uiteengezet in welke gevallen de toepassing van artikel 80a RO voor de hand ligt. Duidelijk is dat formele gebreken, gebreken in de kwalificatiebeslissing, niet-naleving van bepaalde betekenis- en zittingsvoorschriften en gevallen waarin uitsluitend wordt geklaagd over de overschrijding van de redelijke termijn, zich lenen voor niet-ontvankelijkverklaring. In gevallen waarin het belang bij het cassatieberoep niet evident is wordt van de indiener van de schriftuur verwacht dat hij toelicht welk concreet belang bestaat bij het ingestelde beroep en wat aldus het rechtens te respecteren belang is bij vernietiging van de bestreden uitspraak en een nieuwe feitelijke behandeling van de zaak.⁴²⁴

Daarmee is niet gezegd dat in al deze gevallen het instellen van het cassatieberoep als een vorm van misbruik of zelfs maar onredelijk gebruik van procesrecht moet worden aangemerkt. In veel gevallen kleeft er wel degelijk een gebrek aan de uitspraak van het hof of valt daar op zijn minst over te twisten. Bovendien is duidelijk dat een verdachte belang heeft bij vermindering van zijn straf in cassatie, ook als dit 'slechts' is gebaseerd op een overschrijding van de redelijke termijn. Het cassatiemiddel is in de meerderheid van deze zaken dus duidelijk gericht op het verkrijgen van een betere uitspraak en daarmee als een volstrekt legitiem aanwenden van rechtsmiddelen aan te merken. Over deze 'terugtrek' van de Hoge Raad is dan ook veel te doen geweest. Verschillende auteurs hebben scherpe kritiek geuit op de onwil van de Raad om zaken waarin wel sprake is van een gebrek, maar in de cassatieschriftuur op dit punt niet of niet geheel juist wordt geklaagd, inhoudelijk te beoordelen. Het verwijt luidt dat de individuele rechtsbescherming te zeer lijdt onder de wens van de Hoge Raad om zich vooral met rechtsvorming en rechtsontwikkeling bezig te houden.⁴²⁵

422 Jaaroverzicht Hoge Raad 2015, p. 5 (raadpleegbaar op rechtspraak.nl). Daarbij moet wel worden opgemerkt dat de toepassing van art. 81 Wet RO, op grond waarvan de Hoge Raad cassatieberoepen kan verwerpen zonder verdere motivering dan dat de klachten niet nopen tot beantwoording van rechtsvragen in het belang van de rechtseenheid of de rechtsontwikkeling, aanzienlijk is afgenomen.

423 Drie arresten van 11 september 2012, ECLI:NL:HR:2012:BX0146, ECLI:NL:HR:2012:BX0129 en ECLI:NL:HR:2012:BX7004, *NJ* 2013, 241-243, m.nt. Bleichrodt; HR 22 januari 2013, *NJ* 2013, 245, m.nt. Bleichrodt. Zie voor een overzicht ook Nan 2013a.

424 HR 7 juni 2016, ECLI:NL:HR:2016:1005, *NJ* 2016, 430, m.nt. Van Kempen.

425 Vgl. Röttgering 2013, p. 72-75; Mevis 2013; Jebbink 2013, p. 1203-1205; Nan 2013b, p. 468; Van Schaik & Groen 2016, p. 52-54.

6.6.4 Misbruik van wraking

Uit het voorgaande bleek dat misbruik van recht in de strafrechtspraak doorgaans geen zelfstandige grond is om verzoeken af te wijzen. De enige wettelijke uitzondering daarop is de mogelijkheid om herhaalde wrakingsverzoeken buiten behandeling te laten wanneer sprake is van misbruik. Doet een zodanig geval zich voor, dan moet in de beslissing op het wrakingsverzoek worden vermeld dat volgende wrakingsverzoeken niet in behandeling zullen worden genomen (artikel 515 lid 4 Sv). Deze wettelijke bepaling is bij de invoering in 1994 geharmoniseerd met de wrakingsregelingen in het civiele recht en het bestuursrecht.⁴²⁶ De wet geeft geen verdere uitleg van het begrip 'misbruik'. Blijkens de – op dit punt tamelijk vage – memorie van toelichting kan het gaan om herhaalde wrakingsverzoeken ten aanzien van één rechter op grond van 'gepretendeerde nova', maar ook om gelijktijdige of opeenvolgende verzoeken ten aanzien van meer rechters.⁴²⁷ Uit de memorie van toelichting van de voorloper van de huidige regeling, waarin nog werd gesproken van 'klaarblijkelijk misbruik', blijkt dat de strekking van deze bepaling was te voorkomen dat de verdachte het in zijn macht zou hebben de behandeling van de zaak onmogelijk te maken door zonder ophouden wrakingsverzoeken in te dienen.⁴²⁸ De Nederlandse Vereniging voor Rechtspraak heeft in 2001 de aanbeveling gedaan dat het begrip 'misbruik' moet worden opgevat als misbruik in de zin van artikel 3:13 lid 2 BW en de jurisprudentie van de Hoge Raad inzake misbruik van procesrecht.⁴²⁹ Deze aanbeveling is overgenomen in de wrakingsprotocollen van de rechtspraak.⁴³⁰ Bij dergelijk misbruik moet worden gedacht aan wrakingsverzoeken die worden gedaan met een ander doel dan het waarborgen van de onpartijdigheid van het gerecht. Aangenomen kan dus worden dat het enkele feit dat meer dan één rechter wordt gewraakt of dezelfde rechter(s) meer dan eenmaal worden gewraakt, op zichzelf nog niet voldoende is om misbruik kunnen aannemen. Het moet tamelijk evident zijn dat niet oprechte twijfel aan de onpartijdigheid van de rechter de belangrijkste drijfveer is, maar veeleer bijkomende redenen, zoals ongenoegen over het verloop van de procedure.⁴³¹

Een dergelijk oneigenlijk oogmerk kan bijvoorbeeld blijken uit het feit dat in het bestek van één procedure een veelheid van wrakingsverzoeken wordt

426 Wet voltooiing eerste fase herziening rechterlijke organisatie, *Stb.* 1993, 650 (inwerkingtreding 1 januari 1994).

427 Memorie van toelichting, *Kamerstukken II* 1991/92, 22495, 3, p. 114.

428 Memorie van toelichting, *Kamerstukken II* 1913/14, 268, 3, p. 166.

429 'Aanbeveling inzake afhandeling wrakingsverzoeken' van de Nederlandse Vereniging voor Rechtspraak van 23 januari 2001, *Trema* 2001, p. 184 e.v.

430 Zie 10.1 van de Aanbeveling wrakingsprotocol gerechtshoven en rechtbanken, raadpleegbaar op www.rechtspraak.nl.

431 Vgl. Rb. Rotterdam 30 maart 2015, ECLI:NL:RBROT:2015:3601.

ingediend.⁴³² Een zodanige situatie deed zich ook voor in een zaak waarin herhaaldelijk wrakingsverzoeken werden ingediend zonder dat deze deugdelijk waren onderbouwd. De wrakingskamer leidde daaruit af dat het ‘de kennelijke bedoeling van verzoeker is om de behandeling van de strafzaak stil te leggen en om zich aan een (eventuele) berechting te onttrekken’.⁴³³ Van misbruik kan ook sprake zijn wanneer herhaalde wrakingsverzoeken worden gedaan met steeds dezelfde motivering. Zo nam de rechtbank Den Bosch misbruik aan in een zaak waarin zij vaststelde dat het kennelijke doel van een reeks aan wrakingsverzoeken was om ‘de strafrechter koste wat kost te gebruiken als een forum voor het publiekelijk aan de orde stellen van [een vermeend maatschappelijk probleem, ML]’.⁴³⁴ Wanneer in het kader van een wrakingsverzoek ook de wrakingskamer (op min of meer vergelijkbare gronden) wordt gewraakt, kan dat een aanwijzing zijn dat er sprake is van misbruik.⁴³⁵

Daarnaast komt het met enige regelmaat voor dat wrakingsverzoeken worden ingediend tegen onwelgevallige (proces)beslissingen.⁴³⁶ In dat soort gevallen oordeelt de wrakingskamer vaak dat een wraking geen verkapt rechtsmiddel mag zijn en dat wraking niet mag worden ingezet om op te komen tegen (proces)beslissingen die een partij niet goed uitkomen of niet bevallen.⁴³⁷ De Hoge Raad heeft meer recent nog eens onderstreept dat het gesloten stelsel van rechtsmiddelen in strafzaken meebrengt dat een rechterlijke (tussen)beslissing als zodanig nimmer grond kan vormen voor wraking. Dit kan slechts anders zijn:

‘(...) indien de motivering van de (tussen)beslissing in het licht van alle omstandigheden van het geval en naar objectieve maatstaven gemeten – bijvoorbeeld door de in de motivering gebezigde bewoordingen – niet anders kan worden verstaan dan als blijk van vooringenomenheid van de rechter die haar heeft gegeven.’⁴³⁸

Uit de rechtspraak blijkt dat bij wrakingsverzoeken tegen (tussen)beslissingen doorgaans echter niet van misbruik wordt gesproken. De beslissing dat een volgend verzoek wegens misbruik niet in behandeling wordt genomen, blijft

432 Vgl. HR 23 mei 2008, ECLI:NL:HR:2008:BD2361.

433 Rb. Noord-Nederland 18 november 2015, ECLI:NL:RBNNE:2015:5308.

434 Rb. Den Bosch 12 januari 2007, ECLI:NL:RBSHE:2007:AZ6000.

435 Zie bijv. Hof Amsterdam 2 augustus 2008, ECLI:NL:GHAMS:2016:3155.

436 In het onderzoek van Van Rossum e.a. ging het om 139 van de 563 gevallen, zie Van Rossum, Tigchelaar & Ippel 2012, p. 40.

437 Vgl. Hof Den Haag 23 september 2015, ECLI:NL:GHDHA:2015:2571.

438 HR 25 september 2018, ECLI:NL:HR:2018:1413, r.o. 3.3. en 3.4.

dan ook achterwege.⁴³⁹ Dat kan uiteraard anders zijn wanneer een partij steeds op deze gronden wrakingsverzoeken blijft indienen.⁴⁴⁰

Uit onderzoek naar wrakingen in 2011 is gebleken dat in 12 procent van de gevallen misbruik werd aangenomen.⁴⁴¹ Daarbij moet wel worden aangetekend dat het probleem in ieder geval in omvang tamelijk beperkt is. Hoewel het aantal wrakingsverzoeken vanaf 2006 significant is toegenomen,⁴⁴² is het aantal wrakingsverzoeken de laatste jaren min of meer stabiel (tussen 606 en 626 per jaar, met een uitschieter naar 713 in 2015 en een nieuwe piek van 750 in 2018).⁴⁴³ Wanneer alleen wordt gekeken naar strafzaken is dat aantal nog aanzienlijk lager,⁴⁴⁴ terwijl het ten opzichte van het totaal aantal rechtszaken hoe dan ook om een zeer beperkte hoeveelheid gevallen gaat.⁴⁴⁵ Het aantal toegewezen wrakingsverzoeken is echter constant laag gebleven, zodat geconcludeerd moet worden dat er meer dan vroeger ten onrechte wordt gewraakt. Het aantal gevallen waarin misbruik wordt geconstateerd is niet zelden hoger dan het aantal toegewezen wrakingsverzoeken.⁴⁴⁶ Die cijfers zouden, ondanks de kleine aantallen, alarmerend genoemd kunnen worden. Daarbij komt dat een (onterechte) wraking nadelige consequenties heeft voor het proces, dat immers tijdelijk moet worden onderbroken. Bovendien kan een wraking door de betrokken rechters als een ingrijpende aanval op hun professionele integriteit worden ervaren, aangezien daarmee een van de meest essentiële waarden van het rechterschap, de onpartijdigheid, publiekelijk in twijfel wordt getrokken.⁴⁴⁷ In ieder geval kan worden geconstateerd dat de misbruikregeling niet voorkomt dat de rechtspraak in meer of mindere mate kansloze wrakingsverzoeken moet behandelen. Dat vloeit ook voort uit artikel 515 lid 4 Sv,

439 Bijv. Hof Amsterdam 8 september 2017, ECLI:NL:GHAMS:2017:3850; Rb. Rotterdam 13 april 2018, ECLI:NL:RBROT:2018:3262. Anders Rb. Haarlem 7 juni 2012, ECLI:NL:RBHAA:2012:BX2436, waarbij art. 515 lid 4 Sv werd toegepast 'gezien de lichtvaardigheid van het verzoek en de voorspelbare uitkomst daarvan'.

440 Hof Arnhem 8 september 2011, ECLI:NL:GHARN:2011:BR7096; zie (in een bestuursrechtzaak) ook Rb. Rotterdam 27 juli 2018, ECLI:NL:RBROT:2018:6716.

441 Van Rossum, Tigchelaar & Ippel 2012, p. 50.

442 Tussen 2006 en 2011 steeg het aantal wrakingsverzoeken van 266 tot 607 per jaar, zie Van Rossum, Tigchelaar & Ippel 2012, p. 26-27, met de kanttekening dat met name de gegevens over de jaren 2006-2009 niet volledig zijn, terwijl de stijging enigszins wordt gerelativeerd wanneer rekening wordt gehouden met de toename van het aantal rechtszaken.

443 Zie Jaarverslag rechtspraak 2018 (raadpleegbaar op rechtspraak.nl): op p. 65-66 zijn de cijfers over 2013 tot en met 2018 opgenomen.

444 Officiële gegevens zijn niet voorhanden maar Boelhouters en Nan concluderen op basis van een onderzoek op rechtspraak.nl dat het in 2013 en 2014 om 103 resp. 107 zaken ging, op een totaal van ongeveer 180.000 strafzaken, zie Boelhouters & Nan 2016, p. 925.

445 Jaarverslag 2017, onder 2.2.1: in totaal bijna 1,6 miljoen rechtszaken.

446 Van Rossum, Tigchelaar & Ippel 2012, p. 56: in 2011 betrof het 12 procent van het totaal. Boelhouters & Nan 2016, p. 925 komen tot 11 van het totaal van 107 wrakingsverzoeken in strafzaken in 2014.

447 Zie ook Rossum, Tigchelaar & Ippel 2012, p. 97-100 en 130-131, die echter ook beschrijven dat de door hen geïnterviewde rechters over het algemeen tamelijk 'laconiek' staan tegenover wrakingsverzoeken, hoewel dit wel afhangt van de reden waarom wordt gewraakt.

waarin immers is bepaald dat ‘volgende’ wrakingsverzoeken niet in behandeling worden genomen. Die wettelijke bepaling voorkomt dus niet dat een eerste – mogelijk ook evident onterecht – verzoek wordt ingediend, met alle (logistische en praktische) gevolgen van dien.⁴⁴⁸

De afgelopen jaren is dan ook meermaals gesteld dat de regeling niet voldoet. Oorzaken daarvoor waren de stijging in het aantal (ongegronde) verzoeken, het oponthoud dat daarmee ontstaat, en het vermoeden dat het instrument vaak wordt ingezet met een ander doel dan waarvoor het strikt genomen is bedoeld.⁴⁴⁹ In een in 2012 in opdracht van de rechtspraak uitgevoerd onderzoek door Giesen en anderen zijn dan ook verschillende wijzigingen voorgesteld. Zo is geopperd de schorsende werking van wrakingsverzoeken te beperken of af te schaffen, of een boetesysteem in te voeren in geval van onterechte wrakingsverzoeken.⁴⁵⁰ Groenhuijsen heeft gesteld dat misbruik strafbaar moet worden gesteld met een bepaling die zou kunnen lijken op contempt of court.⁴⁵¹ Er is zelfs gepleit voor afschaffing van de hele wrakingsregeling.⁴⁵² Tot nog toe is de wrakingsregeling niet gewijzigd, maar in het kader van het project Modernisering Strafvordering heeft de wetgever zich wel over een herijking van de wrakingsregeling gebogen. Hoewel in de Contourennota nog over meer ingrijpende wijzigingen werd nagedacht, meent de wetgever dat deze bij nader inzien niet nodig zijn, mede gelet op de relatief beperkte omvang van het ‘probleem’.⁴⁵³ In het voorgestelde nieuwe Wetboek van Strafvordering zijn dan ook slechts kleine aanpassingen in de wrakingsregeling gedaan.⁴⁵⁴ Er wordt alleen voorzien in een wettelijke mogelijkheid om kennelijk niet-ontvankelijke wrakingsverzoeken zonder zitting af te doen. De wetgever heeft er vooralsnog vanaf gezien deze mogelijkheid ook te introduceren voor kennelijk ongegronde wrakingsverzoeken. Uit oogpunt van rechtsbescherming en zorgvuldigheid, en met het oog op het behoud van het

448 Rb. Den Haag 23 december 2014, ECLI:NL:RBDHA:2014:16831.

449 Vgl. Van der Kraats 2011, p. 375. De bezwaren richten zich ook op andere aspecten van de wrakingsregeling dan alleen de misbruikbepaling.

450 Vgl. Giesen e.a. 2012, p. 106-107 resp. 96-102.

451 Groenhuijsen 2017, p. 70 en 74. Zie over dit voorstel uitgebreider par. 7.3.3.3.

452 Korthals Korthals Altes 2012, p. 1231-1232; zie hierover ook Lochs 2018, p. 89-92.

453 Vgl. concept memorie van toelichting Vaststellingsboek 6 van het nieuwe Wetboek van Strafvordering, p. 26-31.

454 Zo is de kring van wrakingsgerechtigden uitgebreid, en is de mogelijkheid om kennelijk niet-ontvankelijke wrakingsverzoeken zonder onderzoek af te doen in de wet neergelegd (thans is dat alleen in de wrakingsprotocollen geregeld, zie Aanbeveling wrakingsprotocol gerechtshoven en rechtbanken onder 4.3. en 9.1). De misbruikbepaling is gelijk gebleven. Voorts is het de bedoeling om verder te experimenteren met een vorm van externe toetsing (door rechters van een ander gerecht), en wordt beoogd de nadelige effecten van schorsende werking tegen te gaan door wrakingsverzoeken sneller te behandelen.

vertrouwen in de rechtspraak acht de wetgever het beoordelen van wrakingsverzoeken zonder openbare behandeling niet wenselijk.⁴⁵⁵

Inmiddels is er vanuit rechtspraak en openbaar ministerie voor gepleit om toch ruimere mogelijkheden te creëren om tegen misbruik van wraking te kunnen optreden.⁴⁵⁶ Met twee vorderingen tot cassatie in het belang der wet is bovendien aan de Hoge Raad gevraagd zich uit te spreken over – kort gezegd – de mogelijkheid om te wraken naar aanleiding van procedurele beslissingen,⁴⁵⁷ en over de mogelijkheid van wraking van de wrakingskamer en de vraag of ook ruimte is voor toepassing van de misbruikbepaling van artikel 515 lid 4 Sv in gevallen waarin niet eerder is geoordeeld dat een volgend wrakingsverzoek niet in behandeling wordt genomen.⁴⁵⁸ Inmiddels heeft de Hoge Raad geoordeeld dat ook een eerste wrakingsverzoek als misbruik kan worden aangemerkt:

‘In strafzaken geldt voorts dat indien de wrakingskamer heeft te oordelen over een verzoek tot wraking van de zittingsrechter en zij van oordeel is dat sprake is van een verzoek dat in redelijkheid niet anders kan worden verstaan dan als de aanwending van de bevoegdheid tot wraking voor een ander doel dan waarvoor deze is gegeven, de wrakingskamer kan bepalen dat het verzoek tot wraking van de zittingsrechter niet kan worden aangemerkt als een wrakingsverzoek in de zin van art. 512 Sv. Dat betekent dat zo een verzoek, dat blijkt geeft van evident misbruik van het wrakingsmiddel, door de wrakingskamer buiten behandeling kan worden gelaten, zonder dat daartoe een zitting als bedoeld in art. 515 Sv wordt gehouden, ook als sprake is van een eerste verzoek tot wraking van de zittingsrechter.’⁴⁵⁹

In dezelfde uitspraak heeft de Hoge Raad ook beslist dat niet-gemotiveerde wrakingsverzoeken niet als verzoek in de zin van artikel 512 Sv hebben te gelden, en zonder behandeling buiten beschouwing kunnen worden gelaten. Bovendien is de Hoge Raad van oordeel dat in geval van een opeenstapeling van wrakingsverzoeken doordat eerst de zittingsrechter en vervolgens de wrakingskamer wordt gewraakt, de wrakingskamer het verzoek tot wraking buiten behandeling kan laten zonder dat de zaak in handen van een andere

455 Zie de concept memorie van toelichting Vaststellingsboek 6 van het nieuwe Wetboek van Strafvordering, p. 29-30. Overigens werd in een vroeger stadium van het moderniserings-traject nog nagedacht over meer ingrijpende wijzigingen, zie daarover het discussiestuk ‘Wraking’ op www.overheid.nl.

456 Brief Raad voor de rechtspraak en College van procureurs-generaal aan minister Dekker van Rechtsbescherming, 11 juli 2018 (gepubliceerd op rechtspraak.nl).

457 Vordering tot cassatie in het belang der wet van AG Silvis, 3 juli 2018, ECLI:NL:PHR:2018:736.

458 Vordering tot cassatie in het belang der wet van AG Aben, 13 maart 2018, ECLI:NL:PHR:2018:512.

459 HR 25 september 2018, ECLI:NL:HR:2018:1770, r.o. 4.5.

wrakingskamer wordt gesteld.⁴⁶⁰ Ook zonder dat de wetgever de weinig adequate misbruikbepaling van artikel 515 lid 4 Sv heeft aangepast, heeft de Hoge Raad de mogelijkheden voor de rechter om 'evident misbruik van het wrakingsmiddel' buiten behandeling te laten dus verruimd. Daarmee lijkt een belangrijk pijnpunt in de wrakingsregeling te zijn ondervangen.⁴⁶¹

6.6.5 Tussenconclusie

Wanneer processuele bevoegdheden worden gebruikt voor een ander doel dan waarvoor zij zijn gegeven of wanneer het aanwenden van zo'n bevoegdheid als onredelijk moet worden aangemerkt gelet op de wanverhouding tussen middel en nagestreefd doel, kan worden gesproken van misbruik van procesrecht. Aan dit begrip komt in het Nederlandse strafprocesrecht geen zelfstandige betekenis toe als middel om verzoeken of verweren af te wijzen. De rechter blijkt dan ook terughoudend om processueel optreden als misbruik te kwalificeren. Niettemin kan oneigenlijk gebruik van procesrecht bij de rechterlijke beoordeling wel een rol spelen. Zo is het openbaar ministerie gebonden aan de beginselen van een behoorlijke procesorde, op grond waarvan de rechter onder meer – zij het in zeer beperkte mate – de lichtvaardigheid van de vervolging kan toetsen. Bovendien kan in bepaalde gevallen worden geconstateerd dat de procesdeelnemer geen 'rechtens te respecteren belang' heeft bij de behandeling van een verzoek of standpunt. Ook de wrakingsregeling bevat de mogelijkheid om evident onterechte wrakingsverzoeken buiten beschouwing te laten. Ondanks het ontbreken van een eenduidige regeling heeft de strafrechter dus wel mogelijkheden om procedures waarin sprake is van misbruik van (proces)recht of een gebrek aan redelijk belang op vereenvoudigde wijze af te doen of een verzoek buiten behandeling te laten. Een duidelijk voorgeschreven handelswijze is veelal echter niet voorhanden en de rechter zal een (in zijn ogen) inefficiënte, lakse, vertragende of weinig constructieve wijze van procederen tot op zekere hoogte moeten tolereren.

6.7 PUBLICITEIT EN OPENBAARMAKING VAN GEGEVENS

Zoals reeds in de vorige hoofdstukken aan de orde kwam is het reguleren van de publiciteit waarmee een (straf)proces kan worden omgeven een belangrijk aspect van contempt of court. Het gaat daarbij om de zogenoemde *contempt by publication*, op grond waarvan men zich dient te onthouden van uitlatingen over in rechte aanhangige zaken die de rechtsgang kunnen belemmeren. In deze paragraaf zal worden nagegaan met welke instrumenten de publiciteit

460 HR 25 september 2018, ECLI:NL:HR:2018:1770, r.o. 4.4. resp. 4.7.

461 Zie ook Mebius 2018, p. 19-20.

rondom strafzaken in het Nederlandse stelsel wordt genormeerd. Eerst zal worden ingegaan op de algemene grens van uitingsvrijheid zoals die tot uitdrukking komt in de strafbepalingen van belediging, smaad en laster (paragraaf 6.7.1). Dan komen achtereenvolgens de grenzen voor het openbaar ministerie (paragraaf 6.7.2) advocaten (paragraaf 6.7.3), politici (paragraaf 6.7.4) en de media en derden (paragraaf 6.7.5) aan de orde.

6.7.1 Belediging, smaad(schrift) en laster

Als ondergrens geldt dat publicaties niet beledigend mogen zijn. In paragraaf 6.2.1 kwam de strafbaarstelling van belediging reeds aan de orde in de context van de uitlatingen gedaan ter terechtzitting. Dezelfde grenzen zijn van toepassing op het geschreven woord en kunnen derhalve maatgevend zijn voor de vraag of een publicatie over een rechtszaak en de daarbij betrokken actoren toelaatbaar is. Kort gezegd ligt die grens bij de aantasting van de eer of goede naam van een persoon, met dien verstande dat strafbaarheid is uitgesloten wanneer het gaat om uitlatingen die worden gedaan in het kader van het maatschappelijk debat en die niet onnodig grievend zijn.⁴⁶²

Voor publiciteit rondom strafzaken zijn daarnaast ook de strafbepalingen van artikel 261 Sr en 262 Sr van belang, waarin de delicten smaad en laster zijn neergelegd. Bij smaad gaat het om belediging door 'telastlegging van een bepaald feit, met het kennelijke doel om daaraan ruchtbaarheid te geven'. Er kan een gevangenisstraf van zes maanden of geldboete van de derde categorie worden opgelegd. Wanneer het gaat om openbaargemaakte of verspreide geschriften of afbeeldingen wordt gesproken van smaadschrift en geldt een strafbedreiging van ten hoogste een jaar (artikel 261 lid 2 Sr). Smaad is een specifieke vorm van belediging nu is vereist dat een bepaald feit ten laste wordt gelegd. Daarmee wordt bedoeld dat de belediging eruit bestaat dat iemand wordt beschuldigd van een tamelijk concreet omschreven, ernstig feit zoals een misdrijf of feiten 'die binnen de rechtsgemeenschap als moreel verwerpelijk worden beschouwd'.⁴⁶³ Het toedichten van een negatieve eigenschap zonder iemand ook van laakbaar gedrag te betichten kan beledigend zijn, maar is op zichzelf onvoldoende voor een bewezenverklaring van smaad.⁴⁶⁴ Een tweede vereiste is dat de uitlating wordt gedaan met het kennelijke doel om daaraan ruchtbaarheid te geven. Daaronder wordt verstaan het ter kennis brengen van het publiek, waarbij 'publiek' wordt uitgelegd als

462 Zie verder par. 6.2.1.

463 Janssens & Nieuwenhuis 2011, p. 67. Zie bijv. HR 14 juni 2011, NJ 2011, 504, m.nt. Dommering over de – overigens enigszins indirect geformuleerde – beschuldiging van Maurice de Hond dat de 'klusjesman' verantwoordelijk is voor de dood van de weduwe Wittenberg in de Deventer moordzaak.

464 HR 29 september 2009, NJ 2009, 541, m.nt. Reijntjes.

een bredere kring van betrekkelijk willekeurige derden.⁴⁶⁵ Laster is een gekwalificeerde vorm van smaad, waarbij als aanvullend vereiste geldt dat de verdachte weet dat het te last gelegde feit in strijd is met de waarheid. Die wetenschap maakt deze gedraging extra strafwaardig, hetgeen tot uitdrukking komt in het strafmaximum van twee jaren gevangenisstraf of een geldboete van de vierde categorie.⁴⁶⁶

De strafbepaling van smaad(schrift) kent een rechtvaardigingsgrond voor de dader die heeft gehandeld ter noodzakelijke verdediging, of te goeder trouw heeft kunnen aannemen dat het te last gelegde waar was en dat het algemeen belang de telastlegging eiste (artikel 261 lid 3 Sv). De noodzakelijke verdediging ziet op – in de wet niet nader gedefinieerde – persoonlijke belangen van degene die zich smadelijk zou hebben uitgelaten. Daarbij kan worden gedacht aan iemands reputatie of betrouwbaarheid.⁴⁶⁷ Het kan ook gaan om belangen van anderen, voor zover de dader gerechtigd is die belangen te behartigen.⁴⁶⁸ Van grotere praktische betekenis is de rechtvaardigingsgrond voor degene die te goeder trouw heeft kunnen aannemen dat de beschuldiging waar is én dat het algemeen belang vereist dat dit openbaar wordt gemaakt. Hierbij kan het gaan om het aan de kaak stellen van vermeende misstanden. Wanneer de zaak reeds in onderzoek is bij de bevoegde autoriteiten zal zo'n algemeen belang echter niet snel worden aangenomen.⁴⁶⁹ Daarnaast kan een verdachte ook rechtstreeks een beroep doen op de door artikel 10 EVRM gegarandeerde vrijheid van meningsuiting, die verder strekt dan de exceptie van artikel 261 lid 3 Sr.⁴⁷⁰

Er zijn in de gepubliceerde rechtspraak niet veel voorbeelden te vinden van zaken waarin werd vervolgd wegens belediging, smaad(schrift) of laster in verband met uitlatingen gedaan in de context van een concrete strafzaak. Een verklaring hiervoor kan zijn gelegen in het feit dat een dergelijke procedure doorgaans pas zal plaatsvinden nadat de strafzaak al (grotendeels) is afgewikkeld. Het is in zoverre dus geen effectief middel om ongewenste publicaties te voorkomen. Daarvoor zullen betrokkenen zich veeleer tot de kort geding-rechter moeten wenden. Een bekende zaak waarin het wel tot vervolging wegens smaadschrift kwam is de zaak tegen Maurice de Hond, die de 'klusjesman' in de zogenoemde Deventer moordzaak ervan beschuldigde verantwoor-

465 HR 8 juli 2008, *NJ* 2008, 430; HR 5 juli 2011, *NJ* 2011, 325.

466 De lasterlijke aanklacht, waarbij de laster eruit bestaat dat een valse klacht of aangifte bij de overheid wordt gedaan (art. 268 Sr), wordt hier verder buiten beschouwing gelaten.

467 Janssens & Nieuwenhuis 2011, p. 153-154.

468 A.J. Machielse, aant. 6.4 op art. 261 (bijgewerkt tot 1 juni 2004) in: Noyon/Langemeijer & Remmelink. Zie voor een zaak waarin het beroep op noodzakelijke verdediging werd afgewezen Hof Amsterdam 24 november 2003, ECLI:NL:GHAMS:2003:AN8977.

469 Hof Amsterdam 23 september 2009, ECLI:NL:GHAMS:2009:BK4125.

470 HR 16 juni 2009, *NJ* 2009, 379, m.nt. Dommering. Zie ook Janssens & Nieuwenhuis 2011, p. 164.

delijk te zijn voor de dood van de weduwe Wittenberg.⁴⁷¹ Overigens was in die zaak reeds een civiele procedure gevoerd, maar was tevens aangifte gedaan aangezien de opgelegde dwangsommen niet het beoogde effect hadden bewerkstelligd. Door de bank genomen zullen echter weinig verdachten een vervolging wegens smaad of laster proberen af te dwingen, waarbij ook meespeelt dat een vervolging wegens laster op grond van artikel 265 lid 3 Sv wordt geschorst wanneer de beledigde wordt vervolgd voor de feiten waarvan hij in de 'lasterlijke' uitlating wordt beschuldigd.⁴⁷² Een ambtshalve vervolging is bovendien niet mogelijk gelet op het klachtvereiste, behalve wanneer het slachtoffer een ambtenaar in functie is.⁴⁷³

Ook voor uitlatingen over individuele rechters of de rechtspleging in het algemeen is een vervolging wegens (een vorm van) belediging een uitzondering. Hoewel het soms voorkomt dat advocaten tuchtrechtelijk worden aangesproken wegens de bewoordingen waarmee zij zich over de rechterlijke macht hebben uitgelaten,⁴⁷⁴ wordt zelden de strafrechtelijke weg bewandeld. Een uitzondering daarop is een zaak waarin iemand in een Youtube-filmpje over een kantonrechter had verkondigd dat deze een voorstander zou zijn van kinderporno en kindermisbruik. Hij werd veroordeeld wegens eenvoudige belediging.⁴⁷⁵

6.7.2 Publiciteit en het openbaar ministerie

Het openbaar ministerie speelt een belangrijke rol bij de berichtgeving over de opsporing en vervolging van strafbare feiten. Daarbij kiest het openbaar ministerie de afgelopen jaren steeds meer voor een '(pro)actief en alert voorlichtingsbeleid'.⁴⁷⁶ Zeker in de eerste fase na de aanhouding van een verdachte is het openbaar ministerie de primaire bron van informatie over de zaak. Bij het vrijgeven van informatie moet het openbaar ministerie rekening houden met verschillende belangen. Naast de wens om het publiek adequaat te informeren, is het openbaar ministerie gebonden aan de onschuldpresumptie, moet zij rekening houden met de privacybelangen van de verdachte en andere betrokkenen, alsook met het belang van het onderzoek en de waarheidsvinding. De vrijheid om informatie te verstrekken is dus aan allerlei kanten genormeerd. Voor wat betreft de grenzen die worden gesteld door de onschuldpresumptie wordt allereerst verwezen naar paragraaf 3.2.1.2. Daarnaast wordt de handelswijze van het openbaar ministerie in het bijzonder genormeerd door OM-aan-

471 HR 14 juni 2011, *NJ* 2011, 504, m.nt. Dommering.

472 Zie ook Schouten 2011, p. 77-78 en 146-147.

473 Art. 269 Sv, zie ook par. 6.2.1.

474 Zie daarover par. 6.2.4. en hierna in par. 6.7.3.2.

475 Rb. Zwolle-Lelystad 17 december 2012, ECLI:NL:RBZLY:2012:BY9289.

476 Aanwijzing voorlichting opsporing en vervolging, 10 april 2012, *Stcr.* 2012, 8161.

wijzingen. Deze regelgeving, de wijze waarop de rechter op onzorgvuldig optreden van het openbaar ministerie kan reageren en de strafbaarstelling van schending van het ambtsgeheim, worden hierna besproken.

6.7.2.1 Opsporings- en vervolgingsberichtgeving

Het openbaar ministerie streeft ernaar om ‘zichtbaar, merkbaar en herkenbaar’ te zijn en om onder meer via voorlichting bij te dragen aan de maatschappelijke veiligheid. Zeker in zaken die veel maatschappelijke onrust veroorzaken wordt gekozen voor een actief voorlichtingsbeleid.⁴⁷⁷ Informatie over strafzaken wordt doorgaans via tweets en persberichten aan de pers verstrekt. Er kan daarbij een onderscheid worden gemaakt tussen opsporingsberichtgeving en persvoorlichting.

Persvoorlichting bestaat uit het informeren van het publiek over concrete strafzaken maar ook meer algemeen over de werkwijze en het beleid van het openbaar ministerie. De normering is neergelegd in de Aanwijzing voorlichting opsporing en vervolging, waarin onder meer aansluiting is gezocht bij de Wet bescherming persoonsgegevens. In de Aanwijzing is met het oog op de bescherming van de privacy bepaald dat in beginsel geen persoonsgegevens worden vermeld die kunnen leiden tot identificatie van de betrokkenen.⁴⁷⁸ De Aanwijzing schrijft verder voor op welke wijze het openbaar ministerie in de verschillende fasen van een strafproces met informatie naar buiten treedt. Als uitgangspunt geldt daarbij ‘dat een rechtszaak niet in de media wordt gevoerd’. Niettemin kan (de vrees voor) maatschappelijke onrust in gevoelige zaken meebrengen dat het openbaar ministerie het publiek actief en veelvuldig informeert.⁴⁷⁹

Opsporingsberichtgeving is een opsporingsmiddel waarbij de hulp van het publiek wordt ingeroepen via de media en andere openbare berichten, om informatie te verkrijgen die relevant is voor de waarheidsvinding, de tenuitvoerlegging van rechterlijke beslissingen of het voorkomen van strafbare feiten. Ook kan het worden gebruikt om burgers te waarschuwen voor gevaarstelling die voortvloeit uit de context van het strafbare feit of uit de persoon van de verdachte of dader.⁴⁸⁰ Het kan daarbij bijvoorbeeld gaan om de opsporing van verdachten, het identificeren van nog onbekende slachtoffers of het traceren van onherroepelijk veroordeelden. Omdat bij opsporingsberichtgeving veelal privacygevoelige informatie wordt verstrekt, kan het slechts in bepaalde gevallen en na een belangenafweging worden ingezet. Daarbij dient met name te worden beoordeeld of is voldaan aan de vereisten van proportio-

477 Aanwijzing voorlichting opsporing en vervolging, 10 april 2012, *Stcrt.* 2012, 8161.

478 Aanwijzing voorlichting opsporing en vervolging, 10 april 2012, *Stcrt.* 2012, 8161, onder 1-3.

479 Aanwijzing voorlichting opsporing en vervolging, 10 april 2012, *Stcrt.* 2012, 8161, onder 4.

480 Aanwijzing opsporingsberichtgeving, 1 december 2017, *Stcrt.* 2017, 66539, onder 1.1.

naliteit en subsidiariteit.⁴⁸¹ Bovendien moet zorgvuldig worden nagedacht over welke informatie en op welke wijze wordt gedeeld, gelet op het feit dat eenmaal digitaal gepubliceerde informatie veelal niet meer geheel valt te verwijderen. Ook moet de toegang tot dergelijke informatie worden geblokkeerd zodra de noodzaak voor de inzet van het middel is komen te vervallen.⁴⁸² De hoofdofficier van justitie beslist over de inzet van dit opsporingsmiddel.⁴⁸³ De in eerdere aanwijzingen nog opgenomen eis dat het College van procureurs-generaal toestemming moet verlenen wanneer (onder meer) de identiteit van verdachte personen zal worden vrijgegeven,⁴⁸⁴ is in de huidige aanwijzing losgelaten.

6.7.2.2 Sanctionering van onzorgvuldige berichtgeving

Het openbaar ministerie is op grond van de beginselen van een behoorlijke procesorde gebonden aan haar eigen richtlijnen en betrokkenen kunnen op die richtlijnen dan ook rechtstreeks een beroep doen.⁴⁸⁵ Dat betekent dat in de strafzaak kan worden geklaagd over de verstrekking van informatie in strijd met de geldende aanwijzingen. Daarbij kan ook rechtstreeks een beroep worden gedaan op artikel 6 lid 2 EVRM. Een civiele procedure op grond van onrechtmatige overheidsdaad is eveneens een mogelijkheid.⁴⁸⁶

Er is inmiddels een grote hoeveelheid rechtspraak waarin de publiciteit rondom een strafzaak en de rol van het openbaar ministerie daarbij aan de orde is geweest. In dergelijke gevallen wordt door de verdediging veelal verzocht om niet-ontvankelijkverklaring van het openbaar ministerie of om strafvermindering. Een beroep op de niet-ontvankelijkheid van het openbaar ministerie vanwege schending van de onschuldpresumptie, al dan niet in combinatie met niet-naleving van de interne richtlijnen, is in de rechtspraak voor zover valt na te gaan nog nooit gehonoreerd. In paragraaf 3.3.1.2 kwamen reeds enkele geruchtmakende zaken aan de orde waarin een beroep op schending van de onschuldpresumptie werd verworpen, of daaraan geen consequenties werden verbonden.⁴⁸⁷ In andere gevallen wordt wel, in meer of minder expliciete bewoordingen, aangegeven dat de informatieverstrekking door het openbaar ministerie de toets der kritiek niet kan doorstaan. Het toepassen van strafvermindering lijkt in dergelijke gevallen de maximale 'sanctie' die de

481 Aanwijzing opsporingsberichtgeving, 1 december 2017, *Stcrt.* 2017, 66539, onder 1.3.

482 Aanwijzing opsporingsberichtgeving, 1 december 2017, *Stcrt.* 2017, 66539, onder 1.3.

483 Aanwijzing opsporingsberichtgeving, 1 december 2017, *Stcrt.* 2017, 66539, onder 2.4.

484 Aanwijzing opsporingsberichtgeving, 1 december 2017, *Stcrt.* 2017, 66539, onder 4.3.3. en 7.

485 Vgl. HR 7 juli 2009, ECLI:NL:HR:2009:BH9943, *NJ* 2010, 130, m.nt. Mevis.

486 Zie voor een voorbeeld Hof Den Haag 22 december 2005, ECLI:NL:GHSGR:2005:AV7038 en HR 13 juli 2007, ECLI:NL:HR:2007:BA3161, *NJ* 2007, 505, m.nt. Alkema.

487 Vgl. Rb. Haarlem 21 december 2007, ECLI:NL:RBHAA:2007:BC0703 (Holleeder-zaak) en HR 1 februari 2005, *NJ* 2006, 421 (Enschedeese vuurwerkkramp).

rechter bereid is daaraan te verbinden.⁴⁸⁸ De enige zaak waarin het openbaar ministerie (partieel) niet-ontvankelijk werd verklaard is de Clickfondsaffaire, waarbij de rechtbank overwoog dat de berichtgeving door de officier van justitie:

‘(...) zoal niet in sommige opzichten onjuist, dan toch in ieder geval ongenueanceerd, voorbarig en te sterk [is] aangezet en wel in die mate dat dit in strijd komt met de zorgvuldigheid die de officier van justitie in de uitoefening van zijn ambt dient te betrachten.’⁴⁸⁹

Bij de beslissing tot niet-ontvankelijkverklaring speelde wel mee dat de rechtbank het openbaar ministerie nog een waslijst aan andere onzorgvuldigheden aanwreef. Wanneer het enkel gaat om (zeer) onzorgvuldige berichtgeving is strafvermindering de geëigende reactie, hoewel de rechter in dergelijke gevallen ook regelmatig volstaat met de enkele constatering dat de uitlatingen ‘ongelukkig’ of ‘onverstandig’ zijn geweest, soms zonder expliciet vast te stellen of nu wel of geen sprake is van schending van de onschuldpresumptie.⁴⁹⁰ Dat kan ook het geval zijn wanneer de overvloedige media-aandacht niet zozeer aan de justitiële autoriteiten is te wijten (zie daarover verder paragraaf 6.7.4 en 6.7.5).

Wanneer de onzorgvuldigheid (mede) bestaat uit niet-naleving van de OM-aanwijzingen over (pers)voorlichting, kan de verdachte ook daarop een beroep doen, al dan niet tezamen met een beroep op artikel 8 EVRM. Komt de rechter tot het oordeel dat de geldende aanwijzingen niet zijn nageleefd of dat er anderszins sprake is van schending van het recht op privacy, dan kan dat aanleiding geven tot toepassing van strafvermindering.⁴⁹¹ In dergelijke gevallen zal veelal geen sprake zijn van (dreigende) schending van het recht op een eerlijk proces, maar staat met name het recht op privacy van de verdachte op het spel. De Hoge Raad heeft in zijn uitspraak in de beruchte kopschopperszaak uiteengezet aan welke criteria de rechter de bekendmaking van privacygevoelige informatie door het openbaar ministerie moet toetsen. Het ging in die zaak om een ernstige mishandeling in uitgaansgebied. Het openbaar ministerie gaf de (tamelijk schokkende) beelden van de mishandeling vrij, waarna met name op sociale media een heuse klopjacht op de verdachten volgde. Zowel rechtbank als hof hadden bij de strafbepaling rekening gehouden met de impact die het vrijgeven van de beelden op het leven van de verdachten had gehad. Bij de beoordeling van de rechtmatigheid van de opsporingsberichtgeving moet de rechter, aldus de Hoge Raad, onder meer

488 Zie voor een voorbeeld Rb. Middelburg 16 november 2009, ECLI:NL:RBMID:2009:BK3355 waarin het ging om ‘ongelukkige’ uitlatingen.

489 Rb. Amsterdam 22 juni 2001, ECLI:NL:RBAMS:2001:AB2241.

490 Vgl. Rb. Alkmaar 2 oktober 2008, ECLI:NL:RBALK:2008:BG3708.

491 Vgl. Rb. Zeeland-West-Brabant 25 juni 2013, ECLI:NL:RBZWB:2013:5621 en HR 13 oktober 2015, *NJ* 2016, 111 (de zogenoemde Eindhovense ‘kopschopperszaak’).

acht slaan op het publieke dan wel private karakter van de plaats die op het beeldmateriaal waarneembaar is, de persoon en hoedanigheid van de betrokkene, de mate van herkenbaarheid van de betrokkene op het beeldmateriaal en de aard en indringendheid van de informatie die door of in samenhang met het beeldmateriaal wordt verstrekt omtrent de identiteit, uiterlijke kenmerken of gedragingen van de betrokkene, en het doel van de vergaring en openbaarmaking van de gegevens.⁴⁹² In dit arrest heeft de Hoge Raad bovendien duidelijk gemaakt dat de rechter grote vrijheid heeft om strafvermindering toe te passen om door publiciteit veroorzaakt nadeel te compenseren. Daarbij hoeft niet te worden getoetst aan de beginselen van een behoorlijke procesorde of aan criteria voor toepassing van artikel 359a Sv.⁴⁹³

De reactie van de rechter op dergelijke publiciteit is uit de aard der zaak steeds reactief. Zoals wordt geïllustreerd door de kopschopperszaak kunnen de betrokkenen dan al veel last hebben ondervonden van de publicatie van privacygevoelige beelden. En die zaak staat bepaald niet op zichzelf. In januari 2017 pleegde een 68-jarige vrouw zelfs zelfmoord nadat een lokaal opsporingsprogramma beelden had getoond waarop te zien was dat zij een winkeldiefstal pleegde. De vrouw meldde zich meteen bij de politie, maar inmiddels waren de beelden ook op Geenstijl gepubliceerd, wat gepaard ging met een stortvloed aan beledigende reacties.⁴⁹⁴ Wanneer een zaak na dergelijke publiciteit op zitting komt is het leed al geschied, en de strafrechter ontbeert de middelen om hierop adequaat te reageren. Voor zover het gaat om de schending van de privacy van de betrokkenen is hij daartoe ook niet rechtstreeks gehouden. Het strafproces is niet de geëigende plek om dergelijke gevolgen op wat voor wijze dan ook te compenseren.⁴⁹⁵ Tegelijkertijd is duidelijk dat in zulke gevallen ook het strafproces niet onberoerd blijft. Het gaat immers niet alleen om een privacyschending, in feite is sprake van een vorm van vergelding vóór het strafproces een aanvang neemt. De rechter moet bij de behandeling van de zaak oog hebben voor de ontstane maatschappelijke beroering, maar zich daardoor niet laten leiden. De eerlijkheid van het proces kan bovendien meebrengen dat met het 'aan de schandpaal nagelen' rekening wordt gehouden in de strafmaat, hoewel daarmee de gevolgen voor de betrokkenen niet ongedaan worden gemaakt. Maar juist door alle ophef kan een genuanceerd of mild oordeel in de samenleving als 'soft' worden uitgelegd en op die manier

492 HR 13 oktober 2015, *NJ* 2016, 111, onder. 4.3.2.

493 HR 13 oktober 2015, *NJ* 2016, 111, onder. 4.4.2.

494 'Vrouw pleegt zelfmoord na tonen beelden diefstal', *AD*, 28 januari 2017. Zie voor andere voorbeelden ook Hof Den Bosch 22 januari 2014, ECLI:NL:GHSHE:2014:63; Rb. Oost-Brabant 6 maart 2015, ECLI:NL:RBOBR:2015:1204. Zie over de wisselwerking tussen politie, media en publiek ook Van Erp 2011.

495 Zie over privacy en vormverzuimen ook HR 19 februari 2013, *NJ* 2013, 308, m.nt. Keulen; Kuiper 2014, o.a. p. 527-542.

negatieve invloed hebben op de legitimiteit van de rechtspraak.⁴⁹⁶ Ook met het oog op een goede strafrechtspleging bestaat dus belang bij een terughoudend gebruik van dergelijke (opsporings)methoden.

6.7.2.3 *Schending ambtsgeheim*

Bij het naar buiten brengen van informatie over (lopende) strafzaken zijn medewerkers van het openbaar ministerie, evenals politieambtenaren, gebonden aan hun geheimhoudingsplicht. Op grond van artikel 272 Sr is het strafbaar om 'enig geheim waarvan [de geheimhouder] weet of redelijkerwijs moet vermoeden dat hij uit hoofde van ambt, beroep of wettelijk voorschrift dan wel van vroeger ambt of beroep verplicht is het te bewaren', opzettelijk te schenden. Er kan een gevangenisstraf van ten hoogste een jaar of geldboete van de vierde categorie worden opgelegd. Een geheim wordt in de rechtspraak uitgelegd als een gegeven dat bestemd is om niet bekend te worden dan ter plaatse waar het door bevoegden wordt medegedeeld.⁴⁹⁷ Daarbij is de aard van de informatie relevant, alsook het moment waarop en de hoedanigheid waarin de geheimhoudingsplichtige hiervan kennis kreeg.⁴⁹⁸ Uit de rechtspraak blijkt bovendien dat het begrip 'geheim' ruim wordt opgevat en wel in die zin dat dit ziet op alle gegevens of informatie die een geheimhouder in de uitoefening van zijn beroep als zodanig behoort te bewaren.⁴⁹⁹ Het kan daarbij zelfs om fictieve informatie gaan, mits maar duidelijk is dat het informatie is die bestemd was om niet verder te worden bekendgemaakt.⁵⁰⁰ Wanneer het misdrijf is gepleegd tegen een bepaald persoon kan alleen strafvervolgning worden ingesteld wanneer de betrokkene hiervan klacht heeft gedaan (artikel 272 lid 2 Sr).

Voor officieren van justitie is de verplichting tot geheimhouding neergelegd in de eed of belofte die rechterlijke ambtenaren, waaronder officieren van justitie, op grond van artikel 5g Wet rechtspositie rechterlijke ambtenaren moeten afleggen.⁵⁰¹ De geheimhoudingsplicht van een officier van justitie kan tevens voortvloeien uit specifieke wettelijke voorschriften, zoals de Wet politiegegevens en de Wet justitiële en strafvorderlijke gegevens.⁵⁰² Voor

496 Groenouwe 2014, p. 162: de strafvermindering in de kopschopperszaak leidde tot een 'golf van verontwaardiging'.

497 Vgl. A.J. Machielse, aant. 5 op art. 273 Sr (bijgewerkt tot 1 juni 2010), in: Noyon/Langemeijer & Rammelink; zie ook hof Den Bosch 1 april 2008, ECLI:NL:GHSHE:2008:BC8346.

498 HR 14 juni 2005, NJ 2005, 354.

499 HR 11 februari 2003, NJ 2003, 274.

500 HR 16 juni 2015, NJ 2015, 358.

501 Die eed/belofte luidt (voor zover hier relevant): 'Ik zweer/belof dat ik gegevens waarover ik bij de uitoefening van mijn ambt de beschikking krijg en waarvan ik het vertrouwelijke karakter ken of redelijkerwijs moet vermoeden, behoudens voor zover enig wettelijk voorschrift mij tot mededeling verplicht of uit mijn ambt de noodzaak tot mededeling voortvloeit, geheim zal houden.'

502 Art. 7 Wet Politiegegevens en art. 45 Wet justitiële en strafvorderlijke gegevens.

overige medewerkers van het openbaar ministerie geldt dat zij als ambtenaren in de zin van artikel 1 Ambtenarenwet, verplicht zijn tot geheimhouding van hetgeen hen in verband met hun functie ter kennis is gekomen, voor zover die verplichting uit de aard der zaak volgt.⁵⁰³ Die verplichting wordt, evenals het begrip 'geheim', ruim opgevat. Er kan ook sprake zijn van een schending van de geheimhoudingsplicht wanneer informatie wordt uitgewisseld binnen dezelfde organisatie. Zo werd in een zaak die leidde tot een uitspraak van de Hoge Raad van 5 november 2013, schending van de geheimhoudingsplicht aangenomen in het geval dat een politieambtenaar tegen een collega die niet bij de zaak betrokken was, had gesproken over een persoon die hij als verdachte had gehoord.⁵⁰⁴

Voor strafbaarheid is voorts vereist dat sprake is van (voorwaardelijk) opzet op de schending van de geheimhoudingsplicht. Daarvoor moet uiteraard ook kunnen worden vastgesteld dat de dader wist of redelijkerwijs moest vermoeden dat hij verplicht was het geheim te bewaren.⁵⁰⁵ Vanwege het ontbreken van opzet op het schenden van de geheimhoudingsplicht werd een officier van justitie vrijgesproken die aan een rechter-commissaris informatie over iemands strafblad had verstrekt. De rechter-commissaris had om deze informatie gevraagd nu deze persoon een relatie had met de dochter van goede kennissen, die zich grote zorgen maakten over de relatie. Hij had deze informatie ook doorgestuurd aan zijn echtgenote. De rechtbank veroordeelde de rechter-commissaris voor schending van zijn geheimhoudingsplicht,⁵⁰⁶ maar was van oordeel dat de officier van justitie niet had hoeven beseffen dat de belangstelling van de rechter-commissaris niet professioneel van aard was en hij aldus met het verstrekken van informatie zijn geheimhoudingsplicht zou kunnen schenden.⁵⁰⁷

Wanneer het gaat om voorlichting over strafzaken komt het openbaar ministerie veel ruimte toe. Er zal niet snel kunnen worden aangenomen dat sprake is van overtreding van artikel 272 Sr wanneer informatie over een lopende strafzaak bekend wordt gemaakt.⁵⁰⁸ Er was wel sprake van schending van het ambtsgeheim in een zaak waarin officieren van justitie na de uitspraak in hoger beroep beelden van de politieverhoren van de verdachten in een dubbele moordzaak aan de media verstrekten, zij het dat op opportuiniteitsgronden niet tot vervolging werd overgegaan.⁵⁰⁹ In zoverre is de strafbepaling meer een vangnetbepaling voor de (meer ernstige) gevallen waarin

503 Art. 125a lid 3 Ambtenarenwet.

504 HR 5 november 2013, ECLI:NL:HR:2013:1118.

505 Vgl. HR 22 april 2008, ECLI:NL:HR:2008:BB7668.

506 Rb. Den Bosch 30 juni 2011, ECLI:NL:RBSHE:2011:BQ9809.

507 Rb. Den Bosch 30 juni 2011, ECLI:NL:RBSHE:2011:BQ9814.

508 Dat kan wel het geval zijn als derden dergelijke informatie bekendmaken, zoals t.a.v. de identiteit van de dader gebeurde door de loco-burgemeester in de zaak van Pim Fortuijn: HR 14 juni 2006, ECLI:NL:HR:2005:AT2855.

509 Hof Arnhem-Leeuwarden 12 december 2017, ECLI:NL:GHARL:2017:10905.

opzettelijk informatie wordt gelekt. Zo komt het af en toe voor dat politieagenten wegens schending van de geheimhoudingsplicht worden vervolgd.⁵¹⁰ Voor wat betreft de effectiviteit van de bepaling is wel van belang dat het in de praktijk vaak onmogelijk is te achterhalen waar het lek zit, nu journalisten hun bronnen niet hoeven prijs te geven.⁵¹¹ Er zijn dan ook verschillende voorbeelden van geruchtmakende strafzaken waarin al vóór de (eerste) zitting in de krant werd gepubliceerd over uit het strafdossier afkomstige en nog niet openbaar gemaakte informatie.⁵¹² Niettemin vervult de strafbaarstelling naar kan worden aangenomen wel een belangrijke normstellende functie.

Ten aanzien van leden van het openbaar ministerie kunnen op grond van artikel 34b Besluit rechtspositie rechtelijke ambtenaren bovendien disciplinaire maatregelen worden genomen.⁵¹³ Het schenden van de geheimhoudingsplicht zal in beginsel als een gedraging kunnen worden beschouwd die disciplinair optreden rechtvaardigt, mede gelet het feit dat van een ambtenaar van het openbaar ministerie een hoge mate van integriteit, professionaliteit en zorgvuldigheid wordt verwacht.⁵¹⁴ Zo werd een parketsecretaris van het openbaar ministerie disciplinair ontslagen nadat zij een door de politie opgemaakt proces-verbaal had gekopieerd en mee naar huis had genomen, met de bedoeling dit aan haar moeder te laten zien.⁵¹⁵ Er zijn geen voorbeelden bekend van zaken waarin dergelijke maatregelen werden genomen ten opzichte van officieren van justitie die onzorgvuldig omsprongen met vertrouwelijke of geheime gegevens.

510 Al dan niet in samenhang met vervolging wegens – kort gezegd – corruptie (art. 363 Sr). Zie ook het onderzoek van de politieacademie naar het lekken bij de politie met een overzicht van cijfers, Smit e.a. 2019, p. 29-30 en 38-39. In de rechtspraak bijv. Rb. Zeeland West Brabant 18 december 2013, ECLI:NL:RBZWB:2013:9725; Rb. Den Haag 9 juni 2015, ECLI:NL:RBDHA:2015:8016. Zie voor een grootschalig onderzoek naar het lekken van politiegegevens Hof Amsterdam 23 december 2009, ECLI:NL:GHAMS:2009:BK7623 (Vancouver-onderzoek).

511 Zie voor kritiek op de wijze waarop de pers gebruik maakt van deze gegevens De Winter 2012.

512 Bijv. 'OM: ernstig lek strafdossier Savannah niet te vinden', *De Gooi- en Eemlander*, 11 september 2017; 'Ficq "gechoqueerd" door nieuw "Badr-lek"', *AT5*, 16 oktober 2013; zie ook het artikel uit de Telegraaf, voorafgaand aan de eerste pro forma-zitting, in de zaak tegen Jos B. (Nicky Verstappen), met daarin informatie uit de NFI-rapporten: 'Twijfels overheersen in zaak Nicky Verstappen', *De Telegraaf*, 7 december 2018.

513 T.a.v. rechterlijke ambtenaren die voor het leven worden genoemd is art. 46b Wraa van toepassing. In de hiervoor al besproken zaak van de 'lekkende' rechter-commissaris werd op die voet een schriftelijke waarschuwing opgelegd, zie de op rechtspraak.nl gepubliceerde schriftelijke maatregel van 19 september 2011, opgelegd door de president van de Rechtbank Zwolle-Lelystad, ECLI:NL:RBZLY:2011:BT1848.

514 Vgl. in andere context CRvB 21 augustus 2014, ECLI:NL:CRVB:2014:2813.

515 CRvB 13 december 2001, ECLI:NL:CRVB:2001:BJ3341. Zie ook het overzicht van vermoedelijke integriteitsschendingen dat jaarlijks door het openbaar ministerie wordt gepubliceerd op om.nl (met daaronder ook meldingen van het doorgeven van geheime informatie, voornamelijk door stagiairs en administratief medewerkers).

6.7.3 Advocaten

Ook advocaten hebben een geheimhoudingsplicht en kunnen op grond van artikel 272 Sr worden vervolgd wegens schending daarvan. In de gepubliceerde rechtspraak zijn echter slechts enkele gevallen gevonden waar – in het kader van een procedure ex artikel 12 Sv – sprake was van een beweerdelijke schending van de geheimhoudingsplicht.⁵¹⁶ In één geval werden twee advocaten veroordeeld als medepleger van de schending van het ambtsgeheim van een politievrijwilliger.⁵¹⁷ Vaker wordt echter de weg van het tuchtrecht bewandeld.⁵¹⁸ Hierna zal eerst worden ingegaan op de wijze waarop het openbare optreden van advocaten in het tuchtrecht is gereguleerd. Daarna wordt aandacht besteed aan de situatie waarin aan de verdachte beperkingen zijn opgelegd.

6.7.3.1 Tuchtrechtelijke geheimhoudingsplicht

De geheimhoudingsplicht van advocaten is neergelegd in artikel 11a Advocatenwet en regel 3 van de Gedragsregels voor de advocatuur en strekt zich uit tot ‘al hetgeen waarvan hij uit hoofde van zijn beroepsuitoefening als zodanig kennis neemt’ (artikel 11a lid 1 Advocatenwet). De advocaat ‘dient te zwijgen over bijzonderheden van door hem behandelde zaken, de persoon van zijn cliënt en de aard en omvang van diens belangen’ (gedragsregel 3 lid 1). Die geheimhoudingsplicht hangt samen met het wettelijk verschoningsrecht dat is neergelegd in artikel 218 Sv, en op grond waarvan degene die uit hoofde van stand, beroep of ambt tot geheimhouding verplicht is, zich als getuige kan verschonen. Het verschoningsrecht heeft blijkens de tekst van artikel 218 Sv alleen betrekking op ‘hetgeen waarvan de wetenschap aan hen als zoodanig is toevertrouwd’.⁵¹⁹ Zowel de geheimhoudingsplicht als het verschoningsrecht strekt ertoe de privacy en de vertrouwelijkheid tussen cliënt en (rechts)hulpverlener te beschermen.⁵²⁰ Uit de regeling rondom het verschoningsrecht komt naar voren dat de wetgever het belang van de waarheidsvinding in voorkomende gevallen onderschikt heeft geacht aan het maatschappelijk belang dat een ieder zich vrijelijk en zonder vrees voor openbaarmaking van het toevertrouwde om bijstand en advies tot de verschoningsgerechtigde moet

516 Hof Den Bosch 25 januari 2011, ECLI:NL:GHSHE:2011:BP2951. Zie ook Hof Amsterdam 28 juli 1999, nr. 98/239/12Sv, niet gepubl., aangehaald in Prakken & Spronken 2009, par. 3.2.1.2.

517 Rb. Amsterdam 3 augustus 2017, ECLI:NL:RBAMS:2017:5534.

518 Zie Spronken 2001, p. 545-552 en (in de context van het medisch beroepsgeheim) A.J. Machielse, aant. 10 op art. 272 (bijgewerkt tot 1 juli 2006), in: Noyon/Langemeijer & R Emmelink.

519 Zie daarover uitgebreid T.N.B.M. Spronken & F.J. Fernhout, aant. 11.1-11.3 op art. 218 (bijgewerkt tot 1 februari 2004), in Melai/Groenhuijsen e.a.

520 Spronken 2001, p. 385.

kunnen wenden. Daaraan doet niet af dat zich uitzonderlijke omstandigheden laten denken waarin het belang van waarheidsvinding niettemin moet prevaleren.⁵²¹

De geheimhoudingsplicht staat er niet aan in de weg dat een advocaat bepaalde informatie openbaart, mits een juiste uitvoering van zijn taak dit rechtvaardigt, de cliënt daartegen geen bezwaar heeft en dit in overeenstemming is met goede beroepsuitoefening (regel 3 lid 3). Ontbreekt de toestemming van de cliënt, dan moet de advocaat zich onthouden van ieder commentaar, ook als dit alleen maar een bevestiging of ontkenning van bepaalde informatie behelst.⁵²² In de formulering van gedragsregel 3 komt tot uitdrukking dat de advocaat zich niet kan verschuilen achter de toestemming van zijn cliënt, maar ook een eigen verantwoordelijkheid heeft bij het naar buiten brengen van informatie, waarbij in het bijzonder de op grond van artikel 46 Advocaten van een advocaat te vergen zorgvuldigheid kan worden betrokken.⁵²³ De advocaat zal zich ervan dienen te vergewissen dat er een zwaarwegend belang is bij het naar buiten brengen van informatie.⁵²⁴ Daarbij zal hij ook andere gerechtvaardigde belangen moeten betrekken, zoals het recht op privacy van onder meer getuigen, slachtoffers, nabestaanden en de wederpartij, maar ook evident gerechtvaardigde belangen van justitie en politie.⁵²⁵ In de tuchtspraak is uitgemaakt dat een advocaat zich in dit verband dient te onthouden van onnodig grievende of onjuiste uitlatingen.⁵²⁶ In het door de Nederlandse Vereniging voor Strafrechtadvocaten (NVSA) opgestelde Statuut voor de Raadsman in Strafzaken wordt daarnaast benadrukt dat de raadsman erop moet toezien dat de door hem verstrekte informatie correct wordt weergegeven,⁵²⁷ en dat hij geen privacygevoelige informatie van derden verstrekt, tenzij zijn cliënt daarbij een gerechtvaardigd verdedigingsbelang heeft.⁵²⁸

In de vorige gedragsregels was nog een aparte verbodsbepaling opgenomen voor het verstrekken van processtukken aan de media in strafzaken. Bovendien moest de advocaat 'terughoudend' zijn met het geven van inzage in de proces-

521 HR 21 oktober 2008, ECLI:NL:HR:2008:BD7817, NJ 2008, 630, m.nt. Legemaate. Zie over de aangekondigde wijziging van de regeling rondom het verschoningsrecht ook de Contourennota Modernisering Wetboek van Strafvordering, *Kamerstukken II* 2015/16, 29279, 278, p. 46-47.

522 Vgl. Hof van Discipline, 24 maart 2006, *Advocatenblad* nr. 4428 (gepubliceerd op advocatenorde.nl). De tuchtspraak biedt volgens Spronken wel ruimte voor een beroep op overmacht, bijvoorbeeld waar het gaat om het voorkomen van levensbedreigende situaties, op grond waarvan de geheimhoudingsplicht mag worden geschonden, *Prakken & Spronken* 2009, par. 3.4.4.

523 Vgl. de toelichting op gedragsregel 3.

524 Toelichting op gedragsregel 3.

525 Zoals onder meer was vermeld in de toelichting op gedragsregel 10 (oud).

526 Vgl. de door Spronken aangehaalde jurisprudentie, Spronken 2001, p. 585-596. Zie ook Hof van Discipline 20 januari 2003, gepubliceerd in *Advocatenblad* 25 juni 2004 (2004, 9) en Hof van Discipline 22 januari 1996, *Advocatenblad* nr. 9622.

527 Hof van Discipline 6 februari 2004, gepubliceerd in *Advocatenblad* van 18 februari 2005.

528 Statuut voor de Raadsman in Strafzaken, 2003, p. 9-11. Zie ook Spronken 2001, p. 594.

stukken. De ratio van dit voorschrift was te voorkomen dat een strafzaak in de media wordt gevoerd, hoewel het verbod niet absoluut was. Zo mocht een uitzondering worden gemaakt wanneer de belangen van de cliënt ernstig werden geschaad als kennelijk gevolg van door anderen aan de zaak gegeven ruchtbaarheid.⁵²⁹ Uit de tuchtrechtspraak kan worden opgemaakt dat de beoordeling van de vraag of stukken (of inzage) worden verstrekt een belangenafweging vergt waarbij aan de advocaat de nodige ruimte toekomt.⁵³⁰ De Raad van Discipline te Amsterdam heeft in de tuchtzaak rondom het publiceren van gegevens uit het strafdossier in de zaak rondom het meisje van Nulde, de volgende factoren van belang geacht: de toestemming van de cliënt, het in rechte te respecteren belang van de cliënt, het opsporingsbelang en de gerechtvaardigde belangen van derden.⁵³¹ In een zaak uit 2009, waarin de advocaat processen-verbaal en geluidsopnamen van politieverhoren aan de redactie van een televisieprogramma had verstrekt, oordeelde de Raad van Discipline dat de cliënt daarbij een te respecteren belang had, welk belang gelet op de omstandigheden van de zaak – waaronder de ernst van de beschuldiging en het feit dat de strafzaak reeds had plaatsgevonden – mocht prevaleren boven de inbreuk die hiermee op de gerechtvaardigde belangen van derden werd gemaakt.⁵³² In de huidige redactie van de gedragsregels is geen zelfstandig verbod op het verstrekken van stukken meer opgenomen. In zoverre is de ruimte van de advocaat om informatie naar buiten te brengen verruimd. De tuchtrechtelijke normering laat bovendien onverlet dat de cliënt of bij de zaak betrokken slachtoffers, die op grond van artikel 51b Sv afschrift van de processtukken hebben ontvangen, (delen uit) het procesdossier aan de media kunnen verstrekken.

De praktijk laat zien dat optreden van advocaten in de media in de grotere strafzaken met regelmaat voorkomt. Openbaarheid lijkt daarmee soms eerder regel dan uitzondering. In verreweg de meeste gevallen wordt dit optreden niet door de tuchtrechter getoetst, simpelweg omdat er geen klacht over wordt ingediend.⁵³³ Doorgaans zal het mediaoptreden van de advocaat in overleg en met toestemming van de cliënt plaatsvinden. Dit neemt niet weg dat zich situaties kunnen voordoen waarbij men zich kan afvragen in hoeverre de advocaat bij een mediaoptreden het belang van de cliënt voor ogen had, of vooral zijn eigen (commerciële) belang.⁵³⁴ Ook goedbedoelde maar ongelukkige uitspraken komen voor, bijvoorbeeld wanneer de advocaat niet zelf de

529 Toelichting op gedragsregel 10 (oud).

530 Hof van Discipline 14 februari 2011, ECLI:NL:TAHVD:2011:YA1407.

531 Raad van Discipline Amsterdam 14 april 2003, *NbSr* 2003, 232. Zie ook Spronken 2003, p. 480-483.

532 Raad van Discipline Amsterdam 29 juni 2009, ECLI:NL:TADRAMS:2009:YA0166.

533 In beginsel heeft immers slechts de cliënt belang bij een klacht over schending van de geheimhoudingsplicht. Vgl. Raad van Discipline Den Bosch 29 augustus 2016, ECLI:NL:TADRSH:2016:132.

534 Vgl. Boksem 2013, p. 384-386.

media opzoekt maar ongevraagd wordt ‘overdonderd’ door opdringerige vertegenwoordigers van de pers.⁵³⁵ Verder is het wel voorgekomen dat namens het openbaar ministerie een tuchtklacht werd ingediend naar aanleiding van door advocaten naar buiten gebrachte informatie.⁵³⁶ In uitzonderlijke gevallen is bovendien denkbaar dat de deken een klacht indient, wanneer door het mediaoptreden het vertrouwen in de advocatuur wordt geschaad, de advocaat evident niet in het belang van de cliënt heeft gehandeld of wanneer anderszins kan worden gezegd dat zijn handelen in strijd is met de zorg die hij als advocaat behoort te betrachten.⁵³⁷

6.7.3.2 Tuchtrechtelijke grenzen aan kritiek

Het tuchtrecht normeert ook meer in zijn algemeenheid de vrijheid van de advocaat zich (kritisch) uit te laten over de justitiële organen of wijze waarop de zaak van een cliënt wordt behandeld. Uit de tuchtrechtspraak blijkt dat strijd met de zorgvuldigheid niet snel wordt aangenomen. Zeker als het gaat om waardeoordelen waarbij geen onnodig grievende bewoordingen worden gebruikt, komt de advocaat een ruime vrijheid toe zijn mening over het functioneren van de rechter, openbaar ministerie of politie te geven.⁵³⁸ Wel oordeelt de tuchtrechter strenger over uitlatingen die worden gedaan buiten de directe context van de procedure waarin de advocaat de belangen van zijn cliënt vertegenwoordigt.⁵³⁹ Het gaat dan bijvoorbeeld om interviews in de media⁵⁴⁰ of uitlatingen in (klacht)brieven naar aanleiding van een bepaalde

535 Terpstra 2013, p. 360-362.

536 Bijv. Hof van Discipline 14 februari 2011, ECLI:NL:TAHVD:2011:YA1407. De klacht werd ongegrond verklaard. De advocaat had niet onzorgvuldig gehandeld en was niet gebonden aan de eenzijdig door het openbaar ministerie gestelde voorwaarde van niet verdere verstrekking van de stukken.

537 Vgl. Raad van Discipline Leeuwarden 22 november 2007, nr. 26/07, aangehaald in Boksem 2013, p. 384-386. In die zaak werd de advocaat berispt. Spronken haalt een vergelijkbaar voorbeeld aan, waar de klacht echter ongegrond werd verklaard: Raad van Discipline Amsterdam 19 december 1994, nr. 94/77, zie Spronken 2001, p. 592-593. Zie ook Raad van Discipline Amsterdam 27 oktober 2009, ECLI:NL:TADRAMS:2009:YA0117.

538 Vgl. Raad van Discipline Amsterdam 16 februari 1998, nr. 9904, gepubliceerd in *Advocatenblad* van 19 februari 1999, waarin het ging om uitlatingen als: ‘De rechtbank gaat slordig om met de belangen van de verdachten. De rechters maken zich er vaak te makkelijk vanaf, concluderen al gauw tijdens een zitting dat zij voldoende zijn voorgelicht. De behandeling van zaken is in feite in A heel grof.’ ‘Het Openbaar Ministerie kan daar breed zijn gang gaan, de politie heeft het per definitie goed gedaan, advocaten die daar tegenin gaan maken zich schuldig aan procesobstructie.’

539 Zie par. 6.2.4 over tuchtrechtelijke sanctiëring in het kader van uitlatingen ter zitting.

540 Zie voor een voorbeeld Raad van Discipline Amsterdam 12 december 2012, ECLI:NL:TADRAMS:2012:YA3556, waarin het ging om een interview dat in de krant was gepubliceerd en waarin de advocaat onder meer als volgt was geciteerd: ‘Het was in meerdere opzichten een bijzondere strafzaak. Er waren onthutsende opmerkingen van rechters en het niveau van sommige advocaten van benadeelden was beschamend. Rechtbankvoorzitter [mr. O], die ik kende als een joviale man met humor, bleek te zijn veranderd in een krampachtige,

zitting of beslissing.⁵⁴¹ In dergelijke situaties lijkt het Hof van Discipline niet erg bereid om de vrijheid van meningsuiting te laten prevaleren boven de van advocaten te vereisen waardigheid. Zo overwoog het hof in een zaak waarin een advocaat zich in een brief aan de voorzitter in diskwalificerende termen (onder meer ‘malicieus handelend, onbekwaam, immoreel en corrupt’) over een drietal rechters had uitgelaten:

‘Het hof stelt vast dat er voor verweerder geen noodzaak valt aan te nemen om zich op een dergelijke wijze uit te laten, dat die uitlatingen onnodig grievend zijn en een advocaat onwaardig, en dat verweerder door die uitlatingen heeft blijkgegeven van een laakbaar en voor een advocaat zeer ongepast gebrek aan eerbied voor de rechterlijke autoriteiten.’⁵⁴²

Aan de andere kant onderkent het Hof dat een advocaat zich afkeurend moet kunnen uitlaten over een rechterlijke uitspraak, zij het dat de daarbij gebruikte bewoordingen hun begrenzing vinden in de betamelijkheid. Bovendien is een grotere terughoudendheid vereist wanneer hij zich over de persoon van de rechter uitlaat, dan wanneer hij een rechterlijke uitspraak of de rechterlijke macht als zodanig bekritiseert.⁵⁴³ Daarbij lijkt overigens geen onderscheid te worden gemaakt tussen uitlatingen die in de openbaarheid dan wel in brieven aan de betreffende rechter of het gerechtshof worden gedaan.⁵⁴⁴ Wel kan relevant, maar niet doorslaggevend zijn dat de advocaat zijn uitlatingen als privépersoon doet.⁵⁴⁵

humorloze magistraat. Hij was kennelijk van bovenaf volgestopt met opdrachten.’

541 Bijv. Raad van Discipline Amsterdam 11 maart 2002, gepubliceerd in *Advocatenblad* 2003, aflevering 11, waarin een advocaat in een brief aan een rechter schreef dat hij ‘de grootste juridische hufter’ was die hij ooit als rechter had meegemaakt.

542 Hof van Discipline 19 januari 2015, ECLI:NL:TAHVD:2015:13. Zie over dezelfde advocaat ook Hof van Discipline 9 oktober 2017, ECLI:NL:TAHVD:2017:183, waarin de maatregel van schrapping werd opgelegd. Het Hof overwoog onder meer (par. 5.25): ‘Advocaten hebben weliswaar recht op vrijheid van meningsuiting, maar dat recht is niet onbegrensd, met name niet omdat hun speciale positie in de rechtstaat met zich brengt dat zij zich in de publieke sfeer discreet, eerlijk en waardig dienen te gedragen. Dit is ook vereist wanneer een advocaat het fundamenteel oneens is met een rechterlijk oordeel. Het staat advocaten volledig vrij inhoudelijke kritiek te leveren op rechterlijke uitspraken en zij mogen die kritiek ook leveren in stellige, scherpe bewoordingen.’

543 Hof van Discipline 11 december 2009, nr. 5499, gepubliceerd in *Advocatenblad* 2009, aflevering 16: het ging om in een televisieprogramma gedane uitlatingen die inhielden dat het vonnis een ‘judicium rusticorum’, ofwel ‘een boerenvonnis’ was en dat de rechter ‘[...] waarschijnlijk uit een of ander boerengat is gekropen [...]’ en dat het vonnis ‘[...] typisch voor een witte rechter is’. Het Hof billijkte deze uitlatingen, anders dan de Raad van Discipline in Den Haag, die had deze uitlatingen wel onbetamelijk had geacht (uitspraak van 4 mei 2009, gepubliceerd in *Advocatenblad* 2009, aflevering 09).

544 Zie de uitspraken in de hiervoor opgenomen noten.

545 Hof van Discipline 11 december 2009, nr. 5499, gepubliceerd in *Advocatenblad* 2009, aflevering 16.

6.7.3.3 Beperkingen in het belang van het onderzoek

De tuchtrechter lijkt over het algemeen weinig genegen om uitlatingen van de advocaat als een ontoelaatbare belemmering van de opsporing te beschouwen.⁵⁴⁶ Dit is alleen anders wanneer er sprake is van aan de verdachte opgelegde beperkingen, die op grond van artikel 62 lid 2 sub a Sv kunnen worden opgelegd aan een in verzekering gestelde verdachte. Het gaat daarbij om door de officier van justitie op te leggen 'beperkingen met betrekking tot het ontvangen van bezoek, telefoonverkeer, briefwisseling en de uitreiking van kranten, lectuur of andere gegevensdragers, dan wel andere maatregelen betrekking hebbend op het verblijf in het kader van de vrijheidsbeneming'. Bij de zogenoemde 'grote' beperkingen is ieder contact tussen de verdachte en de buitenwereld, met uitzondering van de advocaat, verboden. Bij de 'kleine' beperkingen wordt het de verdachte (ook) niet toegestaan kennis te nemen van kranten en andere media.

Wanneer aan een verdachte beperkingen zijn opgelegd, moet de advocaat zich onthouden van 'iedere gedraging die in strijd is met het doel dat wordt beoogd door de oplegging van de beperkingen, te weten dat geen contact tussen de verdachte en de buitenwereld ontstaat'.⁵⁴⁷ Dit verbod wordt in de tuchtrechtspraak strikt gehandhaafd. Niet relevant is of de waarheidsvinding daadwerkelijk is belemmerd of dat de belangen van strafvordering anderszins op enigerlei wijze zijn geschaad, hoewel hiermee wel rekening kan worden gehouden bij de vraag of een maatregel gepast is en zo ja, welke.⁵⁴⁸ De advocaat mag familieleden of derden slechts op de hoogte stellen van processuele kwesties zoals de inbewaringstelling.⁵⁴⁹ Zelfs ogenschijnlijk onschuldige mededelingen, zoals over de aard van de verdenking, zijn niet toelaatbaar.⁵⁵⁰

Bij langdurige beperkingen kan daardoor de situatie ontstaan dat een strafzaak in de media zeer eenzijdig wordt belicht. Dat deed zich voor in de geruchtmakende Amsterdamse zedenzaak van Robert M. en de Bossche zedenzaak van Benno L. Hoewel de berichtgeving door het openbaar ministerie in dit soort gevallen ongetwijfeld is bedoeld om de maatschappelijke onrust te dempen, kan het een publieke veroordeling, lang voordat de rechter over de zaak heeft beslist, in de hand werken.⁵⁵¹ Ook wanneer de berichtgeving in de visie van de verdachte evident onjuist is, staat het een advocaat niet vrij om de – al dan niet door het openbaar ministerie naar buiten gebrachte –

546 Zie Spronken 2001, p. 593-594.

547 Hof van Discipline 22 augustus 1994, *Advocatenblad* 1995, p. 912; Hof van Discipline 12 juli 2010, nr. 5662, *Advocatenblad* 20 mei 2011, nr 7.

548 Vgl. Raad van Discipline 's-Hertogenbosch 25 juni 2007, nr. R 15-2007, *Advocatenblad* 2008, p. 33. Zie ook Boekman & Bannier 2012, p. 114-115.

549 Hof van Discipline 17 december 1990, *Advocatenblad* 1991, p. 541.

550 Hof van Discipline 19 november 2004, nr. 4045.

551 Schouten 2011, p. 173-175.

informatie te weerspreken, totdat de beperkingen zijn opgeheven.⁵⁵² Bovendien kan het ook de rechter in een lastig parket brengen, wanneer de juridische beoordeling van de zaak heel anders uitpakt en de verdachte bijvoorbeeld voor veel minder feiten wordt veroordeeld. De rechter is dan door de overvloedige media-aandacht in een positie gemanoeuvreerd dat hij het 'alleen nog maar verkeerd kan doen'.⁵⁵³

6.7.4 Politici

Bij het becommentariëren van (geruchtmakende) rechtszaken laten ook politici zich niet altijd onbetuigd. In paragraaf 3.3.1.3 kwam al aan de orde dat uitspraken door overheidsfunctionarissen over de vermeende schuld van een verdachte in strijd kunnen komen met de onschuldpresumptie. Kritiek van leden van de regering of het parlement op bepaalde uitspraken kan ook problematisch zijn vanuit het oogpunt van de onafhankelijkheid van de rechter, zoals bleek in paragraaf 3.3.2.3. Hierna wordt ingegaan op de normering die het straf(proces)rechtelijk stelsel biedt om op te treden wanneer een specifiek proces of het functioneren van de rechtspleging meer in het algemeen, aan kritiek of bemoeienis van bewindspersonen of Kamerleden blootstaat. Daaraan voorafgaand wordt uiteengezet welke betekenis in dit verband toekomt aan het *sub judice*-beginsel.

6.7.4.1 Geen *sub judice*-regel

Een duidelijke *sub judice*-regel, op grond waarvan politici zich onthouden van commentaar over lopende rechtszaken, is in Nederland niet van kracht. Een dergelijk voorschrift is niet te vinden in de wet of regelgeving, zoals het Reglement van Orde van de Tweede Kamer,⁵⁵⁴ maar blijkt ook nauwelijks als een (ongeschreven) gedragsregel te functioneren. In de afgelopen decennia zijn met enige regelmaat publicaties verschenen over het bestaan van de regel. Van Oven lijkt in 1951 de eerste die de discussie over het onderwerp aanzwengelt. Zonder in te gaan op de historie of achtergrond van de regel, bespreekt hij de argumenten voor en tegen en concludeert:

552 Zie voor toelaatbaar optreden van de advocaat (na opheffing van de beperkingen): Hof van Discipline 6 december 1994, *Advocatenblad*, 10 november 1995, p. 1017. De opheffing van de beperkingen kan overigens worden bespoedigd door het indienen van een bezwaarschrift tegen de beperkingen ex art. 62a lid 4 Sv.

553 Scheltema 2010, p. 17.

554 Raadpleegbaar via www.tweedekamer.nl.

‘Deze overwegingen pro en contra moeten, dunkt mij, tot de volgende gedragslijn leiden: men erkent en respecteert de regel, maar past hem met beleid en gezond verstand toe; hij is geen regel-door-dik-en-dun, geen wet van Meden en Perzen.’⁵⁵⁵

In 1967 publiceerde het Losbladig Fiscaal Weekblad FED een aantal beschouwingen over het beginsel, waarin uiteenlopende opvattingen worden ingenomen. Rummelink hield onverkort vast aan de *sub judice*-norm, terwijl anderen beperkte toepassing bepleitten of de norm geheel overbodig achtten.⁵⁵⁶ In 1977 publiceerde een werkgroep, opgericht op initiatief van de Nederlandse Orde van Advocaten, het rapport ‘Pers en Rechtspraak’, waarin het *sub judice*-beginsel werd afgewezen als ‘een voor ons rechtssysteem wezensvreemde bevoogding van de beroepsrechter’.⁵⁵⁷ In hetzelfde jaar bepleitte Peeters dat kritiek op rechterlijke uitspraken alleen beperkt zou mogen worden wanneer daardoor een behoorlijk verloop van de rechtsgang in gevaar komt, hetgeen naar zijn mening slechts in zeer uitzonderlijke gevallen aan de orde zal zijn.⁵⁵⁸ De uiteenlopende opvattingen over het beginsel en zijn bestaansrecht zijn ook in de jaren daarna herkenbaar. Zo concludeerde Giltay Veth in 1980 dat de *sub judice*-regel in Nederland weliswaar niet als dwingende rechtsregel zou moeten gelden, maar dat het aanhouden van het beginsel als gebruik wel een goede zaak zou zijn.⁵⁵⁹ Roos is van oordeel dat politici juist het volste recht hebben om over iedere strafzaak te zeggen wat ze denken,⁵⁶⁰ terwijl Schelfaut ‘gezien de ernstige risico’s van het commentaar van politici en de grote belangen die op het spel staan’ pleit voor het opstellen van een gedragscode voor politici.⁵⁶¹ Gommer komt in 2008 tot de conclusie dat er in Nederland in de praktijk nooit een *sub judice*-regel heeft bestaan. Uit zijn analyse van een groot aantal parlementaire stukken volgt dat door politici weliswaar met enige regelmaat naar het *sub judice*-beginsel wordt verwezen, maar dat er dan vaker wel dan niet tóch inhoudelijk commentaar volgt.⁵⁶²

Die ambivalente opstelling is ook thans in de parlementaire stukken en de media terug te zien. Weliswaar wordt door politici – zowel in het parlement als daarbuiten – nu en dan aangegeven dat terughoudendheid gepast is zolang

555 Van Oven 1951, p. 2.

556 Losbladig Fiscaal Weekblad FED, 24 september 1967, Algemeen, p. 79-90.

557 Van Houten 1977.

558 Peeters 1977, p. 385-387.

559 Giltay Giltay Veth 1980, p. 22-24. Zie voor een verwerping van het beginsel verder Kosto 1979, p. 81, die stelt dat de rechter juist het recht heeft zelf uit te maken wat hij zich van andermans oordelen aantrekt. Zie ook Voermans 2012, p. 244, die stelt dat er vanuit staatsrechtelijk oogpunt geen bezwaren bestaan tegen parlementariërs die over lopende rechtszaken spreken.

560 Roos 2003, p. 2155.

561 Schelfaut 2006, p. 338-343.

562 Gommer 2008, p. 178-180, 182-183 en 217-218.

de zaak nog onder de rechter is.⁵⁶³ Een enkele keer wordt een interruptie of het stellen van vragen in de Kamer verhinderd omdat de kwestie aan de rechter voorligt.⁵⁶⁴ Maar er zijn evenzoveel voorbeelden van zaken waarin wél commentaar wordt gegeven. Een voorbeeld is de situatie waarin minister Opstelten commentaar gaf op de vervolging van oud-topambtenaar Joris Demmink. De minister had, nadat het hof in het kader van een artikel 12 Sv-procedure had geoordeeld dat Demmink moest worden vervolgd, gezegd dat het opsporingsonderzoek 'niks is en niks wordt'. Die uitlating kwam hem op kritiek van PvdA-Kamerlid Recourt te staan, die daarbij aangaf dat zijn partij 'geen uitspraken [doet] over een lopende zaak'. Namens de VVD, de partij van de minister, werd het commentaar beperkt tot de opmerking dat de minister over zijn eigen uitspraken gaat en dat de zaak 'onder de rechter' is.⁵⁶⁵ Enkele jaren daarvoor oogstte Kamerlid Verdonk kritiek toen zij aanwezig was bij de uitspraak in een rechtszaak waarin een verdachte terechtstond die iemand had doodgereden die haar net daarvoor van haar tasje had beroofd, en openlijk verkondigde dat zij vond dat de vrouw had moeten worden vrijgesproken.⁵⁶⁶ Eerste Kamerlid Rosenthal signaleerde in 2000 'dat wij steeds minder het gevleugelde woord horen dat – zo zeiden wij het ooit – de zaak nu "onder de rechter" is'.⁵⁶⁷

Op basis van zowel de academische discussie over dit onderwerp als de aangehaalde voorbeelden kan worden geconcludeerd dat van een breed aanvaarde *sub judice*-regel voor politici niet kan worden gesproken. Hoewel zo nu en dan – als het zo uitkomt – naar de regel wordt verwezen, is het becommentariëren van kwesties die onderwerp zijn van een lopende rechtszaak, of het zich (kritisch) uitlaten over de rechtsgang zelf, allerminst een zeldzaam verschijnsel.

6.7.4.2 Parlementaire immuniteit

Nu het *sub judice*-beginsel publieke bemoeienis van politici met lopende rechtszaken niet in de weg staat, rijst de vraag in hoeverre dergelijke bemoeienis in straf(proces)rechtelijk kader is genormeerd. In dat verband is allereerst de parlementaire immuniteit van belang. Artikel 71 van de Grondwet bepaalt dat de leden van de Staten-Generaal, ministers, staatssecretarissen en andere personen die deelnemen aan de beraadslaging, niet in rechte kunnen worden vervolgd of aangesproken voor hetgeen zij in de parlementaire vergaderingen hebben gezegd. De ratio achter deze regeling is het waarborgen van de onaf-

563 Zie bijv. *Aanhangsel Handelingen II* 2015/16, 434, waarin het gaat vragen van een Kamerlid naar aanleiding van een PIJ-er die een dodelijk misdrijf zou hebben gepleegd. De staatssecretaris geeft aan dat de zaak onder de rechter is en terughoudendheid daarom gepast is.

564 Zie voor een overzicht Bovend'Eert & Kummeling 2017, p. 336.

565 'PvdA: Opstelten ging te ver met uitspraken over zaak-Demmink', *NRC*, 17 april 2014.

566 'Oordeel rechter verdeelt Kamer', *NRC*, 7 maart 2008.

567 *Handelingen I* 1999/00, 17, p. 683.

hankelijkheid van de volksvertegenwoordiging tegenover andere staatsmachten. Slechts de Kamer zelf, en niet de rechter, gaat over de uitingen die in de Kamer worden gedaan. Daaruit vloeit voort dat de immuniteit zich niet uitstrekt tot uitlatingen die door politici buiten het parlementaire debat worden gedaan.⁵⁶⁸ Voor die uitlatingen gelden de algemene grenzen van de uitingsvrijheid, zoals neergelegd in de strafbaarstellingen van belediging of smaad.⁵⁶⁹ In een theoretisch geval zou een politicus dus vervolgd kunnen worden voor een – buiten het parlementaire debat gemaakte – grievende opmerking over een rechter, een verdachte of andere bij de rechtspleging betrokken personen, maar een dergelijke situatie heeft zich in de praktijk nog niet voorgedaan. Wel komt het met regelmaat voor dat politici voorafgaand of tijdens een strafproces een duidelijke (veelal afkeurende) mening over de verdachte of de rechtspleging laten horen. In de hierna volgende paragraaf zal worden gezien op welke wijze de strafrechter daarmee om kan gaan.

6.7.4.3 *Straf(proces)rechtelijke consequenties ter waarborging van een eerlijk proces*

Zoals bleek uit de bespreking van Europese rechtspraak in paragraaf 3.3.1.3 en 3.3.2.2 kan politieke bemoeienis onder omstandigheden als een schending van de onschuldpresumptie of de onafhankelijkheid van de rechter worden beschouwd. Doet zich een mogelijke schending van de onschuldpresumptie voor, dan kan de rechter daar in het kader van het strafproces de consequenties aan verbinden die hem geraden voorkomen. In dergelijke gevallen wordt door de verdediging soms een beroep op de niet-ontvankelijkheid van het openbaar ministerie gedaan. Om een dergelijk verweer te kunnen honoreren moet de schending wel in enigerlei mate aan het openbaar ministerie toe te rekenen zijn. Vastgesteld moet immers kunnen worden dat sprake is van een ernstige inbreuk op de beginselen van een behoorlijke procesorde, waardoor doelbewust of met grove veronachtzaming van de belangen van de verdachte aan diens recht op een eerlijke behandeling van zijn zaak is tekortgedaan.⁵⁷⁰ Dat laat zich, wanneer de met de onschuldpresumptie strijdende uitlatingen van politici afkomstig zijn, moeilijk denken. Het openbaar ministerie kan immers bezwaarlijk verantwoordelijk worden gehouden voor de meningsuitingen van politici. Wel kan de rechtbank ook buiten dit beoordelingskader oordelen dat een eerlijk proces niet meer mogelijk is, bijvoorbeeld in het geval dat door de uitlatingen van politici – veelal in de context van overvloedige media-aandacht – bij getuigen het onderscheid tussen eigen wetenschap en uit mediaberichten

⁵⁶⁸ Drexhage 2012, p. 2-3.

⁵⁶⁹ Ook de uitingsdelicten van art. 137c tot 137e Sr zijn in dit kader van belang, zoals geïllustreerd door de twee Wilders-processen, maar spelen in het kader van dit onderzoek geen rol.

⁵⁷⁰ HR 19 december 1995, *NJ* 1996, 249, zie daarover ook par. 6.5.7.

opgedane kennis op cruciale punten is vervaagd.⁵⁷¹ Voor zover valt na te gaan heeft de rechter nog nooit op die grond de niet-ontvankelijkheid van het openbaar ministerie uitgesproken. Een dergelijke ‘vervuiling’ van de getuigenverklaring kan wel betekenis hebben bij de beoordeling van de betrouwbaarheid van het bewijs, en zou dus tot een vrijspraak kunnen leiden.⁵⁷² Wanneer de rechter vaststelt dat door politici uitspraken zijn gedaan die op gespannen voet staan met de onschuldpresumptie, kan worden gereageerd met de toepassing van strafvermindering,⁵⁷³ hoewel ook de enkele constatering dat sprake is van een schending van de onschuldpresumptie, kan volstaan.⁵⁷⁴ Ook als de rechter van oordeel is dat de uitlatingen van politici niet in strijd komen met het onschuldbeginsel, staat het hem vrij daarmee niettemin bij de bepaling van de straf rekening te houden.⁵⁷⁵

Denkbaar is verder dat door bepaalde uitlatingen de (perceptie van) onafhankelijkheid van de rechter onder druk komt te staan. Zo ontstond in de zaak rondom de dood van het meisje Savanna grote politieke verontwaardiging naar aanleiding van het requisitoir. De conclusie van de officier van justitie dat er geen sprake was van opzet op de dood, leidde tot kritiek van verschillende Kamerleden in de media. De rechtbank, die wel tot een bewezenverklaring van opzet kwam, voelde zich genoodzaakt in een bijzondere overweging op te nemen dat zij het ‘betreuenswaardig’ achtte dat leden van de Tweede Kamer publiekelijk in sterk afkeurende bewoordingen hadden gereageerd op het requisitoir van de officier van justitie. Niet alleen omdat deze uitlatingen niet gebaseerd konden zijn op kennis van het dossier, maar vooral omdat:

‘(...) politieke bemoeienis met de rechtsgang in een lopende strafzaak bij het publiek het beeld kan oproepen – hoe ook ten onrechte – dat het daarna gewezen vonnis onder politieke druk tot stand is gekomen. De rechtspleging is gediend met grote terughoudendheid van politieke ambtsdragers in hun uitlatingen over individuele zaken. Dit doet overigens niets af aan het recht van Kamerleden de Minister van Justitie ter verantwoording te roepen voor het doen en laten van ambtenaren van het Openbaar Ministerie.’⁵⁷⁶

Een wat atypisch voorbeeld van een zaak waarin door een politicus nogal direct werd geïnterfereerd met een lopende strafzaak is de zaak tegen de Roermondse politicus Jos van Rey, die werd verdacht van onder meer omkoping en schending van zijn geheimhoudingsplicht. Gedurende het proces,

571 Zoals (o.a.) werd aangevoerd in het eerste Holleeder-proces, zie Rb. Haarlem 21 december 2007, ECLI:NL:RBHAA:2007:BC0703.

572 Zie hierover Dubelaar 2014, p. 72-73 en 139-140.

573 Rb. Haarlem 21 december 2007, ECLI:NL:RBHAA:2007:BC0703 (Holleeder).

574 Hof Amsterdam 3 juli 2009, ECLI:NL:GHAMS:2009:BJ1646 (Holleeder).

575 Vgl. de (tamelijk algemene) overweging van Rb. Amsterdam 21 mei 2012, ECLI:NL:RBAMS:2012:BW6148 (Robert M.).

576 Rb. Den Haag 21 juni 2005, ECLI:NL:RBSGR:2005:AT7856.

dat grote publieke belangstelling trok, verklaarde Van Rey onder meer dat het de normaalste zaak van de wereld was om geheime informatie bij burgemeestersbenoemingen te delen. Toenmalig minister van Binnenlandse Zaken Plasterk twitterde dat dit ‘niet waar’ was. Na een verzoek van de verdediging werd de minister opgeroepen als getuige om hierover tekst en uitleg te komen geven.⁵⁷⁷ Een dergelijke directe bemoeienis vanuit de politiek met een lopende rechtszaak is zeldzaam, en had in dit geval wel een extra getuigenverhoor tot gevolg, maar geen andere consequenties.⁵⁷⁸

6.7.4.4 De (on)mogelijkheid van verweer bij kritiek op de rechtspraak

Naast het feit dat uitlatingen van politici over een aanhangige strafzaak van invloed kunnen zijn op verschillende eerlijk proces-rechten, kunnen dergelijke uitlatingen ook afbreuk doen aan het gezag van de rechtspraak. Dat zal met name het geval zijn wanneer de kritiek zich richt op rechters of – meer in het algemeen – (het functioneren van) de rechtspraak. Ook voor die gevallen biedt het straf(proces)rechtelijk kader weinig handvatten voor de wijze waarop de rechter daarop kan reageren. Daarbij is in de eerste plaats van belang dat een rechter zich in veel mindere mate dan zijn criticasters in het publieke debat kan mengen. Weliswaar hebben rechters ook recht op vrije meningsuiting, maar zij zullen hier terughoudend mee moeten omspringen. Persrechters kunnen soms wel de nodige toelichting geven, maar hun rol is in principe beperkt tot het beantwoorden van vragen over een genomen beslissing.⁵⁷⁹ In ieder geval zullen ook zij zich moeten onthouden van het voeren van een openlijk debat over strafzaken. Dat neemt niet weg dat er in de rechtspraak sprake is van ‘een toenemend besef dat de beeldvorming rond de rechtspraak niet volledig aan derden kan worden overgelaten’.⁵⁸⁰ Er wordt zo nu en dan betoogd dat rechters zich zichtbaarder in het maatschappelijk debat moeten opstellen. Zo pleitte toenmalig hoofd van het College van procureurs-generaal Harm Brouwer voor meer ‘activistische’ rechters: ‘In deze moderne tijd kun je niet langer volstaan met een quote van de persrechter.’⁵⁸¹ Procureur-Generaal bij de Hoge Raad Jan Watse Fokkens benadrukte in reactie daarop juist het belang van afstandelijkheid: ‘Een rechter in de publiciteit is als een egel die de snelweg gaat oversteken: levensgevaarlijk.’⁵⁸² Ook wordt wel eens betoogd dat de visie van de rechtspraak in bijvoorbeeld praatprogramma’s

577 ‘Plasterk in zaak-Van Rey: delen vertrouwelijke info “niet normaal”’, *De Volkskrant*, 18 april 2016.

578 In de uitspraak is over het akkefietje dan ook niets terug te vinden, zie Rb. Rotterdam 12 juli 2016, ECLI:NL:RBROT:2016:5272.

579 Vgl. de Persrichtlijn 2013, toelichting bij 1.1.-1.8.

580 Verheij 2013, p. 57-61, aangehaald in Verweij 2013, p. 403.

581 ‘De toga is er niet voor niets’, *De Volkskrant*, 18 februari 2011.

582 ‘We moeten ons niet gek laten maken’, *NRC*, 12 maart 2011.

of documentaires onvoldoende aan bod komt.⁵⁸³ Hoewel de gerechten met de invoering van de Persrichtlijn 2013 en bijvoorbeeld het gebruik van Twitter voor een meer actief mediabeleid hebben gekozen, blijft deze vorm van communicatie veelal gericht op voorlichting.⁵⁸⁴ Dit kan op meer indirecte wijze bijdragen aan de legitimiteit van de rechtspraak, maar laat onverlet dat de rechter niet of nauwelijks kan reageren wanneer zijn gezag openlijk in twijfel wordt getrokken. Een goed voorbeeld daarvan deed zich voor in het tweede Wildersproces, waarbij Wilders – die ervoor had gekozen zijn strafzaak voor het grootste deel niet bij te wonen – in zijn laatste woord onder meer verkondigde dat de rechtbank, wanneer zij tot een veroordeling zou komen, ‘half Nederland’ zou veroordelen.⁵⁸⁵ Eerder had hij de rechtbank via Twitter al een ‘neprechtbank’ genoemd. Oud-president van de Hoge Raad Geert Corstens kwalificeerde deze opmerkingen als ‘beschadigend’ en ‘stemmingmakerij’ en opperde dat rechters hun uitspraken in dergelijke uitzonderlijke zaken wellicht toch zouden moeten toelichten bij een programma als Pauw of RTL Late Night.⁵⁸⁶ In dit geval koos de rechtbank ervoor de uitlatingen van Wilders in haar uitspraak scherp te veroordelen. Zij noemde deze ‘een politicus onwaardig’.⁵⁸⁷ Spong stelde dat de uitlatingen van Wilders in feite een vorm van contempt of court opleverden en dat het volkomen terecht was dat de rechtbank Wilders daarom ‘kapittelde over zijn “neprechtbank”-uitspraak’.⁵⁸⁸ Ook oud-rechter Salomon keurde de handelswijze van Wilders af en stelde dat het misschien eens tijd wordt om contempt of court strafbaar te stellen.⁵⁸⁹ Bij de huidige stand van zaken is in ieder geval duidelijk dat de rechtspraak maar in beperkte mate kan reageren wanneer haar gezag door kritiek van politici in twijfel wordt getrokken. Dat geldt overigens ook voor kritiek van niet-politici, zij het dat kritiek vanuit de politiek doorgaans meer impact zal hebben dan kritiek van een willekeurige derde. Over de wijze waarop de uitingvrijheid van de media en derden is genormeerd handelt de volgende paragraaf.

583 Interview Humberto Tan, ‘Uitspraak rechter niet zomaar een mening’, *Rechtspraak Magazine* 2016, 3, p. 20-22; zie voor een tegengestelde opvatting Heijne 2016.

584 Vgl. Verweij 2013, p. 405-407.

585 Daarbij moet wel worden bedacht dat Wilders niet alleen politicus maar ook en misschien wel in de eerste plaats verdachte was, zoals ook werd benadrukt door de toenmalig voorzitter van de Raad voor de rechtspraak: ‘Ons rechtssysteem biedt veel ruimte aan meneer Wilders. Interview Frits Bakker’, *De Volkskrant*, 30 december 2016.

586 ‘Oud-president Hoge Raad: Wilders beschadigt onze rechters’, *Algemeen Dagblad*, 3 december 2016.

587 Rb. Den Haag 9 december 2016, ECLI:NL:RBDHA:2016:15014.

588 ‘Wilders vergiftigde het volk, goed dat rechter dat inziet’, *NRC*, 9 december 2016.

589 ‘De rechter met de boodschappentas’, *NRC*, 23 december 2016.

6.7.5 Media en derden

De publieke discussie over (sommige) strafzaken wordt niet alleen gevoerd door procesdeelnemers en politici, maar ook – en misschien wel juist – door burgers en journalisten. Het internet en de sociale media hebben de drempel voor openlijke bespreking van en commentaar op rechtszaken aanzienlijk verlaagd. Als algemene ondergrens voor uitingen gelden de strafbaarstellingen van belediging, smaad en laster. Duidelijk is echter dat deze strafbepalingen slechts een marginale rol vervullen bij het normeren van de publiciteit rondom strafzaken. In veel gevallen zal immers niet worden voldaan aan (alle) criteria voor strafbaarheid of zal strafvervolgning weinig opportuun zijn. Hierna zal eerst worden ingegaan op de journalistieke en civielrechtelijke regulering en daarna op de wijze waarop de strafrechter kan omgaan met een aan zijn oordeel onderworpen ‘mediaproces’.

6.7.5.1 Journalistieke regulering

De Nederlandse media doen aan zelfregulering en hebben met dat doel de Raad voor de Journalistiek opgericht, waar belanghebbenden terecht kunnen met klachten over journalistieke gedragingen. De Raad beoordeelt of ‘journalistiek zorgvuldig’ is gehandeld en beoogt daarmee bij te dragen ‘aan de ontwikkeling van de journalistieke beroepsethiek en de oordeelsvorming daarover in de samenleving’.⁵⁹⁰ Door de Raad is tevens de Leidraad voor de Journalistiek opgesteld, waarin onder meer uitgangspunten als hoor en wederhoor, waarheidsgetrouwheid, controleerbaarheid en onpartijdigheid zijn neergelegd. Met betrekking tot strafzaken is bepaald dat wordt voorkomen dat ‘informatie of beelden worden gepubliceerd waardoor verdachten en veroordeelden door het grote publiek eenvoudig kunnen worden geïdentificeerd en getraceerd’.⁵⁹¹ In de praktijk betekent dit dat de (achter)naam van verdachten doorgaans alleen met initialen wordt aangeduid en er geen foto’s of andere persoonlijke informatie van verdachten of hun familieleden wordt gepubliceerd.

Omdat het gaat om vrijwillige zelfregulering en niet alle media hun deelname aan (procedures bij) de Raad verlenen – onder hen de Telegraaf, Het Parool, GeenStijl en PowNed⁵⁹² – is de bevoegdheid van de Raad beperkt. Bovendien treedt zij slechts op wanneer de klacht eerst bij het betreffende medium of de journalist is neergelegd, en zijn de uitspraken niet bindend.⁵⁹³ Ten hoogste kan worden bereikt dat de betreffende publicatie wordt gerectificeerd. Er is in de afgelopen jaren dan ook regelmatig kritiek geuit op de Raad,

590 Art. 2 en 3 Statuten Stichting Raad voor de Journalistiek.

591 Leidraad voor de Journalistiek 2015, C1.1.

592 Raad voor de Journalistiek, Jaarverslag 2015, p. 10.

593 Raad voor de Journalistiek, Jaarverslag 2015, p. 10. Sommige media hanteren bovendien eigen ‘stijlboeken’, waarin de door hen gebruikte uitgangspunten en regels zijn neergelegd.

waarbij deze onder meer als ineffectief en overbodig werd gekenschetst.⁵⁹⁴ Mede vanwege de opkomst van het verschijnsel van ‘nepnieuws’ heeft de Raad aangekondigd onderzoek te laten doen naar de mogelijkheden om het toezicht te versterken.⁵⁹⁵

Uit de klachten die aan de Raad zijn voorgelegd blijkt dat hij tamelijk streng toetst of in publicaties over strafzaken niet onnodig identificerende gegevens zijn verstrekt.⁵⁹⁶ Ook wanneer bepaalde verdenkingen te zeer als feiten worden gepresenteerd kan dit tot de conclusie leiden dat er journalistiek onzorgvuldig is gehandeld.⁵⁹⁷ Hoewel kan worden aangenomen dat van de Leidraad voor de Journalistiek en de beoordeling van het handelen door de Raad voor de Journalistiek wel een normerende werking uitgaat, vindt de toets door de Raad altijd achteraf plaats. Het kwaad zal dan veelal al zijn geschied, zodat deze rechtsgang in zoverre weinig soelaas biedt. Daarbij komt dat de media die over het algemeen de meeste aandacht hebben voor strafzaken en geneigd zijn daarover in niet al te genuanceerde bewoordingen te publiceren – GeenStijl, PowNed en in iets mindere mate ook De Telegraaf – geen medewerking verlenen aan de procedures van de Raad voor de Journalistiek. In die gevallen gaat de Raad niet tot behandeling van de klacht over, tenzij de klacht volgens de Raad van algemene strekking of principieel belang is.⁵⁹⁸ Schouten concludeert dan ook: ‘De Raad levert wel in normatieve zin, maar niet in praktische zin, bescherming op voor een verdachte die onder vuur wordt genomen in de pers’.⁵⁹⁹ Dat geldt meer in het algemeen ook voor de goede strafrechtspleging die in dit onderzoek centraal staat. Hoewel de zelfregulering van de media hieraan zeker enige bijdrage levert doordat wordt gestreefd naar zorgvuldige verslaglegging en het tot op zekere hoogte voorkomen van een *trial by media*, moet tegelijk worden vastgesteld dat daarvan slechts een beperkte invloed uitgaat. Dat is eens te meer het geval in het tijdperk van de sociale media, die immers niet door de journalistieke regulering worden beheerst.

594 Vgl. voor een overzicht en uitgebreide bespreking van het functioneren van de Raad Mentink 2006, p.12-13. Zie ook Raad voor de Journalistiek, Jaarverslag 2012, p. 5-6.

595 ‘Sterkere Raad voor de Journalistiek is nu meer dan ooit nodig’, 7 juni 2018, gepubliceerd op www.rvdj.nl.

596 Vgl. Raad voor de Journalistiek 12 december 2008, 2008/59 (X/T. de Jong en het Brabants Dagblad); Raad voor de Journalistiek 7 februari 2014, 2014/11 (X/RTV Oost).

597 Vgl. Raad voor de Journalistiek 13 februari 2014, 2014/12 (X/P. Buss en De Telegraaf); Raad voor de Journalistiek 24 april 2009, 2009/26 (X/De Telegraaf).

598 Art. 9 lid 5 Reglement voor de werkwijze van de Raad. Zie ook Raad voor de Journalistiek 6 september 2016, 2016/29 (F. van der Linde/A. Nanninga, D. Weesie en PowNed).

599 Schouten 2011, p. 144.

6.7.5.2 Civielrechtelijke regulering

Tegen media die zich niet conformeren aan de Raad voor de Journalistiek en voor burgers die zich, al dan niet op sociale media of interactieve fora, over aan de strafrechtspleging gerelateerde zaken uitlaten, kan wel een civiel kort geding of een bodemprocedure worden aangespannen.⁶⁰⁰ Er zal dan sprake moeten zijn van een onrechtmatige daad als bedoeld in artikel 6:162 BW, al dan niet in combinatie met een inbreuk op het uit artikel 8 EVRM voortvloeiende recht op privacy of schendingen van het auteurs- of portretrecht. Zo werd een kort geding aangespannen tegen de voorgenomen uitzending van Peter R. de Vries, waarbij deze met een verborgen camera opgenomen beelden van de tot levenslang veroordeelde Koos H. wilde tonen. Hoewel de uitzending van die beelden op straffe van een dwangsom werd verboden, werden de beelden toch uitgezonden, totdat in een tweede kort geding een aanzienlijk hogere dwangsom werd opgelegd.⁶⁰¹ Waar het in die zaak met name om het privacybelang van de betrokkene ging, werd in de zaak rondom de Holleeder-publicaties uitdrukkelijk beoogd een 'eerlijk, ordentelijk en effectief strafproces' te garanderen. De voorzieningenrechter beval in die zaak, op vordering van de Staat, dat gelekte documenten uit het strafdossier tegen Holleeder van een website moesten worden verwijderd.⁶⁰² Het belang van het strafproces stond ook voorop in de zaak die leidde tot een (tijdelijk) verbod op de publicatie van verklaringen van Fred Ros, die in het Passageproces in hoger beroep als kroongetuige zou optreden. De voorzieningenrechter overwoog dat de waarheidsvinding en het recht op een eerlijk proces door het bekend worden van de inhoud van deze verklaringen, ernstig zou kunnen worden bemoeilijkt.⁶⁰³

Het civiele recht kan aldus – met name in spoedeisende gevallen – aanvullende bescherming bieden. Vanwege de focus van dit onderzoek op de straf-(proces)rechtelijke normering en de mogelijkheden die de strafrechter heeft om de goede rechtspleging te waarborgen, wordt hier met deze beknopte bespreking volstaan.⁶⁰⁴

600 Vgl. in het kader van (vergeefse verzoeken tot) publicatieverboden Hof Amsterdam, 8 november 2016, ECLI:NL:GHSHE:2016:4983 (over het boek 'De club van dollars') en rechtbank Den Haag 23 maart 2016, ECLI:NL:RBDHA:2016:2922 (over het boek 'De gekooide recherche').

601 Rb. Amsterdam 9 april 2010, ECLI:NL:RBAMS:2010:BM0564, in hoger beroep en cassatie bevestigd (Hof Amsterdam 8 maart 2011, ECLI:NL:GHAMS:2011:BP6989 en HR 5 oktober 2012, ECLI:NL:HR:2012:BW9230). Zie voor het tweede kort geding Rb. Amsterdam 16 april 2010, ECLI:NL:RBAMS:2010:BM1465.

602 Rb. Amsterdam 4 april 2016, ECLI:NL:RBAMS:2016:2311. Zie Rb. Gelderland 8 april 2016, ECLI:NL:RBGEL:2016:2186, voor een zelfde beslissing tegen een andere gedaagde.

603 Rb. Gelderland 21 oktober 2014, ECLI:NL:RBGEL:2014:6796, in hoger beroep bevestigd (Hof Arnhem-Leeuwarden 31 oktober 2014, ECLI:NL:GHARL:2014:8469).

604 Zie voor een uitgebreidere bespreking Schouten 2011p. 127 e.v.

6.7.5.3 Straf(proces)rechtelijke consequenties

Wanneer de strafrechter zich bij de (inhoudelijke) behandeling van de zaak geconfronteerd ziet met het feit dat de strafzaak volop in de publieke belangstelling heeft gestaan, kan hij daarmee bij de bepaling van de straf rekening houden. Wanneer die media-aandacht aan het openbaar ministerie kan worden verweten en er sprake is van een vormverzuim in het voorbereidend onderzoek, kan dat op de voet van artikel 359a Sv.⁶⁰⁵ In veel gevallen zal daarvan echter geen sprake zijn. Het staat de rechter in die gevallen niettemin vrij om de schadelijke gevolgen van de media-aandacht te verdisconteren in de strafmaat. Hoewel de gerechten daarbij in principe grote beoordelingsvrijheid hebben, zal de toepassing van strafvermindering voor veel verdachten die de dupe zijn geworden van een mediaproces, slechts een doekje voor het bloeden zijn, in het bijzonder gelet op de langdurige beschikbaarheid van informatie op internet. Het gezegde 'in de krant van vandaag wordt de vis van morgen verpakt' gaat al lang niet meer op en dat betekent dat een verdachte levenslang met zijn strafrechtelijk verleden geconfronteerd kan worden.

In 2007 onderzocht Kristen de wijze waarop publiciteit doorwerkt in de straftoemeting. In het merendeel van de door hem onderzochte zaken ging een strafverminderend effect uit van de publiciteit rondom een strafzaak.⁶⁰⁶ Niettemin werd in twintig procent van de zaken juist een strafverhogend effect geconstateerd. Dat kan worden verklaard doordat de gerechten uit de groot-schalige publiciteit afleidden dat de rechtsorde ernstig was geschokt en daarin grond zagen voor een zware dan wel zwaardere straf. Ook vond Kristen voorbeelden van zaken waarin strafverhoging werd toegepast omdat de verdachten zelf de media hadden opgezocht. Daarnaast komt het regelmatig voor dat aan de publiciteit geen gevolgen worden verbonden, bijvoorbeeld omdat het eventueel daardoor ondervonden nadeel niet opweegt tegen de ernst van het misdrijf.⁶⁰⁷

De strafrechter beschikt niet over instrumenten om de (media)belangstelling, al dan niet op voorhand, te reguleren. In een extreem geval zou hij kunnen besluiten tot behandeling van de zaak met gesloten deuren. Artikel 269 lid 1 Sv biedt daartoe immers de mogelijkheid 'indien de openbaarheid naar het oordeel van de rechtbank het belang van een goede rechtspleging ernstig zou schaden'. Er zijn geen voorbeelden bekend waarin dat aan de orde

605 Vgl. Rb. Amsterdam 21 februari 2014, ECLI:NL:RBAMS:2014:735 in de Badr Hari-zaak. Zie daarover verder par. 6.7.2.2.

606 Kristen 2007; zie voor een voorbeeld Hof Den Bosch 26 mei 2011, ECLI:NL:GHSHE:2011:BQ618 (Benno L.).

607 Kristen 2007; Zie Rb. Amsterdam 21 februari 2014, ECLI:NL:RBAMS:2014:735 voor een voorbeeld waarin het eigen mediaoptreden van de verdachte ertoe leidde dat geen gevolgen aan de media-aandacht werden verbonden. Zaken waarin geen rekening werd gehouden met de media-aandacht: Rb. Rotterdam 8 oktober 2015, ECLI:NL:RBROT:2015:7314; Rb. Midden-Nederland 11 februari 2016, ECLI:NL:RBMNE:2016:6731.

was.⁶⁰⁸ Het straf(proces)recht kent, anders dan het burgerlijk procesrecht, geen mogelijkheden om aan partijen in een procedure een 'spreekverbod' op te leggen. Er bestaat geen strafrechtelijke tegenhanger van artikel 29 Rv, waarin niet alleen is bepaald dat het partijen verboden is mededelingen te doen omtrent het verhandelde op een terechtzitting met gesloten deuren of een terechtzitting waarbij slechts bepaalde personen zijn toegelaten, maar waarin ook een verbod is opgenomen ten aanzien van andere gegevens uit een procedure, 'indien de rechter zulks heeft bepaald'.

6.7.6 Tussenconclusie

Het recht op vrijheid van meningsuiting brengt mee dat een grote, maar niet onbeperkte ruimte bestaat voor publiciteit rondom strafzaken. Verschillende bepalingen voorzien in beperkingen op deze vrijheid. Als algemene ondergrens geldt de strafbepaling van belediging en, specifiek ten aanzien van schriftelijke uitlatingen, het verbod op smaad en laster. Een belangrijke bron van publiciteit rondom strafzaken is het openbaar ministerie. Zijn vrijheid om informatie in de openbaarheid te brengen wordt genormeerd door de onschuldpresumptie en de richtlijnen over publieksvoorlichting. Leden van het openbaar ministerie zijn voorts, net als advocaten, gebonden aan hun (strafrechtelijk gesanctioneerde) geheimhoudingsplicht. Van groter praktisch belang voor advocaten is het gedragsrecht, dat onder meer voorschrijft dat advocaten slechts informatie mogen openbaren wanneer dit in overeenstemming is met een goede beroepsuitoefening én zij daarvoor toestemming hebben van hun cliënt. Vanwege het ontbreken van een in de praktijk aanvaarde *sub judice*-regel is de uitingsvrijheid van politici wanneer het gaat om de strafrechtspleging nauwelijks beperkt. Ten aanzien van journalisten en derden staat de strafrechter feitelijk met lege handen. Hoewel de Raad voor de Journalistiek voorziet in enige vorm van zelfregulering en een gang naar de civiele rechter in bepaalde situaties uitkomst kan bieden, kan de strafrechter aan de negatieve gevolgen van een 'media-proces' slechts achteraf en in beperkte mate consequenties verbinden, bijvoorbeeld door dit in de straf te verdisconteren. Meer in zijn algemeenheid kan worden geconstateerd dat het bestaande instrumentarium de publiciteit rondom strafzaken maar gedeeltelijk normeert, en de strafrechter zelf betrekkelijk weinig middelen ter beschikking staan om die publiciteit op enigerlei wijze te reguleren.

608 Vroeger werd deze mogelijkheid nog gebruikt voor het horen van bedreigde getuigen (zie ook par. 3.3.4.1). In jeugdstrafzaken is gesloten behandeling regel, maar kan daarvan worden afgeweken, zie daarover bijvoorbeeld het tussenarrest in de zogenoemde grensrechterzaak, Hof Arnhem-Leeuwarden 26 augustus 2013, ECLI:NL:GHARL:2013:6274.

6.8 EVALUATIE

6.8.1 Identificatie van lacunes

Het Nederlandse strafproces kent veel verschillende waarborgen voor een goede rechtspleging. De instrumenten zijn divers en uiteenlopend wat betreft aard, strekking en vormgeving. Er zijn bepalingen te vinden verspreid over het Wetboek van Strafrecht, in het Wetboek van Strafvordering, in het tuchtrecht en beleidsregels, een en ander veelal nader genormeerd in jurisprudentie. Sommige bepalingen kunnen door de rechter rechtstreeks worden toegepast, zoals de bevoegdheid om ordemaatregelen te treffen om een ordelijk procesverloop ter zitting te waarborgen en de mogelijkheid om een onwillige getuige te gijzelen of ter zitting een meenedprocedure te gelasten. Bij andere instrumenten, in het bijzonder de strafbepalingen, kan de rechter weliswaar een initiërende rol spelen door bijvoorbeeld aangifte te doen, maar ligt de daadwerkelijke toepassing buiten zijn invloedssfeer. Sommige bepalingen, zoals de strafbaarstelling van omkoping, worden zelden gebruikt en hebben vooral een normatieve functie, andere instrumenten worden veel vaker toegepast en kennen dus een groot praktisch nut. Wanneer de balans wordt opgemaakt kan worden geconstateerd dat het totaal aan voorzieningen optelt tot een weliswaar gedifferentieerd maar ogenschijnlijk tamelijk adequaat stelsel van waarborgen. Toch zijn er ook verschillende punten waar, tegen de achtergrond van de in eerdere hoofdstukken behandelde contempt of court-bepalingen, een gebrek aan handhavingsmogelijkheden wordt gezien.

Allereerst moet worden vastgesteld dat de rechter een aanzienlijk deel van de bevoegdheden niet geheel naar eigen inzicht kan inzetten. Een eigen punitieve bevoegdheid heeft de rechter immers niet, zodat hij in ieder geval bij de toepassing van strafbepalingen afhankelijk is van derden. De rechter kan dan ten hoogste aangifte doen en (bij niet-vervolging) een artikel 12 Sv-procedure initiëren. Ook bij het indienen van tuchtklachten is de rechter slechts ontvankelijk wanneer hij zelf als belanghebbende kan worden aangemerkt, hoewel dat in veel gevallen die rechtstreeks betrekking hebben op een rechter of een proces waarin hij optreedt wel het geval zal zijn. Daar staat tegenover dat de mogelijkheid om ter zitting ordemaatregelen te treffen de rechter de nodige vrijheid geeft een ordelijk procesverloop naar eigen inzicht te kunnen waarborgen. Het is dus maar de vraag of het ontbreken van een eigen punitieve bevoegdheid een problematische lacune oplevert. Omdat het een van de kenmerkendste verschillen is tussen contempt of court en de Nederlandse bepalingen kan niettemin worden vastgesteld dat het Nederlandse stelsel op dit punt minder mogelijkheden kent.

Een tweede constatering is dat de rechter geen algemene bevoegdheid heeft om de nakoming van zijn uitspraken of opdrachten af te dwingen. Wel is het niet-naleven van rechterlijke uitspraken in enkele specifiek genoemde gevallen strafbaar gesteld, en hoewel de rechter hier geen zelfstandige bevoegdheid

heeft – het openbaar ministerie zal immers tot vervolging moeten overgaan – biedt dit onderzoek niet direct aanleiding te veronderstellen dat er op dit punt behoefte bestaat aan aanvullende bevoegdheden. Waar het gaat om verdachten of advocaten die opdrachten niet-uitvoeren is dat nauwelijks een probleem, omdat daar veelal een – voor de verdediging negatief – gevolg aan kan worden verbonden. Een gebrek aan handhavingsmogelijkheden bestaat echter wel waar het gaat om het afdwingen van de naleving van rechterlijke opdrachten door het openbaar ministerie. Hoewel niet kan worden gesproken van een structureel probleem, doen zich met enige regelmaat gevallen voor waarin het openbaar ministerie weigert dan wel nalaat een rechterlijke opdracht adequaat uit te voeren. Met uitzondering van het bepaalde in artikel 349 lid 3 Sv, waarin de niet-ontvankelijkheid van het openbaar ministerie als reactie op het niet-oproepen van een door de rechter bevolen getuige is voorgeschreven, voorziet de wet niet in sanctionering. Vanwege de strenge rechtspraak van de Hoge Raad over niet-ontvankelijkverklaring van het openbaar ministerie, heeft de rechter in dergelijke gevallen feitelijk nauwelijks mogelijkheden de nakoming van zo'n opdracht af te dwingen.

Een volgende lacune is het ontbreken van een mogelijkheid om op te treden tegen zogenoemd misbruik van procesrecht. De wet noch de jurisprudentie biedt de rechter immers een instrument om verzoeken of andere processtrategische keuzes die evident een ander doel dienen dan waarvoor zij zijn gegeven, vereenvoudigd af te doen of niet in behandeling te nemen. Bij het constateren van dit gebrek in de Nederlandse regeling moet wel de belangrijke kanttekening worden geplaatst dat de discussie over de definitie en het bereik van een leerstuk als 'misbruik van procesrecht' in het straf(proces)recht niet is beslecht, net zomin als over de vraag of de verdachte en zijn raadsman überhaupt misbruik kunnen maken van hun bevoegdheden. Bovendien lijkt de rechter in veel gevallen van onredelijke, zinloze of uitsluitend op uitstel van de zaak gerichte verzoeken of verweren, toch voldoende in staat een efficiënt en eerlijk procesverloop te waarborgen. Niettemin blijven er situaties bestaan waarin het ontbreken van een duidelijke regeling omtrent misbruik van procesrecht een gemis kan zijn. Te denken valt aan de weinig adequate bepaling uit de wrakingsregeling, de potentieel ingrijpende gevolgen van het (al te lichtvaardig) neerleggen van de verdediging en de zeer beperkte toetsingsmogelijkheden in geval van onredelijk gebruik van het vervolgingsrecht door het openbaar ministerie.

Het in vergelijking met contempt of court meest in het oog springende gebrek aan instrumentarium ziet op de publiciteit waarmee de grotere strafzaken vaak zijn omgeven. De strafbepalingen van belediging, smaad en laster bepalen weliswaar de ondergrens van wat aan uitlatingen over zulke zaken en de daarin optredende actoren toelaatbaar is, maar kunnen mediaprocessen – met voor verdachten, rechters of de rechtspleging in het algemeen mogelijk schadelijke effecten – niet voorkomen. De rechter heeft geen adequate mogelijkheden om te reageren op overvloedige mediaberichtgeving, al dan niet in

combinatie met mediaoptredens van officieren van justitie en advocaten en publiekelijke kritiek van politici. De praktijk laat zien dat de rechter in dergelijke gevallen hoogstens strafvermindering toepast om de geschonden belangen van de verdachte te compenseren. Een adequate remedie kan dat bezwaarlijk worden genoemd.

Op de vier genoemde aspecten is het Nederlandse stelsel van waarborgen niet geheel sluitend. Daarmee is nog niet meteen gezegd dat op al deze punten sprake is van een problematisch handavingsgebrek waarvoor maatregelen moeten worden getroffen. Een lacune op een bepaald punt kan immers worden gecompenseerd door maatregelen op een ander vlak. Ook kan het zo zijn dat het gesignaleerde handavingsgebrek uiteindelijk niet opweegt tegen de nadelen die aan de mogelijke oplossingen zijn verbonden. Het middel kan, met andere woorden, erger zijn dan de kwaal en de vraag of daadwerkelijk sprake is van een lacune kan dan ook pas definitief worden beantwoord nadat ook de (op contempt of court geïnspireerde) oplossingsrichtingen zijn bestudeerd. Die analyse vindt plaats in het volgende hoofdstuk. Voor de beantwoording van die vraag is het tevens van belang de bevindingen te bezien in het licht van de vereisten van een goede strafrechtspleging zoals uiteengezet in hoofdstuk 3. Dit wordt beschreven in de navolgende paragraaf, die tevens dient als opmaat naar het zevende hoofdstuk.

6.8.2 Problematisering in het licht van de goede strafrechtspleging

Wanneer de hiervoor geïdentificeerde lacunes tegen de vereisten van een goede strafrechtspleging worden gehouden, kan allereerst worden geconcludeerd dat geen sprake is van structurele zorgen over de waarborging van een eerlijk proces in Nederland. Niettemin zijn er wel kwetsbaarheden te zien. Met name de publiciteit rond strafzaken kan op gespannen voet staan met de onschuldpresumptie. Dat kan eveneens het geval zijn bij uitlatingen van politici over individuele rechtszaken of verdachten, terwijl dergelijke bemoeienis ook in het licht van de onafhankelijkheid van de rechtspraak problematisch kan zijn. Bovendien kan de onpartijdigheid van de rechtspraak onder druk komen te staan in geval van grootschalige (media)belangstelling, hoewel tegelijk duidelijk is dat de professionele rechter een waarborg is voor onpartijdigheid, ook in zaken met een – in EHRM-termen – ‘virulent press campaign’. Het vorenstaande neemt niet weg dat het feit dat in de rechtspraak hoogstens achteraf en doorgaans alleen door middel van strafvermindering op een *trial by media* kan worden gereageerd, in het licht van de eerlijk procesvereisten niet optimaal is. De goede strafrechtspleging zou in het algemeen zonder meer gebaat zijn bij minder (media-)aandacht, maar daarbij moet vanzelfsprekend wel worden meegewogen dat ook een groot belang bestaat bij vrije meningsuiting en persvrijheid. Bij de huidige stand van zaken is de balans echter wellicht al te zeer in het voordeel van de uitingsvrijheid doorgeslagen, zeker in het licht

van de uit hoofdstuk 3 voortvloeiende conclusie dat beperkingen van de uitingsvrijheid ter waarborging van een eerlijk proces onder omstandigheden gerechtvaardigd kunnen zijn.

Ten aanzien van de waarheidsvinding is voorzien in een combinatie van materiële en strafvorderlijke bevoegdheden op grond waarvan de rechter onder meer kan bewerkstelligen dat getuigen(-deskundigen) zich van hun wettelijke plichten kwijten. Daarmee is niet gezegd dat er niets valt aan te merken op de mogelijkheden voor de rechter om in het kader van het strafproces 'de waarheid' te achterhalen en op grond daarvan recht te doen. Veel beperkingen voor de waarheidsvinding zijn echter inherent aan het strafrechtelijk systeem, waarin onder meer veel gewicht wordt toegekend aan het recht van de verdachte om zijn procespositie te kiezen en hem daartoe ruime verdedigingsmogelijkheden worden geboden. Duidelijk is ook dat onvermijdelijke beperkingen bestaan om, binnen de juridische structuur van een door een tenlastelegging begrensde proces, aan de hand van getuigenverklaringen en andere bewijsmiddelen een bepaalde gebeurtenis te reconstrueren. Dat doet er echter niet aan af dat de aan de rechter ter beschikking staande mogelijkheden om te kunnen optreden tegen belemmeringen van de waarheidsvinding tamelijk compleet lijken te zijn. Wel kan het gesignaleerde gebrek aan mogelijkheden voor het beperken van de publiciteit rondom strafzaken in bepaalde gevallen ook voor de waarheidsvinding problematisch zijn, voor zover (potentiële) getuigen door die berichtgeving zouden worden beïnvloed. Ook in de situatie waarin het openbaar ministerie opdrachten van de rechter tot het uitvoeren van nader onderzoek niet uitvoert kan de rechterlijke waarheidsvinding ernstig worden bemoeilijkt.

Voor zover het belang van efficiëntie mede door contempt of court-achtige instrumenten wordt gewaarborgd,⁶⁰⁹ is vooral het gebrek aan mogelijkheden om op te treden tegen misbruik van procesrecht problematisch. Wanneer bevoegdheden worden gebruikt voor een ander doel dan waarvoor zij zijn gegeven, zal dat immers veelal ten koste gaan van een voortvarende, efficiënte behandeling. Hetzelfde geldt wanneer (ten onrechte) wrakingsverzoeken worden gedaan. Hoewel het er vooralsnog niet op lijkt dat de efficiëntie van de strafrechtspleging hiermee op grote schaal wordt ondermijnd, bestaan hierover binnen de rechtspraak wel zorgen.

Tot slot moet worden geconstateerd dat de genoemde lacunes stuk voor stuk problematisch kunnen zijn in het licht van de waarborging van het gezag van de rechtspraak. Grote mediabelangstelling en kritiek door politici en derden kan afbreuk doen aan het gezag van de rechtspraak, terwijl dat eveneens kan worden aangetast wanneer opdrachten van de rechter door het openbaar ministerie in de wind worden geslagen of wanneer misbruik van

609 Efficiëntie in de strafrechtspleging wordt immers voor een belangrijk deel nagestreefd met (praktische en organisatorische) middelen die niet veel met contempt of court te maken hebben en in dit hoofdstuk niet aan bod zijn gekomen.

processuele bevoegdheden (waaronder wraking) wordt gemaakt. De onmogelijkheid om bestraffend op te treden tegen ordeverstoringen ter zitting draagt evenmin bij aan de geloofwaardigheid van de rechtspraak, hoewel dit in zoverre moet worden gerelativeerd dat tamelijk adequaat in andersoortige maatregelen is voorzien. Wanneer het geheel aan geïnventariseerde instrumenten in ogenschouw wordt genomen, dan valt op dat er in feite niet veel concrete instrumenten zijn die primair zijn gericht op waarborging van het gezag of de legitimiteit van de strafrechtspraak. De strafbepalingen van het niet-naleven van rechterlijke uitspraken kunnen tot op zekere hoogte in deze categorie worden geschaard, net als de strafbepaling van belediging en smaad en het tuchtrecht, voor zover het de advocatuur eerbied voor de rechterlijke autoriteiten oplegt. Deze instrumenten zien echter slechts op specifieke personen of situaties en lijken niet bedoeld om het gezag van de rechtspraak in het algemeen te waarborgen. Daarbij kan meteen worden gesteld dat ook niet noodzakelijk is dat dergelijke waarborgen (uitsluitend) in het straf(proces)rechtelijk stelsel zelf zitten ingebakken of dat de rechter concrete instrumenten tot zijn beschikking moet hebben om gezag 'af te dwingen'. Ook in de inrichting op staatsrechtelijk niveau, bijvoorbeeld de verhouding tussen de staatsmachten of de organisatie van de rechterlijke macht, kunnen de garanties voor legitieme, gezaghebbende rechtspraak worden vormgegeven. Bovendien is het waarborgen van het gezag van de rechtspraak geen zelfstandig doel van het straf(proces)recht, maar vormt dit een randvoorwaarde voor een goede strafrechtspleging.⁶¹⁰ In dat licht is bovenstaande constatering wellicht weinig opzienbarend. Mede gelet op het feit dat contempt of court juist vaak is geopperd als instrument om het gezag te versterken, wordt het relatieve gebrek aan strafprocessuele waarborgen op dit punt niettemin als vijfde lacune geïdentificeerd. Hoewel enigszins andersoortig dan de voorgaande vier lacunes is het ook hier interessant om nader te bezien in hoeverre aanvullende – op contempt of court geïnspireerde – normering wenselijk is. Die vraag wordt in het volgende hoofdstuk behandeld aan de hand van een vergelijking met de bevindingen uit de hoofdstukken 4 en 5.

610 Zie over de indeling in doelen en randvoorwaarden par. 3.1.2.

7 | Betekenis van contempt of court voor de Nederlandse strafrechtspleging

7.1 INLEIDING

In de voorgaande hoofdstukken is uiteengezet wat contempt of court inhoudt en waar het toe dient, waarbij in het bijzonder aandacht is besteed aan de wijze waarop het instrument heeft vorm gekregen in de strafprocesrechtelijke context van Engeland en Wales.¹ Verder is in kaart gebracht welke op contempt of court gelijkende instrumenten in Nederland voorhanden zijn. Het Nederlandse stelsel van waarborgen voor een goede strafrechtspleging kan worden gekenschetst als een gedifferentieerd maar tot op grote hoogte adequaat functionerend systeem. In hoofdstuk 6 zijn niettemin vijf aspecten geduid waar het Nederlandse stelsel niet of in mindere mate voorziet in waarborgen.² Daarbij is aangegeven dat dit nog niet betekent dat op al deze punten sprake is van een zodanig problematische lacune dat een (op contempt of court geïnspireerde) aanvulling van het instrumentarium wenselijk is. Die vraag kan pas worden beantwoord nadat ook de mogelijke oplossingen en de daaraan eventueel verbonden nadelen of beperkingen zijn gewogen. Bovendien zal blijken dat sommige van de geïdentificeerde lacunes in praktisch opzicht of anderszins gerelativeerd kunnen worden. Hierna zullen de in dit onderzoek opgedane bevindingen met elkaar worden vergeleken, waarbij de beide stelsels als het ware op elkaar worden gelegd.

Omdat de vraag naar de meerwaarde van contempt of court voor de Nederlandse strafrechtspleging in dit onderzoek centraal staat, zijn de in het Nederlandse stelsel van waarborgen gesignaleerde leemtes het vertrekpunt van deze analyse.³ Dat betekent dat voor elk van deze leemtes wordt bezien of contempt of court een oplossing zou kunnen bieden. Daarbij wordt vooral gekeken naar het contempt-recht van Engeland en Wales, nu dit het meest diepgaand is bestudeerd. Specifieke onderdelen van het contempt-recht die in potentie ruimer zijn dan de Nederlandse regeling maar waarvoor geen lacune is gezien, worden dus niet behandeld.⁴ Aan de andere kant wordt ook aandacht besteed aan enkele specifieke onderwerpen die strikt genomen niet

1 Zie hoofdstuk 4 en 5.

2 Zie hoofdstuk 6, in het bijzonder par. 6.8.

3 Zie daarvoor par. 6.8 en hierna par. 7.3.

4 Een nogal voor de hand liggend voorbeeld zijn de vormen van contempt die betrekking hebben op de jury (par. 5.3.5.3.).

onder het contempt-recht vallen, maar die als aanvullende waarborg mogelijk wel betekenis hebben voor de Nederlandse situatie.⁵

De opbouw van het hoofdstuk is als volgt. In paragraaf 7.2 worden eerst enkele algemene observaties gedaan die noodzakelijk zijn voor een zinvolle vergelijking. Daarna wordt, aan de hand van de in Nederlandse context geïdentificeerde lacunes, uiteengezet in welk opzicht contempt of court uitgebreidere normering biedt dan de Nederlandse bepalingen (paragraaf 7.3). Om vervolgens de vraag te kunnen beantwoorden of de Nederlandse lacunes moeten en kunnen worden opgelost met een door de bevindingen uit dit onderzoek geïnspireerde bepaling, wordt daarbij ook aandacht besteed aan de mogelijke nadelen en beperkingen van dergelijke oplossingen. Paragraaf 7.4 bevat een conclusie.

7.2 ALGEMENE BEVINDINGEN

7.2.1 Veelvormigheid contempt of court

Bij het in kaart brengen van contempt of court is duidelijk geworden dat onder dit begrip een uitgebreid stelsel schuilgaat van door de eeuwen heen in de rechtspraak uitgekristalliseerde materiële en procedurele voorschriften. Thans zijn deze voorschriften, in ieder geval in het rechtstelsel van Engeland en Wales, voor een belangrijk deel gecodificeerd. Zij worden aangevuld en deels vervangen door andere (straf)bepalingen. De waarborging van de *due administration of justice* in Engeland en Wales, met in het bijzonder contempt of court als wezenlijk onderdeel daarvan, heeft zich ontwikkeld en functioneert binnen een politieke, constitutionele en maatschappelijke context die op tal van aspecten afwijkt van de Nederlandse situatie. Daarbij komt dat ook de karakteristieken van het Nederlandse straf(proces)rechtelijk stelsel op veel punten anders zijn dan in het Engelse systeem. In het bijzonder kan worden gewezen op het legaliteitsbeginsel en het feit dat de rechtspraak uitsluitend in handen is van professionele rechters. Het simpelweg overnemen van het *common law* instrument van contempt stuit daarom niet alleen op praktische bezwaren, maar zou ook neerkomen op het implementeren van een zogenoemde 'legal transplant',⁶ zonder acht te slaan op de maatschappelijke en juridische realiteit. In de Nederlandse context ligt het daarom voor de hand te kiezen voor invoering van specifieke, voldoende omliggende (straf)bepalingen. Gelet op de veelvormigheid van contempt of court zal de discussie over invoering van een vergelijkbare bepaling zich bovendien noodzakelijkerwijs moeten concentreren op de specifieke elementen die daar onderdeel van uitmaken. Het is daarom

5 Daarbij gaat het om de nauw met contempt samenhangende *sub judice*-regel en het leerstuk van *abuse of process*.

6 Zie daarover par. 1.4.

weinig zinvol te discussiëren over de vraag of we contempt of court moeten invoeren, zonder te preciseren welk onderdeel van het contempt-recht wordt beoogd.

Al met al betekent dit dat contempt of court wel een inspiratiebron kan zijn voor het denken over de waarborging van de goede rechtspleging in Nederland, maar zich niet goed leent voor eenvoudige implementatie. Wanneer in het verleden is gesuggereerd dat contempt of court zou moeten worden ingevoerd, lijkt daarbij onvoldoende oog te zijn geweest voor de specifieke context van contempt én voor de vraag wat dit veelomvattende begrip nu eigenlijk inhoudt. Een zinvolle discussie over de meerwaarde van een contempt of court-achtig instrument is slechts mogelijk wanneer die wordt geconcretiseerd en toegespitst op de beweerdelijke problemen waarvoor het instrument een oplossing zou moeten bieden. De discussie zou zich, met andere woorden, moeten richten op de eventuele lacunes in de Nederlandse regeling en de vraag of aanpassing van de regeling in specifieke situaties moet worden overwogen. Contempt of court kan daarbij een belangrijke en interessante inspiratiebron zijn.

7.2.2 Contempt of court als *inherent power*

Bij het bestuderen van contempt of court komen belangrijke, onderliggende verschillen tussen de positie van de rechter in *common law*-landen zoals Engeland en Wales en een *civil law*-land als Nederland, aan de oppervlakte. Een van die verschillen heeft te maken met de vooronderstelde autonomie van de *common law*-rechter over hetgeen er in zijn rechtszaal voorvalt. Het is immers een van de kenmerkende eigenschappen van contempt of court dat het van oudsher een eigen bevoegdheid is van de rechter om de goede rechtspleging te waarborgen. Het is een bevoegdheid die als vanzelfsprekend bij de rechter wordt voorondersteld, een van de *inherent powers* van ieder gerecht.⁷

De opvatting dat de rechterlijke macht eigen bevoegdheden heeft die voortvloeien uit haar bestaan als rechtsprekend orgaan, is in de *civil law*-traditie niet op die manier terug te vinden. Hoewel er ook binnen die traditie grote verschillen zijn,⁸ is de gemene deler dat de rechter rechtspreekt op basis van door de wetgever gemaakte wetten. De codificatiegedachte uit de Verlichting is bepalend geweest voor deze inrichting van de rechtstaat. Daarmee hangt nauw samen dat de democratische legitimering van de rechtspraak in landen zonder juryrechtspraak vooral moet worden gevonden in de betrokkenheid van een gekozen volksvertegenwoordiging bij de totstandkoming van wetten. Ook de Nederlandse rechter kent niet zo'n vooronderstelde eigen, inherente

⁷ Zie par. 4.2.

⁸ Te denken valt aan de positie van de constitutie en het constitutionele hof in Duitsland in vergelijking met het verbod op toetsing aan de Grondwet in Nederland.

bevoegdheid. Daarbij past wel een nuancering. De rechter heeft in veel gevallen immers ruimte om wettelijke bepalingen te interpreteren en uit te leggen, al naar gelang de omstandigheden in een concreet geval vereisen. Een goed voorbeeld daarvan is artikel 124 lid 2 Sv, dat de rechter de bevoegdheid toekent om 'de noodige maatregelen' te treffen om de zitting ongestoord voortgang te laten vinden. Die formulering laat de rechter een behoorlijke vrijheid om de orde ter zitting naar eigen inzicht te bewaken. Aan de andere kant is ook gebleken dat de Engelse *law of contempt* inmiddels zodanig is geformaliseerd en deels vervangen door 'gewone' strafbepalingen, dat het goede verloop van een procedure in veel gevallen niet meer uitsluitend door of op instigatie van de rechter wordt gewaarborgd. Een en ander neemt echter niet weg dat het concept van *inherent powers* en de vanzelfsprekendheid dat de rechter tot op zekere hoogte de noodzakelijke maatregelen moet kunnen treffen om de *due administration of justice* te garanderen, een andere opvatting over de rol van de rechter weerspiegelt. Waar het in de *common law*-doctrine normaal en zelfs noodzakelijk wordt gevonden dat de rechter deze aan zijn functie inherente bevoegdheden heeft, is dat in *civil law*-landen anders en is het in de eerste plaats de plicht van de wetgever om de rechter van toereikende bevoegdheden te voorzien.

De op dit punt diepgewortelde verschillen tussen beide rechtsstelsels kwamen duidelijk tot uitdrukking toen de internationale tribunalen zich geconfronteerd zagen met gedragingen van procespartijen waarmee de rechtsgang werd belemmerd. Omdat de sanctionering van dergelijke obstructies niet in de Statuten was opgenomen, pasten de tribunalen zelf opgestelde contempt-bepalingen toe met een beroep op de *inherent power*-doctrine. Op die rechtspraak is veel kritiek gekomen.⁹ De ervaringen bij de internationale tribunalen maken dan ook duidelijk dat het leerstuk van de *inherent powers* niet eenvoudig toepassing kan vinden buiten de *common law*-context waarin het is ontstaan. Hoewel het voor de implementatie van een strafbepaling als contempt of court niet noodzakelijk is het leerstuk van de *inherent powers* in de Nederlandse rechtsorde te incorporeren, zijn dergelijke onderliggende verschillen wel van belang wanneer men nadenkt over de wijze waarop een op het eigen rechtsstelsel toegespitste variant van contempt of court vorm zou moeten krijgen.

7.2.3 Concrete versus algemene bedreigingen van de goede strafrechtspleging

Contempt of court is, net als veel van de Nederlandse equivalenten daarvan, een instrument dat kan worden ingezet in een concrete procedure met het oog op het garanderen van een goede rechtspleging in die betreffende zaak. Bij de bestudering van contempt of court in Engeland en Wales werd duidelijk

9 Zie uitgebreider par. 4.6.2.

dat de legitimering ervan tegenwoordig met name is gelegen in het garanderen van een eerlijk en ordelijk procesverloop, en niet (in de eerste plaats) in het waarborgen van het gezag van de rechtspraak. Het instrument kan worden ingezet wanneer in een concrete zaak de *due administration of justice* dreigt te worden aangetast. Wanneer zou blijken dat de Nederlandse rechter in bepaalde gevallen onvoldoende handvatten heeft om de goede rechtspleging te garanderen, kan invoering van een op contempt of court geïnspireerde regeling dus een meerwaarde hebben. Tegelijk is gebleken dat contempt of court zich er niet voor leent in meer algemene zin de rechtspleging te behoeden voor potentiële bedreigingen die buiten een concrete strafzaak om gaan. Dat speelt met name bij het gezagsaspect van de goede rechtspleging en kan bijvoorbeeld aan de orde zijn bij algemene of aanhoudende kritiek op de organisatie of het functioneren van de rechtspraak, veelal geuit in de (sociale) media. Van contempt-achtige maatregelen valt dan hoogstens op meer indirecte wijze een effect te verwachten, bijvoorbeeld doordat daarmee de positie van de rechter wordt versterkt of omdat van een nieuwe strafbepaling een afschrikkende werking uitgaat.

Daarmee is niet gezegd dat contempt of court geen enkele betekenis kan hebben in geval van aantasting van aspecten van de goede strafrechtspleging die buiten een concrete zaak omgaan, waarbij zoals gezegd vooral valt te denken aan de aantasting van het gezag van de rechtspraak in algemene zin. Het is immers heel goed mogelijk dat het gebruik van de contempt-bevoegdheid in een individuele zaak, eraan bijdraagt dat bij het publiek de autoriteit van de rechtspraak in meer algemene zin wordt ingeprent. Dat zal in het bijzonder het geval kunnen zijn wanneer dit gebeurt op een wijze en in een zaak die in de maatschappelijke belangstelling staat. Dat neemt echter niet weg dat de uitwerking van de toepassingsmogelijkheden van contempt of court voor Nederland moet worden toegespitst op de mogelijke problemen die zich in de context van een concrete strafzaak aandienen.¹⁰

7.3 CONTEMPT OF COURT ALS OPLOSSING VOOR DE LACUNES IN NEDERLAND?

In deze paragraaf wordt voor ieder van de in het Nederlandse stelsel geïdentificeerde lacunes, zoals uiteengezet in paragraaf 6.8, onderzocht of een op contempt of court geïnspireerde bepaling een zinvolle bijdrage kan leveren aan de waarborging van de goede strafrechtspleging. Daarbij zal steeds zo veel mogelijk dezelfde werkwijze worden gevolgd. Eerst wordt aangegeven waaruit de in Nederland geziene lacune bestaat. Daarna wordt bekeken in hoeverre contempt of court of een van de andere in dit onderzoek opgedane inzichten uitgebreidere normering biedt. Waar die normering inderdaad ruimer

10 Zie hierover uitgebreider par. 7.3.5.

is zal vervolgens worden gezien of het probleem c.q. de geconstateerde lacune zodanig is dat deze noopt tot uitbreiding van het instrumentarium. Soms zal blijken dat het gebrek aan mogelijkheden in de praktijk niet of nauwelijks tot problemen leidt. In andere gevallen is de mogelijke oplossing zo ingrijpend dat de nadelen ervan niet opwegen tegen de mogelijke voordelen. Voor bepaalde lacunes kunnen daarentegen wel concrete, op de Nederlandse context toegespitste verbeteringen worden voorgesteld. Wanneer daartoe aanleiding bestaat zal in een enkel geval ook aandacht worden besteed aan enigszins vergelijkbare regelingen uit andere (*civil law*-)landen. Hoewel dit strikt genomen de doelstelling van dit onderzoek te buiten gaat, kan een korte blik op verwante instrumenten uit meer met het Nederlandse systeem vergelijkbare rechtsstelsels zinvolle inzichten opleveren.

7.3.1 Contempt of court en een zelfstandige punitieve bevoegdheid van de rechter

De Nederlandse rechter heeft geen bevoegdheid om (ter zitting) op eigen initiatief punitief op te treden tegen verstoringen van de rechtsgang, en een groot deel van de bestaande instrumenten kan hij niet zelfstandig inzetten. Wel heeft de rechter de mogelijkheid om ordemaatregelen te treffen en kan eventueel een aparte strafvervolgning worden geëntameerd wanneer de gedraging ook een strafbaar feit oplevert. De Nederlandse strafrechter heeft daarmee minder mogelijkheden dan zijn Engelse collega, die een ruime bevoegdheid heeft om tegen een groot scala aan gedragingen direct en punitief op te treden. Omdat de rechter in dit soort gevallen in zekere zin in 'eigen' zaak rechtspreekt, wordt het instrument van *contempt in the face of the court* als uiterst middel beschouwd. De eigen *contempt-power* van de rechter wordt dan ook vrijwel alleen nog gebruikt in gevallen van *contempt in the face of the court*, wanneer onmiddellijk moet worden opgetreden tegen relatief eenvoudig vast te stellen obstructies van de rechtsgang ter zitting. Met het oog op de waarborging van de onpartijdigheid verdient het bovendien de voorkeur dat een zaak door een andere rechter wordt beoordeeld, wanneer de betrokken rechter zelf te zeer of te persoonlijk door de gedragingen is geraakt. Ook andere verdedigingsrechten, zoals voldoende tijd en gelegenheid voor het voorbereiden en voeren van de verdediging, zijn aandachtspunten bij de toepassing van deze contempt-bevoegdheid.

Naar aanleiding van deze bevindingen rijst de vraag of het feit dat de Nederlandse rechter niet op eigen initiatief een punitieve sanctie kan opleggen onder bepaalde omstandigheden als een gemis moet worden gezien, en of dat kan worden opgelost met het invoeren van een bevoegdheid voor de rechter om in specifieke gevallen zelf een straf op te leggen. Daartoe zou aanleiding kunnen bestaan wanneer die onmogelijkheid tot gevolg heeft dat strafprocessen regelmatig worden verstoord of gehinderd en wanneer blijkt

dat tegen de verstoorders niet effectief kan worden opgetreden. Daarmee kan immers niet alleen een ordelijk procesverloop en de waarheidsvinding in een concrete zaak worden belemmerd, maar kan ook het gezag van de rechtspraak in het algemeen worden aangetast, in het bijzonder wanneer (via de media) bij het brede publiek de indruk zou ontstaan dat de rechtspraak onmachtig is om haar eigen positie en functioneren naar behoren te waarborgen. Het beeld van de rechtspraak als 'tandeloze tijger' zou immers ernstig afbreuk doen aan de geloofwaardigheid van het instituut en daarmee een serieuze bedreiging van de goede rechtspleging kunnen opleveren.

Het in vergelijking met contempt of court op het eerste gezicht aanzienlijke gebrek aan mogelijkheden voor de Nederlandse rechter, leidt echter niet tot de conclusie dat een op contempt lijkende punitieve bevoegdheid moet worden geïntroduceerd. In de eerste plaats omdat dit een tamelijk vergaande en uit oogpunt van de eerlijk proces-vereisten niet onproblematische bevoegdheid is die slecht in het Nederlandse stelsel past. In de tweede plaats omdat het 'handhavingsgebrek' danig kan worden gerelativeerd. Artikel 124 Sv (de mogelijkheid om ordemaatregelen te treffen) dekt immers een relevant deel van deze *contempt power* en biedt de rechter ruime bevoegdheden om de orde ter zitting te bewaren. De mogelijkheid om ordeversturende aanwezigen uit de zittingszaal te laten verwijderen en andere ordemaatregelen te treffen lijkt ook in de praktijk tamelijk effectief. Bij de meer ernstige gedragingen kan achteraf nog een afzonderlijke strafprocedure worden geëntameerd. Uit de rechtspraak en de literatuur kan dan ook niet worden afgeleid dat het gebrek aan een eigen, sanctionerende bevoegdheid als een lacune moet worden beschouwd. Daarbij moet wel de kanttekening worden geplaatst dat onderzoek onderzoek zich heeft beperkt tot het bestuderen van literatuur en jurisprudentie. Met een empirisch onderzoek dat inzichtelijk maakt of rechters een gebrek aan mogelijkheden ervaren en zo ja, in welke situaties, zou de conclusie mogelijk anders kunnen luiden.

Enigszins ten overvloede kan worden opgemerkt dat het creëren van een punitieve bevoegdheid voor de rechter, vergelijkbaar met *contempt in the face of the court*, ook in een *civil law*-stelsel op zichzelf mogelijk is. Een voorbeeld biedt het Belgische recht, waarin de mogelijkheid bestaat dat de rechter een niet-verschenen getuige die behoorlijk is opgeroepen niet alleen 'lichamelijk dwingt' te verschijnen, maar ook een geldboete van maximaal duizend euro oplegt.¹¹ Duitsland kent een regeling die gelijkenis vertoont met de Engelse

11 Vgl. art. 80 Wetboek van Strafvordering van België: 'Hij die gedagvaard wordt om als getuige te worden gehoord, is gehouden te verschijnen en aan de dagvaarding te voldoen; anders kan hij daartoe genoodzaakt worden door de onderzoeksrechter, die te dien einde op de conclusie van de procureur des Konings, zonder verdere vormen, zonder termijn en zonder hoger beroep, een geldboete van ten hoogste duizend euro uitspreekt, en kan bevelen dat de gedaagde lichamelijk zal worden gedwongen om zijn getuigenis te komen afleggen.' Vgl. voor een vergelijkbare bepaling voor de zittingsrechter art. 157 Wetboek van Strafvordering.

contempt in the face of the court, en waarbij de rechter de bevoegdheid heeft om personen die zich in de rechtszaal ongepast gedragen ('die sich in der Sitzung einer Ungebühr schuldig machen'), op eigen initiatief een dadelijk uitvoerbare geldboete van maximaal duizend euro of een week administratieve hechtenis (*Ordnungshaft*) op te leggen.¹² Voor zover in de toekomst of bijvoorbeeld naar aanleiding van empirisch onderzoek het ontbreken van een punitieve bevoegdheid als handhavingsgebrek wordt ervaren, kan een aan de Nederlandse situatie aangepaste sanctiebevoegdheid voor de rechter worden overwogen. Daarbij moet wel worden aangetekend dat een dergelijke sanctiebevoegdheid onvermijdelijk zal leiden tot situaties waarin de rechter in meer of mindere mate in 'eigen' zaak moet rechtspreken.¹³ Hoewel zo'n bevoegdheid niet per definitie in strijd is met artikel 6 EVRM, zal de toepassing ervan wel met de nodige waarborgen moeten worden omgeven.

7.3.2 *Civil contempt* en de sanctionering van niet-naleving van rechterlijke opdrachten

Nederland kent geen begrip als *civil contempt*, op grond waarvan het niet-naleven van rechterlijke uitspraken en opdrachten strafbaar is. Dit op het eerste gezicht belangrijke gebrek aan mogelijkheden de uitvoering van een rechterlijk bevel af te dwingen, is grotendeels verholpen door het bestaan van specifieke strafbepalingen.¹⁴ Daarnaast fungeert de wettelijke verplichting van het openbaar ministerie om rechterlijke uitspraken uit te voeren als middel om naleving te garanderen. Wanneer verdachten of advocaten rechterlijke opdrachten – bijvoorbeeld tot het aanleveren van bepaalde informatie – niet-uitvoeren, is dat doorgaans vooral voor henzelf problematisch omdat de rechter daaraan niet zelden voor de verdediging ongunstige gevolgen kan verbinden. Op één punt schiet het instrumentarium echter tekort, en wel in de situatie dat het openbaar ministerie bepaalde, in het kader van een concrete strafzaak gegeven opdrachten van de rechter, niet uitvoert. Hoewel niet van een structureel probleem kan worden gesproken, is wel gebleken dat rechters hier in voorkomende gevallen mee worstelen.

Civil contempt, oftewel een algemene bepaling op grond waarvan het strafbaar is rechterlijke opdrachten niet na te leven, zou hier een toegevoegde

12 Art. 178 Gerichtsverfassungsgesetz. De *Ordnungshaft* is enigszins vergelijkbaar met de Nederlandse gijzeling. Zie over onder meer de handhaving van de orde ter zitting uitgebreid Artkämper 2017. Het is mogelijk om bezwaar in te dienen, maar dit heeft doorgaans geen opschortende werking, behalve als de maatregelen zijn opgelegd door een alleensprekende rechter (art. 181 Gerichtsverfassungsgesetz).

13 Zie over dat uitgangspunt in relatie tot de wrakingsprocedure de vordering tot cassatie in het belang der wet van AG Aben, 13 maart 2018, ECLI:NL:PHR:2018:512, onder 4.

14 In het civiele recht en het bestuursrecht is de dwangsom een belangrijk instrument om naleving van de uitspraken af te dwingen.

waarde kunnen hebben. Gebleken is echter dat *civil contempt* in strafzaken maar een zeer bescheiden rol speelt. Bovendien is het *common law*-rechtssysteem op dit punt zo wezenlijk anders dat een zinvolle vergelijking, laat staan implementatie van een *civil contempt*-bepaling, niet goed mogelijk is. In het adversaire stelsel van Engeland en Wales is immers geen sprake van een actieve rechter die opdrachten geeft aan de procespartijen. Weliswaar is in de afgelopen jaren een ontwikkeling zichtbaar waarbij het openbaar ministerie in *common law*-landen in meer of mindere mate de (inquisitoire) verplichting krijgt om ook ontlastend bewijs te verzamelen en aan de verdediging ter beschikking te stellen (*disclosure*), de verhouding tussen rechter en openbaar ministerie en de daarbij horende verplichtingen blijven niettemin substantieel anders. De *disclosure*-verplichtingen doen immers niet af aan het uitgangspunt dat de partijen de omvang van het geding bepalen en de rechter niet verantwoordelijk is voor de juistheid en volledigheid van het onderzoek. Ondanks die andere context dienen zich ook in Engeland en Wales voor de rechter lastige situaties aan wanneer partijen niet aan hun verplichtingen (zoals het verstrekken van stukken) voldoen.¹⁵ De wet voorziet niet in duidelijke sanctieering. Slechts in uitzonderingssituaties kan een *stay of proceedings* in verband met *abuse of process* worden uitgesproken, maar dat is een ultieme consequentie die slechts aan de orde is wanneer een eerlijk proces niet meer mogelijk is of wanneer het voortzetten van een proces strijdig is met het publieke belang van een integere strafrechtspleging.¹⁶ Hoewel zich nog niet heeft uitgekristalliseerd wat in dergelijke zaken de meest gepaste handelswijze is, is (*civil*) contempt of court in ieder geval niet een instrument dat hiervoor wordt ingezet.

De vergelijking met het Engelse recht biedt dus geen duidelijke oplossing voor de in het Nederlandse stelsel geconstateerde lacune. Een strafbepaling waarmee de officier van justitie moet worden bewogen alsnog aan de door de rechter gegeven opdracht te voldoen past bovendien slecht in het Nederlandse systeem. In dat licht verdient ook de omvang van het probleem aandacht. Zoals gezegd is geen sprake van structurele tekortkomingen in de naleving van rechterlijke opdrachten door het openbaar ministerie. De constatering dat het niet vaak voorkomt betekent echter nog niet dat het probleem verwaarloosbaar is. Daarbij is vooral van belang dat de niet-naleving van rechterlijke opdrachten met het oog op de waarborging van de goede strafrechtspleging zeer problematisch kan zijn. In de eerste plaats omdat een openlijke weigering om aan de opdrachten van de rechter gevolg te geven, de beslissingsmacht en daarmee het gezag van de rechter kan aantasten. Ook vanuit het perspectief van waarheidsvinding is een dergelijke weigering problematisch. De mogelijkheden van de rechter om de waarheid te achterhalen worden immers ernstig belemmerd wanneer bepaalde informatie niet wordt

15 Zie daarover uitgebreider par. 5.3.5.4.

16 Zie over *abuse of process* in vergelijking met het Nederlandse recht uitgebreider par. 7.3.3.

vrijgegeven of opdrachten tot nader onderzoek niet worden uitgevoerd.¹⁷ Bovendien maakt het inbreuk op de interne openbaarheid van het strafproces en daarmee op de in artikel 6 EVRM neergelegde verdedigingsrechten. In het bijzonder wanneer het gaat om voor de verdachte mogelijk ontlastende informatie (en dat laat zich in dit soort gevallen eerder denken dan voor de verdachte belastende informatie¹⁸), komt het recht op een eerlijk proces onder druk te staan. De huidige situatie valt met het oog op een goede strafrechtspleging dus op meerdere punten te bekritisieren.

Tegen die achtergrond is een uitbreiding van het instrumentarium van de rechter op dit punt wenselijk. Nu *civil contempt* geen bruikbaar voorbeeld biedt en een strafbepaling zich in deze context niet goed laat denken, moet de oplossing worden gezocht in de introductie van een bepaling in het Wetboek van Strafvordering. Dat kan een bepaling zijn die vergelijkbaar is met het huidige artikel 349 lid 3 Sv, op grond waarvan de officier van justitie niet-ontvankelijk kan worden verklaard wanneer hij weigert een getuige op te roepen aan wie anonimiteit is toegezegd, die door de rechter niet als bedreigde getuige is aangemerkt. Die niet-ontvankelijkheid maakt geen definitief einde aan de zaak en laat dus de mogelijkheid bestaan dat de vervolging wordt voortgezet wanneer het openbaar ministerie alsnog aan haar verplichting heeft voldaan. Bovendien is de niet-ontvankelijkverklaring toetsbaar in hoger beroep en cassatie.¹⁹ Het verdient aanbeveling om de mogelijkheden van zo'n regeling nader te onderzoeken. Bij de vormgeving daarvan kan worden gedacht aan een bepaling die inhoudt dat de officier van justitie niet-ontvankelijk wordt verklaard wanneer hij weigert of in gebreke blijft opdrachten van de rechter uit te voeren, terwijl dat naar het oordeel van de rechter een ernstig verzuim oplevert en strijdig is met de beginselen van een behoorlijke procesorde en/of het recht op een eerlijk proces.

Deze aanbeveling voor (nader onderzoek naar) de invoering van een dergelijke discretionaire voorziening ligt in het huidige strafrechtelijk klimaat niet erg voor de hand. Het verbinden van consequenties aan (vorm)verzuimen is bepaald niet meer vanzelfsprekend en dat geldt te meer voor de ingrijpende beslissing tot niet-ontvankelijkverklaring van het openbaar ministerie. Aan

17 Daar staat tegenover dat de sanctie van niet-ontvankelijkheid, zoals hierna wordt voorgesteld, de waarheidsvinding uiteraard ook niet ten goede komt. Wel kan de mogelijkheid van die sanctie eraan bijdragen dat het openbaar ministerie de benodigde informatie wél inbrengt c.q. het opgedragen onderzoek wél uitvoert.

18 Uiteraard is ook dat niet uitgesloten, bijvoorbeeld bij zogenoemde kluisverklaringen die vanwege afspraken met de getuige niet kunnen worden vrijgegeven, vgl. art. 226h lid 4 Sv en de jurisprudentie waarin dergelijke verklaringen wel (HR 13 januari 2009, ECLI:NL:HR:2009:BG1656, NJ 2009, 61) en niet aan de stukken mochten worden toegevoegd (Hof Den Haag 26 februari 2013, ECLI:NL:GHDHA:2013:BZ2134 en Hof Den Bosch 12 november 2015, ECLI:NL:GHSHE:2015:4516).

19 Beide aspecten waren destijds voor de wetgever de reden om art. 349 lid 3 Sv op de huidige wijze vorm te geven en te kiezen voor de sanctie van niet-ontvankelijkheid, zie memorie van toelichting, *Kamerstukken II* 1991/92, 22483, 3, p. 29.

de andere kant zien we in de conceptwetsvoorstellen uit het moderniseringstraject van het Wetboek van Strafvordering juist ook weer een verruiming van de mogelijkheden om consequenties te verbinden aan vormverzuimen.²⁰ Daarbij komt dat het versterken van de positie c.q. het uitbreiden van de mogelijkheden van de rechter op dit punt niet noodzakelijkerwijs in strijd is met de tendens om minder consequenties te verbinden aan 'vormverzuimen'. Anders dan het bij de opsporing en vervolging niet-naleven van bepaalde regels, wordt met het niet-naleven van rechterlijke beslissingen immers rechtstreeks de geloofwaardigheid van het rechterlijk gezag aangetast, terwijl ook de waarheidsvinding en het recht op een eerlijk proces in het gedrang kunnen komen. Bovendien past een dergelijke bevoegdheid, waarmee de regie van de strafrechter over het proces (in dit soort gevallen) wordt verstevigd, bij de stemmen die de laatste tijd zijn opgegaan om de positie van de strafrechter te versterken.²¹ Op deze discussie wordt hierna in paragraaf 8.3.1 nog uitgebreider ingegaan.

7.3.3 *Abuse of process* en misbruik van procesrecht

Het Nederlandse straf(proces)recht voorziet niet in een duidelijk omliggende mogelijkheid om op te treden tegen zogenaamd misbruik van procesrecht. Er is geen wettelijke bepaling en ook in de jurisprudentie is het leerstuk niet als zodanig aanvaard. Sterker nog, de discussie over de vraag of verdachten en hun raadslieden überhaupt misbruik van hun processuele rechten kunnen maken, is nog niet definitief beslecht. Dat neemt niet weg dat bij bepaald (processueel) optreden wel degelijk sprake kan zijn van het aanwenden van bevoegdheden waarvoor deze niet zijn bedoeld, bijvoorbeeld in het geval van misbruik van wraking. Ook onredelijk gebruik van het vervolgingsrecht kan als een vorm van misbruik van procesrecht worden gezien. In de jurisprudentie wordt het echter niet als zodanig behandeld. Bovendien is gebleken dat de beoordelingsruimte van de Nederlandse rechter in dit opzicht door het 'redelijk handelend lid van het openbaar ministerie'-criterium zeer beperkt is. Omdat misbruik van procesrecht zich dus in nogal uiteenlopende vormen kan manifesteren en ook de wijze waarop daarmee kan worden omgegaan van geval tot geval zal verschillen, wordt hierna op drie te onderscheiden varianten ingegaan. Voor ieder van deze varianten wordt bezien of in dit onderzoek opgedane inzichten uit het Engelse stelsel van betekenis kunnen zijn.

20 Zie de voorgestelde art. 4.3.2.6. en 3.1.8. Sv en 44b Sr van het concept Wetsvoorstel boek 4, met uitgebreide toelichting in par. 5.3. van de concept memorie van toelichting.

21 Bijv. De Vries 2017, p. 449; vgl. ook Frits Bakker, voorzitter van de Raad voor de Rechtspraak, in het Jaarverslag 2016: 'Kleed strafrechter niet verder uit'.

7.3.3.1 Misbruik van procesrecht door de verdediging

De eerste te onderscheiden variant kan worden omschreven als het voeren van een puur op vertraging of obstructie gerichte processtrategie, waarbij alle denkbare processuele middelen worden ingezet om de voortgang van een proces te bemoeilijken. Deze vorm van misbruik komt vrijwel per definitie uit de hoek van de verdachte, omdat het openbaar ministerie doorgaans juist bij een vlotte procedure gebaat is, en wordt daarom gemakshalve misbruik van procesrecht door de verdediging genoemd. Ook zonder de principiële vraag te beantwoorden of in dergelijke gevallen überhaupt van misbruik kan worden gesproken,²² blijkt uit dit onderzoek dat de rechter doorgaans redelijk uit de voeten kan met de hem ter beschikking staande mogelijkheden om in dergelijke gevallen de goede voortgang van het proces te bewaken. Zo kunnen verzoeken worden afgewezen of verweren worden verworpen, al dan niet met de motivering dat de verdachte daarbij 'geen rechtens te respecteren belang' heeft. Dat geldt echter niet voor alle denkbare gevallen van 'misbruik'. In dit verband valt bijvoorbeeld te denken aan het al eerder genoemde neerleggen van de verdediging in een laat stadium van de procedure. Hoewel dit handelen niet eenvoudig als misbruik van procesrecht kan worden gekwalificeerd, is wel duidelijk dat het ingrijpende gevolgen kan hebben in concrete zaken. In de rechtspraak bestaan daar dan ook zorgen over.²³

Het onderzoek naar contempt of court heeft voor dergelijke situaties geen duidelijke oplossing opgeleverd. In het kader van strafzaken vervult het instrument van contempt hier in ieder geval nauwelijks een functie. Er zijn geen voorbeelden gevonden van zaken waarin misbruik van processuele bevoegdheden door de raadsman met contempt werd bestraft. In geval van verwijtbaar handelen van advocaten kan een disciplinaire procedure volgen, en onder omstandigheden kan de advocaat worden veroordeeld in de betaling van onnodig gemaakte kosten.²⁴ Geconcludeerd kan dan ook worden dat invoering van een contempt-achtige bepaling in Nederland op dit punt niet voor de hand ligt. Het leerstuk van *abuse of process* biedt voor deze problematiek evenmin een oplossing, nu dit instrument, als uiterste middel om de integriteit van de rechtsgang te bewaken, alleen betrekking heeft op handelen van de aanklager.

Met de constatering dat contempt of court noch *abuse of process* een bruikbaar voorbeeld oplevert, is de vraag naar de wenselijkheid van aanvullende normering in Nederland nog niet beantwoord. In dat verband moet allereerst worden stilgestaan bij de vraag in hoeverre sprake is van een daadwerkelijk problematisch gebrek aan mogelijkheden. Hoewel zich zeker gevallen voordoen waarin een procedure vertraging oploopt of het vlotte verloop van die proce-

22 Zie daarover uitgebreider par. 6.6.2.

23 Zie par. 6.6.2.2.

24 De zgn. *wasted costs order*, zie daarover par. 5.4.5.

dure anderszins wordt bemoeilijkt, kunnen de gevolgen voor de goede strafrechtspleging enigszins worden gerelativeerd. Zo lijkt het er niet op dat de waarheidsvinding meer dan bij 'toelaatbaar' gebruik van processuele bevoegdheden wordt belemmerd. Wel kan de efficiëntie van de strafrechtspleging in het gedrang komen. Ook voor het gezag van de rechtspraak kan het in potentie een bedreiging opleveren, in het bijzonder wanneer de rechtspraak zich veelvuldig – en voor het grotere publiek zichtbaar – geen raad zou weten met processuele strategieën die als misbruik kunnen worden gekwalificeerd. Dat kan bijvoorbeeld het geval zijn wanneer frequent gebruik wordt gemaakt van de mogelijkheid de verdediging neer te leggen, of bij misbruik van het instrument van wraking (daarop wordt hierna in paragraaf 7.3.3.3 verder ingegaan). Bij de huidige stand van zaken kan echter niet worden gezegd dat het probleem van misbruik door de verdediging zodanig is dat de waarborging van een goede rechtspleging noopt tot het uitbreiden van het instrumentarium van de rechter op dit punt. Daarbij is in de eerste plaats van belang dat het probleem qua omvang relatief beperkt lijkt, hoewel daartegen kan worden ingebracht dat het zich vooral voordoet in geruchtmakende strafzaken en daardoor soms veel aandacht krijgt. Belangrijker is nog dat algemeen is aanvaard dat de raadsman slechts de volstrekt partijdige en eenzijdige belangenbehartiging van zijn cliënt tot taak heeft. Vanuit dat perspectief kan het inzetten van alle beschikbare middelen om de procesgang te bemoeilijken, of het neerleggen van de bijstand wanneer in de visie van de verdediging het recht op een eerlijk proces in het gedrang komt, volkomen gerechtvaardigd zijn. Tegen die achtergrond laat een algemeen, door de strafrechter in te zetten, instrument om 'misbruik' van de verdediging tegen te gaan zich moeilijk denken.

Het voorgaande betekent niet dat niet kritisch kan worden gekeken naar de wijze waarop soms door advocaten wordt opgetreden. Hoewel de raadsman in beginsel alles moet doen wat in het belang van zijn cliënt is, is hij wel aan straf- en tuchtrechtelijke grenzen gebonden en dient hij zich – ook ten opzichte van de rechtspraak – betamelijk te gedragen. Wanneer de raadsman die grenzen zou hebben overschreden is de tuchtrechter het meest geschikte forum om te beoordelen of diens handelen, mede gelet op de belangen van de cliënt, al dan niet verwijtbaar was. Daarmee kan echter niet worden voorkomen dat een procedure in voorkomende gevallen vertraging oploopt of tijdelijk moet worden stilgelegd. Wanneer daarom op enig moment toch de behoefte zou ontstaan aan aanvullende regulering, zou nader onderzoek naar het functioneren van het leerstuk van misbruik van procesrecht in ons omringende landen kunnen worden gedaan. Zo is in Duitsland in de wet ook geen expliciete voorziening getroffen, maar is in de jurisprudentie wel aanvaard dat in bepaalde gevallen (ook in strafzaken) 'Rechtsmissbrauch' kan worden aangenomen,

overigens niet zonder dat daarover in de literatuur stevig is gediscussieerd.²⁵ Ook zou nader onderzoek kunnen worden gedaan naar de mogelijkheid om de verdediging te veroordelen in de betaling van onnodig gemaakte kosten.²⁶

7.3.3.2 Misbruik van procesrecht door het openbaar ministerie

Een tweede variant is het misbruik van procesrecht door het openbaar ministerie. De aard van dit misbruik is wat anders omdat het veelal gepaard gaat met de toepassing van dwangmiddelen. In de rechtspraak zijn wel voorbeelden te vinden waarin bepaald (onrechtmatig bevonden) optreden door de rechter als misbruik is gekwalificeerd, maar ook hier is de rechtspraak terughoudend. In het bijzonder bij het toetsen van de vervolgingsbeslissing, die in uitzonderlijke gevallen zodanig onredelijk is dat dit als een vorm van 'misbruik' kan worden gezien, heeft de rechter nauwelijks de mogelijkheid om in te grijpen. Dat hangt uiteraard nauw samen met het strafprocessuele stelsel, waarin het vervolgingsrecht en de daarbij te maken keuzes aan het openbaar ministerie zijn voorbehouden. De concrete invulling van de rechterlijke toetsingsruimte is niettemin verder beperkt door de criteria die door de Hoge Raad zelf zijn geformuleerd.²⁷

Uit het onderzoek naar het Engelse systeem is duidelijk geworden dat contempt of court niet wordt gebruikt als instrument om op te treden tegen vormen van misbruik van procesrecht, ook niet wanneer het gaat om handelen van de aanklager. Om die reden is gekeken naar het in het Engelse recht ontwikkelde leerstuk van *abuse of process*, op grond waarvan de rechter een proces kan beëindigen wanneer de verdachte geen eerlijk proces meer kan krijgen, of wanneer het op andere gronden oneerlijk is ten opzichte van de verdachte het proces doorgang te laten vinden. Hoewel de rechter ook in Engeland zeer terughoudend moet zijn bij het beoordelen van het vervolgingsrecht van de aanklager, is een *stay of proceedings* wegens *abuse of process* daar in meer gevallen mogelijk dan in Nederland.²⁸ Deels hangt dat samen met typische kenmerken van het Engelse systeem, zoals de juryberechting. Zo kan in uitzonderlijke gevallen van overweldigende mediabelangstelling met de *abuse of process*-doctrine een (al dan niet tijdelijke) *stay of proceedings* worden

25 Zie Niemöller 2010, p. 335 en in het bijzonder de in dat artikel in voetnoot 37 genoemde literatuur; zie ook Bohlander 1999, p. 468 en noot 2. Het speelt daar onder meer bij de bewijslevering en hangt samen met de veel prominentere positie van het onmiddellijkheidsbeginsel in het Duitse recht. Dat vereist namelijk dat in beginsel al het bewijs op zitting wordt geleverd. Het in een zeer laat stadium opgeven van getuigen of aandragen van bewijs kan er dan toe leiden dat het proces moet worden uitgesteld, vgl. Niemöller 2010, p. 377-339.

26 Geïnspireerd door de *wasted costs order*, zie par. 5.4.5. Vgl. in civiele context ook art. 245 Rv, dat de mogelijkheid biedt een derde – waaronder een advocaat – te veroordelen in de proceskosten.

27 In het bijzonder het criterium dat 'geen redelijk handelend lid van het openbaar ministerie in redelijkheid tot de vervolgingsbeslissing had kunnen komen'.

28 Zie par. 5.4.4.

uitgesproken. In Nederland zal het voortijdig beëindigen van een strafzaak op de enkele grond dat de zaak veel media-aandacht heeft gehad, een te vergaande maatregel zijn. Dat geldt te meer wanneer het gaat om zaken waarin ernstige strafbare feiten aan de orde zijn, doorgaans ook de zaken die de meeste media-aandacht genereren. Het is dan ook een maatregel die, vanwege het ontbreken van juryrechtspraak, niet noodzakelijk is voor het waarborgen van een eerlijk proces, terwijl het ook op gespannen voet kan komen te staan met de uit de mensenrechtenverdragen voortvloeiende positieve verplichtingen om adequaat en effectief op te treden tegen strafbare feiten.²⁹ Maar ook op andere punten, waar typerende kenmerken van het Engelse jurysysteem minder van belang zijn, biedt de *abuse of process*-doctrine een wat ruimer toetsingskader voor de rechter. Het beperkt zich immers niet alleen tot gevallen waarin het eerlijk proces van de verdachte in het geding is, maar kan ook aan de orde zijn wanneer het niet 'fair' zou zijn de verdachte verder te berechten, ook als zijn proces op zichzelf wel eerlijk zou kunnen verlopen. Het gaat daarbij om een beoordeling van de 'fairness to try', waarbij beginselen van criminele politiek en de bescherming van de integriteit van het rechtssysteem een rol spelen.³⁰ Deze toets vertoont gelijkenis met de beoordeling van het handelen van het openbaar ministerie in het licht van de beginselen van een behoorlijke procesorde (waaronder de toetsing van het onredelijk gebruik van het vervolgingsrecht). Daarbij moet wel worden opgemerkt dat in dit onderzoek geen voorbeelden zijn gevonden van zaken waarin *abuse of process* werd aangenomen omdat het om zogenoemde 'flutdelicten' ging. Op dit punt kan dus geen inspiratie worden geput uit de Engelse praktijk.³¹

Voor wat betreft de omvang van het probleem past – net als bij het misbruik door de verdediging – een relativering. Niet kan worden gezegd dat het strafrechtelijk apparaat wordt overspoeld met onredelijke vervolgingsbeslissingen. Dat neemt niet weg dat er veel voor valt te zeggen de rechter meer ruimte te geven de initiële vervolgingsbeslissing van het openbaar ministerie te toetsen. Daarmee is niet alleen de individuele verdachte gediend, maar ook de goede rechtspleging en dan in het bijzonder de efficiëntie en het gezag van de rechtspraak. Het doet de geloofwaardigheid van de rechtspraak immers weinig goed wanneer tot in drie instanties wordt doorgeprocedeerd over kleine vergrijpen waarvan niet valt in te zien waarom deze strafrechtelijk moeten worden afgedaan. Voor de verruiming van de rechterlijke toetsingsruimte zou in de eerste plaats in de jurisprudentie een aanzet kunnen worden gegeven, door in plaats van het 'redelijk handelend lid van het openbaar ministerie'-

29 Vgl. ook Vellinga-Schootstra & Vellinga 2008, p. 41-42.

30 Choo 2008, p. 18.

31 In andere *common law*-rechtssystemen waar het leerstuk van *abuse of process* is aanvaard wordt daaraan een min of meer vergelijkbare invulling gegeven. Het tribunaalrecht, waar het leerstuk van *abuse of process* eveneens is aanvaard, biedt op dit punt ook geen voorbeeld nu het daar uitsluitend om zeer ernstige delicten gaat.

criterium meer de nadruk te leggen op de vraag of het – alle omstandigheden in aanmerking nemend – ‘fair’ is de procedure tegen de verdachte te laten voortduren. Daarmee wordt ook meer recht gedaan aan het feit dat aan veel vervolgingsbeslissingen in de lichtere zaken geen individuele belangenafweging ten grondslag ligt. In de tweede plaats verdient de introductie van een wettelijke mogelijkheid de vervolgingsbeslissing te toetsen aanbeveling, zoals ook vanuit andere perspectieven door anderen is bepleit.³² Dit punt komt hierna in par. 8.3.1 nog uitgebreider aan de orde.

7.3.3.3 Misbruik van wraking

De derde te onderscheiden variant is het misbruik van wraking. Het instrument lijkt geregeld te worden ingezet in situaties waarvoor het eigenlijk niet is bedoeld, wanneer niet zozeer een reële vrees voor partijdigheid maar bijvoorbeeld onvrede met processuele beslissingen aanleiding is om te wraken.³³ Met de in artikel 515 lid 4 Sv opgenomen misbruikbepaling, waarmee ‘volgende’ wrakingsverzoeken in geval van misbruik buiten behandeling kunnen worden gelaten, kan dat niet worden tegengegaan. Hoewel de wetgever in het kader van het moderniseringstraject op dit punt geen verandering heeft doorgevoerd, heeft de Hoge Raad inmiddels geoordeeld dat wrakingsverzoeken in gevallen van ‘evident misbruik’ buiten behandeling kunnen worden gelaten, ook als het om een eerste wrakingsverzoek gaat.³⁴ Daarmee is de effectiviteit van de misbruikbepaling aanzienlijk vergroot, hoewel de rechtspraak nog zal moeten uitwijzen in welke gevallen van zodanig misbruik kan worden gesproken. De praktische betekenis van deze door de Hoge Raad gegeven herijking van de misbruikregeling is immers afhankelijk van de vraag hoe snel dergelijk misbruik wordt aangenomen.³⁵

Het onderzoek naar contempt of court heeft op dit punt geen relevante inzichten opgeleverd. Hoewel gelet op het onderwerp van deze studie niet expliciet aandacht is besteed aan de Engelse wrakingsregeling, is duidelijk geworden dat contempt of court of een daarop gelijkende bepaling op dit punt in ieder geval niet voorziet in een bruikbare oplossing.

Ook hier past allereerst een nadere bespreking van de vraag of moet worden gesproken van een problematische lacune waarvoor een oplossing moet worden gezocht, zeker in het licht van de meer recente jurisprudentiële uitbreiding van de misbruikregeling. Op zichzelf lijkt evident dat misbruik

32 Zie Buruma 2006; Buruma 2015; Crijns & Kool 2017, p. 329-333.

33 Vgl. daarover ook de vordering tot cassatie in het belang der wet van AG Silvis, 3 juli 2018, ECLI:NL:PHR:2018:736.

34 HR 25 september 2018, ECLI:NL:HR:2018:1770, r.o. 4.5.

35 Overigens is niet alleen het vermeende misbruik van wraking een punt waarop de wrakingsregeling niet adequaat zou functioneren. Ook de automatisch schorsende werking van een wrakingsverzoek en de behandeling daarvan door rechters uit dezelfde rechtbank zijn vaak genoemde pijnpunten. Zie verder par. 6.6.4.

van wraking potentieel negatieve gevolgen kan hebben voor de goede strafrechtspleging, in het bijzonder het gezag en de efficiëntie van de rechtspraak. In zoverre is er terecht aandacht voor de wijze waarop het instrument van wraking wordt gebruikt. Een verklaring voor de in de afgelopen jaren gesignaleerde toename van wrakingsverzoeken wordt veelal gezocht in de toegenomen mondigheid en de kritische of zelfs wantrouwende houding van burgers ten opzichte van instituties. Het past in zoverre in een veel algemenere ontwikkeling die met name uitdagingen oplevert voor het gezagsaspect van de rechtspraak.³⁶ Wanneer het gaat om wraking kan dat niet alleen een uiting zijn van dat wantrouwen, maar kan het dit wantrouwen ook versterken, in het bijzonder als daardoor veelvuldig en voor het publiek zichtbaar de integriteit van de rechtspraak in twijfel wordt getrokken. In de afgelopen jaren zijn dan ook meermaals voorstellen gedaan voor wijziging van de regeling.³⁷ In het kader van dit onderzoek verdient in het bijzonder een voorstel van Groenhuijsen bespreking, die in deze context invoering van contempt of court heeft bepleit. Hij stelt dat met een onterecht wrakingsverzoek het gehele systeem in diskrediet wordt gebracht en dat de rechtspraak beter moet worden beschermd tegen 'apert ongefundeerde aanvallen op zijn integriteit'.³⁸

'Een onheus wrakingsverzoek moet worden gezien als een doelbewuste poging om het ambt van de desbetreffende rechter neer te halen. Dat is binnen ons systeem van strafrechtspleging minstens vergelijkbaar met het opzettelijk doen van een valse aangifte.'³⁹

Groenhuijsen opteert dan ook voor een strafbaarstelling als 'contempt of court', waarbij hij zich overigens over de precieze inhoud en reikwijdte daarvan nog niet uitlaat. Hoewel de – ná het voorstel van Groenhuijsen – gegeven uitspraak van de Hoge Raad de rechter wellicht meer handvatten biedt gevallen van misbruik zonder behandeling af te doen, voorkomt dat niet dat een dergelijke poging tot 'neerhaling van het ambt' wordt gedaan. In dat licht is er veel te zeggen voor het voorstel van Groenhuijsen.

Toch is het de vraag of het gebruik (of misbruik) van de wrakingsregeling een strafbepaling rechtvaardigt. Daarvoor is allereerst van belang dat het probleem in ieder geval in omvang tamelijk beperkt lijkt.⁴⁰ Bovendien lijkt de conclusie dat wraking veelvuldig wordt ingezet voor oneigenlijke doeleinden te kort door de bocht. Hoewel de rechtspraak zeker het een en ander met querulerende justitiabelen te stellen heeft, en er ongetwijfeld advocaten zijn die wraking als een nuttig instrument zien om allerhande procesbeslissingen aan te vechten, lijkt het niet geheel terecht om de gestegen aantallen wrakings-

36 Zie daarover uitgebreider par. 3.5 en hierna par. 7.3.5.

37 Zie par. 6.4.4.

38 Groenhuijsen 2017, p. 70.

39 Groenhuijsen 2017, p. 74.

40 Zie voor cijfers par. 6.4.4.

verzoeken vooral te beschouwen als toegenomen misbruik of pogingen om het beruchte zand in de raderen van de rechtspleging te strooien. In de meeste gevallen zal er oprechte vrees zijn voor partijdigheid, hoewel dat vanuit het perspectief van de professionele rechter in het geheel niet aan de orde is. De wat ongrijpbare zorgen over de aantasting van het gezag van de rechtspraak kunnen verder worden gerelativeerd doordat aan de overgrote meerderheid van de wrakingsverzoeken geen enkele ruchtbaarheid wordt gegeven, hoewel toegegeven kan worden dat een handjevol wél geruchtmakende zaken ook een significante invloed kan hebben. Bovendien kleven er de nodige haken en ogen aan strafbaarstelling: wanneer is bijvoorbeeld sprake van strafbaar misbruik, zal er steeds aangifte moeten worden gedaan (klachtdelict) en hoe wordt de verwijtbaarheid bepaald (is opzet vereist)? En wat te denken van de (negatieve) beeldvorming rondom de rechtspraak als het openbaar ministerie niet wil vervolgen, of uiteindelijk een vrijspraak volgt?⁴¹ Daarbij komt dat niet uit het oog moet worden verloren dat het bestaan van de wrakingsregeling beoogt bij te dragen aan de integriteit van en daarmee het vertrouwen in de rechtspraak. Wanneer bij het brede publiek de indruk zou ontstaan dat de rechtspraak die mogelijkheden wil beperken kan dat juist nadelige gevolgen hebben voor het gezag van de rechtspraak.⁴² Overigens biedt een strafbepaling ook niet direct een oplossing voor de nadelen van de schorsende werking van wrakingsverzoeken, hoewel er mogelijk wel een afschrikkende werking van uitgaat.

De conclusie is dan ook dat bij de huidige stand van zaken een aanpassing van de wrakingsregeling op dit punt niet noodzakelijk is, althans dat er geen reden is voor een – toch tamelijk drastische – maatregel als een strafbepaling. Bovendien moet worden geconstateerd dat contempt of court zoals het in Engeland en Wales functioneert in dit opzicht geen bruikbaar voorbeeld is. Als op enig moment wel een noodzaak zou ontstaan om effectiever tegen misbruik te kunnen optreden, dan ligt het dus eerder voor de hand om de mogelijkheden te onderzoeken wrakingsverzoeken zonder mondelinge behandeling kennelijk ongegrond te verklaren,⁴³ of een (ook al meermaals voorgesteld) boetesysteem in te voeren. Dergelijke regelingen bestaan al in ons omringende landen.⁴⁴ Ook het Engelse instrument van de *'wasted costs-order'*

41 In geval Groenhuijsen met het gebruik van de term 'contempt of court' ook doelt op het introduceren van een eigen punitieve bevoegdheid van de rechter is dat in het licht van art. 6 EVRM overigens niet onproblematisch, vgl. EHRM 15 december 2005, appl.no. 73797/01 (Kyprianou v. Cyprus).

42 Bijv. concept memorie van toelichting Vaststellingsboek 6 van het nieuwe Wetboek van Strafvordering, p 29-30.

43 Zie de al eerder genoemde voorstellen in de brief van de Raad voor de rechtspraak en College van Procureurs-Generaal aan minister Dekker van Rechtsbescherming, 11 juli 2018 (gepubliceerd op rechtspraak.nl).

44 Zie uitgebreid Giesen e.a. 2012, p. 96-102.

is daarmee enigszins vergelijkbaar en zou wellicht als inspiratiebron kunnen dienen.⁴⁵

7.3.4 Contempt by publication, sub judice en een media(straf)bepaling

Bij de vergelijking van het Nederlandse en het Engelse stelsel valt vooral het verschil in de normering van publiciteit op. Waar in Engeland en Wales een soms ingrijpende strafbepaling voorhanden is, waarmee zowel voor- als achteraf restricties kunnen worden gesteld aan de vrijheid over lopende rechtszaken te publiceren, staat de Nederlandse rechter in feite met lege handen. De strafbepalingen van belediging, smaad en laster bepalen slechts de ondergrens van wat aan uitlatingen toelaatbaar is. De rechter heeft nauwelijks mogelijkheden om te reageren op overvloedige berichtgeving, al dan niet in combinatie met mediaoptredens van officieren van justitie en advocaten en publiekelijke kritiek van politici, laat staan dat dergelijke (soms zeer schadelijke) publiciteit op enigerlei wijze kan worden voorkomen. Daarnaast bestaat in Engeland en Wales, anders dan in Nederland, een parlementaire *sub judice*-regel, op grond waarvan politici zich onthouden van uitspraken over lopende rechtszaken. De verklaring voor dit verschil in handhavingmogelijkheden hangt voor een belangrijk deel samen met een wezenlijk verschil tussen beide stelsels, namelijk het bestaan van een jury. Hierna zal voor beide aspecten worden onderzocht of er niettemin aanleiding is een hierop geïnspireerde bepaling in Nederland in te voeren.

7.3.4.1 Regulering van de (media)publiciteit rondom strafzaken

De richtlijnen van het openbaar ministerie, de journalistieke gedragscode, de strafbepalingen van smaad, laster en schending van het ambtsgeheim en het tuchtrecht normeren de uitingenvrijheid rondom rechtszaken. In sommige gevallen kan ook een civiele rechtsgang soelaas bieden. De strafrechter zelf kan, wanneer sprake is van een 'media-proces', niet veel meer dan eventueel strafvermindering toepassen. De Engelse *contempt by publication* en de daarmee samenhangende publicatieregels bieden veel striktere normering. *Contempt by publication* stelt strafbaar het doen of publiceren van uitlatingen waarvan een substantieel risico op ernstige beïnvloeding of belemmering van een lopende procedure uitgaat. Daarbij valt bijvoorbeeld te denken aan informatie over het justitiële verleden van een verdachte of bewijsmateriaal dat niet in de procedure mag worden gebruikt. Het belang van deze bepaling is met name gelegen in het waarborgen van een eerlijke juryberechting. De regeling beoogt ervoor te zorgen dat de berechting alleen plaatsvindt op basis van het bewijs

45 Zie daarover par. 5.4.5.

dat in de rechtszaal wordt gepresenteerd. Het contempt-recht biedt niet alleen de mogelijkheid om achteraf een vervolging in te stellen naar aanleiding van dergelijke publicaties, maar kan onder omstandigheden ook worden gebruikt voor het vooraf uitvaardigen van (tijdelijke) publicatieverboden.

Wanneer beide stelsels met elkaar worden vergeleken steekt het gebrek aan mogelijkheden van de Nederlandse rechter schril af tegen de strikte publicatieregulering in Engeland en Wales. Voor dat verschil bestaat echter een duidelijke reden, nu de rechtvaardiging voor *contempt by publication* in Engeland vrijwel uitsluitend wordt gezocht in het garanderen van een eerlijke juryberechting. Daarmee ontbreekt in Nederland de belangrijkste grond voor invoering van een dergelijke bepaling en moet dit als een niet-noodzakelijke en te vergaande beperking van de persvrijheid worden beschouwd. Daarbij speelt ook mee dat de wijze waarop de Britse en de Nederlandse media over strafzaken publiceren vrij wezenlijk verschilt. Met name de Engelse *tabloid*-pers is berucht om de sensationele wijze van verslaggeving, waarin veel meer (persoonlijke) informatie wordt gedeeld dan gebruikelijk is in Nederland. Dat verschil wordt overigens met de opkomst en het massale gebruik van de sociale media wel gerelativeerd. Ook in Nederland wordt immers in geruchtmakende zaken soms veel informatie via (sociale) media bekend, zoals onder meer speelde in zaken waarin door het openbaar ministerie camerabeelden werden vrijgegeven met het oog op de opsporing van verdachten.⁴⁶

De constatering dat een strafbepaling een te vergaande maatregel is maakt nog niet dat er op de Nederlandse situatie niets valt aan te merken. Een met veel (media)belangstelling omgeven proces kan in het licht van de onschuldpresumptie en de onpartijdigheid van de rechter problematisch zijn. Ook de waarheidsvinding kan onder druk komen te staan, bijvoorbeeld als getuigen moeten worden gehoord die bewust of onbewust zijn beïnvloed door hetgeen zij in de media hebben gehoord of gelezen. Wat betreft de mogelijke beïnvloeding van de rechter geldt dat het Europese Hof voor de Rechten van de Mens tot uitgangspunt neemt dat een professionele rechter door zijn opleiding en ervaring in staat is om informatie uit de media bij zijn oordeelsvorming buiten beschouwing te laten. De mogelijkheid van 'uitschakeling' van dergelijke informatie is echter tot op zekere hoogte een fictie. Een rechter is ook een mens en zeker over de (moeilijk te controleren) band van de rechterlijke overtuiging is een effect niet geheel uit te sluiten.⁴⁷ Bovendien kan door overvloedige media-aandacht en breed gedeelde en volop geventileerde maatschappelijke verontwaardiging een situatie ontstaan waarin de rechter het bijna niet meer goed kan doen. Ook een veroordelend vonnis kan dan, zelfs als het goed is gemotiveerd, op onbegrip stuiten en het gevoel versterken dat de rechterlijke macht veel te 'soft' is. Toch zal dat, mede gelet op de Europese rechtspraak

46 Zie uitgebreider par. 6.7.2.1.

47 Zie hierover ook Keijser, Van de Bunt & Elffers 2004, p. 35-36 en 40-41; zie over (rechterlijke) biases Guthrie, Rachlinski & Wistrich 2001.

en het recht op vrijheid van meningsuiting, geen zelfstandige rechtvaardiging kunnen zijn voor de invoering van een (straf)bepaling als *contempt by publication*. Wel zou een minder ingrijpende beperking van de berichtgeving over rechtszaken kunnen worden overwogen. In andere Europese landen – soms ook zonder jurystelsel – komen dergelijke, enigszins op *contempt by publication* gelijkende strafbepalingen voor. Zo kent Frankrijk een verbod op het openbaar maken van gerechtelijke beschuldigingen vóórdat deze op een openbare zitting publiekelijk zijn voorgedragen.⁴⁸ Zwitserland kent een enigszins vergelijkbare bepaling, op grond waarvan het onder meer strafbaar is om tijdens het strafrechtelijk vooronderzoek te publiceren over bewijs, niet-openbare beslissingen en onderzoeksmaatregelen.⁴⁹ Naar aanleiding van klachten van op grond van deze bepaling veroordeelde journalisten overwoog het Europese Hof over de noodzaak van een dergelijke strafbaarstelling:

‘(...) the secrecy of investigations is geared to protecting, on the one hand, the interests of the criminal proceedings by anticipating risks of collusion and the danger of evidence being tampered with or destroyed and, on the other, the interests of the accused, notably from the angle of presumption of innocence, and more generally, his or her personal relations and interests. Such secrecy is also justified by the need to protect the opinion-forming and decision-making processes within the judiciary.’⁵⁰

Interessant hierbij is dat het Hof geen onderscheid maakt tussen lekenrechtpraak en rechtspraak door professionele rechters. Bovendien hoeft geen daadwerkelijke invloed op het proces te worden aangetoond: het enkele risico van beïnvloeding rechtvaardigt op zichzelf al het bestaan van afschrikkende

48 Art. 38 van Loi du 29 juillet 1881 sur la liberté de la presse (doorgaans bekend als de ‘Perswet’) luidt: ‘Il est interdit de publier les actes d’accusation et tous autres actes de procédure criminelle ou correctionnelle avant qu’ils aient été lus en audience publique et ce, sous peine d’une amende de 3 750 euros (...)’. Deze wet kent nog meer bepalingen die verslaggeving van rechtszaken reguleren, zoals de bepaling dat publicatie over civiele procedures door het gerecht kan worden verboden (art. 39 Loi du 29 juillet 1881). Zie over de toepassing van deze bepaling EHRM 24 november 2005, appl.no. 53886/00, (*Tourancheau & July v. France*), zie ook par. 3.6.3.

49 Art. 293 van het Schweizerisches Strafgesetzbuch luidt: ‘Wer, ohne dazu berechtigt zu sein, aus Akten, Verhandlungen oder Untersuchungen einer Behörde, die durch Gesetz oder durch Beschluss der Behörde im Rahmen ihrer Befugnis als geheim erklärt worden sind, etwas an die Öffentlichkeit bringt, wird mit Busse bestraft.’ Hoewel de strafvorderlijke regelgeving per kanton verschilt, is in de meeste kantons wettelijk geregeld dat bepaalde informatie tijdens het strafrechtelijk vooronderzoek geheim is in de zin van voornoemd artikel 293. Zie bijvoorbeeld art. 184 van de Code de procédure pénale de Vaud (CPP/VD): ‘1. Toute enquête demeure secrète jusqu’à sa clôture définitive. 2. Le secret s’étend aux éléments révélés par l’enquête elle-même ainsi qu’aux décisions et mesures d’instruction non publiques.’

50 EHRM 29 maart 2016, appl.no. 56925/08 (*Bédât v. Switzerland*), par. 68. Zie ook EHRM 6 juni 2017, appl.no. 22998/13 (*Y. v. Switzerland*) en par. 3.7.3.

maatregelen zoals een publicatieverbod van geheime stukken.⁵¹ Ook bij de internationale tribunalen heeft de rechter de bevoegdheid om te beslissen dat bepaalde informatie vertrouwelijk moet blijven, en levert opzettelijke schending van die vertrouwelijkheid een misdrijf op.⁵² Het Oostenrijkse recht biedt een voorbeeld van een bepaling die specifiek is toegesneden op de media. Artikel 23 van het Mediengesetz stelt strafbaar het publiceren van informatie die in staat wordt geacht de uitkomst van een strafproces te beïnvloeden.⁵³ Deze strafbepaling kent een ruimer bereik dan de hiervoor besproken bepalingen, omdat het niet is beperkt tot de vertrouwelijke stukken uit het vooronderzoek. Daar staat als aanvullende eis tegenover dat moet worden vastgesteld dat de publicatie in staat is om de uitkomst van een strafproces te beïnvloeden. Tegenwoordig lijkt deze strafbepaling echter nauwelijks meer te worden toegepast.⁵⁴ Het in onbruik raken van de bepaling hangt mogelijk samen met het feit dat er kritiek is op het gevaarzettingskarakter van het delict. Daarbij is erop gewezen dat alleen hypothetische beïnvloeding van het strafproces geen strafbaarstelling zou rechtvaardigen.⁵⁵

De voorgaande bespreking maakt inzichtelijk dat nadere normering van de publiciteit rondom strafzaken, met name in het vooronderzoek, op zichzelf mogelijk is. Ook zonder dat sprake is van een jurysysteem kan het met het oog op de waarborging van de goede strafrechtspleging, in het bijzonder de onschuldpresumptie, de waarheidsvinding en tot op zekere hoogte ook de rechterlijke onpartijdigheid, wenselijk zijn als meer dan thans het geval is kan worden voorkomen dat (in een vroeg stadium) wordt gepubliceerd of geciteerd uit een strafdossier. Hoewel al is voorzien in een strafbepaling van schending van de wettelijke geheimhoudingsplicht, blijkt het in de praktijk bijzonder

51 EHRM 29 maart 2016, appl.no. 56925/08 (*Bédat v. Switzerland*), par. 70. Overigens bleek uit rechtsvergelijkend onderzoek van het Hof dat in dertig lidstaten een geheim vooronderzoek bestaat, waarbij schending van de vertrouwelijkheid in het merendeel van de landen strafrechtelijk is gesanctioneerd, zie par. 22-23.

52 Vgl. Rule 75 van de Rules of Procedure and Evidence ICTY; Rule 75 van de Rules of Procedure and Evidence ICTR; Rule 87 van de Rules of Procedure and Evidence ICC. Voor het ICTY en ICTR levert schending van de vertrouwelijkheid 'contempt of court' op, zie verder par. 4.6.2. Zie voor de afwijkende regeling van het ICC Brouwer 2015, p. 727-728.

53 De tekst van het artikel luidt: 'Wer in einem Medium während eines Hauptverfahrens nach Rechtswirksamkeit der Anklageschrift, im Verfahren vor dem Einzelrichter des Landesgerichts oder im bezirksgerichtlichen Verfahren nach Anordnung der Hauptverhandlung, vor dem Urteil erster Instanz den vermutlichen Ausgang des Strafverfahrens oder den Wert eines Beweismittels in einer Weise erörtert, die geeignet ist, den Ausgang des Strafverfahrens zu beeinflussen, ist vom Gericht mit Geldstrafe bis zu 180 Tagessätzen zu bestrafen.' Zie over deze bepaling EHRM 29 augustus 1997, appl.no. 22714/93 (*Worm v. Austria*) en par. 3.7.3.

54 Zie daarover een Oostenrijkse dissertatie uit 2000, waarin wordt gesproken van een 'dode letter', Klenk 2000, p. 177-178.

55 Hanusch 1998, p. 223-225. Ook is erop gewezen dat art. 23 Mediengesetz uitsluitend bescherming biedt gedurende de periode tussen het aanhangig maken van de vervolging en de uitspraak in eerste aanleg, zie Klenk 2000, p. 163-164.

lastig te zijn om te achterhalen wie verantwoordelijk is voor het 'lekker' van de vertrouwelijke informatie. Dat hangt uiteraard samen met de bronbescherming van journalisten, een recht waaraan gelet op haar zwaarwegende maatschappelijke functie niet behoort te worden getornd.⁵⁶ Om hier effectiever tegen op te kunnen treden kan een bepaling worden ingevoerd op grond waarvan het strafbaar is gedurende een bepaalde periode te publiceren uit strafdossiers. Zo'n bepaling biedt het voordeel dat niet hoeft te worden vastgesteld hoe de stukken precies bij de media terecht zijn gekomen. Tegelijkertijd is duidelijk dat bij een dergelijke strafbaarstelling ook belangrijke kanttekeningen zijn te plaatsen. Niet alleen rijzen vragen over de afbakening,⁵⁷ reikwijdte⁵⁸ en mogelijke rechtvaardigingsgronden.⁵⁹ Bovendien zal moeten worden gewaakt voor een disbalans tussen openbaar ministerie en verdediging, in die zin dat voorkomen moet worden dat gedurende het vooronderzoek alleen door het openbaar ministerie bekendgemaakte informatie straffeloos kan worden gepubliceerd.⁶⁰ Met de constatering dat een dergelijke strafbepaling mogelijk is, is dus nog niet gezegd dat invoering ook wenselijk is. Hoewel het vanuit het oogpunt van een goede strafrechtspleging van belang is dat niet allerlei informatie over een strafzaak – veelal bovendien onvolledig of gekleurd – in het vooronderzoek op straat komt te liggen, is daarmee nog niet de rechtvaardiging voor een dergelijke toch vrij drastische maatregel gegeven. Juist gelet op de verstreckende gevolgen van de maatregel zal daar immers pas aanleiding toe bestaan wanneer sprake is van daadwerkelijke en met enige regelmaat voorkomende schadelijke gevolgen voor de strafrechtspleging. Hoe

56 Vgl. EHRM 27 maart 1996, appl.no. 17488/90 (Goodwin v. UK), par. 38-39. Zie meer recent de ontstane commotie over enkele gevallen van het af luisteren van journalisten door het openbaar ministerie: 'OM gaat wéér de fout in met onrechtmatig af luisteren journalist', *De Volkskrant*, 5 juli 2018, naar aanleiding waarvan door minister Grapperhaus maatregelen werden aangekondigd.

57 Een algeheel verbod op het publiceren uit strafdossiers zal al snel als een te vergaande maatregel moeten worden aangemerkt. Een beperking, bijvoorbeeld alleen gedurende het vooronderzoek, ligt voor de hand.

58 Wanneer bijvoorbeeld alleen letterlijk citeren maar niet putten uit geheime stukken strafbaar is, kan daarmee de effectiviteit van de regeling worden ondergraven.

59 Een rechtvaardigingsgrond voor gevallen waarin met de publicatie een zwaarwegend maatschappelijk belang is gediend dat moet prevaleren boven het belang van de geheimhouding van strafdossiers, is een mogelijkheid. Zie ook de rechtvaardigingsgrond bij smaad (art. 261 lid 3 Sv, en enigszins vergelijkbaar art. 266 lid 2 Sr en art. 273 lid 2 Sr). Meer in het algemeen wordt bij de beoordeling van uitingsdelicten betekenis toegekend aan de vraag of de uitlatingen betrekking hebben op een onderwerp van maatschappelijk belang of zijn gedaan in het kader van een publiek debat, vgl. HR 14 juni 2011, ECLI:NL:HR:2011:BP0287, *NJ* 2011, 504, m.nt. E.J. Dommering; HR 16 juni 2009, ECLI:NL:HR:2009:BG7750, *NJ* 2009, 379, m.nt. E.J. Dommering, en recenter HR 10 april 2018, ECLI:NL:HR:2018:539 en ECLI:NL:HR:2018:541, *NJ* 2018, 282 en 283, m.nt. E.J. Dommering.

60 Het ligt, gelet op het belang van publieksvoorlichting, immers niet voor de hand dat de strafbepaling alle berichtgeving gedurende het vooronderzoek zal verbieden. Dat brengt mee dat in ieder geval het openbaar ministerie bevoegd zal (moeten) blijven bepaalde informatie naar buiten te brengen.

ingrijpend de gevolgen van een mediaproces ook voor met name de direct betrokkenen kunnen zijn, van een zodanig zorgelijke situatie kan vooralsnog niet worden gesproken. Een minder ingrijpend alternatief bestaat uit nadere regulering in journalistieke richtlijnen. Hoewel daaraan eveneens belangrijke nadelen kleven – onder meer het feit dat de kring van geadresseerden beperkt is (dat wringt met name gelet op het gebruik van sociale media) en de Raad voor de Journalistiek in zijn huidige vorm geen handhavingsmogelijkheden kent – is dit een mogelijkheid die wellicht nadere exploratie verdient.⁶¹

7.3.4.2 *Sub judice-regel voor politici*

De wijze waarop en mate waarin politici zich over de rechtspleging in het algemeen en concrete strafzaken in het bijzonder uitlaten is in Nederland feitelijk niet gereguleerd, anders dan dat zij zich daarbij niet aan strafbare belediging mogen bezondigen. Verder bepalen de in artikel 6 EVRM neergelegde beginselen, in het bijzonder de onschuldpresumptie en de rechterlijke onafhankelijkheid, de grenzen van wat toelaatbaar is. De uitingsvrijheid van politici wordt niet beperkt door een algemeen aanvaarde *sub judice*-regel. Voor zover politici zich onthouden van commentaar over lopende rechtszaken is dat uitsluitend een gewoonte- of fatsoensregel, die niet erg consequent wordt nageleefd. Het Engelse stelsel van waarborgen is op dit punt uitgebreider dan het Nederlandse. Er is een *sub judice*-regel op grond waarvan parlementariërs zich in beginsel onthouden van uitspraken over lopende rechtszaken. De regel is neergelegd in een parlementaire resolutie en kan uitsluitend door het parlement zelf worden gehandhaafd, en dit gebeurt in de praktijk ook. Daarbij moet worden aangetekend dat dit strikt genomen géén onderdeel uitmaakt van de contempt-bepalingen. In feite is de *sub judice*-regel de parlementaire tegenhanger van contempt of court. Dat parlementariërs zich niet uitlaten over lopende rechtszaken wordt van belang geacht om beïnvloeding van een proces te voorkomen, waarbij ook hier het bestaan van een jury van betekenis is. Het dient er echter ook toe om (het vertrouwen in) de onafhankelijkheid van de rechtspraak te waarborgen.

De vrijheid die politici zich in Nederland soms permitteren kan de rechter in een lastig parket brengen. Het kan in concrete zaken aanleiding geven tot verweren over de eerlijkheid van het proces. Ongezouten meningen over de schuld van een verdachte, het bewijs of de (gewenste) straf die publiekelijk door overheidsfunctionarissen worden geventileerd, kunnen immers in strijd komen met de onschuldpresumptie. Uitspraken van politici over lopende zaken kunnen ook de indruk doen ontstaan dat de rechter onder politieke druk staat om tot een bepaalde beslissing te komen en kunnen daarmee afbreuk doen aan de (gepercipieerde) onafhankelijkheid van de rechter. Dat effect doet zich

61 Zie hierna ook par. 8.4.4.

in de eerste plaats voor in een concrete zaak. Bij de *sub judice*-regel gaat het immers juist om uitlatingen over lopende zaken. Maar wanneer veelvuldig kritiek wordt geuit op bepaalde aspecten van de rechtspleging (bijvoorbeeld te lage straffen) kan dat ook meer in algemene zin negatief doorwerken, doordat daarmee bijvoorbeeld afbreuk wordt gedaan aan het vertrouwen in en het gezag van de rechtspraak in het algemeen. In de meeste gevallen kan de rechter de gewraakte uitlatingen slechts bij uitspraak afkeuren en eventueel verdisconteren in de strafmaat. De mogelijke schade in de voorliggende zaak – en eventueel meer in het algemeen – kan daarmee niet ongedaan worden gemaakt. Vanuit het perspectief van de strafrechtspleging valt dus veel te zeggen voor een grote(re) terughoudendheid van politici over lopende zaken, en kan met recht worden gepleit voor een aanscherping van de *sub judice*-regel naar Engels voorbeeld. Het voorschrift kan worden neergelegd in het Reglement van Orde van de Eerste en Tweede Kamer, waarbij het parlement zelf toeziet op de naleving ervan.

Daar kan tegen in worden gebracht dat een algeheel verbod op het doen van dergelijke uitlatingen door politici slecht in de huidige tijdgeest past en bovendien een wel erg ingrijpende inbreuk maakt op de vrijheid van meningsuiting. Vanuit staatsrechtelijk perspectief is er bovendien ook het nodige te zeggen vóór vrije meningsuiting over (lopende) zaken.⁶² Daarbij komt dat de haalbaarheid van invoering en naleving van een striktere *sub judice*-regel valt of staat met de bereidheid van politici om deze regel te respecteren. De huidige politieke werkelijkheid laat evenwel weinig ruimte voor beperking van de mogelijkheid te zeggen wat men denkt en goeddunkt en wat electoraal van belang kan zijn. Bovendien zal de handhaving van de regel zich beperken tot hetgeen in het parlementair debat aan de orde komt. In een tijd waarin politici zich ook nadrukkelijk via traditionele en sociale media laten gelden valt de effectiviteit van zo'n regel, wanneer er geen bereidheid is deze ook buiten het parlement na te leven, dus zeer te betwijfelen. Die praktische realiteit maakt echter nog niet dat er geen goede redenen zijn om te pleiten voor aanscherping van de *sub judice*-regel. Daarbij kan ook worden gewezen op bredere en meer internationale ontwikkelingen. Zo zijn er de laatste jaren zorgen over de aantasting van de onafhankelijke positie van de rechter in landen zoals Polen, Hongarije en Turkije.⁶³ Door de Nederlandse Raad voor

62 Zo heeft Voermans meermaals bepleit dat er niets mis mee is wanneer politici zich uitlaten over lopende rechtszaken. Hij wijst daarbij in het bijzonder op ons systeem van '*checks and balances*', waarbij niet past dat staatsmachten zich strikt afzijdig van elkaar moeten houden. Zie Voermans 2012, p. 244-245; zie ook Voermans 2009, p. 90-91 en in dezelfde zin Hoekstra 2017. Daarbij is ook van belang dat de Nederlandse constitutionele context wezenlijk afwijkt van het Engelse stelsel met zijn sterk soevereine positie van het parlement.

63 De European Network of Councils of the Judiciary (ENCJ) heeft daarover al meermaals haar zorgen uitgesproken, zie bijv. 'Opinion of the ENCJ Executive Board on the adoption of the amendments to the law on the Krajowa Rada Sądownictwa of Poland', ENCJ Executive Board, 5 December 2017.

de rechtspraak wordt met een verwijzing naar deze ontwikkelingen gepleit voor versterking van de weerbaarheid van de rechtsstaat en worden de wetgevende, uitvoerende en rechtsprekende macht opgeroepen om samen 'meer dan nu pal voor de rechtsstaat [te] gaan staan'.⁶⁴ Volgens voormalig Kamerlid en oud-minister Klaas de Vries zijn rechters zich er onvoldoende van bewust dat 'hun domein verdedigd moet worden tegen landjepik door de andere staatsmachten'.⁶⁵ Het doen van uitlatingen over lopende rechtszaken is een van de wijzen waarop politici zich op het terrein van de rechter begeven. Zonder dat hier dus wordt betoogd dat dit onder alle omstandigheden moet worden verboden, verdient het tegen voorgaande achtergrond wel aanbeveling de verhouding tussen politiek en rechtspraak eens grondig te doordenken.⁶⁶ Bij zo'n herbezinning op het evenwicht van machten is een herwaardering van de *sub judice*-regel minstens het overwegen waard.

7.3.5 Contempt of court en het gezag van de rechtspraak

Bij de analyse van de verschillende instrumenten die de rechter ter beschikking staan, werd geconstateerd dat in het strafprocesrechtelijk stelsel weinig waarborgen zijn ingebakken die primair zijn gericht op de waarborging van het gezag van de rechtspraak. Na de bestudering van contempt of court in Engeland en Wales werd duidelijk dat ook daar het waarborgen van het gezag niet (meer) het voornaamste doel is van het contempt-recht. De afschaffing van het delict van *scandalising the court*, waarmee kon worden opgetreden tegen – kort gezegd – gezagsondermijnende kritiek op de rechtspraak, is daarvan een duidelijke illustratie, hoewel dit delict in andere *common law*-landen nog wel bestaat. In paragraaf 7.3.5.1 zal daarom worden ingegaan op het ontbreken van een *scandalising*-achtige bepaling in Nederland en de vraag in hoeverre op dit punt behoefte bestaat aan aanvullende normering. In de tweede plaats moet worden vastgesteld dat contempt of court, ook zonder het specifieke instrument van *scandalising*, op meer indirecte wijze kan bijdragen aan het gezag van de rechtspraak. Het feit dat de rechter strafrechtelijk kan optreden tegen ordeverstoringen in de zittingszaal, tegen weigerachtige getuigen of plichtsverzuimende juryleden, en het gegeven dat bepaalde uitlatingen over lopende strafzaken strafrechtelijk zijn gesanctioneerd, bevestigen immers de exclusieve autoriteit van de rechter op het terrein van de rechtspraak. In

64 Nieuwjaarstoespraak Frits Bakker, voormalig voorzitter van de Raad voor de Rechtspraak, 11 januari 2018 (gepubliceerd op rechtspraak.nl). Zie ook de voordracht van Frits Bakker op de Internationale Dag voor de rechtspraak op 12 december 2017, 'Hoe weerbaar is de Nederlandse rechtsstaat' (rechtspraak.nl). Zie in dezelfde zin de toespraak van de Voorzitter van de Eerste Kamer, Ankie Broekers-Knol, Nieuwjaarsontvangst Koninklijk Paleis te Amsterdam, 17 januari 2017.

65 De Vries 2017, p. 446.

66 Zie in enigszins andere context ook par. 8.3.3.

paragraaf 7.3.5.2 wordt gezien in hoeverre dergelijke meer indirecte effecten van contempt-achtige bepalingen in Nederland kunnen worden geïdentificeerd, en of een aanvulling van het instrumentarium vanuit dat perspectief wenselijk is.

7.3.5.1 Aanvullende normering met een scandalising-straftbepaling?

Hoewel het ook in Nederland strafbaar is de rechter te beledigen, kennen wij geen afzonderlijke strafbepaling waarmee kan worden opgetreden tegen uitlatingen die het gezag van de rechtspraak ondermijnen, zoals de *scandalising*-variant van contempt of court. Straftbaarheid op grond van *scandalising* ontstaat wanneer de kritiek zodanig is dat daarmee ernstig afbreuk wordt gedaan aan het gezag van de rechtspraak, ook los van een lopende rechtszaak. In Nederland kan daarentegen pas strafrechtelijk worden opgetreden wanneer de eer of goede naam van een rechter wordt aangetast. Dat verschil in normering is echter, in ieder geval ten aanzien van Engeland en Wales, verdwenen met de afschaffing van *scandalising*. Er zijn niettemin twee redenen om aan deze bepaling toch enige aandacht te besteden. In de eerste plaats bestaat *scandalising* nog wel in andere *common law*-landen. Hoewel ook in sommige van die landen wordt gediscussieerd over de afschaffing ervan, is veelal de opvatting dat daarvoor dan een gewone strafbepaling in de plaats moet komen.⁶⁷ Ook in Engeland en Wales is de vraag gesteld of de afschaffing van *scandalising* zonder invoering van een alternatieve bepaling, wel zo verstandig was.⁶⁸ Ten tweede, en meest belangrijk, wordt juist de vermeende ondermijning van het gezag van de rechtspraak vaak genoemd als reden voor het invoeren van contempt. Er wordt veelvuldig gesignaleerd dat het gezag van de rechtspraak onder druk staat en er is veel aandacht voor de wijze waarop het vertrouwen van ook de kritische en mondige burger kan worden behouden. Contempt of court zou in tijden waarin de rechtspraak van alle kanten aan (ook) ongefundeerde kritiek wordt blootgesteld, een middel kunnen zijn om het gezag van de rechtspraak te versterken.⁶⁹ In dat licht verdient de vraag of de autoriteit van de rechter met een op *scandalising* geïnspireerde strafbepaling zou moeten worden versterkt, nadere bespreking.

Vooropgesteld kan worden dat de invoering van zo'n strafbaarstelling ook in de context van het Nederlandse rechtstelsel op zichzelf een mogelijkheid is. Dergelijke bepalingen zijn in sommige *civil law*-landen al te vinden, bijvoorbeeld in Frankrijk. Daar is het strafbaar om minachting (*outrage*) ten aanzien

67 Zie par. 4.4.3.

68 Miller & Perry 2017, p. vii. Met name het 'enemies of the people'-incident heeft veel stof doen opwaaien, zie ook par. 5.3.2.

69 Zie bijv. 'Vertrouwen in de rechtspraak', voordracht G.J.M. Corstens, uitgesproken 30 augustus 2011 bij de discussiebijeenkomst 'Rechters van deze tijd', georganiseerd door het Montesquieu Instituut (zie rechtspraak.nl).

van een rechter of jurylid ten toon te spreiden, waarmee diens waardigheid of het respect voor zijn functie kan worden aangetast.⁷⁰ Een zodanige strafbepaling is echter behoorlijk vergaand en dient dan ook niet lichtvaardig te worden ingevoerd. Tegen die achtergrond bestaan de nodige bedenkingen.

Allereerst moet worden beoordeeld of sprake is van een noodzaak tot dergelijk ingrijpen.⁷¹ Hoewel de rechtspraak – overigens net als andere instituties – inderdaad aan kritiek wordt blootgesteld, blijft die over het algemeen toch redelijk binnen de perken. In zoverre is de situatie enigszins anders dan bijvoorbeeld in Frankrijk, waar met name de kritiek van politici op de rechtspraak van een ander kaliber is dan doorgaans in Nederland.⁷² Ook ‘Amerikaanse taferelen’ zoals we die kennen sinds het aantreden van Trump, zijn in Nederland (nog) niet aan de orde.⁷³ De uitspraken van Wilders tijdens en rondom zijn strafprocessen komen nog het meest in de buurt, zij het dat die enigszins atypisch zijn omdat Wilders daar niet alleen als politicus maar ook als verdachte betrokken was. Dat betekent dat er op dit moment niet direct een noodzaak tot strafrechtelijke handhaving wordt gezien. Bovendien verdient ook de effectiviteit van een *scandalising*-achtige bepaling aandacht. Daarbij moet worden opgemerkt dat niet ondenkbaar is dat over (de toepassing van) zo’n bepaling ophef kan ontstaan. Het lijkt in dat geval wachten op een volgend proces á la de twee Wilders-zaken, waarbij de kritiek zich zo mogelijk nog directer zal richten op de rechtspraak. Het is dus maar zeer de vraag of zo’n bepaling het gezag van de rechtspraak daadwerkelijk zal versterken, of veeleer het wantrouwen in het instituut rechtspraak – althans bij bepaalde delen van de bevolking – zal aanwakkeren. Een strafbepaling kan wellicht de indruk doen ontstaan dat de rechtspraak zich krampachtig tegen het vrije woord probeert te weren en tracht om met een machtsmiddel critici te mond te snoeren. Dat zal het gezag van de rechtspraak vermoedelijk eerder schaden dan goed doen. In dat verband kan er ten slotte ook niet aan voorbij worden gezien dat de invoering van een dergelijke bepaling een potentieel vergaande inbreuk maakt op andere rechten, in het bijzonder de vrijheid van menings-

70 Zie art. 434-24 van de Franse Code Pénal: L’outrage par paroles, gestes ou menaces, par écrits ou images de toute nature non rendus publics ou par l’envoi d’objets quelconques adressé à un magistrat, un juré ou toute personne siégeant dans une formation juridictionnelle dans l’exercice de ses fonctions ou à l’occasion de cet exercice et tendant à porter atteinte à sa dignité ou au respect dû à la fonction dont il est investi est puni d’un an d’emprisonnement et de 15 000 EUR d’amende.’ Zie ook par. 3.7.5.

71 Conform art. 6 lid 1 van de Aanwijzingen voor de regelgeving.

72 Een voorbeeld is de oproep die presidentskandidaat Fillon deed in maart 2017 te protesteren tegen rechters, die hij ervan beschuldigde zijn campagne te saboteren. Ook Sarkozy liet zich in het verleden meermaals zeer kritisch uit over rechters, zie ‘5 phrases qui expliquent la relation de Sarkozy avec les juges’, *L’Obs*, 14 maart 2014.

73 Te denken valt aan de opmerkingen van Trump naar aanleiding van de beslissingen over de door hem uitgevaardigde inreisverboden en de opmerking dat een rechter een ‘Obama judge’ was. Zie voor een overzicht van veel meer vergelijkbare uitspraken de blog ‘In His Own Words: The President’s Attacks on the Courts’, gepubliceerd op brennancenter.org.

uiting. Juist het belang dat tegenwoordig aan de uitingsvrijheid wordt toegekend is de reden geweest om *scandalising* in Engeland en Wales af te schaffen. Tegen die achtergrond ligt het introduceren van contempt of court in de vorm van een strafbepaling van gezagsondermijnende kritiek dus niet al te zeer voor de hand.

Het voorgaande kan anders komen te liggen wanneer sprake zou zijn van wezenlijke veranderingen in de wijze waarop de rechtspraak wordt bejegend. Wanneer bijvoorbeeld op grotere schaal tegen individuele rechters of de rechtspraak in het algemeen verzet zou worden geboden, of wanneer de rechtspraak onder vuur zou worden genomen op een wijze die voornamelijk is gericht op het beschadigen of in diskrediet brengen ervan. Dat kan met name problematisch zijn wanneer deze kritiek niet zozeer door individuele burgers wordt geuit, maar afkomstig is van bijvoorbeeld politieke leiders. Te denken valt aan ontwikkelingen zoals zich thans in Polen en Hongarije voordoen. Mede vanwege de relatieve onmogelijkheid van rechters om zich tegen dergelijke aanvallen te verdedigen, zou er onder dergelijke omstandigheden aanleiding kunnen zijn om na te denken over aanvullende (strafrechtelijke) bescherming.

7.3.5.2 *Betekenis van contempt-achtige instrumenten voor het gezag van de rechtspraak*

Ook zonder het specifiek op ondermijnende kritiek gerichte instrument van *scandalising* kan contempt of court op meer indirecte wijze bijdragen aan het gezag van de rechtspraak. Dat geldt ook voor de Nederlandse contempt-achtige instrumenten. Bevoegdheden zoals de mogelijkheid om op te treden tegen ordeverstoorers, om getuigen of verdachten te laten medebrengen of een proces-verbaal van meened te laten opmaken, onderstrepen immers de autoriteit van de rechter. Dat geldt evenzeer voor de hiervoor genoemde onderdelen waarop een aanvulling van het instrumentarium wenselijk is. Zo is denkbaar dat een *sub judice*-regel op grond waarvan politici zich terughoudender opstellen als het gaat om het becommentariëren van lopende zaken, een positief effect zal hebben op het gezag van de rechtspraak. Hetzelfde geldt bijvoorbeeld voor de mogelijkheid om consequenties te verbinden aan het nalaten rechterlijke opdrachten uit te voeren door het openbaar ministerie.

Om de betekenis van dergelijke effecten voor het gezag van de rechtspraak te kunnen duiden kan het verhelderend zijn om terug te grijpen op het onderscheid tussen de normatieve en empirische aspecten van gezag. In dit proefschrift is, net als in veel hedendaagse benaderingen van gezag, aangenomen dat beide aspecten zijn vereist om te kunnen spreken van legitieme gezagsuitoefening.⁷⁴ Voor zover contempt of court al is gericht op het waarborgen van het gezag van de rechtspraak, richt het zich vooral op de normatieve aspecten

74 Zie vooral par. 3.5.1.3.

en niet (rechtstreeks) op de empirische kanten daarvan. Het stelt de rechter immers in staat om recht te spreken in overeenstemming met de rechtsstatelijke waarden van onpartijdigheid, onafhankelijkheid en in overeenstemming met de waarheid en (andere) eerlijk-procesbeginselen van artikel 6 EVRM. Het is niet in de eerste plaats bedoeld om het vertrouwen van het publiek in de rechtspraak te waarborgen, met andere woorden om gezag vanuit empirisch gezichtspunt te verstevigen. Voor zover contempt dus bijdraagt aan het gezag van de rechter ziet dat vooral op gezag in normatieve zin. In het verlengde daarvan is van belang dat contempt of court een instrument is dat alleen in de context van een concrete rechtszaak kan worden ingezet.⁷⁵ Het is dus niet bedoeld of geschikt om in algemene zin het gezag van de rechtspraak te waarborgen, hoewel het gebruik van contempt in een concrete zaak wel een breder effect kan hebben en ook in meer algemene zin aan het gezag van de rechtspraak kan bijdragen, in het bijzonder wanneer de betreffende zaak kan rekenen op veel publieke belangstelling. In zoverre moet dus een onderscheid worden gemaakt tussen de betekenis van contempt voor het gezag van de individuele rechter in een concrete zaak, en voor het gezag van de rechtspraak in het algemeen.

Tegen die achtergrond kan over de meerwaarde van contempt-achtige instrumenten voor het gezag van de Nederlandse rechter het volgende worden geconstateerd. In de eerste plaats ziet de problematisering van het gezag niet zozeer op de normatieve aspecten maar vooral op de empirische beleving ervan: het onbehagen, het cynisme en de kritische, wantrouwende houding van de burger. Een voornamelijk op het normatief gezag gericht instrument als contempt of court is dus niet het meest voor de hand liggende antwoord op het vooral in empirisch opzicht tanende gezag.⁷⁶ Ten tweede lijkt de problematisering van het 'tanende gezag' in Nederland vooral betrekking te hebben op de rechtspraak in het algemeen. De 'gezagscrisis' treft met andere woorden vooral de rechtspraak als institutie, niet zozeer de individuele rechter die in een concrete strafzaak rechtspreekt. Zo blijkt uit onderzoek dat het vertrouwen in de rechtspraak sterk samenhangt met vertrouwen in andere instituties, en factoren als politiek cynisme en een negatief toekomstbeeld.⁷⁷ Bovendien bestaat niet de indruk dat in de rechtszalen en in de context van een concreet proces een structureel gebrek aan gezag of respect voor het rechterlijk ambt bestaat. Met andere woorden, de vermeende aantasting of afkalving van het gezag van de rechter speelt zich niet in de eerste plaats af op het niveau van de individuele rechter in het kader van een concrete strafzaak, maar meer op het niveau van de rechtspraak als institutie. Het zijn juist

75 Dat geldt alleen niet voor *scandalising*, zoals ook in de vorige paragraaf aan de orde kwam.

76 Dat de vraag of überhaupt sprake is van 'tanend gezag' niet eenvoudig te beantwoorden is kwam uitgebreider aan de orde in par. 2.2. In ieder geval kan worden geconstateerd dat het gezag minder vanzelfsprekend is geworden.

77 Dekker & Van der Meer 2007, p. 32-34, zie ook Buruma 2011, p. 17-18 en verder par. 2.2.

die instituties, 'het systeem', waarin bij (delen van) de bevolking een gebrek aan vertrouwen bestaat.⁷⁸ Dit onderscheid is vanzelfsprekend niet hard of absoluut. Ook op individuele rechters of de uitkomst van een specifieke zaak wordt commentaar geleverd, en het zijn vaak juist concrete incidenten die worden aangegrepen om het functioneren van de hele rechtspraak te kritiseren. Het is dan ook aannemelijk dat rechtspraak in individuele zaken effect heeft op het gezag van de rechtspraak in het algemeen, hoewel in wetenschappelijk onderzoek geen duidelijk verband is gevonden tussen bijvoorbeeld gerechtelijke dwalingen en het vertrouwen in de rechtspraak.⁷⁹ In de literatuur wordt niettemin vaak aangenomen dat van 'schandalen' zoals gerechtelijke dwalingen en geruchtmakende zaken als het Wildersproces, wel degelijk invloed uitgaat op de publieke opinie over de rechtspraak in het algemeen.⁸⁰ Wat daar ook van zij, aannemelijk is dat het vermeende legitimitietsgebrek van de rechtspraak maar gedeeltelijk wordt verklaard door misstanden en dwalingen.

Het voorgaande maakt duidelijk dat een instrument dat er primair op is gericht de individuele rechter in een lopend proces in staat te stellen de goede rechtsgang te bewaken, naar zijn aard niet snel geschikt zal zijn het gezag van de rechtspraak in algemene zin te versterken. Er is dus in grote lijnen sprake van ongelijkheid tussen het doel (het waarborgen van een eerlijk en ordelijk proces) en het toepassingsbereik (een concrete rechtszaak) van contempt of court, ten opzichte van het vermeende probleem waarvoor het een oplossing zou moeten bieden: het afkalvend gezag van de rechtspraak in het algemeen. Wel kan de toepassing van contempt of court – of de Nederlandse varianten die daarmee gelijkenis vertonen – van betekenis zijn voor verwickelingen die rechtstreeks raken aan het gezag van de individuele rechter in een concrete zaak: door bijvoorbeeld een ordeverstoorder de zittingszaal uit te zetten etaleert de rechter zijn gezag. Het feit dat getuigen verplicht zijn te verschijnen en naar waarheid te verklaren en de strafbepalingen van het niet-naleven van rechterlijke uitspraken dragen eveneens bij aan de autoriteit van de rechter, ook in meer algemene zin. Dergelijk optreden in alledaagse zaken, die zich doorgaans niet in de bijzondere belangstelling van de samenleving mogen verheugen, zal op institutioneel niveau naar verwachting echter minder effect sorteren. In ieder geval valt niet te verwachten dat daarmee het – bij delen van de bevolking

78 Schmeets 2017, p. 21-25; Keijser & Elffers 2007, p. 124.

79 Dekker & Van der Meer 2007, p. 41-47.

80 Zie bijv. Hertogh 2012, p. 147-150; Buruma 2011, p. 9-15. Een ander aspect dat een negatieve invloed op de legitimiteit van de rechtspraak zou hebben, is de zogenoemde punitiviteitskloof (het gegeven dat rechters lager straffen dan burgers wenselijk vinden). Uit onderzoek van De Keijser en Elffers kan echter worden afgeleid dat het feit dat rechters lager straffen, geen significant effect heeft op het vertrouwen van de burgers in de rechtspraak, zie De Keijser & Elffers 2007, p. 122-127. Dat gegeven past bij de niet-eenduidige bevindingen over het vertrouwen in de rechtspraak, waar zowel een 'legitimitietscrisis' wordt gezien als een stabiel vertrouwen in de rechtspraak, zie daarover par. 2.2. Zie over de invloed van de publieke opinie op de strafrechtspleging Noyon 2017b, p. 528-535, die onder meer ingaat op de zaak Anne Faber.

bestaande – wantrouwen jegens de rechtspraak wordt weggenomen. In zoverre lijkt de betekenis van contempt of court of daarop gelijkende instrumenten voor het gezag van de rechtspraak relatief beperkt.

7.4 CONCLUSIE

In dit hoofdstuk is onderzocht welke betekenis contempt of court of een daarop gelijkend instrument kan hebben voor de waarborging van een goede strafrechtspleging in Nederland. Geconstateerd is dat contempt of court zich vanwege zijn specifieke kenmerken en verbondenheid met het Angelsaksische rechtssysteem niet goed leent voor eenvoudige implementatie in de Nederlandse rechtsorde. Onder het begrip contempt of court gaat immers een veelheid aan uiteenlopende instrumenten schuil die deels specifiek samenhangen met voor Nederland vreemde aspecten zoals juryrechtspraak. Het is daarom zinvoller gebleken de Nederlandse lacunes als uitgangspunt te nemen en te bezien of bepaalde aspecten van het contempt-recht daarvoor een oplossing kunnen bieden. Alles overziend levert deze analyse een lappendeken op van uiteenlopende aspecten waarop de waarborging van de goede strafrechtspleging valt te bekritisieren. De gemene deler van de in dit hoofdstuk besproken onderwerpen is dat zij stuk voor stuk als een vorm van belemmering van een goede strafrechtspleging kunnen worden beschouwd en daarmee in meer of mindere mate gelijkenis vertonen met de gedragingen die onder contempt of court worden geschaard. Vanwege de grote onderlinge verschillen is echter ook duidelijk dat één oplossing – een generieke strafbepaling gebaseerd op contempt of court – geen soelaas kan bieden. Na vergelijking van de in de Nederlandse context gesignaleerde lacunes en de in de Engelse contempt-regeling voorhanden instrumenten, kan worden geconstateerd dat het Nederlandse stelsel op het niveau van de instrumenten heel aardig is voorzien. Hoewel op enkele punten verbetering mogelijk is, kan over het algemeen niet worden gesproken van een zorgelijke situatie of een ernstig tekort aan middelen. Daarbij is bovendien gebleken dat in sommige gevallen aan de mogelijke ‘oplossing’ zo veel haken en ogen zitten dat, alles afwegende, de huidige regeling zo slecht nog niet is. Op enkele punten zijn wel aanvullende waarborgen aan te bevelen. Zo kan een aanvullende bepaling in het Wetboek van Strafvordering worden opgenomen voor de situatie dat het openbaar ministerie opdrachten van de rechter niet uitvoert. Verder wordt een ruimere mogelijkheid voor de rechter om evident onredelijke vervolgingsbeslissingen te toetsen aanbevolen. Bovendien verdient een striktere *sub judice*-regel voor politici overweging.

De voorgaande conclusies nemen niet weg dat de strafrechtspleging wel aan uitdagingen wordt blootgesteld, terwijl de hiervoor genoemde mogelijke verbeterpunten geen sluitende oplossing bieden voor alle problemen die in het verleden aanleiding hebben gegeven contempt of court te overwegen. Dat

geldt met name voor zover de invoering van contempt of court is geopperd ter versteviging van het gezag van de rechtspraak. Daarbij is onder meer van belang dat contempt of court een instrument is dat in een concrete procedure kan worden ingezet, terwijl de geproblematiseerde afkalving van het gezag vaak juist op een wat meer abstract niveau speelt. Omdat dit hoofdstuk in het teken stond van een vergelijking tussen de Nederlandse waarborgen en contempt of court op het niveau van de instrumenten, zal hier met deze constatering worden volstaan. In het volgende afsluitende hoofdstuk, waarin de bevindingen van dit onderzoek worden gerecapituleerd, zal het perspectief van contempt of court enigszins worden losgelaten om de in dit onderzoek opgedane inzichten in breder perspectief te kunnen plaatsen.

8 | Conclusie en aanbevelingen

8.1 INLEIDING

In dit onderzoek stond de volgende vraag centraal:

Welke betekenis kan contempt of court hebben voor de waarborging van de goede strafrechtspleging in Nederland?

Deze hoofdvraag omvat een viertal aspecten:

1. Wat moet worden verstaan onder de 'goede strafrechtspleging' die met contempt of court wordt gewaarborgd?
2. Wat houdt contempt of court in, hoe functioneert het en wat zijn de beperkingen ervan?
3. Met welke op contempt of court gelijkende instrumenten wordt de goede strafrechtspleging in Nederland gewaarborgd, en welke lacunes kunnen daarin worden gesignaleerd?
4. Kan contempt of court of een daarop gelijkend instrument een bijdrage leveren aan de waarborging van de goede strafrechtspleging in Nederland en zo ja, op welke wijze?

In hoofdstuk 3 is uiteengezet welke rechten en beginselen bepalen wat onder een goede strafrechtspleging wordt verstaan. De inhoud, betekenis en beperkingen van contempt of court zijn in hoofdstuk 4 en 5 aan de orde gekomen, waarbij in het bijzonder is onderzocht hoe dit instrument in het rechtsstelsel van Engeland en Wales functioneert. Het antwoord op de in het derde aspect besloten liggende vraag is te vinden in hoofdstuk 6, waar is uiteengezet met welke contempt-achtige instrumenten de goede strafrechtspleging in Nederland is gewaarborgd. In hoofdstuk 7 zijn de resultaten geanalyseerd om de vierde deelvraag te kunnen beantwoorden.

In dit hoofdstuk worden de belangrijkste bevindingen uit het onderzoek gerecapituleerd. Paragraaf 8.2 bevat een korte samenvatting van de belangrijkste resultaten van het onderzoek. In paragraaf 8.3 worden de bevindingen in breder perspectief geplaatst, waarna in paragraaf 8.4 enkele aanbevelingen worden weergegeven. Het hoofdstuk wordt afgesloten met een korte slotbeschouwing in paragraaf 8.5.

8.2 ONDERZOEKSBEVINDINGEN

Contempt of court strekt ertoe de *due administration of justice* mogelijk te maken, hetgeen in dit onderzoek is vertaald als een goede strafrechtspleging. De onder dit begrip schuilgaande belangen en beginselen zijn onderverdeeld in vier componenten, te weten rechtsbescherming, waarheidsvinding, gezag en efficiëntie. Deze belangen bevinden zich in een complex krachtenveld waarin zij elkaar aanvullen maar soms ook botsen, waarbij zij onderling of tegen andere belangen moeten worden afgewogen. Daarbij is vooral de vrijheid van meningsuiting van belang, die in dit kader als 'tegenkracht' is aangemerkt.

In de Angelsaksische rechtsstelsels vervult contempt of court de rol van waarborg voor een goede rechtspleging. Het instrument heeft zich door de eeuwen heen ontwikkeld als middel om op te treden tegen een groot scala aan gedragingen waarmee de goede rechtspleging kan worden verstoord of belemmerd. Het wordt gezien als een inherente bevoegdheid die voorondersteld wordt bij rechtsprekende organen en die noodzakelijk is voor hun goede functioneren. Bij de bestudering van contempt of court heeft het recht van Engeland en Wales centraal gestaan. Gebleken is dat contempt of court daar nog altijd fungeert als een belangrijke (zij het niet de enige) waarborg voor een goede procesgang. Met de grote variëteit aan gedragingen die onder contempt of court kan worden geschaard, is het mogelijk bestraffend op te treden tegen een bont geschakeerde verzameling van gedragingen waarmee een goed verloop van de zitting wordt verstoord (*contempt in the face of the court*), maar ook tegen uitlatingen of publicaties waarvan een substantieel risico op ernstige beïnvloeding of belemmering van een lopende procedure uitgaat (*contempt by publication*). Contempt of court is bovendien een krachtig instrument omdat het van oudsher door de rechter onmiddellijk en op eigen initiatief kan worden toegepast, hoewel de vervolging tegenwoordig vaak plaatsvindt in een afzonderlijke procedure ten overstaan van een ander gerecht. Vanwege het gegeven dat contempt of court een inbreuk maakt op de uitingsvrijheid, wordt de toepassing ervan tegenwoordig vooral gerechtvaardigd geacht ter waarborging van een eerlijk proces en een ordelijke procesgang, en niet om de rechtspraak tegen kritiek te behoeden.

Bij de bestudering van de Nederlandse functionele equivalenten van contempt of court is gebleken dat sprake is van een gedifferentieerd stelsel van strafrechtelijke, strafvorderlijke en tuchtrechtelijke instrumenten, waarvan de invulling meestal verder is uitgewerkt in de jurisprudentie en richtlijnen. Het gaat om instrumenten waarmee een ordelijk en correct procesverloop ter zitting kan worden gewaarborgd, waarmee kan worden opgetreden tegen allerhande belemmeringen van de rechterlijke waarheidsvinding en waarmee de niet-naleving van rechterlijke beslissingen al dan niet strafrechtelijk kan worden gehandhaafd. Verder is in kaart gebracht hoe de rechter kan omgaan met vermeend 'misbruik' van procesrecht, en op welke wijze de publiciteit en openbaarmaking van informatie over strafzaken is genormeerd. Bij het

opmaken van de balans is geconstateerd dat het totaal aan voorzieningen optelt tot een weliswaar divers maar tamelijk hoogte adequaat stelsel van waarborgen. Toch is een vijftal aspecten geïdentificeerd waar het systeem niet voorziet in duidelijke handhavingsmogelijkheden, of waar deze in vergelijking met contempt of court beperkt zijn:

1. Een aanzienlijk deel van de instrumenten kan de strafrechter niet geheel naar eigen inzicht inzetten, hij heeft geen eigen punitieve bevoegdheid en is voor de toepassing van het straf- en tuchtrecht afhankelijk van andere instituties.
2. De strafrechter heeft geen algemene bevoegdheid om de nakoming van zijn uitspraken of opdrachten af te dwingen. Dit wordt deels ondervangen door specifieke strafbepalingen, maar deze bieden geen oplossing voor de situatie dat het openbaar ministerie een rechterlijke opdracht niet uitvoert.
3. Er bestaat geen helder omliggende bevoegdheid waarmee kan worden gereageerd op zogenaamd misbruik van procesrecht. Hoewel de rechter ook zonder zo'n bevoegdheid in veel gevallen redelijk uit de voeten blijkt te kunnen, zijn in ieder geval de mogelijkheden van het toetsen van evident onredelijke vervolgingsbeslissingen zeer beperkt, terwijl ook op 'misbruik' door de verdediging en misbruik van wraking niet altijd adequaat kan worden gereageerd.
4. De publiciteit rondom strafzaken is maar gedeeltelijk gereguleerd. Hoewel de strafbepalingen van belediging, smaad en laster de ondergrens bepalen van wat aan uitlatingen toelaatbaar is, zijn er niet of nauwelijks mogelijkheden de (media)berichtgeving in (geruchtmakende) zaken te reguleren of beperken.
5. Van enigszins andere orde is tot slot de constatering dat de onderzochte instrumenten veelal niet primair zijn gericht op waarborging van het gezag van de strafrechtspraak.

Om tot een antwoord op de centrale onderzoeksvraag te komen is voor elk van deze lacunes onderzocht of een op contempt of court geïnspireerde bepaling een meerwaarde zou kunnen hebben. Daarbij is allereerst geconstateerd dat contempt of court een instrument is dat zich niet goed leent voor eenvoudige implementatie in de Nederlandse rechtsorde, mede vanwege het feit dat het begrip een verzamelterm is voor een veelheid aan uiteenlopende instrumenten, die deels specifiek samenhangen met voor Nederland vreemde aspecten zoals juryrechtspraak. Vanwege de veelvormigheid van contempt of court is een discussie over de meerwaarde ervan bovendien slechts zinvol wanneer die wordt geconcretiseerd en toegespitst op de problemen waarvoor het instrument een oplossing zou moeten bieden.

Bij nadere beschouwing bleken sommige van de geconstateerde lacunes niet zodanig problematisch dat daarvoor aanvullende normering noodzakelijk is. Dat geldt in ieder geval voor het eerste van de genoemde aspecten: hoewel

de rechter niet zelf punitief kan optreden bij ordeverstoringen, is voorzien in zoveel andere instrumenten dat niet van een gebrek aan waarborgen kan worden gesproken. Daarbij geldt dat de reeds bestaande waarborgen met het oog op een eerlijke procesvoering de voorkeur verdienen, nu punitief optreden van de rechter in zijn 'eigen zaak' niet onproblematisch is. Wat betreft het gebrek aan regulering van de publiciteit rondom strafzaken geldt dat dit weliswaar in concrete zaken problematisch kan zijn, maar dat de mogelijke oplossingen veelal zo ingrijpend zijn dat de nadelen daarvan niet opwegen tegen de mogelijke voordelen. Ten aanzien van de laatste lacune, het gebrek aan instrumenten die zich op het gezag richten, kan worden vastgesteld dat in ieder geval aanvullende strafrechtelijke normering niet in de rede ligt. Daarbij is van belang dat niet zozeer sprake lijkt te zijn van een gezagsprobleem in de rechtszaal, maar veeleer van een breder ongenoegen en wantrouwen dat zich niet alleen richt op de rechtspraak maar ook op andere instituties.

Ten aanzien van de overige geïdentificeerde lacunes zijn aanvullende waarborgen voorgesteld. Hoewel ook hier een algemene contempt-bevoegdheid niet de oplossing blijkt, zijn er – met contempt of court en de daarmee samenhangende instrumenten als inspiratiebron – wel meer in de eigen rechtscultuur passende instrumenten te bedenken die een belangrijke bijdrage kunnen leveren aan de waarborging van een goede strafrechtspleging. In verband met de tweede gesignaleerde lacune, in het bijzonder het gebrek aan mogelijkheden om op te treden tegen niet-naleving van rechterlijke opdrachten door het openbaar ministerie, is het van belang dat de rechter de mogelijkheid krijgt om aan een weigering tot het uitvoeren van een opdracht consequenties te verbinden. Hoewel niet van een structureel probleem kan worden gesproken, kan zo'n weigering vanuit het perspectief van een goede strafrechtspleging dermate problematisch zijn dat op zijn minst een mogelijkheid tot ingrijpen moet bestaan. Het (verwijtbaar) niet-uitvoeren van rechterlijke uitspraken kan immers negatieve gevolgen hebben voor de waarheidsvinding en het recht op een eerlijk proces, terwijl ook het gezag van de rechtspraak danig onder druk kan komen te staan wanneer de rechter onmachtig is om op te treden tegen niet-naleving van zijn bevelen. Ten aanzien van de derde lacune, het ontbreken van een instrument om misbruik van procesrecht te pareren, geldt dat de rechter in de praktijk heel behoorlijk met de wel ter beschikking staande middelen uit de voeten kan. Wel kan worden overwogen de mogelijkheden te verruimen om (evident onredelijke) vervolgingsbeslissingen te toetsen. Waar het gaat om misbruik van procesrecht door de verdediging en misbruik van wraking bestaat thans niet direct een noodzaak tot ingrijpen, maar zou op enig moment de behoefte kunnen ontstaan de mogelijkheden te onderzoeken om in bepaalde gevallen een vorm van proceskostenveroordeling in te voeren. Voor het reguleringsgebrek van de publiciteit rondom strafzaken, aangeduid als de vierde lacune, zijn zoals hiervoor al gezegd de beschikbare middelen vaak erger dan de kwaal. Wel zou een parlementaire *sub judice*-regel, op grond waarvan politici zich in beginsel onthouden van uitspraken over lopende

rechtszaken, vanuit het perspectief van de goede strafrechtspleging een meerwaarde kunnen hebben.

Alles overziend kan worden geconstateerd dat het Nederlandse instrumentarium ter waarborging van een goede strafrechtspleging behoorlijk adequaat te noemen is, hoewel op de hiervoor genoemde punten wel verbetering mogelijk is. Tegelijkertijd is duidelijk dat de rechtspraak zich met uitdagingen geconfronteerd ziet waarvoor de voorgestelde verbeterpunten niet of maar zeer ten dele betekenis kunnen hebben. Omdat deze uitdagingen de vraag naar de toereikendheid van het aan de strafrechter ter beschikking staande instrumentarium veelal overstijgen, worden de bevindingen uit dit onderzoek in de hiernavolgende paragraaf in breder perspectief geplaatst en worden enkele discussierichtingen besproken die hierbij van belang kunnen zijn.

8.3 BEVINDINGEN IN BREDER PERSPECTIEF

Uit de hiervoor besproken en vooral in hoofdstuk 7 uitgewerkte bevindingen kan één overkoepelend thema worden afgeleid dat als een rode draad door het geheel heenloopt: een streven om de positie van de rechter en zijn controle over het strafproces te versterken. Dat streven komt bijvoorbeeld duidelijk tot uitdrukking in het voorstel om de rechter een ruimere bevoegdheid te geven vervolgingsbeslissingen te toetsen. Hetzelfde geldt voor de bepleite bevoegdheid om het openbaar ministerie niet-ontvankelijk te verklaren wanneer opdrachten van de rechter niet worden uitgevoerd. Ook een *sub judice*-regel voor politici draagt bij aan een stevigere positie van de rechter, nu daarmee zijn exclusieve autoriteit over lopende rechtszaken wordt onderstreept. Tegelijk is duidelijk dat die sterkere positie van de rechter niet alleen met contempt-achtige instrumenten kan en behoort te worden gewaarborgd. In de literatuur en praktijk zijn ook, veelal in wat andere context, discussies gevoerd die in dat licht zinvolle inzichten opleveren. Om de bevindingen uit dit onderzoek in breder perspectief te kunnen plaatsen wordt hierna op drie van deze thema's ingegaan.

8.3.1 Herwaardering van de centrale rol van de strafrechter

In uiteenlopende contexten is gesignaleerd dat de strafrechter veel minder dan vroeger een centrale figuur is in de afdoening van strafzaken. Die ontwikkeling is zowel zichtbaar bij de kleinere zaken, die in de ZSM-praktijk veelal met een strafbeschikking worden afgedaan, als bij grotere (fraude)zaken waarin hoge transacties worden gesloten.¹ Voor de behandeling van de zogenaamde

1 Zie uitgebreider het themanummer van Justitiële Verkenningen, 'Rechter in de marge', 2018, nr. 4.

doorsnee zaken die wel aan de rechter worden voorgelegd is niet zelden (te) weinig tijd ingeruimd. In de context van de toetsing van de voorlopige hechtenis werd al de vergelijking met een 'koekjesfabriek' gemaakt.² In het ontwerp van het nieuwe Wetboek van Strafvordering is bovendien een accentverschuiving te zien van het eindonderzoek naar het vooronderzoek. Als die plannen doorgang vinden zal het zwaartepunt van het proces nog meer dan nu in het niet-openbare vooronderzoek komen te liggen. De rol van de (zittings)rechter bij de afhandeling van zaken wordt daarmee in ieder geval voor het publiek minder zichtbaar. Het kan de indruk doen postvatten dat de rechter bij de afhandeling van strafzaken gewoon één van de schakels in de keten is, een beeld dat nog wordt versterkt door de rechterlijke macht te duiden als een van de 'ketenpartners'. Van verschillende zijden en in uiteenlopende contexten is gewezen op de mogelijke risico's en nadelen van het 'buitenspel' zetten van de rechter, en is gepleit voor het niet verder laten afkalven van de rol van de rechter dan wel voor het verstevigen van zijn positie. Zo is in de context van de buitengerechtelijke afdoening onder meer gewezen op het risico dat de normbevestigende rol van de rechter ten dele verloren gaat.³ Toegespitst op de rol van de zittingsrechter hebben Dubelaar en Ten Voorde gepleit voor een duidelijker positionering van de actieve rechter, die niet alleen acteert omdat openbaar ministerie en verdediging hem daartoe bewegen. Dat zou kunnen gebeuren door de 'regierol' van de rechter zodanig in te vullen dat niet alleen het bewaken van de efficiëntie maar ook het waarborgen van waarheidsvinding en rechtsbescherming meer dan in de thans voorliggende plannen centraal komt te staan.⁴ Vellinga heeft er in zijn boek over de ambtshalve bevoegdheden van de rechter, mede met het oog op het waarborgen van het gezag van de rechtspraak, voor gepleit om vaker ambtshalve in te grijpen.⁵ De meermaals opgeworpen mogelijkheid van uitbreiding van de rechterlijke toetsingsmogelijkheden van de vervolgingsbeslissing kan eveneens een middel zijn waarop de centrale rol van de rechter duidelijker tot uitdrukking komt.⁶

Ook vanuit het perspectief van contempt of court is een herwaardering van de centrale rol van de rechter aan te bevelen. Een duidelijker positionering van de beslissende rol van de rechter en zijn exclusieve autoriteit op het gebied

2 Janssen, Van den Emster & Trotman 2013.

3 Crijns & Kool 2017, p. 314-320 en 339-342 en over de strafbeschikkingspraktijk van het OM de rapporten 'Beschikt en gewogen' en 'Beproefd verzet' van de procureur-generaal bij de Hoge Raad in het kader van het in art. 122 lid 1 Wet RO bedoelde toezicht: Knigge & Ellemeest 2014 resp. Knigge & Peters 2017.

4 Dubelaar & Ten Voorde 2016, p. 10-11.

5 Vellinga 2015, p. 139-141.

6 Zie Buruma 2006 en Buruma 2015, die in zijn pleidooi voor uitbreiding van de rechterlijke toetsing van de vervolging ook wijst op kosten, werkdruk en hetgeen voor een verdachte op het spel kan staan. Vgl. ook Crijns & Kool 2017, p. 329-333, die met name ingaan op de uitbreiding van rechterlijke toetsing bij verschillende buitengerechtelijke afdoeningswijzen.

van de rechtspraak, kan immers bijdragen aan de waarborging van de goede strafrechtspleging en in het bijzonder het gezag van de rechtspraak. Aangezien is gebleken dat een instrument als contempt of court daarvoor een minder geschikt middel lijkt, is het van belang dat wordt bezien welke andere, beter in het Nederlandse stelsel passende manieren kunnen worden gevonden. Nu de wetgever bezig is met het moderniseren van het strafvorderlijk stelsel zou het daarom zinvol zijn aandacht te besteden aan de wijze waarop de taak van de strafrechter deels opnieuw kan worden herijkt en zijn centrale rol nadrukkelijker vorm kan krijgen. Het door de minister van Justitie en Veiligheid aangekondigde voornemen een regeling te treffen voor een rechterlijke toets van hoge transacties (de zogenoemde 'megaschikkingen') is daarvan een goed voorbeeld.⁷ Maar ook een ruimere bevoegdheid om de vervolgingsbeslissing van het openbaar ministerie te toetsen kan hiervan zoals gezegd een voorbeeld zijn. Er zijn, kortom, meerdere manieren denkbaar waarop die centrale en leidende rol van de rechter bij het waarborgen van een goede strafrechtspleging kan worden herbevestigd.

8.3.2 De taakinfilling en het zelfbeeld van de strafrechter

Een tweede aspect dat van belang is voor het verstevigen van de positie van de rechtspraak en dat in de literatuur uitgebreid aan de orde is gekomen, is de wijze waarop vanuit de rechtspraak zelf invulling wordt gegeven aan haar taak. Zoals ook in dit onderzoek aan bod is gekomen, is de context waarin de rechter zijn werk moet doen de afgelopen decennia op tal van punten veranderd.⁸ Geconfronteerd met de toegenomen mondigheid van de burger is de rechtspraak veel bewuster bezig met het afleggen van verantwoording aan de samenleving. Onder invloed van de *new public management*-beginselen is bovendien de structuur van de rechterlijke organisatie ingrijpend gewijzigd. Met het outputgerichte financieringssysteem heeft ook het 'klantdenken' haar intrede gedaan. De rechtspraak wordt gedefinieerd in termen van maatschappelijke effectiviteit, de burger moet 'er wat aan hebben'.⁹ Al deze ontwikkelingen hebben ertoe geleid dat het zelfbeeld en de taakopvatting van de rechter is veranderd. Buruma heeft de moderne rechter omschreven als een 'onzekere dienstverlener'. Hij signaleert een zekere 'verlegenheid' bij de rechter, die zich uit:

7 Brief minister Justitie en Veiligheid d.d. 19 december 2018: Beleidsreactie rapport 'Evaluatie Wet OM-afdoening', p. 7-10.

8 Zie hierover vooral hoofdstuk 2.

9 In de woorden van Frits Bakker, voormalig voorzitter van de Raad voor de rechtspraak, aangehaald in Beunders 2018.

'(...) in dienstbaarheid aan de justitiabelen en het publiek, een bereidheid tot het afleggen van verantwoording en een positie in de trias politica die eerder is aan te duiden als die van een rolvaste dan als van een op zichzelf staande medevormgever van de rechtstaat.'¹⁰

In de loop der jaren is dan ook al vaker en niet door de minsten gesteld dat de rechterlijke macht niet moet doorschieten in twijfel over de eigen legitimiteit. Zo meent Corstens dat rechters niet te zeer moeten 'tobben en zuchten over een vermeend afnemend vertrouwen dat nauwelijks hard te maken is, maar met opgeheven hoofd doen waarvoor je staat. En dat is het recht vorm geven.'¹¹ Buruma heeft betoogd dat rechters, in tijden waarin het vertrouwen in instituties en systemen niet vanzelfsprekend is, voldoende vertrouwen in zichzelf moeten hebben om het noodzakelijke gezag te kunnen uitstralen. Gezag moet je niet alleen krijgen, maar ook nemen, aldus Buruma.¹² Ook uit de empirische theorieën over gezag is bekend dat het van belang is dat gezagsdragers hun eigen autoriteit 'legitimeren': zij moeten met andere woorden ook zelf het vertrouwen hebben dat hun gezag gerechtvaardigd is.¹³

In dezelfde context is erop gewezen dat de rechtspraak niet alleen een belangrijke maatschappelijke functie vervult als juridische geschillenbeslechter, maar ook één van de drie staatsmachten is en in dat opzicht een essentiële rechtsbeschermende en machtskritische functie heeft.¹⁴ Als gevolg van die specifieke taak is de rechter een ander soort gezagdrager dan veel andere gezagsdragers: hij is niet gewoon één van de vele publieke dienstverleners en onderscheidt zich in zoverre van gezagsdragers als leraren, artsen of politieagenten. Die constatering is van belang omdat in veel van de moderne opvattingen over gezag wordt benadrukt dat tegenwoordig behoefte bestaat aan interactie, wederkerigheid en aan een vorm van 'communicatief' gezag, waarbij moet worden ingespeeld op de wensen en behoeften van de betrokken burgers. Hoewel dat tot op zekere hoogte ook geldt voor de rechtspraak, moet tegelijkertijd die geheel eigen rol van de rechtspraak niet uit het oog worden verloren. Daarbij komt dat de mede door de rechter te leveren rechtsbescherming er onder meer uit bestaat dat het recht een zekere afstand tussen de overheid en de burger garandeert. Het recht biedt, aldus Cleiren, de mogelijkheid te abstraheren van de alledaagse werkelijkheid en zorgt ervoor dat het individu deels voor de macht van de overheid wordt afgeschermd.¹⁵ De rechtspraak staat dus, per definitie, op afstand van de burger en het behoort dan ook niet tot de taak van de rechter om als een soort 'sociaal werker' maatschappelijke

10 Buruma 2016, p. 49.

11 Corstens 2011, p. 366.

12 Buruma 2011, p. 17 resp. Buruma 2009, p. 2.

13 Vgl. par. 3.5.1.2.

14 Vgl. Tjeenk Willink 2014, p. 4; Bovend'Eert 2013, p. 259; zie ook Focué 2006, p. 24-25.

15 Cleiren 1992, p. 16.

problemen op te lossen.¹⁶ In zoverre is het streven naar het leveren van ‘maatschappelijk effectieve rechtspraak’,¹⁷ in ieder geval voor strafzaken wellicht wat minder toepasselijk.¹⁸ Strafrecht is en blijft een vorm van gekanaliseerde wraakuitoefening, waarbij de wensen en behoeften van de betrokken burgers maar tot op zekere hoogte een rol kunnen spelen. Mede gelet op het publiekrechtelijke karakter van het strafrecht is dus niets mis met een zekere afstand of ‘kloof’ tussen de rechter en het publiek. Sterker nog, die afstand is tot op zekere hoogte onmisbaar en doet geen afbreuk aan het gezag maar draagt daar juist aan bij.¹⁹

Ook de bevindingen uit dit onderzoek bieden steun aan een pleidooi voor een wat zelfbewustere en minder ‘klantgerichte’ houding van de rechtspraak. Contempt of court is immers bij uitstek een instrument dat krachtig optreden van de rechter impliceert. In dat verband is interessant om te constateren dat het zoeken naar de juiste verhouding met de samenleving, de waardering van de ‘klant’ en de behoefte om verantwoording af te leggen bij de rechterlijke macht in Engeland veel minder aanwezig lijkt. Het is te eenvoudig om dat aan contempt of court te danken maar lijkt veeleer samen te hangen met specifieke kenmerken van de Britse samenleving. Eén belangrijk verschil is het gegeven dat het wantrouwen tegen ‘de overheid’, en daarmee ook de rechterlijke macht, veel meer dan in Nederland een historisch gegeven is. Dat ligt in feite al besloten in het adversaire systeem, waarbij de rechten van de verdediging cruciaal zijn als waarborg tegen (onjuiste of te vergaande) machtsuitoefening door de overheid. Ook de grote nadruk op openbaarheid is hiervan een uiting, evenals het recht om niet door een rechter in dienst van de staat, maar door een jury van gelijken te worden berecht.²⁰ De Engelse rechter is

16 Vgl. voor die term ook Beunders 2018.

17 Volgens de definitie van de Raad voor de rechtspraak: ‘Rechtspraak is maatschappelijk effectief, als daarbij tijd en aandacht kan worden besteed aan eventuele onderliggende en niet of minder juridische kwesties en maatschappelijke problematiek, als de rechter laagdrempelig is en wordt ingezet in alle zaken waarin die inzet voor de burger relevant is, als de beslissing van de rechter toegevoegde waarde heeft en de rechter geen stempelmachine is en als de rechter de gerechtvaardigde verwachtingen van de burger ook daadwerkelijk waarmaakt.’ Zie Bakker 2016.

18 Zie voor kritiek op het frame van maatschappelijk effectieve rechtspraak, ook in relatie tot civiele zaken, Ahsmann 2019, p. 9-12.

19 Van den Brink 2008, p. 33-36. Dat blijkt overigens ook uit empirisch onderzoek, waarbij aan rechters en burgers werd gevraagd wat zij vonden van de afstand die de rechter al dan niet tot (de mening van) het volk zou moeten bewaren, zie Elffers & De Keijser 2004, p. 72-76; zie ook Klijn 2014, p. 5-6.

20 Dat in de Angelsaksische traditie ingebakken wantrouwen van overheidsmacht komt ook tot uitdrukking in het grote belang van het parlement als vertegenwoordiger van het soevereine volk, en de daarmee samenhangende beperkte mogelijkheid van rechterlijke toetsing van wetten (*judicial review*). Zie uitgebreid over de verhouding tussen parlement en rechterlijke macht Koopmans 2003, p. 15-20 en 23-26; en over de rol van de Engelse rechter en zijn verhouding tot de regering in de twintigste eeuw Stevens 2002, p. 19-25; 31 e.v. en 89-99.

er, met andere woorden, misschien wel meer mee vertrouwd dat zijn optreden met de nodige argwaan wordt bekeken. Tegen die achtergrond leidt een al dan niet vermeend gebrek aan vertrouwen veel minder tot onzekerheid, de behoefte aan het afleggen van verantwoording en het inspelen op de wensen van de burgers.²¹ Daarbij past uiteraard de kanttekening dat deze vergelijking geen recht doet aan allerlei andere wezenlijke verschillen in de positie en karakteristieken van de rechtspraak in Nederland en Engeland.²² Dat neemt niet weg dat het – in het licht van het al met al toch vrij constante vertrouwen in de rechtspraak – wellicht geen kwaad kan om niet te veel nadruk te leggen op het vermeende gezagsprobleem. Dat gezag in de huidige tijd van politiek cynisme en institutioneel wantrouwen niet vanzelfsprekend is, is een gegeven, maar het ‘verdienen’ van dat gezag kan wellicht het beste gebeuren door zich te richten op de kerntaak: het leveren van kwalitatief hoogstaande rechtspraak. Daarbij is het goed motiveren van beslissingen, het streven naar grotere transparantie en het verbeteren van de communicatie over de rechtspraak van groot belang. Maar aan de andere kant moet ervoor worden gewaakt dat de rechtspraak al te zeer gericht raakt op haar ‘dienstverlenende’ taak, waarbij de afstand tussen rechter en burger ten onrechte als een te overwinnen obstakel wordt gezien.

8.3.3 Gezamenlijke verantwoordelijkheid van de staatsmachten

Een derde in dit verband relevante discussierichting heeft betrekking op de rol en verantwoordelijkheid van de andere staatsmachten bij de waarborging van de positie van de rechtspraak. In dat verband wordt benadrukt dat het de taak van de andere staatsmachten is om de randvoorwaarden te creëren waarin de gerechten hun verantwoordelijkheid voor de goede rechtspleging kunnen waarmaken. In deze discussie wordt niet zelden gewezen op de al eerder genoemde ontwikkelingen waardoor in andere landen de onafhankelijkheid van de rechtspraak onder druk komt te staan.²³ Zo bracht de Adviesraad Internationale Vraagstukken in 2017 op eigen initiatief een rapport uit over de erosie van de democratische rechtsstaat in de ons omringende landen. De Raad constateerde onder meer dat in sommige landen sprake is van inperking van mensenrechten zoals de vrijheid van meningsuiting, en een uitholling van

21 Dat neemt overigens niet weg dat ook in het Verenigd Koninkrijk de legitimiteit van de rechtspraak onderwerp is van discussies. Met name het opkomende belang van het EVRM en de mogelijkheid om nationale wetten aan dat verdrag te toetsen heeft ingrijpende verandering gebracht in de verhouding tussen parlement en rechterlijke macht. Zie daarover uitgebreider Ewing 2009.

22 Niet in het minst grote verschillen als de lijdelijke versus actieve rol en het gegeven dat rechters in Engeland veelal door de wol geverfde, gezaghebbende en bekende juristen zijn, anders dan de meer anonieme, ambtelijke Nederlandse rechter.

23 Bijv. Bovend'Eert 2018.

de machtscheiding. De Adviesraad deed aanbevelingen voor de wijze waarop Nederland zich in internationaal verband kan inzetten om de constitutionele structuren van de democratische rechtsstaat te behoeden voor (verdere) erosie.²⁴

Wanneer we kijken naar de staat van de rechtspraak in Nederland dan springt in het oog dat de laatste tijd zeer regelmatig zorgen worden geuit over de wijze waarop de rechtspraak functioneert, waarbij vooral het financieringssysteem, de structureel (te) hoge werkdruk, de kloof tussen het bestuur en de 'werkvloer' en (de gevolgen van) het mislukte ICT-project KEI worden genoemd.²⁵ Al vanaf de oprichting van de Raad voor de rechtspraak is erop gewezen dat in de met de Wet RO geïntroduceerde beheersstructuur, die in belangrijke mate heeft bijgedragen aan het ontstaan van de meer productiegerichte bestuursstijl en de daarmee gepaard gaande nadruk op efficiëntie en output, onvoldoende waarborgen voor de zakelijke onafhankelijkheid van de rechtspraak zijn opgenomen.²⁶ Zo zou de minister voor Rechtsbescherming (te) veel invloed hebben op de benoeming van leden van de Raad voor de rechtspraak en daarmee indirect op de benoeming van gerechtshouders.²⁷ Het feit dat de begroting van de rechtspraak onderdeel uitmaakt van de begroting van het ministerie van Justitie en Veiligheid zorgt er bovendien voor dat het aan de rechtspraak toegewezen budget mede wordt beïnvloed door begrotingsproblemen van het departement en de politieke prioriteiten van de regering. Uit de al meermaals vanuit de rechtspraak geuite zorgen en de onvrede over de te hoge productiedruk en het gebrek aan tijd en capaciteit, wordt duidelijk dat het in de eerste plaats de kwaliteit van de rechtspraak is die hieronder heeft te lijden. Door de Raad voor de rechtspraak is het belang van een onafhankelijke begroting daarom al meermaals benadrukt.²⁸ Het door SP-Kamerlid Van Nispen ingediende wetsvoorstel voor een aparte, niet-departementale begroting voor de rechtspraak is echter in 2018 door de Tweede Kamer verworpen.²⁹ In dit verband is ook aandacht gevraagd voor het feit dat de legitimiteit van de rechtspraak kan worden aangetast wanneer rechters zich genoodzaakt voelen om publiekelijk hun onvrede kenbaar te maken. Het toont het publiek immers de gebreken van de rechterlijke organisatie en kan

24 AIV 2017, p. 8, 41 e.v. en 62-67.

25 Zie meest recent bijv. Landelijk Tegenlicht 2018 en daarover ook par. 2.5.

26 Bovend'Eert 2013, p. 24-26, zie ook par. 3.3.2.2. Zie hierover ook uitgebreid het proefschrift van Robroek 2016.

27 Landelijk Tegenlicht 2018, p. 2337.

28 Bijvoorbeeld in het deskundigendebat op 7 februari 2018 in de Eerste Kamer, zie 'Goede rechtspraak is essentieel voor een sterke rechtsstaat' (gepubliceerd op rechtspraak.nl). Zie overigens over een vergelijkbare discussie in Engeland Emmerik, Loof & Schuurmans 2014, p. 134-135.

29 *Handelingen II* 2017/18, 68 en Voorstel van wet van het lid Van Nispen tot wijziging van de Comptabiliteitswet 2016 en de Wet op de rechterlijke organisatie teneinde een heldere scheiding aan te brengen tussen de begroting van het ministerie van Justitie en Veiligheid en die van de Raad voor de rechtspraak, *Kamerstukken II* 2016/17, 34618, 2.

daarmee het beeld versterken van een niet goed functionerende rechterlijke organisatie waarin niet (zonder meer) vertrouwen kan worden gesteld.³⁰

De laatste jaren is dan ook meermaals opgeroepen het financierings- en besturingsmodel van de rechtspraak te hervormen en de positie van de rechtspraak te versterken. Zo heeft Bovend'Eert de rechtspraak in de huidige verhoudingen als 'inferieure staatsmacht' aangemerkt en gepleit voor een ingrijpende verandering van het bestuursstelsel.³¹ Vanuit de rechtspraak werden hiervoor verschillende voorstellen gedaan in het kader van de werkgroep Tegenlicht.³² Kees Sterk van de Raad voor de rechtspraak riep in februari 2018 op tot samenwerking tussen de drie staatsmachten om de rechtsstaat op peil te houden. Hij benadrukte de essentiële functie van de rechter, niet alleen als beslisser in individuele zaken maar ook bij het bepalen van de publieke normen en waarden van de samenleving. De rechtspraak moet, zo betoogde Sterk, niet louter als een kostenpost worden gezien en (ook financieel) in staat worden gesteld haar functie te kunnen vervullen.³³ Ook Veraart betoogde dat de rechtspraak niet als 'genadebrood' moet worden behandeld:

'Politici lijken weinig tot geen notie meer te hebben van hun eigen verantwoordelijkheid voor de instandhouding van een breed toegankelijke, onafhankelijke en kwalitatief hoogstaande rechtspleging. Het is deze vergetelheid die er op departementen en in de Tweede Kamer al vele jaren blijkt rond te waren als er koehandel wordt bedreven rond bezuinigingen op de begroting van Veiligheid en Justitie.'³⁴

En meer recent werd door de Nederlandse Vereniging voor Rechtspraak stevige kritiek geuit op het beleid van de minister voor Rechtsbescherming, dat eerder is gericht 'op het beperken van de rechtspraak in plaats van het verder verbeteren van onze fundamentele positie in onze democratische rechtsstaat'.³⁵ Volgens de president van de Haagse rechtbank Van de Laarschot ondermijnt de overheid zelfs al jarenlang de rechtspraak, onder meer 'door de overheidsrechter neer te zetten als een laatste toevlucht, die zoveel mogelijk moet worden gemeden. Omdat het alleen maar ergernis, kosten en frustratie oplevert'.³⁶ In het meest recente rapport van de Commissie Visitatie Gerechten worden de zorgen over de te hoge werkdruk, de te veel op kostenbeheersing gerichte bestuursstijl en de problemen rondom innovatie, digitali-

30 Zie daarover ook Bovend'Eert 2012, p. 4-7.

31 O.a. in Bovend'Eert 2018, p. 3232.

32 Zie ook par. 2.5.

33 Zie 'Goede rechtspraak is essentieel voor een sterke rechtsstaat' (gepubliceerd op rechtspraak.nl).

34 Veraart 2015, p. 5-6.

35 Brief NVvR d.d. 19 februari 2019 aan de Eerste Kamer, 'Inbreng NVvR t.b.v. uw bespreking in de Staat van de Rechtsstaat' (gepubliceerd op nvvr.org). Zie in dezelfde zin de brief van de NVvR d.d. 14 september 2018, 'Samen werken aan recht en veiligheid – Rechtspraak in zwaar weer'.

36 'Kabinetten ondermijnen al jaren de rechtspraak', *NRC*, 23 februari 2019.

sering en kwaliteitsverbetering nader onderbouwd. De Commissie adviseert onder meer de organisatiestructuur en daaraan ten grondslag liggende besturingsfilosofie te heroverwegen.³⁷ Al met al kan worden geconcludeerd dat een ingrijpende wijziging van het financieringsmodel en de besturing van de rechtspraak in toenemende mate wordt gezien als een belangrijke en noodzakelijke maatregel om de positie, rol en het gezag van de rechtspraak in de samenleving te versterken. Daarbij dienen de andere staatsmachten meer dan thans het geval is hun verantwoordelijkheid voor het mede vormgeven van de rechtsstaat te nemen.

Vanuit het perspectief van contempt of court kan aan deze discussie nog worden toegevoegd dat, in het licht van hun gedeelde verantwoordelijkheid voor de rechtsstaat, van de andere staatsmachten mag worden verwacht dat zij stelling nemen tegen ondermijnende acties en kritiek. Daarbij valt te denken aan de opmerkingen van Wilders over de 'nep-rechtbank'. In het buitenland zijn er vergelijkbare voorbeelden, zoals de 'so-called judge'-opmerking van Trump en de voorpagina van de Daily Mail met daarop de foto's van drie High Court-rechters en het predicaat 'Enemies of the people'. Strafbaarstelling van dergelijke uitlatingen is in het licht van de vrijheid van meningsuiting problematisch en past overigens ook slecht in de tijdgeest. Maar ook op andere wijze dan strafrechtelijk kan en behoort hierop te worden gereageerd. Nu individuele rechters beperkt zijn in hetgeen zij in het publieke debat naar voren kunnen brengen, is het in de eerste plaats de Raad voor de rechtspraak die former stelling zou kunnen nemen.³⁸ Maar ook leden van de andere staatsmachten zouden hier nadrukkelijker weerwoord moeten leveren.³⁹ De in dit onderzoek voorgestelde *sub judice*-regel, althans een grotere terughoudendheid van politici wanneer het gaat om zaken die onder de rechter zijn, is eveneens een manier waarop de andere staatsmachten aan de waarborging van een goede rechtspleging kunnen bijdragen.

8.4 AANBEVELINGEN

Tegen de achtergrond van de hiervoor genoemde discussies vloeien uit de bevindingen van dit onderzoek de navolgende aanbevelingen voort. Deze

37 Rapport visitatie gerechten 2018, *Goede rechtspraak, sterke rechtsstaat*, 22 maart 2019, p. 39-41.

38 De reactie dat Wilders gewoon gebruik maakt van zijn vrijheid van meningsuiting, zoals de voorzitter van de Raad in een interview met de Volkskrant naar voren bracht, is dan ontoereikend. Zie 'Ons rechtssysteem biedt veel ruimte aan meneer Wilders', *de Volkskrant*, 30 december 2016. Deze reactie was ook volgens de Volkskrant 'opvallend mild' in vergelijking met de reactie van enkele oud-rechters, waaronder Corstens: 'Koepel van rechtbanken: Wilders mag foeteren zoals elke veroordeelde', *de Volkskrant*, 30 december 2016.

39 Zo betoogde ook de Engelse High Court rechter Lord Thomas in zijn Rechtspraakklezing van 2017, Lord Thomas of Cwmgiedd 2017, p. 14.

aanbevelingen richten zich tot de verschillende actoren die in dit onderzoek de revue zijn gepasseerd.

8.4.1 Wetgever en politiek

Waar de mogelijkheden van de strafrechter voor het waarborgen van een goede rechtspleging tekort schieten, ligt er in het Nederlandse stelsel in de eerste plaats een taak voor de wetgever. Uit dit onderzoek blijkt dat de individuele rechter in een concrete zaak vrij behoorlijk is geëquipeerd met bevoegdheden, maar dat er op enkele punten wel aanleiding bestaat na te denken over uitbreiding van het wettelijk instrumentarium waarmee tegen obstructies van de rechtsgang kan worden opgetreden.

De eerste aanbeveling houdt verband met de gesignaleerde lacune die betrekking heeft op de (niet-)naleving van rechterlijke opdrachten door het openbaar ministerie. Hiervoor kwam al aan de orde dat de rechter de mogelijkheid zou moeten hebben om aan niet-naleving van zijn bevelen consequenties te verbinden. Voor wat betreft de vormgeving van een dergelijke bepaling kan inspiratie worden geput uit het bestaande artikel 349 lid 3 Sv, op grond waarvan de officier van justitie niet-ontvankelijk kan worden verklaard wanneer hij weigert een getuige op te roepen aan wie anonimiteit is toegezegd, die door de rechter niet als bedreigde getuige is aangemerkt. Zo'n niet-ontvankelijkheid maakt geen definitief einde aan de zaak en is toetsbaar in hoger beroep en cassatie. Het ligt daarbij voor de hand dat er voor niet-ontvankelijkverklaring alleen aanleiding bestaat wanneer de niet-naleving een ernstig verzuim oplevert en strijdig is met de beginselen van een behoorlijke procesorde en/of het recht op een eerlijk proces. Daarmee wordt voorkomen dat weinig ernstige verzuimen al te vergaande consequenties hebben. Bovendien zal het moeten gaan om min of meer moedwillige niet-naleving. Wanneer aannemelijk is dat naleving buiten de schuld van het openbaar ministerie niet (meer) mogelijk is, zal voor niet-ontvankelijkheid in de regel geen ruimte bestaan. Hoewel eerder in deze studie al werd onderkend dat een dergelijke bevoegdheid tot op zekere hoogte ingaat tegen de huidige tendens om minder strafprocessuele gevolgen te verbinden aan (vorm)verzuimen,⁴⁰ is het vanuit het perspectief van een goede strafrechtspleging een belangrijke manier om de zeggenschap van de rechter over de wijze waarop een proces hoort te verlopen te versterken. Bovendien valt niet te verwachten dat het door de rechter lichtvaardig zal worden ingezet, maar kan het bij het openbaar ministerie wel het bewustzijn inscherpen dat opdrachten van de rechter simpelweg behoren te worden uitgevoerd.

Een tweede aanbeveling strekt tot uitbreiding van de rechterlijke toetsingsmogelijkheden van de vervolgingsbeslissing. Deze aanbeveling vloeit voort

40 Zie par. 7.3.2.

uit de bespreking van de mogelijkheden om op te treden tegen misbruik of onredelijk gebruik van procesrecht en sluit aan bij de geluiden die de afgelopen tijd te horen zijn over de invoering van zo'n rechterlijke toetsing. In die discussies zijn uiteenlopende argumenten te ontwaren, variërend van de uit de organisatie van het openbaar ministerie voortvloeiende onmogelijkheid om in alle gevallen een gedegen afweging te maken, tot het belang om (veranderde) omstandigheden van de direct betrokkenen mee te wegen. Vanuit het perspectief van contempt of court kan daaraan worden toegevoegd dat een dergelijke bevoegdheid kan bijdragen aan de versteviging van de controle van de rechter over de aan hem voorgelegde zaken en een verruiming betekent van zijn mogelijkheden om de goede strafrechtspleging te waarborgen, in ieder geval in zaken waarin de vervolgingsbeslissing iedere redelijkheid ontbeert. Vanzelfsprekend zijn ook hier tegenwerpingen te bedenken. Meest voor de hand liggend is de inbreuk die daarmee wordt gemaakt op het opportuniteitsbeginsel. Wanneer de voorgestelde rechterlijke bevoegdheid de vorm krijgt van een (beperkte) correctiemogelijkheid hoeft dat bezwaar niet doorslaggevend te zijn.⁴¹ In het licht van de lopende moderniseringsoperatie van het Wetboek van Strafvordering verdient het derhalve aanbeveling dat de wetgever zich beraadt over de ruimte die de rechter in dit opzicht dient te hebben.

De derde aanbeveling betreft meer in algemene zin de opstelling van de politiek ten opzichte van de rechtspraak. Daarbij kan in de eerste plaats worden gedacht aan het doen van uitlatingen over lopende (straf)zaken door politici. Ook zonder dat in Nederland sprake is van een strikte machtenscheiding is het met het oog op een goede strafrechtspleging, in het bijzonder de onschuldpresumptie en de onafhankelijkheid van de rechter, aan te bevelen dat politici hier grotere terughoudendheid betrachten. Waar het bij uitstek gaat om het domein van de rechter is het immers zaak dat hij daar niet door politici voor de voeten wordt gelopen. Daarmee wordt van politici een opstelling en zelfbeheersing verlangd die in de huidige tijd bepaald niet vanzelfsprekend is. Nu een *sub judice*-regel door het parlement zelf zou moeten worden ingevoerd en gehandhaafd, kunnen vraagtekens worden geplaatst bij de haalbaarheid van deze aanbeveling. Toch betekent het mogelijk ontbreken van politiek draagvlak nog niet dat hierover geen discussie zou moeten plaatsvinden. Daarbij speelt mee dat de staatsmachten een gezamenlijke verantwoordelijkheid hebben voor het waarborgen van de rechtsstaat, zoals ook hiervoor al aan de orde kwam. Een dergelijke discussie zou daarom nadrukkelijk breder moeten worden gevoerd, waarbij meer in het algemeen de onderlinge verantwoordelijkheden en verwachtingen aan de orde zouden moeten komen. Bezien vanuit het perspectief van de goede strafrechtspleging dient daarbij in ieder geval te worden nagedacht over wijzen waarop de positie van de rechter kan worden verstevigd. Een voorbeeld daarvan zijn de hiervoor genoemde maat-

41 Zie voor uitgebreidere argumentatie Crijns & Kool 2017, p. 322-323.

regelen, waarmee op zeer uiteenlopende manieren de controle van de rechter over een aanhangige zaak wordt vergroot. Maar ook valt te denken aan verder van contempt of court staande mogelijkheden als het uitbreiden van de rol van de rechter bij buitengerechtelijke afdoeningen en een herwaardering van de actieve rol van de (zittings)rechter, waarvoor de nodige aanpassingen zouden moeten worden gedaan in de lopende moderniseringsplannen.⁴² Bovendien zouden de andere staatsmachten zich meer gelegen moeten laten liggen aan de klachten die al jarenlang worden geuit over de werkdruk en het financieringsmodel van de rechtspraak. Hetzelfde geldt voor het organiseren van de reeds veelvuldig door de rechtspraak bepleite eigen begroting voor de rechtspraak. Juist bij het creëren van dergelijke waarborgen en voorwaarden voor een goede strafrechtspleging is immers een belangrijke taak voor de andere staatsmachten weggelegd.

8.4.2 Rechtspraak

Hoewel de strafrechter en diens bevoegdheden om op te treden tegen obstructie van de rechtspleging in dit onderzoek centraal stonden, leiden de onderzoeksresultaten niet tot al te veel aanbevelingen voor de (individuele) strafrechter. Dat is voor een belangrijk deel te verklaren doordat het beeld is ontstaan dat de aan de rechter ter beschikking staande mogelijkheden tot op grote hoogte toereikend zijn. Waar dit niet zo is ligt in de eerste plaats een taak voor de wetgever, zoals hiervoor aan de orde kwam. Daarbij verdient nog wel opmerking dat dit onderzoek zich heeft beperkt tot de wijze waarop die bevoegdheden in de wet en rechtspraak zijn vormgegeven. Het zou daarom interessant kunnen zijn om ook empirisch onderzoek te laten uitvoeren om in kaart te brengen of, en zo ja waar de strafrechter in de praktijk knelpunten ervaart.

Hoewel het instrumentarium dus geen al te grote lacunes vertoont, is wel duidelijk geworden dat de rechtspraak wordt geconfronteerd met uitdagingen die niet altijd eenvoudig het hoofd te bieden zijn. Vaak hangt dit samen met de zorgen over het gezag van de rechtspraak, die in dit onderzoek op verschillende plaatsen zijn belicht. Zoals hiervoor al werd opgemerkt is er geen aanleiding om aan te nemen dat de rechter in concrete strafzaken met een zorgwekkend gebrek aan gezag te kampen heeft of middelen ontbeert om zijn gezag te laten gelden. Anderzijds is duidelijk dat het gezag van de rechtspraak meer in het algemeen wel een punt van zorg is, en is geconstateerd dat het strafprocesrechtelijk stelsel relatief weinig waarborgen bevat die rechtstreeks hierop zijn gericht. Hoewel een versterking van de positie van de rechter in dit opzicht van betekenis kan zijn, is gebleken dat een op contempt of court gelijkende bepaling geen geschikte oplossing is. Die versterking kan wel op

42 Deze discussie kwam hiervoor in par. 8.3.1 uitgebreider aan de orde.

andere manieren worden vormgegeven. Ook de rechtspraak zelf kan daaraan een bijdrage leveren. In de eerste plaats door het belang en de waarde van de rechtspraak minder in termen van maatschappelijke dienstverlening neer te zetten en meer te benadrukken en zo nodig uit te (blijven) leggen dat de rechtspraak een geheel eigen rol en taak in de samenleving vervult. Hoewel dit ingaat tegen de huidige tendens en de nadruk die daarbij wordt gelegd op de dienstverlenende functie van de rechtspraak, is het vanuit het perspectief van contempt of court waardevol om in de beeldvorming en communicatie over de rechtspraak juist meer haar essentiële, rechtsbeschermende taak als derde staatsmacht te benadrukken. Ten tweede zou de Raad voor de rechtspraak, meer dan thans het geval is, voor rechters op de bres moeten springen wanneer zij onder vuur komen te liggen. Dat geldt temeer nu het gelet op ontwikkelingen in andere landen te verwachten is dat de kritiek op rechters ook in Nederland eerder zal toenemen dan afnemen. Daarbij gaat het er uiteraard niet om dat een kritisch debat over het functioneren van de rechtspleging onmogelijk wordt gemaakt of dat meldingen over vermeende misstanden niet serieus moeten worden onderzocht. Maar juist vanwege de beperkte mogelijkheden die rechters zelf hebben om zich tegen beschuldigingen te weren is meer 'rugdekking' vanuit de organisatie wel wenselijk. Verder is door de Raad voor de rechtspraak de laatste tijd meermaals een appel gedaan op de politiek om anders dan tot nog toe het geval is uitdrukking te geven aan de gezamenlijke verantwoordelijkheid voor het onderhouden van de rechtsstaat. Dit valt te waarderen als een positieve ontwikkeling. Juist gelet op zijn tussenpositie tussen de gerechten en de regering kan de Raad voor de rechtspraak de verbinding zoeken met de andere staatsmachten, om zo de rechtsstaat in het algemeen en de rol van de rechtspraak in het bijzonder te versterken.

8.4.3 Procesdeelnemers

De rechter is bij de waarborging van een goede strafrechtspleging in zekere zin aangewezen op de andere procesdeelnemers. Dat doet de vraag rijzen of en zo ja, hoe de verantwoordelijkheid voor de waarborging van een goede strafrechtspleging mede bij die procesdeelnemers ligt en wat van hen in dat kader kan worden verlangd. Daarbij dient een onderscheid te worden gemaakt tussen het openbaar ministerie en andere procesdeelnemers.

Op het openbaar ministerie rust als publiekrechtelijk orgaan, exclusief belast met de strafrechtelijke handhaving van de rechtsorde, een belangrijke verantwoordelijkheid voor de realisering van de goede strafrechtspleging. Het openbaar ministerie moet immers aan waarheidsvinding doen en dient bij de uitoefening van zijn taak het recht op een eerlijk proces te eerbiedigen en mede vorm te geven. Voor zover het huidige stelsel de rechter onvoldoende mogelijkheden biedt om het openbaar ministerie aan die verplichting te houden – bij de niet-naleving van rechterlijke opdrachten en de onredelijke vervolgingsbe-

slissingen – zijn daarvoor de voorgaande aanbevelingen geformuleerd. Dat neemt overigens niet weg dat hier ook voor het openbaar ministerie zelf een rol is weggelegd en verwacht mag worden dat, onder meer in de opleiding en organisatie, wordt voorzien in voldoende waarborgen voor een taakuitoefening die past bij de rechtstatelijke verantwoordelijkheden van het openbaar ministerie.⁴³

Voor de andere procesdeelnemers ligt dit anders. Zo hebben het slachtoffer, getuigen en deskundigen in het kader van de goede strafrechtspleging wel bepaalde verplichtingen, zoals de plicht naar waarheid te verklaren, maar een meer algemene verantwoordelijkheid voor de waarborging van een goede strafrechtspleging kan hen niet worden toegedicht. Voor de verdachte en zijn raadsman geldt dat wellicht nog meer. Van hen kan niet worden verlangd dat zij bijdragen aan (van de goede rechtspleging deel uitmakende) belangen als waarheidsvinding en een vlot procesverloop. Waar van de raadsman wordt verwacht dat hij onafhankelijk, deskundig, integer en volstrekt partijdig de belangen van zijn cliënt behartigt, kán dit immers meebrengen dat hij juist streeft naar het zoveel mogelijk bemoeilijken van dergelijke doelstellingen, uiteraard wel binnen de grenzen van de wet en het tuchtrecht.⁴⁴ Hoewel dit onderzoek geen aanleiding geeft het instrumentarium op dit punt uit te breiden, is wel gebleken dat de rechtspraak en het openbaar ministerie menen dat van middelen als wraking en het neerleggen van de verdediging soms te lichtvaardig gebruik wordt gemaakt.⁴⁵ Mede gelet op die onvrede kan de vraag worden opgeworpen of de raadsman zich niet óók rekenschap zou moeten geven van de mogelijk nadelige gevolgen van zijn optreden, bijvoorbeeld omdat dit zou kunnen leiden tot (ongunstige) aanpassingen in wet- of regelgeving.⁴⁶ Toch lijkt daar, gelet op de (eezijdige) verplichtingen van de raadsman ten opzichte van zijn cliënt, vooral een rol voor de Orde van Advocaten te zijn weggelegd. Van een raadsman kan immers niet worden verwacht dat hij de belangen van een goede strafrechtspleging meeweegt bij de inrichting van de verdediging in een individuele zaak. De beroepsgroep als geheel heeft er echter wel belang bij dat zij het vertrouwen van de samenleving geniet, zeker in een tijd waarin er nogal wat te doen is (geweest) over het toezicht op de advocatuur en de vraag wie daarvoor verantwoordelijk zou moeten

43 Dat daarop – in ieder geval waar het gaat om de strafbeschikkingspraktijk – het nodige valt aan te merken blijkt wel uit de rapporten van de procureur-generaal bij de Hoge Raad: Knigge & De Jonge van Ellemeet 2014 en Knigge & Peters 2017.

44 Vgl. ook Brouwer 2017, p. 441.

45 Zie par. 6.6.2.2.

46 Dat geldt overigens ook voor de advocaat van het slachtoffer nu deze zich steeds nadrukkelijker in het strafproces mengt, hoewel inperking van slachtofferrechten in de huidige tijdgeest niet erg voor de hand ligt.

zijn.⁴⁷ Het verdient in zoverre aanbeveling dat de Orde nadrukkelijk aandacht besteedt aan potentieel controversiële kwesties zoals het neerleggen van de verdediging, (het gebruik van) het verschoningsrecht en het optreden in de media, bijvoorbeeld in de opleiding van en bij het toezicht op advocaten, maar ook door zich hierover te (blijven) verstaan met de rechtspraak, het openbaar ministerie en in sommige gevallen ook met de journalistiek en de politiek.

8.4.4 Media

In dit onderzoek is geconstateerd dat de publiciteit rondom de strafrechtspleging maar beperkt is gereguleerd. De huidige regeling kent in feite nauwelijks adequate waarborgen tegen al te grote en vroegtijdige publiciteit rondom strafzaken. Tegelijkertijd is gebleken dat mogelijke oplossingen hiervoor steeds neerkomen op een beperking van de persvrijheid die, gelet op het ontbreken van een jurysysteem, als te ingrijpend en niet noodzakelijk moet worden beschouwd. Daarmee blijft echter overeind dat de huidige situatie met het oog op de waarborging van een goede strafrechtspleging allerm minst ideaal valt te noemen. Grootschalige mediabelangstelling en het vroegtijdig publiceren van 'gelekte' informatie kunnen immers een negatieve impact hebben op de waarheidsvinding of het recht op een eerlijk proces. Waar ingrijpen van de overheid echter een te vergaand middel is, ligt er wel een taak voor de journalistiek zelf. Persvrijheid brengt immers ook verplichtingen met zich mee, en van journalisten wordt verwacht dat zij hun maatschappelijke rol 'waarheidsgetrouw en nauwgezet, onpartijdig en fair, controleerbaar en integer' vervullen.⁴⁸ Wanneer wordt gepubliceerd over geruchtmakende strafzaken lijkt vaak echter vooral de zucht naar primeurs en sensatie de overhand te hebben. In de Leidraad voor de Journalistiek wordt als uitgangspunt genomen dat journalisten het belang dat met een publicatie is gediend, afwegen tegen de belangen die eventueel door de publicatie worden geschaad.⁴⁹ De belangen van een goede strafrechtspleging lijken in de door journalisten te maken afweging van wat er al dan niet wordt gepubliceerd, echter nauwelijks een rol te spelen.⁵⁰ Het zou daarom goed zijn wanneer die belangen, vaker of nadrukkelijker dan nu het geval is, in de afweging worden betrokken. Dat geldt eens te meer wanneer informatie bij de journalist terecht is gekomen die naar alle waarschijnlijkheid in strijd met de geheimhoudingsplicht is verstrekt. Het klakkeloos gebruiken van die – in feite door misdrijf verkregen – informatie omdat daarin

47 Vgl. Wet positie en toezicht advocatuur, *Stb.* 2014, 354, inwerkingtreding 1 januari 2015, en de daaraan voorafgaande discussie over de invulling van het toezicht, zie daarover Maathuis 2014.

48 Vgl. Leidraad van de Raad voor de Journalistiek 2018, onder 'Algemeen/Vooraf'.

49 Leidraad van de Raad voor de Journalistiek 2018, onder 'A. Uitgangspunten'.

50 Zie ook Brants 2005, p. 51-56.

ongetwijfeld smeüige details of saillante nieuwtjes zijn te vinden en criminaliteit nu eenmaal een door het publiek geliefd onderwerp is, verhoudt zich niet goed met de verplichtingen die de keerzijde vormen van de aan de journalist toekomende vrijheden en privileges. Het zou dan ook goed zijn wanneer hiervoor in journalistieke kringen meer aandacht wordt gevraagd. Daar kan tegenin worden gebracht dat het realiteitsgehalte van deze aanbeveling bij de huidige stand van zaken, de weinig gezaghebbende positie van de Raad voor de Journalistiek en het gebrek aan handhavingsmogelijkheden, sterk valt te betwijfelen. Bovendien biedt het geen oplossing voor de problematiek die samenhangt met berichtgeving door niet-journalisten op sociale media. Een en ander is echter op zichzelf geen reden het belang van een aanscherping van de journalistieke mores op dit punt onder de aandacht te brengen. Een nadere uitwerking daarvan, die ook een grondige heroverweging van de invulling van de journalistieke zelfregulering vereist, is een flinke taak die door wetenschap, journalistiek en wetgever in gezamenlijkheid zou moeten worden opgepakt.

8.5 TOT BESLUIT

Aanleiding voor dit onderzoek was de meermaals opgeworpen vraag of de strafrechter, gelet op de grote veranderingen in de samenleving en de rechtspleging, behoefte heeft aan een instrument als contempt of court om zijn taak te kunnen vervullen. Het beeld dat uit dit onderzoek aan de hand van een inventarisatie van de bestaande mogelijkheden oprijst, is dat enerzijds de strafrechter op zichzelf vrij behoorlijk is geëquipeerd, hoewel het instrumentarium op bepaalde aspecten zou kunnen worden uitgebreid. Anderzijds bestaan er andere, veelal minder tastbare zorgen over de goede strafrechtspleging en dan vooral de positie en het gezag van de rechtspraak in het algemeen. Die zorgen blijken met een instrument als contempt of court niet eenvoudig te kunnen worden opgelost. Wel kan de positie van de rechtspraak op andere manieren worden verstevigd. In het voorgaande zijn enkele daarvan aan de orde gekomen. Die versterking van de rechtspraak is ook met het oog op de toekomst en de ontwikkelingen in andere landen van belang. Die ontwikkelingen tonen immers aan dat het belang van een onafhankelijke rechterlijke macht niet kan worden onderschat en dat moet worden voorzien in voldoende waarborgen voor een sterke en onafhankelijke positie van de rechtspraak. Het is gelet op de huidige maatschappelijke werkelijkheid niet te verwachten dat de rechtspraak in veel rustiger vaarwater terecht zal komen: een toename van aanvallen op en verzet tegen de rechtspraak is allerminst ondenkbaar. Met het oog op de toekomstbestendigheid van de rechtstatelijke en strafprocesrechtelijke waarborgen verdient het daarom aanbeveling in wat bredere zin na te denken over de wijze waarop de rechter in staat moet worden gesteld zijn in de kern onveranderde taak te vervullen, in een context die in de afgelopen

decennia op zoveel punten ingrijpend is veranderd. Waar met dit onderzoek is beoogd in kaart te brengen wat in dat opzicht van contempt of court en daarop geïnspireerde bepalingen te verwachten valt, zouden ook andersoortige benaderingen kunnen worden beproefd. In ieder geval biedt het lopende moderniseringstraject van het Wetboek van Strafvordering een uitgelezen kans voor een bezinning op de noodzakelijke voorwaarden om ook op de lange termijn de goede strafrechtspleging te kunnen waarborgen.

Samenvatting

In dit onderzoek staat het Angelsaksische instrument van contempt of court centraal. Het is in de twaalfde eeuw in Engeland ontstaan als middel om op te treden tegen belemmeringen van de rechtsgang, en vervult in de *common law*-rechtsstelsels nog altijd een belangrijke functie. De laatste jaren is met enige regelmaat gesuggereerd dat een dergelijk instrument ook in de Nederlandse context nodig zou zijn, vaak tegen de achtergrond van grote veranderingen die zich sinds de invoering van het Wetboek van Strafvordering in 1926 in de juridische en maatschappelijke werkelijkheid hebben voltrokken. Zo is sprake van een meer geëmancipeerde positie van de verdachte, slachtoffers die nadrukkelijk een rol opeisen, grote publieke belangstelling voor strafzaken en alomtegenwoordige (sociale) media. Waar de verdediging zich vroeger veelal beperkte tot een strafmaatverweer, wordt tegenwoordig vaak alles uit de kast gehaald om een voor de verdachte gunstige uitkomst te bewerkstelligen. Het openbaar ministerie is als handhaver van de rechtsorde niet alleen magistratisch maar ook meer dan voorheen gericht op 'crimefighting'. Dit alles brengt mee dat de rechter moet rechtspreken in een meer gepolariseerd krachtenveld. Bovendien is de wijze waarop het publiek aankijkt tegen gezag en gezagsdragers de afgelopen decennia drastisch veranderd. Gezag is daarbij op zijn minst minder vanzelfsprekend geworden en de rechtspraak is dan ook nadrukkelijker bezig met het afleggen van verantwoording aan de samenleving. Tot slot kan worden gewezen op interne veranderingen in de organisatie van de rechtspraak, waarbij door een meer outputgerichte beheersstructuur grotere nadruk is komen te liggen op productiviteit en efficiëntie. Deze veranderingen kunnen de vraag doen opkomen of de strafrechter nog wel voldoende mogelijkheden heeft om zijn in de kern onveranderde taak, het zorgdragen voor een correct procesverloop en een juiste uitkomst, te vervullen. Het is tegen die achtergrond dat met enige regelmaat wordt geopperd dat de rechter een instrument als contempt of court zou moeten hebben, waarmee hij kan optreden tegen allerlei belemmeringen van de rechtsgang.

In dit onderzoek staat dan ook de volgende onderzoeksvraag centraal:

Welke betekenis kan contempt of court hebben voor de waarborging van de goede strafrechtspleging in Nederland?

Deze hoofdvraag omvat een viertal aspecten die in de verschillende hoofdstukken zijn behandeld:

1. Wat moet worden verstaan onder de 'goede strafrechtspleging' die met contempt of court wordt gewaarborgd?
2. Wat houdt contempt of court in, hoe functioneert het en wat zijn de beperkingen ervan?
3. Met welke op contempt of court gelijkende instrumenten wordt de goede strafrechtspleging in Nederland gewaarborgd, en welke lacunes kunnen daarin worden gesignaleerd?
4. Kan contempt of court of een daarop gelijkend instrument een bijdrage leveren aan de waarborging van de goede strafrechtspleging in Nederland en zo ja, op welke wijze?

Vanwege de keuze van het onderwerp is de methode van onderzoek voor een belangrijk deel rechtsvergelijkend. Daarbij is het onderzoeksveld beperkt tot strafzaken en is vooral het functioneren van contempt of court in het rechtsstelsel van Engeland en Wales onderzocht.

Voor een goed begrip van de context waarin de strafrechter functioneert en waarin de bovengenoemde vragen opkomen, zijn de hiervoor genoemde ontwikkelingen in het *tweede hoofdstuk* uitgebreider uitgewerkt. Daarbij is geschetst hoe de rollen van de procesdeelnemers door de jaren heen zijn veranderd en hoe in het strafproces onder invloed van Europese invloeden meer adversaire kenmerken zijn geïncorporeerd. Het strafgeding heeft daarmee meer het karakter van een 'strijdtooneel' gekregen waarbij de rechter een minder actieve rol lijkt in te nemen, in die zin dat hij meer dan voorheen geneigd is om het rechtsgeding te concentreren op de punten die door de procespartijen naar voren worden gebracht. De context van de strafrechtspleging is verder ingrijpend veranderd door de opkomst van de massamedia en de sociale media, waarbij de toegenomen belangstelling voor strafzaken zich soms ook uit in grotere bemoeienis van het publiek met de strafrechtspleging. Daarbij is sprake van een kritisch, soms wantrouwend publiek en een afkalving van het hiërarchisch gezag van instituties en gezagsdragers. Ook voor de rechtspraak is gezag tegenwoordig iets dat 'verdiend' moet worden. De context waarin de rechter zijn werk moet doen is tot slot ook van binnenuit veranderd, waarbij vooral de invoering van een meer bedrijfsmatige organisatiestructuur van belang is.

Omdat contempt of court een instrument is dat erop is gericht de *due administration of justice* mogelijk te maken, wordt in het *derde hoofdstuk* ingegaan op de rechten en beginselen die daaronder kunnen worden geschaard. Het begrip *due administration of justice* wordt in het kader van dit onderzoek vertaald als 'goede strafrechtspleging' en bestaat uit een viertal componenten, te weten rechtsbescherming, waarheidsvinding, gezag en efficiëntie. Om van een goede

strafrechtspleging te kunnen spreken moet immers zijn voldaan aan de vereisten van een eerlijk proces zoals neergelegd in artikel 6 EVRM. Daarnaast moet ernaar worden gestreefd recht te doen op basis van de 'materiële' waarheid. Rechtsbescherming en waarheidsvinding zijn ook te duiden als doelen van het strafproces. De componenten gezag en efficiëntie kunnen als randvoorwaarden voor een goede strafrechtspleging worden beschouwd. Voor een adequaat functioneren van de rechtspleging is immers vereist dat de rechtspraak door het publiek wordt aanvaard als de instantie die beslist over juridische geschillen en schuld en onschuld. Bovendien moet de rechtspraak op efficiënte wijze en binnen redelijke termijn kunnen plaatshebben. Naast deze doelen en randvoorwaarden kan de vrijheid van meningsuiting in dit speelveld als 'tegenkracht' worden aangemerkt. Hoewel uitingsvrijheid rondom strafzaken van groot belang is en ook een positieve bijdrage kan leveren aan de goede strafrechtspleging, kan het daarmee evenzeer in strijd komen. Contempt of court is bij uitstek een instrument waarmee de uitingsvrijheid kan worden beperkt om de goede rechtspleging te waarborgen.

Het hoofdstuk geeft een uiteenzetting van de hiervoor geduide componenten en behandelt daarvan de aspecten die in het licht van contempt of court het meest van belang zijn. Bij het recht op een eerlijk proces gaat het er kort gezegd om dat een strafbaar feit wordt berecht door een onafhankelijke, onpartijdige rechter, in een openbaar proces waarin een verdachte voor onschuldig wordt gehouden tot het tegendeel is bewezen. Deze eerlijk procesvereisten kunnen door allerhande inmengingen van buitenaf onder druk komen te staan. Te denken valt aan bemoeienis of commentaar van gezagsdragers of politici op (lopende) rechtszaken en grootschalige mediabelangstelling. Bij waarheidsvinding gaat het erom dat de uitkomst van de strafrechtelijke procedure in overeenstemming is met wat feitelijk is voorgevallen. Die doelstelling verschilt niet wezenlijk in inquisitoire en adversaire systemen, zij het dat de wijze waarop die waarheid wordt gevonden sterk uiteenloopt. Van de overheid – en dus ook van de rechter – mag worden verlangd dat inspanningen worden verricht om de relevante feiten boven tafel te krijgen, maar daarbij moeten wel de grenzen die voortvloeien uit andere door het EVRM gewaarborgde rechten in acht worden genomen. Voor de randvoorwaarde van gezag als legitieme machtsuitoefening is vereist dat macht wordt uitgeoefend in overeenstemming met normatieve opvattingen én door degenen over wie het gezag wordt uitgeoefend als zodanig wordt aanvaard. Voor de rechtspraak geldt dus dat dit moet plaatsvinden op grond van democratisch tot stand gekomen wetten en op een wijze die voldoet aan de vereisten van een eerlijk proces, terwijl de burger die met het recht in aanraking komt en het bredere publiek ook het idee moeten krijgen dat er recht wordt gedaan. Het gezag van rechters is, net als dat van andere gezagsdragers, geen rustig bezit en in de rechtspraak is veel aandacht voor het behoud van het vertrouwen van (ook) de kritische en argwanende burger. Tot slot draagt het streven naar efficiëntie bij aan het goede functioneren van de strafrechtspleging. Het is een factor die door

rechters bij de behandeling van individuele zaken wordt meegewogen, waarbij het wel moet het worden afgewogen tegen andere doelen en belangen. De 'tegenkracht' van vrijheid van meningsuiting brengt mee dat over strafzaken vrijelijk moet kunnen worden gesproken. Anderzijds kunnen er gerechtvaardigde redenen zijn om de belangen van een goede rechtspleging te laten prevaleren boven het recht op vrije meningsuiting.

Al met al is geconstateerd dat de verschillende belangen en beginselen die kunnen worden geschaard onder het begrip goede (straf)rechtspleging zich in een complex krachtenveld bevinden waarin zij elkaar aanvullen maar soms ook botsen, waarbij zij onderling of tegen andere belangen moeten worden afgewogen. Hoewel die onderlinge verhouding van geval tot geval kan verschillen, is het helder dat van de overheid kan worden gevergd dat zij waarborgen treft om een goede strafrechtspleging te garanderen.

De *hoofdstukken 4 en 5* zijn gewijd aan het centrale onderwerp van deze studie, contempt of court. In hoofdstuk 4 worden de ontstaansgeschiedenis en hoofdlijnen geschetst, terwijl hoofdstuk 5 gedetailleerder ingaat op de hedendaagse invulling van contempt of court in het rechtstelsel van Engeland en Wales. Contempt of court is ontstaan in Engeland en heeft zich door de eeuwen heen in de *common law* ontwikkeld als middel om op te treden tegen een groot scala aan gedragingen waarmee de goede rechtspleging kan worden verstoord of belemmerd. Het wordt gezien als een inherente bevoegdheid die voorondersteld wordt bij rechtsprekende organen en die noodzakelijk is voor hun goede functioneren. Contempt of court is in alle Angelsaksische rechtstelsels te vinden, hoewel de invulling van land tot land verschilt. Meer recent is het instrument ook door sommige internationale tribunalen ingezet als middel om op te kunnen treden tegen verschillende vormen van obstructie van de rechtsgang. Thans wordt doorgaans een onderscheid gemaakt tussen *criminal* en *civil contempt of court*. Gedragingen die als strafrechtelijke contempt worden beschouwd vormen een zodanige bedreiging voor de rechtspleging dat een openbare bestraffing noodzakelijk is: contempt of court fungeert dan als strafbepaling om op te treden tegen bijvoorbeeld verstoringen van de orde op de zitting, weigerachtige getuigen of publicaties die een eerlijke rechtsgang kunnen beïnvloeden. Civiele contempt daarentegen is het niet-naleven van een rechterlijke uitspraak of bevel, waarbij het opleggen van een sanctie (doorgaans een geldboete of hechtenis) vooral als een dwangmaatregel moet worden beschouwd.

In Engeland en Wales is contempt of court tegenwoordig deels gecodificeerd. Het omvat nog altijd een groot aantal verschillende gedragingen, waarbij een onderscheid kan worden gemaakt tussen contempt begaan ten overstaan van de rechter (*in the face of the court*), en contempt die buiten de rechtszaal wordt gepleegd. De eerste categorie omvat een bont geschakeerde verzameling van gedragingen, variërend van beledigingen, ongepaste uitlatingen of anderzortige verstoringen van de orde ter zitting, misleiding van de rechtbank of

het niet voldoen aan verplichtingen, zoals de verplichting te verschijnen als getuige en vragen te beantwoorden. Bij contempt die buiten de rechtszaal wordt begaan valt te denken aan het beïnvloeden van getuigen of juryleden, jurydelicten zoals het schenden van het geheim van de beraadslaging en het niet naleven van rechterlijke bevelen, hoewel dit in strafzaken maar een zeer bescheiden rol speelt. Een belangrijke vorm van contempt buiten de rechtszaal is de zogenoemde *contempt by publication*, op grond waarvan het strafbaar is uitlatingen te doen of te publiceren waarvan een substantieel risico op ernstige beïnvloeding of belemmering van een lopende procedure uitgaat (artikel 2 lid 2 Contempt of Court Act 1981). Het belang van deze bepaling is met name gelegen in het waarborgen van een eerlijke juryberechting, door te voorkomen dat juryleden in de media kennis kunnen nemen van informatie die niet voor het bewijs wordt gebruikt. Het contempt-recht biedt niet alleen de mogelijkheid om achteraf een vervolging in te stellen naar aanleiding van dergelijke publicaties, maar kan onder omstandigheden ook worden gebruikt voor het vooraf uitvaardigen van (tijdelijke) publicatieverboden. Een specifieke vorm van *contempt by publication* is het delict van *scandalising*, op grond waarvan het strafbaar is om uitlatingen te doen waarmee ernstig afbreuk wordt gedaan aan de autoriteit van de rechtspraak. De strafbaarstelling is in Engeland in 2013 echter afgeschaft, omdat men deze onverenigbaar achtte met het recht op vrije meningsuiting. In andere *common law*-landen bestaat het delict nog wel. Vanwege het gegeven dat contempt of court een inbreuk maakt op de uitingsvrijheid, wordt de toepassing ervan tegenwoordig vooral gerechtvaardigd geacht ter waarborging van een eerlijk proces en een ordelijke procesgang. Contempt is dus niet (meer) bedoeld om de rechtspraak tegen kritiek te behoeden. Het feit dat de rechter een duidelijk herkenbaar instrument heeft om de orde te handhaven en om de naleving van zijn bevelen af te dwingen draagt uiteraard wel bij aan het gezag van de rechtspraak.

Contempt of court kent van oudsher een afwijkende procedure, waarbij de rechter de verdachte op eigen initiatief in beschuldiging kan stellen en direct tot bestraffing kan overgaan, de zogenoemde *summiere procedure*. Omdat een dergelijke procesvoering niet onproblematisch is in het licht van de eerlijk proces-vereisten, wordt deze procedure tegenwoordig gereserveerd voor gevallen waarin direct ingrijpen noodzakelijk wordt geacht, veelal in gevallen van *contempt in the face of the court*. Daarbij dient de verdachte wel in de gelegenheid te worden gesteld zijn verdediging voor te bereiden en daartoe rechtsbijstand te zoeken. In andere gevallen vindt de vervolging doorgaans plaats in een afzonderlijke procedure op initiatief van de Attorney General, na verlof van de High Court. Contempt of court kent tegenwoordig een in de wet neergelegd strafmaximum van twee jaar gevangenisstraf of een (onbeperkte) geldboete.

Door de jaren heen zijn veel vormen van belemmering van de rechtspleging, die eerder nog als contempt werden aangemerkt, als 'gewoon' misdrijf strafbaar gesteld. Daarbij gaat het bijvoorbeeld om meened en (pogingen tot)

het beïnvloeden, intimideren of omkopen van juryleden, getuigen of de rechter. Contempt of court is dus zeker niet meer het enige instrument waarmee de goede rechtspleging wordt gewaarborgd. In dat verband is tevens aandacht besteed aan het leerstuk van misbruik van procesrecht (*abuse of process*), op grond waarvan de rechter de bevoegdheid heeft om een vervolging (tijdelijk) te beëindigen wanneer hij meent dat een eerlijk proces niet meer mogelijk is. In uitzonderlijke gevallen kan bijvoorbeeld een grote hoeveelheid negatieve mediabelangstelling de rechter tot het oordeel brengen dat een verdachte geen eerlijke (jury)berechting meer kan krijgen. Ook de parlementaire *sub judice*-regel, op grond waarvan parlementariërs zich dienen te onthouden van uitlatingen over zaken die onder de rechter zijn, vormt een aanvullende waarborg. Hoewel uitlatingen die worden gedaan in het parlementaire debat buiten het bereik van de contempt-regels vallen, vormt de *sub judice*-regel in feite de parlementaire tegenhanger van contempt of court. De regel wordt door het parlement zelf gehandhaafd en wordt in de praktijk tamelijk strikt nageleefd.

In het zesde hoofdstuk zijn de Nederlandse 'functionele equivalenten' van contempt of court in kaart gebracht. Het gaat daarbij om strafbepalingen, strafprocessuele en tuchtrechtelijke instrumenten en ordemaatregelen, aangevuld of nader ingekleurd in de jurisprudentie, waarmee kan worden opgetreden tegen uiteenlopende vormen van obstructie van de goede strafrechtspleging. Een eerste categorie van contempt-achtige instrumenten heeft betrekking op de handhaving van de orde ter terechtzitting. Een praktisch en tot op zekere hoogte naar eigen inzicht toe te passen middel is neergelegd in artikel 124 lid 2 Sv, op grond waarvan de rechter onder meer personen die een goed verloop van de zitting hinderen uit de zittingszaal kan laten verwijderen en voorzorgsmaatregelen kan treffen om mogelijke ordeverstoringen te voorkomen. Een andersoortige wijze van ordehandhaving heeft betrekking op de beperking van de spreektijd van procesdeelnemers. Hoewel procesdeelnemers in beginsel alles naar voren moeten kunnen brengen wat zij dienstig achten, kan de rechter ingrijpen wanneer hij meent dat daarbij de grenzen van de uitingsvrijheid worden overschreden. Voor advocaten biedt daarnaast het tuchtrecht aanvullende normering. Op grond van hun verplichting zich te gedragen zoals een behoorlijk advocaat betaamt (artikel 46 Advocatenwet) dienen zij zich onder meer te onthouden van ongepaste opmerkingen over rechters. De strafbepaling van belediging (artikel 266 Sr) bepaalt de ondergrens van wat toelaatbaar is. Tegen ordeverstoringen kan ook worden opgetreden met de strafbaarstelling van het veroorzaken van opschudding ter zitting (artikel 185 Sr), dat in de praktijk echter zelden of nooit wordt toegepast. Omdat voor deze delicten door het openbaar ministerie een afzonderlijke strafvervolging moet worden geïnitieerd, zijn zij voor de daadwerkelijke handhaving van de orde ter zitting van meer ondergeschikte betekenis.

Een ander vorm van beïnvloeding van de rechtsgang die aan de orde is gekomen is de omkoping van een rechter. Omkoping wordt gezien als een

zeer ernstige aantasting van de integriteit en het gezag van de rechtspraak en wordt dan ook bedreigd met hoge gevangenisstraffen. Zowel de omkoper (artikel 178 Sr) als de omgekochte rechter (artikel 364 Sr) zijn strafbaar. Omdat in Nederland geen gevallen bekend zijn van rechterlijke omkoping heeft de strafbepaling vooral een belangrijke normstellende werking.

Vervolgens is uiteengezet op welke wijze kan worden opgetreden tegen belemmeringen van de (rechterlijke) waarheidsvinding. De rechter staan verschillende instrumenten ten dienste die hij kan inzetten om getuigen, deskundigen en verdachten te doen verschijnen (bevel medebrenging) en getuigen en deskundigen te verplichten naar waarheid te antwoorden op vragen (beëdiging, gijzeling en de meeneed-procedure). De verplichting van getuigen en deskundigen om te verschijnen, te antwoorden op vragen én daarbij naar waarheid te verklaren is bovendien strafrechtelijk gesanctioneerd (artikel 192, 207 en 444 Sr). Tegen beïnvloeding van getuigen kan worden opgetreden met de strafbepaling van artikel 285a Sr. Voor advocaten gelden aanvullende tuchtrechtelijke normen, op grond waarvan zij zich dienen te onthouden van alles wat naar redelijkerwijs valt te verwachten de waarheidsvinding kan schaden. Met de strafbepalingen van valsheid in geschrift (artikel 225 Sr) en het doen van valse aangifte (artikel 188 Sr) kan worden opgetreden wanneer valse informatie in de procedure wordt gebracht. Daarnaast kan de rechter in de strafzaak consequenties verbinden aan dergelijke pogingen de waarheid geweld aan te doen, bijvoorbeeld in de bewijswaardering of – in zeer uitzonderlijke gevallen – bij de ontvankelijkheid van het openbaar ministerie. Hoewel niet voor alle denkbare situaties een adequate ‘oplossing’ voorhanden is, biedt het samenstel van deze instrumenten toch een tamelijk volledig palet aan mogelijkheden om tegen belemmeringen van de waarheidsvinding op te treden.

Het straf(proces)rechtelijk stelsel voorziet voorts in verschillende instrumenten om op te treden tegen niet-naleving van rechterlijke beslissingen. Het materiële strafrecht kent enkele bepalingen waarin het niet-naleven van rechterlijke uitspraken strafbaar is gesteld, zoals het uitoefenen van een recht waaruit men bij rechterlijke uitspraak is ontzet (artikel 195 Sr) en het rijden bij een rij-ontzegging (artikel 9 lid 1 wvw 1994). De meeste van deze strafbepalingen worden in de praktijk niet bijzonder vaak toegepast, maar hebben wel een preventieve en normbevestigende werking en bevorderen daarmee de naleving van rechterlijke uitspraken. Voor advocaten en leden van het openbaar ministerie die geen gehoor geven aan rechterlijke bevelen zijn minder duidelijke instrumenten voorhanden. Voor ongehoorzame advocaten kan het tuchtrecht uitkomst bieden, hoewel hiervan in de praktijk nauwelijks gebruik wordt gemaakt. Voor de situatie dat het openbaar ministerie de opdrachten van de rechter niet kan of wil uitvoeren voorziet de wet niet in een reactie en uit de rechtspraak blijkt dat niet-ontvankelijkverklaring van het openbaar ministerie in dergelijke gevallen vrijwel steeds een te vergaande sanctie wordt geacht.

Voor zogenaamd misbruik of onredelijk van procesrecht is geen voorziening voorhanden. In het geval van de verdediging is het ook nog geen uitgemaakte zaak of überhaupt van misbruik kan worden gesproken. De rechter blijkt in ieder geval terughoudend om processueel optreden als misbruik te kwalificeren. Niettemin kunnen aan oneigenlijk gebruik van procesrecht – al dan niet als zodanig gekwalificeerd – wel gevolgen worden verbonden. Zo is het openbaar ministerie gebonden aan de beginselen van een behoorlijke procesorde, op grond waarvan de rechter onder meer – zij het in zeer beperkte mate – de (on)redelijkheid van de vervolging kan toetsen. Bovendien kan in bepaalde gevallen worden geconstateerd dat de procesdeelnemer geen ‘rechtens te respecteren belang’ heeft bij de behandeling van een verzoek of standpunt. Ook de wrakingsregeling bevat de mogelijkheid om evident onterechte wrakingsverzoeken buiten beschouwing te laten, hoewel de effectiviteit van die regeling regelmatig wordt bekritiseerd. Ondanks het ontbreken van een eenduidige regeling heeft de strafrechter dus wel mogelijkheden om procedures waarin sprake is van misbruik van (proces)recht of een gebrek aan redelijk belang op vereenvoudigde wijze af te doen of een verzoek buiten behandeling te laten. Een duidelijke handelswijze voor gevallen van misbruik is echter niet voorhanden en de rechter heeft niet altijd de middelen om adequaat te reageren in geval van een inefficiënte, vertragende of weinig constructieve wijze van procederen.

Wanneer het gaat om de normering van publiciteit is het uitgangspunt dat grote vrijheid bestaat voor meningsuiting in en rondom strafzaken. De algemene ondergrens wordt gegeven door de strafbepaling van belediging en, specifiek ten aanzien van schriftelijke uitlatingen, het verbod op smaad-schrift en laster (artikel 261 en 262 Sr). De vrijheid van het openbaar ministerie om informatie in de openbaarheid te brengen wordt genormeerd door de onschuldpresumptie en de richtlijnen over publieksvoorlichting. Leden van het openbaar ministerie zijn voorts gebonden aan hun geheimhoudingsplicht, die strafrechtelijk is gesanctioneerd en kan worden ingezet in geval van het opzettelijk ‘lekker’ van informatie (artikel 272 Sr). In dergelijke gevallen kunnen eveneens disciplinaire maatregelen worden genomen. Ook advocaten kunnen strafrechtelijk worden vervolgd wegens schending van hun geheimhoudingsplicht. Van groter praktisch belang is het tuchtrecht, dat onder meer voorschrijft dat advocaten slechts informatie mogen openbaren wanneer dit in overeenstemming is met een goede beroepsuitoefening én zij daarvoor toestemming hebben van hun cliënt. De uitingsvrijheid van politici wanneer het gaat om de strafrechtspleging is nauwelijks beperkt. Dat hangt samen met het ontbreken van een in de praktijk aanvaarde *sub judice*-regel. Ten aanzien van journalisten en derden staat de strafrechter feitelijk met lege handen. Hoewel de Raad voor de Journalistiek voorziet in enige vorm van zelfregulering en een gang naar de civiele rechter in bepaalde situaties uitkomst kan bieden, kan de strafrechter aan de negatieve gevolgen van een ‘mediaproces’

slechts achteraf en in beperkte mate consequenties verbinden, bijvoorbeeld door dit in de straf te verdisconteren.

Wanneer de balans wordt opgemaakt kan worden vastgesteld dat het totaal aan voorzieningen optelt tot een weliswaar divers maar tamelijk adequaat stelsel van waarborgen. Toch is een vijftal aspecten geïdentificeerd waar het systeem niet voorziet in duidelijke of toereikende handhavingsmogelijkheden, of waar deze in vergelijking met contempt of court beperkt zijn:

1. Een aanzienlijk deel van de instrumenten kan de strafrechter niet geheel naar eigen inzicht inzetten, hij heeft geen eigen punitieve bevoegdheid en is voor de toepassing van het straf- en tuchtrecht afhankelijk van andere instituties.
2. De strafrechter heeft geen algemene bevoegdheid om de nakoming van zijn uitspraken of opdrachten af te dwingen. Dit wordt deels ondervangen door specifieke strafbepalingen, maar deze bieden geen oplossing voor de situatie dat het openbaar ministerie een rechterlijke opdracht niet uitvoert.
3. Er bestaat geen helder omliggende bevoegdheid waarmee kan worden gereageerd op zogenaamd misbruik van procesrecht. Hoewel de rechter ook zonder zo'n bevoegdheid in veel gevallen redelijk uit de voeten blijkt te kunnen, zijn in ieder geval de mogelijkheden van het toetsen van evident onredelijke vervolgingsbeslissingen zeer beperkt, terwijl ook op 'misbruik' door de verdediging en misbruik van wraking niet altijd adequaat kan worden gereageerd.
4. De publiciteit rondom strafzaken is maar gedeeltelijk gereguleerd. Hoewel de strafbepalingen van belediging, smaad en laster de ondergrens bepalen van wat aan uitlatingen toelaatbaar is, zijn er niet of nauwelijks mogelijkheden de (media)berichtgeving in (geruchtmakende) zaken te reguleren of beperken.
5. Van enigszins andere orde is tot slot de constatering dat de onderzochte instrumenten veelal niet primair zijn gericht op waarborging van het gezag van de strafrechtspraak.

Daarbij is aangegeven dat het feit dat het Nederlandse stelsel van waarborgen op de vijf genoemde aspecten niet geheel sluitend is, nog niet betekent dat op al deze punten sprake is van een problematisch handavingsgebrek waarvoor maatregelen moeten worden getroffen. Een lacune op een bepaald punt kan immers worden gecompenseerd door maatregelen op een ander vlak. Ook kunnen er (te) grote nadelen kleven aan mogelijke oplossingen. De vraag of daadwerkelijk kan worden gesproken van een lacune kan dan ook pas definitief worden beantwoord nadat ook de (op contempt of court geïnspireerde) oplossingsrichtingen zijn bestudeerd.

De beantwoording van de vraag of een op contempt of court geïnspireerde bepaling een meerwaarde zou kunnen hebben voor de gevonden lacunes vindt

plaats in *hoofdstuk 7*. Daarbij is allereerst geconstateerd dat contempt of court een instrument is dat zich niet goed leent voor eenvoudige implementatie in de Nederlandse rechtsorde, mede vanwege het feit dat het begrip een verzamelterm is voor een veelheid aan uiteenlopende instrumenten, die deels specifiek samenhangen met voor Nederland vreemde aspecten zoals juryrechtspraak. Vanwege de veelvormigheid van contempt of court is een discussie over de meerwaarde ervan bovendien slechts zinvol wanneer die wordt geconcretiseerd en toegespitst op de problemen waarvoor het instrument een oplossing zou moeten bieden. Geconcludeerd is dan ook dat de discussie zich dient te richten op de lacunes in de Nederlandse regeling en de vraag of aanpassing van de regeling in specifieke situaties moet worden overwogen. Bovendien is gebleken dat de legitimering van contempt of court tegenwoordig vooral is gelegen in het garanderen van een eerlijk en ordelijk procesverloop, en niet (in de eerste plaats) in het waarborgen van het gezag van de rechtspraak. Het instrument kan worden ingezet wanneer in een concrete zaak de *due administration of justice* dreigt te worden aangetast, maar leent zich er niet goed voor in meer algemene zin de rechtspleging te behoeden voor potentiële bedreigingen die buiten een concrete strafzaak om gaan.

Bij nadere beschouwing van de geconstateerde lacunes in het licht van de bevindingen uit het onderzoek naar contempt of court, bleken sommige daarvan niet zodanig problematisch dat daarvoor aanvullende normering noodzakelijk is. Dat geldt in ieder geval voor het ontbreken van een eigen punitieve bevoegdheid van de rechter. Hoewel de rechter niet de bevoegdheid heeft op eigen initiatief bestraffend op te treden, is voorzien in zoveel andere instrumenten voor de handhaving van de orde ter terechtzitting dat niet van een gebrek aan waarborgen kan worden gesproken. Daarbij geldt dat de reeds bestaande waarborgen met het oog op een eerlijke procesvoering de voorkeur verdienen, nu punitief optreden van de rechter in zijn 'eigen zaak' niet onproblematisch is. Wat betreft het gebrek aan regulering van de publiciteit rondom strafzaken geldt dat dit weliswaar in concrete zaken problematisch kan zijn, maar dat de mogelijke oplossingen veelal zo ingrijpend zijn dat de voordelen daarvan niet opwegen tegen de mogelijke nadelen. Een strafbepaling als *contempt by publication* vormt in een stelsel zonder juryberechting immers een te vergaande en niet noodzakelijke beperking van de uitingsvrijheid. Minder ingrijpende alternatieven, zoals een verbod om te publiceren uit het strafdossier in het vooronderzoek, stuiten eveneens op bezwaren, mede in het licht van de constatering dat een mediaproces weliswaar heel ingrijpend kan zijn voor de direct betrokkenen, maar (vooralsnog) niet kan worden gesproken van een voor de strafrechtspleging zodanig zorgelijke situatie dat strafrechtelijk ingrijpen geboden is. Ten aanzien van het gebrek aan instrumenten die zich op het gezag richten, kan worden vastgesteld dat in ieder geval aanvullende strafrechtelijke normering in de vorm van een *scandalising*-achtige bepaling niet in de rede ligt. Daarbij is van belang dat niet zozeer sprake lijkt te zijn van een gezagsprobleem in de rechtszaal, maar veeleer van een breder ongenoegen

en wantrouwen dat zich niet alleen richt op de rechtspraak maar ook op andere instituties. Bovendien kleeft aan strafbaarstelling het bezwaar dat het inbreuk maakt op de uitingsvrijheid, terwijl het ook een averechts effect kan hebben wanneer bij het kritische publiek de indruk ontstaat dat de rechtspraak tracht critici met een machtsmiddel de mond te snoeren.

Ten aanzien van de overige geïdentificeerde lacunes zijn aanvullende waarborgen voorgesteld. Hoewel ook hier een algemene contempt-bevoegdheid niet de oplossing blijkt, zijn er – met contempt of court en de daarmee samenhangende instrumenten als inspiratiebron – wel meer in de eigen rechtscultuur passende instrumenten te bedenken die een belangrijke bijdrage kunnen leveren aan de waarborging van een goede strafrechtspleging. In verband met de tweede gesignaleerde lacune, in het bijzonder het gebrek aan mogelijkheden om op te treden tegen niet-naleving van rechterlijke opdrachten door het openbaar ministerie, is het van belang dat de rechter de mogelijkheid krijgt om aan een weigering tot het uitvoeren van een opdracht consequenties te verbinden. Hoewel niet van een structureel probleem kan worden gesproken, kan zo'n weigering vanuit het perspectief van een goede strafrechtspleging dermate problematisch zijn dat op zijn minst een mogelijkheid tot ingrijpen moet bestaan. Gedacht kan worden aan een bepaling die inhoudt dat de officier van justitie niet-ontvankelijk wordt verklaard wanneer hij weigert of in gebreke blijft opdrachten van de rechter uit te voeren, terwijl dat naar het oordeel van de rechter een ernstig verzuim oplevert en strijdig is met de beginselen van een behoorlijke procesorde en/of het recht op een eerlijk proces. Ten aanzien van de derde lacune, het ontbreken van een instrument om misbruik van procesrecht te pareren, geldt dat de rechter in de praktijk heel behoorlijk met de wel ter beschikking staande middelen uit de voeten kan. Hoewel er zorgen bestaan over (een mogelijke toename van) misbruik van procesrecht door de verdediging, bijvoorbeeld in de vorm van het neerleggen van de verdediging, lijkt het tuchtrecht nog altijd de meest geschikte weg om het handelen van advocaten te beoordelen. Met de meest recente jurisprudentie van de Hoge Raad is ook de effectiviteit van de wrakingsregeling verbeterd, in ieder geval waar het gaat om de mogelijkheid wrakingsverzoeken in geval van evident misbruik vereenvoudigd af te doen. Voor wat betreft het onredelijk gebruik van procesrecht door het openbaar ministerie geldt dat kan worden overwogen de mogelijkheden te verruimen om (evident onredelijke) vervolgingsbeslissingen te toetsen. Voor het reguleringsgebrek van de publiciteit rondom strafzaken, aangeduid als de vierde lacune, zijn zoals hiervoor al gezegd de beschikbare middelen vaak erger dan de kwaal. Wel zou een parlementaire *sub judice*-regel, op grond waarvan politici zich in beginsel onthouden van uitspraken over lopende rechtszaken een meerwaarde kunnen hebben. Hoewel een dergelijke maatregel in de huidige tijdgeest niet vanzelfsprekend is, verdient het vanuit het perspectief van de goede strafrechtspleging toch overweging.

Bij het opmaken van de balans is geconstateerd dat het Nederlandse instrumentarium ter waarborging van een goede strafrechtspleging tot op grote

hoogte adequaat te noemen is, hoewel op de hiervoor genoemde punten wel verbetering mogelijk is. Invoering van een contempt of court-bepaling is daarvoor geen passende oplossing gebleken, maar contempt of court fungeert wel als inspiratiebron voor meer op de eigen rechtscultuur toegesneden voorstellen voor aanpassing. Tegelijkertijd is duidelijk geworden dat de rechtspraak zich met uitdagingen geconfronteerd ziet waarvoor de voorgestelde verbeterpunten niet of maar zeer ten dele betekenis kunnen hebben.

De beantwoording van de gestelde onderzoeksvragen ligt reeds besloten in de hoofdstukken 3 tot en met 7. In het *achtste hoofdstuk* worden de onderzoeksbevindingen gerecapituleerd. Mede in het licht van de constatering dat op contempt of court geïnspireerde instrumenten maar tot op zekere hoogte een bijdrage kunnen leveren aan de waarborging van een goede strafrechtspleging, zijn de bevindingen in dit hoofdstuk tevens in breder perspectief geplaatst. Daarbij is ingegaan op het gegeven dat de rechter minder dan vroeger een centrale figuur is in de afdoening van strafzaken, onder meer door de toename van buitengerechtelijke afdoeningsmodaliteiten. De laatste jaren is van verschillende zijden en in uiteenlopende contexten gewezen op de daaraan klevende risico's en nadelen, en is gepleit voor het niet verder laten afkalven van de rol van de rechter dan wel voor het verstevigen van zijn positie. Ook vanuit het perspectief van contempt of court is een herwaardering van de centrale rol van de rechter aan te bevelen. Een duidelijker positionering van de beslissende rol van de rechter en zijn exclusieve autoriteit op het gebied van de rechtspraak, kan immers bijdragen aan de waarborging van de goede strafrechtspleging en in het bijzonder het gezag van de rechtspraak. Een andere ontwikkeling houdt verband met de taakinvulling van de rechter. Geconstateerd is dat de laatste jaren veel nadruk is gelegd op de dienstverlenende taak van de rechtspraak, waarbij veel aandacht uitgaat naar het (terug)winnen van het vertrouwen van het publiek. Op die 'klantgerichte' instelling en de (te) grote nadruk op het vermeende gezagsprobleem van de rechtspraak is kritiek gekomen. Tegen de achtergrond van de bevindingen uit dit onderzoek kan worden gesteld dat gezag in de moderne tijd weliswaar niet vanzelfsprekend is, maar dat het 'verdienen' van dat gezag wellicht het beste kan gebeuren door zich te richten op de kerntaak in plaats van op de dienstverlenende functie van de rechtspraak. Ten derde is aandacht besteed aan de rol en verantwoordelijkheid van de andere staatsmachten bij de waarborging van de positie van de rechtspraak. In het licht van de al jarenlang aanhoudende klachten over de werkdruk, financiering en organisatie van de rechtspraak is geconstateerd dat de andere staatsmachten meer dan thans het geval is hun verantwoordelijkheid voor het mede vormgeven van de rechtsstaat dienen te nemen. Vanuit het perspectief van contempt of court geldt daarbij dat van de andere staatsmachten mag worden verwacht dat zij terughoudend zijn met uitlatingen over zaken die onder de rechter zijn, en former stelling nemen tegen ondermijnende acties en kritiek.

Uit de bevindingen van dit onderzoek, tegen de achtergrond van de hiervoor geschetste discussies, kan worden afgeleid dat op bepaalde punten behoefte bestaat aan een sterkere positie van de rechter. Tegelijkertijd is duidelijk dat die sterkere positie niet alleen met contempt-achtige instrumenten kan en behoort te worden gewaarborgd. In dat licht zijn enkele aanbevelingen geformuleerd. Voor de wetgever geldt dat het instrumentarium van de strafrechter op enkele onderdelen dient te worden uitgebreid, namelijk waar het gaat om de sanctionering van niet-naleving van rechterlijke opdrachten door het openbaar ministerie en de mogelijkheid de vervolgingsbeslissing te toetsen. Daarnaast is meer in zijn algemeenheid aan te bevelen dat politici zich meer rekenschap geven van hun gedeelde verantwoordelijkheid voor de rechtsstaat, waarbij onder meer valt te denken aan een heroverweging van de *sub judice*-regel. Voor de rechtspraak richten de aanbevelingen zich niet zozeer tot de individuele strafrechter, die immers tamelijk adequaat is voorzien van instrumenten om een goede rechtspleging in voorliggende zaken te waarborgen. Wel kan de Raad voor de rechtspraak een rol vervullen door het belang en de waarde van de rechtspraak minder in termen van maatschappelijke dienstverlening neer te zetten en meer te benadrukken en zo nodig uit te (blijven) leggen dat de rechtspraak een geheel eigen rol en taak in de samenleving vervult, en daarbij ook de verbinding te zoeken met de politiek. Voor wat betreft de media geldt dat een bezinning op de wijze waarop wordt omgegaan met (gelekte) informatie uit strafdossiers valt aan te bevelen. Hoewel strafrechtelijke sanctionering als te ingrijpend moet worden beschouwd, is een grondige heroverweging van de invulling van de journalistieke zelfregulering in het licht van de waarborging van een goede strafrechtspleging wenselijk.

Summary

CONTEMPT OF COURT. A PLUS FOR THE DUE ADMINISTRATION OF CRIMINAL JUSTICE IN THE NETHERLANDS?

This research focuses on the Anglo-Saxon instrument contempt of court. The instrument emerged in England in the twelfth century as a measure in response to obstructions to the course of justice and still fulfils an important function in common law systems. In recent years, it has repeatedly been suggested that this kind of instrument is necessary in the Netherlands, often against the backdrop of the major changes that have taken place in the judiciary and in society since the introduction of the Code of Criminal Procedure (Sv) in 1926. Changes such as the more emancipated position of the suspect, victims desiring a more important role, heightened public interest in criminal cases and the omnipresent media and social media. In the past, the defence of a case was mainly limited to arguing against the sentence demanded by the prosecution, but currently defence lawyers often pull out all the stops to achieve a favourable outcome for the defendant. The Public Prosecution Service, the enforcer of law and order, is not only magisterial but more so than in the past is now also focused on crime fighting. As a result of these changes, the courts are required to administer justice while balancing the forces at play. Moreover, in recent decades, the way in which the public views the authorities and those holding power has changed drastically. Authority is now less self-evident, to say the least, and the judiciary is more clearly concerned with accountability towards society. Finally, internal changes in how the judiciary is organised have led to a more output-oriented management structure, placing greater emphasis on productivity and efficiency. These developments prompt the question whether the criminal court still has sufficient possibilities to fulfil its unchanged core task: ensuring correct proceedings and a just outcome. Against this backdrop, it is often suggested that the court should have an instrument such as contempt of court at its disposal with which it can act to counter all kinds of obstructions to the course of justice.

Thus, the following question is central to this research:

What role can contempt of court play in securing the due administration of criminal justice in the Netherlands?

This central question has four aspects which will be considered in the various chapters:

1. What do we mean by 'due administration of criminal justice' that is secured by contempt of court?
2. What is contempt of court, how does it work and what are its limits?
3. What instruments similar to contempt of court are used to secure the due administration of criminal justice in the Netherlands, and what lacunas can be identified in these instruments?
4. Can contempt of court or a similar instrument contribute to securing the due administration of criminal justice in the Netherlands and, if so, in what way?

The choice of topic necessitates that the research method to a large degree involved comparative law. The area of research was limited to criminal cases and the implementation of contempt of court was examined in particular in the legal system of England and Wales.

To properly understand the context in which criminal courts function and in which the above questions arise, the developments referred to above will be looked at more closely in the *second chapter*. In addition, an outline is provided of how the roles of the actors in proceedings have changed over the years and how, under the influence of Europe, more adversarial features have been incorporated in criminal proceedings. As a result, criminal proceedings have become more like the scene of a battle where the court also seems to take a less active role, in the sense that more than before, it tends to focus criminal proceedings on the points that have been put forward by the parties to the proceedings. The context of criminal procedure has also changed drastically through the emergence of mass media and social media. This heightened focus on criminal cases is also sometimes reflected in greater public interference in criminal proceedings. The public can be critical and at times distrustful, and erosion of the hierarchical authority of institutions and those in authority can occur. Authority in the judicial system is now also something that has to be 'earned'. Finally, the internal context in which a court has to perform its duties has changed, in particular through the implementation of a more business-like organisation structure.

Since contempt of court is an instrument that aims at facilitating due administration of justice, the *third chapter* deals with the rights and principles that can be considered in this regard. Within the scope of this research, the concept 'due administration of justice' comprises four components: a fair trial, truth finding, authority and efficiency. Indeed, to ensure a due administration of justice, the requirements for a fair trial as laid down in Article 6 European Convention on Human Rights must be met. In addition, justice must be pursued on the basis of the factual truth. A fair trial and truth finding can be

construed as objectives in criminal proceedings. The components authority and efficiency can be considered as preconditions for a due administration of criminal justice. For criminal procedure to function adequately, it is, after all, necessary that the judiciary is accepted by the public as the authority that decides on legal disputes and guilt or innocence. Moreover, it must be possible to adjudicate in an efficient manner and within a reasonable time. Alongside these objectives and preconditions, freedom of expression can be viewed as a counterforce. Although freedom of expression in relation to criminal cases is very important and can also positively contribute to due administration of justice, it can also work against it. Contempt of court is pre-eminently an instrument by which freedom of expression can be limited in order to be able to secure due administration of justice.

The chapter provides an explanation of the components referred to above and considers the aspects that are most significant in the light of contempt of court. When it comes to the right to a fair trial, basically this concerns the fact that a criminal offence is tried by an independent, impartial judge, in public proceedings where the suspect is considered innocent until the contrary is proven. These basic requirements for a fair trial can come under pressure due to all kinds of external interference. For example, interference or commentary from persons holding authority or politicians in relation to (ongoing) legal proceedings and widespread media attention. When it comes to establishing the truth, the outcome of criminal proceedings must be in line with what actually occurred. This objective does not differ essentially within inquisitorial and adversarial systems, but the manner in which the truth is ascertained does vary widely. The authorities – and so also the judiciary – can be expected to make efforts to uncover the relevant facts, but must at the same time observe limits that arise from, for example, the rights safeguarded by the European Convention on Human Rights. When it comes to authority as the legitimate exercise of power, it is required that this is done in accordance with normative opinions and is accepted as such by those over whom power is exercised. So in the case of judicial decisions, these must be based on laws that are established democratically and should be in accordance with the requirements of a fair trial. On the other hand, citizens who come into contact with the law and the more general public must also believe that justice is being done. The authority of judges and other persons in authoritative positions is not self-evident, and in the judiciary much attention is paid to retaining the trust of critical and sceptical citizens. Finally, the pursuit of efficiency contributes towards properly functioning criminal procedure. This is a factor that is considered by judges when adjudicating individual cases, where efficiency must be deliberated alongside other aims and interests. The ‘counterforce’ freedom of expression entails that it must be possible to speak freely about criminal cases. However, there could be legitimate reasons to give priority to due administration of criminal justice prevailing over the right to freedom of expression.

All things considered, it is clear that the various interests and principles that are included in the notion of due administration of (criminal) justice find themselves out on a complex playing field where these forces can support each other but also sometimes clash, and where they must be considered together or with other interests. Although these inter-connected interests can vary from case to case, it is clear that government authorities can be expected to provide safeguards to guarantee correct criminal procedure.

Chapters 4 and 5 deal with the central topic of this study: contempt of court. Chapter 4 outlines its origins and main features, and chapter 5 looks in more detail at the current practice of contempt of court in the legal system of England and Wales. Contempt of court originated in England and throughout the centuries it has developed in common law as a way to act against a wide range of types of conduct which can disrupt or obstruct the due administration of justice. It is seen as an inherent power presupposed in judicial bodies and necessary for them to operate properly. Contempt of court can be found in all Anglo Saxon legal systems, though its interpretation varies from country to country. More recently, the instrument has been deployed by some international tribunals as a way to act against various forms of obstruction to the course of justice. Currently, a general distinction is made between criminal and civil contempt of court. Conduct that is considered as contempt under criminal law forms such a threat to the administration of justice that it necessitates a public punishment: contempt of court then acts as a penal provision to act, for example, in response to disruptions to order during a trial, witnesses who refuse to cooperate or publications that could affect a fair trial. In contrast, civil contempt is the non-observance of a court ruling or order, where imposing a penalty (generally a fine or detention) should be viewed essentially as a coercive measure.

Today, contempt of court in England and Wales is partially codified. It still covers a large number of different types of conduct, distinguishing between contempt committed in the face of the court, and contempt that is committed outside the courtroom. The first category includes a wide range of conduct, varying from defamation, improper remarks or other types of disruption to order during a court session, misleading the court or failing to meet obligations such as the obligation to appear as a witness and to respond to questions. Contempt outside the courtroom can include influencing witnesses or members of the jury, jury offences such as violating the confidentiality of the deliberations, and non-observance of judicial orders, although in criminal cases this plays a very modest role. One important form of contempt outside the courtroom is what is known as contempt by publication, on the grounds of which it is a crime to make or publish remarks that create a substantial risk that the course of justice in the proceedings in question will be seriously impeded or prejudiced (Section 2(2) Contempt of Court Act 1981). This provision is particularly important when it comes to safeguarding a fair

trial by jury, by preventing members of the jury from acquiring information via the media that is not to be used as evidence. The contempt law does not only offer the possibility to subsequently take legal action in response to such publications, but under certain circumstances it can also be used to issue a (temporary) publication ban in advance. One specific type of contempt by publication is the offence of scandalising, on the grounds of which it is punishable to make remarks which are seriously detrimental to the authority of the judiciary. However, this offence was abolished in England in 2013 as it was considered to be incompatible with the right to freedom of expression. This offence, however, does still exist in other common law countries. Because of the fact that contempt of court infringes on freedom of expression, its application is now considered to be justifiable mainly in order to guarantee a fair trial and orderly conduct during proceedings. So contempt is no longer intended to protect the judiciary from criticism. The fact that the court has a clearly distinctive instrument to maintain order and to enforce observance of its orders does of course contribute to the authority of the judiciary.

Traditionally, contempt of court has a different procedure through which the court upon its own motion can indict the defendant and proceed directly to punishment, otherwise known as summary proceedings. As this way of conducting a case is not without problems in light of the requirements for a fair trial, this procedure is currently reserved for cases where immediate intervention is deemed necessary. This usually concerns instances of contempt in the face of the court. At such time, the defendant must be given the opportunity to prepare his defence and to obtain legal assistance for that purpose. In other cases, prosecution is usually carried out in separate proceedings upon the initiative of the Attorney General, following leave of the High Court. At present, contempt of court has a maximum sentence laid down in law of two years' imprisonment or a fine, the amount of which is unlimited.

Over the years, many forms of perverting the administration of justice, which were regarded as contempt before, have become established as 'ordinary' criminal offences. These include perjury and (attempts at) influencing, intimidating or bribing members of the jury, witnesses or the judge. So contempt of court is certainly no longer the only instrument with which the due administration of justice is safeguarded. In this regard, attention has also been paid to the doctrine of abuse of process, on the grounds of which the court has the authority to terminate proceedings, perhaps temporarily, if it believes that a fair trial is no longer possible. In exceptional cases, a high level of negative media interest, for example, can lead the court to decide that a defendant will no longer receive a fair trial from the jury. Further, the parliamentary sub judice rule, on the grounds of which MPs must refrain from commenting on ongoing trials, forms an additional safeguard. Although any comments which are made in a parliamentary debate fall outside the scope of the contempt rules, the sub judice rule de facto constitutes the parliamentary

equivalent of contempt of court. The rule is upheld by parliament itself and is quite strictly observed in practice.

The *sixth chapter* provides an overview of the existing equivalents in the Netherlands in relation to contempt of court. It considers penal provisions, disciplinary measures and other instruments related to criminal procedure, supplemented or otherwise represented in case law, with which courts can act to deal with various forms of obstruction of the due administration of criminal justice. The first category of contempt-like instruments concerns enforcement of order during a court session. One practical measure that to a certain extent can be applied as seen fit is contained in Section 124(2) Sv, on the grounds of which the court, among other things, can have persons who hinder proceedings during a court session removed and can take precautionary measures to prevent possible disorderly conduct in court. Another way to maintain order relates to limiting the time allowed to participants in the proceedings to address the court. Although, in principle, participants in the proceedings must be able to put forward anything they deem to be relevant, the court may intervene if it believes that as a result, the limits to the freedom of expression are exceeded. In the case of lawyers, disciplinary law provides additional standards. On the grounds of their obligation to behave in a manner befitting of proper conduct of a lawyer (Section 46 of the Counsel Act), they should refrain from making inappropriate comments about judges. The penal provision for defamation (Section 266 of the Criminal Code (Sr)) determines the lower limit of what is acceptable. The penal provision for causing of commotion at a court session (Section 185 Sr) is in practice never or hardly ever used. Since separate criminal proceedings have to be initiated by the Public Prosecution Service for these offences, they are of more minor significance for the actual enforcement of order during the proceedings.

Another way of influencing the judicial process is bribery of judges. Bribery is considered a very serious infringement of the integrity and authority of the judiciary and is therefore punishable with a long custodial sentence. Both the briber (Section 178 Sr) and the judge who was bribed (Section 364 Sr) are liable to punishment. Since there have been no known cases concerning the bribery of judges in the Netherlands, this penal provision is mainly in place as a standard.

The chapter then proceeds to set out in what way obstructions to the truth finding in judicial proceedings can be dealt with. The court has various instruments at its disposal to summon witnesses, experts and defendants to appear (a court warrant) and to oblige witnesses and experts to answer questions truthfully (administration of the oath, coercive detention and perjury proceedings). The obligation for witnesses and experts to appear, to answer questions and in that regard to declare that this is done truthfully, has moreover been sanctioned under criminal law (Sections 192, 207 and 444 Sr). Influencing witnesses can be penalized by virtue of Section 285a Sr. Additional disciplinary

standards apply to lawyers on the grounds of which they must refrain from doing anything which in reasonableness could be expected to impair the establishment of the truth. The penal provisions forgery of documents (Section 225 Sr) and making false charges (Section 188 Sr) can be applied if incorrect information is submitted during the proceedings. In addition, the court in criminal proceedings can draw inferences from such attempts to influence truth finding, for example in its valuation of the evidence or – in exceptional circumstances – the right of the public prosecutor to instigate criminal proceedings. Although there is no adequate ‘solution’ at hand for all conceivable situations, these instruments do provide a fairly comprehensive range of possibilities to respond to obstructions to the establishment of the truth.

The criminal procedure system also has various instruments to respond to noncompliance with court decisions. Substantive criminal law has certain provisions, in which the noncompliance of court decisions constitutes an offence, for example exercising a right from which one has been disqualified in a court decision (Section 195 Sr) and driving while being disqualified from driving (Section 9(1) Road Traffic Act 1994 (wvw)). Most of these penal provisions are not applied often in practice, but they do have a preventative effect endorsing legal norms, and as a result they promote compliance with judicial decisions. In the case of lawyers and members of the Public Prosecution Service who do not comply with court orders, less obvious instruments are available. Disciplinary law can provide support in the case of disobedient lawyers, though in practice this is done very rarely. In the event that the Public Prosecution Service cannot, or is unwilling, to carry out court orders, no solution is provided for in law, and case law shows that a decision on inadmissibility of the Public Prosecution Service in such cases is almost always considered a too far-reaching sanction.

No provision exists in the event of so-called abuse or unreasonable use of procedural law. In the case of the defence, there is also no certainty whether the term abuse can be referred to at all. The courts, in any event, appear to be reticent about qualifying conduct at proceedings as abuse. Nevertheless, consequences can be attached to improper use of procedural law – whether or not it is qualified as such. For example, the Public Prosecution Service is bound to uphold the principles of due process of law, on the grounds of which the courts for example – though to a limited extent – can review the reasonableness or unreasonableness of prosecution. Moreover, in certain cases it can be noted that the participant in the proceedings has no legally relevant interest in the handling of an application or position. Challenge regulations also contain the option to disregard evidently unjustified challenges, though the effectiveness of these is regularly criticised. So in spite of this lack of clear rules, the criminal court does have options to, in a reasonably simple manner, deal with an application in the case of proceedings involving abuse of procedural law or the lack of a reasonable interest. However, there is no clear way to act in cases of abuse and the court does not always have the means to respond

adequately when proceedings are conducted in ways that cause delays or are not efficient or constructive.

Where standards on publicity are concerned, basically there is a great deal of leeway when it comes to freedom of expression during and in relation to criminal cases. The general lower limit is provided in the penal provisions concerning defamation and, specifically in relation to written comments, the prohibition of slander and libel (Sections 261 and 262 Sr). The freedom of the Public Prosecution Service to disclose information is regulated by the presumption of innocence and guidelines on information for the general public. Members of the Public Prosecution Service are also bound to a duty of confidentiality, which is sanctioned under criminal law and can be applied in the case of the deliberate 'leaking' of information (Section 272 Sr). Disciplinary measures can also be taken in such cases. Lawyers can be prosecuted for violating their duty of confidentiality. Disciplinary law has a more practical significance, among other things requiring lawyers to only disclose information when this is in accordance with proper professional conduct and with prior agreement from their client. There are hardly any limitations on the freedom of expression of politicians where criminal procedure is concerned. This is closely related to the lack of a generally accepted sub judice rule. When it comes to journalists and third parties, the criminal court is more or less left empty-handed. Although the Press Council does have some level of self-regulation and the civil courts can offer solutions in certain situations, the criminal courts can only attach consequences in retrospect to the negative outcomes of a 'media trial' and then only to a limited extent, for example by taking it into account in the sentencing.

When the balance is drawn up, it is clear that the total amount of provisions adds up to a diverse and, to a large extent, adequate system of safeguards. Nevertheless, five areas have been identified in which the system does not provide clear or adequate enforcement possibilities, or which are limited in comparison to contempt of court. These are:

1. A substantial amount of the instruments cannot be applied by the criminal court itself as it sees fit; it has no own punitive authority and is dependent on other institutions to apply criminal or disciplinary law.
2. The criminal court has no general authority to enforce compliance with its judgments or orders. This is overcome in part by specific penal provisions, but these do not offer a solution if the Public Prosecution Service does not comply with an order.
3. There is no clearly defined authority with which to respond to the so-called abuse of law of procedure. Although in many cases, even without such authority, the court seems to be able to manage, the possibilities to review evidently unreasonable decisions to prosecute remain very limited, and 'abuse' by the defence and abuse of the challenge regulations cannot always be adequately responded to.

4. Publicity surrounding criminal cases is only partly regulated. Although the penal provisions for defamation, slander and libel mark the lower limit of what is admissible, there are no or very few possibilities to regulate or limit media coverage in high-profile cases.
5. Finally, though of a different order, it is observed that the instruments considered are generally not primarily aimed at securing the authority of the criminal justice system.

In addition, it is clear that the fact that the Dutch system of safeguards in these five areas is not entirely sound, does not mean that in all these areas there is a problematic lack of enforcement that requires action. Lacunas in a certain area can, after all, be compensated by measures in another area. Certain solutions can also entail serious disadvantages. The question whether lacunas actually exist can only be answered after problem-solving approaches, inspired by contempt of court, have also been studied.

The response to the question whether a provision inspired by contempt of court could be an answer to the lacunas observed will be given in *chapter 7*. It is first established that contempt of court is an instrument that is not suitable to be simply incorporated in the Dutch legal system. This is partly due to the fact that the concept is a collective term covering many different instruments, some of which are specifically related to aspects that are alien to the Netherlands, such as trial by jury. Because of these many forms of contempt of court, a discussion on its added value will moreover only be worthwhile if it is made concrete and applied to the problems for which the instrument should offer a solution. It is therefore concluded that the discussion should be aimed at lacunas in the Dutch system and the questions whether adjustment of this system should be considered in specific situations. In addition to this, it appears that the justification for contempt of court is currently mainly related to guaranteeing fair and orderly proceedings, and not (in the first place) in safeguarding the authority of the judiciary. The instrument can be applied when in a specific case there is a risk that the due administration of justice will be impaired, but is not suitable for protecting the administration of justice more generally from potential threats occurring outside a specific criminal case.

After further analysis of the lacunas observed in light of the research findings on contempt of court, it appeared that some of these were not so problematical that additional standards are necessary. This applies in any case to courts not having their own punitive authority. Although the court does not have the authority to punish upon its own motion, maintaining order during proceedings is incorporated in so many other instruments that there is no real lack of safeguards. In addition, the safeguards that already exist are preferable in light of the requirements of a fair trial, since punitive action by a judge in his 'own case' is not without problems. When it comes to the lack

of regulation concerning publicity surrounding criminal cases, it is true that this can be problematic in specific cases. The possible solutions, however, are so far-reaching that their advantages do not outweigh the possible disadvantages. In a system that has no trial by jury, a penal provision such as contempt by publication forms a too far-reaching and unnecessary limitation on the freedom of expression. Less drastic alternatives, such as a ban on publishing information from the records of a criminal case during the preliminary investigation, also face objections partly in light of the observation that though trial by media can perhaps be very difficult for those directly involved, (up to now) it cannot be viewed as being so problematic for criminal justice that action under criminal law is required. In relation to the lack of instruments aimed at authority, it can be observed in any case that additional criminal law standards in the form of a scandalising-type provision are not logical. It is important, moreover, to note that there does not seem to be a problem with authority in the courtroom as such, but more a general dissatisfaction and distrust that is not only aimed towards the judiciary but also other institutions. Criminalization also has two negative effects: it infringes on freedom of expression, and it can have the opposite effect if the critical public has the impression that the judiciary is attempting to silence critics by applying an instrument of power.

Additional safeguards are proposed in the case of the other lacunas identified. Although again a general contempt authority does not appear to be the answer here, there are – with contempt of court and related instruments forming a source of inspiration – instruments conceivable that are more in line with our own legal culture that could contribute significantly to the safeguarding of the due administration of criminal justice. As regards the second lacuna identified, specifically the lack of possibilities to act in the case of noncompliance of court orders by the Public Prosecution Service, it is important that the court is given the possibility to attach consequences to the refusal to carry out an order. Though not a structural problem, from the perspective of the due administration of justice this type of refusal can be so challenging that at the very least the possibility to intervene should exist. This could be a provision by which the prosecution is barred if it refuses or continues to fail to meet its obligations to carry out court orders, when in the court's opinion this leads to serious default and is contrary to the principles of due process and/or the right to a fair trial. As regards the third gap, the lack of an instrument to parry abuse of procedural law, in practice the court can manage very adequately with the means that are available. Although there are concerns about (a possible increase in) abuse of procedural law, for example in the form of dismissing the defence, disciplinary law would still seem to be the most appropriate path to take to review the actions of lawyers. By virtue of the most recent case law by the Supreme Court, the effectiveness of challenge regulations has been improved, in any case for the possibility to deal simply with challenge requests in cases of evident abuse. As regards the

unreasonable use of law of procedure by the Public Prosecution Service, it could be considered to enlarge the options for judicial review of decisions to prosecute that are evidently unreasonable. For the lack of regulation concerning the publicity surrounding criminal cases, indicated as the fourth lacuna, as already pointed out above, the available means are often worse than the problem. However, a parliamentary sub judice rule on the grounds of which politicians refrain in principle from commenting on ongoing legal proceedings could have added value. Although such a measure is not self-evident in the current spirit of the times, from the perspective of due administration of criminal justice it does deserve consideration.

When drawing up the balance, the range of instruments available in the Netherlands to safeguard the due administration of criminal justice is assessed as being adequate to a large extent, though there is room for improvement on the points discussed above. Introducing a contempt of court provision does not appear to be a fitting solution, but contempt of court does act as a source of inspiration for proposals for adjustments that are more tailored to our own legal culture. At the same time, it has become clear that the judiciary is facing challenges for which the proposed points for improvement have no, or only very limited, significance.

Chapters 3 to 7 provide answers to the research questions. *Chapter 8* provides a recapitulation of the research findings. Partly in light of the observation that instruments inspired by contempt of court can only to a certain degree contribute to safeguarding the due administration of criminal justice, this chapter places the findings in a broader perspective. Compared to the past, the courts are less of a central figure in disposing of criminal cases, due among other things to the increase in out-of-court methods of disposal. In recent years, attention has been drawn to the risks and disadvantages of this development from different sides and in varying contexts, and calls are made to halt a further reduction of the role of the judiciary or to reinforce its position. From the perspective of contempt of court, a reappraisal of the central role of the court is also recommended. A clearer positioning of the decisive role of the court and its exclusive authority in the administration of justice can, after all, contribute to safeguarding the due administration of criminal justice and in particular the authority of the judiciary. A second development concerns the tasks of the court. It is observed that in recent years much emphasis has been placed on the role of the judiciary as a provider of service to society, aimed in particular at (re)gaining the public's confidence. This service-oriented approach and the emphasis that is placed on the alleged issue of authority faces criticism. Against the backdrop of the findings from this research, it can be claimed that although authority is not a given fact in these modern times, it could possibly be 'earned' by focussing on the core task instead of providing service. Third, the role and responsibility of other state authorities in safeguarding the position of the judiciary are considered. In light of continuing com-

plaints about work pressure, funding and the organisation of the judiciary, other state authorities should, more than at present, accept a share of the responsibility for shaping the rule of law. From the perspective of contempt of court, it can be expected of other state authorities that they are cautious in their comments on cases coming before the courts, and also that they take a clearer stance against detrimental activities and criticism.

From the findings of this research, and against the backdrop of the discussions outlined above, it can be deduced that on certain points a need does exist for a stronger position of the courts. At the same time, it is clear that this stronger position can, and should, be secured not just with contempt-like instruments. A number of recommendations are formulated in this light. In the case of the legislature, the range of instruments available to the criminal courts should be extended in certain areas; specifically, in relation to the sanctioning of noncompliance with court orders by the Public Prosecution Service and the possibility to review decisions to prosecute. Another, more general, recommendation is that politicians should pay more heed to their shared responsibility for the rule of law, for instance by a review of the sub judice rule. In the case of the judiciary, the recommendations are not so much aimed at the criminal courts, which are quite well provided for with instruments to safeguard the due administration of justice during proceedings. The Council for the Judiciary, however, can fulfil a role by positioning the importance and value of the judiciary less in terms of service to society, and where necessary by better emphasizing and providing (continued) clarification that the judiciary fulfils an entirely separate role and task in society, while also searching for connections with the political arena. Where the media is concerned, a reflection is recommended of the handling of (leaked) information from criminal records. Although sanctions under criminal law are considered too drastic, a thorough reappraisal of self-regulation in journalism is desirable in the light of safeguarding due administration of criminal justice.

Literatuur

Aft 2011

A.B. Aft, 'Respect My Authority: Analyzing Claims of Diminished U.S. Supreme Court Influence Abroad', *Indiana Journal of Global Legal Studies* 2011, 18, p. 421-454.

Ahsmann 2019

M.J.A.M. Ahsmann, *Samenwerking Rechtswetenschap en Rechtspraak: van nut naar noodzaak!*, Afscheidsrede Universiteit Leiden, 29 maart 2019.

AIV 2017

AIV, *De wil van het volk? Erosie van de democratische rechtsstaat in Europa (No. 104, juni 2017)*, Den Haag: Adviesraad Internationale Vraagstukken 2017.

Aliusman 2011

S. Aliusman, 'Interim injunctions (super injunctions) – right to respect for private and family life', *Coventry Law Journal* 2011, 16, 1, p. 64-66.

Allen 2002

T. Allen, 'Scandalising the court: The Impact of Bills of Rights', *Asia Pacific Law Review* 2002, 10, p. 1-28.

Archbold & Richardson 2018

J. Archbold & P.J. Richardson, *Archbold criminal pleading, evidence and practice*, London: Sweet & Maxwell (online raadpleegbaar via westlaw.uk) 2018.

Arendt 1956

H. Arendt, 'Authority in the Twentieth Century', *The Review of Politics* 1956, 18, 4, p. 403-417.

Artkämper 2017

H. Artkämper, *Die "gestörte" Hauptverhandlung. Eine praxisorientierte Fallübersicht*, Bielefeld: Giesecking Verlag 2017.

Ashworth & Horder 2013

A. Ashworth & J. Horder, *Principles of Criminal Law (7th Edition)*, Oxford: Oxford University Press 2013.

Ashworth & Redmayne 2010

A. Ashworth & M. Redmayne, *The Criminal Process (4th Edition)*, Oxford: Oxford University Press 2010.

Australian Law Reform Commission 1987

Australian Law Reform Commission, *Report no. 35. Contempt*, Canberra: Australian Government Publishing Service 1987.

Bakker 2016

F. Bakker, 'Maatschappelijk effectieve rechtspraak', *NJBlog* 8 september 2016.

Bakker 1985

F.C. Bakker, *Valsheid in geschrift* (diss. Groningen), Arnhem: Gouda Quint 1985.

- Barber & King 2016
N. Barber & J. King, 'Responding to Miller', *U.K. Const. L. Blog* 2016, 7 November 2016.
- Barendrecht e.a. 2011
M. Barendrecht e.a., *De goede procesorde in beeld* (Research memoranda 2011, nr. 1), Den Haag: Sdu Uitgevers 2011.
- Barker 2001
R. Barker, *Legitimizing Identities. The Self-Presentations of Rulers and Subjects*, Cambridge: Cambridge University Press 2001.
- Bauw 2011
E. Bauw, *Rechtspraak in tijden van crisis. Over bedreigingen en kansen voor rechtspraak, economie en rechtsstaat* (oratie UvA), Amsterdam: Vossiuspers UvA 2011.
- Beccaria 1771
C. Beccaria, *Over misdaden en straffen. Ingeleid en van aantekeningen voorzien en vertaald door J.M. Michiels*, Antwerpen/Zwolle: Standaard wetenschappelijke uitgeverij/W.E.J. Tjeenk Willink 1971.
- Beck 1992
U. Beck, *The risk society: towards a new modernity*, London: Sage 1992.
- Beetham 2013
D. Beetham, 'Revisiting Legitimacy, Twenty Years On', in: J. Tankebe & A. Lieblich, *Legitimacy and Criminal Justice: An International Exploration*, Oxford: Oxford University Press 2013, p. 19-36.
- Beijer 1997
A. Beijer, *Bedreigde getuigen in het strafproces* (diss. Utrecht), Deventer: Gouda Quint 1997.
- Benham 2013
D.B. Benham, 'Beyond Congress's Reach: Constitutional Aspects of Inherent power', *Seton Hall L. Rev.* 2013, 43, p. 75-125.
- Berendsen e.a. 2015
R.M Berendsen e.a., 'Tegenlicht. De rechterlijke organisatie tegen het licht', *NJB* 2015, 2015/2005, 40, p. 2800-2803.
- Ten Berge & Hol 2007
J.B.J.M. ten Berge & A.M. Hol, 'De onafhankelijke rechter in persoon', in: J.B.J.M. ten Berge & A.M. Hol, *De onafhankelijke rechter* Den Haag: Boom Juridische uitgevers 2007, p. 1-10.
- Beunders 2018
H. Beunders, *Hoe veel recht heeft de emotie? Over straffen in de slachtoffercultuur*, Amsterdam: AUP 2018.
- Bingham & Conboy 2015
A. Bingham & M. Conboy, *Tabloid century: The popular press in Britain, 1896 to the present*, Oxford: Peter Lang Ltd 2015.
- Blackstone 1854
W. Blackstone, *Commentaries on the Laws of England* (Vol. 4, 23rd ed.), London: V. & R. Stevens and G.S. Norton 1854.

- Blom & Hartmann 2001
T. Blom & A.R. Hartmann, 'Verdediging in strafzaken', in: M.S. Groenhuijsen & G. Knigge, *Het onderzoek ter zitting. Eerste interimrapport onderzoeksproject Straffoordering 2001*, Groningen: Universiteit Groningen 2001, p. 195-231.
- Board 2018
Bar's Standard Board, *The Bar's Standard Board Handbook* (3rd Edition), London: Bar's Standard Board 2018.
- Boas 2005
G. Boas, 'Contempt, False Testimony and Misconduct', *Annotated Leading Cases of International Criminal Tribunals* 2005, 21, p. 676-682.
- De Bock 2015
R.H. de Bock, 'Grip op kwaliteit', *Preadvies Nederlandse Juristen Vereniging* 2015.
- Boekman & Bannier 2012
S. Boekman & F.A.W. Bannier, *Advocatentuchtrecht*, Deventer: Kluwer 2012.
- Boelhauwers & Nan 2016
V. Boelhauwers & J.S. Nan, 'Wraking 2.0', *NJB* 2016, 2016/685, 14, p. 924-930.
- Bohlander 1999
M. Bohlander, 'A Silly Question? Court Sanctions against Defence Counsel for Trial Misconduct', *Criminal Law Forum* 1999, 10, p. 467-504.
- Bohlander 2001
M. Bohlander, 'International criminal tribunals and their power to punish contempt and false testimony', *Criminal Law Forum* 2001, 12, p. 91-117.
- Bokhorst 2014
A.M. Bokhorst, *Bronnen van legitimiteit. Over de zoektocht van de wetgever naar zeggenschap en gezag* (diss. Tilburg), Den Haag: Boom Juridische uitgevers 2014.
- Bokhorst & Witteveen 2013
M. Bokhorst & W. Witteveen, 'Als gezag verdiend moet worden...', in: D. Broeders e.a., *Speelruimte voor transparantere rechtspraak* (WRR-verkenning 26), Den Haag/Amsterdam: Amsterdam University Press 2013, p. 217-164.
- Boksem 2013
J. Boksem, 'Alles of niets in het belang van de verdachte', *Strafblad* 2013, 6, p. 381-390.
- Boksem e.a. 2004
J. Boksem e.a., *Statuut voor de verdediging*, Den Haag: Sdu Uitgevers 2004.
- Boone e.a. 2006
M. Boone e.a., *Het functioneren van de rechterlijke organisatie in beeld. Breedtestudie evaluatie Wet organisatie en bestuur gerechten en Wet Raad voor de rechtspraak*, Amstelveen: KPMG Business Advisory Services 2006.
- Borgers 2012
M.J. Borgers, 'De toekomst van artikel 359a Sv', *DD* 2012, 12, p. 12.
- Borgers & Sjöcrona 2008
M.J. Borgers & J.M. Sjöcrona, 'Europees straf(proces)recht', in: E. van Sliedregt, J.M. Sjöcrona & A.M.M. Orie, *Handboek internationaal strafrecht*, Deventer: Kluwer 2008, p. 93-137.
- Bos 2018
G. Bos, 'Aanhoudingsverzoeken, wraking, neerleggen verdediging – recht op een eerlijk proces versus misbruik van procesrecht', *Sdublog* 2018, 19 maart 2018.

- De Bosch Kemper 1838
J. de Bosch Kemper, *Het Wetboek van Strafvordering, eerste deel*, Amsterdam: 1838.
- Bottoms & Tankebe 2013
A. Bottoms & J. Tankebe, 'A Voice Within: Power-Holders' Perspectives On Authority and Legitimacy', in: J. Tankebe & A. Liebling, *Legitimacy and Criminal Justice: An International Exploration*, Oxford: Oxford University Press 2013, p. 60-82.
- Boutellier 2005
H. Boutellier, *De veiligheidsutopie: hedendaags onbehagen en verlangen rondom misdaad en straf*, Den Haag: Boom Juridische uitgevers 2005.
- Bovend'Eert 2012
P.P.J. Bovend'Eert, 'Het vertrouwen van de rechter in de rechtspraak', *NJB* 2012, 2012/244, 4, p. 269-275.
- Bovend'Eert 2013
P.P.T. Bovend'Eert, *Rechterlijke organisatie, rechters en rechtspraak*, Deventer: Kluwer 2013.
- Bovend'Eert & Kummeling 2017
P.P.T. Bovend'Eert & H.R.B.M. Kummeling, *Het Nederlandse parlement*, Deventer: Kluwer 2017.
- Bovend'Eert 2018
P.P.T. Bovend'Eert, 'Is de Nederlandse rechterlijke macht een inferieure staatsmacht?', *NJB* 2018, 2018/2299, p. 3229-3234.
- Brants & Spronken 2006
C. Brants & T. Spronken, *Verschoningsrecht in het strafrecht van België en Nederland. Preadvies voor de Nederlands-Vlaamse Vereniging voor strafrecht*, Nijmegen: Wolf Legal Publishers 2006.
- Brants 2001
C.H. Brants, 'Contempt of court, misconduct of counsel and wasting the court's time', in: A.L. Klip & G. Sluiter, *Annotated Leading Cases of International Criminal Tribunals, vol. 6. The International Criminal Tribunal for Rwanda 2000-2001*, Antwerpen-Oxford-New York: Intersentia 2001, p. 458-467.
- Brants 2005
C.H. Brants, 'Trial by media: publiciteit in het vooronderzoek', in: A.H.E.C. Jordans, P.A.M. Mevis & J. Wöretshofer, *Praktisch strafrecht* (liber amicorum J.M. Reijntjes), Nijmegen: Wolf Legal Publishers 2005, p. 45-61.
- Brants 2008a
C.H. Brants, 'Het journalistieke privilege in Nederland: hoe zinvol en wenselijk is een wettelijke regeling?', *DD* 2008, 2008/25, p. 327-355.
- Brants 2008b
C.H. Brants, 'Strafrechtsvergelijking', *DD* 2008, 2018/16, p. 214-242.
- Brants, Mevis & Prakken 2001
C.H. Brants, P.A.M. Mevis & E. Prakken, 'Legitieme strafvordering. Rechten van de mens als inspiratie in de 21ste eeuw', in: C.H. Brants, P.A.M. Mevis & E. Prakken, *Legitieme strafvordering. Rechten van de mens als inspiratie in de 21ste eeuw*, Antwerpen/Groningen: Intersentia 2001, p. 1-21.

- Brants e.a. 2003
C.H. Brants e.a., 'Op zoek naar grondslagen', in: C.H. Brants e.a., *Op zoek naar grondslagen. Strafvordering 2001 ter discussie*, Den Haag: Boom Juridische uitgevers 2003, p. 1-27.
- Brants & Ringnalda 2010/2011
C.H. Brants & A. Ringnalda, *Issues of convergence: inquisitorial prosecution in England and Wales? Preadvies voor de Nederlandse Vereniging voor Rechtsvergelijking*, Nijmegen: Wolf Legal Publishers 2010/2011.
- Brants & Ringnalda 2011
C.H. Brants & A. Ringnalda, *Issues of Convergence*, Nijmegen: Wolf Legal Publishers 2011.
- Brants & Van Lent 2001
C.H. Brants & L. van Lent, 'Externe openbaarheid. Van vanzelfsprekendheid tot probleem', in: C.H. Brants, P.A.M. Mevis & E. Prakken, *Legitieme strafvordering. Rechten van de mens als inspiratie in de 21e eeuw*, Antwerpen/Groningen: Intersentia 2001, p. 75-101.
- Breeze 2018
R. Breeze, "'Enemies of the people": Populist performances in the Daily Mail reporting of the Article 50 case', *Discourse Context Media* 2018, 25, p. 60-67.
- Van den Brink 2002
G. van den Brink, *Mondiger of moeilijker. Een studie naar de politieke habitus van hedendaagse burgers*, Den Haag: Sdu Uitgevers 2002.
- Van den Brink 2008
G. van den Brink, 'Geloofwaardige rechtspraak: de rechter als bruggenbouwer (Rechtspraaklezing 2008)', *Rechtstreeks* 2008, 5, p. 11-44.
- Van den Brink 2012
G. van den Brink, 'Hoe het gezag uit Nederland verdween en... weer terugkwam', in: T. Jansen, G. Van den Brink & R. Kneyber, *Gezagsdragers. De publieke zaak op zoek naar haar verdedigers*, Amsterdam: Boom 2012, p. 19-36.
- Brinkgreve 2014
C. Brinkgreve, 'Het tanende gezag van de toga. Essay De lijdende rechter', *Recht der Werkelijkheid* 2014, 35, 1, p. 84-89.
- Broeders e.a. 2013
D. Broeders e.a., *Speelruimte voor transparantere rechtspraak (WRR-verkenning 26)*, Den Haag/Amsterdam: Amsterdam University Press 2013.
- De Brouwer 2015
A.M. de Brouwer, 'The Problem of Witness Interference before International Criminal Tribunals', *International Criminal Law Review* 2015, 15, p. 700-732.
- Brouwer 2005
D.V.A. Brouwer, 'Privatisering van de rechtsbescherming en "ineffective counsel"', in: A. Harteveld, D.H. de Jong & E. Stamhuis, *Systeem in ontwikkeling, liber amicorum G. Knigge*, Nijmegen: Wolf Legal Publishers 2005, p. 39-70.
- Brouwer 2017
D.V.A. Brouwer, 'Bespreking van: R. Kuiper, Vormfouten. Juridische consequenties van vormverzuimen in strafzaken (diss. Nijmegen), Deventer: Kluwer 2014. De doel-middel benadering van vormfouten', *DD* 2017, 2017/41, 6, p. 435-442.

- Buruma 2006
Y. Buruma, 'Flutzaken: een pleidooi voor rechterlijke toetsing van vervolgingsbeslissingen', *DD* 2006, 36, 3, p. 364-375.
- Buruma 2009
Y. Buruma, 'Gezag: een herwaardering', *NJB* 2009, 2009/2032, 40, p. 2032.
- Buruma 2011
Y. Buruma, 'Vertrouwen in de strafrechtspraak. Een essay na een onrustbarend jaar', *DD* 2011, 2011/1, 1, p. 1-20.
- Buruma 2015
Y. Buruma, 'Rechterlijke controle op de vervolgingsbeslissing', *Strafblad* 2015, 4, p. 314-322.
- Buruma 2016
Y. Buruma, *Wat is een goede rechter? Een mentaliteitsgeschiedenis (1900-2020)*. Oratie Radboud Universiteit, Nijmegen: CPO 2016.
- Butt 1978
P. Butt, 'Contempt of Court and the Legal Profession', *Criminal Law Review* 1978, p. 463-473.
- Buxton 2009
R.J. Buxton, 'The Private Prosecutor as Minister of Justice', *Criminal Law Review* 2009, p. 427-433.
- Carey e.a. 2010
P. Carey e.a., *Media Law*, London: Sweet & Maxwell 2010.
- CBS 2018
CBS, *Vertrouwen op de kaart*, Den Haag: Centraal Bureau voor de Statistiek 2018.
- Cherif Bassiouni 1997
M. Cherif Bassiouni, 'From Versailles to Rwanda in Seventy-Five Years: The Need to Establish an International Criminal Court', *Harvard Human Rights Journal* 1997, 10, p. 11-62.
- Chesterman 1997a
M. Chesterman, 'Contempt: In the Common law, but not the Civil Law', *International and Comparative Law Quarterly* 1997, 46, p. 521-560.
- Chesterman 1997b
M. Chesterman, 'OJ and the Dingo: How Media Publicity Relating to Criminal Cases Tried by Jury is Dealt With in Australia and America', *The American Journal of Comparative Law* 1997, 45, p. 109-147.
- Choo 2008
A.L-T. Choo, *Abuse of process and Judicial Stays of Criminal Proceedings*, Oxford: Oxford University Press 2008.
- Claasens 2012
J.C.A.M. Claasens, 'Het slachtoffer in het strafproces', *Strafblad* 2012, 4, p. 241-262.
- Cleiren 1989
C.P.M. Cleiren, *Beginselen van een goede procesorde*, Arnhem: Gouda Quint 1989.
- Cleiren 1990
C.P.M. Cleiren, 'Een grensoverschrijdende verdachte?', in: J.L.M. Boek e.a., *Grensoverschrijdend strafrecht*, Arnhem: Gouda Quint 1990, p. 141-164.

- Cleiren 1992
C.P.M. Cleiren, *De openheid van de wet, de geslotenheid van het recht* (oratie Rotterdam), Arnhem: Gouda Quint 1992.
- Cleiren 1993
C.P.M. Cleiren, 'Het 'geweten' van het strafrecht', in: P.B. Cliteur & A.P.M.J. Vonken, *Doorwerking van mensenrechten*, Groningen: Wolters-Noordhoff 1993, p. 63-80.
- Cleiren 2001
C.P.M. Cleiren, 'Waarheid in het strafproces: niet tot elke prijs', in: C.P.M. Cleiren, R.H. de Bock & C.J.M. Klaassen, *Het procesrecht en de waarheidsvinding*, Den Haag: Boom Juridische Uitgevers 2001, p. 9-31.
- Cleiren 2003a
C.P.M. Cleiren, 'De wetgever aan zet', in: C.H. Brants e.a., *Op zoek naar grondslagen. Strafvordering 2001 ter discussie*, Den Haag: Boom Juridische uitgevers 2003, p. 56-79.
- Cleiren 2003b
C.P.M. Cleiren, 'Het opstandige slachtoffer. Genoegdoening aan slachtoffers in het strafrecht', in: *Preadvies Nederlandse Juristenvereniging*, Deventer: Kluwer 2003, p. 33-104.
- Cleiren 2006
C.P.M. Cleiren, 'Zoeken naar samenhang en consistentie', in: C.P.M. Cleiren e.a., *Op zoek naar samenhang. Het algemeen kader herziening strafvordering nader beschouwd*, Deventer: Kluwer 2006, p. 13-37.
- Cleiren 2010a
C.P.M. Cleiren, 'De rechterlijke overtuiging. Een sprong met hindernissen', *RM Themis* 2010, 5/6, p. 259-267.
- Cleiren 2010b
C.P.M. Cleiren, *Evolueren naar meer horizontale en multi-dimensionale verhoudingen in het strafrecht*, Mechelen: Wolters Kluwer 2010.
- Cleiren 2011a
C.P.M. Cleiren, 'Verschuivingen in de aandacht van de strafrechter. Verdeel en "heers"', in: P.H.P.H.M.C. van Kempen e.a., *Levend strafrecht. Strafrechtelijke vernieuwingen in een maatschappelijke context* (Liber Amicorum Ybo Buruma), Deventer: Kluwer 2011, p. 107-120.
- Cleiren 2011b
C.P.M. Cleiren, 'Waakzaamheid geboden. Aandachtspunten bij ontwikkelingen in het Nederlandse strafprocesrecht', in: F. Deruyck & M. Rozie, *Het strafrecht bedreven*. Liber amicorum Alain de Nauw, Brugge: Die Keure 2011, p. 85-96.
- Cleiren 2012a
C.P.M. Cleiren, *De neutrale strafrechter. Instrumenten en waarborgen voor onafhankelijkheid en onpartijdigheid*, Den Haag: Boom Juridische uitgevers 2012.
- Cleiren 2012b
C.P.M. Cleiren, 'Functie en waarde van criteria voor strafbaarstelling in het huidige tijdsgewricht', in: C.P.M. Cleiren e.a., *Criteria voor strafbaarstelling in een nieuwe dynamiek: symbolische legitimiteit versus maatschappelijke en sociaalwetenschappelijke realiteit*, Den Haag: Boom Lemma 2012, p. 7-24.

- Cleiren 2013
C.P.M. Cleiren, 'Tegen-rechtspraak'. Publieke strafrechtspraak als uitdaging voor het publiekrechtelijk strafrecht', in: T. Kooijmans M.S. Groenhuijsen, J. Ouwerkerk, *Roosachtig strafrecht (liber amicorum Th.A. de Roos)*, Deventer: Kluwer 2013, p. 105-124.
- Cleiren & Crijns 2010
C.P.M. Cleiren & J.H. Crijns, 'Beginselflicht tot voortvarendheid in de strafrechtelijke rechtshandhaving?', in: G.K. Schoep e.a., *Vervlechting van domeinen. Opstellen aangeboden aan prof. Mr. J.L. de Wijkerslooth*, Deventer: Kluwer 2010, p. 17-35.
- Cleiren & De Roos 2002
C.P.M. Cleiren & Th. A. de Roos, 'Democratisering van de strafrechtspleging', in: K. Boonen e.a., *De weging van 't Hart*, Deventer: Kluwer 2002, p. 171-188.
- Cleiren & Hol 2013
C.P.M. Cleiren & A.M. Hol, *Strafrecht. Tussen ratio en emotie*, Amsterdam: Amsterdam University Press 2013.
- Commissie Deetman 2006
Commissie evaluatie modernisering rechterlijke organisatie (Commissie Deetman), *Rechtspraak is kwaliteit*, Den Haag: Raad voor de rechtspraak 2006.
- Commissie Van Traa 1996
Commissie Van Traa, *Inzake opsporing. Eindrapport Enquêtecommissie Opsporingsmethoden*, Den Haag: Sdu Uitgevers 1996.
- Committee on Super-Injunctions 2011
Committee on Super-Injunctions, *Super-Injunctions, Anonymised Injunctions and Open Justice*, London: Master of the Rolls 2011.
- Consultative Council of European Judges (CCJE) 2015
Consultative Council of European Judges (CCJE), *Opinion no. 18. The position of the judiciary and its relation with the other powers of state in a modern democracy*, London: CCJE 2015.
- Corstens 1986
G.J.M. Corstens, 'De rol van de tijdsfactor in het strafrecht', *RM Themis* 1986, p. 438-457.
- Corstens 2010
G.J.M. Corstens, 'De strafrechtspleging na 'Lissabon'', *Trema* 2010, p. 378-387.
- Corstens 2011
G.J.M. Corstens, 'Vertrouwen in de rechtspraak', *Trema* 2011, 10, p. 365-367.
- Corstens/Borgers & Kooijmans 2018
G.J.M. Corstens, *Het Nederlands strafprocesrecht*. Bewerkt door M.J. Borgers & T. Kooijmans, Deventer: Wolters Kluwer 2018.
- Corstens & Tak 1982
G.J.M. Corstens & P.J.P. Tak, *Het Openbaar Ministerie*, Zwolle: Tjeenk Willink 1982.
- Cram 2010
I. Cram, *Borrie and Lowe: The Law of Contempt (4th Edition)*, Londen: Lexis Nexis 2010.
- Cram & Taylor 2013
I. Cram & N. Taylor, 'The Law Commission's Contempt Proposals – Getting the Balance Right?', *Criminal Law Review* 2013, 6, p. 465-482.

Crijns 2008

J.H. Crijns, 'Een kroniek van de strafrechtelijke waarheidsvinding', in: J.H. Crijns, P.P.J. van der Meij & J.M. ten Voorde, *De waarde van waarheid. Opstellen over waarheid en waarheidsvinding in het strafrecht*, Den Haag: Boom Juridische uitgevers 2008, p. 15-55.

Crijns 2010

J.H. Crijns, *De strafrechtelijke overeenkomst. De rechtsbetrekking met het Openbaar Ministerie op het grensolak van publiek- en privaatrecht* (diss. Leiden), Deventer: Kluwer 2010.

Crijns & Kool 2017

J.H. Crijns & R.S.B. Kool, 'Afscheid van de klassieke strafrechtelijke procedure?', in: L.M. Coenraad e.a., *Afscheid van de klassieke procedure? Preadviezen van de Nederlandse Juristenvereniging. Handelingen Nederlandse Juristen Vereniging, 147e jaargang, 2017-I*, Den Haag: Wolters Kluwer 2017, p. 265-357.

Crijns, Ölçer & Schoep 2013

J.H. Crijns, F.P. Ölçer & G.K. Schoep, 'De officier van justitie van de 21ste eeuw. Taak en positie van de officier van justitie na de herijking van het Wetboek van Strafvordering', in: M. Groenhuijsen, T. Kooijmans & J. Ouwerkerk, *Roosachtig strafrecht. Liber amicorum Theo de Roos*, Deventer: Kluwer 2013, p. 141-166.

Crijns & Van der Meij 2005

J.H. Crijns & P.P.J. van der Meij, 'Over de grenzen van de materiële waarheidsvinding', in: R.H. Haveman & H.C. Wiersinga, *Langs de randen van het strafrecht*, Nijmegen: Wolf Legal Publishers 2005, p. 45-69.

D'Ascoli 2007

S. D'Ascoli, 'Sentencing Contempt of Court in International Criminal Justice', *Journal of International Criminal Justice* 2007, 5, p. 735-756.

Damaska 1973

M. Damaska, 'Evidentiary Barriers to Conviction and Two Models of Criminal Procedure: A Comparative Study', *University of Pennsylvania Law Review* 1973, p. 506-589.

Darbyshire 2002

P. Darbyshire, 'Magistrates', in: M. McConville & G. Wilson, *The Handbook of The Criminal Justice Process*, Oxford: Oxford University Press 2002, p. 285-309.

Dekker & Van der Meer 2007

P. Dekker & T. van der Meer, *Vertrouwen in de rechtspraak nader onderzocht*, Den Haag: Sociaal en Cultureel Planbureau 2007.

Van Delden, Bauw & Van Dijk 2007

A.H. van Delden, E. Bauw & F. Van Dijk, 'Kwaliteit van rechtspraak', *NJB* 2007, 139, p. 144-151.

Denyer 2008

R.L. Denyer, 'Non-compliance with case management orders and directions', *Criminal Law Review* 2008, 10, p. 784-792.

Denyer 2010

R.L. Denyer, 'The changing role of the judge in the criminal process', *International Journal of Evidence & Proof* 2010, 14, 2, p. 96-106.

- Devlin 1956
P. Devlin, *Trial by Jury*, London: Stevens 1956.
- Van Dijk 1997
P. van Dijk, 'De 'objectieve' onpartijdigheid van de rechter', *NJB* 1997, p. 1213-1219.
- Van Dijk & Van Hoof 1998
P. van Dijk & G.J.H. van Hoof, *Theory and Practice of the European Convention on Human Rights*, Den Haag: Kluwer Law International 1998.
- Dijkstra 2014
S. Dijkstra, 'Beeldvorming in de rechtspraak: een kwestie van claim-making', *RM Themis* 2014, 5, p. 235-241.
- Dijkstra 2016
S. Dijkstra, *De rechter als evenwichtskunstenaar: De vrijheid van de rechter om zijn persoonlijke meningen en overtuigingen te uiten*, Den Haag: Boom Juridische uitgevers 2016.
- Doran 2002
S. Doran, 'Trial by Jury', in: M. McConville & The Handbook of The Criminal Justice Process G. Wilson, *The Handbook of The Criminal Justice Process*, Oxford: Oxford University Press 2002, p. 397-401.
- Drexhage 2012
E.C. Drexhage, 'Drie misverstanden over de parlementaire immuniteit', *Digitale publicatiereeks Recht en Overheid* 2012, p. 1-14.
- Dubelaar 2009
M.J. Dubelaar, 'Betrouwbaarheid versus rechtmatigheid in strafzaken', *RM Themis* 2009, 170, 3, p. 93-105.
- Dubelaar 2014
M.J. Dubelaar, *Betrouwbaar getuigenbewijs: totstandkoming en waardering van strafrechtelijke getuigenverklaringen in perspectief* (diss. Leiden), Deventer: Kluwer 2014.
- Dubelaar & Ten Voorde 2016
M.J. Dubelaar & J.M. ten Voorde, 'Toekomst voor de actieve zittingsrechter?', *Expertise en Recht* 2016, 9, 1, p. 4-11.
- Duff e.a. 2007
A. Duff e.a., *The Trial on Trial: Volume 3. Towards a Normative Theory of the Criminal Trial*, Oxford: Hart Publishing 2007.
- Duker 2010
M.J.A. Duker, 'Toetsing van de opportuniteit van vervolging door de zittingsrechter', *Trema* 2010, 6, p. 238-243.
- Dworkin 1978
R. Dworkin, *Taking rights seriously*, London: Duckworth 1978.
- Eady & Smith 2011
D. Eady & A.T.H. Smith, *Arlidge, Eady & Smith on Contempt*, Londen: Sweet & Maxwell 2011.
- Van den Eijnden 2011
P.M. van den Eijnden, *Onafhankelijkheid van de rechter in constitutioneel perspectief* (diss. Nijmegen), Deventer: Kluwer 2011.

- Elffers & De Keijser 2004
H. Elffers & J.W. de Keijser, 'Het geloof in de kloof: wederzijdse beelden van rechters en publiek', in: J.W. de Keijser & H. Elffers, *Het maatschappelijk oordeel van de strafrechter*, Den Haag: Boom Juridische uitgevers 2004, p. 53-84.
- Elffers & De Keijser 2007
H. Elffers & J.W. de Keijser, 'De strafrechter en de burger. Zij konden bijeen niet komen...', *Rechtstreeks* 2007, 2, p. 5-16.
- Van Emmerik, Loof & Schuurmans 2014
M.L. van Emmerik, J.P. Loof & Y.E. Schuurmans, *Systeemwaarborgen voor de kernwaarden van de rechtspraak*, Den Haag: Raad voor de rechtspraak 2014.
- Emmert 2012
F. Emmert, 'Stare Decisis: A Universally Misunderstood Idea', *Legisprudence* 2012, 6, 2, p. 207-227.
- Erp 2011
J. van Erp, "'Boeven vangen" via internet. Beelden over criminaliteit in opsporingsberichtgeving', *Tijdschrift over Cultuur & Criminaliteit* 2011, 1, p. 51-69.
- Ewing 2009
K. Ewing, 'Judiciary', in: M. Flinders e.a., *The Oxford Handbook of British Politics*, Oxford: Oxford University Press 2009, p. 263-283.
- Faber 1994
S. Faber, 'Het gezag van de rechter', in: L. de Groot-van Leeuwen e.a., *Het gezag van de rechter*, Amsterdam: Siswo 1994, p. 19-31.
- Ferdinandusse 2018
W.N. Ferdinandusse, 'De actieve rechter', *Strafblad* 2018, 2018/13.
- Ferguson 2006
P.R. Ferguson, 'The criminal jury in England and Scotland: the confidentiality principle and the investigation of impropriety', *International Journal of Evidence & Proof* 2006, 10, 3, p. 180-211.
- Fijnaut 1987
C.J.C.F. Fijnaut, *De toelating van raadslieden tot het politie verdachtenverhoor*, Antwerpen/Arnhem: Kluwer/Gouda Quint 1987.
- Fokkens 2005
J.W. Fokkens, 'De wijziging van artikel 359 lid 2 Sv: een stap op weg naar een contradictoir strafproces', in: A.E. Harteveld, D.H. de Jong & E.F. Stamhuis, *Systeem in ontwikkeling* (liber amicorum Knigge), Nijmegen: Wolf Legal Publishers 2005, p. 139-149.
- Foqué 2006
R.M.G.E. Foqué, 'De actualiteit van Montesquieu's staatkundige erfgoed', in: *Stoelendans met de macht. Verslag van de conferentie over de trias politica op 27 januari 2006*, Den Haag: Tweede Kamer der Staten-Generaal 2006, p. 9-29.
- Fox 1972
J.C. Fox, *The History of Contempt of Court. The form of trial and the mode of punishment*, Abingdon: Professional Books Unlimited (originele druk Oxford: Clarendon Press 1927) 1972.

- Franken 2006a
A.A. Franken, 'Strafrechtelijk bewijs: enkele hoofdlijnen in de recente jurisprudentie', *Strafblad* 2006, 1, p. 28-33.
- Franken 2006b
A.A. Franken, 'Tegenspraak: belofte of schrikbeeld voor de verdediging?', *Strafblad* 2006, 5, p. 403-410.
- Franken 2007
A.A. Franken, 'Traditionele waarden van de advocatuur en schuivende verantwoordelijkheden voor de raadsman. Achtergronden bij een verhit debat', *DD* 2007, 27, 4, p. 360-369.
- Franken 2011
A.A. Franken, 'Media en strafrechter', *DD* 2011, 2011/34.
- Franken 2012
A.A. Franken, 'De zittingsrechter in strafzaken', *DD* 2012, 42, 5, p. 361-368.
- Franken 2015
A.A. Franken, 'Instemming en afstand', *DD* 2015, 2015/1.
- Frissen, 't Hart & Sieckelinck 2012
P. Frissen, P. 't Hart & S. Sieckelinck, *Reputaties gewogen. Beelden over de rechtspraak bij beslissers en publieke opinieleiders*, Den Haag: Sdu Uitgevers 2012.
- Fuller 1969
L. Fuller, *The morality of law*, New Haven: Yale University Press 1969.
- Furedi 2013
F. Furedi, *Authority: A Sociological History*, New York: Cambridge University Press 2013.
- Gane 2001
C. Gane, 'Commentary. Contempt and the ICTY', *Annotated Leading Cases of International Criminal Tribunals* 2001, 5, p. 236-244.
- Garé 1997
D. Garé, 'Rechtsbescherming en waarheidsvinding; vorm en inhoud hangen samen', *DD* 1997, p. 335-343.
- Garland 2001
D. Garland, *The culture of control*, Oxford: Oxford University Press 2001.
- Garland & McEwan 2012
F. Garland & J. McEwan, 'Embracing the overriding objective: difficulties and dilemmas in the new criminal climate', *International Journal of Evidence & Proof* 2012, 16, 3, p. 233-262.
- Gee e.a. 2015
G. Gee e.a., *The Politics of Judicial Independence in the UK's Changing Constitution*, Cambridge: Cambridge University Press 2015.
- Gertner 1936
A. Gertner, 'The Inherent power of Courts to Make Rules', *U. Cin. L. Rev.* 1936, 32, p. 32-62.
- Gies & Bortoluzzi 2016
L. Gies & M. Bortoluzzi, *Transmedia Crime Stories. The trial of Amanda Knox and Raffaele Sollecito in the Globalised Media Sphere*, London: Palgrave Macmillan 2016.

Giesen e.a. 2012

I. Giesen e.a., *De wrakingsprocedure. Een rechtsvergelijkend onderzoek naar de mogelijkheden tot herziening van de Nederlandse wrakingsprocedure*, Den Haag: Sdu/Raad voor de rechtspraak 2012.

Giesen e.a. 2013

I. Giesen e.a., 'Op weg naar een nieuwe wrakingsprocedure: meer legitimiteit en minder oneigenlijk gebruik', *NJB* 2013, p. 466-476.

Giltay Veth 1980

N.J.P. Giltay Veth, *De sub judice-regel, fatsoensregel of rechtsregel? Enige verkenningen* (oratie Leiden), Zwolle: W.E.J. Tjeenk Willink 1980.

Gommer 2008

H. Gommer, *Onder de rechter* (diss. Tilburg), Nijmegen: Wolf Legal Publishers 2008.

Graaf 2006

K.J. de Graaf, 'Misbruik van bestuursprocesrecht', *NTB* 2006, 2, p. 41-49.

Grande 2009

E. Grande, 'Dances of Criminal Justice: Thoughts on Systemic Differences and the Search for the Truth', in: J. Jackson, M. Langer & P. Tillers, *Crime, Procedure and Evidence in a Comparative and International Context. Essays in Honour of Professor Mirjan Damaška*, Oxford: Hart Publishing 2009, p. 145-164.

Grey 2011

S. Grey, 'The World Wide Web: Life Blood for the Public or Poison for the Jury?', *Journal of Media Law* 2011, 3, 2, p. 199-210.

Grieve 2010

D. Grieve, 'Contempt of Court: Why it still matters', *Kalisher-lecture Attorney General* 2010, 12 oktober 2010.

Grieve 2011

D. Grieve, *Contempt. A balancing act* (speech Attorney General), 2011 (www.gov.uk).

Grieve 2012

D. Grieve, *Trial by Google? Juries, social media and the internet*, Lezing 6 februari 2012 (www.gov.uk).

Griffiths 2011

J. Griffiths, 'Vertrouwen in de rechtspraak?', *NJB* 2011, 16, p. 1028-1031.

Grimmelikhuijsen 2018

S. Grimmelikhuijsen, 'Van gegeven naar verdiend gezag. Hoe kan transparantere rechtspraak (blijvend) bijdragen aan legitimiteit?', *Rechtstreeks* 2018, 2, p. 13-35.

Groenhuijsen 1997

M.S. Groenhuijsen, 'Openbaarheid en publiciteit in strafzaken', *DD* 1997, p. 417-422.

Groenhuijsen 2000

M.S. Groenhuijsen, 'De nabije toekomst van de voorlopige hechtenis, in het bijzonder in het licht van de onschuldpresumptie', in: J. de Hullu & W.E.C.A. Valkenburg, *Door Straatsburg geïnspireerde grondnormen voor het Nederlandse strafprocesrecht*, Deventer: W.E.J. Tjeenk Willink 2000, p. 87-103.

Groenhuijsen 2017

M.S. Groenhuijsen, 'Wraking over individuele rechtsbescherming en bescherming van de integriteit van de strafrechtsbedeling', *DD* 2017, 2017/8, 2, p. 67-76.

Groenhuijsen 2018

M.S. Groenhuijsen, 'Van de regen in de drup. Van een kennisgestuurde slachtofferemancipatie in het strafrecht naar een 'goede bedoelingen slachtofferpolitiek' anno 2018', *DD* 2018, 2018/14, 3, p. 169-180.

Groenhuijsen & Knigge 2001

M.S. Groenhuijsen & G. Knigge, 'Algemeen Deel', in: M.S. Groenhuijsen & G. Knigge, *Het onderzoek ter zitting. Eerste interimrapport Onderzoeksproject Strafvordering 2001*, Deventer: Gouda Quint 2001, p.

Groenhuijsen & Knigge 2004

M.S. Groenhuijsen & G. Knigge, 'Kernprofielen deelnemers aan het strafproces', in: M.S. Groenhuijsen & G. Knigge, *Afronding en verantwoording, eindrapport onderzoeksproject Strafvordering 2001*, Deventer: Kluwer 2004, p. 77-111.

Groenouwe 2014

M. Groenouwe, 'Een pleidooi voor terughoudendheid: over hoe Youtube, Facebook en PowNews leiden tot strafvermindering', 2014, 2014/14, p. 157-169.

Grote 2011

P.A. Grote, 'Purging Contempt: Eliminating the Distinction between Civil and Criminal Contempt', *Washington University Law Review* 2011, 88, p. 1247-1280.

Guthrie, Rachlinski & Wistrich 2001

C. Guthrie, J.J. Rachlinski & A.J. Wistrich, 'Inside the Judicial Mind', *Cornell Law Faculty Publications* 2001, 86, 5, p. 777-830.

Hall 2010

A. Hall, 'Where do the advocates stand when the goal posts are moved?', *International Journal of Evidence & Proof* 2010, 14, 2, p. 107-118.

Hanusch 1998

A. Hanusch, *Kommentar zum Mediengesetz*, Wien: Orac 1998.

Hart 1961

H.L.A. Hart, *The concept of law*, Oxford: Clarendon Press 1961.

Den Hartog 1992

A. den Hartog, *Artikel 6 EVRM. Grenzen aan het streven de straf eerder op de daad te doen volgen*, Antwerpen-Apeldoorn: Maklu 1992.

Van Hattum & De Jong 2005

W.F. van Hattum & D.H. De Jong, 'Twee kwesties naar aanleiding van het vonnis tegen Mohammed B.', *NJB* 2005, 5, p. 246-252.

Heijne 2016

B. Heijne, *Rechtspraaklezing*, 2016 (www.rechtspraak.nl).

De Hert & Decaigny 2013

P. De Hert & T. Decaigny, 'Evolueren het Nederlandse en het Belgische strafproces naar adversaire systemen?', *Strafblad* 2013, p. 54-63.

Hertogh 2012

M. Hertogh, 'Mind the (new) gap: a selective survey of current law and society research in the Netherlands', *International Journal of Law in Context* 2012, 8, 1, p. 137-153.

Hirsch Ballin 2018

M.F.H. Hirsch Ballin, *Over grenzen bij bewijsvergaring. Grondslagen voor geïntegreerde normering van strafrechtelijke bewijsvergaring*, Den Haag: Boom juridisch 2018.

HL/HC Joint Committee on Parliamentary Privilege 2013

HL/HC Joint Committee on Parliamentary Privilege, *Parliamentary Privilege. Report of Session 2013-14. HL Paper 30, HC 100*, London: The Stationery Office Ltd 2013.

HL/HC Joint Committee on Privacy and Injunctions 2012

HL/HC Joint Committee on Privacy and Injunctions, *Privacy and injunctions. Session 2010-12. HL Paper No. 273, HC Paper No. 1443*, London: The Stationery Office Ltd 2012.

Hodgson 2006

J. Hodgson, 'Conceptions of the trial in inquisitorial and adversarial procedure', in: A. Duff e.a., *The trial on trial. Judgment and calling to account*, Oxford: Hart Publishing 2006, p. 223-242.

Hoekstra 2017

J. Hoekstra, 'De rechter kan tegen een stootje, ja zelfs tegen een beuk, maar hoeft zich stoten onder de gordel niet te laten welgevallen', *NJB* 2017, 2017/1515, 28, p. 1975-1979.

Hol 2011

A.M. Hol, 'Rechtspraak. Tussen heteronomie en autonomie', in: M.W. van Boven & P. Brood, *Tweehonderd jaar rechters*, Hilversum: Verloren 2011, p. 349-368.

Hollander 1952

F. Hollander, *Wet op de economische delicten. Commentaar op de wet van 22 Juni 1950, Staatsblad K 258*, Arnhem: Gouda Quint 1952.

Holvast 2017

N.L. Holvast, *In the shadow of the judge. The involvement of judicial assistants in Dutch district courts*, Den Haag: Eleven International Publishing 2017.

Holvast & Doornbos 2015

N.L. Holvast & N. Doornbos, 'Exit, Voice, and Loyalty within the Judiciary: Judges' Responses to New Managerialism in the Netherlands', *Utrecht Law Review* 2015, 11, 2, p. 49-63.

Hood 1991

C. Hood, 'A public management for all seasons?', *Public Administration* 1991, 69, 1, p. 3-19.

Van der Horst, Van der Leij & Van Woensel 2006

M. van der Horst, J.B.J. Van der Leij & A.M. Van Woensel, 'OM en rechter', *DD* 2006, 8, p. 905-920.

House of Commons Procedure Committee 2005

House of Commons Procedure Committee, *The Sub judice Rule of the House of Commons. First Report of Session 2004-05*, London: The Stationery Office Ltd 2005.

Van Houten 1977

B.W. van Houten, *Pers en rechtspraak. Rapport van een werkgroep gevormd op initiatief van de Nederlandse Orde van Advocaten*, Zwolle: W.E.J. Tjeenk Willink 1977.

Hoving 2018

R.A. Hoving, 'Het slachtoffer op de reservebank', *Strafblad* 2018, 2018/62.

Huberts & Nelen 2005

L.W.J.C. Huberts & J.M. Nelen, *Corruptie in het Nederlandse openbaar bestuur. Omvang, aard en afdoening*, Utrecht: Lemma 2005.

De Hullu 2009

J. de Hullu, *Materieel Strafrecht. Over algemene leerstukken van strafrechtelijke aansprakelijkheid naar Nederlands recht*, Deventer: Kluwer 2009.

Ingelse 2010

P. Ingelse, 'Rechter: tussen persoon en instituut', *NJB* 2010, p. 1962-1968.

Jacobs 2007

D. Jacobs, 'Commentary', *Annotated Leading Cases of International Criminal Tribunals* 2007, 33, p. 304-311.

Jahae 2006

J.I.M.G. Jahae, 'Wie is nu precies die 'Officer of the Court'', *Strafblad* 2006, 5, p. 379-389.

Jansen & Gabrielli 2012

T. Jansen & A. Gabrielli, 'Theorie ontmoet praktijk. Handreikingen voor effectief modern gezag. Gesprek met Evelien Tonkens en Barend Rombout', in: T. Jansen, G. van den Brink & R. Kneyber, *Gezagsdragers. De publieke zaak op zoek naar haar verdedigers*, Amsterdam: Boom 2012, p. 279-295.

Jansen, Van den Brink & Kneyber 2012a

T. Jansen, G. van den Brink & R. Kneyber, 'Inleiding', in: T. Jansen, G. van den Brink & R. Kneyber, *Gezagsdragers. De publieke zaak op zoek naar haar verdedigers*, Amsterdam: Boom 2012, p. 11-18.

Jansen, Van den Brink & Kneyber 2012b

T. Jansen, G. van den Brink & R. Kneyber, 'Naar een legitieme, niet-besmuisde gezagsuitoefening', in: T. Jansen, G. van den Brink & R. Kneyber, *Gezagsdragers. De publieke zaak op zoek naar haar verdedigers*, Amsterdam: Boom 2012, p. 296-317.

Janssen, Van den Emster & Trotman 2013

J.H. Janssen, F.W.H. van den Emster & T.B. Trotman, 'Strafrechters over de praktijk van de voorlopige hechtenis. Een oordeel van de werkvloer!', *Strafblad* 2013, 6, p. 430-444.

Janssens & Nieuwenhuis 2011

A.L.J.M. Janssens & A.J. Nieuwenhuis, *Uitingsdelicten*, Deventer: Kluwer 2011.

Jebbink 2013

W.H. Jebbink, 'Hoe zuiver is de strafkamer van de Hoge Raad?', *NJB* 2013, 18, p. 1201-1205.

De Jong 2012

F. de Jong, 'Gezag, legitimiteit en de 'vervlakking' van het algemeen deel van het materiële strafrecht', in: F. de Jong & R.S.B. Kool, *Relaties van gezag en verantwoordelijkheid: strafrechtelijke ontwikkelingen*, Den Haag: Boom Lemma uitgevers 2012, p. 11-44.

De Jong & Van Lent 2013

F. de Jong & L. van Lent, 'De onschuldpresumptie onder de wals van een nationale identiteitsobsessie', in: C. Kelk, F. Koenraadt & D. Siegel, *Veelzijdige gedachten (liber amicorum Chrisje Brants)*, Den Haag: Boom Lemma 2013, p. 255-281.

Jordan 1975

M.S. Jordan, *The Judiciary's Inherent power of Contempt: Clash between the Court and the Advocate*, Los Angeles: University of Southern California 1975.

Jörg 2013

N. Jörg, 'Ruimer emploi voor het rechterlijk pardon?', in: J.W. Fokkens e.a., *Ad hunc modum* (liber amicorum Machielse), Deventer: Kluwer 2013, p. 151-162.

Jörg, Field & Brants 1995

N. Jörg, S. Field & C. Brants, 'Are Inquisitorial and Adversarial Systems Converging?', in: P. Fennelle.a., *Criminal Justice in Europe: A Comparative Study*, Oxford: Clarendon 1995, p. 41-56.

Van Kampen 2011

P.T.C. van Kampen, 'De strafrechtadvocatuur anno 2011', *Strafblad* 2011, 4, p. 29-35.

Kaoutzannis 2005

C. Kaoutzannis, 'Commentary', *Annotated Leading Cases of International Criminal Tribunals* 2005, 27, p. 263-270.

De Keijser & Elffers 2007

J.W. de Keijser & H. Elffers, 'Onbegrip voor het strafoordeel bedreigt het draagvlak voor het rechtssysteem niet', in: M. Malsch & N. van Maanden, *De begrijpelijkheid van de rechtspraak*, Den Haag: Boom Juridische Uitgevers 2007, p. 115-128.

De Keijser, Van de Bunt & Elffers 2004

J.W. de Keijser, H.G. van de Bunt & H. Elffers, 'Strafrechters over maatschappelijke druk, responsiviteit en de kloof tussen rechter en samenleving', in: J.W. de Keijser & H. Elffers, *Het maatschappelijk oordeel van de strafrechter. De wisselwerking tussen rechter en samenleving*, Den Haag: Boom Juridische uitgevers 2004, p. 21-51.

De Keijser, Van Koppen & Elffers 2006

J.W. de Keijser, P.J. van Koppen & H. Elffers, *Op de stoel van de rechter. Oordeelt het publiek net zo als de strafrechter?*, Den Haag: Raad voor de rechtspraak 2006.

Keijzer 1987

N. Keijzer, 'Enkele opmerkingen omtrent de praesumptio innocentiae in strafzaken', in: Ch.J. Enschedé e.a., *Naar eer en geweten* (liber amicorum J. Rimmelink), Arnhem: Gouda Quint 1987, p. 235-253.

Keijzer 2000

N. Keijzer, *Contempt of court* (afscheidsrede Tilburg), Deventer: Kluwer 2000.

Keijzer 2011

N. Keijzer, 'Commentary', *Annotated Leading Cases of International Criminal Tribunals* 2011, 47, p. 331-337.

Van Kempen 2008

P.H.P.H.M.C. van Kempen, *Repressie door mensenrechten. Over positieve verplichtingen tot aanwending van strafrecht ter bescherming van fundamentele rechten*, Nijmegen: Wolf Legal Publishers 2008.

Van Kempen 2011

P.H.P.H.M.C. van Kempen, 'Verdedigingsrechten in het vooronderzoek', *Strafblad* 2011, p. 8-24.

Van Kempen & Kristen 2005

P.H.P.H.M.C. van Kempen & F.G.H. Kristen, 'Alternatieven voor voorarrest vanuit Europees Perspectief', in: A.H.E.C. Jordaans, P.A.M. Mevis & J. Wöretshofer, *Praktisch strafrecht* (liber amicorum J.M. Reijntjes), Nijmegen: Wolf Legal Publishers 2005, p. 314-323.

Kesteloo 2011

A.N. Kesteloo, *Deelneming aan een criminele organisatie. Een onderzoek naar de strafbaarstellingen van artikel 140 Sr* (diss. Heerlen), Nijmegen: Wolf Legal Publishers 2011.

Klaassen 2001

C.J.M. Klaassen, 'Het burgerlijk procesrecht en de waarheidsvinding', in: C.P.M. Cleiren, R.H. de Bock & C.J.M. Klaassen, *Het procesrecht en de waarheidsvinding (preadviezen voor de Nederlandse Vereniging voor Procesrecht)*, Den Haag: Boom Juridische uitgevers 2001, p. 47-71.

Klenk 2000

F. Klenk, *Pressefreiheit und Unschuldsvermutung. Rechtsprobleme der Kriminalberichterstattung unter besonderer Berücksichtigung der Europäischen Menschenrechtskonvention und des Mediengesetzes*, Wien: Universität Wien 2000.

Klijn 2014

A. Klijn, 'Rechter en burger vis-à-vis. Percepties van elkaar en van elkaars meningen', *Studiecentrum Rechtspleging* 2014, 6, p. 1-6.

Klip 1996

A. Klip, 'Witnesses before the International Criminal Tribunal for the Former Yugoslavia', *Revue Internationale Droit Penal* 1996, 67, p. 267-295.

Klip 2012

A.H. Klip, *European Criminal Law*, Antwerpen: Intersentia 2012.

Knigge 1992

G. Knigge, 'Van afwezend gebleven beklaagden', *Groninger opmerkingen en mededelingen, Magazijn voor Leerstellige Rechtsvergelijking op Historische Grondslag* 1992, IX, p. 78-115.

Knigge 2006

G. Knigge, 'De schijn van de waarheid', in: N.J.M. Kwakman, *Partijautonomie of materiële waarheid? Bijdragen afscheidssymposium G. Knigge d.d. 15 september 2005*, Den Haag: Boom Juridische uitgevers 2006, p. 33-44.

Knigge & De Jonge van Ellemeet 2014

G. Knigge & E. de Jonge van Ellemeet, *Beschikt en gewogen. Over de naleving van de wet door het openbaar ministerie bij het uitvoeren van strafbeschikkingen*, Den Haag: 2014.

Knigge & Kwakman 2001

G. Knigge & N.J.M. Kwakman, 'Het opsporingsbegrip en de normering van de opsporingstaak', in: M.S. Groenhuijsen & G. Knigge, *Het vooronderzoek in strafzaken*, Deventer: Gouda Quint 2001, p. 125-347.

Knigge & Peters 2017

G. Knigge & M. Peters, *Beproefd verzet. Over de naleving van de wet door het openbaar ministerie bij de afhandeling van het verzet tegen een OM-strafbeschikking*, Den Haag: 2017.

- Kooijmans 2012
T. Kooijmans, 'Het weekendarrangement en het onderzoeksbelang', *Ars Aequi* 2012, 3, p. 225-229.
- Kool 2015
R.S.B. Kool, 'Met opener vizier naar een toekomstbestendige slachtofferpositie', *Strafblad* 2015, 2015/46, 4, p. 323-330.
- Kool e.a. 2016
R.S.B. Kool e.a., *Civiel schadeverhaal via het strafproces. Een verkenning van de rechtspraktijk en regelgeving betreffende de voeging benadeelde partij* Den Haag: Boom Juridische uitgevers 2016.
- Koopmans 2003
T. Koopmans, *Courts and political institutions: a comparative view* Cambridge: Cambridge University Press 2003.
- Kor 2011
G. Kor, 'Rechtspraak op televisie? Een bespreking van het rapport van de commissie-Van Rooy', *Justitiële Verkenningen* 2011, 37, 7, p. 92-102.
- Korthals Altes 2012
W.F. Korthals Altes, 'Ons wrakingsstelsel moet overboord – een voorstel tot verandering', *NJB* 2012, 2012/1761, 30, p. 1231-1232.
- Korthals Altes 2018
W.F. Korthals Altes, 'Rechtvaardigheid, grijp de macht', *NJB* 2018, 2018/2300, 44, p. 3235-3238.
- Kosto 1979
A. Kosto, 'Sub iudice', *Ars Aequi* 1979, 2, p. 81.
- Van der Kraats 2011
K.G.F. van der Kraats, 'Het droomschip heeft de bestemming nog niet bereikt', *Trema* 2011, 10, p. 373-376.
- Kraniotis 2013
T. Kraniotis, 'De duur van het pleidooi: een verkenning', *Strafblad* 2013, p. 149-162.
- Kristen 2007
F.G.H. Kristen, *Blij met publiciteit, bang voor media. Toespraak bij de uitreiking van de persprijs Jacques van Veen op 4 oktober 2007*.
- Van der Kruijs 2006
P.W. van der Kruijs, 'Hoe contradictoer is contradictoer?', *Strafblad* 2006, 6, p. 525-528.
- Kuijer 2004a
M. Kuijer, *The Blindfold of Lady Justice. Judicial Independence and Impartiality in Light of the Requirements of Article 6 ECHR*, Nijmegen: Wolf Legal Publishers 2004.
- Kuijer 2004b
M. Kuijer, 'Vrijheid van meningsuiting in en rondom de rechtszaal', in: P.D. Duyx & P.D.J. van Zeben, *Via Straatsburg (liber amicorum Egbert Myjer)*, Nijmegen: Wolf Legal Publishers 2004, p. 85-96.
- Kuiper 2014
R. Kuiper, *Vormfouten. Juridische consequenties van vormverzuimen in strafzaken* (diss. Nijmegen), Deventer: Kluwer 2014.

- Van Laanen 2005
F. van Laanen, 'Het bevel 'persoonlijk verschijnen' en de last 'medebrenging' voor het aanhoren van een uitspraak in strafzaken', *NJB* 2005, 28, p. 1461-1462.
- Van de Laar & De Graaff 2010
T. van de Laar & G. de Graaff, 'Salduz en Miranda: wijst het U.S. Supreme Court de weg?', *DD* 2010, p. 1141-1161.
- LaFave, Israel & King 2004
W.R. LaFave, J.H. Israel & N.J. King, *Criminal Procedure* (Fourth Edition), St. Paul: West Academic Publishing 2004.
- Landelijk Tegenlicht 2018
Landelijk Tegenlicht, 'Toekomstvisie landelijk Tegenlicht. Concreet en constructief', *NJB* 2018, 2018/2298, 44, p. 3324-3328.
- Law Commission 2008
Law Commission, *Report No. 311. Tenth Programme of Law Reform*, London: The Law Commission 2008.
- Law Commission 2012a
Law Commission, *Consultation Paper no. 209. Contempt of Court. A Consultation Paper*, London 2012.
- Law Commission 2012b
Law Commission, *Report no. 335. Contempt of Court: Scandalising the court*, London: The Stationery Office 2012.
- Law Commission 2013
Law Commission, *Report no. 340. Contempt of Court (1): Juror Misconduct and Internet Publications*, London: The Stationery Office 2013.
- Law Commission 2014
Law Commission, *Report no. 344. Contempt of Court (2): Court Reporting*, London: The Stationery Office 2014.
- Law Council of Australia 2017
Law Council of Australia, *The Law of Contempt. Report of the Senate Legal and Constitutional Affairs References Committee of 13 November 2017*, Canberra: Law Council of Australia 2017.
- Law Reform Commission of Canada 1982
Law Reform Commission of Canada, *Contempt of Court. Report 17*, Ottawa: Law Reform Commission 1982.
- Law Reform Commission of Ireland 2016
Law Reform Commission of Ireland, *Issues Paper: Contempt of court and other offences and torts involving the administration of justice*, Dublin: Law Reform Commission 2016.
- Law Reform Commission of Western Australia 2003
Law Reform Commission of Western Australia, *Report on Review of the Law of Contempt. Project No 93*, Perth: Law Reform Commission 2003.
- Leendertz 1934
A.C. Leendertz, 'Handhaving der orde op strafzittingen', *NJB* 1934, 34, 34, p. 589-600.
- Leeuwarder Manifest 2013
Leeuwarder Manifest, *Trema* 2013, p. 40.

Leferink 2015

S. Leferink, 'De positie van het slachtoffer in de ZSM-werkwijze. Liever maatwerk dan snelheid', *DD* 2015, 2015/27, 3, p. 279-287.

Lembcke 2008

O.W. Lembcke, 'The Dynamics of Legitimacy. A Critical Reconstruction of Max Weber's Concept', *Recht der Werkelijkheid* 2008, 3, p. 33-46.

Lensing 2012

J.A.W. Lensing, 'Grondrechten van de EU in de Nederlandse straf(proces)rechtelijke praktijk', *Strafblad* 2012, p. 19-31.

Van Lent 2008

L. van Lent, *Externe openbaarheid in het strafproces* (diss. Utrecht), Den Haag: Boom Juridische Uitgevers 2008.

Lenthall & Harman-Wilson 2008

E. Lenthall & R. Harman-Wilson, 'The web of contempt: A trap for website operators?', *Computer Law & Security Review* 2008, 24, 6, p. 568-570.

Leveson 2015

The Rt Hon Sir Brian Leveson, *Review of Efficiency in Criminal Proceedings* London: Judiciary of England and Wales 2015.

Lindeman 2013

J. Lindeman, 'Redelijk handelende officieren en de vervolgingsbeslissing', in: C. Kelk, F. Koenraadt & D. Siegel, *Veelzijdige gedachten. Liber amicorum prof. dr. C.H. Brants* Utrecht: Willem Pompe Instituut 2013, p. 283-295.

Lindijer 2006

V.C.A. Lindijer, *De goede procesorde, Een onderzoek naar de betekenis van de goede procesorde als normatief begrip in het burgerlijk procesrecht* (diss. Groningen), Deventer: Kluwer 2006.

Loader & Sparks 2013

I. Loader & R. Sparks, 'Unfinished Business: Legitimacy, Crime Control, and Democratic Politics', in: J. Tankebe & A. Liebling, *Legitimacy and Criminal Justice. An International Exploration*, Oxford: Oxford University Press 2013, p. 105-126.

Lochs 2018

M. Lochs, 'Wraking. Over de slager en zijn vlees: een pleidooi voor externe toetsing', in: J.L. Baar, L.J.F. Groenhuijsen & E.M. Steller, *Verstoord evenwicht. Naar een rechtvaardiger strafrecht. Tien jaar NVJSA, een liber amicorum*, Den Haag: Sdu 2018, p. 83-102.

Lord Lisvane 2016

Lord Lisvane, 'The courts and parliament', *Public Law* 2016, p. 272-284.

Lord Thomas of Cwmgiedd 2017

Lord Thomas of Cwmgiedd, *The future of the judge, the judge of the future – A keynote address* (Rechtspraaklezing), Den Haag: Sdu 2017.

Maathuis 2014

M. Maathuis, 'Orde en Ministerie eindelijk eensgezins over toezicht', *Advocatenblad* 2014, 2, p. 7-8.

Machielse 1987

A.J.M. Machielse, 'Executie: plicht of bevoegdheid?', in: G.J.M. Corstens e.a., *Straffen in gerechtigheid. Opstellen over sancties en executie, uitgegeven ter nagedachtenis aan prof. mr. W.H.A. Jonkers*, Arnhem: Gouda Quint 1987, p. 155-167.

Mak 2008

E. Mak, *De rechtspraak in balans. Een onderzoek naar de rol van klassiek-rechtstatelijke beginselen en 'new public management'-beginselen in het kader van de rechterlijke organisatie in Nederland, Frankrijk en Duitsland*, Oisterwijk: Wolf Legal Publishers 2008.

Malsch 2013

M. Malsch, 'Een transparanter strafrechtssysteem in Nederland? Mogelijkheden en onmogelijkheden van meer openbaarheid', in: WRR, *Speelruimte voor transparantere rechtspraak*, Amsterdam/Den Haag: Amsterdam University Press 2013, p. 265-295.

Maripe 2010

B. Maripe, 'Contempt of Court In Facie Curiae. Problems of Justification, Application and Control with Reference to the Situation in Botswana', *Criminal Law Forum* 2010, 27, p. 291-329.

McBain 2009

G. McBain, 'Abolishing Some Obsolete Common law Crimes', *King's Law Journal* 2009, 20, 1, p. 89-114.

McBride & Bagshaw 2015

N.J. McBride & R. Bagshaw, *Tort Law*, Harlow: Pearson Education Limited 2015.

Mebius 2018

F. Mebius, 'Wraken moeilijker? Hoge Raad stelt nieuwe grenzen aan wraken', *Advocatenblad* 2018, 9, p. 16-20.

Van der Meij 2008

P.P.J. van der Meij, 'De raadsman bij het politieverhoor en de audiovisuele registratie. De verdedigingsrol bij de materiële waarheidsvinding in het strafrechtelijke vooronderzoek', in: J.H. Crijns, P.P.J. van der Meij & J.M. ten Voorde, *De waarde van waarheid. Opstellen over waarheid en waarheidsvinding in het strafrecht*, 2008, p. 57-93.

Van der Meij 2010

P.P.J. van der Meij, *De driehoeksverhouding in het strafrechtelijk vooronderzoek. Een onverminderde zoektocht naar evenwicht in de rolverdeling tussen de rechter-commissaris, de officier van justitie en de verdediging* (diss. Leiden) Deventer: Kluwer 2010.

Melai 1992

A.L. Melai, *Het strafgeding: polariteit en tegenspraak. Een selectie uit het werk van A.L. Melai*, Arnhem: Gouda Quint 1992.

Melai/Groenhuijsen e.a.

A.L. Melai & M.S. Groenhuijsen, *Het wetboek van strafvoordering*, Deventer: Kluwer (losbladig).

Melai/Klip

A.L. Melai & A.H. Klip, *Het wetboek van strafvoordering, IISS*, Deventer: Kluwer (losbladig).

Mentink 2006

J. Mentink, *Veel raad, weinig baat. Een onderzoek naar nut en noodzaak van de Nederlandse Raad voor de Journalistiek* (diss. Leiden), Rotterdam: Ad. Donker 2006.

Merquior 1980

J.G. Merquior, *Rousseau and Weber. Two studies in the theory of legitimacy*, London: Routledge & Kegan Paul Ltd 1980.

Mevis 2013

P.A.M. Mevis, 'Versterking van het 'piep'-systeem: tijd om te 'piepen'? Enige opmerkingen over de inrichting van de cassatierechtspraak naar aanleiding van de wet tot 'versterking' daarvan', *DD* 2013, p. 79-94.

Miller & Perry 2017

C.J. Miller & D. Perry, *Miller on Contempt of Court* (4th Edition), Oxford: Oxford University Press 2017.

Ministry of Justice 2018

Ministry of Justice, *Report on the implementation of Law Commission Proposals*, London: Ministry of Justice 2018.

Mols 2013

G.P.M.F. Mols, 'Publiciteit en strafrecht', *Strafblad* 2013, 6, p. 348-349.

Mols, De Roos & Spronken 1994

G.P.M.F. Mols, Th.A. de Roos & T. Spronken, 'Het echte IRT-debat. Grenzen van opsporingsmethoden', *NJB* 1994, p. 797-804.

Myjer 2008

B.E.P. Myjer, 'Verantwoord(elijk) pleiten. Over de grenzen aan de vrijheid van meningsuiting van de advocaat', in: A.A. Franken, M. de Langen & M. Moerings, *Constante waarden. Liber amicorum prof. mr. Constantijn Kelk*, Den Haag: Boom Juridische Uitgevers 2008, p. 341-351.

Nan 2013a

J.S. Nan, 'Artikel 80a RO', *DD* 2013, 70, 9, p. 732-743.

Nan 2013b

J.S. Nan, 'De schaduwzijde van art. 80a RO in strafzaken', in: M.S. Groenhuijsen, T. Kooijmans & J.W. Ouwerkerk, *Roosachtig strafrecht* (De Roos-bundel), Deventer: Kluwer 2013, p. 463-478.

Nan 2016

J.S. Nan, 'Richtlijn 2016/343, betreffende de versterking van bepaalde aspecten van het vermoeden van onschuld; iets nieuws onder de zon?', *DD* 2016, 2016/64, 9, p. 706-723.

Nelken 2002

D. Nelken, 'Comparing criminal justice', in: M. Maguire, R. Morgan & R. Reiner, *The Oxford Handbook of Criminology* (third edition), Oxford: Oxford University Press 2002, p. 175-202.

New South Wales Law Reform Commission 2003

New South Wales Law Reform Commission, *Report 100. Contempt by publication*, Sydney: New South Wales Law Reform Commission 2003.

New Zealand Law Commission 2017

New Zealand Law Commission, *Report 140. Reforming the law of Contempt of Court: a modern statute*, Wellington: New Zealand Law Commission 2017.

- Ng 2007
G.Y. Ng, *Quality of the judicial organisation and checks and balances* (diss. Utrecht), Morsel: Intersentia 2007.
- Niemöller 2010
M. Niemöller, 'Zum exzessiven Gebrauch des Beweisantragsrechts', *Juristische Rundschau* 2010, 8, p. 332-339.
- Nijboer 1993
J.F. Nijboer, 'Het streven naar de materiele waarheid in het strafproces', in: M. Hildebrandt, *Een afzonderlijke procedure voor de bekende verdachte?*, Arnhem: Gouda Quint 1993, p. 11-27.
- Nijboer 1994
J.F. Nijboer, *Een verkenning in het vergelijkend straf- en strafprocesrecht*, Arnhem: Gouda Quint 1994.
- Noyon 2017a
L. Noyon, 'Visies op legitimiteit', in: P. van Berlo e.a., *Over de grenzen van de discipline. Interactions between and within criminal law and criminology*, Den Haag: Boom juridische uitgevers 2017, p. 147-165.
- Noyon 2017b
L. Noyon, 'Waarom publieke opinie er (juist nu) toe doet voor het strafrecht', *Strafblad* 2017, 6, p. 528-535.
- Noyon/Langemeijer & Rummelink
T.J. Noyon, G.E. Langemeijer & J. Rummelink, *Wetboek van Strafrecht*, Deventer: Wolters Kluwer (losbladig).
- Ölçer 2012
F.P. Ölçer, 'Decennium strafrechtspraak in Straatsburg', *Strafblad* 2012, 1, p. 32-42.
- Ölçer 2014
F.P. Ölçer, 'Waarheidsvinding in de rechtspraak van het Europese Hof voor de Rechten van de Mens', *Strafblad* 2014, 6/63,
- Orie 2014
A.M.M. Orie, 'Bewijsrecht in een zich ontwikkelende internationale context', *Strafblad* 2014, 2014/73, 6, p. 481-487.
- Orlovsky & Roche-Maire 2017
K. Orlovsky & A. Roche-Maire, *Offences against the administration of justice and fair trial considerations before the International Criminal Court*, Londen: IBA 2017.
- Ormerod & Laird 2015
D. Ormerod & K. Laird, *Smith and Hogan's Criminal Law* (14th edition) Oxford: Oxford University Press 2015.
- Ormerod, Murphy & Phillips 2015
D. Ormerod, P. Murphy & J. Phillips, *Blackstone's Criminal Practice*, Oxford: Oxford University Press 2015.
- Van Osch 2018
T. van Osch, 'Mogen rechters klagen over advocaten? Van benchslap via signalen aan de deken tot feedback', *NJB* 2018, 12, p. 803-807.

Otte 2010

R. Otte, *Organiseren en verantwoorden door de strafrechter. Enkele gedachten over de organisatie van het strafproces* (oratie Groningen), Den Haag: Boom Juridische uitgevers 2010.

Otton 2002

P. Otton, 'The role of the judge in criminal cases', in: M. McConville & G. Wilson, *The Handbook of The Criminal Justice Process*, Oxford: Oxford University Press 2002, p. 323-333.

Van Oven 1951

J.C. van Oven, 'Adhuc sub iudice lis est', *NJB* 1951, 1, p. 2-6.

Peeters 1977

J.A.J. Peeters, 'Deining om de Utrechtse uitspraken', *NJB* 1977, 15, p. 385-392.

Peeters, Ferket & Docters van Leeuwen 2012

R. Peeters, J. Ferket & A. Docters van Leeuwen, 'Geweld tegen gezagsdragers. Over publieke professionals als spil in de gezagsparadox', in: T. Janssen, G. van den Brink & R. Kneyber, *Gezagsdragers*, Amsterdam: Boom 2012, p. 246-262.

Peters 1972

A.A.G. Peters, *Het rechtskarakter van het strafrecht*, Deventer: Kluwer 1972.

Phillimore Committee 1974

Phillimore Committee, *Report of the Committee on Contempt of Court*, December 1974: Cmnd. 5794 1974.

Pintens 1998

W. Pintens, *Inleiding tot de rechtsvergelijking*, Leuven: Universitaire Pers Leuven 1998.

Pitcher & Samadi 2018

K.M. Pitcher & M. Samadi, 'Integriteit als perspectief bij de rechterlijke reactie op vormverzuimen', *DD* 2018, 2018/59, 9, p. 731-746.

Van de Pol 1986

U. van de Pol, *Openbaar terecht. Een onderzoek van het openbaarheidsbeginsel in de strafrechtspleging* (diss. VU), Arnhem: Gouda Quint 1986.

Van de Pol 2014

U. van de Pol, 'Doorwerking van penitentiaire rechtspraak', *Strafblad* 2014, 3, p. 188-201.

De Poot & Van Koppen 2010

C.J. De Poot & P.J. van Koppen, 'Het opsporingsonderzoek', in: P.J. van Koppen e.a., *Reizen met mijn rechter: Psychologie van het recht*, Deventer: Kluwer 2010, p. 175-202.

Prakken 2005

E. Prakken, 'Over het sanctioneren van omstrede doen en laten van de raadsman', in: E. Prakken, *Het laatste woord. Zes opstellen over verdediging in strafzaken*, Deventer: Kluwer 2005, p. 53-72.

Prakken & Spronken 2009

E. Prakken & T.N.B.M. Spronken, *Handboek verdediging*, Deventer: Wolters Kluwer 2009.

Prins 2013

J.E.J. Prins, *Toespraak prof. mr. J.E.J. (Corien) Prins bij de presentatie van WRR-verkenning 26: Speelruimte voor transparantere rechtspraak op 17 januari 2013*, Den Haag: 2013.

Raad voor de rechtspraak 2006

Raad voor de rechtspraak, *Kwaliteit kost tijd*, Den Haag: Raad voor de rechtspraak 2006.

Raad voor de rechtspraak 2010

Raad voor de rechtspraak, *Visie op de rechtspraak*, Den Haag: Raad voor de rechtspraak 2010.

Raad voor de rechtspraak 2016

Raad voor de rechtspraak, *Rechtspraak die ertoe doet*, Den Haag: Raad voor de rechtspraak 2016.

Radke 1991

S.A. Radke, *Pre-trial publicity and the criminal justice system* (diss. University of Alberta), Ottawa: Canadian Theses Service 1991.

Raphael 2010

M. Raphael, *Blackstone's Guide to The Bribery Act 2010*, Oxford: Oxford University Press 2010.

Raveson 1990

L.S. Raveson, 'Advocacy and Contempt: Constitutional Limitations on the Judicial Contempt Power', *Washington Law Review* 1990, 65, p. 477-593.

Raz 1986

J. Raz, *The Morality of Freedom*, Oxford/New York: Clarendon Press 1986.

Raz 2009

J. Raz, *The Authority of Law. Essays on Law and Morality* (Second Edition), Oxford: Oxford University Press 2009.

Reed 2012

The Rt Hon Lord Reed, *Lies, damned lies: Abuse of process and the dishonest litigant*, University of Edinburgh: fifth Annual Lecture at the Centre for Commercial Law, 26 oktober 2012.

Rommelink 1983

J. Rommelink, 'Het laatste woord van de verdachte', in: A.C. 't Hart e.a., *Strafrecht in balans. Opstellen over strafrecht, aangeboden aan A.C. Geurts*, Arnhem: Gouda Quint 1983, p. 211-232.

Renzikowski 2009

J. Renzikowski, 'Commentary. Prosecutor v. Nshogoza, Judgement', *Annotated Leading Cases of International Criminal Tribunals* 2009, 36, p. 574-581.

Ringnalda 2013

A. Ringnalda, 'Convergentie en weerstand in het Schotse strafproces', in: C. Kelk, F. Koenraad & D. Siegel, *Veelzijdige Gedachten. Liber Amicorum prof. dr. C.H. Brants*, Amsterdam: Boom Lemma 2013, p. 341-350.

Roberts & Hough 2009

J.V. Roberts & M. Hough, *Public Opinion and the Jury: An International Literature Review*, London: Ministry of Justice 2009.

- Robroek 2016
R. Robroek, *De macht over het strafproces*, Den Haag: Boom Juridische uitgevers 2016.
- Roos 2003
N.H.M. Roos, 'Onafhankelijkheid als rechterlijk paternalisme', *NJB* 2003, 41, p. 2155-2156.
- De Roos 1991
Th.A. de Roos, *Verdediging van belangen. Het belang van de verdediging. Enkele principiële en praktische vragen over de rol van de verdediging in strafzaken* (oratie Maastricht), Arnhem: Gouda Quint 1991.
- De Roos 2006
Th.A. de Roos, *Is de invoering van lekenrechtspraak in de Nederlandse strafrechtspleging gewenst?*, Tilburg: Universiteit Tilburg 2006.
- Rosanvallon 2008
P. Rosanvallon, *Counter-Democracy. Politics in an Age of Distrust* Cambridge, Cambridge: Cambridge University Press 2008.
- Rosanvallon 2011
P. Rosanvallon, 'The Metamorphoses of Democratic Legitimacy: Impartiality, Reflexivity, Proximity', *Constellation* 2011, 18, 2, p. 114-123.
- Van Rossum, Tigchelaar & Ippel 2012
W. van Rossum, J. Tigchelaar & P. Ippel, *Wraking bottum-up. Een empirisch onderzoek*, Den Haag: Raad voor de rechtspraak 2012.
- Van Rossum & Tigchelaar 2013
W. van Rossum & J. Tigchelaar, 'Een empirisch gefundeerde bespreking van de mogelijke wijzigingen van de wrakingsprocedure', *NJB* 2013, p. 1448-1456.
- Röttgering 2013
A.E.M. Röttgering, *Cassatie in strafzaken. Een rechtsbeschermend perspectief*, Den Haag: Sdu Uitgevers 2013.
- Rousseau 1995
J.-J. Rousseau, *Het maatschappelijk verdrag of beginselen der staatsinrichting*, Amsterdam/Meppel: Boom uitgevers 1995.
- Ruiter e.a. 2011
S. Ruiter e.a., *De burger als rechter: Een onderzoek naar geprefereerde sancties voor misdrijven in Nederland*, Den Haag: Boom Lemma 2011.
- Rychlak 1990
R.J. Rychlak, 'Direct Criminal Contempt and the Trial Attorney: Constitutional Limitations on the Contempt Power', *American Journal of Trial Advocacy* 1990, 14, p. 243-287.
- Schaik & Groen 2016
N. van Schaik & S. Groen, 'Te extensieve toepassing van het 'onvoldoende belang criterium'. Artikel 80a RO en rechtsbescherming', *Advocatenblad* 2016, 6, p. 52-54.
- Schelfaut 2006
M. Schelfaut, 'Een sub judice rule of een gedragscode voor politici?', *Trema* 2006, 8, p. 338-343.
- Scheltema 2010
T. Scheltema, 'Het mediagerecht', *Advocatenblad* 2010, 2, p. 15-19.

- Schmeets 2017
H. Schmeets, *Vertrouwen in elkaar en in de samenleving. WRR working paper 26*, Den Haag: Wetenschappelijke Raad voor het Regeringsbeleid 2017.
- Schouten 2011
P.C. Schouten, *Trial by media: wie beschermt de verdachte in een mediaproces*, Deventer: Kluwer 2011.
- Schouten 2013
P.C. Schouten, 'Strafvermindering na benadeling door opsporingsbeelden in de media', *Strafblad* 2013, 6, p. 391-401.
- SCP 2012
SCP, *Burgerperspectieven 2011/4*, Den Haag: Sociaal en Cultureel Planbureau 2012.
- SCP 2018
SCP, *Burgerperspectieven 2018/1*, Den Haag: Sociaal Cultureel Planbureau 2018.
- Shapiro 2004
S.J. Shapiro, 'Authority', in: J.L. Coleman, K.E. Himma & S.J. Shapiro, *The Oxford Handbook of Jurisprudence and Philosophy of Law*, Oxford: Oxford University Press 2004, p. 382-439.
- Sikkema 2005
E. Sikkema, *Ambtelijke corruptie in het strafrecht* (diss. Groningen), Den Haag: Boom Juridische uitgevers 2005.
- Simester e.a. 2013
A.P. Simester e.a., *Simester and Sullivan's Criminal Law. Theory and Doctrine* (5th Edition), Oxford: Hart Publishing 2013.
- Sjöcrona & Van der Spek 1993
J.M. Sjöcrona & P.W.J. Van der Spek, 'Misbruik van strafprocesrecht door de verdediging? Over het aanwenden van rechtsmiddelen als verdragingsstrategie', *Advocatenblad* 1993, 73, 21, p. 632-634.
- Van Sliedregt 2004
E. van Sliedregt, 'Commentary. Jurisdiction – Command Responsibility and Nullum Crimen', *Annotated Leading Cases of International Criminal Tribunals* 2004, 9, p. 123-131.
- Van Sliedregt 2009
E. van Sliedregt, *Tien tegen één. Een hedendaagse bezinning op de onschuldpresumptie*, Den Haag: Boom Juridische uitgevers 2009.
- Van Sliedregt & Orie 2008
E. van Sliedregt & A.M.M. Orie, 'Internationale misdrijven, hun doorwerking in het Nederlandse strafrecht en internationale strafrechtspraak', in: E. van Sliedregt, J.M. Sjöcrona & A.M.M. Orie, *Handboek Internationaal Strafrecht*, Deventer: Kluwer 2008, p. 351-386.
- Sluijter 2011
P. Sluijter, *Sturen met proceskosten. Wie betaalt de prijs van verstorend procesgedrag?* (diss. Tilburg), Deventer: Kluwer 2011.
- Sluiter 2004
G. Sluiter, 'The ICTY and Offences against the Administration of Justice', *Journal of International Criminal Justice* 2004, 2, 2, p. 631-641.

Sluiter 2009

G. Sluiter, "I Beg You, Please Come Testify". The Problematic Absence of Subpoena Powers at the ICC', *Criminal Law Review* 2009, 12, 4, p. 590-608.

Smeets 2013

S.F.J. Smeets, 'Veertig jaar Gerard Spong', in: J.H. van Dijk, I. van der Meer & S. Smeets, *Meesterlijk. Gerard Spong 40 jaar (cassatie)advocaat*, Deventer: Kluwer 2013, p. 7-27.

Smidt 1881

H.J. Smidt, *Geschiedenis van het Wetboek van Strafrecht, Tweede Deel*, Haarlem: 1881.

Smit e.a. 2019

A. Smit e.a., *Het lekken van vertrouwelijke politie-informatie. Aard, omvang en ernst van het fenomeen bij de Nationale Politie en de Koninklijke Marechaussee*, Den Haag: Boom criminologie 2019.

Smits 1996

P. Smits, *Art. 6 EVRM en de civiele procedure* (diss. Rotterdam), Zwolle: W.E.J. Tjeenk Willink 1996.

Smolders 2017

A.M.R. Smolders, 'In naam van de toeschouwers', *NJB* 2017, 2017/1393, 26, p. 1802-1808.

Van Spanje & De Vreese 2013

J. van Spanje & C. de Vreese, 'De rechtspraak in de media: drie negatieve trends', in: D. Broederse.a., *Speelruimte voor transparantere rechtspraak (WRR-verkenning 26)*, Den Haag/Amsterdam: Amsterdam University Press 2013, p. 413-446.

Spencer 2002

J.R. Spencer, 'Introduction', in: M. Delmas-Marty & J.R. Spencer, *European Criminal Procedure*, Cambridge: Cambridge University Press 2002, p. 1-81.

Spencer 2003

J.R. Spencer, 'An English lawyer's reactions to Strafvordering 2001', in: C.H. Brantse.a., *Op zoek naar grondslagen. Strafvordering 2001 ter discussie*, Den Haag: Boom Juridische uitgevers 2003, p. 29-42.

Spong 2013

G. Spong, 'De vrijpostige advocaat en contempt of court', *Strafblad* 2013, p. 460-462.

Sprack 2012

J. Sprack, *A practical approach to criminal procedure*, Oxford: Oxford University Press 2012.

Spronken 2001

T.N.B.M. Spronken, *Verdediging. Een onderzoek naar de normering van het optreden van advocaten in strafzaken* (diss. Maastricht), Deventer: Gouda Quint 2001.

Spronken 2003

T.N.B.M. Spronken, 'Strafdossiers in de media', *Nieuwsbrief Strafrecht* 2003, p. 480-483.

Stamper 2011

G. Stamper, 'Infusing Due Process and the Principle of Legality into Contempt Proceedings Before the International Criminal Tribunal for the Former Yugoslavia and the International Criminal Tribunal for Rwanda', *Michigan Law Review* 2011, 109, 8, p. 1551-1578.

- Van der Steeg 2004
M. van der Steeg, *Politietucht recht. Een studie naar de juridische aspecten en de praktijk*, Alphen aan den Rijn: Kluwer 2004.
- Stephen 1992
R.S. Stephen, 'Prejudicial Publicity Surrounding a Criminal Trial: What a Trial Court can Do to Ensure a Fair trial in the Face of a Media Circus', *Suffolk University Law Review* 1992, 26, p. 1063-1106.
- Stevens 2007
L. Stevens, 'Een beschouwing van de koers van het EHRM naar aanleiding van het Jalloh-arrest', *DD* 2007, 2007/54, p. 54.
- Stevens 2009
L. Stevens, 'Pre-Trial Detention: The Presumption of Innocence and Article 5 of the European Convention on Human Rights Cannot and Does Not Limit its Increasing Use', *European Journal of Crime, Criminal Law and Criminal Justice* 2009, 17, p. 165-180.
- Stevens 2010
L. Stevens, 'Strafzaken in het nieuws. Over ontsporende media en de verantwoordelijkheid van het openbaar ministerie', *NJB* 2010, 545,
- Stevens 2002
R. Stevens, *The English Judges: Their Role in the Changing Constitution*, Oxford: Hart Publishing 2002.
- Van Stokkom 2013
B.A.M. van Stokkom, 'Mediaschandalen en punitief populisme', *Strafblad* 2013, 6, p. 371-380.
- Summers 1999
R.S. Summers, 'Formal Legal Truth and Substantive Truth in Judicial Fact-Finding. Their Justified Divergence in Some Particular Cases', *Law and Philosophy* 1999, 18, p. 497-511.
- Tekst & Commentaar Strafrecht
C.P.M. Cleiren, J.H. Crijns & M.J.M. Verpalen, *Tekst & Commentaar Strafrecht*, Deventer: Wolters Kluwer
- Tekst & Commentaar Strafvordering
C.P.M. Cleiren, J.H. Crijns & M.J.M. Verpalen, *Tekst en Commentaar Strafvordering*, Deventer: Wolters Kluwer (online raadpleegbaar).
- Ter Haar & Meijer 2011
R. Ter Haar & G.H. Meijer, 'Het Karman-criterium', *Praktijkwijzer Strafrecht* 2011, 3, par. 8.2 (online raadpleegbaar).
- Terpstra 2013
J.B. Terpstra, 'Mediatisering van opsporing en vervolging', *Strafblad* 2013, 6, p. 360-370.
- Thomas 2010
C. Thomas, *Are Juries Fair?*, London: Ministry of Justice 2010.
- Thomas 2013
C. Thomas, 'Avoiding the perfect storm of juror contempt', *Criminal Law Review* 2013, 6, p. 483-503.

- Tjeenk Willink 2018
H. Tjeenk Willink, 'De "verbestuurlijking" van de rechterlijke macht en het mislukken van het KEI-project', *NJB* 2018, 2018/880, 18, p. 1274-1277.
- Tjeenk Willink 2014
H.D. Tjeenk Willink, *Toegang tot de rechter. Voordracht afscheidssymposium Geert Corstens*, 2014 (www.rechtspraak.nl).
- Tonkens 2016
E. Tonkens, *Roeping, gezag en loyaliteit. De publieke sector na het neoliberalisme* (oratie Universiteit voor Humanistiek), Utrecht: Universiteit voor Humanistiek 2016.
- Tyler 2006
T.R. Tyler, *Why People Obey the Law (2nd Ed.)*, Princeton: Princeton University Press 2006.
- Tyler 2007
T.R. Tyler, 'Procedural Justice and the Courts', *Court Review* 2007, 44, p. 26-31.
- Veldt 1997
M.I. Veldt, *Het EVRM en de onpartijdige strafrechter*, Arnhem: Gouda Quint 1997.
- Vellinga-Schootstra & Vellinga 2008
F. Vellinga-Schootstra & W.H. Vellinga, 'Positive obligations' en het Nederlandse straf(proces)recht (oratie Groningen), Deventer: Kluwer 2008.
- Vellinga 2015
W.H. Vellinga, *Ambtshalve onderzoeken en beslissen in strafzaken*, Deventer: Kluwer 2015.
- Veraart 2015
W.H. Veraart, 'Rechtspleging als genadebrood, Openingspleidooi Gerbrandy-debat 11 november 2015', 2015.
- Verburg 2013
A. Verburg, 'De nieuwe zaaksbehandeling van de bestuursrechter', *Tijdschrift voor Conflicthantering* 2013, 3, p. 19-23.
- Verheij 2013
L. Verheij, 'Rechters, advocaten en media', in: E.C. Kruisifix e.a., (Z)onder de deken(s), Den Haag: Vereniging de Jonge Balie bij de Hoge Raad der Nederlanden 2013, p. 57-61.
- Verheij 2016
L. Verheij, *De rechter van morgen* (lezing Rio-symposium), Rio-symposium 7 oktober 2016.
- Verkerk 2016
R. Verkerk, 'De zaak neerleggen', *Advocatenblad* 2016, 1 november 2016 (online).
- Verweij 2013
M.H. Verweij, 'Tussen ivoren toren en circustheater', *Strafblad* 2013, 5, p. 402-407.
- Voermans 2009
W.J.M. Voermans, 'Kan het parlement spreken over zaken die onder de rechter zijn?', *Trema* 2009, 3, p. 90-91.
- Voermans 2012
W.J.M. Voermans, 'Parlementariërs en de rechter', in: P. Bootsma, B. van den Braak & L. Verhey, *Kringen in de hofvijver* (liber amicorum Joop van den Berg), Maastricht: Interfax – Maastricht University 2012, p. 240-249.

Ten Voorde 2012

J.M. ten Voorde, 'Het rechtskarakter van het strafrecht', De oratie van A.A.G. Peters (Utrecht, 1972)', *Strafblad* 2012, 6, p. 441-449.

De Vries-Leemans 1995

M.J.H.J. de Vries-Leemans, *Art. 140 Wetboek van Strafrecht. Een onderzoek naar de strafbaarstelling van deelneming aan misdaadorganisaties* (diss. Tilburg), Arnhem: Gouda Quint 1995.

De Vries 2017

K.G. de Vries, 'De brave rechter. Zijn er nog rechters in Den Haag?', *NJB* 2017, 7, p. 442-449.

De Waard 1987

B.W.N. de Waard, *Beginselen van behoorlijke rechtspleging, met name in het administratief recht* (diss. Utrecht), Zwolle: W.E.J. Tjeenk Willink 1987.

De Waard 2001

B.W.N. de Waard, 'De goede procesorde', *JB-plus* 2001, p. 148-162.

Walker, Cram & Brogarth 1992

C. Walker, I. Cram & D. Brogarth, 'The Reporting of Crown Court Proceedings and the Contempt of Court Act 1981', *Modern Law Review* 1992, 55, p. 647-654.

Walker 1991

S. Walker, 'Freedom of Speech and Contempt of Court: The English and Australian Approaches Compared', *International and Comparative Law Quarterly* 1991, 40, p. 583-606.

Ward 1982

A. Ward, 'Freedom of the Press and Contempt of Court: A Comparison of the English and U.S. Law', *Journal of Media Law and Practice* 1982, 3, 2, p. 175-196.

Van de Water 2011

R. van de Water, 'Een beetje minder passief graag', *Trema* 2011, p. 231.

Weber 1980

M. Weber, *Max Weber on Law in Economy and Society* (translation from *Wirtschaft und Gesellschaft*, Second Edition, 1925), Cambridge Massachusetts: Harvard University Press 1980.

Wenders 2010

D.W.M. Wenders, *Doorwerking van de beginselen van behoorlijke rechtspleging in de bestuurlijke voorprocedures*, Deventer: Kluwer 2010.

Werkgroep Evaluatie Polarisation 2000

Werkgroep Evaluatie Polarisation, 'Polarisation in strijd met een goede procesorde? Rapport van de werkgroep 'Evaluatie Polarisation'', *Trema* 2000, 5, p. 185-197.

Weyers & Hertogh 2007

H. Weyers & M. Hertogh, *Legitimiteit betwist. Een verkennend literatuuronderzoek naar de ervaren legitimiteit van het justitioptreden*, Groningen/Den Haag: WODC 2007.

De Wilde 2015

B. de Wilde, *Stille getuigen. Het recht belastende getuigen in strafzaken te onderwerpen* (diss. VU), Deventer: Kluwer 2015.

Van der Wilt 2011

C.J. van der Wilt, 'De mammon in de rechtszaal. Over het ongewenste effect van productiedruk op de rechterlijke oordeelsvorming', *Trema* 2011, 4, p. 120-126.

Van der Wilt 2007

H.G. van der Wilt, 'Internationaal strafrecht', in: N. Horbach, R. Lefeber & O. Ribbelink, *Handboek Internationaal Recht*, Den Haag: T.M.C. Asser Press 2007, p. 509-552.

De Winter 2012

R. de Winter, 'Als lekker lekkerder is dan lek, verschalkt de krant zijn eigen stek', *NJB* 2012, 37, p. 2620.

Witteveen 1994

W.J. Witteveen, 'Rechtspraak die aanspreekt?', in: L. de Groot-Van Leeuwen, *Het gezag van de rechter*, Amsterdam: Siswo 1994, p. 85-104.

Witteveen 2013

W.J. Witteveen, 'Rosanvallon en de wet van de tegendemocratie', *RegelMaat* 2013, 28, 6, p. 377-385.

Van der Woude 2010

M.A.H. van der Woude, *Wetgeving in een veiligheidscultuur. Totstandkoming van antiterrorismewetgeving in Nederland gezien vanuit maatschappelijke en (rechts)politieke context* (diss. Leiden), Den Haag: Boom Juridische uitgevers 2010.

Wragg 2017

P. Wragg, 'Pulling at the curtain: social media and jury trials', *Communications Law* 2017, 22, 4, p. 107-109.

WRR 2002

WRR, *De toekomst van de nationale rechtsstaat*, Den Haag: Sdu 2002.

Zwart 2011

T. Zwart, 'Een steviger opstelling tegenover het Europees Hof voor de Rechten van de Mens bevordert de Rechtsstaat', *NJB* 2011, 7, p. 415.

Zweigert & Kötz 1998

K. Zweigert & H. Kötz, *Introduction to Comparative Law*. Third Edition (translated by Tony Weir), Oxford: Clarendon Press 1998.

Jurisprudentie

I EUROPESE JURISPRUDENTIE

Europees Hof voor de Rechten van de Mens

- EHRM 27 juni 1968, appl.no. 1936/63 (Neumeister v. Austria)
- EHRM 27 juni 1968, appl.no. 2122/64 (Wemhoff v. Germany)
- EHRM 17 januari 1970, appl.no. 2689/65 (Delcourt v. Belgium)
- EHRM 16 juli 1971, appl.no. 2614/65 (Ringelsen v. Austria)
- EHRM 21 februari 1975, appl.no. 4451/70 (Golder v. UK)
- EHRM 7 december 1976, appl.no. 5493/72 (Handyside v. UK)
- EHRM 25 april 1978, appl.no. 5856/72 (Tyrer v. UK)
- EHRM 28 juni 1978, appl.no. 6232/73 (König v. Germany)
- EHRM 6 september 1978, appl.no. 5029/71 (Klass v. Germany)
- EHRM 26 april 1979, appl.no. 6538/74 (Sunday Times v. UK)
- EHRM 13 juni 1979, appl.no. 6833/74 (Marckx v. Belgium)
- EHRM 23 juni 1981, appl.nos. 6878/75 + 7238/75 (Le Compte, Van Leuven and De Meyere)
- EHRM 15 juli 1982, appl.no. 8130/78 (Eckle v. Germany)
- EHRM 1 oktober 1982, appl.no. 8692/79 (Piersack v. Belgium)
- EHRM 10 december 1982, appl.no. 8304/78 (Corigliano v. Italy)
- EHRM 25 maart 1983, appl.no. 8660/79 (Minelli v. Switzerland)
- EHRM 8 december 1983, appl.no. 7984/77 (Pretto and others v. Italy)
- EHRM 28 juni 1984, appl.nos. 7819/77,+ 7878/77 (Campbell and Fell v. UK)
- EHRM 22 oktober 1984, appl.no. 8790/79 (Sramek v. Austria)
- EHRM 12 februari 1985, appl.no. 9024/80 (Colozza v. Italy)
- EHRM 26 maart 1985, appl.no. 8978/80 (X and Y v. the Netherlands), *NJ* 1985, 525, m.nt. EEA
- EHRM 8 juli 1986, appl.no. 9815/82 (Lingens v. Austria)
- EHRM 29 april 1988, appl.no. 10328/83 (Belilos v. Switzerland)
- EHRM 6 december 1988, appl.no. 10590/83 (Barberà, Messegué and Jabardo v. Spain)
- EHRM, 9 december 1988, appl.no. 12839/87 (Eccles, McPhillips & McShane v. Ireland)
- EHRM 24 mei 1989, appl.no. 10486/83 (Hauschildt v. Denmark)
- EHRM 20 november 1989, appl.no. 11454/85 (Kostovski v. the Netherlands), *NJ* 1990, 245
- EHRM 22 mei 1990, appl.no. 11031/84 (Weber v. Switzerland)
- EHRM 27 augustus 1991, appl.no. 13057/87 (Demicoli v. Malta)
- EHRM 26 november 1991, appl.no. 13585/88 (Observer and Guardian v. UK)

-
- EHRM 22 april 1992, appl.no. 12351/86 (Vidal v. Belgium)
 - EHRM 23 april 1992, appl.no. 11798/85 (Castells v. Spain)
 - EHRM 12 oktober 1992, appl.no. 12919/87 (Boddaert v. Belgium)
 - EHRM 25 februari 1993, appl.no. 10828/84 (Funke v. France)
 - EHRM 23 juni 1993, appl.no. 12952/87 (Ruiz-Mateos v. Spain)
 - EHRM 23 maart 1994, appl.no. 14220/88 (Ravnsborg v. Sweden)
 - EHRM 19 april 1994, appl.no. 16034/90 (Van de Hurk v. the Netherlands)
 - EHRM 10 februari 1995, appl.no. 15175/89 (Allenet de Ribemont v. France)
 - EHRM 26 april 1995, appl.no. 15474/90 (Prager and Oberschlick v. Austria)
 - EHRM 26 september 1995, appl.no. 18160/91, (Diennet v. France)
 - EHRM 22 november 1995, appl.no. 19178/91 (Bryan v. UK)
 - EHRM 29 november 1995, appl.no. 25534/94 (Potts v. Germany)
 - EHRM 26 maart 1996, appl.no. 20524/92, *NJ* 1996, 741 (Doorson v. the Netherlands)
 - EHRM 27 maart 1996, appl.no. 17488/90 (Goodwin v. UK)
 - EHRM 23 april 1996, appl.no. 16839/90, (Remli v. France)
 - EHRM 22 februari 1996, appl.no. 18892/91 (Putz v. Austria)
 - EHRM 7 augustus 1996, appl.no. 19874/92 (Ferrantelli and Santangelo v. Italy)
 - EHRM 17 december 1996, appl.no. 19187/91 (Saunders v. UK)
 - EHRM 24 februari 1997, appl.no. 19983/92 (De Haes and Gijssels v. Belgium)
 - EHRM 25 februari 1997, appl.no. 22107/93 (Findlay v. UK)
 - EHRM 23 april 1997, appl.nos. 21363/93 + 21364/93 + 21427/93 + 22056/93, (Van Mechelen and others v. the Netherlands), *NJ* 1997, 635
 - EHRM 29 augustus 1997, appl.no. 22714/93 (Worm v. Austria)
 - EHRM 24 november 1997, appl.no. 21835/93 (Werner v. Austria)
 - EHRM 19 februari 1998, appl.no. 22729/93 (Kaya v. Turkey)
 - EHRM 20 mei 1998, appl.no. 25405/94 (Schöpfer v. Switzerland)
 - EHRM 9 juni 1998, appl.no. 22678/93 (Incal v. Turkey)
 - EHRM 9 juni 1998, appl.no. 25829/94 (Teixeira de Castro v. Portugal)
 - EHRM 28 juli 1998, appl.no. 23818/94 (Ergi v. Turkey)
 - EHRM 23 september 1998, appl.no. 28213/95 (I.A. v. France)
 - EHRM 28 oktober 1998, appl.no. 28194/95 (Castillo Algar v. Spain)
 - EHRM 8 juli 1999, appl.no. 24246/94 (Okçuoglu v. Turkey)
 - EHRM 16 september 1999, appl.no. 29569/95 (Buscemi v. Italy)
 - EHRM 28 oktober 1999, appl.no. 28342/95 (Brumarescu v. Romania)
 - EHRM 28 oktober 1999, appl.no. 28396/95 (Wille v. Lichtenstein)
 - EHRM 16 december 1999, appl.nos. 24888/94 + 24724/94 (V. and T. v. UK)
 - EHRM 16 februari 2000, appl.no. 27052/95 (Jasper v. UK)
 - EHRM 9 mei 2000, appl.no. 34129/96 (Sander v. UK)
 - EHRM 25 juli 2000, appl.nos. 24954/94 + 24971/94 + 24972/94 (Tierce and others v. San Marino)
 - EHRM 3 oktober 2000, appl.no. 34000/96 (Du Roy et Maulaurie v. France)
 - EHRM 10 oktober 2000, appl.no. 42095/98 (Daktaras v. Lithuania)
 - EHRM 24 april 2001, appl.nos. 36337/97 + 35974/97 (B. and P. v. UK)
 - EHRM 15 november 2001, appl.no. 54210/00 (Papon v. France)
 - EHRM 19 december 2001, appl.no. 43373/98 (C.G. v. the UK)

- EHRM 21 maart 2002, appl.no. 31611/96 (Nikula v. Finland)
- EHRM 26 maart 2002, appl.no. 48297/99 (Butkevicius v. Lithuania)
- EHRM 9 juli 2002, appl.nl. 32943/96 (Falcoianu v. Romania)
- EHRM 11 juli 2002, appl.no. 28957/95 (Christine Goodwin v. UK)
- EHRM 25 juli 2002, appl.no. 48553/99 (Sovtransavto Holding v. Ukraine)
- EHRM 28 november 2002, appl.no. 58442/00 (Lavents v. Latvia)
- EHRM 5 december 2002, appl.no. 34896/97 (Craxi v. Italy)
- EHRM 25 februari 2003, appl.no. 51772/99 (Roemen and Schmit v. Luxembourg)
- EHRM 6 mei 2003, appl.nos. 39343/98 39651/98, 43147/98 + 46664/99 (Kleyn and others v. the Netherlands)
- EHRM 6 mei 2003, appl.no. 48898/99 (Perna v. Italy)
- EHRM 27 mei 2003, appl.no. 43425/98 (Skalka v. Poland)
- EHRM 19 juni 2003, appl.no. 49017/99 (Pedersen and Baadsgaard v. Denmark)
- EHRM 15 juli 2003, appl.no. 33400/96 (Ernst and others v. Belgium)
- EHRM 28 oktober 2003, appl.no. 39657/98 (Steur v. the Netherlands)
- EHRM 4 december 2003, appl.no. 39272/98 (M.C. v. Bulgaria)
- EHRM 8 april 2004, appl.no. 26307/95 (Tahsin Acar v. Turkey)
- EHRM 20 april 2004, appl.no. 60115/00 (Amihalachioaie v. Moldova)
- EHRM 20 november 2004, appl.no. 48939/99 (Öneryıldız v. Turkey)
- EHRM 4 februari 2005, appl.nos. 46827/99 + 46951/99 (Mamatkulov and Askarov v. Turkey), *NJ* 2005, 321, m.nt. EEA
- EHRM 12 april 2005, appl.no. 46387/99 (Whitfield and others v. UK)
- EHRM 28 juni 2005, appl.no. 43925/98 (Karakap and Yeşilimlak v. Turkey)
- EHRM 6 september 2005, appl.no. 65518/01 (Salov v. Ukraine)
- EHRM 15 november 2005, appl.no. 67175/01 (Reinprecht v. Austria)
- EHRM 24 november 2005, appl.no. 53886/00 (Tourancheau and July v. France)
- EHRM 15 december 2005, appl.no. 73797/01 (Kyprianou v. Cyprus)
- EHRM 30 maart 2006, appl.no. 32458/96 (Saday v. Turkey)
- EHRM 20 juni 2006, appl.no. 46213/99 (Örs a.o. v. Turkey)
- EHRM 21 september 2006, appl.no. 13583/02 (Pandy v. Belgium)
- EHRM 16 januari 2007, appl.no. 17070/05 (Farhi v. France)
- EHRM 22 februari 2007, appl.no. 76835/01 (Kolomiyets v. Russia)
- EHRM 27 februari 2007, appl.no. 65559/01 (Nestak v. Slovakia)
- EHRM 15 mei 2007, appl.no. 53291/99 (Ramsahai and others v. the Netherlands)
- EHRM 31 mei 2007, appl.no. 7510/04 (Kontrová v. Slovakia)
- EHRM 7 juni 2007, appl.no. 1914/02 (Dupuis a.o. v. France)
- EHRM 3 oktober 2007, appl.no. 31001/03 (Flux v. Moldova)
- EHRM 15 november 2007, appl.no. 26986/03 (Galsyan v. Armenia)
- EHRM 22 november 2007, appl. no. 64752/01 (Voskuil v. the Netherlands)
- EHRM 4 december 2007, appl.no. 64056/00 (Volkov v. Russia)
- EHRM 14 februari 2008, appl.no. 20893/03 (July and Sarl Libération v. France)
- EHRM 8 april 2008, appl.no. 7170/02 (Gradinar v. Moldova)
- EHRM 23 oktober 2008, appl.no. 13470/02 (Khuzhin and others v. Russia)
- EHRM 27 november 2008, appl.no. 36391/02 (Salduz v. Turkey), *NJ* 2009, 214

-
- EHRM 4 december 2008, appl.no. 28617/03 (Belashev v. Russia)
 - EHRM 11 december 2008, appl.no. 4268/04 (Panovits v. Cyprus), *NJ* 2009, 215
 - EHRM 5 februari 2009, appl.no. 22330/05 (Olujić v. Croatia)
 - EHRM 10 februari 2009, appl.no. 3514/02 (Eerikainen and others v. Finland)
 - EHRM 10 februari 2009, appl.no. 14939/03 (Zolothukin v. Russia), *NJ* 2010, 36, m.nt. YB
 - EHRM 26 februari 2009, appl.no. 29492/05 (Kudeshkina v. Russia)
 - EHRM 30 juni 2009, appl.nos. 75109/01 + 12639/02 (Viorel Burzo v. Romania)
 - EHRM 16 juli 2009, appl.no. 15615/07 (Féret v. Belgium)
 - EHRM 10 december 2009, appl.no. 20437/05 (Shagin v. Ukraine)
 - EHRM 15 december 2009, appl.no. 821/03 (Financial Times Ltd a.o. v. UK)
 - EHRM 18 maart 2010, appl.no. 58939/00 (Kouzmin v. Russia)
 - EHRM 20 april 2010, appl.no. 18788/09 (Le Pen v. France)
 - EHRM 22 april 2010, appl.no. 40984/07 (Fatullayev v. Azarbaijan)
 - EHRM 1 juni 2010, appl. no. 22978/05 (Gäfgen v. Germany)
 - EHRM 14 september 2010, appl.no. 38224/03 (Sanoma Uitgevers BV v. the Netherlands)
 - EHRM 21 september 2010, appl.no. 8400/07 (Szypusz v. UK)
 - EHRM 24 mei 2011, appl.no. 53466/07 (Konstas v. Greece)
 - EHRM 31 mei 2011, appl.no. 3699/08 (Žugić v. Croatia)
 - EHRM 15 december 2011, appl.nos. 26766/05 + 22228/06 (Al-Khawaja and Tahery v. UK)
 - EHRM 15 december 2011, appl.no. 28198/09 (Mor v. France)
 - EHRM 20 december 2011, appl.no. 20899/03 (G.C.P. v. Romania)
 - EHRM 9 februari 2012, appl.no. 42856/06 (Kinský v. Czech Republic)
 - EHRM 10 juli 2012, appl.no. 29353/06 (Vidgen v. the Netherlands), *NJ* 2012, 649 m.nt. Sch.
 - EHRM 18 september 2012, appl.no. 3084/07 (Falter Zeitschriften GmBH v. Austria)
 - EHRM 16 oktober 2012, appl.no. 15499/10 (Beggs v. UK)
 - EHRM 30 mei 2013, appl. no. 36673/04 (Malofeyeva v. Russia)
 - EHRM 18 juli 2013, appl.nos. 2312/08 + 34179/08 (Maktouf and Damjanović v. Bosnia and Herzegovina)
 - EHRM 1 juli 2014, appl.no. 56925/08 (A.B. v. Switzerland)
 - EHRM 20 november 2014, appl.no. 47708/08 (Jaloud v. the Netherlands)
 - EHRM 27 januari 2015, appl.no. 66232/10 (Kincses v. Hungary)
 - EHRM 23 april 2015, appl.no. 29369/10 (Morice v. France)
 - EHRM 30 juni 2015, appl.no. 30971/12 (Abdulla Ali v. UK)
 - EHRM 30 juni 2015, appl.no. 39294/09 (Peruzzi v. Italy)
 - EHRM 9 juli 2015, appl.no. 38191/12 (A.K. v. Liechtenstein)
 - EHRM 15 december 2015, appl.no. 29024/11 (Bono v. France)
 - EHRM 12 januari 2016, appl.nl. 48074/10 (Rodriguez Ravelo v. Spain)
 - EHRM 18 februari 2016, appl.nos. 6091/06 + 4047/07 + 4070/07 (Rywin v. Poland)
 - EHRM 29 maart 2016, appl.no. 56925/08 (Bédat v. Switzerland)
 - EHRM 23 juni 2016, appl.no. 20261/12 (Baka v. Hungary)

- EHRM 28 juni 2016, appl.no. 51000/11 (Radobuljac v. Croatia)
- EHRM 6 juni 2017, appl.no. 22998/13 (Y. v. Switzerland)
- EHRM 13 juni 2017, appl.no. 44294/06 (Cheltsova v. Russia)
- EHRM 7 september 2017, appl.no. no. 41519/12 (Lacroix v. France)
- EHRM 9 januari 2018, appl.no. 50538/12 (Meslot v. France)
- EHRM 6 maart 2018, appl.no. 10644/08 (Mikhaylova v. Ukraine)
- EHRM 12 februari 2019, appl.no. 70465/12 (Pais Pires de Lima v. Portugal)
- EHRM 12 maart 2019, appl.no. 26374/18 (Guðmundur Andri Astráðsson v. Iceland)

Europese Commissie voor de Rechten van de Mens

- ECRM 8 maart 1973, appl.nl. 12002/86 (Grant v. UK)
- ECRM 21 maart 1975, appl.no. 5574/72 (X v. the United Kingdom)
- ECRM 2 maart 1983, appl.no. 8744/79 (X and Y v. Germany)
- ECRM 9 oktober 1986, appl.no. 10486/83 (Hauschildt v. Denmark)
- ECRM 9 maart 1987, appl.nos. 11553/85 + 11658/85 (Hodgson, Woolf Productions Ltd. and National Union of Journalists & Channel Four Television v. UK)
- ECRM 21 oktober 1993, appl.no. 17265/90 (Baragiola v. Switzerland)
- ECRM 14 januari 1998, appl.no. 29045/95 (Mahler v. Germany)

Hof van Justitie van de Europese Gemeenschappen

- HvJ EG 16 juni 2005, C-105/03, NJ 2006, 500 m.nt. Borgers (Pupino)

Hof van Justitie van de Europese Unie

- HvJEU 27 februari 2018, C-64/16 (Associação Sindical dos Juizes Portugueses/Tribunal de Contas)

II INTERNATIONAAL STRAFRECHT

International Criminal Court

- ICC 13 juni 2008, Prosecutor v Thomas Lubanga Dyilo, ICC-01/04-01/06-1401, Decision on the Consequences of Non-Disclosure of Exculpatory Materials Covered by Article 54(3)(e). Agreements and the Application to Stay the Prosecution of the Accused, Together with Certain Other Issues
- ICC 14 april 2011, Prosecutor v Thomas Lubanga Dyilo, ICC-01/04-01/06-T-350-Red-ENG, Transcript

International Criminal Tribunal for the Former Yugoslavia

- ICTY 31 januari 2000, Judgment on Allegations of Contempt against Prior Counsel, Milan Vujin, Prosecutor v. Tadić, Case No. IT-94-1-AR77, A. Ch.

-
- ICTY Appeal Chamber 8 november 2001, Decision on Preliminary Motions, Milošević (IT-02-54-PT)
 - ICTR 30 november 2001, Prosecutor v Pauline Nyiramasuhuko et al, Decision on the Prosecutor's Further Allegations of Contempt, Case No. ICTR-98-42
 - ICTY Appeal Chamber 5 juni 2003, Decision on Interlocutory Appeal Concerning Legality of Arrest, Dragan Nikolić (IT-94-2-AR73)
 - ICTY 19 maart 2004, Decision on Motion for Acquittal Pursuant to Rule 98bis, Prosecutor v. Brđanin, Case No. IT-99-36-R77, T. Ch. II
 - ICTY 13 mei 2005, Contempt proceedings against Kosta Bulatović, Prosecutor v. Slobodan Milosevic, Case No. IT-02-54-R77.4, T. Ch.
 - ICTY 25 mei 2005, Judgement on Contempt Allegations, Prosecutor v. Beqa Beqaj, Case No. IT-03-66-T-R77, T. Ch.
 - ICTY 24 juli 2005, Judgement on Allegations of Contempt, Prosecutor v. Baton Haxhiu, Case No. IT-04-84-R77.5, T. Ch.
 - ICTY 29 augustus 2005, Decision on Interlocutory Appeal on Kosta Bulatović Contempt Proceedings, Prosecutor v. Milošević, Case No. IT02-54-A-R77.4, T. Ch.
 - ICTY 30 augustus 2006, Judgement, Prosecutor v. Josip Jović, Case Nos. IT-95-14 & IT-95-14/2-R77, T. Ch.
 - ICTY 27 september 2006, Appeals Judgement, Prosecutor v. Marijačić & Rebić, Case No. IT-95-14-R77.2-A, A. Ch.
 - ICTY 7 februari 2007, Judgement on Allegations of Contempt, Prosecutor v. Margetić, Case No. IT-95-14-R77.6, T. Ch. I
 - ICTY 5 juni 2007, Order in Lieu of Indictment on Contempt Concerning Shefqet Kabashi, in the Contempt Case of Shefqet Kabashi, Case No. IT-04-84-R77.1, T. Ch.
 - ICTY 14 september 2009, Judgement on Contempt Allegations, Prosecutor v. Florence Hartmann, Case No. IT-02-54-R77.5, T. Ch.

International Criminal Tribunal for Rwanda

- ICTR 3 november 1999, Decision, Prosecutor v. Barayagwiza, Case No. ICTR-97-19-AR72, A. Ch.
- ICTR, 31 maart 2000, Decision, Barayagwiza (ICTR-97-19-AR72)
- ICTR 1 december 2000, Decision on the Defence Motion for the Interpretation of Rules 89(A), (B), (C), (D), and 90(F) and (G) of the Rules of Procedure and Evidence and for the Recall of a Witness, Prosecutor v. Semanza, ICTR-97-20-I, T. Ch. III
- ICTR 7 juli 2009, The Prosecutor v. Leonidas Nshogoza, Case No. ICTR-07-91-T, T. Ch.

Special Court for Sierra Leone

- SCSL 26 oktober 2005, Judgment in Contempt Proceedings, Independent Counsel v. Samura, Case No. SCSL-2005-01, T. Ch. I

- SCSL 11 november 2010, Decision on Public with Confidential Annexes A to J & Public Annexes K-O Defence Motion requesting an Investigation into Contempt by the Office of the Prosecutor and its Investigators, Prosecutor v. Taylor, Case No. SCSL-03-01-T, T. Ch. II

III JURISPRUDENTIE UIT ENGELSTALIGE JURISDICTIES

Engeland en Wales

- R v Almon (1765) Wilm. 243
- R v Fisher (1811) 2 Camp. 563
- R v Davison (1821) 4 B.& Ald. 329; 106 E.R. 958
- R v Chapman (1838) 8 C.& P. 558
- Ex parte Fernandez (1861) 142 E.R. 349
- R v Lefroy (1873) L.R. 8 QB 134
- R v Vreones [1891] 1 QB 360, CCR
- McLeod v St Aubyn [1899] AC 549
- R v Gray [1900] 2 QB 36, 40
- R v Tibbits and Windust [1902] 1 K.B. 77
- Dunlop v Maison Talbot (1904) 20 T.L.R. 579
- R v Lefroy [1906] 1 KB 32
- R v Lee Khun [1916] 1 KB 337
- R v Sussex Justices, Ex parte McCarthy ([1924] 1 KB 256, [1923] All ER Rep 233
- Daily Mirror, ex parte Smith [1927] KB 845
- Ex parte Bread Manufacturers (1937) SR (NSW) 249
- Ambard v Attorney General for Trinidad and Tobago [1938] AC 322
- R v Davies, ex parte Delbert-Evans [1945] K.B. 435, [1945] 2 All Er 167
- R v Cunningham [1957] 2 QB 396
- Izuora v R. [1953] AC 327; [1953] 1 All ER 827, PC
- R v Duffy, ex parte Nash [1960] 2 QB 188, [1960] 2 All Er 891
- R v Wilde [1960] Crim.L.R. 116
- Lewis v Daily Telegraph Ltd (1964) AC 234
- R v Commissioner of Police of the Metropolis, ex parte Blackburn (No. 2) [1968] 2 QB 150, 154
- Morris v The Crown Office [1970] 1 All ER 1079
- Jennison v. Baker [1972] 2 QB 52
- R v Panayiotou [1973] 1 WLR 1032, [1973] 3 All ER 112
- Knuller (Publishing, Printing and Promotions) Ltd v Director of Public Prosecutions [1973] AC 435
- Att Gen v Times Newspapers Ltd, 1973, QB 710 at 740, 1973, 1, All ER 815
- R v Logan [1974] Crim.L.R 609
- Att Gen v Times Newspapers Ltd [1974] AC 273
- R v Aquarius (1974) 59 Cr.App.R. 165
- Balogh v Crown Court at St. Albans [1975] QB 73, CA
- Weston v Central Criminal Courts Administrator [1977] QB 32

-
- R v Miller [1977] 2 WLUK 210
 - R v Rowell [1978] 1 All ER 665
 - R v Thomas [1979] QB 326
 - Att Gen v Leveller Magazine [1979] AC 440
 - Att Gen v New Statesman and Nation Publishing Co [1981] QB 1
 - R v Willicombe, *The Times*, 19 December 1981
 - Galbraith [1981] 1 WLR 1039
 - R and T Thew Limited v. Reeves (No.2) [1982] 1 QB 1283
 - Newton (1982) 77 Cr App R 13
 - Att Gen v Lundin (1982) 75 Cr.App.R. 90
 - Home Office v Harman [1983] 1 AC 280
 - Att Gen v English [1983] AC 116
 - Peacock v London Weekend Television (1985) 150 J.P. 71, (1985) 150 J.P.N. 47 CA
 - R v Hill [1986] Crim.L.R. 457 CACD
 - Att Gen v Newspaper Publishing Plc [1988] Ch 333
 - Griffin (1989) 88 Cr.App.R. 63
 - Lonrho Plc, Re [1989] 3 WLR 535, [1990] 2 AC 154
 - Att Gen v News Group Newspapers Ltd [1989] QB 110, [1988] 2 All ER 906
 - Bodden v Metropolitan Police Commissioner [1990] 2 QB 397
 - Mason v Lawton [1991] 2 FLR 50 CA
 - Att Gen v Hislop [1991] QB 514, [1991] 1 All ER 911
 - R v Palmer [1992] 1 WLR 568, 3 All ER 289
 - Att Gen v Sport Newspapers Ltd [1991] 1 WLR 1194; [1991] 1 All ER 503
 - Re A Barrister (Wasted Costs Order) (No1 of 1991) [1993] QB 293 [1992] 3 W.L.R. 662; [1992] 3 All ER 429
 - Hui Chi-Ming v R [1992] 1 AC 34, PC
 - Att Gen v Times Newspapers Ltd [1992] 1 AC 191
 - Att Gen v Guardian Newspapers Ltd (No. 3) [1992] 1 WLR 874
 - M v P (Contempt of Court: Committal Order), Butler v Butler [1993] Fam. 167
 - R v Rafique [1993] QB 843
 - DPP v Channel Four Television Co Ltd [1993] 2 ALL ER 517
 - The Telegraph Plc [1993] 1 WLR 980
 - Att Gen v Associated Newspapers Ltd [1994] 2 AC 238
 - Coe v Central Television Plc [1994] E.M.L.R. 443
 - Att Gen v News International Plc and McKenzie, 5 July 1994 (Lexis)
 - R v Powell (1994) 98 Cr.App.R. 224
 - R v Horseferry Road Magistrates' Court, ex parte Bennett, [1994] 1 AC 42
 - Mickleburgh [1995] 1 Cr.App.R 297
 - Att Gen v Judd [1995] C.O.D. 15
 - R v Montgomery [1995] 2 All ER 28; [1995] 2 Cr.App.R. 23
 - R v Duffy, 9 February 1996 (Lexis)
 - R v West [1996] 2 Cr.App.R. 374
 - R v Solicitor-General ex parte Taylor [1996] C.O.D. 61 (Lexis)
 - R v Maguire [1997] 1 Cr.App.R. 61 CACD
 - R v Schot and Barclay [1997] 2 Cr.App.R 383; (1997) 161 J.P. 473

- Att Gen v BBC and Hat Trick Productions Ltd [1997] E.M.L.R. 76
- Att Gen v MGN Ltd [1997] 1 All ER 456
- Att Gen v Newspaper Publishing Plc [1997] 1 WLR 926
- R v Newcastle upon Tyne Magistrates' Court ex parte Still (1997) C.L.Y. 86
- Att Gen v Associated Newspapers Ltd, 31 October 1997
- Att Gen v Birmingham Post and Mail Ltd [1998] 4 All ER 49
- Secretary of State for the Home Department, ex parte Venables [1998] AC 407, 526, [1997] 3 All ER 97, 147
- Barristers (Wasted Costs Order: Criminal Proceedings) (No.5 of 1997), Re [1999] 7 WLUK 402
- Saunders v Punch Ltd [1998] 1 WLR 986, [1998] 1 All ER 234
- Brown [1998] Crim LR 196
- Att Gen v Unger [1998] 1 Cr.App.R. 308
- Att Gen v Morgan [1998] E.M.L.R. 294
- Camelot Group Plc v Centaur Communications Ltd [1999] QB 124
- Vernon v. Bosley (No. 2) [1999] QB 18
- Att Gen v Guardian Newspapers Ltd [1999] E.M.L.R. 904
- Att Gen v Barker [2000] 1 FLR 759
- R v Z [2000] AC 483
- R v Leeds Crown Court ex parte Wardle, 8 March 2001
- Venables and Thompson v News Group Newspapers Ltd [2001] Fam. 430
- Khodaparast v Shad [2001] 1 WLR 126
- Dobson [2001] EWCA Crim 1606
- R v Looseley [2001] 4 All ER 897
- R v P (Barrister) (Wasted Costs Order), [2001] EWCA Crim 1728; [2001] 7 WLUK 531; [2001] Crim.L.R. 920
- Government of Sierra Leone v Davenport [2002] EWCA Civ 230
- Att Gen v Mirror Group Newspapers Ltd [2002] EWHC 907
- R v Cotter [2002] EWCA Crim 1033, [2003] QB 951
- R v Dodds [2002] EWCA Crim 1328; [2003] 1 Cr.App.R. 3
- HM Advocate v Beggs (No 2), 2002 SLT 139 at [22]
- HTV Cymru (Wales) Ltd [2002] E.M.L.R.
- Wilkinson v Lord Chancellor's Department [2003] EWCA Civ 95, [2003] 1 WLR 1254
- Independent Publishing Co Ltd v Att Gen of Trinidad and Tobago [2004] UKPC 26; [2005] 1 AC 190
- R v Patrascu [2004] EWCA Crim 2417, [2004] 4 All ER 1066
- R v Karakaya [2005] EWCA Crim 346; [2005] 2 Cr. App. R. 5; [2005] Crim.L.R. 574
- Att Gen v Express Newspapers [2004] EWHC 2859 (Admin), [2005] E.M.L.R. 13
- R v Grant, [2005] EWCA Crim 1089
- R v Wang [2005] UKHL 9, [2005] 1 WLR 661
- R v Santiago [2005] EWCA Crim 556, [2005] 2 Cr.App.R. 366
- Goldstein and Rimmington [2005] UKHL 63 en [2006] 1 AC 459
- Att Gen v Pelling [2005] EWHC 414

-
- Jones et al [2006] UKHL 16
 - R v Robinson [2006] 2 Cr.App.R. (S) 587
 - R v Huggins [2007] EWCA Crim 732, [2007] 2 Cr.App.Rep. 107, [2007] Crim.L.R. 798
 - R v Times Newspapers Ltd [2007] EWCA Crim 1925, [2008] 1 WLR 234
 - R v Times Newspapers [2007] 1 WLR 1015
 - R v Mackle and others [2007] NICA 37
 - HM Advocate v M [2007] HCJ 2, 2007 SLT 462
 - Robertson v HM Advocate [2007] HCJAC, 2007 SLT 1153
 - R v Cunningham [2007] 2 Cr.App.R. (S) 446
 - Boodhoo [2007] EWCA Crim 14; [2007] 1 Cr.App.R. 32, CA
 - R v Jones [2008] 2 Cr.App.R. (S) 420
 - Thakrar [2008] EWCA Crim 2359, [2009] Cr. L. R. 357
 - Grant [2008] EWCA Crim 1890
 - R v S [2008] EWCA Crim 138, [2008] Crim.L.R. 716
 - Att Gen v ITV Central Ltd [2008] EWHC 1984 (Admin), [2008] All Er (D) 192
 - R v Croydon Crown Court ex parte Trinity Mirror Plc [2008] EWCA Crim 50; [2008] QB 770
 - R v S [2008] EWCA Crim 138, [2008] Crim.L.R. 716
 - R v Adefeye [2008] EWCA Crim 1494
 - Att Gen v MGB Ltd [2009] EWHC 1645
 - Att Gen v Seckerson [2009] EWHC 1023 (Admin), [2009] E.M.L.R. 20
 - Phelps [2009] EWCA Crim 2308, [2010] 2 Cr.App.R (S) 1
 - Att Gen v Random House Group Ltd [2009] EWHC 1727 (QB), [2010] EMLR 9
 - R v Rochford [2010] EWCA Crim 1928, [2011] 1 Cr.App.R. 127
 - R v Wittekind [2010] EWCA Crim 646
 - CJ v Flintshire BC [2010] EWCA Civ 39, [2010] 2 F.L.R. 1224, [2010] 3 F.C.R. 40
 - Att Gen v Fraill [2011] EWHC 1629 (Admin), [2011] 2 Cr.App.R. 21
 - Ravinder Balli (also known as Ravinder Singh) [2011] EWHC 1736 (Ch.); 2011 WL 2747914
 - Atkinson [2011] EWCA Crim 1766
 - Allen v Grimsby Telegraph [2011] EWHC 406 (QB)
 - Att Gen v Associated Newspapers Ltd, News Group Newspapers Ltd [2011] EWHC 418 (Admin) E.M.L.R. 17
 - R v Baird [2011] EWCA Crim 459, [2011] 2 Cr.App.R. (S.) 78
 - Att Gen v MGN Ltd [2011] EWHC 2074 (Admin), [2012] 1 WLR 2408
 - Att Gen v Pardon [2012] EWHC 3402 (Admin)
 - Att Gen v Dallas [2012] EWHC 156 (Admin), [2012] 1 WLR 991
 - R v Harwood, Southwark Crown Court, 20 July 2012
 - Harwood [2012] EW Misc 27 (CC)
 - R (Guardian News and Media Ltd) v City of Westminster Magistrates Court [2012] 3 WLR 1343, [2012] EWCA Civ 42
 - R v Kenny [2013] QB 896
 - R v Marines A, B, C, D & E [2013] EWCA 2637
 - Att Gen v Davey and Att Gen v Beard [2013] EWHC 2317 (Admin), [2013] All ER (D) 391 (Jul)

- Joseph Hill & Co Solicitors, Re [2013] EWCA Crim 775; [2014] 1 WLR 786; [2013] 5 WLUK 532
- R v West [2014] EWCA Crim 1480; [2015] 1 WLR 109
- A v BBC [2014] UKSC 25
- Crawley [2014] EWCA Crim 1028
- R v Boardman [2015] 1 Cr.App.R. 33
- R v DS and TS [2015] EWCA Crim 662
- R v F [2016] EWCA Crim 12; [2016] Crim.L.R., 775
- R (on the application of Yam) v Central Criminal Court [2015] UKSC 76, [2016] AC 771, [2016] 2 WLR 19
- PJS v News Group Newspapers Ltd [2016] UKSC 26, [2016] 2 WLR 1253
- R v Stephen Yaxley-Lennon (aka Tommy Robinson) [2018] EWCA Crim 1856

Schotland

- Johnson v Grant [1923] SC 789
- Robertson v McFadyen [2007] 2008 J.C. 146; 2007 SLT 1153

Ierland

- DPP v Independent Newspapers (Irl) Ltd [2008] IESC 8, [2009] 2 ILRM 199

Verenigde Staten

- Gompers v. Buck's Stove & Range Co., 221 U.S. 418 (1911)
- McConnell, 370 U.S. 230 (1962)
- Sheppard v. Maxwell, 384 US 333 (1966)
- Bloom v. Illinois, 391 US 194 (1968)
- Nebraska Press Association v. Stuart, 427 US 539 (1976).
- Landmark Communications, Inc. v. Virginia, 435 US 829 (1978)
- State v. Heltzel (1988), Ind.App., 526 N.E.2d 1229
- Chambers v. NASCO, 501 U.S. 32 (1991)
- United Mine Workers v. Bagwell, 512 US 821 (1994)
- Turner v. Rogers, 564 U.S. 431 (2011)

Canada

- Ouellet (Nos 1 and 2) v. The Queen (1977) 72 DLR (3d) 95
- B.K. v. The Queen (1996) 129 D.L.R. (4th) 500.

Australië

- Director of Public Prosecutions v Wran (1986) 7 NSWLR 616 (NSW CA)
- Hinch v Attorney General (Vic) (1987) 164 CLR 15
- Nationwide News Pty Ltd v Wills (1992) 177 CLR 1

Nieuw Zeeland

- Gisborne Herald Co Ltd v Solicitor-General [1995] 3 NZLR 563 (CA)
- Solicitor-General v TV3 Network Services Ltd (1998) 16 CRNZ 401

Maleisië

- Hiebert v. Chandra Sri Ram [1999] 4 MLJ 321, CA

IV NEDERLANDSE JURISPRUDENTIE

Hoge Raad

- HR 1 november 1915, *W* 9882
- HR 18 oktober 1926, *NJ* 1926, p. 1204
- HR 20 december 1926, *NJ* 1927, 85
- HR 2 juni 1936, *NJ* 1936, 992
- HR 11 november 1952, *NJ* 1953, 138
- HR 21 februari 1961, *NJ* 1961, 429
- HR 12 november 1968, *NJ* 1969, 104
- HR 18 mei 1971, *DD* 71.079
- HR 18 november 1980, *NJ* 1981, 118, m.nt. GEM
- HR 24 november 1981, *NJ* 1982, 138, m.nt. ThWvV
- HR 29 november 1981, *NJ* 1982, 138, m.nt. ThWvV
- HR 23 maart 1982, *NJ* 1982, 672
- HR 1 juli 1982, *NJ* 1983, 67, m.nt. GEM
- HR 27 november 1984, *NJ* 1985, 497, m.nt. Mulder
- HR 18 december 1984, *NJ* 1985, 358
- HR 16 december 1986, *NJ* 1987, 322
- HR 13 februari 1990, *NJ* 1990, 483
- HR 24 mei 1991, *NJ* 1991, 646
- HR 4 juni 1991, *NJ* 1991, 790
- HR 19 november 1991, *NJ* 1992, 250, m.nt. 't Hart
- HR 14 januari 1992, *NJ* 1992, 360, m.nt. ThWvV
- HR 10 maart 1992, *NJ* 1992, 581
- HR 28 april 1992, *NJ* 1992, 611
- HR 26 mei 1992, *NJ* 1992, 676
- HR 23 maart 1993, *NJ* 1993, 696
- HR 11 januari 1994, *NJ* 1994, 278, m.nt. ThWvV
- HR 1 februari 1994, *NJ* 1994, 427, m.nt. C
- HR 22 februari 1994, *NJ* 1994, 306, m.nt. ThWvV
- HR 31 mei 1994, *NJ* 1994, 67
- HR 24 oktober 1995, *NJ* 1996, 484, m.nt. Knigge
- HR 19 december 1995, *NJ* 1996, 249, m.nt. Schalken
- HR 26 maart 1996, *NJ* 1991, 612, m.nt. ThWvV

- HR 10 mei 1996, *NJ* 1996, 578, m.nt. E.J. Dommering
- HR 15 oktober 1996, *NJ* 1997, 108
- HR 4 februari 1997, *NJ* 1997, 308, m.nt. Schalken
- HR 18 februari 1997, *NJ* 1997, 411
- HR 1 april 1997, *NJ* 1998, 287
- HR 14 oktober 1997, *NJ* 1998, 243
- HR 18 november 1997, *NJ* 1998, 244
- HR 9 december 1997, *NJ* 1998, 386
- HR 30 maart 1998, *NJ* 1998, 554, m.nt. Asser
- HR 12 mei 1998, *NJ* 1998, 694
- HR 26 mei 1998, *NJ* 1998, 677
- HR 8 september 1998, *NJ* 1998, 879, m.nt. Schalken
- HR 10 november 1998, *NJ* 1999, 138
- HR 12 januari 1999, *NJ* 1999, 450, m.nt. 't Hart
- HR 26 januari 1999, *NJ* 1999, 294
- HR 20 april 1999, *NJ* 1999, 677, m.nt. 't Hart
- HR 27 mei 1999, *NJ* 1999, 635, m.nt. De Hullu
- HR 1 juni 1999, *NJ* 1999, 567, m.nt. Schalken
- HR 2 november 1999, *NJ* 2000, 144
- HR 14 december 1999, *NJ* 2000, 150
- HR 3 juli 2001, *NJ* 2002, 8 m.nt. Schalken
- HR 9 oktober 2001, *NJ* 2001, 658
- HR 30 oktober 2001, *NJ* 2003, 202, m.nt. Asser
- HR 19 maart 2002, ECLI:NL:HR:2002:AD8700
- HR 25 juni 2002, *NJ* 2002, 518, m.nt. Schalken
- HR 2 juli 2002, *NJ* 2003, 2, m.nt. Knigge
- HR 9 juli 2002, ECLI:NL:HR:2002:AE1332
- HR 24 september 2002, *NJ* 2002, 628
- HR 21 januari 2003, *NJ* 2004, 364
- HR 11 februari 2003, *NJ* 2003, 274
- HR 6 mei 2003, ECLI:NL:HR:2003:AF5408
- HR 31 oktober 2003, *NJ* 2005, 196, m.nt. EAA
- HR 3 december 2003, *NJ* 2003, 570
- HR 6 januari 2004, *NJ* 2004, 201
- HR 27 januari 2004, ECLI:NL:HR:2004:AN8274
- HR 20 april 2004, *NJ* 2004, 681, m.nt. Reijntjes
- HR 7 september 2004, *NJ* 2004, 574
- HR 7 december 2004, *NJ* 2008, 299, m.nt. Buruma
- HR 1 februari 2005, *NJ* 2006, 421 (*Enschedese vuurwerkramp*)
- HR 19 april 2005, *NJ* 2005, 253
- HR 22 mei 2005, ECLI:NL:HR:2012:BU6926
- HR 25 mei 2005, ECLI:NL:HR:2005:AT2974
- HR 14 juni 2005, *NJ* 2005, 354
- HR 30 augustus 2005, *NJ* 2005, 543
- HR 30 augustus 2005, ECLI:NL:HR:2005:AT7093
- HR 4 oktober 2005, ECLI:NL:HR:2005:AT2968

-
- HR 7 februari 2006, *NJ* 2007, 396, m.nt. De Jong
 - HR 30 mei 2006, ECLI:NL:HR:2006:AV2343
 - HR 13 juni 2006, *NJ* 2006, 367
 - HR 14 juni 2006, ECLI:NL:HR:2005:AT2855
 - HR 20 juni 2006, *NJ* 2006, 380
 - HR 5 september 2006, ECLI:NL:HR:2006:AV4149
 - HR 12 september 2006, *NJ* 2006, 512
 - HR 17 oktober 2006, *NJ* 2006, 574
 - HR 13 maart 2007, ECLI:NL:PHR:2007:AZ6114 (*Anne Frankplantsoen*)
 - HR 13 juli 2007, *NJ* 2007, 505, m.nt. E.A. Alkema
 - HR 9 oktober 2007, *NJ* 2008, 43, m.nt. Mevis
 - HR 22 januari 2008, *NJ* 2008, 74
 - HR 25 maart 2008, *NJ* 2008, 211
 - HR 22 april 2008, ECLI:NL:HR:2008:BB7668
 - HR 22 april 2008, ECLI:NL:HR:2008:BC6813
 - HR 20 mei 2008, *NJ* 2008, 318
 - HR 23 mei 2008, ECLI:NL:HR:2008:BD2361
 - HR 27 mei 2008, *NJ* 2008, 315
 - HR 10 juni 2008, *NJ* 2008, 346
 - HR 17 juni 2008, *NJ* 2008, 358, m.nt. Mevis
 - HR 8 juli 2008, *NJ* 2008, 430
 - HR 16 september 2008, ECLI:NL:HR:2008:BC7960
 - HR 21 oktober 2008, *NJ* 2008, 630, m.nt. Legemaate
 - HR 2 december 2008, *NJ* 2009, 7
 - HR 13 januari 2009, *NJ* 2009, 61
 - HR 31 maart 2009, *NJ* 2009, 174
 - HR 7 april 2009, *NJ* 2009, 187
 - HR 12 mei 2009, *NJ* 2009, 238
 - HR 16 juni 2009, *NJ* 2009, 379, m.nt. Dommering
 - HR 30 juni 2009, *NJ* 2009, 349, 350 en 351, m.nt. T.M. Schalken
 - HR 30 juni 2009, *NJ* 2009, 481, m.nt. Keijzer
 - HR 7 juli 2009, *NJ* 2009, 403
 - HR 7 juli 2009, *NJ* 2010, 130, m.nt. Mevis
 - HR 16 september 2009, ECLI:NL:HR:2014:2668
 - HR 22 september 2009, *NJ* 2009, 466
 - HR 29 september 2009, *NJ* 2009, 541, m.nt. Reijntjes
 - HR 29 september 2009, ECLI:NL:HR:2009:BI4663
 - HR 17 november 2009, *NJ* 2009, 588
 - HR 17 november 2009, *NJ* 2010, 143, m.nt. Schalken
 - HR 22 december 2009, *NJ* 2010, 192, m.nt. Reijntjes
 - HR 22 december 2009, *NJ* 2010, 671
 - HR 2 februari 2010, ECLI:NL:HR:2010:BK0910
 - HR 2 februari 2010, *NJ* 2010, 246, m.nt. Schalken
 - HR 2 maart 2010, *NJ* 2010, 303, m.nt. Buruma
 - HR 30 maart 2010, *NJ* 2010, 314, m.nt. Buruma
 - HR 14 september 2010, *NJ* 2010, 499

- HR 9 oktober 2010, ECLI:NL:HR:2012:BX5516
- HR 12 oktober 2010, ECLI:NL:HR:2010:BN0526
- HR 8 maart 2011, *NJ* 2011, 242
- HR 19 april 2011, *NJ* 2015, 133, m.nt. Mevis
- HR 14 juni 2011, *NJ* 2011, 504, m.nt. Dommering
- HR 5 juli 2011, *NJ* 2011, 325
- HR 12 juli 2011, *NJ* 2011, 381
- HR 14 oktober 2011, ECLI:NL:HR:2011:BR3058
- HR 22 november 2011, *NJ* 2012, 44, m.nt. Schalken
- HR 29 november 2011, *NJ* 2012, 146, m.nt. Borgers
- HR 13 december 2011, *NJ* 2012, 10
- HR 13 december 2011, *NJ* 2012, 299, m.nt. Reijntjes
- HR 20 december 2011, *NJ* 2012, 29
- HR 3 januari 2012, ECLI:NL:HR:2012:BU2014
- HR 11 september 2012, *NJ* 2013, 241-243, m.nt. Bleichrodt
- HR 2 oktober 2012, *NJ* 2013, 29, m.nt. N. Keijzer
- HR 5 oktober 2012, ECLI:NL:HR:2012:BW9230
- HR 6 november 2012, *NJ* 2013, 109, m.nt. Schalken
- HR 22 januari 2013, *NJ* 2013, 245, m.nt. Bleichrodt
- HR 29 januari 2013, *NJ* 2013, 414, m.nt. Borgers
- HR 19 februari 2013, *NJ* 2013, 308 m.nt. Keulen
- HR 6 maart 2013, *NJ* 2013, 530, m.nt. EAA
- HR 4 juni 2013, ECLI:NL:HR:2013:CA1782 (*Post-Vidgen*)
- HR 2 juli 2013, *NJ* 2013, 563, m.nt. Van Kempen
- HR 15 oktober 2013, *NJ* 2014, 145, m.nt. Schalken
- HR 15 oktober 2013, ECLI:NL:HR:2013:967
- HR 5 november 2013, *NJ* 2014, 51, m.nt. Keijzer
- HR 5 november 2013, ECLI:NL:HR:2013:1118
- HR 17 december 2013, *NJ* 2014, 181
- HR 7 januari 2014, *NJ* 2014, 122, m.nt. Reijntjes
- HR 11 februari 2014, *NJ* 2014, 134
- HR 4 maart 2014, ECLI:NL:HR:2014:473
- HR 18 maart 2014, *NJ* 2014, 190
- HR 15 april 2014, ECLI:NL:HR:2014:911
- HR 18 april 2014, *NJ* 2014, 507, m.nt. E.A. Alkema
- HR 22 april 2014, *NJ* 2015, 74
- HR 1 juli 2014, ECLI:NL:HR:2014:1496, *NJ* 2014, 441, m.nt. Borgers
- HR 16 september 2014, ECLI:NL:HR:2014:2671
- HR 30 september 2014, ECLI:NL:HR:2014:2859
- HR 9 december 2014, ECLI:NL:HR:2014:3544
- HR 17 februari 2015, ECLI:NL:HR:2015:345
- HR 12 mei 2015, ECLI:NL:HR:2015:1236
- HR 12 mei 2015, *NJ* 2015, 298, m.nt. Rozemond
- HR 26 mei 2015, *NJ* 2015, 299, m.nt. Rozemond
- HR 2 juni 2015, ECLI:NL:HR:2015:1455
- HR 9 juni 2015, *NJ* 2015, 289

-
- HR 16 juni 2015, *NJ* 2015, 302
 - HR 16 juni 2015, *NJ* 2015, 358
 - HR 23 juni 2015, ECLI:NL:HR:2015:1696
 - HR 7 juli 2015, ECLI:NL:HR:2015:1799
 - HR 15 september 2015, ECLI:NL:HR:2015:2243
 - HR 13 oktober 2015, *NJ* 2016, 111
 - HR 10 november 2015, ECLI:NL:HR:2015:3266
 - HR 10 november 2015, ECLI:NL:HR:2015:3247
 - HR 18 december 2015, ECLI:NL:HR:2015:3600
 - HR 18 december 2015, *NJ* 2016, 35
 - HR 5 januari 2016, *NJ* 2016, 153, m.nt. Vellinga-Schootstra
 - HR 19 januari 2016, *NJ* 2016, 129, m.nt. Reijntjes
 - HR 2 februari 2016, ECLI:NL:HR:2016:177
 - HR 8 maart 2016, ECLI:NL:HR:2016:386
 - HR 26 april 2016, ECLI:NL:HR:2016:742
 - HR 7 juni 2016, *NJ* 2016, 430, m.nt. Van Kempen
 - HR 24 juni 2016, ECLI:NL:HR:2016:1290
 - HR 9 december 2016, ECLI:NL:HR:2016:2785
 - HR 20 december 2016, *NJ* 2018, 34
 - HR 28 februari 2017, ECLI:NL:HR:2017:322
 - HR 16 mei 2017, *NJ* 2017, 220
 - HR 10 oktober 2017, ECLI:HR:2017:2582
 - HR 31 oktober 2017, ECLI:NL:HR:2017:2795
 - HR 21 november 2017, ECLI:NL:HR:2017:2960
 - HR 20 februari 2018, ECLI:NL:HR:2018:237
 - HR 10 april 2018, ECLI:NL:HR:2018:541
 - HR 17 april 2018, ECLI:NL:HR:2018:558
 - HR 24 april 2018, ECLI:NL:HR:2018:507
 - HR 4 september 2018, ECLI:NL:HR:2018:913
 - HR 11 september 2018, *NJ* 2018, 425, m.nt. Schalken
 - HR 25 september 2018, ECLI:NL:HR:2018:1413
 - HR 25 september 2018, ECLI:NL:HR:2018:1770
 - HR 9 oktober 2018, ECLI:NL:HR:2018:1965
 - HR 16 oktober 2018, ECLI:NL:HR:2018:1934
 - HR 13 november 2018, ECLI:NL:HR:2018:2092
 - HR 30 november 2018, ECLI:NL:HR:2018:2197
 - HR 11 december 2018, ECLI:NL:HR:2018:2277 en 2278
 - HR 22 januari 2019, ECLI:HR:2019:79
 - HR 19 februari 2019, ECLI:NL:HR:2019:251

Afdeling Bestuursrechtspraak van de Raad van State

- ABRvS 19 november 2014, ECLI:NL:RVS:2014:4129
- ABRvS 27 juli 2016, ECLI:NL:RVS:2016:1840

Centrale Raad van Beroep

- CRvB 13 december 2001, ECLI:NL:CRVB:2001:BJ3341
- CRvB 21 augustus 2014, ECLI:NL:CRVB:2014:2813

Gerechtshoven

- Hof Amsterdam 31 maart 1971, *NJ* 1972, 148
- Hof Amsterdam 16 maart 1979, *NJ* 1979, 476
- Hof Amsterdam 15 april 1993, *NJ* 1993, 478
- Hof Amsterdam 9 juni 1994, *NJ* 1994, 710
- Hof Den Haag 19 maart 1999, *NbSr* 1999, 63
- Hof Amsterdam 28 juli 1999, nr. 98/239/12Sv (niet gepubliceerd)
- Hof 's-Hertogenbosch 22 februari 2000, *NJ* 2000, 322
- Hof Arnhem 10 juli 2000, ECLI:NL:GHARN:2000:AA6440
- Hof Amsterdam 18 juli 2003, ECLI:NL:GHAMS:2003:AI0123
- Hof Leeuwarden 19 november 2003, ECLI:NL:GHLEE:2003:AO1577
- Hof Amsterdam 24 november 2003, ECLI:NL:GHAMS:2003:AN8977
- Hof Arnhem 4 mei 2004, ECLI:NL:GHARN:2004:AQ0930
- Hof 's-Hertogenbosch 24 november 2004, ECLI:NL:GHSHE:2004:AY7986
- Hof Amsterdam 4 mei 2005, ECLI:NL:GHAMS:2005:AT5310
- Hof Den Haag 22 december 2005, ECLI:NL:GHSGR:2005:AV7038
- Hof Amsterdam 12 december 2006, *NBSTRAF* 2007, 21
- Hof Den Haag 6 juli 2007, ECLI:NL:GHSGR:2007:BA9935
- Hof 's-Hertogenbosch 13 november 2007, ECLI:NL:GHSHE:2007:BC0050
- Hof 's-Hertogenbosch 1 april 2008, ECLI:NL:GHSHE:2008:BC8346
- Hof Amsterdam 10 april 2008, ECLI:NL:GHAMS:2008:BC9212
- Hof Amsterdam 2 augustus 2008, ECLI:NL:GHAMS:2016:3155
- Hof Arnhem 4 september 2008, ECLI:NL:GHARN:2008:BF0022
- Hof 's-Hertogenbosch 23 september 2008, ECLI:NL:GHSHE:2008:BG2085
- Hof Arnhem 2 februari 2009, ECLI:NL:GHARN:2009:BH1614
- Hof Amsterdam 3 juli 2009, ECLI:NL:GHAMS:2009:BJ1646
- Hof Amsterdam 31 augustus 2009, ECLI:NL:GHAMS:2009:BJ7026
- Hof Amsterdam 23 september 2009, ECLI:NL:GHAMS:2009:BK4125
- Hof Amsterdam 23 december 2009, ECLI:NL:GHAMS:2009:BK7623 (*Vancouver-onderzoek*)
- Hof Leeuwarden 29 april 2010, *NJFS* 2010, 226
- Hof 's-Hertogenbosch 9 maart 2010, ECLI:NL:GHSHE:2010:BL8610
- Hof Amsterdam 25 oktober 2010, ECLI:NL:GHAMS:2010:BO1660
- Hof Den Haag 16 december 2010, ECLI:NL:GHSGR:2010:BP0434
- Hof Den Bosch 25 januari 2011, ECLI:NL:GHSHE:2011:BP2951
- Hof Amsterdam 8 maart 2011, ECLI:NL:GHAMS:2011:BP6989
- Hof Amsterdam 4 mei 2011, ECLI:NL:GHAMS:2011:BX5697
- Hof Arnhem-Leeuwarden 12 mei 2011, ECLI:NL:GHARN:2011:BQ4338
- Hof 's-Hertogenbosch 26 mei 2011, ECLI:NL:GHSHE:2011:BQ618
- Hof Amsterdam 26 juli 2011, ECLI:NL:GHAMS:2011:BR3958

-
- Hof Den Haag 5 september 2011, ECLI:NL:RBSGR:2011:BR6672
 - Hof Arnhem 8 september 2011, ECLI:NL:GHARN:2011:BR7096
 - Hof Leeuwarden 9 september 2011, ECLI:NL:GHLEE:2011:BT2899
 - Hof 's-Hertogenbosch 24 oktober 2011, ECLI:NL:GHSHE:2011:BU7974
 - Hof 's-Hertogenbosch 28 oktober 2011, ECLI:NL:GHSHE:2011:BU6079
 - Hof Den Haag 26 februari 2013, ECLI:NL:GHDHA:2013:BZ2134
 - Hof Arnhem-Leeuwarden 14 maart 2013, ECLI:NL:GHARL:2013:BZ4908
 - Hof Amsterdam 26 april 2013, ECLI:NL:GHAMS:2013:BZ8885
 - Hof Arnhem-Leeuwarden 24 mei 2013, ECLI:NL:GHARL:2013:CA0945
 - Hof Arnhem-Leeuwarden 13 juni 2013, ECLI:NL:GHARL:2013:CA3061 en 3063
 - Hof Den Haag 18 juli 2013, ECLI:NL:GHDHA:2013:2670
 - Hof Arnhem-Leeuwarden 26 augustus 2013, ECLI:NL:GHARL:2013:6274
 - Hof Amsterdam 27 september 2013, ECLI:NL:GHAMS:2013:3125
 - Hof 's-Hertogenbosch 22 januari 2014, ECLI:NL:GHSHE:2014:63
 - Hof Den Haag 28 januari 2014, ECLI:NL:GHDHA:2014:75
 - Hof Arnhem-Leeuwarden 28 februari 2014, ECLI:NL:GHARL:2014:1512
 - Hof Arnhem-Leeuwarden 18 maart 2014, ECLI:NL:GHARL:2014:2223
 - Hof 's-Hertogenbosch 6 juni 2014, ECLI:NL:GHSHE:2014:1810
 - Hof Amsterdam 24 september 2014, ECLI:NL:GHAMS:2014:2965
 - Hof Arnhem-Leeuwarden 31 oktober 2014, ECLI:NL:GHARL:2014:8469
 - Hof Amsterdam 6 november 2014, ECLI:NL:GHAMS:2014:4608
 - Hof Amsterdam 14 november 2014, ECLI:NL:GHAMS:2014:4725
 - Hof Arnhem-Leeuwarden 3 februari 2015, ECLI:NL:GHARL:2015:645
 - Hof 's-Hertogenbosch 26 mei 2015, ECLI:NL:GHSHE:2015:1855
 - Hof Amsterdam 23 juni 2015, ECLI:NL:GHAMS:2015:2754
 - Hof Den Haag 23 september 2015, ECLI:NL:GHDHA:2015:2571
 - Hof Den Haag 27 oktober 2015, ECLI:NL:GHDHA:2015:3206
 - Hof 's-Hertogenbosch 12 november 2015, ECLI:NL:GHSHE:2015:4516
 - Hof Amsterdam 16 april 2016, ECLI:NL:GHAMS:2016:1270
 - Hof Amsterdam 8 november 2016, ECLI:NL:GHSHE:2016:4983
 - Hof Amsterdam 20 maart 2017, ECLI:NL:GHAMS:2017:796 en 797
 - Hof Amsterdam 8 september 2017, ECLI:NL:GHAMS:2017:3850
 - Hof Arnhem-Leeuwarden 12 december 2017, ECLI:NL:GHARL:2017:10905
 - Hof 's-Hertogenbosch 12 juni 2018, ECLI:NL:GHSHE:2018:2472
 - Hof Arnhem-Leeuwarden 18 december 2018, ECLI:NL:GHARL:2018:10865
 - Hof Amsterdam 1 juli 2019, ECLI:NL:GHAMS:2019:2500
 - Hof Arnhem-Leeuwarden 25 juli 2019, ECLI:NL:GHARL:2019:6128

Rechtbanken

- Rb. Amsterdam 18 januari 1973, *NJ* 1973, 360
- Rb. Den Haag 3 oktober 1991, *KG* 1991, 339
- Rb. Amsterdam 23 december 1999, *NbSr* 2000, 81 (*Mink K.*)
- Rb. Amsterdam 22 juni 2001, ECLI:NL:RBAMS:2001:AB2241
- Rb. Den Haag 12 mei 2004, ECLI:NL:RBSGR:2004:AO9348
- Rb. Arnhem 18 oktober 2004, ECLI:NL:RBARN:2004:AR4029

- Rb. Den Haag 21 juni 2005, ECLI:NL:RBSGR:2005:AT7856
- Rb. Almelo 5 juli 2005, ECLI:NL:RBALM:2005:AT8692
- Rb. Rotterdam 3 oktober 2005, ECLI:NL:RBROT:2005:AU4040
- Rb. Zwolle-Lelystad 8 maart 2006, ECLI:NL:RBZLY:2006:AX6862
- Rb. 's-Hertogenbosch 12 januari 2007, ECLI:NL:RBSHE:2007:AZ6000
- Rb. Rotterdam 20 juli 2007, ECLI:NL:RBROT:2007:BB0065
- Rb. Zutphen 11 december 2007, ECLI:NL:RBZUT:2007:BB9812
- Rb. Haarlem 21 december 2007, ECLI:NL:RBHAA:2007:BC0703
- Rb. Amsterdam 2 juni 2008, ECLI:NL:RBAMS:2008:BD2981
- Rb. Roermond 16 juni 2008, ECLI:NL:RBROE:2008:BD397
- Rb. Alkmaar 2 oktober 2008, ECLI:NL:RBALK:2008:BG3708
- Rb. Roermond 18 december 2008, ECLI:NL:RBROE:2008:BG7413
- Rb. Rotterdam 29 april 2009, ECLI:NL:RBROT:2009:BI2759
- Rb. Rotterdam 29 mei 2009, ECLI:NL:RBROT:2009:BI5776
- Rb. Utrecht 18 september 2009, ECLI:NL:RBUTR:2009:BJ8022
- Rb. Alkmaar 16 november 2009, *NJ* 2010, 277, m.nt. Schalken
- Rb. Middelburg 16 november 2009, ECLI:NL:RBMID:2009:BK3355
- Rb. Arnhem 20 januari 2010, ECLI:NL:RBARN:2010:BL0239
- Rb. Rotterdam 11 maart 2010, ECLI:NL:RBROT:2010:BL7221
- Rb. Almelo 26 maart 2010, ECLI:NL:RBALM:2010:BL9065
- Rb. Amsterdam 9 april 2010, ECLI:NL:RBAMS:2010:BM0564
- Rb. Amsterdam 16 april 2010, ECLI:NL:RBAMS:2010:BM1465
- Rb. Arnhem 12 juli 2010, ECLI:NL:RBARN:2010:BN0940
- Rb. Den Haag 26 oktober 2010, ECLI:NL:RBSGR:2010:BO1712
- Rb. Utrecht 23 november 2010, ECLI:NL:RBUTR:2010:BO9767
- Rb. Utrecht 26 november 2010, ECLI:NL:RBUTR:2010:BO9535
- Rb. Rotterdam 12 januari 2011, ECLI:NL:RBROT:2011:BP1518
- Rb. Haarlem 4 april 2011, ECLI:NL:RBHAA:2011:BQ0083
- Rb. Den Haag 22 april 2011, ECLI:NL:RBSGR:2011:BQ2511
- Rb. 's-Hertogenbosch 30 juni 2011, ECLI:NL:RBSHE:2011:BQ9809
- Rechtbank Zwolle-Lelystad 19 september 2011, ECLI:NL:RBZLY:2011:BT1848
- Rb. Den Haag 21 oktober 2011, ECLI:NL:RBSGR:2011:BT8829
- Rb. Groningen 28 oktober 2011, ECLI:NL:RBGRO:2011:BU3551
- Rb. Alkmaar 3 februari 2012, ECLI:NL:RBALK:2012:BV2848
- Rb. Amsterdam 8 februari 2012, ECLI:NL:RBAMS:2012:BV6407
- Rb. Amsterdam 21 mei 2012, ECLI:NL:RBAMS:2012:BW6148
- Rb. Haarlem 7 juni 2012, ECLI:NL:RBHAA:2012:BX2436
- Rb. Amsterdam 5 juli 2012, ECLI:NL:RBAMS:2012:BX2134
- Rb. 's-Hertogenbosch 17 augustus 2012, ECLI:NL:RBSHE:2012:BX4800
- Rb. Amsterdam 20 augustus 2012, ECLI:NL:RBAMS:2012:BX5426
- Rb. 's-Hertogenbosch 26 september 2012, ECLI:NL:RBSHE:2012:BX8155
- Rb. Zwolle-Lelystad 17 december 2012, ECLI:NL:RBZLY:2012:BY9289
- Rb. Midden-Nederland 3 april 2013, ECLI:NL:RBMNE:2013:BZ6994
- Rb. Amsterdam 11 juni 2013, ECLI:NL:RBAMS:2013:CA2722
- Rb. Zeeland-West-Brabant 25 juni 2013, ECLI:NL:RBZWB:2013:5621
- Rb. Oost-Brabant 3 september 2013; ECLI:NL:RBOBR:2013:4888

-
- Rb. Limburg 11 oktober 2013, ECLI:NL:RBLIM:2013:7594
 - Rb. Amsterdam 1 november 2013, ECLI:NL:RBAMS:2013:7269
 - Rb. Noord-Nederland 26 november 2013, ECLI:NL:RBNNE:2013:7250, 7261 en 7264
 - Rb. Zeeland West Brabant 18 december 2013, ECLI:NL:RBZWB:2013:9725
 - Rb. Zeeland-West-Brabant 18 december 2013, ECLI:NL:RBZWB:2013:9729
 - Rb. Limburg 10 januari 2014, ECLI:NL:RBLIM:2014:137
 - Rb. Amsterdam 21 februari 2014, ECLI:NL:RBAMS:2014:735
 - Rb. Limburg 2 april 2014, ECLI:NL:RBLIM:2014:3022
 - Rb. Midden-Nederland 22 mei 2014, ECLI:NL:RBMNE:2014:2267
 - Rb. Rotterdam 2 juni 2014, ECLI:NL:RBROT:2014:4398
 - Rb. Oost-Brabant 17 juli 2014, ECLI:NL:RBOBR:2014:4028
 - Rb. Gelderland 21 oktober 2014, ECLI:NL:RBGEL:2014:6796
 - Rb. Den Haag 23 december 2014, ECLI:NL:RBDHA:2014:16831
 - Rb. Oost-Brabant 6 maart 2015, ECLI:NL:RBOBR:2015:1204
 - Rb. Rotterdam 30 maart 2015, ECLI:NL:RBROT:2015:3601
 - Rb. Noord-Holland 17 april 2015, ECLI:NL:RBNHO:2015:3171
 - Rb. Noord-Holland 21 april 2015, ECLI:NL:RBNHO:2015:4476
 - Rb. Den Haag 9 juni 2015, ECLI:NL:RBDHA:2015:8016
 - Rb. Rotterdam 22 juli 2015, ECLI:NL:RBROT:2015:5254
 - Rb. Rotterdam 8 oktober 2015, ECLI:NL:RBROT:2015:7314
 - Rb. Noord-Nederland 18 november 2015, ECLI:NL:RBNNE:2015:5308
 - Rb. Rotterdam 14 januari 2016, ECLI:NL:RBROT:2016:5884
 - Rb. Midden-Nederland 11 februari 2016, ECLI:NL:RBMNE:2016:6731
 - Rb. Midden-Nederland 25 februari 2016, ECLI:NL:RBMNE:2016:997
 - Rb. Den Haag 23 maart 2016, ECLI:NL:RBDHA:2016:2922
 - Rb. Amsterdam 4 april 2016, ECLI:NL:RBAMS:2016:2311
 - Rb. Gelderland 8 april 2016, ECLI:NL:RBGEL:2016:2186
 - Rb. Rotterdam 12 juli 2016, ECLI:NL:RBROT:2016:5272
 - Rb. Den Haag 9 december 2016, ECLI:NL:RBDHA:2016:15014
 - Rb. Amsterdam 3 augustus 2017, ECLI:NL:RBAMS:2017:5534
 - Rb. Amsterdam 3 oktober 2017, ECLI:NL:RBAMS:2017:8844
 - Rb. Midden-Nederland 17 januari 2018, ECLI:NL:RBMNE:2018:113
 - Rb. Noord-Nederland 6 april 2018, ECLI:NL:RBNNE:2018:1261
 - Rb. Rotterdam 13 april 2018, ECLI:NL:RBROT:2018:3262
 - Rb. Den Haag 18 juni 2018, ECLI:NL:RBDHA:2018:7183
 - Rb. Overijssel 10 juli 2018, ECLI:NL:RBOVE:2018:2355
 - Rb. Rotterdam 27 juli 2018, ECLI:NL:RBROT:2018:6716

V HOF EN RADEN VAN DISCIPLINE

Hof van Discipline

- Hof van Discipline 16 november 1970, gepubliceerd in *Advocatenblad* 1972, p. 154

- Hof van Discipline 18 december 1989, gepubliceerd in *Advocatenblad* 1990, p. 202
- Hof van Discipline 17 december 1990, gepubliceerd in *Advocatenblad* 1991, p. 541
- Raad van Discipline Arnhem 8 april 1993, gepubliceerd in *Advocatenblad*, nr. 9408
- Hof van Discipline 3 mei 1993, gepubliceerd in *Advocatenblad* 28 september 1994, nr. 9418
- Hof van Discipline 22 augustus 1994, gepubliceerd in *Advocatenblad* 1995, p. 912
- Hof van Discipline 23 oktober 1994, gepubliceerd in *Advocatenblad* 1995, nr. 9520
- Hof van Discipline 6 december 1994, gepubliceerd in *Advocatenblad*, 1995, p. - 1017
- Hof van Discipline 22 januari 1996, gepubliceerd in *Advocatenblad*, nr. 9622
- Hof van Discipline 31 maart 2000, gepubliceerd in *Advocatenblad* 2000, p. 971
- Hof van Discipline 16 juni 2000, nr. 0107, gepubliceerd in *Advocatenblad* 6 april 2001
- Hof van Discipline 20 januari 2003, gepubliceerd in *Advocatenblad* 25 juni 2004
- Hof van Discipline 15 december 2003, gepubliceerd in *Advocatenblad* 2005, afl. 2
- Hof van Discipline 6 februari 2004, gepubliceerd in *Advocatenblad* 18 februari 2005
- Hof van Discipline 19 november 2004, nr. 4045
- Hof van Discipline 1 april 2005, nr. 4186, gepubliceerd in *Advocatenblad* 2006, afl. 7
- Hof van Discipline van 23 mei 2005, nr. 4232 (gedeeltelijk gepubliceerd op rechtsorde.nl)
- Hof van Discipline 24 maart 2006, gepubliceerd in *Advocatenblad*, nr. 4428
- Hof van Discipline 7 december 2007, gepubliceerd in *Advocatenblad* 2007, afl. 7
- Hof van Discipline 31 augustus 2009, nr. 5380
- Hof van Discipline 11 december 2009, nr. 5499, gepubliceerd in *Advocatenblad* 2009, afl. 16
- Hof van Discipline 12 juli 2010, nr. 5662, gepubliceerd in *Advocatenblad* 20 mei 2011
- Hof van Discipline 14 februari 2011, ECLI:NL:TAHVD:2011:YA1407
- Hof van Discipline 19 januari 2015, ECLI:NL:TAHVD:2015:13
- Hof van Discipline 9 oktober 2017, ECLI:NL:TAHVD:2017:183

Raden van Discipline

- Raad van Discipline Amsterdam 7 februari 1994, nrs. 93/66 A en 93/67 A
- Raad van Discipline Amsterdam 18 juli 1994, nr. 94/09A
- Raad van Discipline Amsterdam 19 december 1994, nr. 94/77
- Raad van Discipline Amsterdam 16 februari 1998, gepubliceerd in *Advocatenblad* 19 februari 1999

-
- Raad van Discipline Amsterdam 11 maart 2002, gepubliceerd in *Advocatenblad* 2003, afl. 11
 - Raad van Discipline Amsterdam 14 april 2003, *NbSr* 2003, 232
 - Raad van Discipline Leeuwarden 10 mei 2007, gepubliceerd in *Advocatenblad* 2008, afl. 14
 - Raad van Discipline 's-Hertogenbosch 25 juni 2007, nr. R 15-2007, gepubliceerd in *Advocatenblad* 2008, p. 33
 - Raad van Discipline Leeuwarden 22 november 2007, nr. 26/07
 - Raad van Discipline Amsterdam 29 juni 2009, ECLI:NL:TADRAMS:2009:YA0166
 - Raad van Discipline Amsterdam 27 oktober 2009, ECLI:NL:TADRAMS:2009:YA0117
 - Raad van Discipline Amsterdam 24 november 2009, ECLI:NL:TADRAMS:2009:YA0179
 - Raad van Discipline Amsterdam 19 juli 2010, ECLI:NL:TADRAMS:2010:YA0871
 - Raad van Discipline 's-Hertogenbosch 19 juli 2010, ECLI:NL:TADRSH:2010:YA1040
 - Raad van Discipline Den Haag 6 juni 2011, ECLI:NL:TADRSGR:2011:YA1814
 - Raad van Discipline Amsterdam 12 december 2012, ECLI:NL:TADRAMS:2012:YA3556
 - Raad van Discipline 's-Hertogenbosch 29 augustus 2016, ECLI:NL:TADRSH:2016:132
 - Raad van Discipline Arnhem-Leeuwarden 3 juli 2017, ECLI:NL:TADRARL:2017:117

VI RAAD VOOR DE JOURNALISTIEK

- Raad voor de Journalistiek 12 december 2008, 2008/59 (X/T. de Jong en het Brabants Dagblad)
- Raad voor de Journalistiek 24 april 2009, 2009/26 (X/De Telegraaf)
- Raad voor de Journalistiek 7 februari 2014, 2014/11 (X/RTV Oost)
- Raad voor de Journalistiek 13 februari 2014, 2014/12 (X/P. Buss en De Telegraaf)
- Raad voor de Journalistiek 6 september 2016, 2016/29 (F. van der Linde/A. Nanninga, D. Weesie en PowNed)

Curriculum vitae

Marianne Lochs (Best, 1985) studeerde Rechtsgeleerdheid en Criminologie aan de Universiteit Leiden. In 2009 rondde zij de master Rechtsgeleerdheid (afstudeerrichting Straf- en strafprocesrecht) en de master Criminologie (afstudeerrichting Veiligheidsbeleid) af (beide cum laude). Tijdens haar studie was zij werkzaam als griffier bij de Centrale Raad van Beroep en de Rechtbank Den Haag. Vanaf 2010 is zij werkzaam als strafrechtadvocaat bij Spong advocaten. In 2013 is zij naast haar werk als advocaat als buitenpromovendus aan de Universiteit Leiden begonnen met onderhavig promotieonderzoek.

Marianne Lochs heeft in 2017 de specialisatieopleiding strafrecht voor de advocatuur van het Willem Pompe Instituut afgerond en is lid van de Adviescommissie Strafrecht van de Nederlandse Orde van Advocaten. Zij publiceert geregeld over straf(proces)rechtelijke onderwerpen.

In de boekenreeks van het E.M. Meijers Instituut van de Faculteit der Rechtsgeleerdheid, Universiteit Leiden zijn in 2018 en 2019 verschenen:

- MI-300 N.N. Koster, *Crime victims and the police: Crime victims' evaluations of police behavior, legitimacy, and cooperation: A multi-method study*, (diss. Leiden), Amsterdam: Ipskamp Printing 2018
- MI-301 J. Zhu, *Straightjacket: Same-Sex Orientation under Chinese Family Law – Marriage, Parenthood, Eldercare*, (diss. Leiden), Amsterdam: Ipskamp Printing 2018
- MI-302 X. Li, *Collective Labour Rights and Collective Labour Relations of China*, (diss. Leiden), Amsterdam: Ipskamp Printing 2018, ISBN 978 94 0280 924 4
- MI-303 F. de Paula, *Legislative Policy in Brazil: Limits and Possibilities*, (diss. Leiden), Amsterdam: Ipskamp Printing 2018, ISBN 978 94 028 0957 2
- MI-304 C. Achmad, *Children's Rights in International Commercial Surrogacy: Exploring the challenges from a child rights, public international human rights law perspective*, (diss. Leiden), Amsterdam: Ipskamp Printing 2018, ISBN 978 94 028 1061 5
- MI-305 E.B. Beenakker, *The implementation of international law in the national legal order – A legislative perspective*, (diss. Leiden), Amsterdam: Ipskamp Printing 2018
- MI-306 Linlin Sun, *International Environmental Obligations and Liabilities in Deep Seabed Mining*, (diss. Leiden), Amsterdam: Ipskamp Printing 2018
- MI-307 Qiulin Hu, *Perspectives on the Regulation of Working Conditions in Times of Globalization – Challenges & Obstacles Facing Regulatory Intervention*, (diss. Leiden), Amsterdam: Ipskamp Printing 2018, ISBN 978 94 028 1096 7
- MI-308 L.M. de Hoog, *De prioriteitsregel in het vermogensrecht*, (diss. Leiden), Vianen: Proefschrift maken.nl 2018
- MI-309 E.S. Daalder, *De rechtspraakverzamelingen van Julius Paulus. Recht en rechtvaardigheid in de rechterlijke uitspraken van keizer Septimius Severus*, (diss. Leiden), Den Haag: Boom juridisch 2018, ISBN 978 94 6290 556 6
- MI-310 T.H. Sikkema, *Beginsel en begrip van verdeling*, (diss. Leiden), Vianen: Proefschrift maken.nl 2018, ISBN 978 94 9301 997 3
- MI-311 L. Kools, *Essays on wealth, health and data collection*, (diss. Leiden), Amsterdam: Ipskamp Printing 2018, ISBN 978 94 0281 168 1
- MI-312 S. Voskamp, *Onderwijsvereenkomst. Contractenrechtelijke leerstukken toegepast op de rechtsverhouding tussen school, leerling en ouders in het primair en voortgezet bekostigd onderwijs*, (diss. Leiden), Den Haag: Boom juridisch 2018, ISBN 978 94 6290 585 6
- MI-313 S. van der Hof e.a. (red.), *Recht uit het hart*, (liber amicorum W. Hins), Amsterdam: Ipskamp Printing 2018, ISBN 978 94 028 1310 4
- MI-314 D. Kong, *Civil Liability for Damage caused by Global Navigation Satellite System*, (diss. Leiden), Amsterdam: Ipskamp Printing 2018
- MI-315 T.B.D. van der Wal, *Nemo condicit rem suam. Over de samenloop tussen de rei vindicatio en de conditio*, (diss. Leiden), Den Haag: Boom juridisch 2019
- MI-316 R. Zandvliet, *Trade, Investment and Labour: Interactions in International Law*, (diss. Leiden), Amsterdam: Ipskamp Printing 2019
- MI-317 M. de Jong-de Kruijf, *Legitimiteit en rechtswaarborgen bij gesloten plaatsingen van kinderen. De externe rechtspositie van kinderen in gesloten jeugdhulp gezien vanuit kinder- en mensenrechten*, (diss. Leiden), Den Haag: Boom juridisch 2019, ISBN 978 94 6290 600 6
- MI-318 R.J.W. van Eijk, *Web Privacy Measurement in Real-Time Bidding Systems. A Graph-Based Approach to RTB system classification*, (diss. Leiden), Amsterdam: Ipskamp Printing 2019, ISBN 978 94 028 1323 4
- MI-319 M.P. Sombroek-van Doorn, *Medisch beroepsgeheim en de zorgplicht van de arts bij kindermishandeling in de rechtsverhouding tussen arts, kind en ouders*, (diss. Leiden), Den Haag: Boom juridisch 2019, ISBN 978 94 6236 906 1
- MI-320 Y. Tan, *The Rome Statute as Evidence of Customary International Law*, (diss. Leiden), Amsterdam: Ipskamp Printing 2019
- MI-321 T. van der Linden, *Aanvullend Verrijktingsrecht*, (diss. Leiden), Den Haag: Boom juridisch 2019, ISBN 978 94 6290 678 5, e-ISBN 978 94 6274 544 5

- MI-322 L.B. Louwerse, *The EU's Conceptualisation of the Rule of Law in its External Relations. Case studies on development cooperation and enlargement*, (diss. Leiden), Amsterdam: Ipskamp Printing 2019
- MI-323 I. Antonaki, *Privatisations and golden shares. Bridging the gap between the State and the market in the area of free movement of capital in the EU*, (diss. Leiden), Amsterdam: Ipskamp Printing 2019
- MI-324 E. Cammeraat, *Economic Effects of Social Protection*, (diss. Leiden), Amsterdam: Ipskamp Printing 2019
- MI-325 L.B. Esser, *De strafbaarstelling van mensenhandel ontrafeld. Een analyse en heroriëntatie in het licht van rechtsbelangen* (diss. Leiden), Den Haag: Boom juridisch 2019, ISBN 978 94 6290 697 6
- MI-326 L.G.A. Janssen, *EU bank resolution framework. A comparative study on the relation with national private law*, (diss. Leiden), Amsterdam: Ipskamp Printing 2019
- MI-327 L.Y. d'Hondt, *Addressing Industrial Pollution in Indonesia. The Nexus between Regulation and Redress Seeking* (diss. Leiden) Amsterdam: Ipskamp Printing 2019, ISBN 978 94 028 1697 6
- MI-328 L.F. Fiallos Pazmiño, *Legal Perspectives on the Cross Border Operations of Unmanned Aircraft Systems*, (diss. Leiden)
- MI-329 M. Lochs, *Contempt of court. Een meerwaarde voor de goede strafrechtspleging in Nederland?* (diss. Leiden), Den Haag: Boom juridisch 2019, ISBN 978 94 6290 714 0